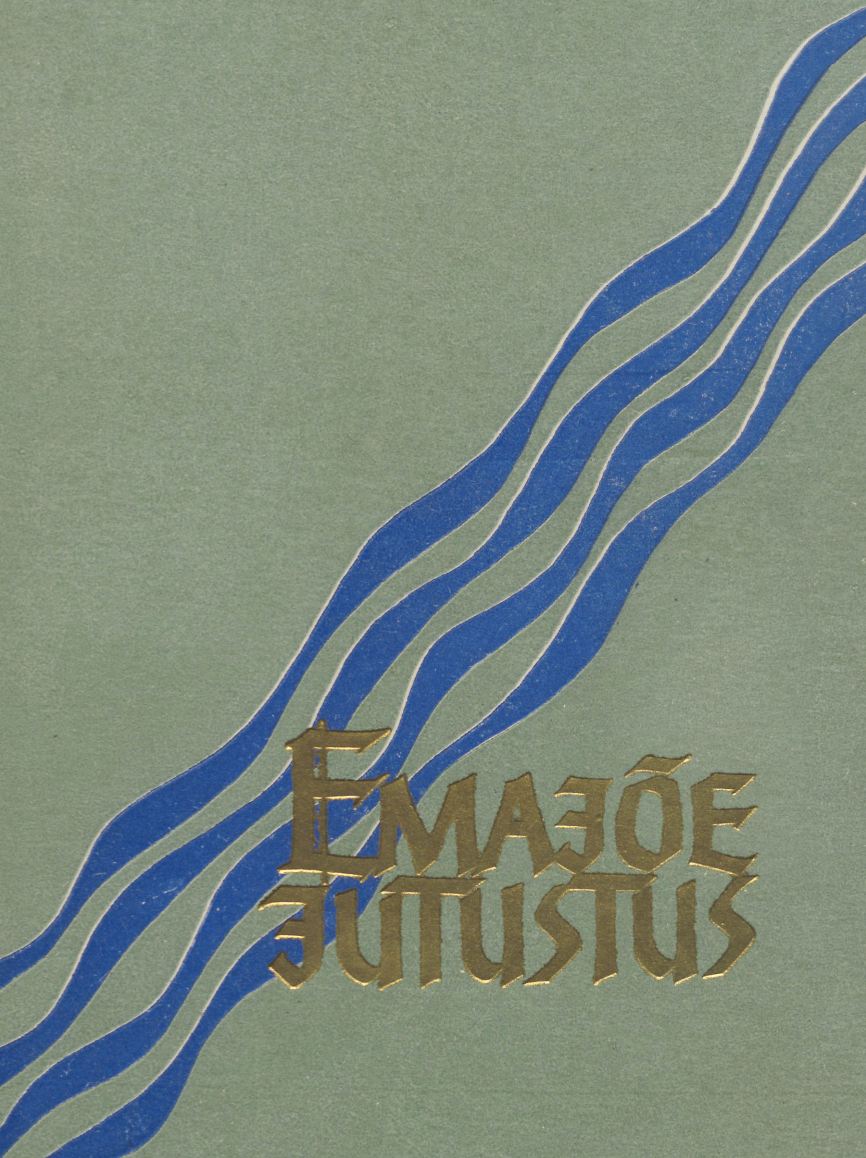
LUISE VAHER

Emajõe jutustus

1959. a. romaanivõistlusel III auhinna saanud «Emajõe jutustus» on L. Vaheri ulatuslikum töö. Romaan näitab maa vabastamist ja nõukogude võimu esimesi päevi Eesti külas. Nn. «paremasse» seltskonda kuulunud sarmikas, seesmiselt rikas suurtalu tütar Anneli leiab oma õnne valla täitevkomitee esimehes Tarumis. Minevikuga on ta aga veel tugevasti seotud. Ta mõistab küll hukka venna bandiiditsemise ja ta «kolmanda tee», kuid sugulussidemete tõttu ei ole tal jõudu teda üles anda. Olukord ise aga toob selguse Anneli kõhklustesse: kui vend tahab tappa Tarumit, laseb Anneli ta enda maha.

Luise Vaher

L. VAHER * EMAJÕE JUTUSTUS

L. VAHER

Emajõe jutustus

ROMAAN

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1960

E
V07

Kunstiliselt kujundanud

P. Reeveer

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Sinu tütred oleme ja pojad,
sinu kannatuste nimel vannume:
ehitame üles hävitatud kojad,
käte vahel kolded kokku kanname...

J. Kärner

I. TUME VIIS

1

Tuhande üheksasaja neljakümne neljas aasta.

Emajõe luhtadel eretas Baltikumi hägune järelsuvi. Metsasalud ja nõmmed unelesid hõbeniitidest lõhestatud kollakaspunases vines. Männikud hajutasid kilomeetrite taha puituvate kasvude vaiguhõngu. Kanarbik lillatas, põldsinep pidas tõtates kolmandat õitsemisvooru. Ning pihlakamarjakobarad läikisid tähnilises lehestikus nagu sülem verepisaraid.

Emajõgi-kaunitar võttis jõekesi oma hõlma ja rühkis lookeid ning siksakke seljataha jättes avaramate vete poole. Tema laineis peegeldusid ülevas rahus sõudvad pilved nagu lagleparved. Vees ujusid aga söestunud lauajupid, räbaldunud maskeerimishalatt, mõlki löödud välipudel. Kaldakäärust tilkus vette lillakas õlinire. Teisal oli terve tünn pervest alla veerenud ja purjetas vooluga ühes. Kogu see saast ei suutnud aga vetevoolu peatada, vaid ujus tahes-tahtmata pärivett kaasa.

Maailm kõmises sel augustipäeval ebamäärase, üha ligineva kõue tõusvas ja mõõnavas kajas. Maantee kohal püsis hommikust õhtuni sõidukirattaist üles keerutatud tolmuudutis. Voorid aina veeresid ja veeresid, põgenikke tuli ja tuli... Rinne oli Peipsile jõudnud, Narva läinud, Petseri ning Võruga küsitavad lood.

Emajõe-äärse Narula valla Vana-Valgepõllu talus valmistati tumeda aja kiuste peremehe ning vallavanema Joosep Tennofi sünnipäevapidu. See ei olnud isegi mingi ümmargune tähtpäev. Joosep — tema viha-

mehed kutsusid teda Joosuks, millest vallavanem kui rahvamees ei teinud väljagi, — sai kuuekümne-kuueseks. Aga talu- ning vallaisanda tähtpäeva märkimine oli aastate jooksul omamoodi traditsiooniks saanud. Taluperenaine Emilie otsustas iga hinna eest tavade juurde jääda, nagu oleks neil tulevikku mõjutav tähendus.

Külalisi oli rahutu hetke tõttu kasinalt tulemas. Vanasti tehti pereisa juubelite auks nii kanalas, põrsapahas kui ka vasikaaidus veretööd. Mahuka ja Narula kõige ilusama häärberi toad said laudu täis. Viina-õlut voolas ojana. Nüüd pikendati söögitoa ümmargusele lauale neli kohta juurde, taluemand aga käis vaagnate ning liudade lauale asetamise vahel maanteed passimas. Päev oli väga ärev. Kas tulevad või ei tule? Ida podises ja puhistas päevatõusust alates. Keskhommikul puistasid viisnurkadega lennukid Narula asunduse lendlehti täis. Vallavanem ise oli läinud ümbruskonna taludesse nende lugemist laitma. Jumal seda teab, kas teda kuulatakse?! Inimesed olid isemeelitsema hakanud. «Teatav element» — Emilie mõtles neljakümne esimese uusmaasaajaid ja neid, kelle omaksed kas Punaarmees või siis laagrites — tõstis tema arvates juba suurest suvest saadik pead. Aga ka «õige eesti isamaaluse» söed hõõgusid ning lõkke süütamise moment ligines. Sakslased läksid. Neist paganatest polnud Emiliel Joosuga kahju. Aga nad ei taht-nud Punaarmee tulekut, vaid unistasid, kuidas kahe vaenlase vahelt oma «iseseisva Eestiga» välja pugeda, umbes nagu kaheksateistkümnendal aastal. Neil ei olnud midagi väikese kodusõja-madina vastu, vaid nad olid selleks koguni ette valmistunud.

Kui mööda vahtratest ja pärnadest palistatud sissesõiduteed troska nelja külalisega paraadtreppi sõitis, ruttas Emilie neid vastu võtma. Tulijad olid Mõtstaga ehk Paganamaa küla Ala ja Mäe suurtalude pererahvad, kaks venda naistega. Vanem ja toekam, Mäe talu Adalbärt Kiigar andis pudeli ja pidas väikese kõne. Tema Liselota — omaste hüüdu lihtsalt Lota — ulatas laudlinasse mässitud kringlilaraka. Teine vend, Ala talu Johannes ning tema perenaine Minna seisid

tagasihoidlikult tagapool. Johannes nohises oma suurt ning lohmakat keha jalalt jalale kallutades, kaabu kõhu peal kämblais. Minna kippus õnne soovides peenutsema, üteldes «sünnipäeva» asemel «hällipäev». Aga see kukkus kohmakalt välja. Minna ümarad, harvade tedretähtedega põsed värvusid roosaks, langetatud ripsmete vari piiras häbenevaid silmi. Ta oli tüsenenud, aga sealjuures tugevate käsivarte, väga kõrge rinna ja rõõsa jumega. Temast hoovas Koidula-aegsete talunaiste karget karskust. Tema ümber oleks tahtnud lastekarja sibamas näha. Minna-Johannese abielu oli aga lasteõnnistuseta. Nende talu pidi Adalbärdi ja Liselota ainuke poeg Heino pärima. Testamentki oli juba niiviisi tehtud. Pärija viibis paraku idarindel, mis oli nüüd Narulasse, kodu ussaeda jõudmas.

Vaevalt said külalised tuppa, kui «Ford» ja «Opel» turtsatasid tagaõue ja Emilie tõttas kähku köögiuksele. Kohale jõudsid tema lapsed, poeg Hendrik ning tütar Anna-Mia Halin. Peremees ise tuli ka hoonetevahelist jalgteed lendlehtede vastu võitlemast ning lisas autosid nähes sammudele pikkust. Vana-valgepõllulased raputasid kaua üksteise kätt. Nad olid pikakasvulised, kandilise kondi, lameda näo, kalgi vaatega — erandina Anna-Mia, keda hüüti Anneliks. Autost väljudes jäi ta pisut eemale seisma. Tema rohekad suured silmad otsisid kedagi — ja leidsidki.

Lauda tagant sibas pooljoostes kümnene, hajali patsidega tüdrukuke ja paiskus Anneli sülle. See oli tema tütar Marie-Louise. Nad ei olnud teineteist suvi otsa näinud. Nüüd valitses nende vahel jällenägemise elevus. Anneli pilk embas heldinult last. Ta oleks tahtnud üksnes temaga jutelda. Aga viisakus nõudis oma osa. Koos Valgepõllu noore põlvkonnaga ronis «Opelist» doktor Andres Vilbus, Ala ja Mäe naabertalu Madiste perepoeg. Ta oli umbes neljakümnene, hoolega raseeritud, ruske peaga, lõhnastatud mees. Kergelt punetavate põskede vahel istus tal nagu «Meie Matsilt» laenatud nina. Kui sellest näost poleks maailma vaadanud kaks sügavsinist hingepeeglit pikkades-pikkades, peaaegu naiselikkudes ripsmetes, nagu maalitud kulmudega, oleksime võinud sellise nina omaniku täitsa

armuta eemaletõukavate meeste kilda liigitada. Nii hävis nina mõju ning nägu sai isegi meeldiva unistaja ilme. Doktor püsis nagu takjas Anneli kõrval. Emand Emilie vaatas neid hea pilguga.

Vana-Valgepõllu perepoeg (ta eestistas kolmekümnendate aastate rahvuslikus vahus nime Tennolaks, võttis okupatsiooni algul käbekähku kahekordse Tennof-Tennola, aga nimetas end nüüd, Hitleri-aja loojangul jällegi Tennolaks) ja doktor Vilbus kandsid saksa sõjaväe sinakasrohelist mundrit. Nende masinatel olid väejuhatuse haakristidega vimplid. Hendriku oberstivormi ehtis raudrist. Ristikandja ise toretses koduseid teretades. Vilbus venitas alatasa kitsavõitu ja pigistavat kaelust. Tema olekust paistis eraisikulikku loidust. See oli ka loomulik. Talle anti veebruari-mobilisatsiooniga vorm selga. Pool aastat oli lühike aeg, et sõjaväes koduneda. Hendrik oli sellevastu elukutseline sõjaväelane, kelle samm, rüht, hoiak ja kõne marssisid kindlas rivis. Ning peale teretamist alustas ta kohe Hitlerivastast anekdooti, mis pidi eesti isamaaluse tunde kilbile tõstma. Isa ja ema kuulasid uhkusega võimult vägevat ning vaimult väärikat poega.

Annelile ei andnud tütarlaps rahu, vaid vedaski kättpidi kaevule, aeda, lauda taha, kust avanes vaade asulale ning piiritaludele. Üle oja kiviviske kaugusel asus ligem naaber Uue-Valgepõllu, selle kõrval Varblase popsikoht. Teisel pool teed suure õunaaiaga Köstril mustas elumaja kohal pikk, kühmas korsten. Marie-Louise seletas asjalikult, et Köstri omad põletanud enne Saksamaale pagemist häärberi maha, kuna nad ei raatsinud varandust «teatavale elemendile» jätta. Emilie armsaim väljendus kõlas lapse suus võõralt. Anneli võpatas. Talle tundus, et tütres on liiga palju hoolimatust ja metsikust. Seda oli isegi ta riietes ja käitumises. Pidupäevaks selga antud uus kleit oli määrida jõutud. Marraskil säärtel lotendasid valged põlvsukad. Üle vasaku reie läksid kriimustuste armid. Kael oli nagu rattarumm. Ka käed karjusid vee järele. Tulevane daam seisis harkisjalu ja pühkis käeseljaga nina. Kui Anneli tippis oma kõrgete kontsadega nõgesepõõsast kaares ringi, andis Marie-Louise puhmakale

jalaga hoobi ja sammus sest risti üle. «Need tühjad ei tee midagi. Karuohakad on palju hullemad,» kõlas tema kõnes ebatavalise julgusega. Alles saabunud Anneli ei suutnud veel keelata ega käskida, vaid üksnes vaatles seda, kes oli veri tema verest. Marie-Louise'il oli kanepisse ehitatud murdunud kärbistest püstkoda. Ta oli seal ka lõket teinud. Koja keskel mustas tulease. Nähes ja kuulates tütart meenus Annelile tema enda lapsepõlv ning noorus. Siis oli kõik teisiti. Ja kummaline mõelda, et neid peeti kunagi Vilbuse Andresega kindlaks paariks. Aga niipea kui vanapoisist kolonel Halin silmapiirile ilmus, sosistasid kodukondsed selle pooleldi maagilise sõna — partii. Hendrik ütles: «Sa lendad seltskonna tippu. See on ülim õnn!» Anneli uskus kõike. Tema ei tagunud jalaga nõgeseid. Ta kartis kõrvetust. Ujedaks kasvatatuna püüdis ta kõigest hingest olla kombeline noor neiu. Astunud tol ammusel ajal kolonel Haliniga Narula kirikus altari ette, viis ta abiellu kaasa peale nooruse ka puhtuse ning lootis, et lendab õnnetaevasse. Kolonelil aga oli juba pikk elu minevikuks. Nagu kõrvenõgesed mõjus värskele noorikule taipamine, et tema mees oli armastanud ja armastas — ainult mitte oma naist. Abiellu meelitas teda see miljon senti, mis oli Anneli kaasavara. Halin siples sõbra vekslivõlgades. Rikka talutütre naimine oli ka temale partii.

Kusagilt valulikust kaugusest ilmus üks mälestus. Nad olid mõned kuud koos elanud, kui kolonel korraldas väikese koduse vastuvõtu. Tulid teiste seas ka mõned tema naistuttavad. Noh — need daamid olid kõigiti laituseta. Hiljem kohvilauas juteldi õnnest ja naiste truudusest. Selles oli palju kahemõttelist. Anneli oli tol korral veel võimeline punastama. Halin mainis teiste jutu seas, et tema kosinud ilmsüütu naise, aga see olnud väga ebahuvitav. Anneli sai kui valangu jääkülma vett kaela, sest kolonel ja üks daamidest vahetasid niisuguse pilgu, mida oli võimatu kaksipidi mõista. Tähendab, nende vahel oli olnud midagi huvitavat? Ta ei osanud siis kujutella, et solvang võiks veel suurem olla. Tänu üksnes kasvatusele suutis Anneli võõraste lahkumiseni end valitseda. Peale külaliste

minekut leidis Halin ta saalinurgast lohutamatuis pisarais. Kuulanud etteheiteid, ütles kolonel üpris põlastavalt: «Oled ikka veel rumal provintsihani. See oli seltskonna-inimeste nali. Aga võin ju vabandada.» Ning kummardus ja lahkus. Anneli tahtis tol ööl mürki võtta, rongi alla viskuda. Hommik leidis tema samast nurgast, kuhu ta oli õhtul konutama jäänud. Ja Halin ei tulnudki teda lohutama. Ta einetas üksi ega näidanud paaril õhtul koju nägugi. «Kuidas sa võid tahta, et oled neljakümne-aastase mehe esimene armastus? Oled sa tõesti nii naiivne või puruloll?» oli ta hiljem ironiseerinud. Sellega puruneski Anneli nukumaja. Nüüd pani muigama, kuidas ta pärast seda oli keenud kättemaksuhimus. Aga mida? Ja kellele? Järgnevad aastad, peale seda, kui perekond abielulahutuse maha laitis, tulvasid enesepõletamisest — Halini meelehärmiks. «Kas sina tahad, et alla kahekümne naine lepiks ainsa armastusega? Ära hinda end üle!» oli ta Halinile solvanguga tagasi paisanud. Jah, ta oskas seltskonnas end maksma panna nii, et tema kohta öeldi varsti — huvitav. See tundus talle tol ajal määratu võiduna. Proua Halini tualetid, proua Halini sarm, proua Halin juhib autot, proua Halini välismaareisid, proua Halin astus ülikooli, proua Halin õpib vene keelt — jah, mida kõike see proua Halin küll korda ei saatnud teiste omataoliste ekstravagantsete võistlejannade seas. Elu voogas nagu tulvavesi. Halinil ei olnud enam põhjust oma prouat «provintsihaneks» nimetada, vaid ta juba hoiatas: «Ma nõuan, et minu nimi jääks puhtaks.» — «Veidrad arusaamised puhtusest, mu kallis! Jenovevade aeg on väga kauge minevik. Krahhid ja kallimad, vekslivõltsimine ja altkäemaks nii elus kui ka armastuses,» oli Anneli ironiseerinud.

«On vastik aeg!» möönis tookord Halin rahulolematult.

«Olin ma õnnelik?» küsis Anneli nüüd endalt. Ta ei suutnud eitada, veel vähem jaatada. Aga ometi puudus kogu aeg südames midagi. Nad elasid Haliniga teineteise ees aru andmata. Mis tema abikaasa tol ajal tegi, seda ei teadnud Anneli praegugi. Mängis kaarte, pidas armukest? Kõik võis olla või mitte olla. Halin tegi

temale vähe kulutusi. Suurema osa andis Vana-Valgepõllu. Kui Hendrik kord sellest asjast juttu alustas, lõikas Halin tema kõne järsult läbi: «Au koloneli proua olla maksab kaunis kõrget hinda.»

Vana-Valgepõllu mehed manasid ilusa Anna-Mia äärmustesse kalduvat iseloomu, aga emand Emilie emasüda kinnitas, et süü algas väimehest. Mõrsja oli pulmade momendil peiust poole noorem ega võinud juba ainuüksi selle tõiga tõttu mingit süüd kanda. Oli kuidas oli, aga see abielu kulutas vana-valgepõllulaste närve ja kaugast — kumba rohkem ja kui palju, kes seda mõõtis! Lapse sünd ei parandanud vahekorda. Anneli alustas just tudengielu ja tüdruk kasvas suurema aja Vana-Valgepõllul. Daamiteod röövisid studeerimisest üle jäänud aja. Emakohustused jäid unarusse.

Halin ja Hendrik Tennola läksid kodanliku Eesti ohvitseridena neljakümnendal Punaarmee koosseisu ja andsid kõrvuti vandetõotuse.

Halin viibis sõja puhkemise päeval, 1941. aasta 21. juunil Värskas välilaagris ja asus kõigile ootamata Hitleri-vastase võitluse teele. Fašiste polnud ta eales sallinud, aga tema Punaarmeesse jäämine jahmatas perekonda. Vanaproua Marie-Louise Halin — Anneli tütar oli saanud temalt nimed — sai šoki ning suri. Ta oli seitsmekümnene ning hädine. Hendrik Tennola, kes ülendati pärast koloneli õemeheks saamist majoriks, kombineeris küll Halinile väga soodsa Punaarmeest põgenemise võimaluse. Kolonel karjus naisevennale näkku: «Vandemurdja!» ning jätkas oma tundmatut teed. Tennofid olid veendunud, et Halin sooritas enesetapmise. Nende arvates oli Anneli abielu peale koloneli sellist tempu sisuliselt lahutatud. Hendrik oletas, et õde alustab nüüd ohjeldamatut sõjaaegset elupõletamist, aga eksis. Anneli jäi vaikseks, irdus Tallinnasse jäänud vana seltskonna riismetest, ei suhelnud sakslastega. Ta sallis enda ligidal üksnes Vilbust. Emilie lootis ja ootas, et tütar loob oma noorpõlve sõbraga õige perekonna. Nädal tagasi pojale ning tütrele sünnipäevale tulekut meenutades oli ta lisanud Anneli kirja lõppu: «Kuigi Madiste Vilbused sõitsid ära Saksa-

maale, loodan, et Andres tuleb ka. Tahan väga olla temale ema eest.»

Tütarlaps vatras vahetpidamata. Anneli nautis tema iseseisvust. «Sul, mu kallis, jätkub julgust, aga mina paindusin juba sinuealisena teiste tahte all looka,» mõtles ta nukrana.

«Anna-Mia!» hüüti toa poolt.

«Memm!» Marie-Louise naeratas kelmikalt. «Tule, peidame end siia kanepisse. Las otsib! Kas sa oskad hinge kinni hoida, kui ta ligidale tuleb?»

Kiigarid, Vilbus ja sünnipäevalaps olid juba peolauas, kui Anneli tütrega jõudis. Ta oli vahepeal Marie-Louise'i kaela ja käbaraid küürinud. Hendrik Tennola jootis rehe all autojuhte ning tentsikuid. Ümmargune söögilaud oli rikkalikult kaetud. Adalbärt pidas kõne, mille peale tema Lota alustas kõrgemates nootides kilava häälega «Palju aastaid» ja «Ta elagu». Seejärel lauldi püsti seistes «Mu isamaa, mu õnn ja rõõm», mille ajal Emilie pühkis põselt pisara. «Eestimaa, su mehemeel...» läks vahepeal sassi. Lota võttis liiga ülemised noodid. Kui Anneli sekka lõi, muutus laul kõlavamaks ja viis õigeks. Teda toetas Minna mahe alt:

«...Nõuab surm ka rohket lõikust suure sõjakäraga.
Truuks jääme isamaale viimse veretilgani...»

«Truuks, kuni viimse veretilgani...» kordas Anneli mõttes. Laul kandis tema taas kaugele minevikku. Ta oli väga vastuvõtlik sellele, mida nimetatakse kodutundeks ja millega pole sarnast maa peal. Tema silme ette kerkis maanteelt tallu suunduv puiestee. Isa oli puud istutanud tuhande üheksasaja neljateistkümnendal aastal, Anneli sünniaastal. Südasuvine, paitav leitsak, mesilaste sumin... Ta nägi rukkipõlluvahelist jalgrada, laanetee mahlakaske. Jõepoolses koplis sõid läikivalt-siledad anglerilehmad. Isa ja ema liikusid selles pildis nagu saagakujud. Ja ta igatses oma lapsepõlve uuesti elada, kõike veel kord otsast alata, sõna kuulata, viimse veretilgani truu olla. Ning imetaoline kurbus keerles südame ümber. Minevik oli läinud. Elu ei anna eales kaht teineteisele võrdselt sarnast päeva!

Uued ajad ähvardavad hullemad tulla. Rehe all seisid sõiduvalmis autod. Juhid tukkusid peale pitsi ja kõhutäit rooli taga, valmis gaasi vajutama.

«Kuhu nad meid viivad?»

Adalbärt palus kahvliga vastu klaasi kõlistades tähelepanu ja alustas uut lauakõnet. Tema paksud põsed olid pruntis, ümar kogu ettepoole kallutatud. Ta toetas kõneldes rusikas käed lauale, nii et kuuesiilude vahelt hakkas helkima jäme kuldne, sini-must-valge ripatsiga uurikett. Kiigari peremehe rühis oli pritsimeeste pidude ja kaitseliidu paraadide talupojalikku, kohmakat tseremoniaalsust. Sõnad tulid paatosega, venides. Et Adalbärt aastast aastasse igal koosviibimisel kõnet pidas, oli tema jutt teada. Vaid Liselota kitsad, nina ligi asuvad silmad püsisid pidulikult pilukil, nagu austaks ta üliväga oma mehe suurt isamaalikkust.

Johannes Kiigar sõi ja sõi. Tema naaber Vilbus tõstis ja nihutas vaagnaid ning liudu talle ette. «Perenaine, kas teie suur puukulp on jõude?» hüüdis ta Emilie poole ja kummutas samal ajal kausitäie rosoljet Johannese ette taldrikule. «Võta kamaluga! Toekam on!» õpetas ta ülemeelikult. Johannes mõnules, luristas ja matsutas. Tema rinnale nõrgus soustirida, lõug läikis. Minna togis meest ettevaatlikult küünarnukiga. Juku pea ei püüdnud kinni sellist mõistaandmist. Ta tõstis kämbla, mis sarnanes kraavilabidaga, ja lajatas Minnale lagipähe. Kes teab, võib-olla oleks mõni nõrgem naine sellise löögi all lõplikult kokku vajunud, aga Kiigari Minna suutis naeratada ja naljatada, ehkki ta «mes sa mängid!» kõlas mõnevõrra kibedalt. Liigsöömine maksis end varsti kätte. Vürtsitatud rosolje röhitus tagasi, puhitus tegi kõhule piina. Johannes ei suutnud kannatada ja nõnda sai pidulaua õhk rikutud. Minna punastas häbistatult, aga Vilbus naeris kui pöörane ja kiitis Johannest ladnaks eesti vennaks. Lota alustas kähku piinliku vahejuhtumi summutamiseks laulu. Anneli muigas. Ta oli vabariigi dineedelgi sedaliiki lauakommete lõtvust näinud ega osanud rohmakale Johannesele pahaks panna.

«Noh, proua Kiigar,» pöördus Vilbus korduvalt Minna poole. «Küll sul on vahva mees! Küll te saate poja!

Heino pühkigu pärandusest suu puhtaks. Hakkan ise Johannest õpetama.»

Niisugune kahemõttelisus oli aga Anneli arvates liig. Ta võttis teise Kiigari vähkpunase ja kohmetunud perenaise oma kaitse alla:

«Mis õpetaja sina, Andres, oled? Sul endal pole ju last ega naist!»

Andres Vilbus laskis käibele korporatsiooni joomapidude teravmeelsuse:

«Pelgulinna ja Kalamaja paljasjalgsed pidid kõik minu nägu olema. Kui sinna lähen, karjuvad: «Papa, too saapad!» Ma ostsin kakskümmend paari, aga paar-kolm jäid ikkagi ilma.» Seda öeldes pahvatas ta joobnud inimese lustakusega naerma ja lõõpis üle laua: «Tennola, kus sinu omad on?»

Hendriku rõve vastus sulges vaid minutiks Vilbuse suu. Viimane ei mõelnud alla anda. Ähvardus vallanduda aasimine. Aga välisuksele koputamine sundis laudkonna taltsamaks.

Pidumajja ilmus ebalev, pilkuvate silmadega naabertalu perenaine — Varblase Milda. Ta tuli oma mehe kohta teateid saama. Varblase Kustas oli eelmisel päeval valla küüti käsutatud ning tagasi tulemata. Milda tundis nüüd väga muret. Joosep lausus mõned rahustavad sõnad. Ta ei saanud ju seletada, et käsk oli kõik valla dokumendid Pärnusse viia ja sealt laevale laadida. Veel vähem sobis Milda-sugusele naisele avaldada, et see omavalitsuse korraldus jäi Narulas täitmata. Hitleri-võimu lõppu ootav Joosep ütles Varblasele: «Emajõe laande — ja aitab! Mitte sammugi kaugemale! Ligem tagasi tuua!» Milda eest hoiti hoolega seda saladust, kuna tema suu poleks niisugust uudist hammaste taga hoidnud. Ta oli kuulus oma kerge keelega. Paraku viibis Varblase perenaine sobivalt nukras meeleolus. Ta pühkis käeseljaga silmi. Hendrik tähendas, et sõjaaeg — tuleb kannatada. Milda tõttas kinnitama, et nemad Kustasega ei pane «Suur-Saksamaale» ühtki ohvrit paljuks. Ta oli silmatorkavalt hädas oma kätega. Need olid tavalised rakkus ja parkunud talunaisekäed, harjunud vähestel jõudeminutitel ristamisi kõhul põlle all puhkama. Aga põll jäi ju pidumajja tulles koju! Sellest

siis kogu häda. Ta trügis sünnipäevalapse juurde, haaras Joosepi kamala pihku, õnnitles, raputas kaua, andunult, ega märganud enne järele jätta, kui Joosep väevõimuga käe ära sikutas.

Pererahvas ei tahtnud Mildat lauda kutsuda.

«Võta platsi! Meil on siin üks eesti rahva terviklus. Ainult sina olid puudu!» lõmpsis ootamatult Vilbus omaenda naeru saatel, tehes tulijale ruumi.

«Kas siis Varblase-perenaisel aega jätkub?» tõrjus Emilie viisakalt kontvõõrast.

Aga Milda seadis enda kähku Vilbuse pakutud istmele.

«Oi issakene,» ruttas ta asja õiendama. «Mul om aigu küllalt. Kuis sa sellega! Tsiasüük jäi küll ette pandmata, aga põrsas võib uuta! Tä om mul vagatse loomuga. Aidu lahkmist ei ole pellätä! Terviseks ja palju päivi!» tõstis ta vapralt Andrese täidetud klaasi.

Vilbus sai uue huvialuse, aga Milda laudakutsumisest solvunud Emilie lõpetas söömaaja. Anneli märkas, kuidas Varblase-perenaine toppis laua all undrukutaskusse kaerahelbeküpsiseid.

Tõusti lauast. Lota sosistas Emiliega ja viipas seejärel Minnat. Viimane sai nähtavasti korralduse ja hakkas nõusid kööki kandma. Varblase Milda tõttas käbekähku aitama. Emilie lubas tal vastumeelselt talitada. Ukse vahelt piilus mustajuukseline noorevõitu taluteenija Ingeri-Elma, sõjapõgenik. Joosep oli talle sulastemajas ulualuse andnud. Emilie jätkutas tööd ja leiba. Mehed siirdusid aeda. Anneli märkas, kuidas Hendrik Elmat möödaminnes näpistas.

2

Marie-Louise otse lendas ema suunas. Vilbus pidi taganema.

«Olen nüüd sinu juures, sinu juures!» sosistas tüdrukuke. Käsi ümber tütre piha, läks Anneli saali. Siia ei ulatunud köögi soojus ega hõngud. Jahe koirohulõhnane õhk sisendas nukravõitu rõõmu.

«Sinu juures, ema!» kordas Marie-Louise.

«Minu juures, mu kallis! Minu juures ...»

«Ja magan sinu kõrval! Ei taha metsa, kartulihauda! Memm topib mulle igal õhtul taadi sõidukasuka selga. See haiseb hobusehigist. Süda läheb pahaks,» kaebles Marie-Louise turtsuvalt.

«Minu juures ja kasukata,» lubas Anneli.

Tütarlaps kemples klaveri suunas:

«Ema, tule kuula! Mul on uus, maru vahva tükk.»

«Maru vahva?» küsis Anneli kulme kergitades. Talle ei meeldinud oma tütre suus selline tänavasõna.

«Noh, hiigla peen värk!»

«Taga hullemaks! Ja see oleks?»

««Tango notturno».»

«Kust sa selle õppisid?» nõudis Anneli kohmetult naeratades.

«Oberfrits mängis seda hommikul ja õhtul, kui aga klaveri taha istus. Ta muud ei mänginudki. Ainult üks kord enne äraminekut: «Ich weiss nicht was soll es bedeuten, dass ich so traurig bin...»»

«Kes on oberfrits?»

«Poiste kantseldaja.»

«Milliste poiste?»

«Sõjavangide... Nad tegid Köstril tööd. Oberfrits valvas.»

«Kas tal oli selline veider nimi?»

«Ei ometigi! Poisid hüüdsid teda niiviisi. Ingeri-Elma ütles. See pidas poiste seas peigmeest. Niisugune musta peaga ja laulis «Volga, Volga matj radnaja». See tähendab eesti keeles: «Volga, Volga, emajõgi.» Aga meil on ka Emajõgi. Oberfrits võttis meilt piima ja maksis marmelaadiga.»

«Ja tema õpetas sulle «Tango notturnot»?»

«Ei õpetanud. Ise jäi meelde. Oberfrits varastas poiste tagant marmelaadi...»

Väga musikaalne Anneli hämmastus, millise täpsusega tüdruk oli suutnud selle tema eaga teravas vastuolus filmitango meelde jätta. Ta vajutas käe keelates klahvidele.

«Mängi parem «Meil aia-äärne tänavas». Mulle meeldiks see enam. Kas tahad?»

«Ei taha. Meil ju polegi aia-äärset tänavat. Teisel

pool aeda algab maantee...» Marie-Louise vajutas äkilise liigutusega kõik kümme sõrme klahvidele, tekitades kõrva lõikavat ebakõla, ja hüppas püsti. Kas ta solvus, et ema ei hoolinud tema mängust?

Anneli kaisutas lepitades tütart.

Nad seisatasid keset Vana-Valgepõllu rahvuslikus stiilis külalistetuba. Anneli meenutas, millise nõudlikkusega oli isa peale äti surma oma häärberi sisustanud. Kardinad, vaibad, mööbliriie — kõik kodukäsitöö. Ruum oli aga nüüd täis kuhjatud, garnituurid ja stiilid segamini. Hendriku üksuse auto vedas nädalapäevad nende Tallinna korteri sisustust Vana-Valgepõllule. Siin olid ka Halini asjad. Tuleb ta neid ükskord tagasi nõudma? Anneli kavatses keelduda. Omandi hoidmise vaist kõneles temas selget keelt.

Aknakardinate vahelt paistis iluaed. Sireliheki tagant kumas erk valguseriba. Õhtutaevas punetasid otsekui põlema valmistuvad pilved. Avatud aknast hoovav õhk tundus karastav. Anneli astus tütre seltsis akna alla, lükkas kardinad kõrvale ja haletses kuivuses närbunud lilli.

Jah, ilmad olid sel aastal põuased. Jaanist jakobipäevani ei sadanud tilkagi vihma. August andis üksnes hõredad udud, mis hommikupäikese ees hajudes põlluämbliku võrkudel pärlendas nagu sõduripruudi nukrusest nõretav loor. Sõduripruudi loor? Anneli oli näinud üht peigmeheta laulatust Kaarli kirikus. Rindel viibiv sõdur saatis kirja teel oma ja-sõna. Pruudilooril sätendasid litrid nagu pisarad. Kirikutäis naisi tõnnis. Nukker sündmus.

Ema ja tütar jutlesid elu pisiasjadest, mis tundusid mõlemale maailmatu tähtsatena. Marie-Louise näitas näpuga georgiine, flokse, nelke ja liiliaid. Astripeenar ajas esimesi õisi. Tüdruk tunnistas: «Roose ma ei taha. Neil on okkad. Nad torgivad. Memm käsib roose kasta. See on minu töö. Aga mina valan vee kringlililledele. Neil on ilusad kollased õied...» Anneli hurjutas tütart, kiitis roose, aga taipas, et asjata. Marie-Louise'i hinnangud olid üsna vankumatud.

Äiamajakesest kuuldus meeste hääli. Millal nad sinna jõudsid? Läbi metsviinapuu ja roniroosi lehestiku pais-

tis Adalbärdi hall selg. Hendriku univorm sulas rohelusse. Nad küürutasid laua kohal. Nende ees valendas kas paber või kaart. Hendrik selgitas vist olukorda rindel. Johannes Kiigar külitas teeäärses rohus. Kas ta valvas? Maja mustast õuest kostis kodustele õhtutele iseloomulikku piimakannude kõlinat. Aia taga vilksahtas Ingeri-Elma kahlus kukal. Anneli taipas häälte järgi, et maias õhvake oli kapsaaeda lipsanud. Elma võtatas üleannetut koeraga. Pontu haukus rangelt, nõudlikult. Vana, truu Valgepõllu Pontu, kes Annelid ei unustanud ja alati kojusaabumisel niutsudes ning saba vänderdades vastu võttis... Lota hüüdis jällegi Minnat. Elma ei saanud nähtavasti õhvast jagu ja vajas abi.

Midagi pehmet liibus ümber Anneli jalgade: valge maniski ja mustade kamassidega hallivöödiline talukass.

«Kiisu-Liisu!» heldis Anneli.

«Ah sa!» tõreles järsku Marie-Louise. Kass sipsas kärmelt rõdu äärisele ja vaatas sealt poolviltu alla.

«Ära teda!» keelas Anneli.

«Aga ta varastas kaks kanapoega. Ma nägin oma silmaga. Ühel oli kael läbi näritud. Tahtsime Liisut õpetada, aga ta kadus kolmeks päevaks. Ei tea, kus ta sinder luusis?» Tütarlaps tõmbas suurest savivaasist hundinuiavarre ja sammus tarmukalt rõdu suunas. Kass taipas vaistlikult tema kavatsust, turritas korraks selga ja oli kadunud.

«Ma ei saa teda kunagi kätte,» kaebas Marie-Louise.

«Anna talle andeks,» soovitas Anneli.

«Jah, andesta talle!» kordas nende juurde jõudnud Vilbus.

Marie-Louise ei suutnud andestada. Ta sibas pruuni, villase peaga hundinuia õieli ees hoides kanapoegade vaenlast jälitama.

Anneli läks rõdule. Sealt avanes ilus vaade kiviktaimlale. Andres püsis tema kõrval. Laskunud korvtooli, pakkus Anneli Vilbusele teisel pool lauda, aiasohval istet. Viimane tänas tumma kummardusega, aga eelistas seista.

Vilbus ulatas suitsukarbi. Anneli rullis pikka, jämeda

hülsiga paberossi näppude vahel ja luges hämmastudes selle marki:

««Kazbek»? Leningrad . . .»

«Oberst andis. Ta oli staabi ohvitseridelt saanud. Kange vene tubakas,» kommenteeris doktor välgumihklist tuld lüües.

«Leningrad pidi maatasa olema. Aga võtke näpust. Siin on teil kanged Leningradi suitsud,» ironiseeris Anneli.

«On's vaja hävitada? Las elavad! Vaid kommuniste poleks vaja! Need tuleks viimseni maatasa teha.»

«Ka see käib nähtavasti üle jõu,» lisas Anneli ebamääraselt rauge häälekõlaga. See ei olnud kurbus ega ka rõõm. Seal oli kõik segamini. Ta hingas järsult ja katkendlikult, kaarja, kaunikujulise rinna tõustes ning vajudes. Väga rikkalik, otsekui merevaiguvärviline juustevillak vajutas pea tahapoole. Jalg üle teise heidetud, lakitud küüntega käsi lainelist suitsujuga keriva «Kazbekiga» õieli, vahtis Anneli Vilbusest mööda aeda ja näis tema juuresoleku sootuks unustanud olevat.

«Kas joome midagi?» küsis Andres.

«Lohutuseks?»

Anneli pahvis koketseid suitsurõngaid, jälgis silmi pilutades nende lendu ja hajuvat kadu. Andres ahmis teda pilkudega. Talle meeldis Anneli selles halli-rohelise-ruudulises kleidis ja valgetes kingades. Kahisev siid kuhjus laiade voltidena pihale, talje saledust rõhutades.

Juba hämardus. Õhtu oli vaikne. Andres üritas Annelid lõbustada, jutuhoosse tõmmata, aga sattus ummikusse. Ta küünitas lõpuks oma väikesevõitu käe ja sulges kämbla Anneli randmel.

«Täna on viimane õhtu. Otsustagem!» sõnas Vilbus hääletult, enam silmega kui sõnadega anudes.

«Miks viimane? Kuidas viimane?» küsis Anneli nagu ärgates.

«Oberst teadis, et Punaarmee on nelja-viie päeva kaugusel. Homme aovalgel hakkame sõitma. Mul oleks raske sinust lahkuda. Ma ei saa sind siia jätta. Kolm viimast aastat lubavad oletada, et . . . Ükskõik, kas nii

või teisiti, aga võtaksin sind kõige parema meelega oma naisena kaasa...»

«Naisena?» Anneli tõstis üllatudes silmad.

«Kas see tundub vastuvõtmatuna?» ründas Andres.

«Miks sa sellise küsimuse esitad?» Anneli väristas õlgu.

«Räägime kord ometi avameelselt. Ütle, miks sa mängid minuga? Meie tutvus algas ammu enne Halini silmapiirile ilmumist. Mis sind takistab minu omaks saamast?»

«Omaks saamast?» kordas Anneli küsimust. Ta vaatles kulme kergitades Andrest.

Päike oli metsa taha vajunud. Kaugemal, tõenäoliselt kirikuesistel kaskedel kraaksusid varesed. Teisel pool oja ja orgu lõrisesid Uue-Valgepõllu ja Vahetalu koerad. Pontu tõstis ka häält, aga haugatas kõigest paar korda. Rõduukse kohal auras tolmusegane hämarus.

Aiamajakeses köhatati. «Tähendab, seal kestab nõupidamine,» mõtles Anneli.

«Mis takistab?» nõudis Andres tungivalt.

«Tõepoolest — vist ei midagi...»

«Siis otsustagem!»

«Mida?»

«Et abiellume.»

Anneli suunurkadesse tekkisid väikesed kavalad kurrukesed. Ta valge hammasterida paljastus põgusas naeratuses.

«Kas kohe praegu? Kas äratame vana Wühneri ja palume sõnad peale lugeda? Ta võtab malga. Mõrsja on ju issanda, kõikteadja jumala ees veel teise mehe naine...»

«Ära põikle!» palus erutunud Vilbus, Anneli peopesa suudlustega kattes. «Miks naljatada tõsiste asjadega? Sa pead otsustama! Ma ei suuda sind siia jätta. Las ametlik vormistamine jääb ligema tuleviku hooleks. Anna mulle täna vaid kindel ja-sõna. Enam ma ei nõua...»

«Ainult ja-sõna? Ja enam sa ei nõua? Aga seda, mu truu Andres, ju polegi nii imevähe, et võiksin minutitki järele mõtlemata end su rinnale riputada. Tead ju küll, et olen paha naine...»

Vilbus pahvatas solvunult:

«Miks sa põikled? See lõhub mu hinge. Mis sind takistab? Sa oled mind sallinud. Su ees, naine, pole enam nooruk. Olen sind oodates elu tundma õppinud ja ka teid, naisi. Minuga ei mängita enam!»

Anneli kuulas kerge värinaga Vilbuse etteheiteid. Tema näole laskus häiritud elevus. Ta tajus kodutalu hinguses kaugeid noorusaegu. Laupäevaõhtud, lõhnadesse uppunud maailm... Sillerdav jõgi, suurveesaastast vohava luhaheina lopsakus, kullerkupud... Kord tuli Andres piki jõeäärt looklevat jalgrada ehale. Temaga oli teine nooruk, nende suiline, kes hästi balalaikat mängis ja laulis. Kuidas oli selle noormehe nimi? Kus on ta praegu? Jah — see oli süütusest helisev aeg. Üle kõige kuumas usk tulevikku ja ebamäärase sisuga õnne. Selle aja nimel oli ta Andrest oma läheduses vajanud nagu mälestuseset, nagu igal suvel jõe äärest toodud hundinuiakimpu, mis linnakorterile kodutunnet lisas. «Minuga ei mängita enam!» Aga kas ta oligi temaga mänginud? Või oli siiski? «Kui omakasupüüdlik ja paha ma olen,» mõtles Anneli. Aga ta ei suutnud Andresele sõnagi lausuda, ja vaatas, kuidas rõduukse ja sireliheki vahel roosatas hallikas, kahvatu taevariba.

Aiamajakeses kõhatati taas. Millest nad seal nii pikalt arutavad? Miks Kiigari rahvas öö peale jääb? Kus on naised? Miks nad ei tule? Kas Marie-Louise otsib veel kassi? Miks ta ei suuda andestada?

Andres libistas huultega piki rannet ülespoole. Tema pea laskus mingis koeralikus, kerjavas poosis allapoole. Ning Anneli libistas käega üle Andrese juuste. Ja kuigi selles napis helluses polnud armastuse varjugi, tõstis Andres silmad ja vaatas jumaldavalt tema ees seisvat, nii väga ihaldatavat kaunidust.

«Sa tuled minuga...»

«Kuhu?»

«Sinna, kuhu mul minna tuleb...»

«Ja sa ei karda ega kahetse?» nokkis Anneli naljatuse taha pagedes.

«Ei iialgi!»

«Aga mis siis, kui jooksen su juurest minema? Kui

soetan armukesi? Sa ju tead, et mul on palju halbu kombeid.»

«Minu kõrval ei pea sa armukest!» suurustas Andres.

Anneli tõmbas randme Vilbuse haardest ja istus mõne minuti käsi rüpes hoides. Nende vahel laual lebas metsiku ja ulja ratsanikuga suitsukarp. Kõrged, lumevarjudes mäetipud... Anneli süütas jälle suitsu. Leningrad... Kas Halin nägi Leningradi? Tubakalõhn segunes «Soir de Paris'» sulnidusega. Rindejoon kusagil Petseri ja Võru vahel vaikis. Ei lennukeid ega relvaraginat.

Aiamajakeses tõmmati tuld. Oli juba päris pime. Kas nad ikka veel nõu peavad?

Andres kummardus ilmse kavatsusega suudelda. Anneli võpatas, tõstes tõrjuvalt käe.

«Miks sa tahad olla selline kauge?» küsis anuv ja etteheitev hääl.

Randmel läikis hõbefiligraanist käevõru, kuhu oli sisse joodetud gümnaasiumi lõpumärk — kooli nimetuse kolm algtähte ja nende kohal tõrvikut hoidev käsi: «Loitku see leek jäädava valgusallikana teie eluteel.» Aga kas oli olemas jäädavat valgusallikat? Adalbärt kõneles, et vana valge suur koolimaja süüdatud paar päeva tagasi põlema. Kuidas nad suutsid? Koolipingid leekides... Segane aeg, segipaisatud tunded, kõikjal pead valutama panev tohuvabohu. Ning siin, tema ees, seisis Andres Vilbus, nõudes, et Anneli looks oma tunnete virvarris selguse. «Minu kõrval ei pea sa armukesi.» Kui kummaliselt see kõlas! Vist liiga kummaliselt, et tõsi olla, sest kas oli Anneli kunagi omanud tõelist armukest? Abielus mürgitatuna talus Anneli Vilbuse lähenemiskatseid peibutava irooniaga. Aga ta ei suutnud teda mehena ja abikaasana ette kujutada.

Suur spiraal tõusis «Kazbeki» otsast õhku ja jäi nende vahele hõljuma.

«Ma ootan selget vastust!» muutus Andres nõudlikuks. Nad olid pisut palju joonud. Anneli kartis.

«Palun ära oota!»

«Vasta siis, mispärast?»

«Ka seda ära küsi! Täna mitte...»

«Mispärast?»

«Su küsimused tüütavad, noormees! Ma ei tea, miks! Aga kui ei teata, kas siis saab vastata?»

«Sa siis loodad ja ootad Halinit? Uusi mesinädalaid?» küsis Vilbus nördinult.

«Ära kõnele rumalusi! Kõike muud, aga seda küll mitte...»

Marie-Louise'i vilgas kuju ilmus rõduastangule. Anneli poetas veel hõõguva suitsuotsa tuhatoosi ja sirutas käed tütre poole. Laps tõi kaasa värske piima ja laudalõhnad.

«Ma lüpsin Maasiku ja kallasin kassikaussi piima. Liisu tuli kohe lakkuma. Ta on maias. Aga niipea kui ligi lähen, lipsab viuhti redelile ja sealt lakka,» jutustas end ema embusesse suruv tüdrukuke.

«Ta kardab keretäit.»

«Aga miks ta siis murrab kanapoegi? Kas seda tohib?»

«Ei tohi! Aga see oli nii ammu. Liisu on ehk unustanud, miks sa teda ründad.»

«Küll ta teab!» Tüdruk oli oma õiglases vihas kõigutamatu. «Nagu kanade häälitsemist kuuleb, nii saba käib sedaviisi vinta-vänta ja vurrud liiguvad. Suuri kanu ta ei julge puutuda. Kardab kukke. Liisu sai temalt kord õpetust. Nüüd käib kauge kaarega ringi...»

Toas süüdati tumeda varjuga lamp. Kiigarite troska sõitis treppi. Johannes hoidis õieli kätega ohje. Maanteel kõmisesid sõidukid. Mingi pikk voor liikus Emajõe teele. Kiigarlased käisid üksteise sabas jumalaga jätmas. Minna peopesa oli niiske. Ta oli vist lüpsil aidanud ja seejärel käsi pesnud.

Emilie kattis aknaid. Ingeri-Elma oli lauakoristamise lõpetanud ja piilus ukse vahelt. Kas Hendrikut? Annelil oli ebamugav. Andres istus sasitult, suits suunurgas. Ema vist aimas, et nende vahel oli mingi kõnelus olnud, ja ootas ka selgitust. Nad tahtsid teda Vilbusele mehele panna. Miks? Kust see soov tema elu segada, juhtida, õpetada, oma tahet peale suruda? Kas neil oli siis kergem, rahulikum, kui temast ja Andresest abielupaar saab? Annelid valdas hetkeline lepitamistahe, soov end ohverdada. Meenus hiljuti kuuldud kurb sõdurilaul «...ja kui tagasi tulla ei saa, idarindele puhkama jään...». Selles oli aja karmi loogikat. Kui tagasi tulla

ei saa, kui tagasiteed polegi? Kusagile tuleb puhkama jääda... Oma tunnete vastuoksusest häiritud Anneli kaisutas äkilise liigutusega Marie-Louise'i:

«Sul on aeg magama minna!»

«Ei taha veel! Te kõik olete üleval,» isemeelitses tütarlaps. Rahul, et ema ei sunni, jätkas ta arutelu: «Kui Kiisu-Liisu kanapoegade murdmise unustab, kas siis oleks õigem talle andeks anda?»

«Ei tea! See on niiviisi, kuidas su väike süda käsib...»

«Aga kui ta murrab tuleval aastal jällegi?»

«Kõik võib juhtuda! Kassidel on murdmise vaist...»

«Miks neil on selline vaist?»

«Ei tea! Homme püüame Liisu kinni ja noomime teda!»

«Ta keerab end süles kerra ja meelitab...»

«Kaval kass!»

«Väga!» möönis Marie-Louise käsi ema kaela heites ja sosistas: «Kas tulen sinu kaissu magama?»

«Jah muidugi, Marike!»

Joosep ja poeg askeldasid raadio juures. Anneli taipas, et nad püüdsid Moskvat. Mõlemad, nii vana kui ka noor Valgepõllu, küündisid kahe meetri lähistesse. Joosep oli kühmas, Hendrik rühikas, sirge, esinduslik. Vormikuue krae avatud, raudrist rinnal, õlad nagu lauaga löödud. Teda vaadates tekkis tõesti mulje, et vahe mõõk seisaks häda tegemata kõhus. See oli naabertalu, Uue-Valgepõllu peretütre Margita omaaegne teravmeelsus, mis Annelile siis lõbu, ent Hendrikule meelehärmi valmistas. Nüüd olid kõik kolm Uue-Valgepõllu talulast sealpool rindejoont. Margita läks neljakümne esimese kevadel Punaarmee politrukile mehele, Leina ja Toomas hakkasid Margita peigmehe ja hiljem mehe eestvedamisel nõukogude tööle. Mida nad just tegid, seda Anneli ei teadnudki. Kas nad tulevad tagasi? Oleks huvitav kohtuda ja teada saada, kuidas seal kõik oli. See mõte tundus pöörasena.

Anneli kortsutas end hurjutades laupa. Ta tahtis suitsetada, aga koduse kasvatuse mõju oli nii suur, et ta ei teinud seda eales ema ja isa juuresolekul.

Läinud Marie-Louise'i magama saatmise ettekään-

del keldrikorrusel asuvasse piimakambrisse — Emilie otsustas, et sel ööl ei minda varjendisse —, kiskus ta pinkidele tehtud aseme veerel istudes ja tütre kätt pihus hoides üksteise järel kaks «Eevat» ja tundis, et need ei vastanud poolele «Kazbekilegi». «Eeva» oli lõhnata ja jättis rohu maitse huultele.

Marie-Louise uinus otsekohe, jalapealt. Askeldusterohke päev oli väikese tüdruku väsitanud. Käeke lebas lõdvalt üle pea padjal, näol valitses täiuslik rahu. Anneli kummardus ja suudles tütart laubale. Lõikamata küüned, kuresaapais jalad — ja tal oli ootamatult hea meel, et tüdruk kasvas toimekaks ja teotahteliseks. Teda ei häirinud enam «Tango notturnogi». Kah asi, millele mõelda! See omaaegne hea film lõppes väga kurvalt. Eluga karile jooksnud ema mõrvas oma võrgutaja sel momendil, kui ta sirutas käe tema tütre järele. Õigesti tegi! Mingi alateadliku aje sunnil ümises ta seda viisi ja kohkus. See nüüd mõni hällilaul!

«Õnne su juures ma leidsin...» Milline lollus! Kas võib kunagi kellegi juures õnne leida?

Anneli tõmbas veel ühe suitsu, põlvitas mitu minutit lavatsi ees last vaadeldes, silitas kahlus juukseid ja siirdus üles elutuppa.

3

Kõneles Moskva. Diktori kõlav hääl teatas vabastatud külade ja linnade nimesid. Hendrik pildus ohtralt iroonilisi kommentaare. Tema ees laual oli kaart, kuhu ta pliiatsiga riste vedas. Mainiti ka Petserit, Piusat. Ruumi sigines elektriseerunud meeleolu.

Informbüroo lõpul algas ootamatult eestikeelne ülekanne. Esiteks korrati rindeteadet ja siis teatati ordenite ning medalitega autasustatute nimesid. Pikk rodu eestlasi... Emilie ja Anneli liginesid alateadlikult aparaadile.

«Vaata, mis välja mõtlesid!...» mühatas Joosep.

«Plöff ja propaganda! Landessender on ses suhtes soliidsem. Kui tal midagi ütelda pole, tulevad marsid ja lõbusad laulud. Kust nad need eestlased võtavad? Nel-

jakümne esimesel tehti kõik, kes üle piiri jõudsid, tümaks...» möönis Hendrik veendunult.

«Punase Tähe ordeniga... alampolkovnik Halin,» kõlas korraga Vana-Valgepõllu talu elutoa rahutus vaikuses. Anneli värises üleni. Mingi raskus vajutas tema maadligi.

«Mille eest talle maksti?» küsis Hendrik mõrult.

«Mille eest anti sulle raudrist?» küsis Anneli enese tahtmata.

«Mulle?» hüüatas Hendrik solvunult. «Kas seda saab mingi Punase Tähega võrrelda?»

Anneli vaikis.

Hendrik heitis käega: «Rinne ligineb Võrule.» Ta tõusis, jalutas üle toa. «Ja kolonel lammutab isamaja...»

Anneli pilk peatus vastasseina keskkohta katvas peeglis. Ta nägi seal iseennast, Hendrikut ja tükki kodutoast, mis paistis eemalt hinnatud minevikuna, eluna. Keskel seisis suur kuldraamis perekonnapilt. Anneli oli seal patsidega gümnaasiumiplika. Keskel istus Vana-Valgepõllu päriseks ostja, põhimine väljaehitaja ning jõukuse rajaja, isapoolne vanaisa, kes suri kolmekümne kolmandal, Anneli abiellumise aasta sügisel. Sel ajal uhkeldasid elutoas karniisiga kapid, nuppudega äti voodi. Seintel rippusid raamitult põllumajandusnäituste tunnistused ja kiituskirjad. Noorrahvas — Joosep ja Emilie — norisid ätti «diplomitega», aga asjata. Ta oli põikpäine ega lubanud, et tema sõna alla jääb. Ning vägi ja võim oli tema käes. Talu seisis surmatunnini äti nimel. Annelil olid vanaisast kõige helgemad mälestused. Ätt hoidis teda enam kui silmatera. Tädid seletasid, et see on tema suurest sarnasusest varalahkunud vanaemaga, kes olnud väga ilus inimene. Äti selja taga leidus ema vitsa eest kindel varjupaik. Hendrik sai aga vanaisalt lajatada ning taat ei pidanud ühtki keretäit talle küllaldaseks. Kihluste päeval kutsus ätt Anneli oma voodi äärde ja lausus: «Kui võid, jäta talle minemata! Otsi mõni agronoom või loomatohter. Ma jätan siis talu sulle.» Ätt tõreles nüüd oma hämarast värelusest: loitev lambitule leek pani peegelpildi võbisema. Ning tema huultel oli ette-

heide: «Ma ju teadsin seda ette!» Kas ta tõesti omas ettenägemisvõimet? Anneli uskus saatusesse. Oma pärisosast sa ei pääse... See usk aitas abielu mõrumaid kriise taluda, isa-ema nõu kuulda võtta, oma tahet alla suruda — ja lõpuks ikkagi oma teed käia. Kui on säärane saatus, mis saad sa parata! Ta mõtles kummalisele kokkusattumusele: need neli seina olid näinud tema kihluste pidulikkust, pulmade toredust, tanu pähepanekut, siinsamas klaveri juures seistes oli ta perekonnale teatanud, et kavatseb armastuse puudumise tõttu lahutada. Kusagilt aastate kaugusest kajasid veel praegugi Hendriku «võta elu mõistusega» ja isa «tasa ning targu!». Kas nad said nüüd? See oli paras, paras! Mõru rõõm segunes ta põues irooniaga. Halin sai Punase Tähe. See oli Anneli meelest salapärane. Ning ta tundis, et vääriks teda veel kord kohata.

Andres oli ukse ja Anneli vahele astunud. Kas ta kardab, et kolonel astub nüüd-nüüd tuppa? Kuidas suhtuksid kodused praegu abielulahutusse? Ema seisukoht näis selge olevat. Aga isa? Ja Hendrik? Kas lahutada selleks, et Andresega abielluda? Teadlik teise tunnetes, aga jõuetu samaga vastama, ei suutnud Anna-Mia Andrest solvata, vaid jätkutas talle naeratusi nagu vihmane suvi päikesehelki. «Täna on viimane õhtu — otsustagem!» Aga kui otsustadagi? Mis seal ikka! Nüüd, mil Halini tagasituleku reaalsus kummitas, otsis Anneli hing paaniliselt olukorrast pääsemise teed. Doktor Vilbuse proua saaks oma elu elada. Kas saaks? Anneli ei kahelnud, et Andresest kujuneb kuulekas, jumaldav ja juhitav abielumees. Anneli põsed ja laup kuumasid. Söögitoa kell tagus pidulikult kaksteistkümmend kumedat lööki.

Kiirustades — Anneli kartis, et mõtleb ümber, — astus ta paar sammu ettepoole ja teatas:

«Mul on teile, mu kallid, üllatus. Doktor Vilbus ütles äsja, et olen tema ainus ingel ja kõlban kaasaks. Mis teie sest asjast arvate?»

«Laske aga käia!» sanktsioneeris Hendrik. «Aga mesinädalad lükake lahkelt sõja lõpuks.»

«Me võime siis kihlakaardi proovi kavandada? Teie heakskiit on olemas?»

«Jumal olgu teiega,» õnnistas Emilie.

«See on õige asi!» kuuldus Joosepi heakskiit.

«Jah! Jah!» pomises ootamatusest rabatud Andres Vilbus.

Õuest kostsid samal minutil sünged, ligidased plahvatused. Õhusurve purustas akna, lõi rõduukse pärani. Hendrik sööstis ettepoole, käsutas toas olijad pikali. Lennukite laine vajus üle pea. Kabelimäe õhutõrjekahurid haugatasid jõuetult. Maanteel turrasid väsinult mootorsõidukid.

Veoauto peatus Vana-Valgepõllu häärberi ees. Kostis äge saksakeelne kõnelus, nutt. Pistnud revolvri taskusse — kuul klõksatas rauda —, läks oberst Tennola välja, Anneli tema kannul rõduastangule.

Kiigari rahvad olid koduteel kinni võetud, nende hobune ja troska rekvireeritud. Lota seisis nagu solvunud soolasammas, Minna nuuksus, Johannesel käedki selja taha seotud. Adalbärt vehkis oma «Ausweisiga», püüdes saksa keeles seletada ja selgitada, aga tema kõne oli nii segane, et keegi ei saanud sellest aru.

Tennola valgustas auto eraldusmärke. Juht valas sõimu, aga haaras sõnadel sabast, niipea kui märkas oberstit. Allohvitser lõi kohe kandu kokku. Austuseavaldamine näis olevat tal üliväga selge.

«Eestis teie viibite sõbraliku rahvaga riigis. Kas olete unustanud?» pragas Tennola.

«Süüdi!» tunnistas allohvitser podinal.

«Eesti rahvas töötab põldudel eelkõige Saksa armee jaoks. Te peate käituma, nagu oleksite Saksamaal...»

«Saksamaal...» kordas allohvitser masinlikult.

Kiigarid taandusid obersti selja taha. Adalbärt jäi ettepoole ja vehkis käega, nagu peaks ta tumma isamaakõnet. Vilbus haaras Anneli käsivarrest ja soovitas tal tuppa minna. End äkilise liigutusega lahti tõmmanud, toetus viimane rõduäärele ja vahtis pärani silmil maakonnalinna kohale kerkinud tulesambaid. Kusagil tärises kuulipilduja, vist õhutõrje oma, sest üleval oli lennuk. Emajõe suure silla rajoonis süüdati taevas tohutu latern, mis rippus lummutisena metsamassiivi kohal. Jällegi plahvatasid pommid... Üks, kaks ja kolm... Siis jäi vaikseks. Anneli nägi, et kõik peale

tema olid pikali. Millal nad viskusid? Miks tema ei märganud? Kiigari Minna nuttis arukaotanult.

«Kas sa jätad järele!» keelas Lota jõhkralt.

«Ta aina kantseldab Minnat,» mõtles Anneli tigestunult. Teda häiris mingil arusaamatul põhjusel Lota näoilme, mis tuletas meelde aprillikaarti. Hõredad kulmud, pikk, peenike ja kongis nina, ettetungiv lõug, peaaegu huulteta suutriip — paremat õela naise modelli polnud vist maailmas leida.

Alt, Vahetalu teelt, jooksis Varblase-eit, suurrätik õlgadel, lapsed sabas. Milda sööstis obersti ette, härdalt paluv: ärgu ainult teda ja tema lapsi «bolševike põrgusse» jäetagu, viidagu aga Saksamaale. Ta teeks seal nurisemata kõiki töid. Kui ainult lennukeid ja pomme poleks... Milda langes põlvili, kaapas Joosepi püksisäärt. Lapsed nutsid. Väiksemal välkusid paljad jalakannad. Maja tagant ilmus ka Ingeri-Elma. Ta seisatas väljakutsuvalt Hendriku ligidal.

Joosep riidles Mildaga: «Lasen Kustasel vaadata, kas saab su mõistuse korda!»

«Soldatid tullid meid minemä ajama. Kustast ei ole! Mul käedki värisevad. Ei saa hobest ette. Võeh jumalakene! Nüüd om viimnepäiv! Anna meile andis meie võlad, nii kui meie andis anname... Kui Kustas om Saksamaal, siis viige minnu kah lastega. Me siia ei jää.»

«Jäta järele!» keelas Emilie, Mildat enda hoolde võttes.

Mis neist sai, kuhu nad kadusid, seda Anneli ei näinud. Aga rehealuse suur uks kriiksus. Seal seisid ärasõiduvalmis masinad.

Sõdurid tagusid Hendriku ees kandu kokku. Viimane luges moraali valendavas, kuupaistelises vananaiste suve öös, kus bensiini hais segunes koirohu lõhnaga. Tahtmatult ümatas Anneli põlastades, vaatas viltu Vilbusele ja hakkas ebakindlalt alla piimakambri poole minema. Ta imestas, et jalad teda kandsid. Käed tõmblesid. Sel hetkel libises paitus üle tema säärte. Ta võpatas, aga hingas kergendatult ja kummardus Kiisu-Liisut sülle võtma. «Vana kaval kanapoegade murdja, kas sa ei karda?» Kass hõõrus oma pead vastu

Anneli kaela. Ta tõmbas piimakambri ukse lahti, põlvitas Marie-Louise'i aseme ette ja toetas pea tütre kõrvale padjale. Kiisu-Liisu tõmbas enda oma vaenlase külje alla kerra ja lõi lahti ühetoonilise nurru. Tillukeseks keeratud tormilaterna helk paistis Annelile. Kambri jahedus tekitas külmavõbinaid. Anneli tundis kuristiku kohal rippuja hirmu. Mõistus ähvardas teda maha jätta. Endine elu vajus olematusse — polnud võimu ega jõudu midagi päästa, kusagilt kinni hoida. Homsel päeval olid segased piirjooned. Vilbus? Kus on Andres Vilbus? Miks ta ei tule? Sai ju ja-sõna antud — kas Andres kavandab kuldäärtega kihlateate proovi? Narrus, see kõik kokku on narrus!

Uks liikus. Anneli küsis pead pööramata:

«Kas sina, Andres?»

«Ei, mina...» vastas ema hääl.

Emilie seletas Anneli kõrvale istudes rahulikult, aga tõtates, et vana Varblase Kustas jõudnud koju ja võtnud Milda enda hoolde. Isale tuldud vallamajast järele. Hendrik sõitnud teda viima ega tule enam tagasi enne, kui... Millal on see «enne, kui...»? Kui kodu mahajätmine on paratamatu, siis...

«Hakkame sõitma...» korraldas järsku Vilbus. Anneli ei kuulnudki, millal ta ukse avas ja sisenes.

«Oo, aga...» Anneli haaras Marie-Louise'i. Laps ärkas ja heitis käed ta kaela.

«Jätke tema!» keelas Emilie mõjuvalt. «Jõudsin ma kaheksateistkümnendal sinu ja Hendriku ning terve talu alles hoida, siis nüüd on see ühekene minu juures kõige kindlamas kohas...»

«Oi, kass!» hüüatas järsku Marie-Louise ema vabastades ja kahe käega Kiisu-Liisut sülle sasides.

Nad astusid aovalguses hahetavale õuele. Jõe poolt kerkis roosakashall udu. Kusagilt viskus kuiva ristikheina lõhna. Ning siis kuuldus vareste kraaksumist. Pontu tõstis häält. Varesed olid vist Vana-Valgepõllu pärnadele laskunud. Muidu oli hommik vaikne.

II. JUURED KODUMULLAS

1

«Ummik!» pahandas Vilbus, kui vana «Ford» keeras Narula-Kiriku kolmanda klassi maanteelt suurele trassile, mis kulges läbi Lõuna-Eesti Läti piiri poole. Eespool paistis kokkujooksnud kolonn, koorem koormas kinni, sõdurid teeäärsetel põldudel kolamas. Obersti haakristivimpliga «Opel» seisis eemal mäejalamil, nina silla suunas. Edasisõitu takistas avarii. Tont seda teab, kas argusest või uljusest, aga üks närvid kaotanud viietonnilise juht oli masinal rattad ülespoole keeranud. Tema koorem sulgeski läbipääsu. Vahejuhtum erutas. Kolonni juhid jooksid käsklusi jagades edasi-tagasi. Ümberringi moodustati ahelikuline valve. Eelmiste peatuskohtade kogemused hoiatasid, et eesti ja läti rahvusest sõdurid kargavad ära. Asjasse suhtuti esimeste juhtude puhul tigeda ükskõiksusega, aga viimastel päevadel algas selline massiline jalgalaskmine, et autod jäid laadijateta, relvad meesteta. Ohvitser, kui ta oli inimliku südamega mees, võis mobiliseeritud sõduri kojuigatsust mõista, aga sõjaseadused määrasid selle teo eest mitte vähem kui mahalaskmise.

Ka Wehrmacht kubises juba kõhklejatest, kes unistasid rahust, Harzi mägedest, Reini kärestikulistest kallastest ja Ida-Preisi korrapärasest maastikust ning arvasid, et neile sealsest eluruumist jätkub ja juurdevallutamisele oleks mõistlik käega heita. Väeosades levis salaja «kapsaks» loetud Napoleoni Vene-sõjakäigu kirjeldus. Selles kirjutati külmast, lumme tuisanud teedest, metsadest, soistest lõputustest ja rahvast, kes oli nagu hüdra — raiud seitse pead maha, seitsekümmend seitse kasvab asemele. Aga vene Ljuba armus prantsuse Pierre'isse. Ka seda juhtub. Jah, sedagi ei saa vältida. Sõdurid kõnelesid nördinult nüüdsetest «Katjušadest», mis ei tunne armu ega halastust.

Vilbus nõudis ägedalt möödasõiduõigust. Ta tahtis obersti masina kõrval peatuda. Poisiohtu ohvitser ei andnud teed ja kuraasitas. Ta oli «Fordi» roheliste

eesriiete vahelt Anna-Mia rusket juuksevillakut silmanud, oli tedrekukena kohevil, pealetikkuv ning lubas endale Vilbuse arvel pikantsusi. Andres oli kõige peale vaatamata õnnelik, sest Anneli oli lõpuks ometi temaga. Elu tundus ilus.

Oberst Hendrik Tennola oli neid õnneks märganud ja tuli üle põuas kõrbenud kaerapõllu. Nähes õde, paisusid ta silmad vihast suureks. Vilbus võpatas. Ta ei osanud säärast vihavälgatust oodata. Oberst küll vihjas Vana-Valgepõllul, et Andres peab «värskest pruudist» ajutiselt lahkuma, aga Vilbus arvas, et see pole Tennola asi.

Nad jalutasid autost eemale. Hendrik krimpsutas suud ja piinas vaikimisega Vilbust. Teelt kostis vandumist. Sõjaväearst kuulas maantee vada, nohises ja pilutas silmi. Mõttes manas ta Hendrikut see- ja teistsuguseks.

«Kui kaugele sa mõtled teda sõidutada?» küsis lõpuks oberst. Ta oli ilmselt oodanud, et Vilbus hakkab ise seletama, aga asjata.

Vilbus ei vastanud. Küsimuses oli tema jaoks liiga palju jõhkrust.

«Noh?»

«Jah!» ebales Vilbus.

«Mis see «jah» peab tähendama?» Hendriku toon oli väga noriv.

«Ma olen aumees!» Sõjaväearst asetas käe näitlejaliku žestiga rinnale.

«See ei ole vastus!»

«Kuidas võtta! Minu seisukohast on see täiesti arusaadav vastus. Ma ei saa sulle enam ega vähem ütelda.»

«Kui kaugele?»

Küsimuses oli liiga ohtralt pipart, aga seda pateetilisemalt kõlas kostus:

«Arvesse võttes minu tunnete täielikku ausust ja siirust proua Anna-Mia vastu...»

«Armas doktor Vilbus! Jätame jumala pärast tunded mängust! Praegune aeg on nende kilbil näitamiseks sandilt ebasoodne. Sa võid olla ükskõik kui parandamatu romantik, aga käesolev hetk nõuab isiklike tunnete allutamist sõduri ja isamaalase kohusetundele.

See on vankumatu nõue! Ka mul on omad tunded, need on...» Oberst ei leidnud küllalt mõjuvat sõna ning nohises hetk aega ümbrust fikseerides, enne kui jätkas: «Magasid naise kaisus. Oli hea! Nüüd aitab! Asugem meeste töö juurde. Eided osutuvad üleliigseteks. Sa ei jõua korraga kahele altarile ohverdada!»

«Milline küünilisus!»

«Võta minust eeskuju: magan, võtan ja jätan! Sõjamees ei või teisiti!»

«Oberst Tennola. Ta on sinu lihane õde!»

«Nagu see asja muudaks! Mehed on ohverdanud isamaale nii õdesid kui ka naisi.»

Andres Vilbus raputas pead ega vastanud.

«Ma andsin sulle selgesti mõista, et meil on ees suured sündmused, raskused, tõsine võitlus. Sina aga võtad heaks Anna-Mia kleite ja kübaraid vedada... Kas sa ise ei taipa, mis teha tuleb? Kas mina pean ilmtingimata robustset tooni tarvitama,» jätkas oberst Tennola kähinal.

Nad seisid küll voorist eemal, teepervel, väljaspool kuuldekaugust, aga oberst oli sellele vaatamata saarmana valvas. Tema toon tekitas Andreses rahutu erutuse, pigem segaduse, sest viimane ei osanud vihjetest ja ümbernurga-juttudest asja tuuma mõistatada. Raskused ja tõsine võitlus? Doktor Vilbus oli üks neid lihtsameelseid hingi, kes uskus, et taganemine on tõesti ajutine, rinnet lühendav, lõpp-pealetungi-eelne manööver. Igas sõjas taganetakse. Isegi venelased taganesid neljakümne esimesel aastal, ja kuidas veel! Kaotused? Milline võit pole maksnud kaotusi! Aga Eestimaa on ometi Hitlerile kallis asi. Niisama nagu Anna-Mia temale.

«Kas sa arvad, et nad... nad loovutavad kogu Eestimaa?» söandas Vilbus lõpuks sosinal küsida.

«Oh püha lihtsameelsus!» Tennola puhkes irooniliselt naerma.

«Jaa, aga — seda ei või ju olla! See käiks kõnede, kirjutuste, lubaduste vastu! Me anname kommunistidele mere ja ranna? Mis saab vaesest eesti rahvast? Ei, ei! Sakslased peavad sõna ning kaitsevad meid kommunismi õuduste eest!»

«Õndsad on need, kes usuvad...»

Vilbus vaatas hirmuahinas oberstile:

«Kõnele otsekoheselt! Kas Eestimaa on jällegi punase terrori ohus?»

Oberst Tennola pahvatas uuesti, naeris kaua, kärsutas nina, uuris ümbrust ja koordineeris mõtteid. Ta ei naernud lõbutundest, kuigi teise naiivsus teda omamoodi lõbustas. Oberst oli harjunud segipaisatud mõtteid ja palavikulisi kaalutlusi temale omase kurgu põhjas kõmiseva naeru taha peitma. See mõjus tasakaalustavalt.

«Hitleril on oma tee...» lausus ta venitades.

«Õige! See ei sobi eesti rahvustundele.»

«See on sul kindel veene?» Oberst lausa puuris teise silmi.

«Jah! Kuidas võtta!» ebales Vilbus.

«Hitleril on oma tee, Stalinil oma. Kes neist jookseb sohu, kes jääb kuivale, see ei ole minu asi! Ega vist ka sinu? Me oleme eestlased. Meil peab olema k o l m a s — eestlaste tee.»

«Eestlaste tee?» Andres Vilbus kordas üllatusest segasena neid kahte sõna.

Üsna ligidal langes rebiva raginaga puu. Tankitõrjelased alustasid metsa mahatõmbamist. Vilbus ehmus. Oberst muigas üleolevalt. Maanteelt kuuldus jälle vängemat vandumist. Sapöörid said voorimeestelt pihta, sest nad ruttasid oma miinidega kolonni kannul ega mallanud oodata. Eesti- ja saksakeelsed vägisõnad kõlasid läbisegi.

«Eestlaste tee!» kinnitas Hendrik Tennola piduliku hääleväriga. «Vaata! See siin on meie kodumaa, kodukoht. On aeg võtta tema saatus jälle oma kätesse. Soodne ajalooline moment on saabunud...»

«Oma kätesse? Kas ka sina ja mina?»

«Ka sina ja mina!»

Keskpäevane päike puistas pilvede vahelt nagu libamisi valgusevihte, mis sarnanesid üllatavalt prožektori kiirtekimbuga. Ümbrus oli kuiv ja tolmune ning ajas janunema. Kõik näis mahajäetud ja laastatud. Nurmel lõmitas poolik ristikheinarõuk. Teeäärsel söödajuurikate põllul võimutsesid ohakad ja orashein-

Aedvili, mis igatses perenaise hoolitsevat kätt, näitas hoolimatu, enneaegse röövkoristamise tunnuseid. Porgandipeenral koltusid üleskistud, kiitsakalt peened juurikad. Hernekepid lamasid koos kõhnades kaunades viljaga ühel küljel. Aiaplank, mida usina peremehe käsi veel sel suvel oli kohendanud, andis sellelegi voorile küttepuid. Üks sõdur lõhkus kirvega latti. Teepervel suitses lõke. Konksu otsas kõlkus pada. Taamal rohetasid aga puhtalt ja eredalt üksteisest värvuselt erinedes sarapuud, pajud ja nõmmemännid ning üle nende kaardus kuusik, mis vasempoolsel jõepervel kogu silmapiiri endasse mattis.

Doktor Vilbuse süda paisus segastes tunnetes. Kuigi ta pidas end apoliitiliseks, ei saanud ometi neis küsimustes, mida praegu Tennola puudutas, erapooletuks jääda.

«Kas reeta sulle sõjasaladus?» küsis oberst arsti külge riivates ja käega maantee mineerijatele osutades. «Meie järel on ainult tehniliste vägede erikomando. Nad töötavad tulejoone eel. Kui me püksipitside juures pisaraid valame, kohtame ehk juba homme venelasi. Kuis see sulle meeldiks?»

Andres Vilbus nohises nõutult nagu inimene, kes on kaotanud jalgealuse, vajub, ega tea, kust kinni haarata.

«Konkreetselt...» jätkas Tennola. «Daam läheb tagasi. Anna-Mia jääb koju. Tema kohvrid-kotid paned metsa maha. Tal on aega nendega õiendada. Siin ei saa etiketti pidada. Sõjaaeg ei luba.»

«Käsi südamel, aga...» anus doktor.

«Ole kordki elus mehine mees! Sa ise keetsid endale selle vastumeelse supi. Ütlesin, ta jäägu koju. Miks sa kraamisid ta autosse?» riidles Tennola etteheitvalt. «Kas tõesti ei jõua enam oodata?»

Küsimuses oli nii palju irooniat, et Vilbus surus hambad huulde ja pahvatas erutusest kogeldes:

«Kas sa jätad oma õe punaste kätte? Piinamised, poomised, seljast rihmade kiskumised...?»

Tennola puhkes jälle naerma:

«Jutud!» ning jätkas siis ironiseerides: «Raske südamega. Aga mul on sõjamehe ausus ja kohusetunne.

Me võtame tähtsama, vähemtähtsa — ohverdame. Pealegi — omavahel olles — ma ei usu, et daamile juhtuks suuri seiklusi ja elumuudatusi. Ütleme näiteks, et Anna-Mia kohtab venelasi. See on reaalne oletus. Ta ju õppis ja valdab suurepäraselt nende keelt. Räägitakse, et ta on hurmav. Mul ei ole põhjust selles kahelda. Näen, et su auväärne pea tulvab temast. Kas arvad, et venelaste seas ei ole naiste ala asjatundjaid ning asjaarmastajaid? Vene temperament, räägitakse, on üsna tuline asi. Vean kihla üks saja vastu, et Anna-Mia äratab tähelepanu ja murrab sulle truudust. Tal on keev iseloom. Arvan, et need, kes oskavad sõdida, mõistavad ka naisi hinnata.» Oberst pilgutas kahemõtteliselt silma.

Doktor Vilbus sirgus solvunult ja asetas käe revolvri kabuurile:

«Jumala eest! Kui sa poleks tema vend, siis...»

«Kihutaksid mulle kuuli kerre? Kainestu, doktor! Jätame relvaromantika! See on iganenud nali! Anna-Mia tassib oma pambud tagasi. Ta tõenäoliselt ei näegi venelasi. Nad hõivavad strateegiliselt tähtsamad punktid. Taludeni nende võim ei ulatu seni, kuni oleme tagasi...»

«Tagasi?» kõhkles Vilbus. «Millal me tuleme tagasi?»

Kõrvulukustav paugatus kattis paljudeks minutiteks rindejoone teised, kaugemad hääled. Voortevahelise metsaviiru kohale kerkis püstloodis suitsusammas, mis paisus ja südamikust tuld purskas. Päevase tulekahju kahvatukollased keeled limpsisid metsa ja mäge. Vilbus tõmbus kössi. Ta sõdis kõigest kuuendat kuud ega suutnud paukude ning plahvatustega harjuda. See oli tema meelest ikka veel kohutav. Ta võis vajutada suurema liigutuseta elust lahkuja silmad kinni, toimetada lahkamist. Ükskõik kui palju verd ei ajanud iialgi ta südant iiveldama. Püssipaugust aga aitas juba erutuseks. Kõigele vaatamata ei pidanud Vilbus end araks meheks. Muidugi, ta ei tahtnudki Tennolaga võistelda. Viimane lausa suurustas sõdurijulgusega. Aga Vilbus arvas, et see on žest, sest normaalne inimene peab ometi arstiteaduslikust seisu-

kohast vaadelduna neid pauke, plahvatusi ja mürinaid taunima. Või ei olegi Tennola inimene?

«See on meie enda teha,» sõnas Tennola poolpühalikult ning lisas: «Tagasituleku võtame oma kätesse...»

«Aga kui punased kehtestavad neljakümne esimese aasta Nõukogude Eesti?»

«Nende hajuv unelm!»

«Sa ju oled teadlik, et neil on seal mingid eesti diviisid?»

«Mis siis? Sunniviisiliselt mobiliseeritud. Siin on ka leegion. Vaata lahtiste silmadega, kuidas lippavad... Nõndaks! Aga aeg lendab ja saab otsa. Tulgem asja juurde! Me oleme veel oma Narula teeristil ja näeme metsa tagant tema kirikutorni. See aidaku sul otsustada. Sa lähed auto juurde ja klaarid seal olukorra. Mõnisada meetrit jõe poole jõudes keera masin metsa äärde, pane ta maha ja sõida mulle järele. Jumala eest, doktor, ma ei saa sulle enam lapsehoidjat mängida. Mõista, eelseisev aeg nõuab mehi! Kas sa tahad memm olla?»

Uus suitsusammas, uued jõulised plahvatused võngutasid nende jalgealust maad. Midagi lendas paremal pool õhku.

«See oli jaam,» tähendas oberst kuivalt. «Taludega nad praeguses pakilises olukorras enam ei jända. Mine, asu meeste teele! Olen kindel, et alampolkovniku proua ei võta asja traagiliselt. Tal on kübeke meie, Tennofite kainet ja praktilist loomust. Ma ei mõista, kuidas said ta autosse? Anna-Mial on ju normaalse ja hea naise jaoks liiga palju tüütut oma arvamist.»

«Pidi ta siis Halinit ootama jääma?»

«Seda mitte! Kolonelil oli tast kõrini. Ta sai tema iseloomu ja tempe tunda... Paar uut, ehtsat anna-mialikku sürpriisi kuluksid aga Halinile tervituseks kodumaa poolt...»

«Iga aus eestlane läheb bolševike eest minema,» kinnitas solvunud ja segane Vilbus. Tema hääles oli midagi ebatavalist, murelikku, etteheitvat, mis tahtis anda oberst Tennola julmusele vastulööki.

«Kas Saksamaale?» küsis Tennola ironiseerides.

«Kas või sinna!»

«Ausal eestlasel on vaid üks — Eestimaa. Võib kahelda Anna-Mia naisetruuduses. Selline kahtlus on põhjendatud. Aga kui rahvuslane teab ta oma kohta. Sul, sõjavend ja eestlane, tuleb mõned terminid paremini pähe õppida!»

Vilbus ja Tennola liikusid oma autode poole, vihastades olukorra üle, mis sundis neid ebasobival kohal, Emajõe silla eel konutama. Kolonn kasutas koguni seisakut — söömaajaks. Masinad maskeeriti. See käis sõdurite käes käbekähku ja osavasti. Voori lõpus nutsid põgenike lapsed. Tagapool langesid puud raginaga teele. Oksad olid poissi või tüdrukut, tõenäoliselt mõlemaid, riivanud. Velsker tegi sidet. Pikk, volaski välimusega sapöör tõreles, pakkus lastele marmelaadi.

Keigarlik allohvitser seisis uljust alla kriipsutades ühe lõhkeaineveoki kõrval ja andis sõjaväearstiga mööduvale oberstile au. Tema kõrval laulis teine samasugune, jalaga takti lüües:

«Saksa relvad, minu ebajumal,
saksa relvad võidavad maailma!»

Kolmandal oli käsi puusas, suits suunurgas.

«Jätta!» keelas oberst Tennola, sest selline laul tundus sündsusetuna.

Keigarid lõid käe kõrva äärde ja kadusid auto taha. Teiselt masinalt kostis:

«Mats alati on tubli mees,
ei kedagi ta pelga.
Ei kummarda ta saksa ees,
ei tõmba küüru selga...»

Hääl tuli nagu tõrre põhjast. Vilbus muigas. Tennola raputas põlastavalt, aga heatahtlikult pead. Millega inimesed end ei lõbusta! Isegi sellise lauluga. Obersti pilk otsis matsi, kes saksa ei pelga.

Nende ees seisis kirjuks võõbatud presendiga masin, tünnid ja tõrred lastiks. Koorma saatjad olid autokasti tiheda kasesaluga kinni katnud.

Tünnide otsas kükitas turske ühepaelamees. Ta oli

kõrges keskeas. Habemesse kasvanud nägu punetas. Poolsõjaväeline riietus, kuigi automaat risti üle rinna, vihjas, et tegemist oli totaalse mobilisatsiooni sõduriga, kelle jaoks ehk varustust ei jätkunud. Või valmistus ta metsa putkama ja moondas teadlikult välimust?

Mees ajas end ohvitsere silmates kentsakasse valveseisakusse.

Tennola heitis puuriva pilgu koormal seisja poole, ent pööras silmapilk näo kõrvale, nagu oleks kurat ise talle vastu vaadanud.

«Uue-Valgepõllu Last!» ümatas Vilbus Tennolat familiaarselt müksates ning pöördus kostust ootamata autol urvitaja poole:

«Tere, äiapapa!» Nad olid seda Tennofi piiritaati omal ajal niiviisi hüüdnud.

Ka «totaalne sõdur» oli ohvitserid ära tundnud.

«Jumalime, väimeespojad!» vastati autolt rämeda häälega.

Lasti kalamehesaapais koivad otsisid kohmakalt autokasti äärel toetuspunkti ja seda leidmata tillutasid tükk aega õhus, nagu aru pidades, kas hüpata või mitte. Lõpuks laskis mees siiski käed lahti ja kukkus prantsatades kükakile, ent tõusis sedamaid, sikutas jopesiile ja astus tõttamata maamehesammul ohvitseride juurde, pakkudes omainimeselikult kätt.

«Kuidas elu läheb, Lasti-papa?» küsis Vilbus lõõpimisi.

«Mis ta läheb või. Teie ehk teate paremini, millal see Suur-Saksamaa võit ükskord kätte jõuab ja kommunism maa pealt ära hävitatakse, et saaks juba koju põllutöö juurde? Vaadake, vili läheb puhtani untsu!» Last näitas käega teest kaugemal kolletanud nisuvälja poole. Põllu ääred olid lahti niidetud. Taamal mustendasid viljaniitja kaared. Näis, et inimesed olid siin alles eile töötanud, aga täna koristamise sinnapaika jätnud ja põgenenud. Üksik sõdur seisis viljas, hõõrus peo vahel nisupäid ja pistis teri suhu.

Tennola vaikis. Vilbus teadis, et talle Last ei meeldi. Aga ta oli Anna-Mia tagasisaatmise tõttu vimmas ja solvunud ning lobises obersti kiuste koduküla mehega, vaatamata sellele et viimase lapsed olid läinud nelja-

kümne esimesel punastega. Hingelaadilt kõrgematesse sfääridesse ihkav Vilbus oli kümne arstipraktika aasta jooksul ladusa jutlemismaneeri omandanud. Töötanud haigekassa arstina, puutus ta lakkamatult kokku töölisringkondadega, kus tohtri soravast sundimatusest lugu peeti. Uue-Valgepõlluga sidusid teda põgusad noorpõlvemälestused talutütarde Margita ja Leina tõttu. Last saatis hädaga pooleks lapsed läbi gümnaasiumi. Koolitatud tütarde talu huvitas aga valla paremaid poisse, nii ka Vilbust. Andres Vilbus halvustas südames väga obersti mundrikõrkust. Mis sellest, et Jaan Lasti kaks tütart ja poeg on pagan teab kus! Järsku polegi enam elus? Vanade tutvuste ja mälestuste vaim üle kõige! Ent kuidas Vilbus end ka mõttes ei õigustanud, taipas ta, et Lastiga lobisemine ei vastanud tema endagi meeleolule ja teenis vaid obersti uhkuse näägutamise eesmärki. Et Uue-Valgepõllu äiapapa oli väga sorava sõnaga, siis ei tahtnud jutt lõppeda.

«Meie vüürer ei aja seda asja ikka õigesti,» arutles Last koduse julgusega. «Ta oleks naised ka pidanud mobiliseerima. Kui on üks üldine seerimine, siis olgu täielik! Laseks näiteks Varblase Milda moeliste polgu punaste lahviini vastu... No uskuge, ära hirmutaks ja tagasi ajaks.» Last kehitas ja kõhatas, oodates, mis tema ettepanekust arvatakse.

Vilbus ehmus jutu sobimatusest, obersti kulmukortsutamisest ja püüdis kähku kõneluse suunda muuta:

«Kus väeosas ka teenitakse?»

«Vaata, seda ei tea küll ütelda.» Last kratsis tolknevas halliseguses juukseparukas kukalt. «Võib-olla on sõjasaladus? Kas sa neist vüüreri suurtest asjadest maamehe mõistusega tolku võtad? Siin neid tünne olen autole tõstnud ja maha laadinud. Muudmoodi madistada pole saanudki. Pidi olema see va majade põletamise asjandus. Eile kästi osa Antslasse maha panna, aga meie tõime edasi. Saaks teise kuidagi tervelt Eestimaalt välja! Võib-olla on kallis asi ja Saksamaal hädasti vaja? Siin on seda jaanituld juba tehtud. Proovigu omal maal ka, kuidas maitseb!»

«Jätta!» käratas oberst kannatamatult.

«Mis ma jätan? Kas majadepõletamise asjanduse Narulasse?»

«Jutud jätta!»

«Ah jutud? Ma mõtlesin, et käsid tünnid pangamaja keldrisse või kuuri ajada,» jätkas Last vidukil silmi. «Jutu võib kohe jätta. Pole teda siin suurt olnudki! Mis see siis jätta on? Viska viis pihku ja jumala õnnistus ka ühes!» Last pööras täisnurga all selja ja seadis sammud võsa poole.

«Seis! Kes andis lahkumiseks loa?» põrutas Tennola.

«Kas peab nagu vanasti köstrikooli tunnis küsima, et palun peldiku?» Last raputas sõduripükse, ise kentsakalt vabandades ja aietades: «Ega's ei tohi neid vüürerikroonu kalleid kaltsasid ikkagi ära reostada. Me ju pole veel Eestimaal selle kultuuraga harjunud. Olime ülalpool Antslat ühes meiereis ööd. Seal sai võid vitsutatud ja haput koort peale joodud. Saate aru? Leivaiva annate soldatirahvale kasinalt. Mis teha! Kroonu näikse kokku hoidvat. Ega ta vale pole! Tänavune tera läheb ka puhtani varestele. Mina olen ahne inimese sorti — saan kord hea lõuatäie jaole, siis on piiripidamine väga raske. Muud tühja teind see vatsalaadimine seal meiereis mehele midagi, kui et seest võttis elevaks. Pelgan, et ei kannata siin teie ees kaua oodata...»

Nii vastik kui vahejuhtum oligi, ei suutnud doktor Vilbus naeru hoida. Oberst turtsatas ega uskunud Lasti «häda». Teda takistada ja valvel hoida polnud mõtet. Vastuoksa, see solvanuks veel enam obersti väärikust. Sellepärast andis ta käeviipega rivitult. Uue-Valgepõllu totaalne sõdur kargas oma ea kohta ootamatu väledusega üle kraavi, tõstis kämbla veel kord kõrva ja õla vahepeale, kummardas kentsakalt ohvitseridele ja kadus põõsaste vahele. Tennola kutsus keigarliku allohvitseri enda juurde. Viimane kangestus «kulpi» lüües, mõistis poolelt sõnalt, mis temalt sooviti, ja kargas nagu elukutseline kaugushüppaja Lasti valvama.

«... Talle oleks kuul paras! Või Švejki mängimas! Kes tema teravmeelitsemist vajab?! Teame niisuguste

meelsust! Neljakümnendal hurraatas, et võlad kustutati...» mühatas oberst Tennola tigestunult.

«Mina olen vist kaua koduvallast eemal olnud, et igaühe meelsust teada,» vabandas Vilbus virilalt. «Mehi ei tunne üldse. Naised käisid kodu külastamise puhkudel visiidilgi...»

«... Ja neistki jäi meelde peamiselt alumine pool!» tõgas oberst.

Andres Vilbus, erialalt naiste- ja sünnitusarst, oli oma elukutsesse liialt kiindunud, et solvuda. Ta unistavate silmade pilk hellitas autot temale kalli koormaga. Kardinad olid alla lastud. Jumal tänatud! Anna-Mia vist suigatas.

Eestpoolt kuuldusid masinatele asumise käsklused. Tee näis vaba olevat. Sõdur, kes oli jõudnud kraavis jalakaltsud puhtaks pesta, korjas lepavõsalt kiiruga oma varandust. Teisal tambiti kandadega tuleaset, kurnati poolkõvu kartuleid.

«Tegutse, doktor!» pöördus Tennola käskivalt endise kõneaine juurde.

«Tähendab, teist teed pole?»

«Ausale eestlasele mitte, kaabaka, reeturi oma küll!»

Obersti sõnad torkasid nagu pussnuga. Neil oli eriline, metalne kõla. Doktor Vilbus tõmbas pea viltu ega osanud aru saada, mis jõud kandis teda Tennola sõiduvette. Kas ta kartis kaabakas ja reetja olla või igatses tõesti ausaks eestlaseks jääda? Tema hing mässas. Kõige masendavam oli see, et tulevane aeg mustas järsku nagu põhjatu kaos, kus ei olnud ainsatki selgemat tähte. Nõukogude korda doktor Vilbus ei tahtnud, saksa okupatsiooni alandused ulatusid kõrini. Eestlaste tee? Ükskõik — peaasi, et koos Anna-Miaga. Vilbus oli selles kriitilises eas, kus üle kõige igatsetakse kodu ja perekonda. Anna-Mia oli tema ainus, jääv kirg, midagi suurt, võimast, alati kättesaamatult kauget ja nüüd lõpuks ometi nii ligidal, peaaegu käte vahel. Kuni tuleme tagasi? Oberst ometi teadis, mis ta kõneles. Andres Vilbus otsustas endamisi, et seletab Anna-Miale kõik ühist ärasõitu takistavad asjaolud. Lahusolek ei tohi pikalt kesta. See oleks tappev.

Jõudnud masina juurde, nägi ta, et auto oli tühi.

«Kuhu proua läks?» küsis doktor juhilt, kes au andes ja teenistusvalmilt ukse avas.

«Palus edasi ütelda, et teda ei maksa oodata,» vastas autojuht ümbrikku ulatades. Vilbuse sõrmed võbisesid. Oh elu Kolgata! See oli kinni kleepimata ja hajutas Anna-Mia «Soir de Paris'» uimastavalt magusat hõngu. Selles oli üksnes doktori käega visandatud kihlakaardi proov — neljaks katki käristatud.

Vilbus taipas pikkamisi, mis see kõik tähendab. Ta ei jõudnud aga midagi mõtelda, sest lennukite vihin tuiskas üle pea. Nad ilmusid välgu sähvatuse kiirusel metsa tagant.

Kostsid paanilised käsklused, sõim, ähvardused:

«Kurat ja teufel...!»

«Üksnes loll jätab voorid silla ette märklauaks!»

«Laiali minna!»

«Pikali!»

«Tuld! Tuld! Tuld!»

Relvad lõid tärisema. Üksik õhutõrjesuurtükk haugahtas. Aga tagapool ja ees kostsid esimesed plahvatused. Neid võeti haaki. Nüüd valavad keskele. Vilbuse esimeseks mõtteks oli, kus on Anneli? Ta jõudis vaid näha, kuidas Lasti-papa ihuvalvur võsast pages ja maanteekraavi viskus, kui õhusurve tõstis ta jalgadelt ja paiskas kõrrepõllule. Mulda sadas alla, killud vingusid. Jõevesi tõusis nagu purskallikas. Ülal ja allpool silda sadasid pommid vette. Teelt kostsid oiged. Vilbus kuulis kõikjalt Anneli häält. Ta ei teadnud, kuhu appi tõtata. Ent madin polnud veel möödas. Üle taeva siuglesid hävitajad. Nende vahel torras teine tiine pommitajate laine. Uus raevuhoog sasis metsa, aga kõik tundus korraga väga vaikne. Vilbus kohkus, taibates, et tema kõrvad olid lukkunud. «Kus on Anneli? Ma ei kuule nüüd tema hüüdu.» Aga kas ta hüüabki? Kihlakaardi proov oli neljaks rebitud. Mispärast? Mispärast ometi? Vilbusel oli mingi hämune veene, et tema ei saa pihta. See tekkis pärast esimest pommitamist ja tugevnes igakordse voori järel. Jube mõelda, et niisugune taevalik olevus nagu Anneli praegu kusagil surmahirmus väriseb. Ta tõusis, jooksis metsa äärde, hüüdis ja otsis, otsis... ning kohtas hetkeks Jaan Lasti.

Viimane kiskus võsastikus Saksa armee kaltsasid maha. Teine, maakoetu paar oli mättale laotatud ja ootas säärdetõmbamist.

«Mis sa siin? Kas sa?» Vilbus tahtis küsida, kas ta Annelid nägi, aga hääl sumbus.

«Ma...» kogeles Jaan Last pükse pihku haarates, tõusis pikema jututa ja pistis laane sügavusse punuma.

«Ära läks,» mõtles Vilbus ja see käis Anneli kohta, ent samas meenus, et ka Lasti-papa tegi sääred. Tema nägi ega takistanud. Miks takistada? Miks takistada Annelidki? Vilbus tahtis suitsetada, kobas taskutes, leidis välgumihkli. Meenus, et Anneli oli küsinud «Kazbeki» endale. Portsigaris olid mõned kuivanud, tühjaks jooksnud «Oriendid». Valinud kobedama, lõi ta tuld. Aegamisi tungis kõrvu metsakohin. Vasak kõrv lõi pilli. Kuulmine tuli tagasi ja sellega koos oigava maantee hääled. Vaistlikult suundus Vilbus abivajajate poole. Eemalt viipas teda oberst Tennola.

«Lasti-papast ma temale ei kõnele,» otsustas Andres endamisi.

2

«Kas ta kõneleb va Hendrikule ja saadavad ketipenid sappa?» arutles omakorda Jaan Last. «Kas saadavad? Saatku! Mis siis! See on kodune mets. Jalge all oma maa põdrasammal, mustikavarred.» Vaigulõhn kõditas nina. Soonise männi juurikate vahel tiirles metskuklaste rada. «Siin nad mind nüüd kätte saavad! Sitavikatid — ma neile seda Luukase õlletegemist näitan!»

Kui pommitamisemadin vaibus, laas maantee müdina summutas, oli ta teest kaugel, tihnikus. Jooks võttis selja märjaks. Jalad takerdusid metsaaluse risus. Süda tagus. «Ei nad mind taba!» Haanja mehed tegid sealpool Võru sääred, tartlane viskas Taevaskojas varvast, Mõniste mees kergitas Antsla teeristil kübarat. Ega siis Narula mees sõida ometi Narulast mööda! See võrduks reetmisega. Mis õnn eespool ootas? Ei mingisugust! Last ei saanud viimastel öödel sõbagi silmale, sest ta mõtles jalgalaskmise võimalustele ja aina passis para-

jat momenti. See pommitamine oli just nagu tema tellimise peale. Ta puhkas jalgu, tõmbas püksid säärde ning jätkas teed.

... Mets kohises. Narula mees astus koduteed. Ümbrus tundus tuttav, kuigi laant oli kümmekond kilomeetrit pärivett ja Narula asus hoopiski vastuvett, päevatõusu suunas. Need siin olid Paganamaa metsad. Jaan Last kavatses all luhas heinaküünis öö üle magada ja siis tasa ning targu koju vaatama hiilida, sest ülepeakaela tormamisega olid tal mitmekordsed kehvad kogemused. Metsaalune rohetas sõnajalgadest. Talle meenus üks leeriaegne öö, mil nad naise Maaliga — siis veel mõrsjaga — kiriku taga Ööbikuorus sõnajalaõit otsisid. Jaan naeratas, murdis säbrulise lehe ja kinnitas püssi külge. Mida kaugemale ta jõudis, seda kergemaks südameümbrus muutus. Jalad tegid reipamaid samme.

Sündinud sajandi lõpul, sai Jaan üsna noorelt talu enda kätte. Vanem vend Toomas lahkus kodunt, läks linna vabrikusse, tegi poliitikat ja saadeti Esimese maailmasõja eelõhtul sunnitööle. Ta läkitas pikalt teekonnalt ainsa kirja: «Elagu revolutsioon, surm töörahva kurnajatele. Elagu sotsialismus.» Need olid tormilised read ja tekitasid Jaani kollakaspruunis parukas, mis nüüd oli hall, ebamugava segaduse. Toomas kadus nagu tina tuhka. Kadunud isa tavatses öelda, et veri vedas. Jaan ja tema Maali rahustasid endid ka, et nende lapsedki läksid paratamatut vere teed ja neil polnud tütardele ega pojale midagi ette heita. Neljakümnes ja neljakümne esimese esimene poolaasta oli nagu tormikeeris Uue-Valgepõllu peret haaranud. Leidsid aset kolm suursündmust: tütar Margita sai Punaarmee politrukile mehele, Leina läks linnas tööle ja astus parteisse, Toomas hakkas kommunistlikuks nooreks. «Ehitame, teeme, loome,» kõnelesid noored Lastid päevast päeva, nõnda et Uue-Valgepõllul võttis maad senitundmatu tegutsemistuhin. Aga ei suudetud midagi valmis teha, sest algas sõda. Kõik püüdis minema. Kiigari omad, Maali kaudu pooleldi sugulased, tulid laste pärast nääagutama. Nagu see asja muudaks või kedagi tagasi tooks! Jaan oli tol nelja-

kümne esimese sügisel Lota keskmist viisi läbi sõimanud, Minnal vee silmist välja võtnud ja mõtles nüüd, Paganamaa laanes vantsides, et oleks võinud rohkem ja kõvemini ütelda. Pole neid rääbakaid «midagistki pellätä»! Tõmmaku nüüd hännad jalge vahele ja lasku tuhatnelja Saksamaa poole! Aga kuidas nad siis kaagutasid! Lota laulis nagu kanaarilinnuke, et ešelonid pommitati puruks, põgenikud võeti sealpool piiri kinni ning pisteti pikema jututa pokri. «Kus need pogrid, kuhu see lahviin, kes Hitleri eest ära läks, mahtuski,» oli Last mõelnud, aga küsida ei julgenud ühtigi. Õpetaja Wühner pidas palumata tema lastele hingepalve ja matuseõnnistamise, kuigi hauad olid esialgu kahtlane asi.

Uue-Valgepõllu rahvad olid liiga noored ja elujõulised, et lasteta elada. Nõnda juhtuski, et nad said teisel sõjatalvel poja. Lapse sünd äratas Jaani ja Maali uuele elule, andis jõudu, kinnitas usku, tulevikulootusi.

Neljakümne neljanda veebruaris toodi Uue-Valgepõllule mobilisatsioonikäsk. Jaanil oli kõigest mõni kuu päästvast vanusest vajaka. Vana-Tennof istus nagu padaäss vallamajas. Mis tal viga naerda, kui üle kuuekümne turjal. «So lapsed lõhkusid Eestimaa, eks mine sa ja kaitse.» Poleks Tennof neid sõnu lausunud, oleks Jaan ehk saksa sõjaväkke läinudki, sest ta kartis hitlerlaste laagreid. Pärast niisugust mõnitamist polnud enam juttugi. Jonn sai võimust. Ta redutas kodus ja metsas, tabati, laskis jalga ja redutas jälle, kuni tapi korras rindele saadeti. See oli maikuus. Jaan laskis end poolele Narva teele saata ja keeras jällegi otsad tagasi, aga koju ja Narulasse ilmuda ei julgenud, vaid leidis kaugemal ajutise peidupaiga. Õnn oli jultunult üürike. Rahutu, nagu ta oli, ja sealjuures kerge keelega, sattus ta kambameestega tülijalale ja need mängisid Jaani ketikoertele ette. Sellest ei tulnud suuremat pahandust kui uus rindelesõit, seekord Pihkva suunas. Rinne aga liikus. Nad said Irboskast läbi, kui kästi ümber keerata ja algas tagasisõit. Jaan Last sattus mingisugusesse voori. Püssi talle ei antud, vaid ta võttis selle ise ühelt pommitamise ajal langenud sakslaselt. Hitleri junkru kord ja korralikkus kadusid

taganemise tuhinas kus see ja teine. Ohvitserid tühjendasid kortereid, allohvitserid roojastasid majataguseid. Ent eestlase vastu muututi leplikumaks. Üks kui teine julges selgagi patsutada ja tasa «kaputt» lausuda. Ja kui kaputt, siis kaputt — rahu hingekestele. Aga vana Wühner võiks nüüd ülestõusmise õnnistamisele mõtelda! Last oli viimastel päevadel nii palju neljakümne esimesel Punaarmeega kaasaläinute tagasipöördumisest ja Narva nõukogust kuulnud, et hakkas vähehaaval oma laste elusolekut ja peatset kojusaabumist lootma.

Siin, neil mail, olid tema juured mullas. Neli kuud sõdurivärki olid Jaani südame üle ääre ajanud. Suma kui arutu ja aja heast peast taga inimesi, keda sa ei tunne, ning püüa neile nagu kurjategija kuuli keresse saata! Mis eest ja kellele! Võib-olla oma lastele?!

Samblas metsaalune kirendas üllatavalt.

«Seened!» Eemalt paistsid kukepüksid ja kuuseriisikad. «Sel aastal on nad kuiva tõttu ussitanud. Riisika magus liha maitseb ussidele. Iga elav nina tunneb mekki.» Jaanile meenus kodutalu salualune. See roosatas sügiseti iga sorti mütsakaist. Naine Maali oli nobe korjaja ja hea soolaja. Jaan seadis vajutised kahe kivi vahele, sest tõstmine nõudis mehejõudu. Ja iga talv oli neil kartulikõrvaline omast tünnist võtta ega olnud vaja kalleid ja kergesti hapnevaid silke osta ning soolata.

«Näe sindreid, otse sülle jooksevad,» mõnules ta. «Ei saa mööda minna. Võtan mõne, viin koju külakostiks.» Aga kuhu panna, kui korvi ega kotti pole? Sõduriranitsat pungitasid hobusenaelte peotäis, värnitsapudel — saapatallad tahavad enne pori tulekut immutada, sest sõjaaegne nahk laskis nirudest vett läbi —, seal oli sedelgarihma pundar, paarkümmend toosi tikku, kümmekond paberossipakki, terve purgitäis sahariini, puutaldadega naisekingad. (Kas Maali selliseid jalga paneb? Saavad Leinale või Margitale, kui ehk paljajalu peaksid tulema.) Ranits oli nii täis, et sinna ei mahtunud enam midagi. Kui teeks kasetohust torbiku?

Ta tungis seenenäpse jahtides sügavale metsaalu-

sesse rägastikku ja unustas sootuks oma ohtliku olukorra. See oli väga iseloomulik Uue-Valgepõllule — iseloomulik ja ka saatuslik, kandes teda enam kui üks kord elu hammasrataste vahele. Aga Jaan oli alati enam-vähem terve nahaga pääsenud ja sellepärast turskelt julge. Pillimees, laulumees, naljamees, ka töömees, kuigi suurt rikkust tööga ei jõudnud veel kokku ajada, — sellisena omas ta vallarahva seas nii sõpru kui ka vaenlasi. Talle heideti üsna tihti luiskamist ette. Jutuhoos võis ju seda ja teist juhtuda ning heatahtlikkus polnud ka alati mõõdupuuks, eriti kui tegemist oli nendega, kes end Lastist rikkamaks, paremaks ja targemaks pidasid. Jaan ajas tõesti nende peale tont teab mis tuhinal kiuslikku lori ja tundis ise sealjuures veel heameelt pealekauba. Eriliseks lõbuks tema lõugadele olid naabrid Tennofid. Aga kas kröösus ja kirikurott võivadki sobida? Ei või! Kiigaritega polnud ka asi palju parem. Johannest-Jukut-Joonast — seda kohtlast kutsuti kolme moodi — ta ei arvestanud, Minnaga lõmpsis, aga Adalbärti ja Lotat hammustas, niipea kui jaole pääses. Üle paarikümne aasta tagasi juhtus Heino varrudel lugu, mis oleks peaaegu kohtupingiga lõppenud. Valla vägevad istusid koos ja Jaan nende seas. Võõrustaja laiutas söögi-joogiga. Jaani paras jagu sai täis, kärakas ja teine läksid pealekauba. Aga see oli kurjast. Adalbärt tundis juba tol ajal jutlustamise kutsumust. Naiste ringis mõnusat nalja visanud Jaan sunniti lauakõne ajaks vaikima. Niisugune asi vihastas. «Wühner ristis su poisi, kas sina ristid nüüd meid?» oli ta üle laua küsinud, ja saamata vastust, teistkordselt nõudnud: «Mis usku sa meid ristid? Kas Koodi-Jaani või Pöögelmanni?» Isamaalise kõneleja auväärsus ei lubanud vastata. Solvunud Jaan märkas just käeulatuses suupesuliuda mannavahuga. Ta tõusis lauast, tõstis kausi pea kohale ja kummutas vastaspoolele pähe. Lotal andis oma Adalbärti küürida, enne kui kõlbas piduliste sekka tagasi lasta. Asja ei antud seaduse kätte, kuigi konstaabel oli kohal. Aga Lastil tuli edaspidistest Kiigari jootudest suu puhtaks pühkida.

Sipelgad voorisid just jalge ees edasi-tagasi. Puude

vahelt paistis nende pesakuhelik. Suur ristämblik oli siin usinalt kerinud ja kedranud. Tema kangajupid mähkusid ümber Lasti silmnäo. Jaan puhkis ja puristas ega püüdnudki seda vaikselt teha. See oli ju oma valla mets. Mis siin karta? Aga värin käis tal siiski üle selja, kui silmad püüdsid eemal kahtlase valenduse: kuuskede all kännul istus keegi naine. Hetkelises segaduses vajus maapind jalge all. Kõik paistis ähmasena. Nagu mingi murueit või muu kurjem vaim — kes neid metsa peibutajaid võis teada! Naine aga tõusis ja viipas käega.

«Uue-Valgepõllu isa!»

«Püha taevas! See ju Tennofi Joosepi tütar. Kas ta pommide eest siia eksis? Va oberstihärra jäi maanteele. Tohter ka...» mõtles Jaan ja küsis:

«Noh, mis sa siin? Teised sõidavad minema. Jääd maha!»

«Kuhu ma ikka sõidan?»

«Saksamaale. Hitler ju kutsub.»

«Kas sina, Uue-Valgepõllu isa, tõsiselt arvad, et Hitler mind kutsub?»

Niisugusele otsekohesele küsimusele pidi Uue-Valgepõllu isa vastuse võlgu jätma. Tõepoolest, kas Hitler jõudiski igaüht kutsuda? Kuhu ta selle «lahviini» panebki? Neil enestel eluruumist nappus, tulid siiagi lahedamat elamist jahtima. Liigne külainimeste kari pole seal rõõmuks.

«Teised vist ootavad sind maanteel?» küsis Jaan omakorda, sest Anneli küsimusele ei osanud ta vastata. Kust tema teadis, miks lehed ja raadio Hitleri kutsest pasundasid ja kommunistidega hirmutasid. Aga seda nad tegid.

«Mind ei oota keegi!»

«Kuis siis niiviisi? Aga teised ju automasinatega silla juures?»

«Ma tean, et sa nendega kõnelesid. Nägin sind auto aknast. Tulin tulema!»

«Tagasi ei lähegi?»

Anneli raputas pead.

«Mispärast?»

«Aga miks ma peaksin minema?»

Sellelegi küsimusele vastamine osutus keeruliseks. Miks ta pidi minema? Eks minekud ja jäämised peaksid olema iga inimese oma asi. Last tundis piinlikkust. Anneli võis arvata, et tema tahab teist minema ajada. Aga laas oli suur. Siin polnud ruumipuudust ega teise inimese voli piiramist.

«Mis sa siis teha mõtled?»

«Ootan natuke ja katsun koju jõuda.»

«Vana-Valgepõllule?»

«Aga kuhu siis? Linnas on mul korter. Valgepõllut nimetan ikka veel koduks.»

«Kas isa-ema veel kohal?»

«Täna hommikul jäid kohale.»

«Aga minu omad?»

«Teie ema seadis küüni juures koormat, kui mööda sõitsime. Väikepoiss oli kõrval. Sõdurid käisid evakueerimiskäskudega talust tallu. Venelased on üsna ligidal, Petserist ja Piusast siinpool.»

«Noo?»

Anneli jaatas peaga.

«Mis siis saab?» küsis Last uudishimulikus arguses.

«Ei tea. Kinni nad meid arvatavasti ei pista. Kolonel Halin on seal alampolkovnikuks saanud ja tuleb tagasi.»

«Kust sa tead?»

«Raadios öeldi, et talle anti Punase Tähe orden.»

«Kes seda ütles?» Last tuli üsna ligi.

Anneli taipas, mis just teise talu isa huvitas ja ta vastas:

«Sinu omadest ei lausunud seekord sõnagi, aga kuhu needki jäävad. Nii et mahatapmise ja surmasaamise jutud ei pea paika.»

«Sa siis mehe pärast jäidki teistest maha?»

«Mitte just tema! Sa ju tead, kuidas me elasime. Vallarahvas teab alati rohkem kui ise. Aga mul ju tütar Vana-Valgepõllul. Ja üldse...»

Anneli otsekohene siirus meeldis Lastile. Ta tundis end koduselt, otsis suitsuasjad ning valis silmadega kohta, kuhu võiks jalgu puhkama istuda. Suur sammaldanud känd näis just paras.

«Võta minu suitsu!» pakkus Anneli helehalli kos-

tüümijaki taskust karpi tõmmates. Selle juures paistis tema punane pluus.

«Mis see sul siis on?» küsis Last ja mõtles: «Eks kae, mis tal seljas! Kas Emilie seda värvi nähes marru ei läinud?»

««Kazbek»...» vastas Anneli silmadega naeratades.

«Kust niisugune pärit?»

«Leningradist...»

«Noo?» venitas Last.

Ta arutas endamisi, mis teha? Ei saa salata, et igati üllatuslik kohtumine tõi kaasa mõningaid ebameeldivusi. Niisugune ju eksib üksi metsas ära. Teda tuleks aidata. Aga kuhu sa ta paned? Päike käis lõunaaega. Pea's see õhtugi jõuab! Harjunud sõdurielus ja alalise redutamise ajal ükskõik millise öömajaga — halval juhul oli mätas küllalt hea peaalune — pidas Jaan seda prouale passimatuks. Anneli istus tardunult. Metsaaluse samblatoonid andsid tema kallist riidest jakile ja seelikule rohelise varjundi. Pluus näis kui kärbseseen, sest see osutus ligidalt silmitsetuna valgetäpiliseks. Just nagu seenemütsaka mügerikud. Aga jalas olid tal tillukesed kroomnahast «säärmannid», nõnda kenad ja väikesed, et Last neid mitu minutit vaatles. Peas turgatas: «Ta läheb koju, vatrab va Joosepile ja siis on mul laul lauldud.» Aga kui Punaarmee juba Petserist ja Piusast läbi, siis on Joosepi noot otsas. Pea's nad siiagi jõuavad! Ah siis nende härra kolonel tuleb tagasi alampolkovnikuna! Kellena jõuavad Margita, Leina, Toomas? Kas Margita mees on siis kindral? Ei vist! Ta oli noor. Kindraliks saavad vanad. Aga Jaan Last oleks väga tahtnud, et tema lapsed oleksid Halinist kõrgemal kohal. See soov polnud Anna-Mia, vaid Joosepi ja Emilie tõttu. Näinud Anneli varrusid, leeritamist, laulatust, teadis ta temast kõik, mis üldse teada. Nad olid Margitaga ühe aasta lapsed, käisid koos koolis, pidasid sõprust. Ega's muidu Lasti tütart pulma pruuttüdrukuks võetud! Margita näis talle üle mitme valla kuulsa saajapidu tegelaste seas teistega võrdselt ilus. Aga noored on kõik kaunid — kahju, et vanadus tuleb kõigile. Ei, Anneli polnud uhke. Ta jäi «suure prouana» samaks mis tütarlapsena.

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

Tuli, istus pliidi ette järile, soojendas käsi ja palus Lasti-emal pliidirõngal klimbitainast «kooki» küpsetada. Halin võttis teise kaasavara pärast. Joosep andis miljoni peo peale — pangast laenas, sest nii palju tal siiski intressidel polnud. Kaasavara-jahist pole eluilmas head tulnud. Koloneliproua tõi mitmel suvel päris avalikult Halinist nooremaid mehi Vana-Valgepõllule. Varblase-Milda tõendas jumalajutule vihjates, et nägi oma silmaga, kuidas aiamajakeses musutati. Kes neid Milda «oma silmi» teada võis — Jaan polnud teistest väga kõrgel arvamisel —, aga Joosep ise kihutas ühe «suvitaja» majast välja. Tol korral kõneldi, et Anneli pääses teenijate juuresoleku tõttu terve nahaga. Vana Joosep pelgas skandaali — täiskasvanud ja abielus tütrele käe külgepanek oleks seda ilmtingimata olnud.

Anneli vaatas altkulmu Lasti-isa. Ta naeratas ja näis taipavat, et teine mõtleb temast. Näoilme kõneles: «Olen niisugune, kui olen! Mis ma saan parata! Ükski inimene pole end ise välja mõelnud ja võlgneb olemasolu, iseloomu, heade ning pahade harjumuste eest tänu või etteheiteid teistele. Võta seda minu hindamisel arvesse ja ära ole väga karm.»

Oli nii vaikne, nagu polekski sõda. Laas mühises tasakaalukalt. Aga ülevalpool — laane pind oli vallseljakuis: mäest üles, teisest alla — valendasid värsked kännud. Talvel laastati siin röövli kombel.

Piibud said tehtud. Anneli tõusis ja tõmbas sügavalt hinge:

«Ma katsun nüüd koju jõuda.»

Sellest kindlast otsusest imestunud Uue-Valgepõllu isa ühmas nohinal:

«Jajah!»

«Lähen siit kilomeetrit paar allapoole. Seal algab Kiigari metsaheinamaa ja jõeäärne jalgrada...»

«Hulga maad!» hoiatas Last.

«Mis see kümme kilomeetrit käia. Vanasti lasksime poolteise tunniga, nüüd läheb kõige enam kaks. Peaasi, kui Emajõe sillast üle saan. Kui aga laskmist ja pommitamist poleks! Aga mis sina teed?»

«Ah mina või?» Selle küsimuse juures jäi Last

Annelile otsa vahtima. Mis ta teeb? Kuid seda ei tahtnud ta täpselt ja õigesti seletada. Igaks juhuks, sest mine sa tea, mis kõik juhtuda võib.

«Sul on ehk hädaohtlik tulla enne, kui rinne üle läheb,» sõnas Anneli taibukalt. «Ega ma sust kellelegi räägi.»

See oli õigus. Jalad selga ja koju vantsida — aga nabivad kohe kinni ja mis siis? Kui oled end pool aastat põgenedes ja peites elus hoidnud, siis on rumal küll kodu väravas tapetud saada. Nüüd peab kahekordne ettevaatus varuks olema.

«Ma vaatan siin veel jah natukene . . .»

Last vaatas Annelile niikaua järele, kuni puutüved ta vilka kuju katsid. Läks. Koju läks . . . Ja ta oli kartnud, et jääb abitult käe kõrval talutada, pistab tõnnima ja teeb jumal teab mis lollusi. Ka tema juured olid ju Vana-Valgepõllu äti, Joosepi ja Emilie kaudu siin, neil mail kindlalt mullas, mis sellest, et Anneli vahepeal linnainimeseks oli olnud. Kuidas ta ütleski — linnas korter, Vana-Valgepõllul kodu? Laps jäi maha? See on õige küll, et lapse juurde kisub iga emasüda tagasi. Ega ta Joosepile esimese valuga latrama hakka. Ise ütles: «Ei ma kellelegi sinust räägi.» Lasti mõtted kandusid Margitale, Leinale, Toomale. Kustkaudu nemad koju ruttavad? Ta meel ei suutnud kujutada, et nad võiksid tulemata jääda. Mingi temale väga omane kärsitus asus rinda, sest teha polnud midagi, istuda ja puutüvesid vahtida oleks lõputult tüütu. Jaan oleks kõige parema meelega Anneli järel jõeäärsele jalgrajale vantsinud ning sealt põõsaid pidi kodule ligemale, aga mõistus ütles, et seda ei või, see oleks peadpidi tulle minek. Kehitanud ranitsa selga, automaadi rinnale, hakkas Jaan künkast üles ronima, et metsa südames mõnusamat redutamiskohta leida.

Kauged plahvatused hoiatasid, et liigne ilumeelitsemine on varajane. Need, kes läksid, lõhkusid ja lõmastasid sellise õelusega, et tulijad näevad ülesehitamisega tuhat häda . . .

1

Sõda paiskas ja pagendas fašismi vastu võideldes kümneid tuhandeid kodust kaugele. Aga neid kõiki kandis võimas võiduga tagasipöördumise soov, mis ei raugenud ka suurte kaotuste valu- ja vaevarikkuses. Tuhanded mehed ja naised läksid vabatahtlikult Punaarmeesse. Teised tuhanded tegid tehastes ning põldudel tervist säästmata sõjaaegset tunnimõõduta tööpäeva. Tšeljabinskisse, Kuibõševi, Uljanovskisse, Tatari ja Tšuvaši autonoomsesse vabariiki jõudnud evakueeritute armaada organiseerus ning alustas kodumaale tagasipöördumise ettevalmistustöid. Vabariigi parteiorganisatsioon avas 1943. a. juulis kaadrite ettevalmistus- ja täienduskursused, millest kasvas terve õppekombinaat. 1944. aasta mais komplekteeriti paarematest kursantidest maakondlikud operatiivgrupid, kus olid parteitöötajad kõrvuti täitevkomitee ja rahandusning transpordiorganitega — kõik laskevalmis, ratastele tõusu ootel. See kümnes tules ristitud rahvas täienes Partisaniliikumise Staabi reservi arvel reaalse ja tugeva ning kartmatu jõuga. Kui 26. juulil Kõrgema Ülemjuhataja käskkiri Narva vabastamise teate tõi, pakkisid operatiivgrupid kiiruga kohvrid ning alustasid Narva ja Pihkva kaudu kodumaateed.

Kes on pikka aega kodumaast eemal olnud, see teab, kuidas saabumine haarab hinge. Sa ei jõua vaatamisest küllastuda. Iga pisiasi tundub tähtsana.

Umbes sellises meeleolus vaatas N. maakonna nõukogude ja parteiorganite operatiivgrupi liige Martin Tarum tuhande üheksasaja neljakümne neljanda aasta 25. augusti hilisel pealelõunal laanetee üksiku suure kase juurest Narula asundusele.

Jõudnud dessandi sabas maakonna piiridesse, ei mallanud ta paigal püsida. Aga operatiivgruppi hoiatati, et valla idaosa teedel liiguvad veel peajõududest äralõigatud vaenuvägede riismed. Tarum suhtus «min-

gisugustesse riismetesse» üleolevalt ja asus võimalikke hädaohte trotsides omal käel partisani mängima. Väga selge amet — sest ligi aastase partisanielu kogemused Pljussa metsades olid varuks. Samal põhjusel tekitas hädaohtudega kollitamine muige. Operatiivgrupi juht, maakonnakomitee esimene sekretär Harald Metsis, pühendas hommikusel nõupidamisel kõva pooltunni ettevaatuse, valvsuse ja targu toimimise tarkustele. Martin Tarum kuulas keskendunult, aga tegi ometi nii, nagu heaks arvas. Nad suhtusid Metsisesse väikese üleolekuga, sest viimane oli Partisaniliikumise Staabi tööline ega olnud vaenlase tagalat näinud. Peale selle segas neid veel üks asjaolu — Metsise viimistletud välimus, triigitud püksid, lips. Räägiti, et tal on ilus ja ülikorralik naine. Peaaegu daam. Sedagi öeldi muigamisi, sest sõnal «daam» oli tol ajal kõrvalmõiste. Sellega kostitati peenutsejaid. Aga Martin juhtus juulikuul taastamistöödel seigale, mis muutis poole tunni vältel kogu arvamise esimese sekretäri naise suhtes. Nad kandsid Nevski prospektilt ühe maja varemete lammutamiselt kanderaamidega kive. Metsiste paar oli vatikuues ja säärsaabastes. Noorik ei tõstnud emaseisusesse valmistumise tõttu kandameid. Aga oli ladumistööl kärme ja naeratas nii nakatavalt, kui täisraame ei jõutud küllalt kiirelt eest kanda. Metsis ise juhtis ning kamandas sealgi. Temas oli midagi vaatlejalikku. Aga nad teadsid oma operatiivgrupi juhi eluloost, et ta oli olnud töölisliikumise tegelane, eesti kodanluse üks tuhandetest kirstunaeltest, kellega nähti valupäevi. Harald Metsis oli vanglas istunud ega olnud meelt muutnud. Ta oli juba koolis marksistliku maailmavaate omandanud. Tal oli ülikoolgi lõpetatud. Ise ütles ta enda kohta: «Olen alati igatsenud teaduslikule tööle,» ja tema silmavaade lisas: «Aga selle asemel kamanda siin teid.» Ja kamandada oli tal palju. Martin Tarum taipas ja mõistis seda, kuigi ei tahtnud partisanielu uljuse mõjul «tagala» komandole alluda. Õigemini öeldult, ta tegi seda vastumeelselt, sest sõjaväeline distsipliin oli tal ikkagi mehiselt ja tugevalt veres.

Tarumi tähelepanu köitis kõige esmalt jändriku

tüvega, haraliste okstega puu. Allapoole longus lehestik näitas kollast värvi. Ladvaokstel mustasid varesepesa põimed. Huvitav, kus on poisikesed? Miks nad lasevad taolistel nutsakatel kase otsas kiikuda? Siit on nii hea üles ronida. Võta või ise see asi käsile!

Puu tüvve oli süda, nool ja «Anneli» lõigatud. Ilus nimi. Kes on see romantiline tütarlaps? Teda valdas hetkeline, üleannetu soov oma nime Anneli kõrvale puusse lõigata. Selline mõte sundis naeratama. Aga see kõik oli samblas, tähendab, väga ammu. Tütarlapsest on ehk range naine saanud, kes naeraks oma nime kõrval mingit «Martinit» nähes. Ning mis ütleks Salme Tarum? Mossitaks halvustavalt: «Maitselage sentimentaalsus! Rikute puutüve!», olles unustanud, kuidas nad omal ajal «Salme+Mardo» aiaplankudele maalisid. Uskumatu, et sellest on kõigest viis aastat ajavoolu läinud. «Ilus naine,» ütlesid kõik, kes Salme pilti nägid. «Väga hoolas, otse naissoo eeskuju!» kiitsid need, kellele Martin andis Salme kohta kirjutatud ajalehe väljalõikeid lugeda. Ilus ja hoolas, ilus ja hoolas — on vist loomulik, et ka kõige kelmimad, väledamad, vallatusejanusemad neiud muutuvad naiseks saades rangeteks moraalijutlustajateks. Meeste ohjes hoidmine ja laste karjatamine saab nende uueks kutsumuseks (vana oli poistepüüdmine). Salmel kõigest see ühekene, kolme-aastane. Aga sõda lõpeb, täiendus pole võimatu. Seda mõeldes meenutas Martin nukralt, et Salmeni oli nüüd väga kauge maa. Kui kauge? Tuhat, kaks tuhat kilomeetrit? Enam või vähem? Nad elasid poeg Oleviga Salskis. Martinit häiris, et ta ei teadnud Salski ja Narula vahemaa pikkust. Käid pool ilma läbi ja sul pole spidomeetrit peal ning sa ei tea sedagi, kui kaugele oled oma naisest jõudnud! Tolstoi Nataša pühendus abiellu jõudes jäägitult mehele ja lastele, tema Salme andus ühiskondlikele kohustustele, tööle, kodule; laps sai oma osa, mehe kirjad algasid: «Tere, minu ustav abikaasa ja eluseltsimees», lõpus oli ilmtingimata: «Tuhat suudlust! Võitle hästi! Seda soovib Sinu ustav naine Salme.»

Martin Tarum nägi Narulat esmakordselt, aga see oli ta vanemate ja vanavanemate kodupaik. Ema jutusta-

tud perekonna pärimus teadis pajatada, et Tarumite vana vaar tulnud kusagilt Lätimaa kandist Põhjasõjajärgsel ajal Narulasse, kuhu parajasti rajatud nii kirikut kui ka mõisat.

Maa olnud laostunud ja inimestest üsna tühi. Ta leidnud rootslaste laagrist ärakaranud tüdruku ja heitnud temaga ühte. Õpetajaid ja hingekarjaseid veel ei olnudki. Seesinane paariselu jäigi sellepärast nende poolt kinnitamata. Jumal aga õnnistas sellele vaatamata kuhjaga. Nad said lapsi, igal aastal üks ja mitmel korral kaks ning harisid maad endile ja lastele toiduks. Hinged pandi hiljem kiriku- ja mõisakirja. Neid leiti ülelugemisel kuusteistkümmend ja vaar eidega pealekauba. Ükski lastest ei märganud noores eas issanda õndsatele rohumaadele tõtata, kuigi maapealne riie oli napp ja ninaesine kasin. Kuusteistkümmend lapsesuud — küll need juba jahvatada jõudsid, kuusteistkümmend jalapaari — küll neile seda kapukalõnga kulus! Vaevalt küll, et kõigi keha oli kaetud, sest mõisat ja kirikut tuli ka sööta ja katta. Mis vaar Tarumi suurest perest sai, sellest ei teatud palju midagi. Küllap neid müüdi, vahetati koerte ja hobustega, küllap nad hakkasid vastu ja põgenesid. Mööduvad sajandi keskel talupoegade rahutuste ajal pekstud tervelt kolm Tarumit Narula kiriku ees vigaseks, kolm saadetud külmale Siberimaale meelt parandama. Tähendab, polnud rahulik rahvas. Nende seas oli pooleteramehi, rentnikke, mõni pops, iga sorti linnatöölisi, isegi kubjas, kohtumees ja vallakirjutaja. Suurt sugulust nad ei tunnistanud, sest puudus jõukus võõrsil käimiseks ja teiste võõrustamiseks. Aga kui kirikus või kõrtsis kokku saadi, aeti aega võttes juttu ning manati ilmtingimata rasket elu. Tsaar ja mõisnik, urjadnik ja kirikhärra said, mis teeninud. Igal Tarumil oli nendega omal viisil arveid õiendada.

Martini isa kuulus nende demokraatide ringkonda, kelle poliitilised veended küpsesid 1905. aasta revolutsiooni eelsete aegade tormides. Teise põlve haritlasena — juba vanaisa pidas enne teda siinsamas Narulas vallakirjutaja ametit, oli tuntud Jakobsoni pooldajana, «Sakala» levitajana ja käis Kurgjal Jakob-

soni matustel — tunti isa Tarumit väga käremeelsena, tulise sõnaga, mõisniku ja papi verivaenlasena. Nõnda läks ta revolutsiooniga kaasa, tegi tsaari- ja mõisavõimule palju paha, sai kakskümmend kepihoopi palgaks ja saadeti peale nuhtlust Siberisse asumisele.

Ema, alati vaikne ja armastav, sõitis kaasa. Nad ei pöördunudki tagasi. Vana Tarum põgenes Omskist Põhja-Kaukaasiasse, sai seal võimudega enam-vähem läbisaamisse, võttis vastu kooliõpetajakoha ning ajas salajas tsaaririigi alustugede kõigutamise tööd edasi. Perekonnas tunti ja teati Anvelti, Pöögelmanni, Vildet. Isa olnud nendega kuigi palju tuttavgi.

Martin kuulis neist aegadest üksnes ema jutustustest. Ta sündis kuueteistkümnendal, Esimese maailmasõja meeleolude kriitiliseks muutumise aastal, ega mäletanud Oktoobrirevolutsioonist ja Kodusõjastki muud kui isa pilti: budjonnovka uljalt ühel küljel, käsi puusas, padrunivöö üle rinna. Vana Tarum andis oktoobrivõidu hinnaks oma elu. Martini kaks õde surid. Ema abiellus teistkordselt tatarlasega. Kasuisa osutus heaks inimeseks. Neil oli nüüd uus, suur perekond.

Ema tavatses öelda, et Martini isa evinud imevõimet, mis keeranud lahti ka kõige kinnisema loomusega inimeste südamed.

«Kas ta pärandas selle minule?»

Kogu paikkond, mida ta üksisilmi vaatles, oli imeväärselt ema jutustuste sarnane: ojast poolitatud luhad, singasongaline külavahetee, aedadesse uputatud talud, surnuaia kivimüür, ristiga kabel ja kabelivärav, ka kirikumõis ja maakivist kirik kukega torni tipus.

Asula koosnes paarikümnest majast, mis asetsesid kahel pool teise klassi maanteed. Kilomeeter või ivakene enam linna suunas pidi asuma vallamaja, kunagine isakodu. Uduhägune õhtupoolik mässis hallikasrohelise, koltunud joontest lõhestatud maastiku mingisse kummalisse nõretisse. Tumedad metsamassiivid katsid kogu Emajõe-poolse vaatevälja. Jõele sai vist kilomeetreid — palju täpselt, seda Martin ei teadnud.

Kogu ümbrus oli tardunud nagu võluunne, hinge heitnud. Ei hobuse hirnatusi ega koerte haukumist. Ainult vareseparv häälitses surnuaia puudel võikalt. Teeristil suitses kraavi aetud tank. «Kas frits sõitis põgenemistuhinas uperkuuti ja pistis ise oma masinale tule otsa?» mõtles Martin muigamisi.

Keset asulat uhkeldasid kaks suurehitust. Niisugustest ema ei kõnelnud. Need olid siis hilisemaaegsed. Ühe, kahekorruselise pikk korsten reetis, et meierei. Aga teine? Kolmekordne esinduslik, rõdudega, üle paikkonna kõrguv — hea, et terveks jäi. Praktilise meelega ja toimekas Martin Tarum majutas kohemaid sellesse majja valla tulevasi hädatarvilikke asutusi. Postkontor, kauplus, apteek, lastesõim, sest naised tahavad tööle hakata...

Aga metsateelt kiiresti liginev automürin segas projekteerimistööd. Partisaniluurekäikudel kogenenuna oli ta paari sammuga kivimüüri ääres ja kätele kallutades teispool müüri surnuaial. Vaist ei lasknud tal põõsastesse varju jääda, vaid juhtis kabelisse, käskis tohutu roostetanud riiviga ukse sulgeda ja madalale tuisõnnikusele laepealsele ronida, sest seal oli tillukese ümmarguse aknaava näol suurepärane vaatluspunkt.

Ja see oligi pruuni-rohelise-vöödiliseks võõbatud kerega sõjaväeauto. Kastis istus kümmekond õieli automaatidega sõdurit, kiivrid peas, maskeerimishõlstid õlgadel.

«Jube putukas,» mõtles Tarum masinat hinnates. Neil olid tankitõrje püssidki. Paaristorud mustendasid kabiini katusel. Mananud end püsimatuks, distsiplineerimatuks — oleks vaja olnud Metsist kuulata —, kohanes ta aga samal ajal olukorraga. Verre valgus külmust, silmi valvsust. Tal oli ju tervelt neliteistkümmend püstolikuuli. «Selle kümne lähetan küll loojakarja...»

Auto põrutas vuhvatusega kabelist mööda ja peatus kirikuesisel platsil põõsaste ees. «Hästi maskeeritud,» tunnistas Tarum, sest pruunid-rohelised, laineis vöödid sulasid maastikku. Tänanud oma taibukust — binokli oli ta jätnud Leningradis Partisani-

liikumise Staabi varustusosakonda tagastamata — oli kirikuesine väljak nüüd tema pikksilma klaasis.

Fritsud aitasid viisakalt autolt maha ühe puntra ja sealt koorus välja punases pluusis naine. Naisfrits? Seda sorti putukas on vist küll võigas asi. Kuidas ta nende ees edvistas?!... Aga äkki tekkis naise ja sõdurite vahel arvamuste lahkuminek. Fritsud palusid punasepluusilist kirikusse, tema aga taganes auto suunas. «Vaata kus uskmatu!» Martin muigas. Hitleri võitmatud grenaderid tahavad vist enne oma tunnikest taevaisalt paremat paradiisipaika kaubelda. Nende õde Hitleris aga tõrgub ega tule kaasa. See on ju lausa ühtsuse lõhkumine ja kuulub vist välikohtu kompetentsi?! Sõdurid avasid kirikuukse ja moodustasid trepile spaleeri. Kaks vaidlesid ikkagi naisega, tirides teda kätest. Punasepluusiline ajas jalad vastu, väänas end sõdurite vahelt välja ja — valas ligemal seisjale kõige ehtsamal kombel vastu vahtimist. «Tore,» parastas Tarum. Ta vabandas mõttes punasepluusilise ees: sa ei ole naisfrits, vaid kangelanna. See, kes löögi sai, komistas ootamatusest istukile ning tahtis tõustes naise kallale tormata, aga tema kamraad astus vahele. Uksel seisjad muutusid kärsituks. Kaks kadusid kirikusse. Torniluugis vilksatas peanupp. Naise ja sõdurite vaheline kähmlus aga jätkus. Fritsud laveerisid kätega, aga pidasid kõige peale vaatamata teatud respekti. Miks? Kas ta oli vang, kelle elu maksis mõningat hinda? Nii see vist oli. Tarum juba haletses punasepluusilist. Nii uhke, võitlev ja alistumatu! Aga mis eesmärgil teda kirikusse tiritakse? Kaks fritsu ei suutnud üht naist paigalt nihutada. Spaleerid tõttasid appi. Naine tõsteti õhku. Ta siples kümnetel sõdurikätel. Jube protsessioon liikus aeglaselt astmeist üles... Kaks, kes kirikust väljusid, jäid ukse juurde ootele. Mis nad teevad? Mis nad ometigi teevad?

Üle taeva vihises lennuk, teine, kolmas, neljas — terve eskadrill. Nad hoidsid Emajõe kurssi. Martin tahtis heastmeelest hüpata. Kukal toksataski vastu sarikat, soni vajus silmile. Kas saite, vennikesed! Jumal suvatseb oma koja ümbruses korda pidada! Fritsud lasksid naise vabaks ja viskusid pikali. Kõik

toimus kähku ja vilunult. «Noh, teil on sel alal praktika,» muheles Tarum.

Aga naine seisis. Tema pluus lipendas nagu orient. Käes valendas sallitaoline riidetükk.

Lennukihirmu jätkus üürikeseks. Fritsud tõusid ja vajusid punase pluusi poole. See haaras maast midagi, tõenäoliselt kivi. Vise jõudis märki ja tekitas mõneks hetkeks segaduse. Naine oli enne, kui fritsud takistada suutsid, kirikuuksest sees. Uks vajus tema järel kinni. Vahva! Pundar fritse järgnes ega suutnud pühakoja väravaid enam lahti saada. Seespool oli nähtavasti haak või riiv ja põgeneja veendunud, et palvetamine ei vähenda fritsude patukoormat. Põrgusõit seisab nii või teisiti ees.

Üleval torniaknal vilkus punane värvus. Sõdurid ajasid pead selga, vibutasid rusikaid, osutasid püssidele. Binokkel ei suutnud pildi peensusi lähedale tuua, aga Tarum arvas nägevat, et naine sülitas ülevalt alla. Miks fritsupeotäis muidu automaate palge seadis?! Kaks ronisid koguni autole ja seadsid õhutõrjepüssi suud torni poole. Siis aga tõmmati kirikukella. Kõlasid kumedad, kaeblikud löögid, mõjudes ebatavaliselt, õudselt. «Kas ta lööb neile hingekella?»

Lennukid ilmusid siueldes Narula õhuruumi. Lisaks neile tõusis ka tankiroomikute krigin. Fritsud andsid hävitajatele ninaga vastu maad au. See paistis nii halenaljakas, et Martin purskas naerma. Taevas näis neile hirmu nahka ajavat. Nad sagisid ümber auto ja valmistusid nähtavasti ärasõiduks. Idapoolselt teelt ilmus aga nende oma tank. Mitu kätt tõusis «heil Hitler» poosi. Martin surus hambad huulde. Olukord muutus ka temale keerukaks. Neliteistkümmend kuuli oli tanki vastu ikkagi väga napp relvastus. Metsisel oli õigus! Ettevaatus ning targu toimingud polnud pahad asjad. Millega siiaronimist õigustada, kui ta oma neljateistkümne püstolikuuliga ei suuda kopika eestki kasu tuua? Luuraja! Aga kes vajas tema luureandmeid? Luuraja oma lõbuks? Sellisena võid rindeestraadi tegelaseks sattuda. Aga mida enam Martin Tarum end manas, seda enam ta veendus, et asjata. Selline oli juba kord tema loomus. Elus oli olnud palju kriiti-

lisemaid momente. «Peotäis sakslasi, auto ja tankikene — kah asi, mida karta. Ega nad lõhnast minu vaatluspunkti avasta. Ja pilt on põnev!» õigustas ta end ning saigi oma südametunnistuse ees õiguse.

Tank tasandas üksnes käiku ega peatunudki. Auto fritskond närvitses. Nende masin turtsus paar korda ega läinud vist käima. Kas bensiin sai otsa? Nii kaua kui autoga jannati, tegelesid sõdurid plehku pannud punase pluusi ja kirikuga. Torn sai paar valangut leekkuule. Akende piirkonnas välgatas tulejuga ja vindus suitsu. Nad osutusid jõhkrateks vennikesteks — kõik aknad tehti kuulidega kildudeks. Head usklikud ei raatsi oma templit tervelt kommunistidele jätta? Uks oli kõvem pähkel. Aga mootor võttis õnneks hääled sisse. Autojuht vehkis nagu nöörist tõmmatud marionett kahe käega. Fritsud andsid kiriku ja punase pluusiga naise jumala hoolde — nad vist teadsid, kui kasin on nende aeg, — ning lahkusid tanki jälgedes lõunapoolsele teele.

«Seal on vallamaja,» ohkas Martin hinge põhjast ning närveeris: «Mis sai punase pluusiga kangelannast?»

Lennukid ilmusid taas taeva. Teda valdas kaitstud tunne. Tulekahju ei tulnud, süütajate rutakas töö polnud õnneks kvaliteetne.

Asula kohale laskusid kollakad ehavarjud. Kõik muutus läbipaistvalt helendavaks, sest päike oli pilvevallidest läbi murdnud ja seisis suure punatulise kettana Emajõe kohal.

Martin sirutas lamamisel kangestunud jäsemeid ja kehitas end mahatulekule, kui kirikuplatsile ilmus täies paraadvormis — pastor. Uudishimu pääses võidule. Ta roomas vanale kohale tagasi ja võttis pikksilma. Pastor tegi tiiru ümber pühakoja. Kas ta arvutas, palju uute klaaside ettepanek maksab? «Papi, sellega näed häda! Klaas on defitsiitne asi.» Ring täis, tõusis pühamees väärikalt treppi, tõmbas ust — ning taganes siis just sel minutil kirikust väljuva punase pluusi nagu saatana eest. Naine jäi trepile, pastor tema ette. Mis nad seal kõnelevad — nii palju oli arusaadav, et nemadki polnud ühel nõul. Martin aga

oleks tahtnud rõõmust karjuda. «Ta elab ja on terve!» See oli nagu terve hunnik õnne.

Naisel oli küünlajalg käes. Ta tuli astmeid pidi alla, pastorist mööda, risti üle väljaku kabeli poole — metsik ja nõtke! Mis temas kõige enam köitis, olid ruske varjundiga juuksed. Jumalavallatult rikkalik villak lainetas kaelal, otsaees. Ta kandis kiriku küünlajalga nagu relva. Teises käes lipendas hele, seelikuga ühte värvi jakk. Martin, kellele sündmuse pinge, võidukus ja punasepluusilise jõud väga olid meeldinud, otsustas:

«Pean teda kõnetama.»

Taganenud redeli suunas, riivanud taas sarikaid ja kirunud oma kohmakust, laskus ta alla, end tuisulgedest ja tolmust puhastades.

2

Kui ta kabelist väljus, oli naine jõudnud surnuaeda siseneda ja üsna ligidale suursuguse hauasamba jalamile istuda. Kas ta palvetas? Ei — punasepluusiline tõmbas jala teisele risti heitnult suitsu. Ülle aetud jakk tegi ta valendavaks.

«Nagu vaim,» hindas Tarum. Ukse ragin ja sammud äratasid naise tähelepanu. Ta nägu pöördus tulija poole.

«Tere!» Tarum lähenes südilt sonimütsi kergitades.

«Tere!»

«Saite nendega hakkama?»

«Ma saan igaühega hakkama,» kõlas varjatud ähvardusega vastus.

«Aga tahtsid teie elu võtta? Tänu lennukitele pääsesite!»

«Minu elu võtta?» Naine puhkes õelalt naerma. «Oh ei! Nad polnud verejanulised poisid,» lausus ta salvava pilkega. «Just vastuoksa, väga armastusväärsed. Viimne kui üks esines abieluettepanekuga. Mulle anti võimalus nende — kollektiivseks naiseks saada...»

«Ja teie?»

«Mis minul sellise au vastu?» pilas ta halastamatult olukorda. «Soovisin vaid kiriklikult. Nad siis tõid

mu altari ette. Kas võib olla veel suuremat tähelepanelikkust?» Sarkasm, millega see lausutud, näis suunatud kogu maailmale, ka Tarumile, ning tundus väga ebamugavana. Viimane taipas, et teda tahetakse panna fritsudega ühele pannile praadima ja ruttas kähku vahet vahele tegema:

«Paadunud inimjätised...» Ta ei leidnud küllalt paha sõna ning kohmetus.

«Mitte nõnda ägedalt!» palus punane pluus Martinit sonist saabasteni silmitsedes. «Nad olid viisakad, ei tarvitanud ebakultuurseid väljendusi, nimetasid mind «armuliseks prouaks» ja kinnitasid, et eesti ning saksa rahva vahel valitseb sõprus... Nende olukord oli ka täbar. Nägin, kuidas Emajõe suur sild lasti nende nina ees õhku. Kaks läksid samas oma miinide otsa. See oli väga jube. Mis aga kõige toredam — üks poistest oli oma valla kangelane Heino Kiigar...» Ja ta pahvatas õelalt naerma.

Tarumile meeldis jäine iroonia, millega naine oma äsjast vastikult täbarat olukorda tagantjärele valgustas. Kaebamine, nutt ja needmine poleks suutnud eales nii teravalt solvangu sügavust alla kriipsutada. Ta sõnas teise tooni üle võttes:

«Lootkem siis, et nad leiavad eespool «kollektiivse rahu»! Tee pidi olema ära lõigatud.»

«Seda nad ise ka kartsid!»

Monument punases pluusis naise selja taga mõjus omapäraselt ja massiivselt. Jeesus Kristus õnnistas sellel päikesetõusu, rukkivihku ja lehmamullikat lambatallega. Reljeefi ümbritses tammelehtedest vanik, mille sakid moodustasid hauasamba ülemise ääre. Laial marmorplaadil olid nimed. Tarum luges silmadega: «Jeremia Joosepi pg. Tennof, 18. V 1842 — 25. VIII 1933.» Tohoo pime! Täna on selle kadunu surma-aastapäev. Tema kõrval kõneles kiri: «Anna-Miina Tennof, neiuna Mustkikas, 25. VIII 1854 — 26. VIII 1878.» Ja teisel sünnipäev! Kummalised kokkusattumised! Järgmised nimed olid: Joosep Jeremia poeg Tennof ja Emilie Karli tütar Tennof, neiuna Kannuken. Esimene oli sündinud 24. VIII 1878 ja teine — 12. III 1890. Surmadaatumid puudusid. Mis

see siis tähendas? Veider ja müstiline! Aga Martin Tarumi silmad püüdsid marmortahvlilt tõustes veel enam hämmastama paneva ootamatuse: naine suitsetas «Kazbekki». Karp lebas tema süles. Üllatus oli liiga silmatorkav, et märkamatuks jääda.

«Palun!» pakkus punasepluusiline. Tema irooniale lisandusid nukruse varjundid.

«Vene tubakas?» küsis Tarum kulme kergitades.

«Kange vene tubakas! Kardate võtta? Ärge kõhelge! Ega ei mürgita! Aga rahustab oivaliselt närve!»

Suitsust polnud võimalik keelduda. Kostitaja lõi tulemasinast tuld:

«Saksa välgumihkel!»

«Vene tubakas ja saksa välgumihkel? Aga kes te ise olete?» küsis Tarum.

«Mina?» Küsitletu tõstis silmad ja näis nõu pidavat, kas vastata või mitte. Ta hindas küsijat allakriipsutatult ning ebamugavalt kaua. Selle ülikond polnud suurem asi. Pikk teekond ei andnud pressimise aega, püksid seisid torus. Aga mees ise sarnanes Muhhina töölisele Pariisi maailmanäitusel, nagu oleks ta olnud «Töölise ja naiskolhoosniku» kuju modelliks. Üle pea koolutatud tumedad karedad juuksed käitusid mütsi all isemeelselt. Martin Tarumi silmavaade oli sõbralikult siiras. Nii vaatavad inimesed, kelle elu on möödunud sõprade seas. Ja nad võivad põhjusega ning ka ilma naerda. Ja mis kõige tüüpilisem — oma naeruga teisigi nakatada. Nüüdki hajusid temast mingid käskivad ajamid, nagu vastuse otsekohesust dikteerides.

Naine vastas:

«Mina olen Anna-Mia Halin.» Käsi osutas marmorplaadile: «Selle perekonna kolmas põlv.»

«Aga miks neil kahel ei ole surmaaega?» uudistas Tarum.

«Sellepärast, et nad elavad!»

«Elavad?» hüüatas ta uskumatult.

«Elavad ja täie tervise juures, surmale mõtlemata!»

«Aga nimed juba otsaga surnuaia hauasambas?»

«Veider!» nõustus ka Anna-Mia Halin. «See oli meie äti tuju ja Narula parunilt von Kortelt laenatud pruuk, sümboliseerib vist perekonna kokkukuuluvust.

Ätt ostis talu päriseks ja uhkeldas hallparuni tiitliga. Meie ajal omandas see sõna pilava kõrvalmaigu. Vanematele need nimed ei meeldi, aga mis parata? Kes siis kord tehtud tööd lõhub ja veel kalmistul? Ema arvab, et see on hea enne. Kõik Korted jõudsid väga kõrgesse ikka. Nende pojapoeg käis neljakümne teisel siin endist omandit vaatamas. Mäletate, siis liikusid kõlakad, et mõisad tagastatakse, asundustalud lõhutakse maha?»

«Tean!» lausus Tarum ja see oli tõsi.

Väeosa ajaleht tõi niisuguse sõnumi, diviisi klubi isetegevuslased andsid vürtsitatud kommentaare. Teade tekitas kurja nalja ning moondus õiglaseks vihaks. Martin viibis tol ajal Uraali õppelaagris ja kirjutas seltsimeestega kambas partisaniks lähetamise sooviavalduse. Virumaa mees Leo Vaari — nüüd siin operatiivgrupis — oli lausunud: «Peab neile talude lõhkumisel ja mõisate tegemisel abi andma. Vast annavad opmani koha.» Vaari hüüdnimeks saigi Opman. Hiljem lisandusid Mesikäpp, sest Vaari avastas Pljussa metsas kahel korral puuõõnest tublide varudega mesilaspere, ja Majandusminister hea nina auks toidu hankimisel. Aga Metsisega läksid nad kohe sel päeval, kui Vaari tuli end «esitama», tülijalale. Ta oli enne uue ülemuse palge ette ilmumist operatiivgruppi suunamise auks väikesed liigud teinud ning oli parajas tuuris. Et Vaari oli tegevväest ärasaatmise tõttu solvunud, sai neid «liike» piisk enam kui parasjagu. Metsis ei hakanud Vaariga kõnelema, vaid käsutas väljamagama. Vaari tegi täispöörde — ja tuli tagasi järgmisel päeval kusagilt pööningult leitud torukübaras ja valgetes kinnastes. «Mis seesugusega operatiivgrupis tehakse,» vihastas esimene sekretär. Turske torukübarakandja arvas ise ka: «Ei midagi! Saatke otse ja kõige õigemat teed ära liinile. Minusugused on praegu kõik seal.» Vaari ootas paar päeva frondile saatmist. Ta magaski riides, seljakott pea all, — aga Metsisel olid omad mõtted. Vaari lähetati Puškinosse maja taastama. See oli mehele hoobiks, mida ta polnud unustanud. Aga Martin Tarum ei suvatsenud oma meenutusi Anna-Mia Haliniga jagada. Ta küsis plaadile osutades:

«Aga teie nime ju polegi? Kas ei peeta perekonda kuuluvaks?»

«Ätt ei tahtnud...»

«See oli teil üks väga kange ätt? Tahtis ja ei tahtnud ning teised tantsisid tema pilli järgi.»

«Seda ta oli! Aga mina armastasin teda väga ja tema mind. Räägitakse — ma sarnanevat vanaemaga, kes noorelt suri. Ta oli Anna-Miina, aga hüüti Anneliks. Ätt andis mulle ka Anneli hüüdnimeks.»

«Anneli?» kohmetus Tarum meeldivalt. «Ja teie nimi on haralisel kasel tee ääres?» Talle tundus nüüd, et nad on ammused tuttavad.

«Te nägite?» Anneli hääl heldis.

«Tahtsin oma nime kõrvale lõigata,» pihtis Tarum naerdes.

«Ja see oleks?»

«Martin Tarum!»

«Martin Tarum?» kordas Anneli: «Ja nii me siis oleme tuttavad? Ma ei küsi, kust te tulete, kuhu lähete, aga pean siiski sõbralikuks kohustuseks hoiatada, et Punaarmee jõuab hiljemalt homseks Narulasse. Otsustage ise, kas tahate nendega kohtuda. Ja olgu teile veel öeldud...» Anna-Mia tegi pausi nagu kaalutledes, kas ikka ütelda, või jätta ütlemata. Tema valvsalt rahutud silmad takseerisid veel kord Tarumit, enne kui ta lause lõpetas: «Ja olgu teile öeldud, et punaarmeelased olevat naljaheitmatud poisid.»

«Kas nad võivad nalja heita? Tundsite omal nahal sakslaste viisakust ja kultuuri! Kas see võib karistuseta jääda?» Tarumi hääl kõrgenes, laused tulid ühe hingetõmbega.

«Ärge visake kivi!» hoiatas Anna-Mia okkaliselt. «Minu äsjased «austajad» jätke minu hooleks. Saatus on üldises mõttes kättemaksuhimuline daam. Palun teda, et ta korraldaks mulle vähemalt selle eesti poisiga sõjajärgses elus kohtumise...»

Õhtune hämarus muutus tihedamaks, surnuaed varjurikkamaks. Üleval taevas kuhjusid pilved. Nende ehapuna helendus sujus ligineva öö indigosinistesse värvidesse. Kääbaste ja ristide rivid levitasid hauataguse elu salapärasust. Tennofite sur-

nud ja elavad nimed tuhmusid. Rindeõhtu kõneles tõttamatult temale iseloomulikku juttu: mõned paugud, ajutine lennukitepõrin, autode mürin, vahepeal vaikus. Martin tahtis küsida, kus Anna-Mia Halin elab. Ta mõtles teda koju saata, et siis seejärel kusagil tunnikese tukkuda ja hommikul esimese valgevaluga tagasi jõuda. Tema äraolek tekitab nagunii rahutust. Metsis paneb ehk juba manitsuskõne konspekti paberile. Vaari tikub otsima, ise sealjuures teisi rahustades: «Ei see poiss kao!»

Aga Anna-Mia Halinil näis olevat aega küllalt. Ta võttis uue «Kazbeki». Tema saksa välgumihkel ei andnud tuld, sest bensiin oli otsa saanud. Libistanud tühja tulemasina taskusse, küsis ta, kas Martinil on tikke. Ta nägu oli otse Martini vastas. Viimane mõtles tahtmatult: «Küll oled sa ilus!» Aga kõik saatanad ja sarvikud, segadus, äsja üleelatud sündmuste järgne hirm, ahastus vaatasid Anna-Mia Halini rohekashallidest silmadest. «Ei, sa pole julge, vaid kulutad tohutut jõudu enesevalitsemiseks,» mõtles Tarum austades ja kaastundlikult. Nad ei lausunud tükk aega ainustki sõna. Anna-Mia kiskus suitsusõõmud sügavale kopsudesse.

«Pean ta ilmtingimata koju saatma või siis oma hoole alla võtma,» otsustas Martin ja astuski selle mõttega Anna-Mia juurde.

Ta tahtis ütelda: «Siin, surnuaial pole enam mõtet lobiseda! Mingem minema.» Aga ei saanud suudki avada. Libistanud käe Anna-Mia randmele, oli ta tahtnud teda tõusmisel toetada. See oli siiralt ja hästi mõeldud. Aga Anna-Mia tõlgendas hoolitsemist omamoodi. Ta oli kui välk jalul, tema väike ja väle kämmal laksatas vastu Martini põske. Löögist jahmunud, keevalise iseloomuga Tarum haaras kakleja mõlemad käed. Sulnilt lõhnav kogu kallutus vangistatult tema käsivarrele. Nii möödus napp minut — küllalt pikk aeg, et tunda hingeõhu kuumust, südame kiirenenud vasardamist, et vihastada ja — andestada.

Martin mõtles: «Ta vaeseke näeb peale nende fritsudega kisklemist igal pool vaenlasi. Pean talle selgitama,» ning vallandas Anna-Mia.

Aga kohemaid sai ta teise ja kolmanda laksu osaliseks. See oli liig. Martin raiskas natuke jõudu ja alistas tuld purskava, rabeleva, küünistava kallaletungija. See valmistas talle ootamatult lõbu. Ta ahmis pilguga puhast ilu ja silmi. «Nad ju peibutavad nagu Ilmeni järv Sadkod,» mõtles ta kummaliselt raugena. Kui hämmastav ja ootamatu oli seda tunda! Meeli segavad lõhnad, tukslevad huuled ja juuksed, mis puudutasid põske, moodustasid haruldaselt hurmava terviku. Kogenud mehena märkas ta Anna-Mia silmis äkilist, mõlemale ootamatut elujanu ning kohkus omaenese tunnete uudsest puhangust, tungist alistada. Talle tundus, et Anna-Mia ligindab huuled.

Martin kummardus ja võttis algul tõrkuva, aga hiljem anduva suu oma meelevalda — ja vabastas Anneli seejärel väga hella liigutusega.

Kirikaed oli juba üsna hämar. Naine jäi nagu vaim seisma. Temas oli midagi mahajäetut, haledat. Ka Martinil oli halb tunne. Ebahariliku seisukorra peremeheks tõustes võttis ta taskust oma «Kazbeki»-karbi ja sirutas omakorda pakkuvalt Anna-Mia poole, kes näis tihenenud hämaruses deemonlikult ebamaine:

«Palun võtke! Kange vene tubakas. Rahustab oivaliselt meie närve!»

Anna-Mia tegi äkilise liigutuse, nagu tahaks ta kogu karpi haarata. Ta oli arvanud, et see on tema oma ja kohkus eksitust märgates. Pakutav oli täis, temal kõigest paar suitsu järel. Käsi, mis paberossi järele küünitus, langes jonnakalt selja taha pagedes. Martin puhkes tasa naerma:

«Kas soovite, et saadaksin teid koju?» küsis ta siiralt ja abivalmilt. «Rindelähedane öö ja kardate vast üksi minna?»

«Seda ma siin ootan jah,» pahvatas Anna-Mia. «See oleks teil asjata mure! Katsuge, kuis ise rindelähedases ööss hakkama saate. Kui punased teid poovad, süütan kirikusse hingeõnnistuse eestpalveks küünla...» Ning ilmses kartuses, et teine teda vaieldamatult jälgib, pistis ta kalmistu väravate poole jooksma.

Tarum ei liikunud paigast ja saatis lippamist naeruga, mis kõlas aga kalmistul liiga tugevalt ning kohu-

tas kõigepealt naerjat ennast. Veel kajagi põrkus ööst tagasi. «Oli seda tempu nüüd vaja! Oli see ilus!» noomis ta end ega saanud aru, kuidas see kõik võis teoks saada. Siruta nüüd käsi heast peast võhivõõra naise järele, solva teist ja lase ennast solvata! On's see mõistlik tegu? Mis ütleks Salme Tarum? Ta muutus erutatuks, nukraks, pahaseks, end manavaks, nagu oleks toimunud mingi suur eksitus, millel on paratamatud tagajärjed.

Püsimatuna ja küll leebelt, küll ironiseerides Anna-Miat meenutades, ei suutnud ta paigal olla, veel vähem viljarõuku või heinakuhja öömajaks otsida ja hakkas öö varjus tuldud teed tagasi minema, trotsides võimalikke hädaohte, isegi ettevaatust. Aga need ei hoolinud sel ööl temastki ning ta jõudis pilkases pimeduses peatuskohta tagasi.

3

Operatiivgrupp paiknes kahes ligistikku asuvas talus, voore idajalamil. Pererahvas oli minema läinud. Taludes polnud looma ega majakraami, isegi pajad-pannid olid kaasa viidud. See asjaolu saabujaid ei seganud. Just vastuoksa, nad tundsid endid selletõttu kodusemalt. Vähem kartust, et võõras vara rikutakse. Metsis ja operatiivgrupi külmapelglikum naispere ööbisid elumajades. Mehed magasid seal, kus keegi mugavama küljealuse leidis.

Martin Tarum oli eelmisel ööl tulevase teedeosakonna juhataja Voldemar Ovsjannikovi ja Leo Vaariga pikka heinavirna jaganud. Nüüd norskas Volli virnal, aga Vaarit polnud. Riietunud lahti ja pugenud teki ning sineli alla, embas teda jällegi meeldivalt peen hingus, mille lõikas robustselt läbi Ovsjannikovilt leviv hospidali kirurgiapalatit kõikjal saatev eeter — Ovsjannikovi ja Vaari keeles «õuhka». Tarum vihastas ja keeras teisele küljele, ent nii räpakalt, et käsi läks naabri ribikontide vahele. Viimane ajas end kirudes istukile ja pahandas:

«Sa, ülemus, ära mängi röövvallutajat!»

«Kus ma vallutan, kui sul pool heinavirna käes,» turtsatas Martin ja lisas: «Haised nagu kondilappijad!»

«Ära neid puutu! Need on väärt spetsialistid. Sa pole puruks pekstud sääremarjadega hädas olnud, aga mind korjati Neveli teel tükkhaaval kokku. Nendeta poleks Voldemar Jaani poeg Ovsjannikovi, sündinud 1910. aastal Senno külas sulase perekonnas, enam olemas või vähemalt üks koib oleks puudu. Kui pole asjatundja, siis pea parem suu.»

«Asjatundja!» osatas turris Tarum ja küsis: «Kus Vaari?»

«Kus Vaari?» kordas Ovsjannikov. «Me oleme temaga mõlemad tähtsad juhtivad töötajad ega pea teineteisele aru andma. Aga kus sa ise kolasid?»

«Otsiti mind siis taga? Kes?»

«Otsiti? Kes? Kas mul siis muud teha polegi, kui sinu tagaotsijate registrit pidada! Pea ikka meeles, et maakonna teed lasuvad minu hingel, ma pean iga kraavi, silla ja teetulba eest vastutama...»

«Mis sa siis tegid? Lugesid teetulbad ja sillad üle või?» tõgas Tarum.

«Kas või seda!» nentis Ovsjannikov solvumata ja kohendas oma aset Tarumile viimase meelehärmiks ligemale, sest liikvalõhna tuli nagu avatud pudelist. Ovsjannikov oli end seestpoolt väga põhjalikult desinfitseerinud.

Tarumil ei jäänud muud üle, kui eemale nihkuda ja seda ta tegigi. Unelt häiritud Ovsjannikov ei saanud aga teistkordselt magama jääda ning tahtis kõnelda. Poolest õhtupoolikust magamisest küljeli — teeposte ja sildu ta muidugi ei lugenud — oli unenorm täis, sest palju siis teovõimas inimene magada võibki? Ja kuigi Tarum toriseski, oli tal mõnus ning tuttavlik teise jutuvada saatel oma mõtteid mõlgutada. Ta lebas lahtiste silmadega ja ironiseeris end, aga süda tuksus ja ähvardas.

Küüni ukseava hakkas helendama, väljas hahetas hommik ja Tarum muutus vähehaaval mõistlikumaks.

Ovsjannikov kõneles Narula valla elust-olust. Ta oli siinmail neli aastat sulasena teeninud, tundis talusid ja talurahvaid. Kuigi sellest ajast sai hulga aastaid, oli

vald põhiliselt samaks jäänud. Tarum kuulis Paganamaast ja sai teada, et seal polnud paganad, vaid suured talud. Ta kuulis Vilbuse peremehest, nende üliõpilasest pojast Andresest, kes olnud naljatilk ja ka sõbramees ning armastanud oma ranget isa ninapidi vedada; Vilbustele lisandus pikem ettekanne väga naljakana tunduvast Adalbärdist, kes igale sulasele ilmtingimata kätt pakkunud ja neid «üheks armsaks eesti velleks» nimetanud. Aga ühte lauda sööma ei kutsunud. Asulas ehitatud tol ajal suurt pangamaja.

«Ma nägin!» lausus Tarum äkiliselt.

Ovsjannikov kehitas end istukile ja küsis:

«Ah siis seal kolasid?»

«Hakkasin jah natuke ringi vaatama. Isa-ema kodukoht...»

«Niisugune sa mul oled!» riidles teine etteheitvalt. «Miks sa hommikul ei nimetanud? Oleksin vanu paiku vaatama tulnud. Ehk on tuttavaidki kohal? Ega's kõik hullud olnud, et plehku panid? Või olid? Noh, räägi ometi, keda sa nägid!»

«Kirikuõpetajat... ja ei kedagi rohkem,» luiskas Tarum.

«Tema nimi on Wühner,» informeeris kohe Ovsjannikov. «Aga mina luteri usu kirikust suurt ei teadnud, sest meie Vilbused olid vene usku ja käisid preestri juures armulaual. Wühnerit ei sallinudki. Vallas olnud kaks kanget meest — Vilbus ja Tennof. Mõlemad taht-nud kiriku eestseisusesse. Luterlased valinud Tennofi ja Vilbus läinud vihaga vene usku.»

«Tennofi?» küsis Tarum. «Ühel surnuaia sambal oli selline nimi.»

«Tema ise! Kas panid tähele, et metsast välja tulles kura kätt — surnuaed jääb paremale — oli uhke talu? Elumaja missugune! Rõdud ja puha! Roosiaed ja karjakoplid, puhtad laudad, veevärk sees. See ongi Tennofi Vana-Valgepõllu. Neil oli tütar Anna-Mia...» Volli seletas, kuidas Paganamaa Madiste perepoeg püüdnud omal ajal Vana-Valgepõllu tütart kosida, sest miks ta muidu igal laupäeval selle talu teed tallas? Aga tüdrukul kiuslik süda, vähemalt nende Andrese suhtes. Lood ning laulud ei läinud sugugi ilusasti. Ei tea, mis neil

seal juhtunud, aga Andres hakanud teda, Voldemar Jaani poeg Ovsjannikovi, sündinud sel ja sel aastal sulase peres, ise sulane, ühes vedama. Saadud siis üks vana balalaika ka. Vollil vägev bass — ta laulis selle tõestamiseks, «kui see laul meil korda lääb, ei meie kimpu jää...» Ning mindud kahe mehega Anna-Miat kaema. Vastuvõtt olnud tore. Sulasepõlve santide päevade keskel polnud puudust lõbusamatestki. Andres tutvustanud teda: «Minu sõber, põllumajanduse magister.» Anna-Mia ütelnud peale Volli «vägeva bassi» kuulmist: «Õppige ilmtingimata preestriks. Teie hääl tõstab kirikukatuse üles.» «Me laulsime kolmel häälel: «Kui õrnalt läbi öö kõlab tango notturno...» Siis oli see laul moes. Andres viis viisi metsa. Anna-Mia käratas: «Ole vait. Sul pole lauluannet...»»

Meenutused lõbustasid Ovsjannikovi. Tarum kuulas huviga.

«Mis sest Anna-Miast sai? Kas doktoriproua?»

«Ei! Tuli üks suur sõjaväelane ja viis teise minema. Vist kolonel... Andres jäi pika ninaga.»

«Ta armastas siis koloneli?»

«Ei tea! Nad mulle ei ütelnud. Aga tüdruk tundis nooti. Kolonel on nüüd alampolkovnik ja Punaarmees. Ma nägin Luki all. Täitsa mees! Poisid muud ei kõnele kui «meie Halin». Aga kui vihastab, siis annab üle tahi ka..»

Ovsjannikov haigutas magusalt. Koidueelne rammestus laskus laugudele. Ta süütas mahorkapläru, Tarumi «Kazbekist» keeldudes. Liikva hais segunes kange, lehkava tubakaga ja meenutas Tarumile seekord Pljussa metsade okstest onne, partisaniränna kuid, võitlusi, lahinguid, kaotatud seltsimehi. Aga mõttelõng katkes alatasa. Suurtaluniku tütar? Miks ta sakslastega kaasa ei läinud? Kas ta ootab oma koloneli-alampolkovnikut? Kust sai ta «Kazbeki»? Oli siis polkovnik juba saabunud? See oli ju võimatu... Korpus viibis veel teisel pool Peipsit. Tarum manas oma käitumist ja muutus samal ajal kummaliselt nukraks.

Ta vaatles magavat Ovsjannikovi ja kadestas teda tema mälestuste pärast. Kust ta sai liikvat? Mitmeks päevaks sellest jätkub? Kaua seda lõhna tuleb taluda?

Üle kolmekümne, aga juba hõreneva lagipeaga mehena evis Volli tugevat majanduslikku vaistu, eluhinnanguid, mis puhuti teistele risti vastu käisid. Temast teati, et ta pidas enne sõda üheksat ametit ja kümnes polnud kaugeltki nälg. Selle vahel jõudis ta gümnaasiumi neljandasse klassi. Naisevõtmine ajanud kooliskäimise segi. Neveli all pidanud ta jalast ilma jääma — noh see õnnetus läinud siiski mööda. Teedeosakonna juhataja ametiposti suhtus ta skeptiliselt ja oleks tahtnud kaubandusega toimetada.

Tarum vähkres tunnikese, aga und ei tulnud. Õuest kostsid hääled. Kõmin oli segane ja kõrv ei eraldanud, kes nii vara üles tõusid. Köögitoimkond? Aga operatiivgrupil polnudki enam, millest keeta ja küpsetada. Vooriauto oli eelmisel päeval Võrru toiduvarude järele sõitnud. Tähendab, jõudis juba tagasi?

Uudishimulikuna, mis Võrus kuulda, veeretas ta end heinavirna otsast maha ja astus jahedasse, juba hahetavasse hommikusse.

4

Madala pikerguse talumaja õues liikusid varjud. Vaari istus kaksiratsi puusaagimispingil ja puhastas kana.

«Mis sa siin teed?» küsis Tarum.

«Kanasuppi,» vastas Vaari lihtsalt.

Ta oli kasvult üle keskmise, avala punapõskse näoga, pleekunud sõduripluusis, hallides kaltsades ja — paljajalu.

«Aga kana?» Tarum ei tahtnud häält kõrgendada, aga küsimus kõlas tahtmatult noriva alatooniga.

Vaari peitis kana pange, pange selja taha, kõõritas Tarumit altkulmu:

«See saadeti mulle elusana Leningradist lihatalongide vastu. Jumala eest, usu nüüd! Me arvasime, et läheb, risu, siin vilja ja teeb sedaviisi pahandust. Et ei tuleks arusaamatust, siis kohtunik tegi otsuse. Tuli on pliidi all ja «sotsiaalkindlustuse osakond» koorib kartuleid. Need me võtsime siit aiast ja raha panime vakku

asemele. Kas pole tore, kui peremees hakkab sügisel hõõlast lahti ajama ja leiab?»

Tarum taipas, et Vaaril oli vähemalt paarsada hinge all, ja käratas:

«Ära jaburda!»

Vaari raputas ägedalt pead.

«Ei tule mõttessegi! Vaata, mul said kuivproduktid Irboskas otsa ja sellest ajast pole iva suhu saanud. Ühiskatlale mind ei võeta — söön palju. Ega ei tahagi. Elan õhust ja võiduootusest. Õhtul pingutan püksirihma ja hommikul imen päkka.»

«Aga märgproduktid? Sa oled vist rohkem nendele üle läinud! Jood mõistuse maha,» noris Tarum.

Vaari lähenes veidi nokastanud inimese ebakindlal kõnnakul, rusikas vinnas. Tarum tundis ka siin «õuhkat».

«Vaata, selle eest sa saad!» Vaari keeras käised üles. «Julged suud laiutada, siis mõtle alati, kellega kõneled. Lühidalt ja selgelt, kas võtad sõnad tagasi või ei võta? Minul on mõistust nii palju, et seda ei jõuagi maha juua.»

Tarum küsis: «Kus sa ööd olid?»

Vaari ei vastanud, vaid kamandas:

«Võta enne sõnad tagasi, siis kõnelen sinuga!»

«Noh, olgu peale, võtan!»

«Siis on asi kombes.» Vaari alandas hääle sõbralikuks ja seletas: «Metsis andis käsu tööle asuda. Õhtul peeti kõva koosolek — suuremate ninadega. Prokurör, esimehed, aseesimehed ja nii- ning naasugune tähtsus jõudis ka kohale. Meie peame vist uue kortle vaatama. Mäletad Leningradist, et ülemustest eemal on rahulikum elada. Metsis nõuab, et olgu manisk, aga mul tuli saapataldki alt. Mis teha? Pole tööriistu, muidu põrutaksin ise kas või rupsikud alla. Ma käisin eile Võrus kooperatiivi meeste juures saapaid saamas. Nemad küsivad, mis liinis ma räägin. Vastasin — saabaste tahtmise liinis. Kus läksid vihaseks ja põrutasid.» Vaari unustas jutuhoos solvamise sootuks, kissitas silmi, asetas käed seljale risti ja õõtsutas end jalalt jalale. «Kas sa tead, partisanielu oli etem. Seal teadsid, mis teha tuleb. Siin ajavad juba praegu juuksekarva lõhki. Mis edasi

saab? Viimaks otsi kuskilt mõni vana frakk, muidu ei kõlba sekretäri ette minna...»

«Kust sa liikvat said?» uuris Tarum.

«Ah «õuhkat» või?»

«Nojah — kust sa said?»

«Ah mina või? Kas tahad ka? See on influentsa vastu. Mäletad, meil oli Pljussa metsas ainuke rohi puskar. Ise võtsid ka. Eks olnud hea? Mul oli kontides selline kangus... Eile panin peale sinu äraminekut Võru poole ajama. Üks sõjaväeauto võttis peale. Tagasi müttasin osati jalgsi. Vaata, viskan veel siruli! Kas seda häda vaja? Aga Metsis, tead, pole partisanielu näinud. Tema ei saa asjast aru...»

«Kas tegi sulle lagipähe?»

«Ei — ega ta muud ütelnud, et kasigu ta silmist. Mis mul selle vastu? Ega ma tema silmis olla tahagi. Aga kuule, Martin, mine nüüd kööki, vaata, mis need naised seal teevad. Võib-olla ei oska end võõras paigas hästi ülal pidada. Sa oled moemees, tunned ka väheke peenemat tooni.»

Tarum turtsus naeru hoides. Partisanisõja julge ja leidlik Vaari ei jäänud ise ega jätnud ka teisi hätta. Kui operatiivgrupi toiduvarud olid lõppenud, elati üsna sageli omal käel. Naised kogunesid Vaari ümber, sest tema leidis alati mingi enam-vähem vastuvõetava söögipoolise hankimise võimaluse. Kukk lonkis tühjal õuel, kartul kasvas aias. Aga mis siis teha? Hiljem, kui talurahvas tagasi jõuab, selgitad ja klaarid arved. See oli Vaari loogika. Tarum poleks kukke puutunud ega kartuleid võtnud, aga kui supp laual, pistis ta tavaliselt isukalt lusika kaussi.

Pada podises pliidil, meeldiv kartuliaur hõljus õhus. Tulevane rahvakohtunik liigutas kulpi. Sotsiaalkindlustuse osakonna juhataja segas klimbi- või pannkoogitainast. Tarum neelatas, istus pliidi ette järile ja nokkis neidusid. Mõlemad olid kolmekümne ligi, punakasblondid, tedretähtedega, armees teeninud, siis erialased kursused lõpetanud ja tulvasid soovist kiiremini tööle asuda.

Tagapool tiksus morse. Võeti vastu Informbürood.

«Kas Vaari teile «influentsarohtu» ei andnud?» noris Tarum.

«Aga sulle andis?» küsis kohtunik Prikk.

«Olevat otsa saanud.»

«Kas meie ära jõime?» solvus neiu. «Sa tead, et ma ei võta tilkagi suhu. Edendan igati karskust.»

«Jätke Vaari rahule! Mis te näägute ta kallal,» riidles tulevane propagandaosakonna juhataja Vilje Eesmaa. «Enne Metsis ja nüüd sina! Mis ta teile kurja tegi? Teine käis Võrus, tuli peaaegu paljajalu tagasi. Moon pidi autoga järele tulema.»

«Selle rõõmuks tehti siis liigud?» küsis Tarum kiuslikult.

«Kas või niiviisi! Sina ära mängi karskusseltsi esimeest! See osa ei sobi sulle!»

Tüdrukud jutustasid Tarumile üksteise õhinal, kuidas Vaari Võrust tagasiteed tulles laguneda ähvardavad saapad seljakotti toppis ja paljajalu Narulasse vantsis. Metsis vihastanud ja saatnud oma säärikud. Vaari lähetanud tagasi, et number ei passi. Kas peab suure varba maha lõikama? Saabaste lugu raisanud operatiivgrupi kogu õhtu, mis muuks otstarbeks planeeritud, ja Metsis saanud selle janditamise tõttu maruvihaseks.

Asjaosaline muheles uksel. Kana oli vahepeal patta jõudnud. Kohtunik korjas juba kulbiga vahtu.

Vaari täiendas neidude juttu ja küsis:

«Ma olen paljajalu pool Eestimaad läbi käinud. Ja nüüd ei passi järsku Võrust Narulasse tulla. Kas sina, Tarum, saad sellest aru?»

«Aga miks sa paljajalu pidid tulema?» noris ka Tarum.

«Aga miks ma kinnijalu pidin? Ütlesin, et tald oli lahti. Kelle see asi on, kuidas tulen. Peaasi et pärale jõuan. Kes oli siin esimene? Ühed transpordiroodu omad võtsid peale ja mul oli juba korter valmis, kui teised jõudsid. Vaat sulle siis operatiivgrupp. Kas nad on operatiivsed? Mina olen jalamees. Neil on veoauto, aga kes ees?» Vaari ajas rinna ette. Suu virildus solvangus: «Õiendavad nende saabastega! Eile õhtust saa-

dik muud polegi. Leidsid Ameerika! Vaadake, mina viskan seniks, kui kanasupp keeb, siia sõjaväelao poiste juurde ja küsin neilt tüki hobusenahka — ei usu, et nad ilma on, — ja teen vägevad pastlad. Täna kell kümme Moskva aja järgi on mäel operatiivkoosolek ja Vaari pole teil enam paljajalu...» Ta pöördus tüdrukute valju naeru saatel minekule, üle õla tagasi hüüdes: «Kana kael ja koivad jätke mulle. Muu võite kinni pista... Aga Ovsjannikovi Vollit ei tohi ilma jätta. Ma lubasin talle...»

«Kuhu sa lähed?» nõudis Tarum Vaarile järgnedes.

«Kas sa mõtled, et viina järele?» trotsis see käiku tasandades. «Mis sa mind vahid, vahi parem, et vili pudeneb. Vikat on, reha ja redelid ka. Ajaksime selle nisunurmegi kokku. Pole teist silmaga mõõtes üle viie vakamaa. Lina on ka seal all leos ja tahaks välja vinnata, kui tahetakse õiget kiudu saada. Kohtunik ütles, et tema oskab laotada. See, mis mul jalas, ärgu olgu teiste asi... Peaasi et päkad meest kannavad...»

«Minu pärast pane või viisud jalga! Aga ütle nüüd, pai mees, kuhu sa kiirustad?» pinnis Tarum. Teades, et Vaari paarisajaga naljalt ei lepi ja topelt juurde tahab, kavatses ta teise trimpamist takistada. Tuurides Vaari oli küll uljas poiss, aga Metsis oli niisuguste asjade suhtes väga range käega. Tarum kavatses Vaarit pidurdada. Ta oli seda varemgi teinud.

«Laopoiste juurde,» möönis Vaari häirimatult.

«Mis sinna?»

«Pastlanaha asjas!»

«Võta mind ka kaasa!»

«Kas tahad ka pastlanahka? Kuule, siis asutame operatiivgrupis pastlakandjate liiga «Surm saabastele». Aga Metsist liikmeks ei võta!»

«Ükskõik! Aga on's vaja selle tühja asja pärast just kauge maa taha vantsida? Vaatame siit pajukoort — niine oma juba ei leia — ja teeme viisud. «Viisukandjate liiga» on ka kõva küll,» soovitas Tarum Vaari kõrval küüni juurde jõudes. «Peaasi, jäta tänaseks jaburdamine ja mine lase seniks, kuni see kana keeb, väike nurramine. Sul on ju kõva töö tehtud, jahil käidud ja

saak patta saadetud. Oled küll õiglase puhkuse auga kätte teeninud, tulevane «opman».»

Vaari jäi harkisjalu Tarumi ette seisma ja vaatas üleolevalt hooldajat:

«Sest ei tule midagistki välja! Pole see uni igalühel varnast võtta. Kus ma siis sellisel tähtsal päeval magada saan, kui terve eluvärk ära solgitud ja rikkes, et susi ka ei sööl»

«Kes selle sinu eluvärgi ära rikkus?» imestas Tarum siiralt.

«Kes? Aga kes meil keelab ja kamandab? Siin põle kahte selle töö peal. Ainult üks Metsis.» Suutmata meeltes mässavat hoida, sest see kipitas ka keelele, prahvatas Vaari: «Ma ütlesin Leningradis kaadrites selge sõnaga, et linna ei lähe. Põle linnamees olnud. Saatku kalaranda. Kui seal tarvis põle, siis maale. Nüüd praalib Metsis sul näo täis ja ütleb tagatippu, et tuled linna ja hakkad propagandaosakonnas propagandistiks. Metsis ütles: «Sul ladus kõnelemine, hakkad inimesi veenma. Aga viina pead päevapealt maha jätma. See ei käi selle töö juurde.» Mis sa kostad? Ja ta ei lase sul vastu kõnelda. Ütleb, et on otsustatud ja punkt. Korrat ise platsis. Mul läks elamise isu ära. Kui keeraks otsad ringi ja laseks sõjaväkke tagasi? Kas ei saaks anda kuskile sapiskat sisse? Kas sina ei tea?»

«Selle tühja asja pärast,» lohutas Tarum.

«Mismoodi see tühi asi on?»

«Ära heida meelt! Ega see nii hull ole! Opmani kohti maale ei tehtavat, mõisaid pole. Hakkame hoopiski maad jagama.»

«Miks nad siis sinu maale saadavad?» jonnis Vaari.

«Minu?» Nüüd oli Tarumi kord üllatuda. Tema puhul oli ka linnast kõnelusi olnud, aga et ta alles hiljuti operatiivgrupi juurde komandeeriti, siis oli edaspidine tööküsimus veel lahtine olnud.

«Nojah! Kas sa siis ei teagi? Kinnitasid su eile Narula valla täitevkomitee esimeheks. Metsis ütles, et see su vanemate koduvald.»

Tarum kohmetus. Kui Vaari pakkus plaskut viinaga, võttis ta selle vastu, tõstis huultele ja jõi.

IV. PIIRIRAHVAD

1

Kui Jaan Last luhateele jõudis, asus tema hinge rahu. Siin kõneles kodu.

Valgejõe tee oli heinaliste sõtkutud ja suundus metsateelt piki Emajõe laanekurdu Narula talude jõeäärsetele luhtadele. See ei olnudki tavalises mõttes tee, vaid laiem, rohtukasvanud rattaröövõpmeline metsasiht. Siitkaudu sõideti loole ja veeti heinad koju. Teisel, Emajõega paaris lookleval teel olid allikased koolmekohad, mis kõige kangema põua ajalgi lausa sulinal vett välja ajasid, sellele vaatamata et sinna igal suvel koormate viisi hagu sisse tambiti. Mõlemad teekesed olid kohaliku tähtsusega. Nende algus ja lõpp oli Narulas, aga sõda vajutas siiagi oma karmid ajamärgid. Kõigepealt äratasid kahtlust värsked vankrijäljed. Ligidal pidi olema teisi hingelisi. Seltskonda ja jutukaaslasi armastaval Lastil polnud midagi inimeste vastu, kui vaid ette teaks, kes nad on. Aga uisapäi ei tahtnud ta ükskõik kellele sülle ka joosta. Punaarmee Petseris ja Piusas? Nüüd ehk juba Võrus ja varsti Narulas. Kui Halin on alles, miks siis tema lapsed peaksid olema kaotsi läinud? Ei või olla! Seda ei või olla! Nad tulevad tagasi! Lasti valdas üleni ootuse elevus.

Aga oli ju sõda ja rinne asus siin, Narulas...

Tee jõepoolsest otsast kuulduski vilistav vihin ja kohemaid pahvatas ka mudane turbamullasammas õhku. Killud täksisid puid. Üksik teeäärne kasekene rapiti pilbasteks. Last ei märganud pikali heita, vaid vahtis ammuli sui, kuidas õhku paisatud poripilv kauges kaares alla vajus. Teele jäi sügav lehter nagu halva haiguse arm.

Mürsud langesid kaugemal veel paaril korral, siis tuli vaheaeg.

Last vahtis jälle vankrijälgi ja arutas, kelle omad need võiksid olla. Võõras juba nende luhateele ei tulnud. Hobusel puudus tagumise jala raud. Kellel on

rauata hobune? Vanasti olid niisugused asjad teada. Aga nüüd võis igas peres hobuseraudadest nappus olla. Seal pole imestada! Hitlerikroonu korjas kõik mutrid, kruvid ja naelad kokku ning valas sõjariistu, aga «aidand see kedagistki»! Ei aidanud! Ja Jaan Last oli sellega väga rahul. Joosep Tennofi uhke oberst sõitis «Vaterlandi» poole. Seda oli ütlemata mõnus teada. Ta nautis vana Joosepiga kohtumist ja mõtles, mis talle ütelda. «So lapsed lõhkusid Eestimaa...» Aga mis sinu oma poeg tegi? Imelik mõelda, et Anneli läks koju tagasi. Aga tema erines alati Vana-Valgepõllu rahvast. Mismoodi ta erines? Last ei osanud sellele küsimusele vastata.

Laaneteed vantsides meenutas Jaan Narula valla elu. Kakskümmend aastat tagasi oli ta ise ühe aja abivallavanem.

Too ammune vallavalitsuse valimise päev oli lärmikas. Põllumeestekogude kohapealsed tuusad Joosep Tennof ja Villem Köster tegid vägevad joodud. Üks neist pidi vallavanemaks saama ja teine abiks jääma. Kolmandaks sokutati ristivenda, kes rentnikuga talu pidas ja asunike parteid kokku klopsis. Sotsid ja muud liitlased jäid vähemusse ning neid ei arvestatud. Nad olid nii-öelda moe pärast olemas, et oleks täielik «timmukraatia», sest «sotsialismus» oli seks ajaks Narulast viimse meheni trellide taha toimetatud. Politsei oli just valimiste ajal ööd ja päevad oma palka teeninud.

Talumehed hakkasid soojenenud peaga vanu asju meelde tuletama. Tennof oli valla ainuma rehepeksugarnituuriga enam kui ühest talust ülbelt mööda sõitnud ja peksuvõlale ränga protsendi soolanud. Köster oli uhke ega olnud rahvamees.

«Sitavikatid,» hüüatas tookord Jaan Last rusikat vastu lauda raksatades ja tõmbas mõlemale nimele kriipsu peale.

Teised volikogu liikmed võtsid sest hoogu. Nad nohisesid omaette ja läksid üksi või siis paarikaupa nurga taha, kus lasti pliiatsil käia. Narula ässad kukutati läbi. Oli küll demokraatia, aga üksmeelsus puudus. Põllumeestekogu poliitiline meelsus osutus niruks.

Pärisperemehed hoidsid silma omakasul ega osanud parteikasusid tarvilikul tasemel pidada.

Pärast pikka nõupidamist toimus teine hääletamine, mille tulemusena Tennof sai ikkagi üle noatera vallavanemaks. Selles olid teened Varblasel. Joosep kutsus Kustase kirjutajatuppa ja masseeris senikaua, kuni asunik oma partei huvid reetis ja hääle põllumeestekogudele lubas.

Vallavanema esimeseks abiks valiti Jaan Last.

Alles teise abi puhul nimetati siin-seal Köstri nime. Viimane solvus ja esitas omalt poolt tõgamisi Varblase, et kui on Last, võib olla ka tema, ühesugused kirikurotid mõlemad.

«Me teeme oma masinaühisuse ja ostame aurukatla,» kuraasitas Last. Köster oli just katla ja peksugarnituuri toonud ja lootis sellest kasu saada.

«Varblane laseb teile paar sortsu, selle eest ostate,» vastas Köster õelalt. Tema arvates läks demokraatianali liiale.

Viimatiöeldu ärritas ja solvas Kustast. Ta hüüatas: «Mina annan kas või terve aasta abivallavanema palga alguskapitaliks, aga ühistu me teeme. Toome oma masinad ja teeme sulle kornutti.»

«Varblane teeb «kornutti»!» kilas Kiigari Adalbärt.

«Kuradi mõga! Õpi enne kõnelema, siis tee — konkurenti,» õiendas Köster.

«Ükstaskõik, aga tegu jääb üheks ning selleksamaks,» naersid volikogu liikmed. «Ai-ai-ai, mis küll Varblane välja ei mõtle!»

Köster seisis ülbelt ja üleolevalt. Varblane temasugusele mehele ka mõni konkurent! Aga häältelugemisel selgus, et Varblasel oli neli häält enam kui Köstril.

Joosep jäi üsna varsti oma abiga rahule: Varblane osutus viksiks ja sõnakuulelikuks poisiks. Ta seisis magasiaidast vilja väljakaalumise juures, kogus vallasantidele pühadekingitusi, käis esimesena koolimaja küttepuude veo vooris, mõõtis välja teetükid, jaotas teetegemise käsud. Talle võis silma pilgutada ja kõrva sosistada ning ta sai asjast aru ja poetas mõne koorma kruusa Joosu karjateelegi, kus olid suured augud, mis sügiseti, viljapeksu ajal koormate vedu raskendasid.

Ja masinaühistu jäigi tegemata. See organiseeriti hiljem ja Varblaseta.

Lastiga läksid nad vallavalitsemise esimestel päevadel tülli. Jaan ajas põhimõtteliselt igale Joosepi ettepanekule sõrad vastu ja nõudis, et Varblane tema mesti hoiaks. Kusta ei suutnud oma paremale sisetundele truuks jäädes Jaaniga nõustuda. Ta oli iseloomult heatahtlik, kuulas sõna, armastas, et keegi teda käsiks ja juhataks.

Kord valla heinamaade rendile andmisel soovis Joosep Emajõe-äärseid valla heinamaatükke endale. Need asusid tema luha kõrval. Ta soetas sordikarja. Kultuurkoplid olid veel tegemata.

Last nurises:

«Et see sinu saamahimu ka täis ei saa!»

«Mina maksan,» tavatses Joosep end õigustada. «Valla kasud, mitte üksnes minu kasud.»

«Ja-jah, vallal ka kasulik!» kinnitas Varblane.

«Kui leping alla kirjutatud, laon raha lauale. Võlgu ja jaoti ma maksta ei taha. Viiskümmend senti luban enam kui teised...»

«Justament!» kinnitas Varblane.

«Paneme siis oksjonile,» jonnis Last.

Heinamaa läkski enampakkumisele. Last leidis ühe paraja kambamehe ja nad soolasid niitude hinna kõrgeks.

«Sa suur valla kasude silmaspidaja — sada marka juurde!» alustas Last pakkumist.

«Viiskümmend marka!» lisas Tennof tagasihoidlikult.

«Minu poolt kakskümmend viis!» tsuskas teine pakkuja.

«Mis sa keksid! Ega's valla peremees sulle sitale alla anna,» õrritas Last. «Noh, Tennof, palju viskad?»

«Kakssada marka!» hüüdis erutatud Joosep, kometit lõpetada tahtes. Ja see oli peaaegu kahekordne hind. Vaat mis maksis au! Aga Last naeris.

Sellise tembu järel polnud vallavalitsejate vahel head läbisaamist lootagi.

Järgmisteks valimisteks kogusid põllumehed piisavalt jõude. Lasti ei võetud ettevaatuse mõttes nimekirjagi.

Varblane aga läks asunike nimekirjas teist puhku volikogusse. Tema nimi seisis esikohal, sest ta oli ju abivallavanem. Milda lõhkes uhkusest.

«Linnukene!» tõgas Last. Ning Mildast sai proua Linnukene.

«Või see Linnukene nõnda halb nimi?» kaitses Milda perekonna au. «On ju olemas igasuguseid ilusaid linde, näidatakse teisi loomaaedadeski.»

«So paneme Kustasega paaris ka laadal välja,» lubas Last.

Varblane püsis Isamaaliidu võimuletulekuni Joosepi kõrval. Kustas oleks oma arust edasigi jäänud, aga kõrgemal pool vaagiti tema kandidatuur kõrge koha jaoks kergeks.

Kolmekümnendate aastate lõpul jäi Varblane sõrmipidi rehepeksumasina rihma vahele. See õnnetus tõi talle omamoodi head. Ta sai valge pileti ega kuulunud ühegi mobilisatsiooni alla. Last, kes Kustast hädavareseks tõgas, kadestas südame põhjast Varblase õnne. Ta oleks tol vastikul veebruaripäeval nõus olnud isegi kahe sõrme loovutamisega ning manas end selle ühe paela pärast, mis sai õieti kõige kurja põhjustajaks. Paelata vanemad mehed läksid sildade, vallamajade ja muude tähtsamate paikade valvajaiks. See oli pool õnnetust. Pael aga mängis niisuguse viguri, et saatis Jaani lahinguväljale, tuues kaasa kõik need põgenemise, redutamise, tabamise ja tagaajamise hädad.

2

Õhtu eel tihenesid lennukite voorid. Nad tulid ja läksid, tulid ja läksid. Jalgealune maapind liikus iga korra ajal paigast, aga madin toimus kaugemal.

Kahe pommitamise vahel ilmus luhateele kõhn, kühmselgne naine, kaks last sabas. Jaan pilutas silmi. «Kui hundist mõtled, on ta karjas.» See oli Varblaselt Milda oma tütardega. Olid need siis Kustase vankrijäljed?

Last hõikas naabrinaist.

Milda pöördus kähku ümber ja sülitas kolm korda üle õla.

«Mes sa siin teed?» uuris Last.

«Me juuskseme pomme iist mõtsa,» vastas Milda. «Kustas om kruusaaugun. Ma ei mõista enämb räbästiku kaudu tagasi minna. Huu — küll om hirmus. Nüüd om viimäne päiv käen,» tõnnis surmani hirmunud eit. Lapsed lasksid tema järel pilli lahti.

«Mine ikka!» trööstis Last. «Lähme vaatame asja järele!»

Kui nad kruusaaugu nõkku jõudsid, istus Kustas vankriserval.

Milda pistis oma vanameest nähes uuesti täiest kõrist ulguma. Lapsed jätkasid tema järel tönni. Last seisis ja vaatas, kuidas naabrinaine hobust paitas, vankrit silitas ja vanamehe kuuesiilu sikutas. Kustaselgi lõi lõug võbisema. Milda käed kerkisid tema kaelale. Hirm tegi neid hellaks. Varblane häbenes Lasti ja keelas:

«Olgu n'd pealegi! Jäta järele!»

«Sa ka sinna «Vaterlandi» poole teel?» küsis Last lähemale astudes ja Varblase koormat silmates.

«Kes meid paigale jättis!» ohkas Varblane ja Milda seletas tema eest: «Meie talu om õkva asunduse ja suure tii külje all. Meid käidi kolm kõrda päevan kotust minema ajaman. Ma viitse küll, aga eile läts käsk väega kurjas. Ohvitser hoidse rihvolvriga nõna all. Pakse tõisele` küll leiba, küll suitsupekki, küll va «võsavärki». Kustas tekse tõist hää laari, et om rohus võtta. Sai nii kange, et kurgust kõrvetas naha maha. Es avita midägi. Muudku «vur vekk!». Narula pidi frondiss jääma, võimalik koguni, et veitüs aos verevide kätte. Ega's siin ei tiia kedägi! Naised köidetäs kokku, latsed sappa, mehed eräldi — ja kõik Tsiberimaale. Siia tuuas aga tatarlasi.»

Milda oli neis asjus väga teadlik ja oleks võinud lõputuseni kõnelda.

«Mes sa aad hullu juttu!» hurjutas Last, keda jutuvada kohe vihastas, sest Milda ju jõudis päevatõusust loodeni jahvatada ja keeras kõik kördikud pahupidi. Jumal oli teda sellise andega õnnistanud.

«Ei ole hull jutt!» kaitses end Milda. «See kõik om oma kõrvaga kuuldu. Targembad inemised kõnelesid. Või jumalakene! Mis meist saa? Mul kats väikest! Kuis ma nändega sinna Tsiberihe jõuan? Lätsi Tennofi manu küsima. Joosep ütel: «Täida, Milda, käsku.»» Ta nuttis luksudes ja nina luristades, rätikuots hambus.

«Ää torra!» keelas Varblane. «Naistel ikki silmad pihus ja süda saapasääres.»

«Ära nääguta midägi!» solvus Milda. «Kanad jäid jummal tiid kohe, lehmäd ajasime Köstri tühja küüni. Sääl om ristikut süüa, aga joogihädä ajab eläjäd varsti marru. Lambad jäid mõtsa. Ei tiia, kas tulevad õdagus kodu vai notitasse maha.»

«Peaasi, et oma elu on alles. Elajälooma saad ikka . . .» lohutas Varblane nohisedes.

«Mina ei usu seda Siberi-plära!» möönis Last. «See kõik on üks lollide hirmutamise lora. Siber on vanast ajast teada kui sunnitööliste maa. Mis eest meid sunnitööle saadetakse? Ja et tatarlased siia? Miks nad oma maalt ära tulevad?»

«Küll sa näed,» hoiatas Milda.

Ta ei jäänud rahule. Kuidas siis mitte uskuda, kui räägitakse? Kui vallavanem räägib ja Kiigari Adalbärt kinnitab? Nemad ometi teavad. Nad on targad «inemised»! Milda neist targemaid vallas ei tunne.

«Vallavanem Tennof ütel, et punatsed ei jäta kivi ega kändu puutmata. Temä tiiab kõik täpselt. Nende oberst Hendrik olli kah kotun sündimispäivä pidämän. Küll ta kõnel. Ma kuuldse oma kõrvaga. Olgu näd mis muidu om, uhked ja rikkad ja kinnise sõnaga ja . . . Aga tühja juttu nad ei tõuka. Vana-Varblane valits Joosepiga kümme aiga valda. Kas temä võib ütelda, et Joosep valts juttu tõukab? Ütle nüüd, Kusta, et mul om õigus!» Oodanud, et Kustas tema sõnu kinnitaks, peatus ta pisut. Vana-Varblane ei suutnud lühikese viivu vältel suudki avada, sest Milda jätkas: «Hukka läheb see vaene Eestimaa, kõik puha hukka. Adalbärt ütel, et punane katk võtab henged, nink sellepärast piap egä aus eestlane andma oma hinge seest ära punatse katku vastu.»

«Mes sest siis kasu om? Anna hing seest, et hinge ei võetaks?» tõgas Last.

«Om küll kasu! Kuis siis ei ole! Aga punast katku ei tule...»

«Hingest oled ilma ikkagi! Aga jäta nüüd va Joosepi plära, mes sa sest jahvatad!» riidles Last. «Seleta parem, mis minu rahvas kodus tegi.»

Mildal polnud jutuaine muutmise vastu midagi, aga et Last riidlevat tooni tarvitas, see talle ei meeldinud. Surm iga silmapilk silme ees, inimesed kodunt tulema aetud ja teine ajab hambad külge! Mis eest? Mis talle kurja tehtud?

«Sinu Maali tõi ka hobest kodu, kui meie tanumalt alla metsa poole keerasime. Noor hobune oll vankri taha köidetud. Lats tõnnis vankrin. Seda va Nõmme-Tislerit es ole näta. Ei tiia, kas olli oma kodu läinud või! Aga ma es silmä teda paaril päeval enam tede õuen,» seletas Milda salapäratsedes ja paljuteadvalt.

«Mis Nõmme-Tislerit? Ühe jalaga kirstutegijat või?» ei saanud Last aru.

«Mis sest, et tõist jalga pole,» torkas Milda magusalt. «Ta lasep uma kõndiga puultõist-puultõist nii virgaste, et Vana-Kustas ei saa kate tervega järele. Maali tõi tõise joba hainaaigu majja. Jummal andku patt andeks, aga mina lasin joba ikku, et nüüd oled sina Suur-Saksamaa iist oma elu ärä andnu. Tahtsõ juba liina puketi järgi joosta, aga siis näe, et Tisler vehk haina niita. Küsse Emilie käest, mis temä sest asjast arvab. Kas om valda mõni teade tulnu? Ehk teevad enne haina, siis kirstu? Aga Emilie ütel, et ... Suur-Saksamaa sõduri naine ja Nõmme-Tisler annavad tõinetõisele ühisabi. Nemäd avitavad kah kommunismust maa pealt ärä äävitada. Nii tä ütel. Kui valts, siis see om temä patt...»

«Kuradi «Suur-Saksamaa»! Ülepea põrgu!» mühatas Last.

«Suur-Saksamaa ja vüüreri iist!» kinnitas Milda Lasti poole pead noogutades. Kustas mühatas ja otsis orasheinast parajat kõrt. «Meil kõneldi kerikust meiereini, et iga eesti mehe kohus om punase pidalitõbe

vastu võidelda. Kustas oles kah läinud, aga temast ei ole asja, täl pole ju sedä püssitiku tõmbamise sõrme.»

«Kaua see Nõmme-Tisler meil's oli?» nõudis Last pisut kannatamatult.

Milda terav kõrv ja taiplik meel mõistsid kohe, mida Jaani süda võis tunda, ja ta tõttas kõike, mida teadis või ainult ette kujutas, lagedale kraamima:

«Tä oll teil terve suve. Ma mõtli, et Maali kirjut sulle. Nüüd ju selline aig, et inemised lähevad puhta hukka. Aga Maali om jo va kenä inemine. Ma ei tiia täst halba midägi.» Milda pani naabriperenaist kiites käed kõhule ristamisi, laskis pea viltu... «Aga teil om see lasteõnnetus hinge pääl! Et punatsed ka kõik pidid ära võtma. Võib-olla, et Maali tõi selle murega lombaka Tisleri majja. Olgu et puult jalga ei ole, aga ikkagi enamb kui ilma. Köstrel ollid sõjavangid, Kiigaritel, Madistel kah, aga teile es anda, sest latsed jo Eestimaa äralõhkujad. — Emilie ütel sedaviisi. Kui valts, siis tulgu see patt temä hinge pääle. Sest et sina esi selle Suure-Saksamaa hääss püüdsed laste kurja hääss tetä, es kaeta sukugi. Meile ka es anda sõjavangi, meil jo meheheng majan. Sellest, et valge pilet ja püssitõmbamise sõrm puudu, es tetä vällägi, ikkagi meeshing...»

Milda tegi jutusse vaheaja, oodates, et Last hakkaks üksikasju pärima. Jaan tagus jalaga mätast ega lausunud sõnagi. Vaikiti. Varblane tõmbas järjekordse orasheinakõrre ja torkas otsapidi suhu. Teele laskus ähmane, varjurikas hämarus. Metsaalune mustendas. Jõelt tõusis kerge udu, mis luhatee-äärse metsa kahelt poolt kokku sulatas.

«Mis Tennofi Joosep ka tegi?» küsis lõpuks Last Milda imestuseks. Tal oli veel Maali kohta uudiseid tallel, aga nüüd tuli väljakraamimisega pisut venitada.

«Ah Joosep või?» venitas Kustas.

«Las ma sellätä,» ruttas Milda vahele kõnelema. «Nende rahvas pidasid eile uhket sündimispäivä. Kõik olli nii häste tettü, et midagi ei ole ütelda. Härra oberst oll kotun. Lotal oll must siidikleit ja Minnal tumepruun peenike omakootu villane. Madiste Andres vahtse Annelile suu sisse. Säält paistab paar, sest Halina-härra om

jo ka Venemaal punaste põrgun kütsetud. Ei ole teda kusagilt tagasi uuta. Kes sinna läts, see läbi. Mõtlen ja iken suure häälega vahel sinu latsi. Mes kasu sa said, et koolitasid? Kas see kerge oll? Venemaale oles koolitamatagi kõlvanu. Aga kes sedä elu ette teab! See jo jumala tetä ja tema jagab hirmu nink armu, nagu kennegi siine maapäälses patuses elus teeninud. Ma ole mitu kõrda mõtelnud, et sinulgi see Adalbärdile mannakreemi kaelavalamise patt. Ega's ma halva pärast kõnele, ainult hää pärast, ära sellepärast vihas võta! Aga see om ikkagi suur patt. Sinu oma Maali ütles, et ei ole illus tegu, aga purjus pääga...»

Jaanile muutus Milda vada läilaks. Hariliku elu tingimustes oleks ta teise pika patramise kõva sõnaga lõpetanud. Aga olukord sundis tagasihoidlikkusele. Omanurga inimeste nägemise rõõm leevendas mõneti neid uudiseid, mis Milda puistas. Ükskõik kuidas, aga tuttavad nimed ja paigad on südamele hellad.

«Täna hommikul oll asunduse ümbrus lendlehti täis,» kasutas Kustas Milda jutu pausi selle lagedalekraamimiseks, mis temal südamel kipitas.

«Noo?» sai Jaan Last hüüatada.

Milda ei mallanud jälle vaikida, vaid kõneles mehed üle:

«Joosep esi käis talust tallu kinnitäman, et neid lehti ei tohi lugeda, vaid peäp silmapilk, aega viitmata kokku korjama, purus kiskma ja tulle heitma. See jo puhas punane ropukanda. Nad käsevad inimestel kohale jäia ja sakslaste sabarakud äävitada. Lehele olli trükitu, et tüürahva valitsus tulep tagasi. Mul lätsid lugedes silmäd kireväs.» Ta tõmbas hinge ning jätkas: «Kamsikuduja ütel, et temä ei usu sõnakestki, juukselõikaja arvas, et vast om õige. Neil jo om raadijoon. Moskva pidi igäpäiv eesti keeli kõnelema. Joosep ütel, et puha valts jutud. Tä lubanud hulga inemiste kuuldes vana mütsi ja kalsad ära süüa, kui punatsed jälle võimule pääsevad...»

«Ma tahaksin näha, kuis ta neid pükse pistab. Tal jo paks istmik ja mitu küünart tagust. Sealt annab hammustada...»

«Sa siis usud, et nad tulevad?» uuris Kustas.

«Pidid teised praegu juba umbes Võrus olema,» teatas Last mõnusalt. «Petserist ja Piusast jõudsid juba eile õhtul mööda.»

Milda vallandas tõnni:

«Siis tuleb Tsiberisõit...»

«Sinusugustest seal jah hirmsasti puudus! Jutt või midagi!» naeris Last.

Milda ei saanud rahu. Ta oli Adalbärdi juttu, Joosepi käske ja Emilie vihjeid nii otsast otsani täis, et Lasti kõne voolas esialgu sellest üle. Uudishimulikkus kasvas aga iga minutiga. Sest need lendlehed... Ja juukselõikaja jutt? Iga tuule taga on ivakene tõtt. Seda teadis Milda omast käest. Kõneldi mitu aega, et rahvas aetakse kodust välja — ja siin nad nüüd ongi. Kes teab, võib-olla algab Saksamaa-sõitki? Kuigi ta Joosepilt palus end sinna saata, ei mõelnud Milda seda tõelt. See oli Milda silmis sama hull kui Siber. Tema tahtis oma Narulasse. Kõik muu oli kõrvalise tähtsusega.

«Sinul iks tõsitse asjaga hambad hirvi,» tõreles ta etteheitvalt Lastiga.

«Mes so lollile hirmule siis kosta?»

Aga Milda ei jäänud rahule ega lasknud meestel kõnelda. Tema hirm andis vähehaaval uudiste janule maad ja keel liikus seda väledamini, et edasikõnelemise ootel kibelevaid jutte oli kuhjaga.

«Kui punatsed nii ligi, miks siis Tennofid siia jäid? See ei või õige olla. Ma ei usu. Emilie ütel, et temä poig tiiab, mis tulep. Joosep jo kah vallavanem. Temä ei jäta oma nahka punatseile parki. Emilie arvas, et sakslased lähevad ära ja punastel ei lasta tulla nink eesti aeg tulep tagasi. Tä nimmas viil, et Kustast om jälle abivallavanembas vaja. Köster läts jo kats nädalit tagasi minemä. Tema es ole Eesti isämaale truu. Köster olli isämaa vastu võlts inemine. Teda enämb abivallavanembas ei panda.»

«Kae Köstrit! Või temal oli siis nii kiire?» mõnitas Last rahul olles. «Kes neljakümne esimese suvel seda «omakaitse» asja ajas ja inimesi kinni viis? Nüüd ei andnud surnute hinged vist rahu.»

Milda tõttas kähku kinnitama, et see on õige, sest

temalgi olid Köstri rahvaga salajas hoitud vaenud. Avalikult sellest rääkida ei passinud. Köster päris nimelt Varblase abivallavanema koha. Milda arusaamistes seisis see suure «undrehtina», millest ei saanud tagasihoidlikkuse nõudeid silmas pidades kõnelda ja see tegi asja veelgi raskemaks.

«Jutusta sõjamehe elust ka!» palus Kustas. «Kas nad ei ütle ka sääl, kunas see madin lõpeb ja inimese moodi elama saab hakata?»

Milda pidi tahes-tahtmata vaikima ja meestel natuke kõnelda laskma. See ei meeldinud talle, aga polnud parata, sest Last, kes oli hea jutumees, ei sallinud suure jutuga naisi, eriti aga Mildat. Viimasel polnud Jaani sallimisest sooja ega külma.

«Mis seal jutustada!» Last lõi käega, et tühine asi. «Paljuke ma sõjameest mänginud olengi, rohkem nagu võsavend.»

«Noo, sa ikka julged käsu vastu?» imestas Varblane, sest tema poleks julgenud.

«Mis seal julgeda või... Palju neid kohal püsib? Viimastel nädalatel on nagu põrgu lahti. Muudkui visatakse varvast. Ei ole meie nahk nii odav, et laseme end paruni pärast rookida. Las suuremad saksad, nagu Joosepi oberst... Tal ju raudrist, las saab hõbedase ka.» Jaan vaikis, naeratas muhedalt omaette, enne kui jätkas: «... või siis selle lihtsa puuristi. Ma nägin teist täna päeval vooris. Nagu konn mätta otsas, õhku täis, kae et prantsatab lõhki ja roojastab kõik ära.»

«Noo — nägid Hendrikut?» usutles Milda lähemale nihkudes.

«Sis sõitse vist nende pere minemä? Aga kas Vilbuse poeg ka olli? Ega es kuule, kas Anneli läheb tälle või ei lähe?»

Last heitis käega: «Vilbuse Andres läks ära!»

«Aga Anneli?»

«Mis see meie asi! Las käib oma käimisi!»

«Seda n'd muidugi! Kes tedä keeldä saab! Aga ma näkse eilä oma silmäga, et nad olid Andresega nii lähestikku. Kuis siis see lahkuminek tuli?»

«Vast ootab Halinit?» torkas Last.

Selles oli Milda silmis midagi tõepärast. Halin oli Anneliga laulatatud ja iga õige naine pidi oma meest ootama. Iseasi muidugi, kui palju see Anneli õige naine on. Milda rahutust ebalemisest nähtus, kuidas see küsimus tema südame ümber kipitas. Palju enam kui jumala hoolde jäänud kodu, omapead lehmad, hulkuvad lambad ja kanad. Jututuhin oli lahkumisvalu leevendanud, ajutiseks tahaplaanile surunud.

Lapsed nõudsid leiba. Milda otsis vankrist pambu, lõikas viis ülepätsi-kääru, määris võid peale ja jaotas laiali. Kustas võttis vankrist koti alt plasku kibedaga. Jaan kummutas mehise lonksu.

«Terviseks!»

«Terviseks neh! Kui see vastu peab, siis jääb ehk hing sisse.»

Neid embas sügisene niiske hämarus, kus üksikud eksinud linnud paarimeest otsides hirmutatult ja igatsevalt häälitsesid. Sõjaliini-poolne taevakaar popsus ja podises. Läbi laane kohina kostsid mootorsõidukite kord tugevamad, kord nõrgemad mürinad. Rinne tõttas ja liikus.

Ehast lapiti helendavasse taevasse tõusis kõrk ja külm kuu.

Kustas tõi ojast vett ja jootis hobuse janu täis. Milda võttis ülejäägi, kurnas läbi linase rätiku ning kustutas oma joogihäda.

«Kui tiis õige tuld?» lausus ta külmast värisedes, aga küsivalt.

«Kus sa, kurivaim, seda tohid!» keelas Kustas. «Näevad õhust ja viskavad plartsti pommi kaela. Siiamaani oled elus püsinud, siis tahad nüüd esi endale õnnetust selga tõmmata. Võta saanitekk ja tiku laste manu.»

«Tuld võiks teha,» arvas Last. «Peidame teise pealt ära, nõnda et suits maha jookseb. Hakkab soojem. Kuigi oma mets, aga öösel tundub teine kõhe ja võõras.»

Last tõmbas tikust tuld, süüdates väikese kuluheina peotäiega lõkke. Milda murdis kuiva raagu tule toiduks. Kui keeled vähekese jõudu said, võttis Last vankri otsalauad ja tegi neist lõkkele katuse, nõnda et ülevalt midagi näha poleks. Istuti tule ümber. Kustas paistis kalavinskeid ja jalanartse, mis aga kuivaks ei

saanud, sest need olid läbimärjad ja lõke väike. Milda soojendas enne ühte külge, siis teist. Seejärel paistis ta saaniteki soojaks ja viis kähku vankrisse lastele katteks, nagu tahaks ta neilegi suures laanes keset ööd tulesooja anda. Kustas laskis varsti norina lahti.

Paaril korral tõusid lennukid taevasse, aga pommitamine toimus kuskil eespool ebamäärases kauguses.

«Ei tiia, mis sest ilma elust ka ütskõrd saab?» ohkas Milda. Ta oli pisut kaua vaikinud ega suutnud enam suud hoida.

«Mis tast ikka saab!» osatas Last. «Osa läheb Saksamaale ja meie hakkame maad jagama. Sul oli ka neljakümne esimesel Joosepi koplist juurdelõike-larakas» — Jaan teadis, et see oli silmapette tehing ning Joosep kasutas Kustast oma talu päästmiseks — «saad vast maa tagasi ja hakkad suuremalt elama. Aga minul on nüüd küll kehvasti, kui see va pooleteise jalaga Tisler Maali üle võttis.»

«Kas ta n'd peris üle võttis?» lohutas Milda ja õpetas: «Mine kodu ja pessä majast välja! Ja ära sedä hullu tükki tii, et lähät Maalile minu juttu nimetama! Ma jo hää poolest seleti. Sa esi küsisid kodu uudiseid. Ega's ma sis es saa sellest nimetamata jätta! See oles valts olnu. Aga mina ei ole valts inemine.»

«Ja-jah! Ehk on puusärkki valmis? Mul seal kuivi laudu oli. Mis siis muud, kui poen sisse. Sa tule ka peiedele ja laula kõrge häälega.» Last hakkas jorisema: «Las mul minna, las mul minna Manni juurde kilulinna. Mannil sel om pehme voodi, musi annab mitmet moodi...»

Milda pahanes väga:

«Mes sa lorad, latsed kuulevad!»

«Kas see siis lora? Ise ütlesid ju selge sõnaga, et nägid Nõmme-Tislerit oma silmaga suvi otsa Uue-Valgepõllul. Mis ta seal muud tegi, kui Maalit noolis. Sest Maali om jo mul tubli tükk naisterahvast. Tal om nägu ja kogu. Niisugune võetakse alati näpsti ära. Noh, aga sest pole kedagistki. Peaasi, et mulle hea kirstu teevad. Halvaga nagu häbi taevasse minna,» jätkas Last õelalt.

«Kae nüüd, kohe sa õige jutu keerad,» pahandas

Milda solvunult ega andnud alla: «Ma es ütle, et näd sinu surma oodavad! Kes siis sedä teäb! See jo patt. Aga Nõmme-Tisler olli küll suvi otsa tede talun. Et ta kirstulaudu oles valinu, seda ma ei näinud. Heng kuradile, sellist valts juttu ma suhu ei võtnu. Ütskord nägin neid taren. Maali andse Tislerile süüa. Piim olli ja leib ja või ja kohupiima liud, mant kah. Teinekõrd niitsid just meie põllu vastan haina. Maali laskse iis, Tisler poolteist, poolteist järgi. Läksin peris ligi kaema. Meil see põlluäär kasvatas ohakaid. Olid just mõnekesed nõna üles ajanud ja mõtlin, et peab ärä tõmbama. Maali ajas moga sõnakese juttugi, aga Tisler niitse edesi...»

«Siis om jo asi selge,» möönis Last tögamisi.

Milda märkas, et lugu pani siiski naabrimehe südame kihelema. See talle meeldis.

«Esi tiiäd ommi asju!»

«Mes ma ei tea. Kui ikka Nõmme-Tisler majas, siis pole minul muud, kui pühi Maalist suu puhtaks. Ligi kolmkümmend saab juba elatud. Kui just vägisi puusärki ei aeta, vaatan uue. Viskaks silma sinule, aga sa oled väga kõhn. Just kui luukere. Söö ometi enam! Limpsi vahel koortki ja määri rohkem võid leiva peale. Siis on toekam Saksamaale või Siberissegi minna.»

«Kas sa jätäd!» keelas Milda, sest Last oli tema valusamat kohta puudutanud. See oli ta vibalik, kõhn kuju, mille vastu ei aidanud söömine. Milda oleks väga palju andnud, et paksemaks minna, aga nahk kuivas luudele. Kuhu see toit läks, mida hambad iga päev jahvatasid? Tervis püsis hea, jõudu ning jaksu piisas, aga oli väga solvav kuulata, et kõhnus tegi ta kümme aastat vanemaks. Kuigi Mildal polnud põhjust nooreks tagasi tahta — ükski naine ei heitnud ka tema Kustasele silma —, mõjus vanaduse ninapeale viskamine ebamugavalt. See ju polnud enda teha. Mis sest mäluda! Ning kõigele vaatamata on Milda oma kõhna koguga siin maailmas toime tulnud ega ole «kellegiltki» abi palunud. Nõnda võivad teised tema kõhnuse rahule jätta ning pigem ennast vaadata. Polnud see Lastki teab mis

ingliilus: suur ja laia kondiga, nina ubina sarnane, käed kui roobitsad, suu kõrvuni.

Jaan popsutas paar korda naeru. Ta oli rahul: Milda jäi vihasena vagusi. Kustas magas. Tuligi hingitses ega andnud enam sooja. Rinde kõmin tukastas ka, et hommikul hoogsamalt hirmu ja armu jagades ärgata.

V. LANGENUILE AU

1

Anna-Mia oli kogu tee kabelist koju jooksnud, üle õla tagasi vaadanud ja aina jooksnud, kartes, et teda jälitatakse. Aga kui ta veendus pelju asjatuses, tekkis segane kahjutunne. Avanud aiavärava, astus ta nagu kaitstud maailma. Siin, siin ja ei kuskil mujal oli varjupaik: tuttavad jalgrajad, lõhnad, armastus ja andeksandmine. Ta igatses kõva küljealust piimakambri põrandale, äti kasukat katteks, Marie-Louise'i karedat, marraskil peopesa oma kätte ja tükki leiba, Vana-Valgepõllu lõhnavat leiba. Õhtule jõudnud päeva sündmused olid nagu värske, tuiklev haav, mis alles valutama valmistub. Ainult süüa, ainult magada ja mitte sammugi kodunt lahkuda, tulgu mis tuleb...

Ema seisis tema üllatuseks ebaloomulikus tardunud asendis keset õue. Tal oli üll halli-triibuline kodukootud poollinane kleit, mis näis pimeduses nagu vangirüü. Anneli mäletas, kuidas seda kangast oli kootud. See oli viimasel rahuaastal. Aga juba siis oli õhk ärevil. Soome sõda ju käis. Emilie jandas mitu päeva sidusega, sest muster ei tulnud välja. Triibud hajusid koeniitidega põimudes ebamääraste ruutudeks. Anneli aga kiitis sihilikult ja nurus kostüümitäit riiet. Ema osatas nõnda ülevalt: «Oota aga oota! Las teen kleidi valmis, siis sinu prantsuse ja inglise riided kahvatavad mu kõrval...» Nüüd hajutasid kleidi vöödid ema kuju ööga ühte. Aga hämar kodu võttis tema vastu selle peale vaatamata suure suve lõhnades ja udu loorides.

Anneli tajus hämarusest hoolimata ema tugevaid õlgu, soonist kaela, sirget rühti, mis oli ainulaadne maailmas. Kirjust, kindlasti sinisetoonilisest kretongist rätik oli kaelale vajunud. Ema käed lebasid kõrval. Aga kõik näis öö tõttu hall. Hall värv võidutses üle Vana-Valgepõllu.

Mingi õnnetuse eelaimus ängistas Anneli rinda. Tühi õu, liikumatu, nagu kurtunud ema, kuuvalguse lummutavad varjud. Ta tahtis hüüda. Hääl hääbus. Sõnad jäid kurku kinni. Telliskivist lauda ja värvilisest klaasist rõduakende vahel virvendas nõrk kuupaiste, mis viskas õue helendust. Anneli tundis järsku, et ema riided olid kõrbenud. Kõikjal oli kõrbelõhna. Söestunud küün auras. Käsiprits vedeles köögitrepi ees, voolik otsapidi kaevus.

Ta jooksis ema juurde, haaras teda kaelast, surus oma õhetava näo vastu külma põske:

«Marike?»

«Isa lasti maha!» pigistas Emilie hammaste vahelt.

«Marike? Marie-Louise?» nõudis Anneli kannatamatult.

«Magab koopas... Nad lasksid isa kesk õue maha nagu koerakutsika ja panid küüni põlema. Tule ma kustutasin, aga vallavanemale pole enam tohtrit vaja...»

Ema sõnade rangus ja kalkus lasksid aimata tema valu mõõtmatut suurust. Anneli võppus, nähes, et söögitoa akna kohal vilkus üksik küünlaleek. Aknal polnud katet. Samas oli veel eile toidukülluses laud, lauldi «Ta elagu» ja «Palju aastaid», ning siis lasti isa maha kui koerakutsikas. Mis eest? Mis õigusega? Kes tegi seda?

2

Joosep ja Emilie olid pika ja haruldaselt harmoonilise elu elanud. Nende vahel polnud eales tülisid, arusaamatusi, vaid suur üksmeel ja teineteise toetamine. Noorena armastas Emilie oma mehelemineku lugu kõnelda, tundeid, mis teda ja Joosepit sidusid, alla

kriipsutada. Hiljem kõnelesid sellest teised. Emilie kuulatas naeratades, nagu möödunud aegade tõeline kangelanna.

Nad tutvusid sugulaste juures varrupeol. Ühel oli isa poolt valitud pruut, teine juba mõrsja, kirikust kord maha kuulutatud, pulmaõlle odrad kasvamas. Varrudel joosti tagumist paari. Emilie lippas Joosepi eest küll võpsikusse, aga laskis end kerge vaevaga tabada. Ega seal nende vahel midagi juhtunud. Vaadati silma. (Keegi ei uskunud, et nad jäid musuta, kuigi Emilie seda alati muigamisi salgas.) Joosep lubas kirjutada ning kirjutaski. Missugused kirjad need olid! Tõotused, igavese ustavuse vanded, üks suur austamine. Palju aastaid hiljem, naisena ja emana leidnud Emilie Vana-Valgepõllu aidast tühjast kirstust raamatukese «Kombeline kirjakirjutamise õpetus noorelt mehelt neiole, kellega temal tõsi taga». Joosep, pagan, oli sealt oma palangud sõna-sõnalt maha kirjutanud ja seletuse pärimisel koguni naljatanud: «Miks mina pidin oma pead vaevama, kui teine kõik täpselt ette mõtelnud? Maksin kümme kopikat ja asi klaar.» Avastus ei suutnud enam Emiliet solvata, sest kirjad olid selle peale vaatamata südamed sidunud. Ning milliste tülidega, vanematele vastuhakkamisega!

Vana-Valgepõllul ja Kannukesel ei võetud esialgu Emilie ja Joosepi armastust kuuldagi. Eriti pahandasid tüdruku vanemad. Aga ka ätt Jeremialt, kelle ainuke poeg Joosep oli, polnud head sõna loota. Ning kui veel arvesse võtta ühe peig ja teise mõrsja, siis võib arvata, millises tules värske armastajapaar kõrbes.

Emilie oli oma aja kohta koolitatud tütarlaps. Ta lõpetas peale kihelkonnakooli kaheaastased põllutöö- ja majapidamise kursused. Õppinud taimeteadust, keemiat, piimamajandust, raamatupidamist, toitude ja keediste valmistamist nii teoreetiliselt kui ka praktiliselt ning käinud Taanis, Rootsis ja Soomes õppereisil, tahtis teda kohalik lesk mõisavalitseja endale prouaks. Kosjad võetud vastu ja pulmade ettevalmistused pandud käima. Seda skandaali siis, mis puhkes, kui pruut teatas, et ta on teise leidnud! Tema

elu tehti kodus, kus oli kari õdesid, nii kibedaks, et ta korjas oma asjad kompsu ning põgenes Vana-Valgepõllule.

«Kas võtad mind või ei võta? Kui sa ei võta, siis seon kivi kaela ja hüppan Emajõkke!»

Kohmetu Joosep küsis:

«Sa siis tuled?»

«Näed ju, et olen siin!»

«Jah, aga ikkagi... Sul pidid ju valitsejaga pulmad tulema...»

«Pulmad tulgu, aga peidmees olgu sina.» Noor Emilie põiminud käed päise päeva ajal Joosepile kaela ja andnud talle sada korda suud. (Seda Emilie ei salanud, aga keegi ei uskunud, et maldas sajani lugeda.)

Asi ei läinud noorte tahtmist mööda, kuigi äti süda tüdruku otsustavust nähes sulas ja ka Emilie vanemad tütre teost jahmunutena järele andsid.

Tookordne Narula äsja ametisse astunud õpetaja Wühner teatas kristliku pühakirja kogu rangusega:

«Jumala ümmardaja Emilie on kiriku kantslist jumala sulase härra mõisavalitsejaga maha kuulutatud. Tä om issanda meie jumala ees niisama häste kui valitseja proua. Teil tuleb pedäda leinaaeg. Enne aastat ma teid ei laulata.»

Wühner manitsenud üleannetuid:

«Kas teie ei tea, et lapsed peavad oma vanemate sõna kuulama, et nende käsi hästi käiks ja nad kaua elaksid maa peal. Neiu Emilie hakkas oma armsatele vanematele ja nende poolt valitud peidmehele, härra mõisavalitsejale, vastu. Sina Joosep meelitasid nõrga vaimujõu ja vastupidamisega noore naisterahva oma meelevalda, selleks et temaga kaasa saada oma kotta, see om tallu hoost, lehma ja muud, mis hääd vanemad tütrele lubavad. Teil tuleb pattu kahetseda.» Õpetajahärra torutas huuli ja kortsutas laupa: «Kohe see küll, armas inimene ja mees, kelle jumal on loonud naise pääks, kõlbab, kui neitsikesed hakkavad koolitatud Emilie järel käima ja iga pühapäev uue peidmehega laulatamist tahtma. Kividega peaks teid kabeli müüride taga surnuks viskama.»

Ätt Jeremia, kuulnud pojalt pastori otsusest, vihastas ning asus noorte nõusse, kuigi talle agar mehelekippuja tüdruk juba esimesest pilgust ei meeldinud. Aga et asi oli niisuguse pöörde võtnud ja minia enne laulatust majas, siis otsustas Vana-Valgepõllu lesk pärisperemees ise pulmad pidada. Intressi pealt võeti raha, linnast kaubeldi pastor. Ätt oli veendunud, et raha eest saab kõik. Laulatus peeti kodus. Parun Kort kutsuti pulma. Terve kreis oli sest kõmu täis. Vana-Valgepõllu Jeremia Tennof näitas oma võimu. Ta oli neid omal maal peremeheks saanud hallparuneid, kes ei kaotanud austust töö ja talupoja kuue vastu. Kõva «Sakala» mees ses suhtes, mis puutus taluelu korraldamisse, oli ta mõisnikuga suur sõber, aga kirikut ei sallinud põrmugi. Emilie tavatses üsna sageli tähendada, et nende pulmade uhkus oli tingitud äti kirikuvaenulikkusest. Minia ja poja suhtes säilitas ta surmani kiuslikkuse ja see sidus noored tihedalt ühte nõusse.

Ätt sõbrustas omal ajal väga ka vallakirjutaja Tarumiga, aga nad läksid viimase poliitilise meelsuse tõttu nii lõplikult lahku, et mees ei tundnud enam meest.

Joosep oli ses suhtes isale vastand. Tema laulis viienda aasta revolutsiooni ajal «Saksad surevad, mõisad põlevad...» ja härdus Veske «Päikesele» lugedes pisarateni — «Kaob kord eestlaste häälekõla, ära siis sinagi tõuse ja ela...» Eestlane, eesti meel ja eesti keel olid Joosepi seesmise maailma keskpunktis. Iseseisev Eesti oli Jeremia vaatevinklist savijalgadel vasikas, Joosep aga ei osanud vabadust, vendlust ja üheõiguslust küllalt ülistada. Äti pärast oleks tsaar võinud samasuguse rahuga Petrogradis valitseda nagu tema oma Valgepõldu. Vabariiki nimetas ta «kartulivabariigiks», poegki kandis potipõllumehe tiitlit.

Emilie perenaiseoskused täiendasid Vana-Valgepõllu kuulsust äti ajal ja peale ätti. Vallavanema naisena kandis ta Maanaiste Seltsi esinaise kohustusi oma õlgadel. Ning see selts tegi Emilie arvates hulga tööd Narula noorikute ja neidude «isamaaluse» vaimus kasvatamise alal. Ta ehitas kaunist «eesti» kodu.

Kasvult pikk, sirge seljaga, oli ta noorena ilusa ümmarguse näoga, ent vanemas eas laius nägu lapiti ja säilitas üksnes auväärsuse. Hendrik oli otsekui ema suust kukkunud. Tema nimedki — Hendrik-Ferdinand — kuulusid emapoolsele vanaisale, köster Kannukesele. Emilie lausa murdis tööd. Selles suhtes sarnanes minia äiaga. Jeremia elu ja tervise ajal niitis vanaperemees ise esimese heinakaare, alustas kuhja, avas kevadel karjaaia väravad, tõstis sügisel esimese koti uudsevilja salve, sõtkus uudselõikusest leivataignagi, sest perenaist tal polnud. Peale ätti läksid ohjad Emilie kätte. Temagi alustas heinakaare ja tõstis viljakoti salve, sest peremehel polnud valla ja isamaa asjade ajamisel vaba aega, aga perevõimu jagas ta niiviisi, et perenaise suur osa jäi alati märkamatuks. Lapsed rakendati maast-madalast tööle. Nende koormus polnud kunagi teenijate omast väiksem. Emilie luges seda auasjaks. Perepoeg tütrega pidid teistest enam tegema. Siidivedaja sulane ja lõhvard tüdruk Vana-Valgepõllul ei püsinud. Emilie suitsetas nad välja. Ustavad töövaimud, ehkki pidid tööd lõhkuma teha, said siin aga ka häid päevi tunda. Kuu teenitud — ja palk laoti sularahas peo peale. Ükski Vana-Valgepõllu sulane ega tüdruk ei nurisenud söögiga.

Aga Sarvik sehkendas Vana-Valgepõllul nurjatumal kombel: vekslid Joosepi allkirjadega lasti protesti, uus masinaühistu tegi tõesti mõnevõrra konkurentsi. Vaesemad asunikud viivitasid vilja masindamisrahadega. Piimaühistu laekur kõrvaldas raha, pandi küll kinni, aga kahju langes osaliselt ka Joosepi turja. Anneli mehelepanek maksis üle miljoni. Kas tütre kulud sellega lõppesid? Kus sellega! See oli algus. Muudkui anna ja anna ning au ei lubanud keelata. Aga seegi kuulus elu ja õnne juurde.

Sõjakeerised ja võimuvahetused vapustasid Vana-Valgepõllu alustugesid. Aga Emilie ning Joosep elasid aina «õndsa eesti aja» tagasituleku lootuses. Iga nende tegu, iga samm oli selle eesmärgi saavutamisele suunatud. Kolmas võimalus muutus kinnisideeks, koondus unelmate unelmaks.

Sakslased ise ei olnud kunagi Joosepi meeltmööda,

kuigi nende vahel polnud tülisid. Kui nad tulid, kõlas «herr Tennof» ees, ja kui läksid — saatis «herr Tennofi» kaja. Aga fašistliku väe kaotused tekitasid salajase kahjurõõmu. Joosep soovis, et Eestimaa omadega puhtalt välja tuleks. See pidi teoks saama. Unistuste täitumise aeg näis uksele koputavat. Ning nende, ükskõik kui raskete heitluste nimel jäidki Joosep ja Emilie Vana-Valgepõllule, et nõuga ja jõuga võidelda ja võita. Võimalikkude talust väljaajamiste vastu oli neil kavalus — Hendriku aukraad. Nad rahustasid SA- ja SS-üksuste evakueerimiskomandosid, et kõik on pakitud ja raudristikandja oberstist poeg saabub autoga vanemaid Saksamaa poole viima. See andiski kuni viimase minutini kaitset.

Sündimispäevapeol moodustati Narula valla päästmise komitee. Joosep arvas, et sellised kodanliku võimu hakatised valmivad igal pool, kus «eesti meeste südamed isamaalikult tuksuvad». Kus ja kuipalju, need küsimused pidid hiljem selguma.

3

Keskhommikul, mõni tund pärast Anneli ja Vilbuse lahkumist, jõudis Joosep vallamajast tagasi. Ta oli teinud viimased korraldused, peitnud hoolega valla varad ja ootas relvi. Nii oli pojaga kokku lepitud. Nad tahtsid valgete partisanide salka asutada ja Punaarmee vastu minna.

Vaevalt sai Joosep einetanud, Emilie talle piimakambri põrandale aseme teinud, kui õue sõitis veoauto SA-erikomandomeestega, riiakad ja nõudlikud. Emilie proovis nendega oma Esimese maailmasõja eelse saksa keelega toime tulla, esinedes kõigiti väärikalt obersti ja raudristi kavaleri ema osas. Aga sel ei olnud mõju. Komando ülemus, üsna väikese kvaliteediga füürer, osutus pedandiks poisiks.

Kui õlekuhi leekkuulidega põlema tulistati, kadus Emilie julgus. SA-lane naeris tabamuse täpsust ja kiitis süütematerjali. Erikomando ülem tohlas maja-

pidamishoonetes, soldatid vaagisid, mida autole tõsta. Tühjad, kaevupingil kuivanud hoidisepudelid peksti asja ees, teist taga puruks. Kui üks sõdur pumba otsa ronis ja sinna peotäite kaupa paberikotist mingit halli pulbrit puistas, sai Emilie mõõt täis. Ta läks ja äratas Joosepi.

Narula vallavanem esitas end ja astus reipa auväärsusega talu kaevu roojastajate vastu. Ta kõneles neile võrdlemisi ladusas saksa keeles pika, diplomaatilise jutu. Mis väikefüürer sest hoolis, et Joosep on vallavanem! Temale ei avaldanud mõju poja oberstiaukraad, raudrist, maakonnast lahkunud kreisleiteri ja Tallinna bürgermeistri nimedki. Kogu diplomaatia läks tühja.

SA-lane vihastas:

«Die Sowjetarmee ist da, du dummer Kerl.»

Heinaküüni kanti kuhjast suitsevat, tulesädemes põhku.

«Das ist die Brutalität!» pragas suure pingutusega väärikust säilitada püüdev Joosep Tennof.

Sturmführer matkis peenutsevat tooni:

«Du bist tapfer, aber dabei sehr bescheiden!»

Ja kui Joosep võttis oma võimu ja tugevust näidates taskust väikese, peopessa kaduva «Walteri», pahvatas vastane laiast kõrist naerma ning andis vilunud liigutusega altkäelöögi vastu vallavanema värisevat rusikat. Relv lendas kauges kaares murule. Üks poistest korjas püstoli maast ja silmitses seda halvustava grimassiga. Seejärel tõmbas ta kuuli rauda ja laskis magasini teise korra aknasse tühjaks. Sturmführer vehkis Joosepi nina all oma parabellumit.

Joosep tõstis käe relva vastu. Tärkas hulluslik viha, mis ei lasknud näha vastase jõudu. Ta tundus endale Kalevipojana, kes tahab lüüa sortse.

«Dummkopf!» kõlas vihaleaetud sturmführeri suust. Ta sasis kahe käega Joosepi rinnust, nii et viimane kaotas tasakaalu ja kukkus. Joosep karjus. Emilie jooksis õue. Marie-Louise nuttis piimakambri uksel. Laps oli Kiisu-Liisu kramplikult sülle muserdanud. Ta oleks võinud jääda kahe tule vahele! Üks sakslane

astus tüdruku juurde, silitas tema pead (võib olla, et talle meenus sel traagilisel hetkel oma samavanune tüdrukuke kusagil teisel pool Oderit) ja lükkas ta hellalt piimakambrisse, ust väljastpoolt sulgedes. Tema kamraadid ja relvavennad olid samal ajal nuumiku aidu kallal. Tabav lask tegi orikale lõpu. Siga tiriti autosse. Vere väljalaskmiseks polnud aega.

«Tule ära! Tule ära!» kutsus Emilie Joosepit, aga asjata.

Narula vallavanem ajas end jalule ja haaras haopinu eest kirve. Ta trotsis sel minutil üleolevalt oma vastaste jõudu ja lootis, et need kartma hakkavad. Nagu muistne vägilane vaarus ta tapperit kahe käega pea kohal hoides vaenlaste peale. Sturmführer vaatas esialgu Joosepit nagu halba nalja. Aga kui tapper teraga tema rinna lõhkus, kukkus ta röögatades. Kaks erikomandolast sihtisid korraga automaatidest. Joosep niideti jalapealt maha. Ka sturmführeri sõjateekond lõppes, kuigi kamraadid ta koos orikaga kaasa viisid. Tema maised jäänused leidis õpetaja Wühner kiriku altari alt, kuhu relvavennad talle väärilise puhkepaiga olid valinud. Wühner nõudis Emilielt, et see ka sakslase mataks, sest ta suri tema mehe käe läbi, ja sai niisuguse vägisõna vastuseks, mis vanal hingekarjasel oma koguduse liikmete käest veel kuulmata. Aga ka Vana-Valgepõllu perenaine tarvitas seda elus esimest korda. Varem oli ta teisi inetute sõnade pärast hurjutanud.

Joosepi lõhutud põrm nõudis kiiret muldasängitamist. Emilie ise ronis aidalakka sargalaudu valima. Ätt maeti tammises kirstus. Joosepi oma ei võinud halvem olla.

Taibanud, et ema liigub nagu masin paratamatute vajaduste tõukel, püüdis Anneli teda igati toetada, sest ta arvas endal enam jõudu olevat. Emilie kaotas Joosepiga oma elu suurema poole. See, kuidas ta ajuti lautsi juures seisatas, käe elukaaslase käele asetas ja ahtaks tõmbunud huuled virildas, oli niivõrd traagiline, et Anneli sulges silmad. Matkides kõiges, ka tummas valus ema, taipas ta, et temagi süda rippus Vana-Valgepõllu tavade ja kodukolde köidikuis.

Ning nüüd mõistis ta täie selgusega jõudu, mis sundis teda Vilbusest lahkuma, koju pöörduma. Ta teadis, et oli aheldatud kodu külge. See tunne keelas, käskis ja kihutas ega anna teda vist kunagi vabaks. Pisarad aina voolasid. Anneli ei nutnud üksnes isa pärast, vaid kodu kadumise valulistes eelaimustes. Ta tundis ebamääraselt, et vana elu oli lõpul. Algas uus, mis oli piirjoonteta, segane, ähmane. Marie-Louise klammerdus tema seelikusse. Anneli tõmbas lapse kaissu. Tüdrukukesest hõngus kassiga kuuritagustel ja aiaalustel kolamisest ja varblaste varitsemisest saadud rõsket mulla lõhna, mis meenutas eelmise päeva ülelamust.

«Ema, kas sa oled kuulnud vallas mõnest Tarumi-nimelisest?» uuris ta Emilielt.

«Tarumi?» Emilie laskis käed rüppe vajuda ja näis mõtlevat. Valust vananenud, kortsudest moondatud näoga, kalgistunud silmadega Vana-Valgepõllu perenaine oli elav etteheide sellele ülekohtule, mis temale laskunud. Ta istus ruudulise vahariidega kaetud köögilaua taga ja harutas oma pruutkleiti Joosepile surilinaks. Luitunud, aastakümnete vanune taft kahises tema käte all. Emilie istus tükk aega tegevusetult ja mõtles, kas ta Narulas Tarumi nime oli kuulnud. Kulus tükk aega, enne kui ta vastas: «Vana vallakirjutaja oli Tarum. Teisi pole kuulnud. Ätt teadis temast kõnelda. Vahel kiitis ning sealsamas laitis. See vallakirjutaja tahtnud viiendal aastal tervet mõisat maha põletada ja saadetud Siberisse. Aga miks sina sellest küsid?»

«Niisama!» valetas Anneli, sest ta oli harjunud oma mõtteid ema eest varjama.

«Meil peab vist kusagil tema pilt olema. Ätil olid ju toaseinad raamidega vooderdatud. Kui peale teda ruumi koristasin ja järelejäänud asju pakkisin, sai kusagile pildi taha kirjutatud «Endine Narula vallakirjutaja Tarum». Su kadunud isa ütles, et pilt tuleb alles hoida, sest valla ajaloo kirjutamisel läheb tarvis,» lisas Emilie seelikulaide mõõtes.

«Noo?» elustus Anneli. Aga et Emilie küsivalt silmad tõstis, varjas ta teadlikult oma huvi ning süvenes

lauluraamatusse, otsides isale viimsele teekonnale saatmise talituseks sobivaid laule. Endine vallakirjutaja? Põletas mõisaid ja saadeti asumisele? Ei või olla! See Tarum peaks praegu vähemalt kuue-seitsmekümnene olema. Eilne näis umbes kolmekümne piires. Aga ta kartis emalt küsida teateid vallakirjutaja perekonna kohta. «Ah... !» tõrjus ta segavad mõtted eemale ja püüdis kirikulauludesse süveneda, mis vaid osaliselt õnnestus. «Kes need laulud laulab,» vilksatas peas, aga ta ei julgenud sääraseid sõnu kuuldavalt lausuda, kartes süvendada ema leina. Vald oli ju katkujärgses olukorras, naabertalud tühjad.

Wühner ei tulnud surnut matma.

«Ma poleks maa peal uskunud!» nördis Emilie. «Ütelda ära matusetalitusest? See on ju kohutav patt. Vallavanema Tennofi ärasaatmisest?» Ning nõutus surus Emilie tükiks ajaks vahakujulikku tardumusse. Ta ei teadnud, mis teha.

Wühneri proua seletanud, et õpetaja pelgab pommitamist. Nagu lennukid ilmuvad, pidi kõnevõime kaduma ja kõht korrast minema. Nad elavat ja magavat kiriku taga orus kartulikoopas. Proua käivat kolm korda päevas häärberit vaatamas. Aknad olevat katki löödud, laudlina, neli käterätikut, ei ole meeles, mitu paari Wühneri sokke ära varastatud ja kummipuule peale soristatud. Ta ei uskuvat, et väed taganevad. Need oleksid põrandalt suure vaiba võtnud. Kes seal muu käib, kui pooleteramehe Undi rajakad. Ning proua oli asjade kadumise pärast mures. Ta soovitas Emiliele: «Kaeva uibuaida haud! Hiljem, kui rahulikuks jääb, võib ümber matta ja peied pidada.»

«Võib-olla ongi õigem?» kõhkles Anneli.

Aga Emilie ei nõustunud õunapuuaeda matmisega. Ta alandas end Nõmme-Tislerit otsima. Esiteks oli kiiresti puusärki vaja ja teiseks juhatas Nõmme-Tisler laulukoori ning oskas haual laulu alustada. Tema üksildane käsitöökrunt asus Valgejõe palupealsel, kilomeetrit kümme ülevalpool jõge. Et ühe väekoondise Wirtschaftskommando ehitas kevadel tema naabrusesse laod, pidi ta majast välja kolima. Sestap Tisler tuligi Uue-Valgepõllule, sest ta oli juba vanast

ajast Lastide tuttav. Peret tal polnud. Ema, kes maja pidas, läks just enne kodunt väljaajamist nagu kadu ette aimates järsku ja ootamata hingusele. Wirtschaftskommando mehed kolisid nüüd paar nädalat tagasi käbekähku, paari tunni jooksul minema. Tisler sai oma kodu tagasi.

Vana-Valgepõllul saeti, hööveldati, klopsiti.

Marie-Louise korjas vanaisa asemeks höövlilaaste.

Emilie rakendas hobuse vana sõnnikuvankri ette ja sõitis hirmu trotsides Paganamaale. Lotal pidi küünlaid olema. Vana-Valgepõllul oli kõigest kaks tervet ja üks poolik järel. Anneli jäi isa juurde valvama. Peremehe päitsis õitsesid koduaia põuast puretud lilled. Ema oli pannud isa päitsisse vana perekonnapiibli. Anneli võttis suure luksuslikult köidetud raamatu ja lehitses naftaliini järele lõhnavaid lehti. Rasked, nahksed kaaned, metallnurgad ja lukk, kullatud servad. Ilmumisaasta 1903. Avanud raamatulehti pistamisi siit ja sealt, libisesid ta silmad üle ridade, kuni märkas, et kaks esimest tühja lehekülge olid kokku kleebitud. Aga läbi paberi paistis mingi kiri. Anneli niisutas kleepainet, aitas pisut noaga kaasa ja avas peidetud kohad. Ning piibliraamatu esimesel leheküljel seisis kuldtähtedega trükitult: «Jummal Isa ütel: saagu see valgus. Ja valgus sai. Jeremia Tennofilt Kaarel Tarumile pulmapäeva määlestamiseks, sel Jaanuari kuu edimetsel päeval, Meie Isanda Jummala üts tuhat ütsmesaja viiendal aastal.» Teisel leheküljel olid hariliku tindiga kirjutatud, pleekunud, luitunud read. Aga milline teravnurkne käekiri! «Ei võta seda pläma vastu! Kaarel Tarum.» Anneli naeratas tahtmatult. Milline põikpäine Tarum! Küll ätt võis kibestuda, et selline suurepärane kunstitöö nõnda ülbelt tagasi saadeti! Aga ätt ju ei olnud suur usumees? Miks ta piibli kinkis? Ning Anna-Mia jagas enesele aru andmata nii kinkijale kui ka kingituse tagastajale seda kurba poolehoidu, millega inimesed meenutavad tagasipöördumatuid sündmusi. Kuidas Vana-Valgepõllu hallparun oma uhke piibli tagasi võttis? Küllap ta ütles turtsakalt: «Ah ei taha? Siis pole vajagi! Kulub endale, sest raha ei ole tuulde pilduda!» Jah, nii ta ilmtingimata ütles, sest ätt ei

vandunud kellelegi alla. Anneli lehitses piiblit ja luges psalme: «Iga inimese õige aeg on see, mil jumal tema eluküünla ära puhub.» Milline sarkasm. Kas siis jumal kavandas Narula vallavanemale sellise surma?

«Kus on Hendrik?» mõtles ta pisarsilmi. Kus ta on? Kas need traagilised sündmused antakse talle kuidagi tunda? Kohutav mõelda, et poeg peab isa haualt puuduma, sest sõjaliin seisab nende vahel. Viimase poolteise päeva jooksul veeres alla Emajõe äärde kohutavalt sõjakoormaid ja relvi. Seal peab kahur kahuris kinni olema. Narulas aga polnud veel Nõukogude vägesid. Peasuund näis olevat suurel Emajõe raudsilla teel ja alamjooksul.

Lahkunud Valgejõe laanes Uue-Valgepõllu Jaan Lastist oli Anneli läbi lepistiku piki jõeäärset jalgrada sillani tulnud. Millal sild õhku lasti, seda ta ei teadnudki. Kogu see õhtupoolik põrus ja plahvatas. Milline neist paljudest mürskudest Emajõe põlise kahe kalda ühenduse vastu taevast viis? Kes sellest aru sai. Ümbrus suitses. Lennukeid üleval polnud... Ja just rusude ees seisis see auto. Sõdurid jooksid piki kallast, kaalutledes, kas läbi sõita. Aga heinamaa on silla kohal väga soina. Allpool kõlas järsku plahvatus. Teele sööstnud Anneli nägi, kuidas miin viis kõik õhku. Näinud Kiigari Heinot, läks ta reipalt auto juurde. Uskudes rumalast peast saksa sõdurite aususesse — Hendrik oli sellest kogu aeg rääkinud —, arvas ta, et on väljaspool hädaohtu. Nende viisakus — see oli küll peen, sest nad esitasid oma soovi läbi lillede. Alles kiriku trepil tungisid nad hulgakesi kallale. Aga kas Martin Tarum oli selles süüdi? Ei ometigi! Miks ma teda lõin? Naeruväärt! Tugevate käte kallistuse ja suudluse pärast! Martin Tarumi käsivartest tuikas tagantjärele kuum erutus. Aga teine naeris teda. See oli alandav. Ja kõigele vaatamata igatses Anneli nüüd selle mehega veel kord kohtuda. Kuidas nad teineteisele otsa vaatavad? Millise näo ta teeb? Kas naerab taas tema üle? «Oh veider sinisuklus! Aga milleks sellised mõtted isa sarga juures?» Ning ta hakkas elupuuokstest pikka pärga punuma.

Emilie tuli Paganamaalt koos Minna Kiigariga.

Lota Adalbärdiga redutasid kusagil metsas, Juku ihukaitsjaks kaasas. Neil olid mingid toimingud, mida Emilie rangelt ja andunult heaks kiitis, nõnda et peietele tulematajätmise pärast ei solvunud. Anneli kuulis sõnu «võitlus», «kodumaa päästmine», aga et ta oli sügavalt mõtetes, siis mattus kõik muusse muresse.

«Kuis me haua valmis saame?» halises Emilie Nõmme-Tisleri jalakönti takseerides. Küllap ta arutles mõttes, kas sest ainsast meeshingest saaks hauakaevajat.

«Mis seal siis on?» ruttas Minna lohutama. «Ma katsun ära visata. Mineval sügisel kukkus meil see metsa kartulihaud kokku. Pildusin teise ihuüksinda tühjaks. See ju surnuhauast palju laiem ja sügavam. Läind täit kolme tundigi aega... Ainult et...» ta osutas oma uuele kleidile ja kingadele.

Vana-Valgepõllu perenaine läkski Minnale vanemaid riideid ja säärsaapaid vaatama. Nõmme-Tisler sõnas ka: «Niipalju, kui minusugusest on...»

Kõigile ootamatult lausus Anneli:

«Ma lähen ka!»

Pärast lühikest nõupidamist otsustati, et minnakse kõik koos ja korraga kabeliaeda ning tehakse seal, mis kord ja komme nõuavad, sest ärev aeg sundis asjalikkusele.

Narula valla kõige kurvem peievoor liikus kabeliaeda. Sellega võrreldes olid vallavaeste matused lausa pidulikud. Igal sandil oli vähemalt kaks hobust, ühel kirst ja teisel vähesed saatjad. Joosepi maiste jäänuste järel kõmpisid jalamehed, sest peremees ise oli kõik vankrid peale ühe lahti kruvinud ja maha matnud. Nõmme-Tisler käis vankri kõrval ja ajas hobust. Emilie sammus nagu hall mardus puusärgi taga. Minna ja Anneli kandsid pärga. Marie-Louise ei saanud kassi maha jätta. Vanaema sakutas teda. Aga see ei aidanud. Kiisu-Liisu laskis silmnäolt järele ja tüdruk piilus alatasa üle õla.

«Ei orkestrit, kõnesid ega kirikukelligi,» mõtles Anneli. Ning alles kaks päeva tagasi lauldi «palju aastaid», «palju õnne».

Põuatolmuse päeva vinetis lasus lummutusena paikkonna kohal. Üleval taevas siuglesid lennukid. Kuigi nendega oldi harjunud ja viimased päevad olid möödunud pommitamisteta, tõmbusid Emilie õlad iga siu puhul kühmu, aga Marie-Louise tõstis uudishimutsevalt nina vastu taevast.

Laaneteelt väljus just sel ajal kidur hobune koormaga. Anneli nägi esimesena tulijaid ning viipas käega, tundes kaugelt teise Valgepõllu pereisa saksa soldati mütsi. Püssi Jaanil õlal enam ei olnud. Vankril istusid Varblase pere naissoost liikmed. Ka Kustas kõmpis koorma kõrval, käega vankriredelile toetudes.

«Varblase-tädi, vanaema lüpsis su Lilliku ära. Piim on meie kaevus,» kisas kõigile ootamatult Marie-Louise.

«Mitte nii valjusti!» keelas Anneli, sest Emilie vaatas ähvardavalt ja kallalekargavana üle õla tütre-tütart.

«Aga on ju!» õigustas järsust toonist kohutatud Marike.

«Muidugi, muidugi! Aga sellest on aega hiljem kõnelda. Meil ju vanaisa maamulda viia. Peab olema tasa. Vanaisa ei taha nüüd kõva kõnelust. See ei sobi!» manitses Anneli.

Jaan Last sõnas leinajatele kombekohased kaastundeavaldused. Varblase Milda pistis täiest kõrist ulguma ja kukkus Joosepi headust ning heldust kiitma. Kortsunud sitsrätik kuklale junni keeratud juustel, jakisiilud lotendamas, maavillane kleit heinapepri üleni täis, sarnanes Milda paljaks katkutud kaelaga, sulgi ajava kanaga. Kuulnud, kuidas Joosep elu kaotas, tagus ta kätt käe vastu, nimetas jumalakest ja tuletas ka vanakurja meelde.

Emilie tänas, kui Last ja Kustas Varblane oma koorma kabeliaia lasipuu juurde ajasid ja appi tulid.

«Niisugusel puhul ikka avitatakse,» vastas Jaan jaheda asjalikkusega, nagu alla kriipsutades, et abi kuulub surnud Joosepile, elav poleks küünemustagi saanud.

«Jah, niisugusel puhul... Mis nüüd seda kõnelda,

kes niisugusel puhul avitamata jätab!» kinnitas ka Milda nutuselt. «Oh elu ja õnnetust, ei tiiä kiäki, kost temä tunnikene tuleb! Kes nüüd meie Eestimaale ja isamaale kasu tuub! Kust me nüüd vallavanema saame?» Vahepeal küsis ta Anneli ja Marie-Louise'i poole pöördudes: «Kui palju siis seda piima teie kaevun om? Egä läbi lahutaja ei aetud? Siis om vast kuurt kah? Mul ju om väga rasvane piim. Paned purki, siis peaaegu pooleks kuurt.» Marie-Louise teatas, et piim on, aga koort mitte. Milda seadis enda Anneli kõrvale ning jätkas: «Hea ikka, et kirstu saite. Oll Nõmme-Tisler kah õkva käepärast võtta? Vist ikka jälle tõisel Valgepõllul? Ta jo terve suve nende kortleriline. Nüüd tull peremees esi koju. Ei tea, mis Maali ka ütleb?»

Sel ajal, kui Narula vallavanemale viimast eluaset ja päriskodu kaevati, peatus sõjaväemasin kirikaia väravas. Soldatid liikusid pikas ahelikus ja aeglaselt Emajõe luha poole. Hauakaevajad olid aga nõnda hoolega oma töö kallal, et märkasid sõjamehi alles siis, kui kaks rohelises mundris meest nende kõrval seisatasid ja pleekunud nokaga mütsid pihku kahmasid.

Anneli taipas esimesena, et need olid Nõukogude sõdurid. Emilie võbises aga ja pigistas huuled jooneks.

«Teil on matused?» küsis üks sõduritest valmiva haua äärele astudes.

«Jah!» vastas Anneli vene keeles.

Sõdalane rõõmustas oma emakeelt kuuldes.

«Isa, ema, poeg, tütar?» küsis ta täiendavalt.

«Isa ja abikaasa,» vastas Anneli.

«Kahju! Raske kaotus! Oodake, papa...» Punaarmeelane vaatas hauda ja kõnetas Varblast. Viimane naeratas ja ümises ebamääraselt. See kõlas umbes «neponimõmm», aga pidi tähendama «не понимаю» — ei saa aru.

«Seltsimees, ütelge vanaisale, et ta hauast välja tuleks,» pöördus ta Anneli poole. «Mul on tragid poisid. Aitame teid. Rinde asi. Siin võib laskmist tulla, sellepärast poleks paha kiirustada...» Venelane kõne-

les kergusega, pisut elevalt, sõbralikult. Ja sõnal «seltsimees» oli mingi eriline soe kõla.

«Täname!» vastas Anneli.

Jaan Last tegi uuele paarimehele ruumi. Varblane ulatas kuuseoksad ja vaatas, kuidas vallavanema pärispaik valmis. Enne haudalaskmist avati kirstukaas. Anneli puhkes kibedasti nutma.

«Fašistid?» küsis punaarmeelane Annelilt.

«Jah!»

«Võitlesite nende vastu?»

«Ei! Ta ei lahkunud kodunt. See oli kõik!»

«Ka see oli võitlus. Tähendab, ei kartnud meid?»

Ta vaatas suuril avardunud silmil ühelt armeelaselt teisele ega osanud vastata. Kas see oli võitlus? Jah, kahtlemata oli. Aga kas Narula vallavanem kartis või ei kartnud Punaarmeed ja nõukogude taastulekut — no lahtise haua juures ei sobinud valetada ja sellepärast Anneli vaikis, teades, kui vähe Joosep Tennof nõukogude võimust lugu pidas.

Emajõe tagant kuuldus laskmist. Mürsud langesid kabeliaeda. Üks haua pool varises alla, aga kirst oli enne seda põhja jõudnud. Sõjaväelased kamandasid matuselised pikali. Tulistamine kestis mitu sünget minutit. Sõdurid aga töötasid kühmus selgadega ja Narula põline vallavanem Joosep Tennof oligi maamullas. Kääbas sai valmis, lilled ja elupuuoksad torgati päitsisse, pärg asetati sambajalamile. Emilie põlvitas palvetama. Milda kükitas käbekähku teisele poole kalmu ja luges pobinal, nutuselt: «Meie isa, kes sa oled taevas...» Anneli ja Minna seisid langetatud päi. Aga kass nühkis end vastu Anneli jalgu. Anneli võpatas — kas see ennustab midagi? Loomake nähtavasti kartis ja hoidus inimeste seltsi, taipamata, et tema peiel viibimist võidakse mingi tähendusena võtta.

«Kus on Hendrik? Kus sa oled, vennas?» mõtles Anneli väga kurvalt.

«Ei tiiä, kellele nüüd talu jäetäs? Nuurhärra jo om vast är lännü? Ega's siss temä siia es jää!» nõudis Milda uudishimukalt. Ta oli oma «aamen» lausunud

ja maised, peiejärgsed küsimused päevakorda võtnud. Sest talu oli olemas, ja veel milline.

«Ei tea!» vastas Anneli tüdinenult.

«Nojah, vara ka viil!» usutles Milda. «Ti ikka jagate emäga vara pooles, vai kolmes? Säädus ei lupa kedägi ilma jätta. See om õige kah. Teil muidugi ei ole taluga midagi tetä! Kas siss peenemb rahvas tahab sedä va prostoi, musta tööd? Aga müüge maha! Saate hulka raha...» Et Last vahepeal jumalaga jättis ja lahkus, tonksas Milda Minnale külge, ise seesmiselt itsitades: «Kae, Last-Jaan es kutsu Nõmme-Tislerit oma poole. Maali om vist kotun. Nende korstnast visati suitsu. Tuli paistse pliidi all olevat... Ei tea, kas Jaan viskas va Tisleri majast vällä? Mes ta Maalile ütleb? Kas tiib väikselt kitle pääle? See om Maalil teenitu. Uma miis sõjaväljal, aga temä võtab võõra majja. Kos selle hullu asja ots! Kui minu Kustas oles ärä olnud, ei mina oles tihanud uut otsi! Aga Kustast ei võeta soldatis. Temäl ei ole püssitrikli tõmbamise sõrme. See jäi jo masina vahele.»

Anneli pea huugas, aga Milda alles võttis hoogu. Lasti juuresolek oli mõneti tema keelepaelu pidurdanud ning seda jõulisemalt vohas nüüd paisu tagant puhkenud sõnadetulv. Milda tahtis teada, miks Lotat peiel pole? Kus Adalbärt, et ta kõnet ei pea? Kuidas küll vallavanem pääseb jumalasõna ja lauluta rahuriiki?

Kõigile ootamata kamandas ohvitser oma poisid ritta ja andis kolm aupauku. Emilie hääl värises, aga ta tänas. Anneli aimas ema jõupingutuse suurust. Tänada neid, keda ta kõige vähem ootas. Aga Vana-Valgepõllu taluemanda enesevalitsemine ja väärikusetunne pääsesid kõigis ebameeldivustes maksvusele. Ainult et tema hääl kõlas ülikuivalt. Vastumeelsust oli siiski üsna raske täiesti varjata.

Emilie tõmbas Annelid käega:

«Jutusta neile kaevu asja! Mis nad sellest arvavad?»

Anneli noogutas.

Kui punaarmeelased veel sama päeva hilisõhtul Vana-Valgepõllu kaevu vaatama tulid, oli Martin Tarum nende eesotsas.

VI. EMAJÕE JOONEL

1

«Lähed vallamajja ja sead kodanike registreerimise korda. On vaja tööle hakata,» ütles Metsis Martin Tarumile järjekordsel operatiivgrupi nõupidamisel. «Paberit on? Kirjutusvahendid on? Siis lase käia! Ma tulen hiljem vaatama...» See kõlas umbes niiviisi, et viska pada tulele ja vaarita laar käkke. Metsis armastas rasketest ja keerulistest asjadest kergelt kõnelda. Nad kõik teadsid, et vallas oli rahvas laiali ja need paarkümmend perekonda, mis teada, olid mitmel korral üle loetud. Niikaua kui rinne püsis, polnud olukorra muutust loota. Inimesi ei olnud. Aga vili pudenes ja hääbus, tolle aasta eriti kallis leivavili... Mis teha? Mis teha?

«Me istume, käed rüpes!» nurises Metsis rahulolematult.

Nõupidamisest osavõtjad vaikisid. Kuigi kõik nende päevad olid pingelist tegevust kuhjaga täis, ei jõudnud nad nimetamisväärset korda saata. Teedeosakonna Volli käis Paganamaal ja leidis üllatuseks kõik märgid, et vilja pannakse kokku, kartulit kaabitakse üles. Aga hingelisi polnud näha. Madiste talus paiknes ühe väeosa tagala-majapidamine. Sõdurid teadsid jutustada, et inimesed liiguvad öösiti nagu vaimud. Tüki järgi pidavat teisi olema kolm või neli.

Operatiivgrupi naised kogusid peremeheta karilloomi. Kümmekond hulkuvat lehma paigutati ühte tallu, kus pererahvas alles, nõnda et elajaloomi saadi vähemalt lüpsta ja lehmad said juua. Toiduotsimine jäi nende eneste mureks.

Maakonna parteikomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja Vilje Eesmaa, nõtke pihaga tõmmu noorik, kel mees korpuses, paljundas Informbürood ja koostas lendlehte.

Nõupidamisel tutvustati operatiivgrupi liikmetele maakonna julgeolekuvolinikku Lembit Sisasit ja linna tulevast komandanti Igor Makarovit. Nad olid eri-

nevad inimesed. Lembit Sisasi sasipäine, turjakas kogu, elavad silmad, ettepoole tungiv otsmik ja liikuvus paistsid silma ning äratasid tähelepanu. Tema jutud tuginesid mingitele rangetele, kirjutatud kui ka kirjutamata seadustele ning ei lubanud vastu vaielda. «See on niiviisi ja küsimus lõpetatuks lugeda,» jõuti temalt mitut puhku kuulda. Selles oli väga suur annus iseteadlikkust. Aga operatiivgrupi liikmed tundsid selle peale vaatamata, et ta suhtus neisse austusega. Sündinud ja kasvanud Narvas Kreenholmi töölisosas, puutus Sisas oma nooruses kokku häda, viletsuse, töötaolekuga. Tema isa sai Tallinnas kahekümne neljanda aasta 1. detsembril tänavavõitluses Balti jaama juures surmava kuuli. Ema kasvatas lesena kolme last, kelledest Lembit kui kõige vanem pidi juba neljateistkümne-aastasena perekonna toitmisel abiks hakkama. Et tal oli keskkooli haridus, see oli tohutu tahtejõu teene. Eluraskused olid teinud Lembit Sisasi noorelt väga tõsiseks ning puhuti umbusklikuks. Sellele lisandus elukutsest tingitud harjumus (temast sai juba neljakümnenda suvel tšekist) kõigest ja kõikjalt midagi otsida. Oleks ülekohtune väita, et Sisas on julm. Just vastupidi, temas oli erilist, revolutsiooniliste pöörete aegsete eesliini inimeste südamesoojust, ta oli hell omadele ja karm vaenlastele. Ning ta ise arvas, et tal on väga kindel viimaste tunnetamise mõõdupuu. Kui Lembit Sisas aga naeris — ning ta pahvatas Vaari saabaste jantti kuuldes —, siis kõlas seal pilge, nõnda et kõne alla sattunu oleks pidanud silmapilk maa alla vajuma. Vaari aga keeras end mugavalt taburetil edasi-tagasi, nagu poleks jutt temast, vaid kellestki, keda pole parajasti kohal.

Polkovnik Makarov oli mitmeti Lembit Sisasile, kel oli majori auaste, lausa vastand. Kogult kõhn, kuivetanud, üleni halli pea, sirge nina, aga sealjuures meeter üheksakümnese kasvuga, jättis ta mulje, et vaatab kõigist küll üle, aga sõbramehelikult ja andeksandvalt. Makarov sõdis Soome sõjast saati ja oli kaotanud parema jala. Aga ta oli õppinud esimeste viisaastakute Siberi karmi elukooli läbi teinud ini-

mese visadusega nii hästi proteesiga käima, et polnud märgatagi. Makarov ei kandnud säärikuid, vaid pikki pükse ja need sobisid tema kujuga ning varjasid «ersatskodara», nagu ta ise armastas oma kaotatud ihuliikme üle veel tagantjärele nalja heita.

Mahlakalt ja muhedalt kõlas jutustus sellestki, kuidas ta Narulasse saabus:

«Juhtusin alla kiriku juurde vanasse viletsasse majja. Oletan, et kõik on tühi. Noh, mis siis ikka, avan ukse — ja kas te kujutate, et püssitikk torgatakse vastu. Minu saatjad arvavad, et fašistid, ja kohe automaadid laskeasendisse ning lahingut vastu võtma. Mina haaran aga tikust kinni ja tõstan otsa üle oma pea. Ning mis te arvate, kes see sihtija oli? Umbes kuueteistkümnene poisivolask. Majas olid tema väikesed õed-vennad. Poiss kartis, et neid tullakse tapma. Ta uskus sõna-sõnalt fašistlikku propagandat. Vaat nii on lood! Põrutagem endile peale! Miks me ei selgita rahvale? Aga te ei teadnudki, et seal majas ka hingelisi on. Laste isa ja ema saadetud surmaähvardusega minema. Neil näikse olevat leegion lapsi. Kõik ei mahtunud vist vankrisse ja jäid paratamatult siia.»

«Teame,» ütles Volli Ovsjannikov. «See on kirikumõisa moonamaja. Seal elas pooleteramees. Unt on tema nimi. See oli tema pere.»

«Mis te poisiga tegite?» huvitus Lembit Sisas.

«Midagi! Ma asusin sinna korterisse. Poisi panen käskjalaks. Lapsed saavad süüa.»

«Tore onku!» kiitis Vaari endamisi.

«Kui ettevaatamatu, seltsimees polkovnik,» laitis aga Sisas murelikult. «Me ei tohi minutikski unustada, et rinne tuksub ning tuikab oma kõrva juures. See esiteks, ja teiseks — me teame, et vaenlane jättis maha küllalt arvuka ning tugeva agentuuri.»

«Minu kallis major! Ärme sellest agentuurist paanikasse satume! Hüääni jõudu ei maksa üle hinnata. Inimene on igal ajal oma tarkusega metsloomast tugevam.»

«Seda muidugi!» tõttas Sisas nõustuma, aga kõik taipasid, et tal oli eri arvamus.

Makarov pöördus nüüd Vilje poole:

«Vilje! Paluksin teid sinnakanti vestlema. Seletage lastele, missugune tulevik neid ootab. Naise sõna ja emakeel tungivad südametele ligidale. Hale vaadata neid omapead jäänud linnupoegi. Ja kui palju vaesust ning viletsust vahib sealt vastu! «Batjuška» ise redutab ka kartulikoopas ja käib kaks korda päevas ümber kiriku «ristikäigul». Vaatab vist, kas pühakoda seisab veel kohal või on kommunistide poolt maha lõhutud. Ma lasksin oma meestel usutempli ümbruse puhtaks teha ja sealt leitud fritsu laiba maha matta. Kuulge, tänama tuli, aga küsis, kas võtame kiriku üle. Küll imestas, kui kinnitasin talle, et võtsime koristusaktsiooni lihtsalt puhtusearmastusest ette ega pretendeeri templile. Tema aga pakub ise hospidaliks. Seltsimees Sisas, kas olete veendunud, et see vaimulik pole järelejäänud agentuuri agent? Temas on midagi arhailist, üheksateistkümnenda sajandilikku. Ning ta ise usub vist tõsiselt oma jumalat...»

«Papid on üldiselt võttes rästikud,» tähendas Sisas.

«Aga nastikuid nende seas võib olla?» küsis Makarov.

«Juhtub!»

«Näete nüüd! Mulle paistab, et siia Narulasse on ka üks selle tõu mürgitu esindaja juhtunud...»

«Mis, te mõtlete siis temast bolševistlikku agitaatorit teha?» ironiseeris Sisas.

«Ega ta paha poleks, aga «batjuška» on liiga vana — üheksateistkümnes sajand... Vaevalt et õnnestub...» muigas Makarov, keda Sisasi teravad vahemärkused põrmugi ei häirinud.

«See, kes püssitiku rinna vastu seadis — käskjalaks, papp — agitaatoriks...» Sisas raputas energiliselt otsmikule tikkuvat tukka. «Jumal tänatud, seltsimees polkovnik, et mina ei pea teie eest vastutama, sest vastasel korral peaksite mu pea alalises valus.»

«Ma ise ka tunnen küsimuse vastu huvi,» naeratas Makarov. Töötanud pikki aastaid ja suure seesmise jõuga Siberis Töö- ning Kasvatuslaagris, otsis Makarov igas inimeses, eriti aga nendes, kes ükskõik mis ajel või põhjusel olid rahva, revolutsiooni või ühis-

kondlikkude elureeglite ning tavade vastu eksinud, häid iseloomujooni, paremaid tundevälgatusi. Ta otsis seda, nagu ta tavatses ütelda, «pirrutulega» või nagu «nõela heinakuhjast», ega lakanud kunagi otsimast. «Kommunismiaja inimest kasvatada ei tähenda, et eraldame sikud lammastest, laseme esimesed maha või paneme kinni ja asi on korras. See ei ole nii labane ja lihtne. Me peame maha rapsima ja ära viilima kõik kodanliku ühiskonna pärandist tingitud halvad harjumused, sandid tavad. Aga muidugi — lahingus läheme vaenlastega ikkagi kokku nii, et mõõgad välguvad. Tähtis ja peamine ongi tunda, kes on vaenlane ja kas ta võib lakata olemast vaenlane...»

«Kas te mõtlete siidkinnastega kommunismi ehitada?» küsis Sisas salvavalt.

See vaidlus andis terveks päevaks poolt- ja vastukõnelusi, sest mõlemad olid omast kohast kained ja kanged mehed, kes esimesest pilgust operatiivgrupi inimestele meeldisid, kuigi Sisas säilitas teatava ligipääsmatu kauguse. Aga seda peeti tema töö juurde kuuluvaks.

Tarum mõtles kogu tee Narulasse kirikuõpetajast ja tema pooleteramehest, kellel nii palju lapsi, et ei mahu ühte koormasse. Mis nendega teha? Polkovnik Makarov lubas moonamajast rindele ligemale kolida. Lastekari jääb kohaliku võimu hoolde. Aga kes on kohalik võim? Täitevkomitee esimehe kaks paljast kätt. Ava siis selle «reaalse» jõuga lastekodu! Aga avamata ei jää siiski!

Kirikumõisa vahtrad kandsid koketilt punakas-oranže kübarakäharaid ja soputasid jõudu koondavates tuuleiilides sujuvalt-tasa lehti. Floksid ja tillid hajutasid omavahel võisteldes siinsete paikade vananaiste suvele omast hõngu. Karikakrad kummardusid teepervele, härjapeaväli valendas, mesilased sumisesid nõmmele, kanarbikku.

«Imelik, et kõrv seletab juba mesilasi!» mõtles Tarum.

Ta seisatas teistkordselt laanetee üksiku kase juures ja vaatas alla valla keskusele. Liplapiline sügisene maastik seisis nagu uute aegade ootel. Kahe

talu korstnad suitsesid. Tegelnud paar päeva mürgitatud kaevudega, oli ta jõudnud teada saada, et Anneli Halin elab Valgepõllul, mattis fašistide poolt mõrvatud isa ja ootab vist meest. Ootab? Muidugi ootab! Kuidas võiski teisiti olla? Salme Tarum ootab ka ilmtingimata oma. Tarum oli näinud siniselgeid ja ka pruune silmi ning arvas, et naistes ja armastuses pole temasugusele mehele enam tundmatut laiku. Ta ei olnud elust põletatud — seda mitte, sest siis oleksid säilinud armid. Kõik, mis kergelt tuli, jahtus samas tempos. Ta muigas nende seltsimeeste üle, kes kirelõõmades ja kiivuses piinlesid. See polnud mehine. Kogenud koduses elus, vanemate — kasuisa ja ema vahel siirust, vastastikust austamist, tormideta elu, tundmata veel ennast, leidis Martin Salmes umbes samasuguse asjaliku ning praktilise abikaasa ja arvas, et see ongi õnn. Ent lugedes vahetevahel tundeluulet, valdas teda kummaline pettumus. Ta avastas, et tema, Martin Tarum, oli seni jäänud armastuse suuremast ja täiuslikumast variandist puutumata.

Nad olid Salmega ühe küla lapsed. Nende noorus kulges kõrvuti majades. Varajasemas eas nad tülitsesid, hiljem hoidsid arglikult eemale. Kui Martin mobiliseeriti Soome sõtta, hakkas Salme kirju ning pakikesi saatma. Tulnud peale haavatasaamist haiglast koju, veetsid nad omamoodi romantilise suve. Salme oli vahepeal õitsele puhkenud ning hakkas Martinile kaunikesti meeldima. Sellele järgneski kiire registreerimine ja napp aastane kooselu, esimesed tülid, kus Martin jäi erandita süüdlaseks. Salme väärikus, tõearmastus, edu töös olid silmapaistvad. Aga neli sõja-aastat ja Narula-päevad astusid nüüd jonnaka jõuga nende vahele.

Silme ette tulid kirjanduslikud armastuse suurkujud. Üheksa kümnest hukkusid. Tolstoi Anna Karenina võttis kätte ja heitis enda rongi alla, selle asemel et kogu ümbrust ja seltskonda trotsides õnnelik olla. Romeo suri oma Juliaga paaris. Siit järeldus, et suur armastus ei too õnne. See oli rahustav mõte. Aga Anneli? Ei, tema ei olnud leigest kaljast okroška. Aga missugune suurtalu seljataga! Pooleldi nagu mõis.

Kas nad seda ise harisid või harida jõuavadki? Ning vana Tennof oli vallavanem, tema eelkäija? Martinile tundus, et mingid nähtamatud niidid kerivad tema juurest Annelini. Narula vald oli selle tõttu üsna huvitav paik. Kui kauaks? Teades oma tunnete pinnapealsust, võttis Martin kõike kergelt, end ironiseerides: «Aga mis ütleb Salme Tarum?», unustades, et Salme ei saanud pooli asjugi teada.

Narula vallamaja tee lookles üle kahe mäe. Siitkaudu tõid karistussalklased omal ajal Kaarel Tarumi kirikuplatsile kepihoope vastu võtma. Ema käis siis nuttes järel. Palju kordi nende ammuste sündmuste lugu kuulnud Martinit valdas nüüd imeline, võidukas tunne. Majagi oli isaaegne, vaid teine korrus peale ehitatud. Ja tema läheb nüüd sama teed isa kohale tagasi.

Tarum naelutas uksele sildi «Narula valla Töörahva Saadikute Nõukogu Täitevkomitee» ja selle alla väiksemate tähtedega «Kodanike registreerimine iga päev kella 10-st hommikul kuni 2-ni pärastlõunal».

Seljakotis kaasatoodud paber oli kortsunud. Ta pressis ja silus poognaid, võttis sinelitaskust tindipoti ja sulepea, asetas pidulikkusega lauale ning istus laua taha. Kastnud sule tinti, kirjutas ta esimesele paberipoognale «Narula valla kodanike nimekiri» ja tõmbas kaks kriipsu alla, tegi number ühe ja maalis selle järele oma nime. Narula number üks kodanik ei mallanud aga kaua paigal püsida. Ta läks akna alla. Autokolonn möödus. Ah sa mait! «Katjušad». Tähendab, varsti algab Emajõe ületamine. See mõte erutas. Tarum istus uuesti laua taha, võttis sulepea, tegi number kahe ja tahtis teisi nimesid kirjutada, aga otsustas, et registreeritavad peavad siiski ise kohal olema. Ning kui nad ei tea tulla vallamajja, peaks neid taludes uuesti külastama. Ta tõusis ja kolas tubades. Endiste valla võimumeeste ja evakueerijate töö osutus põhjalikuks. Kirjutaja korteril puudusid isegi pliidirauad, aga suure kollase karjala kasest kapi sisemuses tolknesid riidepuud. Tarum haistis naftaliini. Riiulil vedeles prügi, ajalehti, tühje pude-

leid. Tint oli ümber aetud. Põrandal sinetas suur kuivanud larakas. Tarum uitas toast tuppa, katsus võtmeid, keeras lukke kinni ja valla. Veendunud, et keegi ei oska veel täitevkomiteesse tulla, otsustas ta asulasse minna.

Ent välisukse tagant üllatas teda lai kõnekõmin. Maakividest raiutud laiadel põlistel trepiastmetel klõpsusid jalaasted. Tulijad olid mehed.

«Jaan Last!»

«Kustav Varblane!»

«Lisa juurde, et Linnuke, muidu võõras inimene ajab su segi. Meil on vallas peale sinu terve pesakond mõistlikke Varblasi, aga Linnuke oled sina üksi...»

«Jätand!»

Nõnda oli esimene tutvus soetatud ja jutt pääses voolama.

«Me kuulsime, et olite taludes käinud,» jätkas Last, kelle Martin Tarum pani kirja kui Narula kodaniku number kaks. «Naised kõnelesid. Me käisime Kustasega Paganamaa metsas. Seal on meierei masinad koormaga kraavis. See jo rahva varandus. Meie meierei oli ühistu oma. Olime mõlemad liikmed. Tähendab, ka minu ja Linnukese sendid vedelevad ula. Aga poolteise mehega ei jõua koormat liigutada...»

«Sa, Last, kõnele kõrralikult! Ega's võõras su lori tea,» manitses «poolteisest mehest» solvunud Varblane.

Last vidutas silmi ja susis:

«Aga ma mõtlesin, et sina oled üks ja veerand ning mina veerand meest. Mis sina siis arvad, et sind veerandiks peetakse! Kus sellega! Te olete Mildaga kokku kolme eest ja kui jutu järgi võtta, annate kümme keskmist köstrit.»

«Jätand!» keelas Varblane nina luristades.

«Muidugi jätan!» nõustus Last, kes Kustast Milda eest pihile võttis. Ta oli viimase metsas jahvatatud jutu õnge läinud ja koju jõudes väikese raginaga Maali kallale asunud. Sest Milda kõnest oli selge, et Lasti perenaine ja majalukk tegi kõrges abielueas sündsusetuid tükke. Jutud osutusid muidugi tuulest võetuiks. Nõmme-Tisler oli aidanud ju ainult heast

meelest korteri ja söögi eest. Maali ei kõnelnud temast paha, aga seda, millest Milda patras, polnud ollagi. Sellest siis vimm Varblaste vastu.

«Meierei masinad on kõik alles, aga kust seda tagasitoomise küüti ja koormasse tõstjaid mehi saada?» muretses Last. «Vaatasime ka veski ja villakraasimise värke. Aga sealne töö on puhas. Õline põrand mustendab ja muud ei midagi...»

Tarumile meeldis Lasti peremehelikkus. Ka Jaan kodunes ruttu ja söandas oma lapsi taga pärida. Tarum aga tundis Toomas Lasti tagalapäevilt. Nende vahele sigines kohe soe sõbralikkus.

«Sul on eesti korpuses ohvitserist poeg, vana!» kinnitas Martin.

«Peaks ikka eluga koju jõudma,» nohises elevil Last.

«Siin kõneldi, et vähe, kes jõuab ja seegi ehk vigasena. Nüüd kuule imet, et enne sõda oli talupoiss ja peale sõda ohvitser valmis.» Varblase Kustase jutus kõlas kahetsus. Tal oli küll hea süda, ent kiusujuttude poolest patuse Lasti Jaani õnn ei mahtunud tema hinge.

«See va Tennof — olgu talle põrgutuli kerge — ajas selliseid jutte,» tsuskas Last riiakalt.

«Kasand näe! Jäta hauas puhkajad rahule!» hoiatas Varblane. «Ega me tea keegi, mis meid sealpool ilmas ootab.»

«Hea küll, mehed!» lepitas Tarum, kellele Lasti ja Varblase pusklemise põhjused arusaamatuks jäid. «Tähendab, et meierei sisseseadet pole jõutud ära viia? See on vallale kasulik asi. Tagasitoomisega saame hakkama. Vald ju sõjaväge täis. Küsime neilt ühe auto ja turjakamaid mehi. See, arvan mina, pole probleem. Aga kuhu vallamaja sisseseade ja arhiivid kadusid? Kas ei tea? Kas ei saa järele kuulata?»

Kustas nohises ja luristas nina. Last sundis:

«Räägi!»

«Valla kirjavärgid ka kõik Paganamaa kruusaaugus. Vana õnnis Joosep Tennof ütles, et Saksamaal pole meie famiilikirjadest ja vallaraamatutest puudust. Aga kõik sai uisapäisa pandud, sest viimine jäi

viimase minuti peale. Keegi ei teadnud, et see saksteminek nii ruttu tuleb. Kõige hullem, kui nüüd vihma peaks tilgutama...» rääkis Varblane. «Meebel ja muu on keskmises magasiaidas tagumises salves, eest laudadega kinni löödud. Vana kadunud õnnis Joosep Tennof laskis siin nädalapäevad tööd teha.»

Nad jalutasid kolmekesi neljanurkses vallamajaõues. Uksed olid valla. Joosep oli sihilikult nii käskinud jätta, sest siis ei tule taganevatel vägedel tahtmist lõhkuda. Keskmise aida tagumine sein oli värsketest laudadest. Last leidis aia äärest kangi, tagus prao vahele ja kukkus seinalaudu lahti kangutama. Lauad naksusid, naelad andsid järele ning seina tekkis auk, kust mees läbi mahtus. Tagumine ruum sisaldaski kogu Narula valla liikumata inventari. Tarum tänas mõttes Joosep Tennofit ning palus talle põrgus oleku puhul paremat katelt ja mõõdukamat katlakütjat.

Nõnda algas Narula valla Töörahva Saadikute Nõukogu Täitevkomitee esimehe esimene tööpäev.

Nad arutasid viljakoristamise, rehepeksugarnituuride, peremeheta majade ning loomade asja, kõnelesid rukkilõikusest, lohakil viljahakkidest, leos mädanevatest linadest. Kui Jaan palitutaskust puskaripudeli tõi, rüüpasid kõik kolm üksmeeles ja mõnuga. Teises taskus leidusid lihakäntsakatega leivaviilakad. Jaan murdis needki kolmeks.

Martin mõtles leiba hammustades, et see on esimene suutäis siin maal kasvanud viljast.

Lasti ja Varblase lahkudes vaagis Martin mõlemat talumeest. Kuigi napp söögivahe koos oldud, tundusid mõlemad pagana tuttavad. Lasti liikuv kõrisõlm ja vigurijutud ning Varblase nohisev rahulolematus, kui teda tõgati, — kus oli ta neid näinud? Nende lihases olemuses ei kusagil, sest kus võiski Martin Tarum Narula Lasti ja Varblast näha. See ei olnud tutvus, vaid tuttavlikkus ja Martinil oli hea meel, et Narulas on säärased sellid, kellega paarisrakmeis koormavedu nihutab ehk nii mõnegi raskuse kergema vaevaga paigast. «Räägin Metsisele,» otsustas ta... «Lastist võiks täitevkomitee aseesimees saada.»

Vaadelnud tunnikese aknalt, kuidas voor voori järel veeres Emajõele, katsus ta oletada, millal lahingud algavad. «See oja on küllalt kaua neile kaitset andnud.»

2

Metsis tõi operatiivgrupi Narula kirikumõisa, sest eelmine peatuskoht, mis asus küll suure tee ääres, oli vabastatud valdade ühel küljel. Kolimine toimus sel ajal, kui Tarum valla valitsust taastas. Vaari oli hommikul Tarumit hoiatanud: «Soolaleivata ära nägu näita. Viskan vana luuaga. Asemekohta ei hoia.» Vaari «märgproduktid» lõppesid otsa ja ta püsis teist päeva tilgata. Olukord ei andnud end pahasti tunda. «Märg» polnud Vaarile kaugeltki hinge seeshoidjaks ja terviserohi, nagu ta ise kinnitada tavatses. Aga mees oli linna töölemääramise tõttu kogu aeg vimmas ja tüütas kõiki, eriti aga Viljet. Viimane kaebas, et tema keel läheb varsti rakku Vaarile agitatsiooni ja propaganda mõistet, otstarvet, iseloomu ja nõnda edasi selgitades, sest Vaari ajab nagu sihilikult kõik segi.

Tarum arutles õhtupoolikul, peale esimest tööpäeva kirikumõisa teel:

«Kust ma talle pudeli leian? Oleks võinud vanalt Lastilt küsida. Aga ei sobi nagu... Ja Vaaril ongi ülim aeg sellega lõpparve teha. Tarvitan tema enda lohutamisviisi: «Ära nutma hakka! Homme saab!»»

Rendimaja ümbrus ja õu meenutasid kummaliselt partisanilaagrit. Operatiivgrupp oli just saabunud, aga komandant oma rooduga minemata. Makarovi poisid tõmbasid lõõtsmoonikalugu. Ovsjannikov istus polkovnikuga keset õue suurel lamedal maakivil, mida taludes pesu kolkimiseks tarvitatakse. Jutt jooksis, nii et pane valjad peale. Volli seletas oma sulasemehepõlvest ja Narula valla vanadest aegadest. Ka Martin jäi kuulatama.

«Polnud siin rahvusterviklust ega midagi. Sulane ja peremees olid alati tülis...»

Kabeli- ja kirikuvahelisele platsile püstitatud annetustest, pidude ja loteriide puhastulust ning valitsuse toetusest kogunenud summadega klassisõjas tossukaotanute ausammas — kiivrit peos hoidev sõduri kuju, lipp teise käega kõrgele tõstetud. Ei möödunud aga ühtki esimest maid, ilma et sõdurile poleks igasuguseid mütse pähe viidud. See muutunud nagu hasardiks ja olnud seda kurvem, et monumendi narrijad polnudki igakord kommunistid. Isamaaluse aupaiste tuhmunud, «sõnavabadust» kasutatud kurjasti. Kui Päts suupruukimistele piiri pannud, nurisetud «vaikiva oleku» pärast. «Üks häda ees ja teine taga — hea ei ole kunagi,» vihastanud vallavalitsus ja seadnud kolmekümne kolmanda aasta esimese mai eel ausamba ümber ahelikulise valve — kahele meetrile mees. Sellestki rõngast pugenud üks uljaspea läbi. No ütlemis sa ütled! Kivist sõduri pea jäänud seekord mütsita, aga samba alus pintseldatud haakriste ning viisnurki täis. Mustad haakristid ja punased viisnurgad?!... Valitsus ja võimud kahtlustanud seekord kaitseliitlasi endid. Küllap neile maksti. Ja aeg oli niikaugele läinud, et raha hinnati enam kui priiust, vabadust ja iseseisvust. Isegi selle Madiste talu perepoeg, kus Volli tookord teeninud, praotanud purjus peaga, et tema oleks ka võinud saja krooni eest selle teoga hakkama saada. Haakristide ja viisnurkadega olnud palju tüli. Vallavalitsus pidanud lubjale ja lupjajale viis krooni erakorralisi kulutusi tegema ja selle summa leidmiseks täiendavalt kaht inimest isikumaksuga maksustama. See olnud nigel asi ja tekitanud palju pahandust. Inimesed tahtnud küll kõigest väest isikud olla, aga maksumaksmisest hoidnud igaüks kõrvale. Sellele vaatamata hinnatud Narula isamaalist meelsust heaks. «Sest siin ei olnud väga suuri valitsusele ninnakargajaid kuni,» Ovsjannikov tegi pausi ja vaatas Metsisele, «kuni meile kõigile tuntud seltsimees Metsis vapsidega kiskumise pärast Tallinnast välja saadeti ja Narulasse määrati. Aga patust pöörata teda ei suudetud, vaid tema pööras tubli poole Narulat oma «pattu». Kas oli niiviisi? Oli või ei olnud?»

Metsis ja Sisas kummardusid malepartii kohal.

Sisasit ähvardas matt ja ta närveeris. Metsis tagus võidukalt peopesa vastu põlve. Ovsjannikovi juttu polnud kumbki kuulanud. Selle-eest pani aga Tarum viimse kui sõna kõrva taha.

«Harald, jutt on sinust,» hüüdis Makarov Metsist.

«Minust?» muutus hüütu tähelepanelikuks.

«Voldemar kõneleb sinu minevikust. Olid siin väljasaadetuna?»

«Mis siis?»

«Ei midagi! Niisama, huvitav teada.»

«Kolmekümne kolmandal, kuus kuud. Hiljem aretеerisid ja andsid viis aastat. Pärit olen maakonna teisest otsast, aga ka Emajõe-äärsest vallast...» lausus Metsis.

«Kas pole huvitav koju tagasi jõuda?» usutles Makarov.

«Nagu oleks!» möönis Metsis taas malelauale keskendudes. Sisas oli oma käigu väga taibukalt teinud ja uhkeldas sellega. Vilje seisis maletajate selja taga, kogu hingega mängust osa võttes. Tarumit hämmastas tema silmade põlemine. Käedki tegid väikesi nõkseid, nagu tahaks ta ise nuppe liigutada.

Talu muldpõrandaga köögis keedeti-küpsetati. Sõdurimundreid ja erariideid saalis edasi-tagasi. Osa operatiivgrupi inimesi oli hiljuti armeest tulnud ja kandsid paguniteta vormiriietust. Poisid lõid maja nurga taga suitsudele kahtekümmend ühte. Keegi laulis: «Seal, kus rukkiväli lagendikul hõljub ...» Lõõtsmoonikamees püüdis viisi tabada ja laulu saata. Õunapuude vahele tõmmatud nööril kuivas pesu. Sotsiaalkindlustusosakonna neiu askeldas üleskeeratud käistega pali juures kellegi särki solgutades. Vaari raius hagu ja kandis kööki. Tal olid «kirsavoid» jalas. Saabaste jant näis lõpul olevat.

Köögi kõrval väikeses toas õlgedel istus ja külitas lapsi. Martin luges kuus hinge, kuue kuni kuueteistkümne vahel, võib-olla et ka vanemad. Kes selliste vanust määrata oskas. Paljad jalad ja alasti kannikad välkusid, silmapaarid olid hirmul. Kohtunik Prikk halises, et ta oli laste päid harides oma ainsa kammi pooleks murdnud.

Vaari tonksas Tarumit lastetoale osutades:

«Oli sel ikka seda vehkimist! Neliteistkümmend hinge. Aga papa ja mamma pidavat veel noored olema, kõige viimane sündinud alles möödunud aastal. Neil saab kaks tosinat varsti täis.» Tema hääl muutus haledaks. Ta koputas oma laiale rinnale: «Aga siin on ka mees missugune — pole naist ega last. Hulgu nagu hunt maailmas. Omad poisid läksid ka kõik laiali.» Tarum taipas, et Vaari mõtles partisanisalka ja temagi hinge puges rauge kahjutunne. Nende salk oli vaenlase tagala karmuses väga üksmeelne. Relvavendlus muutus lausa verevendluseks.

Köögist levisid praetud sibula lõhnad.

«Läheks teeks väikese söögialuse, aga kus sa siin julged!» sosistas Vaari silma pilgutades ja peaga Metsise poole viidates. «Kargab kallale. Tal on viinalõhna peale nagu verekoera nina. Saad tilgakese keelele ja tema juba krapsti kinderkondis. Ma panin pudeligi ettevaatuse mõttes kaugemale, heinaküüni virna alla...»

«Jõudsid hankida? Sul on ka selle asja peale verekoera nina,» imestas Tarum.

«Kas ma pidin sinu peale lootma? Nii loll see mees ei ole!»

«Ma oleksin homme toonud!»

«Homme?» Vaari pupsus naerda. «Küll me selle ka kinni pistame.»

«Aga kas sa viinaviskamist maha jätta ei saaks?» usutles Tarum.

«Kus sa sellega! Mina unustan viina? Kelleks sa mind pead?»

Tarum ei vastanud. Vaari lõbustas end jällegi Metsise manamisega:

«Ma ei saa aru, kust tal säärane nina? Poole kilomeetri pealt oled pihus. Aga ise pole ta sõjaväge näinud ega partisan olnud. Mis sina arvad? Mäherdune mees see Metsis õige on?»

Tarum kehitas õlgu. Et midagi ütelda, vastas ta lihtsalt:

«Inimene!»

«Inimesi on mitut moodi. Hea või halb! Ütle otsekoheselt!» pinnis Vaari ägenedes.

«Miks ta siis halb peaks olema!»

See kostus ei meeldinud Vaarile.

«Aga norib nende saabaste pärast nagu härrapoeg. Ise puhast-sorti proletaarlane, aga triigib pükse, tõmbab viigid sedasi sirgu.» Vaari matkis Metsise astumist-istumist. See kukkus koomiliselt välja ja nõnda, et mõlemad naersid.

«Kuis sul vallamajas elamine on? Peaks õige sinna kolima. Siin läheb väga rahvarohkeks. Kulutame viimaks kõik kehva mehe heinad. Mis ta selle lastekarja küljekottidesse paneb? Aga lehmad-lambad tahavad ka kas või igemete puhastamiseks. Mäletsejat looma kõrrevärgita ületalve ei pea, see on niisama hea kui aamen kirikus.»

Tarum oli just Annelile mõelnud, ja kui teine vastust ootavalt vaikis, ei osanud ta musta-valget sõnada.

«Noh?» nõudis Vaari.

«Ei pea jah ületalve,» lausus Tarum umbropsu.

«Kuule, kas sa magad või? Lahtiste silmadega ja püstijalu?» nurises Vaari Tarumit silmitsedes.

«Ei ometigi!»

«Sinuga ei saa täna üldse kõnelda!» riidles Vaari. «Ütle, kas saab vallamajja kortlit? Või ei saa?»

«Miks ei saa!»

«No tee siis selge tsott! Ja kui inimene sinuga kõneleb, siis vaata otsa. Sina vahid täna taevasse. Aga kuud pole veel. Muidu võiksime teist kahe mehega vaadata.»

Naised kutsusid sööma. Vaari jättis Tarumi kus seda ja teist ning oli kärme minema. Makarov kostitas Viljet küpsistega. Metsis oli salvrätiku põlvedele laotanud ja helpis aeglaselt hernesuppi.

«Imitseb nagu paha siga vedelat,» kuuldus Tarumi selja taga Vaari torin. Martin arvas, et see käis taas Metsise kohta, tõstis silmad ja tahtis tähelepanelikumalt vaadata, kuidas see paha sea moodi imitsemine ka käib. Aga Vaari «vahi suppi, mis sa metsa vahid» selgitas talle, et tema endaga nuriseti. Heitnud muigamisi pilgu üle õla Vaari söömisest õhetavasse, täis-

kuulikku silmnäkku, asus Martin tõsise asjalikkusega supi selle osa kallale, kus lusikas püsti seisis.

Rahvas valgus peale sööki laiali. Õu jäi vaikseks. Toas laual põles küünlajupp. Naised parandasid selle valgusel Undi laste nappe kehakatteid ja kasinaid kapukaid. Pikast küünist kuuldus kõnekõminat. Tarum kooserdas ühe kamba juurest teisale ega leidnud kusagil meeldivat asemepaika. Vallamajja tagasi minna? Sinel ja seljakott jäid sinna. Üksi või Vaariga? Kahekesi oli kahtlemata seltsim. Aga Vaari oli vist Tarumi äsjasest hajameelsusest põhjalikult tüdinenud ja külje-aluse koha juba leidnud. Teda polnud näha ega kuulda. Tuiutanud hea tüki aega õuel, keeras ta otsustanult asula poole.

3

Päike läks õhtut kollakalt helendama jättes looja. Emajõe joonel tärisesid lühikeste vaheaegadega kuulipildujad. See kõlas kaugelt, hädaohutult. Läbi uinutava puudekohina kragistasid tankid oma roomikuid. Tuleliin viskas plinkivaid prožektorijooni, mis tõusid, langesid ja kustusid.

Ja kabeliaia poolt tuli Anneli Halin.

Ta kandis rohelisekirjut siidkleiti ja ivake tumedamas toonis kerget puuvillast mantlit. Valged kingad olid kõrge-kõrge kontsaga. Juuksed langesid korrapäraseis laineis punahelgilise villakuna seljale, merevaigust kee sillerdas päevitunud kaelal. Sellisena meenutas Anneli patuse osa kandjat filmist või näidendist, ent oli külgetõmbavalt ilus ja üliviimistletud ning moodustas pisut laostunud ja risus alevikuteel terava ebakõla.

Martin kergitas eemalt soni.

«Olge rüütel ja saatke mind,» palus Anneli, kui nad kohakuti jõudsid.

«Kui te kardate, mis te siis õhtuti ringi hulgute?» küsis Tarum nokkivalt.

«Jah! Kardan!» kordas Anneli. «Ma kardan väga ja tahan teiega just sellest kartusest kõnelda. Kuulake

mind! Mulle öeldi täna, et minu elu olevat otsas, kuna ma olen oma isa tütar. Meie talu võetavat käest, elamine tehtavat pihuks ja põrmuks. Kas see on õige? Aga olge otsekohene. Ma ise valetan palju ja vihkan sellepärast valet...»

«Ei ole!»

«Tänan! Arvasin kohe, et Varblase Milda keedab pahnast putru. Jah, me olime jõukad. Aga isa on ju mullas. Teil pole vaja meile kiviga visata. Tunnen oma ema. Ta on range, aga õiglane naine ega tee kellelegi paha,» jätkas Anneli. «Me pole kunagi logelnud ja loodame, et suudame endid oma tööst elatada. See, mis kõnelen, on õigus. Milda aga pakkus end meie kraami varjajaks. Vana-Valgepõllu on ju kolu täis. Seal on minu mehe ja venna mööbel, klaverid. Aga milleks peame midagi varjama? Või peame?»

«Seda pole tarvis!» kinnitas Tarum.

«Tänan! Süda läks kergemaks. Tulin asulasse Harald Metsist otsima. Mäletan teda ülikooliajast. Ta nais ühe minu sõbratari. Aga härra... seltsimees Metsis tundus väga kaugena. Kartsin talle ligineda. Küll on vastuoluderikas ja segane aeg! Muide, meie naaber Last käis õhtul meil ja andis viljakoristamise käsu.»

«Õigesti tegi!» möönis Tarum ja mõtles: «Tore vana! Juba jõudis!»

«Kas see käsk oli vaid meile või kõigile?»

«Kõigile.»

«Ka selle eest tänan!»

«Te tänate liiga palju.»

«Küll ei tee küllale liiga!»

Nad jõudsid juteldes Vana-Valgepõllu puiesteele.

Anneli vahetas tooni, elavnes, meelitas pisut. Tema juures oli kõik järsku eriline — juuksed, riided, sulnis lõhn. Tarumile meenusid teda vaadeldes pidulikud bulvarid rõõmsate inimestega, naer, laul, nakatavad naljad, kaasakiskuvad pilgud. Kõik oli väga maiõhtulik ja peibutav. Oli kummaline, et nad ei vihjanud poole sõnagagi oma esimese kohtumise ägedusele. Aga nad säilitasid teatava vahemaa. Õigemini, see säilis iseenesest ja Martinil oli tunne, et Anneli mähkis end loori, et siis näokatte vahelt seda huvitavamana piiluda.

«Lubate end tuppa paluda?» küsis ta lihtsalt.

«Ei tea nüüd,» kõhkles Martin. «Kas maksab?»

«Kardate?»

«Ei ometigi! Või siiski — segada teie õhtut...»

Anneli ohkas ja seisatas. Ida pool algas lennukite vinin. Läänes vihvatasid prožektorite käärid. Rindejoon ei lubanud end unustada. Vasemal ja paremal vihisesid kaugelaskekahuri laengud. Nende vilin tungis läbi kõrvatrummi. Anneli haaras pea kahe käe vahele. Üks plahvatus kostis kirikumõisa kandist. Ja kolm lasku järgnesid mõneminutilise vaheajaga. Siis jäi taas vaiksemaks.

«Meie omadele tehti väikest öömuusikat,» tähendas Tarum kuivalt.

Anneli pahvatas:

«Kuidas te võite niiviisi kõnelda? Ega see pole nali!»

Tarum vaatas teda rindeelu karmustega harjunud uljal pilgul.

«Ka sellega harjub,» rahustas ta. «Ning meil pole araverelisi. Oleme saanud karmi kooli.»

«Ma kadestan teid. Oo, kuidas tahaksin samasugune olla, aga kus ma saan, kui olen teise tähe all sündinud! Kardan ja värisen nagu haavaleht. Kõik need ööd pole silm looja läinud. Isa surm lasub nagu painaja talul. Täna saatsin ema ja tütre tagamaale teise valda. Meie rahulik pereema oli šokitaolises seisundis. Siis tuli Varblase Milda oma loraga ja ajas mu paanikasse. Riietusin ja tõttasin jooksujalu alevikku. Nägin teie naisi. Nad vahtisid mind kui ilmutist. Ma olen vist väga sobimatus tualetis? Aga tahtsin neid, keda külastama läksin, väikese pidulikkusega austada. Ning mul oli tarvidus end ehtida iseendale, tänasele päevale. Miks, ei tea isegi. Aga tulge minuga, ma pakun teile midagi söödavat. Peab jõudu koguma...»

Martin ei tahtnud keelduda ja järgnes tuppa.

Toas käitus Anneli ootamatult rahulikult ning oli nagu osava näitlejana uude ossa astunud. Temast hoovas kerget, pisut nöökavat lõbusust. Ta vestles seltskonnadaami sundimatuse ja tähelepanuga ega puudutanud enam poole sõnagagi äsjast mõlemale piinlikku

kõneainet. Ja keset juttu tõusis ta järsku lauast ning lausus:

«Vabandage mind! Istuge natuke aega üksi. Ma pean lehmad ära lüpsma.»

Ja see oli jällegi täiesti uus Anneli, kes lauda mant tuli, piima kurnas ja värskelt lüpstud piima lõhna levitas. Tal oli sinine kittel üll, valge rätik juustele seotud. Lehm oli sabaga vehkinud ja rätikule jutid jätnud. Anneli jalad lohisesid puukottades.

«Linna kohale kerkisid tulesambad. Nad teevad seal kõik maatasa,» ohkas ta aknale osutades. «Naljakas mõelda, et seal jooksevad inimesed kabuhirmus ringi, aga siin kurnan mina piima ja Last tõi viljakoristamise käsu... See käib teie käes kaunis kähku...»

«On's see paha?» küsis Tarum.

«Seda mitte!»

Vaikiti. Tarum tundis, et tema kord on rääkida, aga ta silmad otsisid seinalt ja kirjutuslaualt polkovniku pilti. Polkovnik Halin? Mingisugune vanaonku ja selline elujõust pakatav ilmutis nagu Anneli kõrvuti? Anna ja Karenin! Ei! Sellisel juhul poleks Anneli siia jäänud, vaid kodumaile tuult lehvitanud.

«See on meie perekond,» tähendas Anneli pildile osutades. «Vend — ta on Hitleri juures oberst. Isa, ema ja — vanaisa. Minu ätt... Ma armastasin teda väga...»

«Aga teie abikaasa?» küsis Tarum.

«Ma ei olnud siis veel mehel,» vastas Anneli kerges toonis ja küsis kiirustades: «Mida on teile minu abielust kõneldud?»

«Kas peaks olema midagi kõneldud?» esitas Tarum uuriva vastuküsimuse.

Anneli kehitas õlgu. Tema põskedele valgus noorendav puna. Ta viskas hooletu liigutusega juuksed kuklasse ja jäi Martinile otsa vaatama:

«Muidugi! Ma pole kahjuks igav inimene, kellest ei ole midagi kõnelda. Ning teiste tagarääkimine on kõigiti erutav lõbu. Kas te pole seda kogenud?»

«Ei!» Tarum raputas pead.

«Küll olete teie siis kogemustevaene!»

«Võib-olla, aga mis sest teie abielust siis nii erilist

kõnelda on? Olete õnnelik? Ootate meest? Noh, ta tuleb! Keegi pole teda sealpool Peipsit kinni pistnud, vaid just vastuoksa, tema võib-olla tegi oma siinsete kunagiste sõprade ja tuttavate elu ärevaks...»

«Tähendab, teile on ikkagi kõneldud?» usutles Anneli.

«On see paha?»

«Seda mitte!» Anneli oli tõusnud ja edasi-tagasi sammuma hakanud. Ta surus selgestimärgatava ärrituse maha, enne kui ütles: «Jah — ta on alampolkovnik ja julgen loota, et pole meid tütrega päriselt unustanud, kuigi meie abielu oli patuga pooleks...»

«Kuidas see on — patuga pooleks?» huvitus Martin.

Anneli kehitas õlgu. Ta oli hetkelisest erutusest nüüd juba täiesti üle saanud ning naeratas sundimatut naeru. Tema silmad näisid vastavat Martinile: «Nagu sa ise ei teaks! Milleks pean mina sulle vastama? Miks sa esitad rumalaid küsimusi?» Aga suu ütles:

«Selles küsimuses peate Narula vanema generatsiooni naiste poole pöörduma. Nad on niisugustes küsimustes asjatundjad.»

Kogu kõnelus näis Martinile meeldivat. «Aga mis ütleb selle kohta Salme Tarum?» ironiseeris ta end mõttes. Kass ilmus kusagilt Martini jalgu piirama. Tema nurramine mõjus elevil meeleolu süvendavalt.

«Minu tütre kass,» tähendas Anneli. «Aga nad on ilmast ilma tülis. Kiisu-Liisu murrab. Marie-Louise tahab seda heaga ning kurjaga maha harjutada.»

«Miks on teie tütrel kahekordne nimi?»

«Mehe ema järgi. Tema oli ka Marie-Louise Halin... Ta on surnud. Minu Marie-Louise sai kümne aastaseks...»

«Noo,» üllatus Martin, «kümneseks? Ega te valeta?»

«Milleks peaksin seda valetama...» Ja tema silmad, näoilme, suunurkades värelev muie näisid jätkavat: «Kui on muudki valetada...»

Martin Tarum vaatles Vana-Valgepõllu Emilie hea maitsega sisustatud elutuba nagu vana kaduvat maailma, millest vääriks üksnes ainus hingeline, Anneli, säilitamist. Rohelise kattega mööbel näis kohmakas,

tolmunud. Toas oli kõik kokku pakitud. Esemete ülekuhjatus tekitas korrastamata muuseumi esiku mulje. Ühe mööblikomplekti kõverad jalad meenutasid mägrakoera. Üks tsaariaegne tädi talutas sellist veel neljakümne neljandal isegi Nevskil. Visa hingega tõug. Jõudis blokaadile vastu panna!

«Et aeg on nii kulunud... ja...» kuulis Martin Annelid väga külalislahke perenaisena lausuvat. See oli jällegi uus hääletoon. Mitmet moodi see naine kõnelda oskab? «Praegu on imelikult vaikne. Kas teil oleks midagi üsna tugeva õhtusöögi vastu? Mina olen kohutavalt näljane.»

Ta kõneles ja kandis leiva, saia, sepiku, singi, või, süldi ja valiku salateid lauale. Pealerüüpamiseks petipiim. Anneli selgitas:

«Ma tegin täna võid, sest piimad ja koored kippusid riknema...»

«Te olete väga toimekas.»

«Peab see olema kiitus?»

«Aga kuidas siis?»

«Tänan!» Anneli tegi plikaliku reveransi, istus Martini vastu lauda ja hoolitses igati tema eest. Ta täitis piimaklaasid, ulatas liha, kurki, marineeritud hernest, kartulisalatit, pakkus mädarõigast. Aga laualt puudus viin, isegi õlu. Kas ta püüdis sihilikult karsket joont hoida või polnud selles suures talus kangemakraadilisi tagavarasid? Ümmardamisest võrgutatud Martin vaatles võõrustajat.

Õhtusöök oli tõesti tugev. Külmale järgnesid kapsad, kartulid, searibi. Vahukoor maasikatega pani kõigele punkti. Kust ta selle välja võttis? Või ootas ta külalist ja võttis tulemata jäänu asemel tema, Martini leigeks aseaineks? Noh — ei lähe läbi! Ma ei ole sulle võtta ja jätta — patuga pooleks... Martin tõmbas sügavasti hinge ja nõjatus pehmesse tugitooli. Anneli tegi teisel pool lauda sama. Tema näole laskus mingi hetkeline rahulikkus. See oli pisut ülev, rauge, nagu muust maailmast eraldunud. «Ning esimesel kohtumisel väänas ta kogu jõust vastu põske — suudles ja löi? Mis juhtuks, kui tõuseksin ja ligineksin temale?» Aga Martin ei suutnud tõusta. Tema silmad puhkasid Anneli

näol, juustel, hammasterida näitaval suul, kogu kehal. Kleidi roheline siid ei pidanud tarvilikuks varjata keha kauneid vorme. Kaelaväljalõikest paistis rinna kaar. Silmist piki põski vajus vaevalt märgatav naeratus — Anneli oli Martini pilgu tabanud, vaatas talle lühikese sekundi vältel silma ning muutus seejärel kohe kelmikaks, kinniseks ja väga seltskondlikuks, nagu külalist võõrustav perenaine kunagi.

«On juba öö,» tähendas Martin kõheldes ja mõtles sealjuures, et kui öömaja pakutakse, siis on vist küll viisakuseta ja solvav ära ütelda.

«Jah, on öö,» kinnitas Anneli ega lisanud enamat.

«Ja minul aeg lahkuda, sest te peate hommikul vara talutöödeks tõusma.»

«Ka see näikse tõsi olevat...» noogutas Anneli.

«Nii et pean siis minema?»

Vastusest kõlas korraga nende esimest kohtumist meenutav nokkimine:

«Kas kardate? Pean ma teid saatma?»

Martin võttis küsimuse heaks ja vastas:

«Ega see paha oleks.»

Et teine tõusis otsustavalt minekule, siis mähkis Anneli enda mingisse suurrätikusse ja läkski saatma. Nad sammusid lähestikku, aga teineteist puudutamata. Nende vahel hoovas jahe sügisöine õhk, mis tuli Emajõe poolt, kus taevas hõõgus nagu puhtetules. Aga seal asus lääs, kuhu päike läks mõne tunni eest looja. Taevakaare lõõm oli tulekahjudest. Seal põletati linna. Kuma tõusis kesktaevani, tähehelke neelates. Kuu seisis poolikuna, kurvana. Martin vaatas seda kõike sõjakoledusi näinud inimese vihkava ükskõiksusega. Ta oli õppinud säilitama tasakaalu kui ka rahu.

Anneli asetas käe Martini käsivarrele. Tema sõrmed värisesid:

«Vaadake! Terve tuleookean. Ainustki maja ei jää linnas järele...»

Tarum vastas küüniliselt:

«Hitler käskis kõik maatasa teha. Tal on käsutäitjad jüngrid!»

«Aga meil oli väga ilus linn. Käisin seal üksteist-

kümmend aastat koolis, olin väga õnnelik,» ohkas Anneli. «Valge koolimaja, punasest telliskivist karniisidega, tagaküljel terve mets viinapuuvääte. Nüüd saavad need kaunid kohad tuhaks. Koolimaja olevat juba paar nädalat tagasi kuigi palju põlenud.» Anneli hääl alanes anuvaks: «Te ei tohiks siin viivitada! Te peaksite kiirustama. Ükskõik kuidas, aga kõike ei tohiks lasta maatasa teha! See on metsik, jäle, ebainimlik. Võib-olla tapetakse seal inimesi? Mul oli linnas palju tuttavaid, sõpru, kooliõdesid . . .»

Tarum vaatles teist kaastundega, enne kui vastas: «Sõda!»

«Sõda küll, aga kui jõuaksite kiiremini üle Emajõe, saaksite ehk päästa!»

«Ja te mõtlete seda tõsiselt? Ütlesite, et teie vend on saksa sõjaväe oberst. Aga võib-olla tema annabki seal põletamise käske?»

«Ei,» tõendas Anneli kirglikult. «Hendrik Tennola ei tee seda eales! Kuigi oleme alati näägelnud, riiakalt läbi saanud, aga ta on põhiliselt hea inimene. Maja põletada? Tappa? Mitte kunagi, mitte iialgi! Hendrik on elukutseline sõjaväelane nagu Halingi. Tean, et ta ei sallinud Hitlerit ja rääkis alalõpmata füüreri kohta anekdoote. Hendrikut ei ole seal. Tema käsi ei pista tuld kodumaja räästasse! Vaadake — jälle üks plahvatus. Küll on hirmus ja lõpmata valus . . .»

Tulekahju kuma kaardus üle kesktaeva. Metsaladvad viskasid nagu tulist malmivalu.

«Kas ei saa neid takistada? Kas ei saa?»

«Ju saab!»

«Aga kiiremini, kiiremini! Isegi minutid loevad . . .» Anneli lükkas Martinit, nagu tahaks ta teda tulelõõmas linna kustutama saata.

Tarum lohutas, aga see kõlas ähvardavalt: «Ärge võtke nii traagiliselt! Tulesüütajad ei jää palgata!»

«Kuidas siis mitte traagiliselt võtta, kui mälestused, noorus ja sellega koos elu ainus õnnelik aeg hävitatakse!»

«Taastatakse ning ehitatakse üles.» Tarum hakkas kõnelema Stalingradist, Velikije Lukist, Staraja Rus-

sast, Leningradist. «Elu ei jää seisma. Inimesed kannavad kivi kivile. Selleks nad ju ongi inimesed, patrioodid.»

«Inimesed lõhuvad ja inimesed ehitavad,» ohkas Anneli

«Ühed lõhuvad ja teised ehitavad,» parandas Tarum.

Martin lahkus Annelist puiestee otsal segases meeleolus. Anneli käsi lebas jahedana, jõuetuna hüvastijätul tema pihus, huuled sosistasid kähedana: «Head ööd!»

Jõudnud vallamaja teele, algaski Emajõe joonel marutuli. Lennukid voorisid pommidega. Jõe forsseerimine oli alanud.

VII. EESMINE LIIN

1

Narula jäi pärast vaenuvägede paanilist Emajõelt taganemist tühjaks. Iga päev tõi vooride viisi kodukohtadesse tagasi põgenikke, kes teisel pool jõge metsades olid redutanud. Vallakirjades oli juba üle tuhande nime. Aga see polnud veel kolmandikkugi ennesõjaaegsest arvust.

Operatiivgrupp sõitis maakonnalinna, kus pandi maksma kord, avati asutused. Tarumgi sai kantseleiametnikud. Ta ei jõudnud enam üksi kirjatööle vastu panna. See paisus päevast päeva ja kippus üle pea kasvama. Maakonna asutused aina nõudsid ülevaateid, olukorra kirjeldusi. Kõik andmed tuli kohapealt koguda.

Paar nädalat hiljem kinnitas parteikomitee Jaan Lasti aseesimeheks. See tõi Tarumile mõningat kergendust. Sisas oli Varblase kandidatuuri pooldanud ja Jaani saksa sõjaväes oleku tõttu põlastanud, aga Tarum viis Makarovi toetusel oma tahtmise läbi, kuna vahepealne aeg igati Jaani kurssi tõstis. Kogu tema neljakümne esimesel kadunud pere andis endast rõõ-

mustavaid teateid. Toomas sõdis majori auastmes, rind ordenites, tütar Leina oli välipostis leitnant. Ta oli abiellunud. Tema mees oli kapten. Margita abikaasa kirjutas, et on just alampolkovnikuks saanud. Neil sündinud neljakümne teisel Siberis tema vanemate juures poeg ja võib oletada, et Margita tuleb, niipea kui rongiliiklus lubab, koju külla. Jaan oli neist sõnumeist kasvanud, uhkeks ja peremehelikuks muutunud ning liikus püstipäi, valmis kuradi endaga sülitsi kokku minema. Mingi sapööriväeosa oli tema Makarovi soovitusel kutsunud. Last juhatas jõele parima sillaehitamise koha.

Näis, et hiljutiste iilingute mõju hakkas tükkhaaval hajuma, rahu saabuma, aga see oli väga rahutu, mässav rahu.

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium, Rahvakomissaride Nõukogu ja Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee määrusega tühistati «Eesti omavalitsuse» määrused. Teine otsus kehtestas kõik nõukogude elu reeglid. Aga mis? Aga kuidas? Ühest olukorrast teise sattunud inimesed küsisid, nõudsid ja uurisid. Ei puudunud ka kaebused, nii õiged kui ka õiguseta. Haridusosakond käis peale koolimaja remondiga, koolikohustuslaste registreerimisega, laialitassitud kooliinventari kokkukogumisega. Sotsiaalkindlustusosakond kogus vallavaeste, hoolealuste, orbude, okupatsiooni aastail mõrvatute kohta andmeid, jagas esimesi toetusi. Tarum sõitis õhtuti ja koidupuhtel jalgratta kodarad tuliseks ega oleks suutnud Lastita pooli asju suhteliselt nappideks tähtpäevadeks õiendada. Ka viljakoristamise ja -peksu alal osutus asesimees hindamatuks majandusmeheks, kes peidetud garnituurid, kadunud mutrid, rihmad, võllid kuidagi üksnes temale endale teadaoleval teel üles leidis. Tarumi kõrvu kandus, et Last Vana-Valgepõllul ja Paganamaa Kiigaritel oli ähvardanud, aga kas saab siis igal pool aina paitades asju ajada?

Meierei hakkas tööle. Tehti esimesed võikilod. Endised uusmaasaajad käisid maa asjus järele kuulamas. Millal võib nõukogude võimu poolt lubatud kruntidele kolida? Aga maareformi taastamine tõotas tohutut

koormust, sest neljakümne esimese kaardid vajasid ümbermõõtmist, ümberkorraldamist. Vallamaja oli nagu peastaap varavalgest pimedani rahvamurrus.

Kui aga jõudsid riiklikud vilja kokkuostukohustused, ütles Jaan Last nendega põgusalt tutvudes, et seda vilja praegu ei saa, pole kuskilt võtta. Ta lahmis oma arvamise ka Metsisele ja Sisasile näkku. Ent Metsis võttis tema selle eest korralikult pihile ja Last tõmbas pärast seda kaabu varnast ning tahtis sedamaid kohta üles ütelda. Martin hoidis teda tagasi: «Metsis nõuab õigesti.»

«Miks ta silmad täis sõimab? Ma olevat vastutustundetu, ma ei tahtvat Punaarmeed aidata. Tule jumal appi, kas sina sellist sõimamist siis tahad?»

«Ei — aga sellega harjub. Hiljem ei võta hellaks...» naeratas Tarum. Ta püüdis Lastile kriitika olemust selgitada, aga asjata. «Kuradi vanaemale!» hüüatas Jaan talumatult. «Viljapeksumasin seisab, vili mädaneb. Metsis ütleb «sihilik sabitaas». Aga kas meil on õiget rihma? Ühe va jupibuketiga saime masina käima. Kas tema selle ostis? Rahu ajal oli peksuhooaeg kolm-neli nädalat. Rihmad läksid alati sodiks. Nüüd undab masin ka öösi. Ja kas need on rihmad? Kas ta, mees, vaatas, mis rattaid ringi vedas, ja kas ta teab, missugune rihm peab olema?» Jaan tõmbas hinge tagasi ega oodanud, et teine vastab. «Ega's ma saa püksip....t rihma tõmmata! Ja sõnnikut ei tohi teha! Saaks oodata, et külmetab, siis tuleks tera kergemini välja. Nüüd võtab südame sandiks, sest pool vilja läheb põhku ning aganatesse...»

Tarum kinnitas:

«Nojah, õige see on...»

«Aga mispärast Metsis sõimab? Ja miks sa nagu nohik vakka olid ning minul lasksid temaga vaielda?»

«Ta ei sõima, vaid kritiseerib. See kõik on õige ja meie peame järeldused tegema ja...»

«Ära jama! — Mismoodi sa seda järeldamist teed?»

«Vili peksta ja normid anda!»

«Anname ja peksame...!»

«On vaja kiiremini. Sõjavägi ei sõdi söömata. Linnatööline saab nelisada grammi ja sedagi odraga pooleks.»

«Selle meie Narula leivaga siis elatakse!»

«Eks sellega kah! Igal pool on häda. Neljakümne teisel aastal masindasime Siberis veel märtsis. Lumetuisk, niisugune tuul, et rebib liha luudelt. Käed külmusid, ninad külmusid. Vili oli lumega pooleks. Naised veavad enda järel regesid. See siin pole veel midagi. Meil on valla kohta ligi üheksakümmend hobust. Sa vana oled siin, Narulas elanud ega ole kaugemal käinud ja õiget häda näinud. Küsi pojalt, kuidas ta kombainil töötas! Meid saadeti sõjaväeosast kolhoosnikutele appi. Ning raskustele vaatamata lõime õhtuti tantsu.»

«Kas oli kerge?»

«Ei! Ei olnud. Aga elu sai elatud ja rindele vili antud. Siin on talud terved, aga suured rajoonid Velikije Lukist siiapoole elavad koobastes. Põldu hariti juba neljakümne kolmandal lehmadega. Jumala eest, ise nägin.»

Lasti nägu muutus kohkunuks. Ta ei jätkanud vaidlust, vaid küsis kõhedalt:

«Mis me siis teeme? Ma sõidaksin homme vara-vara Paganamaale ja käiksin seal talust tallu. Mis pekstud, see viidagu ära. Küll neil on mineva- ja ülemineva-aastast viljagi. Seal need Kiigarid. Rahvas nagu tõhud. Ma ütlen, et... Neilt on kuus ja pool tonni saada. Sellest saaks ühe päevaplaani täis. Teeme siis niiviisi, et need normid saaksid kõige esiteks antud. Siis on aega oma viljaga külmetamist oodata. Mis sa arvad, litsuks õige Kiigaritele veel tonni juurde. Ma tean, neil peab vilja olema. Ei anna nad heaga, võtan kurjaga...»

«Juurde vist ei tohi panna. Lähevad kaebama...»

«Kaevaku! Ega vilja tagasi ei saa. Tennofilt võiks ka võtta. Metsis ütles, et tuleb üle plaani andmist õhutada. Emilie tõi oma normivoori ära. Küllap Anneli sundis. Las annab nüüd paar tonni üle plaani. Ta ju praotas suud, et tema väimees ka jällegi polkovnik. Ei, kurat!» Last lõi kämblaga laksudes vastu põlve. «Ma annan ise homme, ütleme, pool tonni ja ärgitan va Joosu Miilit. Ta ju ka nüüd lesest inimene. See nende Anneli on ikka kodus ega mõtlegi ära minna.»

«Sulle see naisterahvas ei meeldi?»

«Ei — mis seal meeldida! Ta on päris hea tüdruk. Sa pagan küll, jah, kuidas aeg muutub. Enne sõda ei olnud uhkemat prouat kui see Halini oma. Ega ta raip nii paha olnudki, aga inimesed armastavad lõugu lõksutada. Rikas, näolapp sile ja mehed kui penid kannul. Üleeile käisin Vana-Valgepõllul. Anneli kärutas laudast sõnnikut et pole asigi. Neil on puhas laut. Emilie ei lase kellelgi, käed rüpes, istuda.» Jaan Last naeris kumedalt, kurgu põhjast. «Einoh, see sõda teeb inimestega imet. Annelil Joosepi säärmannid jalas, püksid seeres. Justkui talutüdruk. Aga väga ilus inimene.»

Martin ohkas, altkulmu Lasti vaadates.

«Nende Halin pole kirjutanud,» jätkas Last end Tarumi vastas mõnusamalt istuma kehitades. Ta toetas oma suured soonilised käed kirjutuslauale. Särgikaelus pigistas kõri ja Jaani parema käe kaks sõrme käisid alatasa seda sikutamas. Hall maavillasest vammus lõhnas pinutagusest, mida ta kiitis ja teistelegi pakkus. Püksisääred olid säärikutesse topitud, säärikutel kalossid, mida Jaan ei julgenud maha võtta, sest ta oli need korduvalt kõige võimatumatesse kohtadesse unustanud.

«Miks ta ei kirjuta?» küsis Tarum.

«Ei tea. Nad elasid enne sõda hulk aega nii, et üks ei teadnud teise tegu. Halinil olnud teine ja Anneligi ei pühitsenud. Kord kõneles meie tüdrukutele, et lahutab, aga siis see jutt jäi katki. Noh — see kolonel võttis Joosepi tütre raha pärast. Aga muidu olevat päris mõistlik mees. Toomas teenis tema all aega ja kiitis. Leina kirjutas, et Halinil on nüüd ka kaks ordenit. Ma viisin kirja Annelile lugeda.»

«Ja naisele ning tütrele ei kirjuta?»

«Ei! Ma olen oma kirju oodates kõik postid läbi vaadanud . . .»

Last ei saanud Martinile Anneli ning Halini varasemast elust täit ülevaadet anda, sest äsja ametisse pandud koolijuhataja Käosaar tuli Ovsjannikovi peale kaebama ja viis jutujärje mujale.

Keskmisekasvuline range näoilmega Käosaar, peale kolmeaastast vanglas ja laagrites istumist koju

saabunud, oli kõikevihkav tegelane. Ta naeratas harva, kortsutas alatasa laupa, nagu koosneks elu ulakatest koolipoistest, kes vajavad rooska. Naise ja ainsa lapse enneaegne surm olid tema varasemale elule pitseri vajutanud. Üksikuna — Käosaar põlastas teistkordset abiellumist —, väga endasse sulgununa, kõneles ta loosungi lausetega, mis tema suus loomuliku kõla said. Tarumil oli Käosaarega juteldes tunne, et tema ees on paragrahvikonks, õppering, tööplaanid, õppevahendid ja õpikud — aga ka puhas hingestatud vaenlasevihkamine. Parteiliikmena neljakümnenda aasta juulikuust pälvis Käosaar vallas lugupidamist ning kujunes otsituks, kuna ta koolitöö kõrval ajas ka lastevanemate pensioni, abiraha ja muid asju. Aga Käosaare juurde tulid reeglina vaid endised sulased ja kehvikud. Keskmikule oli ta vaenulik ja viskas tema valusa käega kulaku kilda. Seal, kus Tarum kõhkles, Last soosis, oli Käosaarel ruttu kohus mõistetud. Ning ta oleks kerge käega kolm neljandikku valda kinni pannud, sest tema arvates oli okupatsiooni ajal ka lahtiolek süütegu. Lastiga ei saanud nad põrmugi läbi. Jaanil oli Käosaare jaoks hüüdnimigi — Liirika. Käosaar ei tahtnud okupatsiooniaegse noortejuhi lapsi kooli võtta. Kui talle selgitati, et needki tuleb ümber kasvatada, pahvatas ta, et see on lüürika. Ning Liirika nakkuski Käosaarele nagu omal ajal Linnukene Varblasele külge. Vahe oli üksnes selles, et esimene reageeris Liirikale lõputu, põlgliku üleolekuga.

Käosaar kahtlustas, et kooli kirjutusmasin on teedeosakonnas. Otsides ukselinke, ahjupotte, tinti, sest kõigest oli puudus, kõik oli korraga Narulast kadunud ja haruldaseks muutunud, sattunud ta poolkogemata linna Ovsjannikovi juurde ja näinud «Rekordil» kooli inventari pitserit. Volli kihutanud tema lihtsalt ja lühidalt oma «kunturist» välja. Käosaar palus ilmtingimata ja just täna asja uurida.

«Sa mine triki oma trikkimised Volli juures,» soovitas Last.

«Aga kas tema ei või koolis trükkida, kuni üldises tsentraliseeritud korras kirjutusmasinaga varustatud saab?»

«Tal enam papreid, sul vähem. Tee kristlikult...»

Käosaar ei arvestanud Lasti. Aga Tarum lubas Ovsjannikovi käsile võtta ja tema kontoris põhjaliku inventuuri teha.

«Õpetajate küsimus,» alustas Käosaar uuel teemal. Tema palitu taskus olid ankeetlehed. «Arvan, et meil on õnne. Mõned paremad õpetajad on ikkagi eluga pääsenud. Puuduva osa täidame keskkooli lõpetanutega. Vallas on üks, kel ülikool pooleli. Ta nõustus töö kõrval õppima. Ses suhtes ma abi ei vaja.» Ja tema auks peab lisama, et see oli tõsi. Maakonna paremad algkooliõpetajad tahtsid töötada just nimelt Käosaarega, sest ta oli tundide ja töökoormuste ning ka kommunaalteenete jaotamisel äärmiselt õiglane. Paljud hindasid ka tema otsekohesust. Vaenlane oli tema keeli vaenlane ja sõber — sõber. Vahepealseid mõisteid Käosaar ei tunnistanud.

«Lauluõpetaja küsimus on veel lahtine. Nagu õnnetuseks ei ole leidnud laulumeest. Muusikal ei ole uues õppeplaanis küll kandvat kaalu, aga laul peab olema. Lastele tuleb vähemalt revolutsioonilised laulud kätte õpetada.»

«Võta Vana-Valgepõllu Anneli. See mängib sulle klaverit ja laulab kõik laulud,» soovitas Last. «Joosepil endal tuli ka joru nagu tõrre põhjast. Ega keegi talle naljalt laulmises vastu saanud. Sa ju mäletad tema «Me oleme mehed kui mõtsapullid...»?»

«Jah...» Martin vaatas küsivalt Käosaarele. «Ikkagi Nõukogude armee kõrgema ohvitseri naine.»

«Ta võib olla kümne kindrali naine...» Käosaare silmade ja ägeda käeheite keel oli niivõrd selge, et seda oli võimatu kaksipidi tõlgendada.

«On ta nii paha?» küsis Tarum.

«Mis siis teie mõtlete? Hea või? Sellist laste juurde lasta!»

«Mis sina arvad?» pöördus Tarum Lasti poole Annelile kaitset otsides.

Aga aseesimees muutis oma ettepaneku ja lausus:

«Las viskab sõnnikut!»

Ning sellega see jutt lõppeski.

Kui Last järgmisel päeval Paganamaalt normivilja

«seerimast» tuli, olid ka temal Ovsjannikovile kibedad nõuded. See mees oli peaaegu kõik oma kunagise «sulasemaa» inimesed töötõenditega varustanud. Vilja ei koristata, peksust pole juttugi, aga ehitatakse mingit silda, mida ei ole talve eel isegi vanakuradile endale vaja, sest peatselt kaanetab külm nagunii kõik sood ja veed.

Tarum läks nüüd Ovsjannikovi kallale.

«Mis silda sa saatananahk metsas ehitad ja mis mehi sa seal pead?» nõudis ta järgmisel varahommikul Ovsjannikovilt. Viimane oli kabiinis ööbinud ega saanud esimesel hetkel arugi, mis temalt teada tahetakse. Tarumi hääl kõlas solvavalt ja sellepärast tõmbas Ovsjannikov huuled kitsaks triibuks ning mõõtis silmadega täitevkomitee esimeest.

«Mina olen maakonna mastaabiga töötaja, sinul ainult valla täitevkomitee. Sellepärast tarvita viisakamat tooni. Ütle mulle «Voldemar Mihhailovitš» ja «palun». Iga noormees ei hüppa ikka ninna! Ja üldse, sa ütle tänan, et ehitan, aga ära hauka ninast. Kes on sul saatananahk? Vanasti oleksin sulle selle eest... aga nüüd ei oska enam oma meheau kaitsta. Mis teha! Sõda...»

«Mis väljamõeldis see sild on?» nõudis kärsitu Martin Tarum.

«Ei ole väljamõeldis! Seal taga mäe sees asub kruusauk. Teed lähevad varsti poriseks. Mis sa siis teed? Kruusa tuleb peale vedada, tee tahab täita. Kui pole silda, ei saa kruusa kätte. Sellepärast alustasin sillast. Mul jookseb kõik algusest peale plaani järgi.» Ovsjannikov oli rahulikkus ise. Ta kratsis kukalt, haigutas magusalt, võttis istme alt valgesse kaltsu mähitud lauakella, kuulatas, kas käib, vaatas siis aega, pani kella tagasi ja pakkus Tarumile mahorkat.

«Miks sa pool küla tööle võtsid? Kas sa tead, kes nad kõik on?» nõudis Tarum, kui suitsud tossasid.

«Inimesed! Ülemusi nende seas pole. Sillatöölised. Kümnikul lasksin ankeedi täita. Selles polnud midagi kahtlast. Mul pole nii palju blankette, et iga teetöölise jaoks jätkuks. Hiljem, kui juba kaadriosakonna saan, sean kõik kartoteeki. Siis võid aruande saada. Praegu

las inimesed töötavad. Kuidas mobilisatsiooniga on? Kas kuulda oli? Minu mehed kuuluvad bronni alla. Teedel on sõjaline tähtsus.»

«Kuhu see mobilisatsioon jääb? Mis sa siis mõtled, et armeel pole täiendust vaja? Aga see pole meie asi! Siia antakse käsk ja meie täidame. Praegu on nende sinu sillaehitajatega tegu. Paganamaa on valla jõukamaid külasid ja teistest vähem purustatud. Aga seal ei peksta vilja ega täideta riiklikke müügikohustusi!... Last ütleb, et rukkihakid olevat aga rabatud.»

«Mis sa kostad! Aga ma pole keelanud ega takistanud,» vandus Ovsjannikov.

«Tühjadest taludest, nagu näiteks Madistelt, kaovad uksed, aknaraamid, pliidirauad. Kõik tassitakse seal laiali. Ja Lastile öeldi lausa näkku, et sina tuiad seal ringi. Mis teod ja toimingud need niisugused olgu? Käosaar ütles, et omastasid kooli kirjutusmasina. Mis röövlit sa mängid?»

«Mjaah,» mühatas Ovsjannikov ja pakkus teist pläru. Ta ise ei leppinud kunagi ühega, vaid jätkas alati esimesele teise otsa. «Mis puutub akendesse ning pliidiraudadesse, siis sellest ära suurt lärmi löö. Need panin mina paigale.» Sülitanud läbi kabiiniakna ja kuulatanud veel kord, kas kell ikka käib, jätkas ta end õigustades: «Inimestel, võta keda tahes, on see kuradi kapitalistlik tassimise mood. Vaatasin need talud üle. Tühjad mis tühjad ja selleks nad ka jäävad. Vana Vilbus juba siia enam nägu ei näita. Küll mina tean! Sõin nende talu leiba. Mul seal rahvas tuttav. Igaüks küsib tööd. Kuis ma saan keelata. Aga ütlesin ja hoiatasin, et neile, kes distsipliini ei pea ja looderdavad, viskan lõpuarved pihku, ja head aega. Vilbuse poeg olevat enne meie tulekut tiiru koju teinud, aga kohe jalga lasknud. Mõtlesin selle talu teetöölistele võtta. Nojah — need aknad! Kuis ma sinna inimesed saadan, kui kõik on tuule käes? Vaat sellepärast paningi lahtisemad asjad eest ära, et kui keegi himukas tuleb, siis läheb tühjalt tagasi. Pole — ja kõik. Aga ma tegin akti ja võtsin arvele. Hiljem kannan bilanssi. Kõik on korras. Ära närveeri. Ega's sina üksi oska asju ajada. Käosaar

aga olgu vait. Kirjutusmasinal pole praegu enam mingit templit. Täna aga löön teedeosakonna oma peale.»

«Sa, sõber, oled päris röövel!»

«Mispärast röövel? Mul on enam kui temal masinat vaja,» solvus Ovsjannikov. «Ma olen ettenägelik inimene. Aga sina ära mängi Liirika suuvoodrit. Las tuleb ise kõnelema. Vaata parem oma tööd ja tegemist. Sul on siin vallas väga suured puudused. Vaata, söögimaja ei ole veel. Aga on väga vaja. Kas sa tead, kui kuradi piinlik on taludest kõhutäit kerjata? Lähed ja küsid ning tema annab sulle kui armuandi ega tea hiljem, palju maksab. Meiesugusel saksal pole kotiga raha kaasas. Siia tulevad kool ja kooliõpetajad, haigla, post, tõpratohter, meierei ja tont teab mis asjamehed. Mõtle, et nad ei ela õhust, ja tegele selle asjaga. Las me ise jagame Liirikaga oma masinad. Küll ma toon tema koolile oma autoga paar koormat puid.»

Tarum kaitses end.

«Kaubandusosakond oli kohal. Sööklale on mõeldud...»

«Ainult mõelda — sellest ei jätku. On vaja konkreetselt, niiviisi, et ma täna õhtul saaksin kas või kapsasuppi.»

«Noh, nii ruttu ei jõua,» vabandas Martin. Ovsjannikovi jutt häiris teda. Sööklaküsimus oli ju väga pakiline, aga selle lahendamine ei sõltunud üksnes valla täitevkomiteest. Maakond viivitas ja organiseeris linna toitlustamist, arvati, et asulatega on aega.

«Alusta kõige tähtsamast! Mis see antud olukorras on? Söök. See aga tähendab söökla!»

«Mul ei ole telefonigi, et saaksin linna helistada ja nõu pidada,» ohkas Tarum. «Aparaat tuuakse alles homme-ülehomme. Väliaparaat oli, aga andsin miilitsale. Nende töö vajab operatiivsust. Nad ei saa ilma läbi. Jõeääre külas varastati lammas. Eile kisti täitevkomitee teadetetahvlilt Informbüroo maha.»

«Kas sina, vennas, arvasid, et siin läheb rahulikult? Ma mäletan sind Leningradi ajast. Sa ei pannud mind tähele. Ma kiskusin suitsu ega pruukinud suurt suud. Sina aga nõudsid rindele ja esimesse ritta saat-

mist ning arvasid, et ühes maakonnas ja veel vallas oled kuurordis. Siin näed, et esimene ešelon asub igal pool. Frondil püssiga on kergem. Karjud «hurraa» ja lähed rünnakule. Vald vajab teistsugust taktikat. Aga kes ütleb, missugust? Sõda ei või enam kaua kesta. Eesmine liin tuleb varsti täies ulatuses siia. Kas oled Saaremaalt midagi kuulnud?»

Tarum kõneles nii palju, kui ta teadis korpuse võitlusteest. Tuttavad nimed, tuttavad väeosad. Ovsjannikov kuulas keskendatult ja pilt pildi järel jooksis tema silmist mööda. Tal oli hea meel, et vaenlane sai uusi lööke ja süda valutas iga kaotatud seltsimehe pärast, nagu oleks see ta sugulane, sellele vaatamata et ta polnud Põhja-Eestisse ja saartele saanud ning omas üksnes ettekujutust sealsest elust. Ent asjal oli üks suur siduv joon: saarlased võistlesid omal ajal suurel maal setudega sulasekohtade pärast. Neid kandsid hädad leivapala otsima, nad talusid ühesugust alandust, sest ega see talust tallu enda müümine magus asi olnud.

«Mis sa arvad, kes sööklat võiks juhatada?» küsis Tarum järsku Ovsjannikovilt. «Kaubandusosakond käskis kohapealt kaadri vaadata.»

«Aga Anna-Mia Halin,» vastas teine pikemalt mõtlemata.

«See pidi olema tont teab mis kõik kokku. Käosaar on temast igatahes väga halvas arvamises.»

Ovsjannikov oli kirjutusmasina pärast Käosaarega vimmas ja vastas:

«Liirika saada kuke hänna alla! Leidis autoriteedi!»

«Mis sa arvad, kas selline ka tööd tõsiselt võtab?» Tarum kõneles aeglaselt, raskelt.

«On mis ta on! Kas sa arvad, et sulle antakse siia prohvessor ja sotsialistliku töö kangelane putru keetma? See eit teeb tööd. Mine vaata! Nad ajasid emaga kahekesi terve talu vilja kokku. Ma nägin ise, et lüpsis lehmi. Aga praadida ja vaaritada oskab ka ning see on kõige tähtsam. Mis ta muud on — see üks kama kõik! Ja mees on tal ikkagi korpuses ning ohvitser. Mis see meie asi on, kuis nad elasid...» Ovsjannikov mühatas, otsis seljakotist kuivanud kannika, mur-

dis pooleks ja pakkus Tarumile. Viimane keeldus. Volli kehitas naeratades õlgu ja hakkas närima. Teda ümbritses mingi iga olukorraga kohanev rahu, aga silmad vaatasid siiski ajuti Tarumit, nagu uurides, kas valla võim inimeste sellise söömaaja pärast südant valutab või mitte.

«Ühelt poolt on hea, et telefoni pole,» sõnas Ovsjannikov pärast minutilist vaikust, suutäie allaneelanult. «Metsis peab linnas büroosid ning annab inimestele pähe. Terve aktiiv löödi vilja koristama ja varuma. Aga mina sõidan valdades ja mind ei saadud kätte. Tervishoiuosakonna mees kaebas, et tema on naabervallas volinik... Volinik... Vaat, missuguse aunime välja mõtlesid! Annavad volituse ja ole volinik. Aga teed — kas need polegi tähtsad? Laske, ma olen oma teedel volinik! Vaatan siit üle mägede ja kujutan ette, kuidas kõverused on välja võetud ning jookseb sile asfalt... Siis võiksin käed rinnale panna ja lausuda, et minust jääb niipalju maailma järele. Nemad aga — vili ja vili! Täitevkomitee koosseisus on põllumajandusosakond. Las võtab inimesed ja paneb laduma. Aga sina ole rahul! Ma sõidan veel täna Paganamaale ja vaatan need mehed üle... ning põrutan peale, et kes vilja ära ei vii, sellele lõpuarve. Mis nad meie osakonda alt veavad? Teed kuuluvad siseasjade organitesse. See pole naljaasi. Vaja mul kuulata, et minu osakond on tagurpidi eesrindlane. See ei passi! Aga sina ära Metsisele kaeba... Aitab, et Liirika juba susib...»

Kui kaubandusosakonna töötajad paar päeva hiljem söökla-teemaja organiseerimise asjus valda tulid, nimetas Martin Tarum neile pikema jututa Anneli Halini nime.

2

Sügis jätkutas justkui normeeritult, kaardi alusel päikesepaistelisi päevi. Udud, hallahommikud vaheldusid. Linnuparved siutsusid kirikumõisa pärnades, andes lehisekäbidele ja pihlamarjadele valu. Tuul nagu kammis läätspuupõõsa haralisi raage, huikas vahedalt ja

õelalt kirikutornis ja koputas siis laudadega kinnilöödud alevikumajade akendele meeldetuletusega, et klaasi pole. Sinirohekas taevas laskus madalale, et katsuge, vast saate kätte.

Punaarmee jõudis Riia ja Jelgavani. Toimusid kohaliku tähtsusega lahingud, millest Informbüroo teadetes paari sõnaga mainiti. Ent suusõnaliste kanalite sõnumid — Riia alt vooris põgenikke — kõnelesid, et seal oli raske, seal lõhkesid pommid ja paukusid suurtükid.

Narula oli muutunud sügavaks tagalaks. Siin polnud enam isegi sõjaväeosi. Aga elupinge tõmbus traadile, tempo kiirenes. Peamine, millega valla täitevkomitee lahingut pidas, oli vili ja vili. Partei Keskkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu andsid määruse päästa saak. Küsimuses olid peremeheta talud. Narulas oli selliseid neljakümne piires. Lubati isegi maale siirdunud linnaelanikest mobilisatsiooni korras löökbrigaade moodustada, aga tegelikkuseni Narulas sel alal ei jõutud, sest linnasaksad ei lasknud endid kamandada, vaid kadusid kes kuhu. Viga seisis selles, et igasuguseid töökohti hakkas olema lausa jalaga segada. Ja «untsantsakate» põllutöö polnud ka kiita asi. Last ja Tarum lahendasid tühjade talude küsimust pisut omavolitsedes, aga sellele vaatamata edukalt. Nad jagasid maa silmnäolt piire tõmmates kohalejäänud naabrite vahel, nõudsid neilt normi sisse ja lubasid talu ülejäänud viljasaagi koristajale. Taluosa hooldaja pidi aga ka talivilja maha tegema. Last oli nagu kuri peremees hommikust õhtuni põldudel oma «pooleterameeste» kukil ning lõi lahinguid.

«Kui palju?» küsis Tarum Lastilt igal õhtul.

«Kui palju?» nõudis Last hommikuti.

Kui palju jõuti masindada ja palju sellest laekus normiks? Vili, vili ja veel kord vili... Muud jutud ja mõtted kahvatasid selle kõrval kaalult ja tähtsuselt, sest rinne vajas, rinne nõudis, linnad ei elanud söömata. Aga tonnid olid visad tulema. Iga tsentneri kogumine maksis jalavaeva ja mida päev edasi, seda raskemaks muutus. Peremeesteta taludesse tungisid kratidki. Last tabas ühe Köstri küünist peksmata tali-

nisu virna juurest — südaöösel, tavalisel puukide kolamise tunnil — ja lajatas tohlaka üle vahtimise. Hiljem käis Varblase Kustas sinise silmnäoga ringi ja Mildal andis talust tallu vadida ning seletada, kuidas hobune, raip, Kustast aisaotsaga silmnäkku müksas. Paganamaa peremeesteta suured talud andsid hädavaevu seemne tagasi. Tera kadus seal viljapeadest. Kui Lotalt seletust päriti, vastas see õelalt, et peale Punaarmee sõdurite pole tema silm kedagi ei Madistel ega mujal näinud.

Ühel vihmasel õhtupoolikul ilmus Anneli vallamajja leivajahu jahvatamise luba saama. Et Vana-Valgepõilu normid ja üleplaani andmised olid kenasti õiendatud, tagas seadus talle selle õiguse. Aga jahvatada soovitava vilja kogus oli ülemäära soliidne.

Tarum saabus just maakorralduskomisjoniga üht talu vaatamast väga pahas tujus. Kaks venda olid kakelnud nagu laadalised. Kumbki nõudis talu hoonetega osa. Kui komisjon lubas elumaja pooleks jagada, keerati ootamatult piigiotsad maakorraldajate poole. Naised tarvitasid isegi vägisõnu. Kohanud esimest korda sellist väiklast jonni, oli Martin väga nördinud ja võttis Anneli jahedalt vastu.

«Milleks tahate nii palju jahvatada? Veskil on praegu ülepeakaela tööd,» küsis ta ebalahkelt.

Anneli kehitas rahulolematult õlgu. Temast hoovas põlastavat, jäika pilget. Täpselt nagu kabeliaial, nende esimesel kohtumisel. Vahe seisis selles, et ta oli jällegi väga ehitud. Tumeda kostüümjaki alt paistis pimestavalt valge pluus, pluusi esisel sätendasid nööbikesed. Porisest teest hoolimata olid jalad kõrge kontsaga kingades ja õhkõhukestes siidsukkades.

«Lühiühendus,» mõtles Tarum. «Jahvatagu ometi oma tonnid. Muidu hakkab see ka säutsuma!» Ning tahtis sõnalausumata kirjutusmasinal trükitud jahvatusloa blanketti täita, et Anneli saaks oma kontsadel minema kõpsuda.

Aga Anneli soovitas ootamatu asjalikkusega:

«Andke luba sajale kilole!»

«Aga kas siis sajast aitaks?» kõhkles imestunud Martin.

«Noh — kuidas võtta! Mulle kulub sada grammi

päevas. Ema on peale isa kaotust närbe söögiga. Tütar pistab tugevasti. Talle kulub — kakssada. Arvutage, palju see aastas välja teeks, kui juurde lisada, et kuigi palju kulub loomadele ja kuigi suured tagavarad on veel olemas,» rehkendas nüüd Anneli magushapult.

«Milleks te siis kaht tonni jahvatada tahate?» küsis Tarum pahuralt.

«Mina ei taha kaht tonni jahvatada,» möönis Anneli.

Martin liputas avaldust:

«Aga see siin?»

«Olen kindel, et teie niisugust luba ei anna!»

Martin jäi talle üllatunult näkku vahtima.

Anneli pihtis tõsiselt:

«Avalduse kirjutasin teiste survel.»

«Ja kelle?»

«Muttide, peamiselt aga kodanik Liselota Kiigari.»

«Ja miks ta ise ei tulnud?»

«Liselota ei saa tulla. Teie ei anna talle luba, vaid nõuate normide tasumist. Selles seisab kogu kavalus.»

«Tegi teist täisverelise esindaja?» haletses Tarum muigamisi.

Anneli näos oli võrratu riukalikkus:

«Jah, sest mina olen ju paras igale poole söödaks. Edvistan natuke ja teie ei suuda luba keelata. Hiljem vean vilja veskile, seal jälle naeratan ja võlun niiviisi kotitõstjaid. Tagatipuks tuleb turulesõit. Jahu hind pidi kõrge olema. Lota himustab rublasid. Eks ole? Haruldaselt huvitav?»

«Miks ta teid kantseldab? Tehku ise!» soovitas Martin.

Anneli muigas:

«Sedasama arvan minagi.»

«Ja öelge talle!»

«See pole nii lihtne. Mu ema käsib ka. Lapsed peavad aga vanemate sõna kuulama. Avalikult ei tohi vastu hakata. Aga mina pidasingi kodus juba lahingu maha.»

«Ja kaotasite?»

«Kuidas siis teisiti? Vastasel korral poleks ma siin!»

«Minu kaastundmus!» kummardas Martin. Tema nägu tulvas seesmisest lõbust, silmad särasid hingestatult. Anneli kõnelemisviis, leebe eneseironiseerimine ja riukalikkus lasksid teda paista vembus kambameest otsijana.

«Otsustasite Liselota reeta?» küsis Tarum suitsu ja tuld pakkudes.

«Mitte päris niiviisi,» punastas Anneli, tõstis siis pilgu ja jäi Martinile otsa vaatama.

«Ah mitte päris niiviisi?» usutles Tarum. «Kas annate endale aru, et andsite kaudselt üles Liselota peidetud vilja? Ta on kogu aeg nutnud, et tera pole. Ma võin need kaks tonni normivõla katteks võtta!»

«Seda te võite! Ma pole nii naiivne, et ei näeks ette sellist võimalust,» nentis Anneli. Tema suunurkades mängles olukorda ala- ja end ülehindav muie. Käsi veeretas sigaretti, mis oli kustunud. Aga ta keeldus, kui Martin taas tuld pakkus. «Te võib-olla taipate, et mulle ei meeldi Kiigari Lota, sest vastasel korral kühveldaksin ehk nende kartulihauas vilja kottidesse või hoiaksin Minnal kotisuud. Kas saate aru, et ta on vastik?»

«Visake välja!» soovitas Tarum lühidalt ja lihtsalt.

«Sellega tuleksin toime, kui ema poleks tema nõus. Aga üks kahe vastu?»

«Siis on olukord keerulisem! Mida kavatsete teha?»

«Esialgu ei mõtle ma veskil ja turul käike oma õlgadele võtta ning säästan sellest ka ema. Ta on isa hukkumisest saadik jalgealuse kaotanud. Liselota kasutab olukorda, aitab haliseda. Kokkuvõttes: ma ei tulnud kahe tonni jahvatuse luba saama, vaid viisakalt ilma jääma. Kirjutage sellele paberile: veski ülekoormatuse tõttu luban jahvatada esialgu viiskümmend kilo. Aitab!»

«Ja tasuks vandenõusse heitmise eest võin seal — te ütlesite kartulihauas — väikest ülevaatust teha?»

«Minu õnnistusega! Siis olen kindel, et mul ei ole sealtkandist mõnd uut üllatust oodata. Aga jätke talle parajalt leivaks ja soolarahaks. Muidu hakkab meie pool kotikesega jahu järel käima.» Anneli toetas küü-

narnukid lauale ja nähes teise silmis heakskiitvat imestust, jätkas: «Vana-Valgepõllu on mulle alati kodusadam ja südamerahu tagasisaamise koht olnud. Nüüd on korraga selle Liselota tõttu kõik kohad virisemist-pirisemist täis. Ma tahan igal tingimusel ja iga hinna eest Lotat meilt eemale peletada. Kas te mõistate mind?»

«Püüan!»

Kuigi Martinile jäi Anneli käitumises nii mõnigi aje mõistmatuks, imetles ta tema moraalset üleolekut sellest ringkonnast, kes oli tema sünnitanud ja kuhu ta tahes-tahtmata kuulus.

«Ma ei salli naiskodanik Liselota Kiigarit,» kinnitas Anneli veel kord, tõusis siis püsti ja näis millegi üle järele mõtlevat. Martin vaatles teda toolileenile laskunult, pilukil silmi, hindavalt. Kui võluv ja kui moodne! Aga juuksed pugesid väevõimuga rohelise siidrätiku alt välja. Kõrvades sädelesid kuldkapslis kivid.

«Meil on siis ühine maitse,» sõnas Tarum ja lisas peale hetkelist pausi nii, et öeldut võis alltekstiga mõista, «... Kiigari Liselota suhtes.»

Anneli näole valgus sügav puna, nagu oleks teda kuriteolt tabatud.

«Muidugi!» ühmas ta segasena.

Martin püüdis tagajärjetult seda tundepuhangut mõista. Ta muutus ettevaatlikuks ja sõnu valivaks, aga nende vestluse tooni siirus oli saanud mõlema tahtmata ja ettekavatsemata mükse.

Anneli võttis loa viiekümnele kilole ja pistis taskusse ning sirutas seejärel hüvastijätuks käe.

«Istuge veel!» palus Martin kätt lahti laskmata ja mõtles: «Kas ta nüüd teise käega äigab?» Ning ta pidi endale tunnistama, et see oleks pagana meeldiv olnud ja laua tagant tõusmise ning Anneli kaenlasse sasimise põhjuse andnud. Üksnes rohekaid silmi nähes surus ta peaaegu teisele valu tegevalt jahedat, vaevalt märgatavalt võppuvat kätt.

«Kui kaua?» küsis Anneli, tõmbas käe ära ning lisas: «Karukäpad... Aga võin tõesti mõnikümmend minutit teie aega oma kasuks raisata. Siis on kodus hea vale-

tada, kuidas teid meelitasin, palusin, hurjutasin, oma Punaarmees võitlevat meest trumbina ette viskasin. Aga teie jäite külmaks, sest veski on tõesti tööga üle koormatud. Lota ootab nagu linnupoeg, et ümmardaksin teda. Aga mina? Ajan kogu süü teie kaela. Olete paha! Nõuate normi, keelate jahvatamisluba. Püüan teid hästi põhjalikult siunata.»

«Võib ka! Ega see vale ole! Kui aga sellest kartulihauast Kiigarite normivilja kätte saaksin!»

«Kui kärmesti teete! Täpsustan: keskmine kolmest metsaäärsest koopast. Kraav on ette kaevatud, aga sillalauad asuvad sealsamas haovirna all. Tahaksin veel midagi lisada,» jätkas Anneli. «Kas mäletate seda kampa, kes mind kirikutrepil tahtis «naiseks võtta»? Üks neist oli Liselota poeg. Kas nüüd saate aru, miks olen siin?»

Tarum kahmas Anneli mõlemad käed pihku ja vaatas kaua tema tasujailu. Kakskümmend minutit kulusid lubamatu kiirusega. Anneli jälgis malbe naeratusega kella ning lubas end vihmamantlisse aidata. Teda näis tõmbavat Martini lähedus. Viimane taipas seda meeldivalt kohmetades ega küsinud endalt: «Mis ütleb Salme Tarum?» Mis temagi võis parata, et Anneli sulnis lõhn teda ründas? Ainsaks lohutuseks jäi — «see läheb mööda...» Aga ta lausus need sõnad omaette vandudes.

Martinile meeldis üliväga, et Anneli ei palunud seda, mis ta kõneles, salajas hoida. Lahkudes jätkus mänglev jututoon, nagu oleks kõne all midagi lõbustavalt vembukat.

3

Teadmata miks, aga Martin vältis lugu Lastile kõnedes Anna-Mia nime.

«Ma lähen vaatan selle asja kohe üle. Kui saaks Volli «kassiga»: tooks ühe koorma korrapealt ära,» kahjurõõmustas Last, sest see oli vesi tema veskile. Ta ei mallanud isegi uurida, kust Tarum sellise kõmulise uudise võttis, vaid põles kui peerg kahest otsast.

Kui Ovsjannikovi otsima hakati, selgus, et see oligi sõitnud Paganamaale.

«Ma lasen ülejala järele. Sa mine vastuvõtupunkti ja oota tagajärgi,» kemples kannatamatu Last.

«Aga kui sa üksi toime ei tule?» kõhkles Tarum.

«Mina ei tule Lotaga toime? Last ei tule Kiigari Lotaga toime? Tean kõik nende kartulihauad. Kui seal aga on, siis seerin normi punkti.» Last venitas e-sid maailmatuma pikalt.

Paganamaa uuel sillal seisiski Ovsjannikovi poolteisetonniline. Peremees ise mõõtis hiljutikaevatud kraavi.

«Kuidas sa's läbi said?» küsis Last porisele teele osutades.

«Ujusin!» vastas Ovsjannikov ükskõikselt ja siunas kuuldavalt: «Šulikud mis šulikud need minu teetöölised. Viskasid kümme sülda, palka tahavad viiekümne eest. Nad mõtlevad, et ma ei tule vaatama. Ei lähe läbi — mind ei püüa... Aga sina, kohalik abivõim, mis asju sa siin ajad?»

«Vilja!»

«Aga kas sul siin mõni saamise koht tallel on?»

«Nagu oleks.»

Volli pakkus ise: «Läki minu «kassiga». Viskame kotid peale ja punkt. Metsis kutsus mu eile komiteesse ja andis õpetust. See Liirika vist kaebas. Ma ei aitavat varumist ja mängivat maradööri. Las näevad, et vean vilja. Sa teatad linna?»

Last muheles autokabiini ronides. «Võib ka. Aga ega me heaga saa. Tuleb vist väikselt pigistada. Need kuradi Kiigari-eided.»

Kümme minutit hiljem olid nad Lota taluõues.

«Tere, sõtsikesed!» kummardas Jaan kentsaka aupakliikkusega. Minna koristas Adalbärdi alal loomapeedipõldu. Lota oli pühapäevarõivais kuhugi minemas.

«Tere jumalime!» vastas Lota mõlemi eest. Ta tõmbas nina kärssa, ajas mokad torru. Vesihallid, kulunud kulmudega silmad vaatasid jumalat appi hüüdvalt taevasse. Minna kohendas kaharaid seelikuvolte, lükkas pearätti tahapoole, tahtis ka nagu midagi öelda, aga vaikis.

«Tulime teile külla, lesekesed. Te siin kahekesi ja talud taga. Vahest on koduväikoht saada,» lõõpis Last. «Sa, Minna, va ilusa olemisega naisterahvas...»

«Kas sa nurjatu pead oma suud!» kohmetus Minna. Tema põskedesse valgus puna, huultele settis niiske läige. «Oled küll suure koha peal, ajad inimesi taga, sõidad masinaga ja sulle on antud seda väge ning võimust, aga et selle lorramise maha jätaksid, seda minu kõrvad vist ei kuule...»

Lota heitis Minnale halvustava pilgu.

«Kus ma's saan! Ma oleksin su omal ajal ära võtnud, aga näe, Maali jõudis ette. Noh, sa said Lota abiga ka kange Juku. Ta on sul täitsamees. Näe, vili teil koos, rehed pekstud, terad kuivatatud, uudse ka laual. Ma ei ole niikaugele jõudnud. Tulin laenama. Ärge olge ahned. Andke mulle ka.»

«Sulle?» küsis Minna arusaamatuses. Lota pilgutas talle silma. Tema arvates ei passinud Jaaniga liiga palju kõnelda.

«Mulle neh! Sugulase ja hea tuttava poolest...»

«Ei ole meil sulle ega kellelegi muule midagist anda,» haaras Lota jutuotsa. Ta kõneles kangelt, Lastist mööda vaadates ja silmadega õues tiirutavat Ovsjannikovi saates. «Venelased võtsid rukki hakkidest. Nisurõugud põletati maha. Kesv aeti vangerde ja masinatega lömaks. Kõksisime niisama vikatitega kõrre üle. Saab aganaidki leiva sekka siputada. Siia tulles tooge. Mida's te muidu kõnelete, et nõukogude võim avitab kehva rahvast. Me ju ka nüüd kehvad! Visake kott ussaida, siis inemine näeb ja kitab.»

«Na-na, Lota!» Last ähvardas näpuga. «Mis sa petad? Mitmes käsk see nüüd oligi, et sina ei pea mitte petma? Sa oled seda va luteruse usku. Teie õpetajal on suur must labruk, mis peab patud ära varjama, aga Wühneri mantel olevat lipst läbi. Vanamees põletanud ahju peal olles viimased kaltsad. Riiet pole praegu saada. Emand teinud sellest va laulumantlist teisele säärevarjud — ühe terve paari ja teisele taguotsa ning ühe sääre, et kui ära kulub, siis võib vahetada. Varblase Milda näinud oma silmaga. Sul, sõtsike, ei ole enam pattude peitmise kohta! Ei ole! Parem viska

kotid täis ja anna norm ära ning üle plaani ka! Mis memm sa siis oled! Vana-Valgepõllu Emilie andis terve koorma üle plaani Punaarmee fondi...»

«And ta kedagistki! Sa võtsid vägisi! Kas sulle ei ilmu ka vahel unes hoiataja rahva röövimise eest?»

«Ei ilmu, sõsarakene. Ja Emilie seisis ise aida lävel, näidates, et siit nii palju, sealt naa palju. Lõpuks pelgas, et vähe ja viskas külimituga nisu. Ära sa Emiliet puutu! Tema on mul va kallis piirimees! Vanasti olite küll kanged seltsinaised, tema maanaiste oma ja sina kodukaitsja. Vaat, kuidas pidusid tegite, kursusi pidasite! Minagi laulsin teile täispeaga «ta elagu» ja «palju aastaid». Ja nüüd tunnistad enda nii viletsaks?» Last raputas altkulmu piiludes pead. Soni vajus tahapoole. Juuksed tolknesid otsaees. Kasukahõlmad liikusid linta-lonta, sest Jaan vehkis kätega.

«Latra mis jõuad! Ait on tühi. Surm ei võta ka sealt, kus pole.»

«Surm muidugi. Aga kas mina olen surm? Sa oled ka veel kõbus. Liha ja pekki küll napilt, sest sa ei raatsi süüa ja topid kõik Adalbärdile. Tal on seitse puuda keret. Aga üle kahe annate kahe mõistliku inimese plaani välja...»

Minna kihistas Lota selja taga tasast naeru. Talle meeldis, et Lota kõhnust tõgati.

«Võta siis need kered normiks, kui nad sulle nii ette puutuvad,» salvas Lota.

«Sinu kerega pole suurt peale hakata. Puha kondid. Adalbärt on sul...» Last astus sammu Lotale lähemale ja küsis: «Adalbärt on sul kuskil võsas?»

«Eks siis otsi teda võsast. Kauple temaga...»

«Mis ma tast otsin. Õige mul asi! Kel teda tühja vaja! Andke norm ära ja istuge metsas et küll saab! Mine sa kah! Siis om seltsim! See pole ka ilus asi, et sedaviisi vigurdate. Terve vald õiendas oma võlad ära, teie aga nagu vallasandid — ei ole ja ei ole...»

«Me pole võlga!»

«Vaata vassisti väljas! Sakslaste ajal panid Heinole leivakoti kaasa ja saatsid omakaitsesse. Vilja viisid esimesena. Mis võlga te siis maksite? Nüüd sul pole võlga! Iga valitsuse ajal on normid. Kostjale maksid

nii, et silm sinine. Mis sa siis arvad, et nüüd saad jumalamuidu elada? Vaata, sild sulle reole juba tehti. Kas see tuli taevast?»

Lota kilas õelalt:

«Te ju laulate päevast päeva, et nõukogude võim on hää, muudkui annab ja annab, aga nüüd tulete tahtma. Kus te's vaeseks jäite? Ega's Eestimaa jõua suurt Venet sööta!»

Ovsjannikovi süda kargas täis. Ta ei suutnud end pidada. Rusikas tõusis iseendast poolde vinna.

«Sa, proua, mõtle ja siis ütle! Kes tahab, et Eesti Venemaad toidaks? See on niisugune jutt, mille eest võiks sulle mõne aasta vinnata! Vaatame, et ise söönuks saame. Venemaa toidab praegu meidki! Kui sa nüüd heaga vilja ei anna, siis näitame sulle, kuidas Luukas õlut teeb. Sa pole lihtne naine! Kes sind ei tea!»

«Minu pärast tehke, mis tahate,» pomises süngestunud Lota. Ta küll kartis, aga ei mõelnudki alistuda. Minna näppis tegevusväljalt eemaletõrjutult rätinurki, punetav ja kaame vaheldumisi.

«Ah siis vilja ei ole?» nõudis Last tõgamisi.

Minnat-Lotat vaikisid.

«Aga kui leian?»

Lota lükkas aida kahepoolsed uksed paukudes pärani. Külimitu põhjas olid herned, paaris kotisopis leivajahu. Toored, õrtele kuivama laotatud lambanahad lehkasid.

«Vaatame kartulikoobastesse ka,» naeris Last õelalt ja võttis sirge sihi üle nätske, vajuva kõrrepõllu. Minna pistis ulguma. Lota jooksis, nii et pori pritsis, Lasti ette ja tõstis sajatades rusikad.

«Neetud, igavesest ajast igavesti neetud! Ära siit! Karda pattu! Kui punased siit välja aetakse, lasen, lasen su jalgupidi üles puua!»

Aga Last ei hoolinud Lota kurjast jutust, vaid lisas samme. Ta loopis kärbised ja õled koopasuu eest kõrvale ja avas ukse koopa sisemusse, mis oli otsast otsani vilja täis.

«Võta oma norm,» plahvatas nüüd Lota.

«Kas siis võtmata jätan? Aga mis see sinu asi on?

Ega's see pole sinu vili. Sa ju ütlesid, et surm ka ei saa sinult võtta, sest pole. Volli Ovsjannikov ka kuulis ja tunnistab. See on minu vili. Ma ise tõin siia ja tulin nüüd järele...» parastas halastamatu Last. «Tahtsid, et sulle tuuakse. Olgu siis, annan nii palju, et hing ületalve seisab. Tahad tulevaks aastaks külvata, laenan siit ka seemne.»

«Kas siis nüüd pole seadust, mis röövimise ja varguse keelab?» kaebles hüsteerikas Lota.

«On küll! Aga mis see seadus siia puutub? Sa ise ütlesid oma suuga, et sul pole vilja,» näägutas Last.

«Sina oled varas, varas, röövel, marodör! Palju sulle inimeste röövimise eest makstakse, äraandja?»

«Sa peaksid ise hinda teadma,» pilkas Last. «Sinu Heino oli vassistidel selle töö peal. Aga kus ta nüüd on? Metsas?»

«Valetad, uss niisugune!»

«Mis sa oma au mulle pakud!»

Kahe Kiigari talu normivili oli hea noos. Last talitas ses asjas käbedalt ning kähku, kuigi isepäiselt ja omavolitsedes ning Minnat vilja kottidesse loopima sundides. Aga oli tal siis aega määrusi ning seadusi lugeda, kui oli pääsenud Lota «vaesuse» kallale?

«Kombes!» suurustas ta Tarumile esimese vooriga punkti jõudes. Ovsjannikov osutus sitkeks kambameheks. «Kass» ujus ränga koormaga neli reisi edasi-tagasi. Vahepeal jõuti ühte tee koolmekohta hagugi ajada.

«Näete nüüd, et oli silda vaja,» osatas Volli. «Aga teie torisesite! Ei oska ikka ette näha! Silmaring puudub. Kui pole mind, kes siis teie eest mõtleb?»

Paar päeva hiljem kutsus Last Tarumi Maali keedetud hapukapsaid sööma. Nad olid põrsa veristanud ja värske oli majas. Kirikumõisa lasipuul märkasid nad Lota kimlit vedruvankriga.

«Nüüd läks õpetaja juurde mulle egipti nuhtlust paluma,» osatas Last. «Peaks tal võhrul hobuse käest võtma. Siis seisaks kodus. Muidu kooserdab igal pool risuks ees.» Heitnud uuriva pilgu ümberringi ja näinud, et pole karta kuuljat-nägijat, oli Last käbekähku

Lota vankri kallal ja keeras asjatundlikult mutrid rataste otsast ära.

«Ma tahaksin näha, kuidas ta, hobune käekõrval ja vanker seljas, tagasi läheb. Või silkab jala ja saadab Minna järele? Temakese kaudu see viljajutt vist su kõrvu sattus?»

«Ei!» valetas Tarum. «Linnast helistati...»

«Noo? Nad seal siis ikka meie asju teavad?» imestas Last.

«Teavad!» tõendas Tarum.

«Jajah! Aga kes see teadja siis oli?»

Tarum mõtles sel minutil: «Sa oled kummaline, ilus Anneli. Mis süda sul on? Kas tahtsid üksnes solvamise eest kätte maksta?» ega kuulnud Lasti küsimust. Viimane arvas, et teda ei usaldata ja tõmbus mühatades turri. Tarum märkas teise meelemuutmist ja küsis:

«Mis viga?»

«Viga või! Kui ei taha ütelda, pole vaja!»

«Mida pole vaja? Mida ei taha ütelda?»

«Mida küsisin!»

«Mis sa küsisid?»

«Kuule, mees, sa magad püstijalu nagu hobune. Ma küsisin, kes seal linnas neid meie viljavärke teadis?» torises Last.

«Ah seda,» rõõmustas Tarum, et nii lihtsast asjast tõusis pahurus, ning vastas umbropsu:

«Vaari!»

«Vaata sindrit, või Paganamaale jõudis! Ei tea, kas Minnat passima? Ta ju matsakas mammi. Aga vaata nüüd tagasi! Sul on selgem silm. Kas Lota istub juba vedruvankriga põhjapidi poris?»

«Ei veel!» vastas Tarum Lasti riukalikkusest lõbustatult.

Kirikumõisa vahtrad paistsid kahanevas päevavalguses raagus ja mahajäetud. Sügispäev hingas rõskena ja külmana. Ta nagu püüdis inimeste põlevaid südameid jahutada. Tarum seisatas rohetava orasepõllu ees. Last pomises kuuldavalt:

«Kümme vakamaad. Vaata, kui ühtlane külv.»

Tarum teadis, et see oli Vana enda töö.

Ülal õhtutaevas lendasid lahkuvad luiged.

VIII. MINEVIKU VARJUD

1

Kui Anneli maakonna täitevkomitee kaadriosakonnast linnakutse sai, puhkes Emilie halisema ja nutma. Temaga olid viimasel ajal märgatavad muutused toimunud. Enesekindlus ja uhke üleolek taandusid, pisaratevalangud ja peataolek astusid asemele. Et Lota ka just sel päeval Vana-Valgepõllul oma mutriteta vankri kojuviimisega vaevles, võttis tönn ja sajatamine need kõige ülemised registrid. Emilie oli kindel, et tütar meelitatakse linna ja pannakse kinni. Lota kinnitas, et see on surmtõsi, ning soovitas minemata jätta ja vallast kuhugi kaugemale kaduda.

«Nüüd pole korda! Puha röövlid ja maradöörid! Puha kõrilõikajad. Ja see Last nende peamees. Ei tema küsi, mis sa sööd. Muudkui anna normid! Kas ta ise sakslaste ajal andis? Aga kes tema aita lõhkus? Minu Adalbärt elas ise ja laskis teistel elada. Nüüd võetakse vankri mutridki...» kilas Lota väga kõrgetes ja kurjades nootides.

«Aga iga võim nõuab normi. Meie maksime...» rahustas Anneli. Ta ei julgenud mutreid mainida, sest vankrilugu kukkus nii halenaljakalt välja, et ta poleks suutnud naeru hoida. Lota tulnud õpetajaproua juurest ja krapsti vankrisse. Nagu see hobune tõmmanud, nii kõik laiali ja Lotal ehmatusest hing kinni. Ta arvanud esimese valuga, et maa kaob alt ja põrgusõit ees.

«Nad tahavad meid ära äävitada! Jah! Tahavad äävitada! Ära mine linna! Ära mitte mine! Ootame oma aega! Siis näitame! Siis näitame!» visisesid sõnad Lota suust.

Emilie ruttas küpsetama ja kahe nädala leivakotti seadma. Anneli ei julgenud keelata. Lota puhkis ja ohitas, et kole kuulata. Ta mälus küsimust: «Kuidas elada, kui nõukogude võimu minema ei aeta?»

«Kui ma teaksin, kes saatan need mutrid ära keeras. See sarvik Last, see madu, see inimesehinge sööja,

ja Tarum, va võõras inimene vallas. Varblase Milda oli oma silmaga näinud neid mõlemaid sel õhtul videviku ajal Uue-Valgepõllu õues. No meeles pean...» needis Lota.

«Tarum nüüd küll ei keeranud,» kaitses Anneli üllatavalt südilt. «Ja miks ta siis võõras on, kui Narula on tema isakodu? Mina ja Hendrik ja Vilbuse Andres oleme ka siit kaua eemal olnud. Ega's see meid võõraks tee!»

Lota pööras seda kuuldes pärani silmad Anneli poole, ei öelnud aga musta-valget, vaid kutsus endale appi. Ta ei saanud üksi vankriga hakkama. Anneli aga vabandas, et tal pole aega.

«Vaja Minna kutsuda,» otsustas Lota vingudes.

«Mine kutsu jah,» soovitas Anneli.

Linnakutse lõi Anneli endagi segaseks. Ta tahtis esimese valuga Tarumilt seletust pärima minna, sest arvas, et teda tahetakse Kiigari vilja pärast küsitleda. Ta teadis ema kaudu, et paganamaalased rabasid poole küla rukkihakid ning arvas, et selline tegu ei võiks karistamata jääda. Teise vilja kallal vägivallatsemine oli ka Emilie arvates ebaaus tegu.

Sel ajal, kui ema leivakotti ja riidepampu seadis, istus Anneli hulk aega, käed tegevusetult rüpes, oma möödunud elu vaagides. «Ei või olla, et nad mu arreteerivad. Olen ma siis kurjategija? Ei!... Mäherdused rumalad mõtted!» Jälginud, kuidas Lota kõhna, kondise varjuna tema ema kõrval püsis, tahtis ta tõusta ja seda «isamaalist emandat» ukse taha tõsta. «Kuidas võib nii tugevalt vihata!» mõtles ta ehmunult.

Linnas peatus ta rohukaupmees Ääsi tsaariaegseks jäänud vanaproua juures. Noored Ääsid emigreerunud viimne kui üks hing ülepeakaela, majatäit vara maha jättes. Vanaproua seletas sellest paanilisest minekust nagu viimsestpäevast. Elanud Ääside juures kooliajal kostilapsena, oli Anneli siin oma inimene. Ka Marie-Louise oli siia kostile toodud, sest õppetöö algas. Anneli leidis tütrele ka muusikaõpetaja.

Igaks juhuks kaasavõetud pambud Ääsi juurde jätnud, jalutas ta peatänava varemete vahel ja kogus julgust täitevkomitee trepist ülesastumiseks.

Jõudnud kutsutud kohta, jäi ta rahulikumaks ja arutles, mis neile öelda. Kas on õige Lota peale kaevata? Kättemaks küll lohutab mõneti, aga räägitakse — ei too eales õnne. Kui kinni pistavad? Mille eest? Mis ma olen varajases elus võõriti teinud?

Tal tuli oodata. Kaadriosakonna ukse taga seisis pikk järjekord. Seal juteldi, vaieldi, kiruti ning temale avanes seni tundmatu ilm, kus inimesed olid teotahtelised. Anneli muutus vähehaaval südimaks.

Täitevkomitee asus endises linnavalitsuse hoones. Seinad ja esikus rippuv kuulutustahvel olid teadaandeid, käske ja määrusi täis kleebitud. Anneli luges ooteaja lühendamiseks NSV Liidu Ülemnõukogu seadlust riikliku abi suurendamisest rasedatele naistele, lasterikastele emadele ja vallasemadele, lastekaitse tugevdamisest, aunime kangelas-ema andmisest ja ordenite «Ema au» ning «Emamedal» asutamisest. Talle meenus, et Wühneri pooleteramehel Undil oli suur lastekari. Nad saavad nüüd pataka raha. Jõudnud mõtetega abielulahutuse juurde, mõtles Anneli, et Halin peab maksma, kui ta teist naist soovib võtta. See teadmine tekitas muheda tuju. Aga mis siis, mõtles ta eneselegi ootamatult, kui tahan ise lahutada? Tahvlil oli tosin tööpakkumise kuulutust. Otsiti insenere, tehnikuid, masiniste, lubati õpetada. Siin tõteldi ja sagiti nagu mingite suurte sündmuste eelses palavikulises kiiruses. Anneli oli niivõrd ümbruse vaatlemisse süvenenud, et unustas oma järjekorra. Keegi mees tõmbas teda koduselt palituvarrukast:

«Seltsimees, ärge viitke aega...»

Ta seiras hüüdjat hämmastunult, astus reipalt ukse juurde, vajutas lingi alla, hingas sügavalt ja avas ukse, aga kui ta kabinetist väljus, olid talle kasvanud tiivad.

«Kas teie ei tahaks Narula söökla-teemaja organiseerimisega tegelema hakata? Seal asulas on palju teenistujaid ja töölisi. Nende toitlustamine on hädavajalik ja pakiline ülesanne. Olete Punaarmee ohvitseri naine ja teie koht on tagala võitluses. Ega me teile kerget tööd lubada saa, suurt abi ka mitte. Peate ise tragi olema. Praegu on niisugune aeg, et iga

inimene peab kümne eest töötama. Siit minnes astuge korraks sõjakomissariaati. Sealt helistati ja küsiti teid taga. Polkovnik Halin oli vist tütrele raha saatnud. Vald andis teile positiivse iseloomustuse. Ma tegin juba töölevormistamise käskkirja valmis. Saate kohe kooperatiivis ja kaubandusosakonnas tarvilikud formaalsused täita ja kõiges kokku leppida...»

Anneli kordas mõttes iga lauset kümneid kordi. Vald andis positiivse iseloomustuse? Kas Tarum või Lastisa? Ta ei saanud täitevkomiteest otsemat teed Ääsidele minna, vaid jalutas hulk aega linna tänavail. Esimest korda elus pakuti talle tööd ja öeldi, et see on pakiline ning hädavajalik. Selles oli ülevat usaldust. Ja positiivne iseloomustus? Nad panid talle lootused? Annelil oli tunne, et kõik inimesed vahivad teda, sest temaga on juhtunud midagi suurt ja kordumatut. See oli umbes nagu äsjalaulatatud koloneliprouana kirikust väljumine, sadade käepigistuste ning õnnesoovide vastuvõtmine. Aga nüüd ei astunud keegi õnnitlema ning see oli hea, sest Annelil olid õnnesoovide suhtes eelarvamused. Kogu linn tõttas sõjaaegses elus. Siin-seal koristati juba varemeid. Aknaavad olid vineeri ja saelaudadega kinni löödud. Tänavanurgal müütas vanasse palitunärusse pakitud tanta küünlaid, viiskümmend rubla jupp. Hitlerlased lasksid elektrijaama vastu taevast, tuld veel polnud. Kõikjal liikus üllatavalt palju erariides rahvast. Keegi sõimas küünlamüüjat üpris valimatute sõnadega.

Sõjakomissariaadis ootas uus meeldiv üllatus: teatati, et polkovnik Halin saadab tütrele tuhat rubla kuus, ja selgitati pikalt ning laialt ohvitseride perekondadele antavatest riiklikest soodustustest. Punaarmee ohvitseri naine — Annelile tundus, et see kõlas nagu austav tiitel.

Kodus tegi ema halvustava näo:

«Ega's sa ometi hakka neile suppi keetma! Mis nad veel välja ei mõtle! Otsigu omasuguseid! Halini raha pole ka vaja.»

«Mõtlesin, et hakkan,» teatas Anneli ja lisas: «Miks isa ei või oma tütrele raha saata? See on ju loomulik asi.»

«Ei, tütar, see ei ole sinu töö! Sa pole selleks loodud. Mis on üks söökla? Ja veel nende söökla!» Anneli imestas, et ema hääles oli nii palju põlgust. Aga Halini ja tema rahasaadetise jättis Emilie siiski rahule ega teinud sellest enam juttu.

«Aga midagi peab tegema!» jätkas Anneli söökla-juttu.

«Ole kodus,» soovitas Emilie. «Kui metsatöödele või mujale hakatakse ajama, siis võid linna Ääside juurde sisse kirjutada.»

«Ei, ema! Tulgu mis tuleb, aga ma siiski lähen. Ja palun ära keela mind. Las ma teen ükskord oma tahtmist,» otsustas Anneli ja jätkas pooletteheitvalt: «Olen alati isa, sinu ja Hendriku soovid täitnud. Te olete mu esimesed ja viimased nõuandjad olnud. Käskisite — ja ma läksin mehele, olite vastu — ja ma ei lahutanud. Nüüd olen mõtelnud, et katsun kord ka iseseisvalt samme astuda.»

«Või meie tahtmist,» osatas Emilie kibestunult. «Sa tegid küll vanemate nõu järgi, aga kõik tuli teisiti, kui meie isaga soovisime. Ei ole sa, tütar, meie teed käinud. Mina olin ka noorena kangust täis ja viisin oma tahtmise läbi, aga kui mehele sain ja isa kõrval elama hakkasin, pidasin alati tema kasu silmas. Sina seda ei tee! Pea aga meeles, et isa-ema õnnistuseta ettevõte ei too õnne.»

«Kas sa nead mind, ema?» hirmus Anneli.

«Kui sa ei tea oma õiget teed, mis siis teha!» vastas Emilie rangelt.

«Jah, aga sa ei mõtle seda tõsiselt, ema? Oh, mis me vaidleme! Las ma proovin! Kui halb hakkab, tulen tulema. Kõik inimesed teevad praegu midagi...» palus ja lepitas Anneli, endal pea uutest mõtetest tulvamas.

«Kas ma olen armunud kooliplika? Kas ma teen seda tema pärast?» küsis ta endalt kümneid kordi ja vastas salvava pilkega: «Olen, olen, olen!» Ja see tunne oli eriskummaline, uudne ja haarav. «Kas Tarum hullutas minu oma suudlustega? Miks mõtlen sellele põgusale, kummalisele hetkele kabeliaias? Tema ei tuleta

seda meelde. Aga silmad tal põlevad. Olen mina need süüdanud? Kas olen?»

«Ma siis hakkan teid söötma,» teatas Anneli pikema sissejuhatuseta juba järgmisel päeval valla täitevkomitees.

«Kas sada grammi ka annad?» küsis Ovsjannikov, kes parajasti istus Tarumi juures.

«Seda vaatame! Kui just head poisid olete!»

«Mina olen hea! Martinist ei tea midagi ette öelda. Tema viina ei joo ega armasta naisi. Tal on peas rehepeks, aknaraamid, pliidirauad ja petrool. Õlikannu hoiab, pagan, oma istmiku all ja annab tilgakaupa nagu palderjani. Ma olin eile õhtul pimedas,» lobises ja lõõpis Ovsjannikov. «Aga sina löö söökla lahti. Kui kõht täis, võib ka tuleta läbi saada. Kas sa ruume vaadanud oled? Pangamajas on ka uksed ja aknaraamid läinud. Aga küll me üle kahe tagasi saame. Ma aitan sind vana sõpruse nimel. Kas mäletad seda meest, kes Vilbuse Andrese eest Vana-Valgepõllu preilile laulis?»

«Mäletan,» punastas Anneli.

«Mina pidin laulma. Andresel polnud häält. Ta ajas üksnes vale joru, et «Kui see laul meil korda lä'äb, ei meie kimpu jää...» Aga jäi kimpu vennike.»

Anneli puhkes spontaanselt naerma.

«Jah, näha, et teil on ühised mälestused,» möönis Tarum ning Annelile tundus, et ta ütles seda kiivalt.

2

Ja Anneli käis linnas lühiajalisel kursusel, kus õpetati toidukaartide arvestamist. Ja Anneli tuiskles asula ja vallamaja vahet. Ja Anneli laskis teha lambanahkse kasuka ja kudus musta-valget kirja labakud. Aga rätikut ta ei tahtnud, vaid istutas juustekuhilale väikese ümmarguse padamütsi, mis omal ajal punase kasakiinkostüümi juures kantuna oli Tallinna kõmureporteritele sensatsiooniks materjali andnud. Siis, kui Anneli selle ilmutise teha laskis, olid just laia äärega kübarad moodi läinud.

Tegevust oli ülepeakaela ning ta avastas, et võib olla toimekas. Elule ilmusid eesmärgid, sihid.

Endise trahteri ruumid olid haledas seisukorras. Saksa sõjaväel oli olnud seal mingi medikamentide ja kemikaalide ladu. Seinad haisesid joodist. Põrandatel mustasid plekilarakad. Vastasmaja «hea asutuse» lõi sügisene kaugelaskekahuri mürsk uppi. Kampsunikuduja ja vanapiigast juuksur harjusid üle tee trahteri kööki lippama. Seda kohta kasutasid samaks otstarbeks ka juhuslikud alevikus käijad, sest teist varjulisemat paika polnud. Noh, ja siis muidugi ukselingid, lukud, praeahi ja aknahinged — need kõik olid teadmata kelle poolt kiiduväärt põhjalikkusega kokku korjatud. Koristustöö võttis küll südame iiveldama, aga kui suur sõnnik sai välja ja põrandad kuuma veega pestuks, võtsid ruumid koduselt mugava ilme. Ta kutsus Nõmme-Tisleri oma nõusse ja maksis talle Vana-Valgepõllult toodud toiduainetega. Aga kui Anneli kodunt aidalakast kuivi kaselaudu hakkas koormasse tõstma, tõusis Emilie hari. Lota tõmbas tema kõrval vihale lõõtsa.

Ema hurjutas tütart.

«Nüüd oled hulluks läinud! Hakkad kodunt vara välja vedama. Mõistlikud inimesed toovad, aga sina tassid laiali. Mis niisugune, kes kogu aeg teiste vaevast elanud, hoidmisest ja kogumisest teab!»

«Ma proovin nüüd omast vaevast elama hakata!»

«Isa pani lauad üles, tema viib minema! Seesuguseid pole praegu kuldraha eest ka saada. Tahavad söögimaja, siis andku ka lauad. Ja kui pole, mis see sinu mure on!»

«Ma hakkan seal töötama. Mul on endal mugavam. Ja miks ma pean linnast või vallamajast laudu küsima, kui siin on. Arvestame, mis need maksavad. Kooperatiivi esimees lubas tasuda...» nurus Anneli.

«Nende kopikatega me ei ela!»

«Aga laudadega elad? Aidapealne on teisi harjani täis. Siit jätkub sinu eluks. Pole mõtet keelata. Las ma teen ja toimetan. Mul on kogu aeg niisugune tunne, et raiun mingit paksu ja rasket seina läbi. Sa heidad ette, et elasin teiste, ka sinu vaevast. Olgu see õigus!

Aga ema, vahest tuleb aeg, kus ma võin sind oma vaevast elatada? Mis me tülitseme laudade pärast! Kiigari perenaist see asi vist ei puuduta? Ega? Teil jätkub ehk oma laudu ja ümberringi on metsa küllalt, nii et poleks vaja meie perekonna asjadesse igal sammul segada. Ning kui teada tahate — ma võtan ätiaegsed lauad. Tema pole mulle kunagi midagi keelanud.»

«Aru kaotanud,» halises Emilie.

«Tuleb kaigas võtta ja tarkus pähe panna,» õhutas Lota.

Anneli aga sõitis muttide sajatuse saatel koormaga õuest välja.

Söökla valmis ja valmis. Ta üllatas kooperatiivi juhatuse inimesi leidlikkuse ja osavusega ning sai korduvalt kiita. Kui talle «vanal heal eesti ajal» öeldi, et proua, teil on jällegi oivaline tualett, tavatses Anneli üleolevalt naeratada. Ta teadis alati ette, et tema hilbud rabavad. Nüüd ei osanud ta kiituse puhul muud, kui näost õhetada, ja see oli meeldiv.

Ovsjannikov sai tema esimeseks nõuandjaks.

«Kaardid kaartideks! Saada nad kus kurat! Vaheta riisi vastu sealiha. Otsi mõni mutt, kes annab üks kümne vastu ja keeda vägev kapsa-kartulisupp. Tead, meie polguülemal oli isiklik kokk. Ma ütlen sulle, et kallim kui kuld. Mis ta tegi? Korjas hirsitangud kokku ja aidaa — külasse. Külaeided on hirsile maiad. Miša nõuab kartuleid. Mutid toovad korvidega ja võitükk pealekauba. Polguülemal mitu vana sinelit, meie ohvitseridel pükse ja gimnastjorkasid. Miša korjas jälle kõik kokku ja aidaa — täikale. Ta sai sellest tränist nii palju raha, et ostis terve härja. Meie sõime paar nädalat pikkapoissi ja kotletti. Ah — vesi tuleb suhu, kui praegu sellele mõtlen. Söök mängib inimese elus väga tähtsat osa. Täiskõhuga on peas täismehe mõtted. Seesama Miša söötis enne lahingusse minekut ohvitseride kõhud korralikult täis. Vahepeal võttis ise püssi ja põrutas kaasa. Kui aga semljankadesse tagasi tulime, auras tee ja vahel isegi pliinid või ja koorega. Jahu jahvatas makaronidest, sahvti keetis kuremarjadest, sest suhkrupuudust ei olnud. Sinna juurde veel sada

grammi ja võta püss selga ning põruta fašiste, nii et tolm taga...»

Anneli kuulas Ovsjannikovi jutustusi erutava huviga. Ta elas mõttes kõik sõjasündmused kaasa, käis rünnakul, sidus haavatuid, pesi Lovati jões pesu, otsis purustatud Velikije Luki linnas väga defitsiitset aknaklaasi ja vahetas lõpuks kangelasliku Miša kõrval leiba piima vastu.

Töö teemajas õpetas. Osavus ja olukorraga kohanemisvõime tulid iseenesest.

Kiigari Lota tahtis kord pipart. Anneli küsis temalt jultunult pool tünni hapukapsast. Pärm maksis ametlikus korras kopikaid, aga oli kasulikum äriasjana, tuues vasikakintse, peete, porgandeid, rasva ja verivorsti soolikaid kokku. Kelder kogunes kenakesti täis ja söökla toidud muutusid heaks, nii et kinnistatud kaartide arv kasvas ja kuivprodukte ei ihaldanud keegi. See asjaolu paisutas aga töömahtu. Anneli kõrvale asusid kokk ja koka abi, ettekandja ning koristaja. Varblase Milda viis laua- ja köögipesu pesta ning kauples solgid-kartulikoored oma seale. Anneli esialgu andis, siis aga tuli sulpi-jäätmeid juba üsna palju ja nad muretsesid sööklale põrsa. See tegu vihastas Milda tulikurjaks. Ta passis mitu päeva, kas söögimaja pudemeid Valgepõllule ei viida ja ütles viimases vihas pesupesemise üles ning läks Tarumi juurde kaebama.

«Ütelge nüüd ti kah, kas mul, vaesel inemisel, om sellele tsolgile õigust vai ei ole? Kas see om nüüd uuen säädusen ette nähtu, et minule ei anta kartulikuurigi? Aga mi andsemi ausalt normiviljagi. Kustas külv, nigu käskset, Madistel rukki maha ja oles viil teol käinu, aga obene tõmbas vankrevehmrega kogemata vastu silmnägu. See paistes üles. Nägemine om nüüd nii sandivõitu, et ei tiia, kuidas selle metsalõikamisega saab. Oles mi selle tsolgi ja kartulikoore saanu, sis om tõne asi. Sis saas mõtsa minna, oles pala parembat leiva vahele panna. Aga nüüd ei anta kartulikuurigi...»

Vallamajast tulles kinnitas Milda Annelile, et koored ja solk lubatud temale, kui üle jääb.

«Aga ei jää üle! Oma põrsas pistab kinni,» selgitas Anneli.

«Anna talle! Mis sa selle põrsaga jändad. Kes selle eest enam palka maksab?» torises Emilie.

Anneli ei võtnud ka seekord ema nõu kuulda.

Ta küüris ise põrandaid, pesi laudlinu, sahkerdas toiduainetega. Ka Vana-Valgepõllul rahmeldati, aga söögimaja toimingutel oli teistsugune sisu. Anneli oli nagu inimeste sekka astunud, seisukoha omandanud. Ta tundis oma uuest osast kummalist erutust. Ning enese tahtmata ja märkamata kaugenes ta kodust. Teda oli haaranud mingi võimas, hurmav keeris. Ta tundis, et see on hea. Keetmine, arvete tegemine, toiduretseptidega jandamine, külanaiste ja sööklaklientuuriga askeldamine ja vältimatud ebameeldivusedki moodustasid nagu terviku. Annelis tekkis perenaisetunne ja tuli vastutus. Ja ilma et ta ise oleks neid välja mõelnud, tulid huultele sõnad: «Taastan koduvalda!» Jõe ääres demineeriti, aeti mürsulehtreid kinni, peksti lumelõrtsiseguses sügiseses vihmas veel reht, veeti viljareste vastuvõtupunktidesse. Kirikumõisa värske uusmaasaaja Undi naine saatis oma vanuselt teise poja vabrikusse treialiõpilaseks; esimene teenis varasügisest saadik komandant Makarovi juures linnas. Elu argipäev erines nii teravalt okupatsiooniaja omast.

Ning Tarumit nägi Anneli nüüd peaaegu iga päev, aga enamasti teiste inimeste juuresolekul. Rajooni juhtkond, nende seas ka Harald Metsis, astusid Narulas käies teemajja, rüüpasid klaasi kuuma ja tänasid pohlamoosi eest. Anneli aga oli õnnelik, kui ta sai kedagi meeldivalt üllatada.

Kord tuli Martin linnas ja maakonnas karmina tuntud Lembit Sisasi saatel.

«Alampolkovnik Halini abikaasa?» küsis Sisas, kuigi ta seda väga hästi teadis.

Anneli punastas vastuse asemel.

Kiigari Lota manas Sisasit «mustaks surmaks» ja meremõrtsukaks. Sisasiga tutvumine jättis aga Annelisse meeldiva mulje. Ta heitis toredat ja tormakat naljа.

Käosaar aga ironiseeris esialgu teemaja baariks, ent tuli siiski ja kinnitas ka oma kaardid — kuivpaiuki

saamiseks. Aga ta kõneles üksnes kõige hädavajalikumaid sõnu ja vaatles Annelile altkulmu. Viimane tundis kõhedaid värinaid Käosaarele tangu, margariini ning soolatud pekki mõõtes.

Õpetaja Wühneri proua tippis küsima, miks neile midagi ei anta. «Kas neukogude võim mõtleb vana Narula koguduse hengekarjatse nälga jätta?»

Anneli kehitas õlgu ja tuletas meelde, et nad said Undilt terad pooleks.

«Meil om soola ja tuletikke fäga vaja,» hädaldas daame. «Liha ja leiba om jummal veel önnistanud!»

Anneli aga osatas:

«Soolaseks lugege piiblit, tuld lööge tulerauast.» Ta ei suutnud unustada, et Wühner ei tulnud isa matma.

«Ära ole upsakas!» noomis proua. «Su emä äi kiida seda mitte hääks!»

«Müüge liha ja ostke vabaturult tikke,» salvas Anneli. «Linnas pole sest kraamist puudus.»

Kas armumine noorendab inimesi? Anneli pilas oma peegli ees edvistamist ja uue soengu tegemist. Keegi juhuslik naissõjaväelane, kes teemajas reisikaartidega lõunastas, kandis juukseid ümber pea suures tihedas rullis. Tarum vahetas temaga Anneli silme all mõne põgusa, juhuslikult vestlusse sattunud inimeste lause teeoludest ja komandanditunnist. Anneli aga jändas mitu õhtut tundmatu naise soengut jäljendades ning saavutas sel alal edu. Ta punastas heameelest, kui taipas, et Tarum seda märkas. Vaatamata tööle, vähesele uneajale ja alalõpmatule linna vahet sõitmisele, võttis Anneli pisut kaalus juurde. Ta ei läinud paksuks — seda mitte —, aga muutus täidlasemaks, mis talle väga sobis. Ja huultel oli just niipalju võõrast värvi, et need näisid kaunid. Martin oli võõpamist halvustanud ja Anneli pidas sedagi meeles.

Ta oli omamoodi õnnelik ja arvas, et ka temale on alanud uus elu, millest Käosaar, Last, Tarum ja teised alalõpmata kõnelesid. Seda ei seganud ka suhkru, seebikivi, tuletikkude ja õmblusnõelte nappus ning muinasjutulised hinnad turul.

3

Oktoobri lõpul, ühel hallasel hämaral varahommikul tuli Anneli Vana-Valgepõllult. Ta oli eelmisel õhtul asula tagamail asjatut lambaliha-jahti ajanud ja tusane. Ema oli jällegi vihane, sest Anneli kavatses kodukarja rasvasemal sõnnil nahka maha võtta. Aga ta pidi, maksku mis maksab, värsket hankima. Ladu andis lihatalongidega soolapekki ja vindunud, kõhna lehmakülge. Mis supp või praad sest tuleb? Keegi tundmatu varustaja või sarvik teab kes oli paar päeva varem külale keeru peale teinud ja hinnad kõrgeks kruvinud. Perenaised tahtsid lihakilo eest kõike topelt ja kolmekordselt. See ületas Anneli ostujõu ja ta soolas omalt poolt pärmi senisega võrreldes ligi kümnekordseks. Toimus palju teravaid, ebameeldivaid kõnelusi. Anneli tingis ja kauples nagu harjukene. Talle meenus keegi mees, kes puskari vastu liha pakkus. Mis siis ikka! Tuleb üks laar vaaritada, kelder oli kartuleid täis. Leivajahu küsimus polnud ka probleem.

Päike nagu hõbetas surnuaia kaski. Nende valged tüved palistasid ridamisi sügavrohelist kuusehekki. Varblased siutsusid energiliselt, varesepaar kraaksatas.

Ta kuulis vilet ja seejärel hüüti teda heki tagant:

«Anna-Mia!»

Anneli tardus paigale. Südagi seisatas.

Heki rohelusest vaatasid Hendriku pleekinud ripsmetega silmad. Vennas tõmbas õde käega enda poole. Anneli kõhkles. Tal oli tahtmine joosta, teadmata kuhu põgeneda, nagu millegi suure õnnetuse, kohutava elamuse eest. Ja ometi oli sealpool hekki tema oma vend. Heitnud uuriva pilgu ümbrusele ja veendunud, et asulas magati veel õiglast und, avas ta kalmistuvärava ja läks kärmel sammul Hendrikule vastu.

Nad tõmbusid kuusetihnikusse.

Hendrik Tennola kandis sügavale silmile tõmmatud sonimütsi. Tal oli seljas kehakasvule mittevastav sügispalitu, jalas säärikud.

«Noh, ei oodanud?» küsis ta käteldes.

«Ei — miks mitte! Sa riskeerisid ja tulid isa

hauale...» lausus Anna-Mia segases õerõõmus. «Aga kuidas sa tagasi saad? Oh, vennas! Isa poleks pahandanud, kui oleksid ta sellest pojalikust austamisest ilma jätnud.» Nad läksid kõrvuti Tennofite matusepaigale. Hendrik põlvitas kalmu päitsisse, müts peos. Ta huuled liikusid. Õde taipas, et vend luges «Meie isa»... Ta laskus teisele poole hauda ja püüdis jumalasõnasse süveneda, aga sõnad segunesid ilmlike mõtetega. Jalgealune liiv niisutas siidsukis põlvi. Sügisese mulla rõskus tungis ninna. Kuskilt viskus kõduhaisu. Anneli manas end liigse tundlikkuse pärast, piilus aralt venda ja ootas, et see esimesena tõuseks. Tema süda täitus kaastundest. Hendriku nägu oli kõrvalt vaadatuna valust moondunud. Isa surmateade pidi talle väga masendavalt mõjuma. Sellele mõeldes hakkas Anneli vaikselt nutma.

«Kust tuled, kuhu lähed? Koju? Ma mõtlesin, et oled sealpool rinnet?» puistas Anneli natuke aega hiljem vennale küsimusi.

Hendrik vastas umbkaudu, ebamääraselt, nii et Anneli ei saanud selget kostust.

«See on, mida kodu all mõista...»

«Kas siis siin saab kaksipidi mõistmist olla?»

«Luba, õeraas, et sina ei esita mulle küsimusi, vaid mina sulle! Sa oled eesti naine ja pead toetama eesti meeste võitlust. Kas jah?»

«Jah!» vastas Anneli kähedalt.

«Õige vastus, õeraas. Teisiti ei võigi olla! Meid tõi õige eesti ema ilmale. Me pole rauakandjaiks sündinud, vaid tahame vabadust, vabadust enam kui elu! Peksame selle punase bande kus kurat ja peame sinu ning Andres Vilbuse pulmad.»

«Mitte nii ägedalt!» hoiatas Anneli, keda segas venna sõnade paatos. «Mis puutub minu pulmadesse, siis sa olid juba ükskord peiupoiss. Teistkordselt — sellest ei tea ma praegu midagi. Ja seda ütlema poleks sul vaja olnud eluga riskeerides tulla.»

«Mis Harald Metsis linnas teeb? Milleks ta tuli?»

«Kodumaale tagasi...»

«Kes teda kutsus?»

«Mis sa minult küsid? Mina ometigi ei kutsunud ega ole ka minu asi tagasi saata. Ta tuli ja on.»

«Ma mõtlen, et ajavad propagandat, nagu oleks eesti rahvas neid tahtnud, palunud, kutsunud? Kas sellist juttu pole olnud?»

«On siis Metsis rumal? Te käisite viis aastat ühes gümnaasiumis, ühes Tartu ülikoolis ja oleme ausad, Metsis oleks cum laude lõpetanud, kui tal poleks poliitilise politseiga ütlemist tulnud. Mäletad, mingi lendlehtede levitamise jant. Sina ka käisid ülekuulamisel ja tunnistasid tema vastu...»

«Õeraas, kas sa seda rämpsu kaitsed?»

«Olgem õiglased!»

«Proua Anna-Mia.» Hendrik haaras õe käest ja pigistas. «Jumala eest, vahetame tooni. Ma ei tulnud, et sinuga näägelda. Praegune aeg ei ole selleks kohane.» Hendrik ohkas. Hommikune udusegatises hämarus värvis tema näo kollakashalliks. Silmad läikisid nagu pärast öist pummeldamist. Tema näoilme oli keskendunud, vali. «Tea siis, et Emajõe laanes asuvad eesti mehed, kes on seadnud oma ainsaks ja pühamaks eesmärgiks Eestimaa vabastamise. Meie ei taha fašiste ega kommuniste, vaid vaba demokraatiat. Ma eeldan, et sina kui minu õde oled meiega.»

Anneli tundis, kuidas Hendriku pilk teda puuris.

«Jah...»

«See kõik on ligema aja küsimus. Fašismi hingekella lüüakse. Sellele järgneb kommunismi viimane kell, vähemalt Eestimaal. Ärgem oodakem kerget võitlust, aga loodame võitu.» Hendriku hääl oli pisut pateetiline. Annelil oli tunne, et vend annab mingit vandetõotust. Ta vaatas üksisilmi Hendriku nägu. See jätkas Anneli kätt muljudes: «Ma loodan, et sa oled Eestimaa tütar. Meie maal on olnud ärevaid päevi, aga kunagi pole puudunud vaprad ja kartmatud mehed ning surmani ja surreski truud naised. Mida teha, seda ütleme sulle. Sinu teemajapidaja positsioon annab häid võimalusi õige Eesti isamaa teenimiseks. Mis sa siis mõtled, et nüüd visatakse relvad käest? Ei! Needki, kes välismaale põgenesid, organiseeruvad pagulasmail malevaks. Meile aga andis saatus siin võitlemise osa.» Anneli

käsivars, mida vend nagu tangidega pigistas, kangestus. Ta üritas end vabastada, aga asjatult. Hendrik tõmbas ta veel tugevamini enda poole ja jätkas tõtates: «Jah, saatus andis...»

«Siis on Vilbus ka veel siin?»

«Siin! Kas sa rõõmustad?»

«Ei tea! Ja see ei puutu vist asjasse!»

«Just nii, õeraas,» möönis Hendrik. «Ja nüüd viimane küsimus. Kas punane vallavanem on sul tugevasti pihus?»

«See pole sinu tegu!» vastas Anna-Mia järsult.

«Ka see on isamaaliselt tähtis!»

«Seegi?» Anneli naeris kumedalt.

«Kas sa oled ta ümber sõrme mähkinud?»

«Ja isamaaliselt on tähtis keegi ümber sõrme mähkida?»

«Ära teeskle lolli! Kuulsime juba, et söödad, joodad teda... Aga see on su eralõbu. Sellest me ei kõnele... Nõustusid supiköögi avamisega, kandsid Valgepõllult laudu, liha, liigutad vapralt leemekulpi... ha-ha-haa... proua Anna-Mia Halin nakatus järsult tööpoeesiast ja valis koka austava eriala. Noh, ükskõik... Sinu polkovnikule on see vist meeltmööda! Ta ju saadab tütrele tuhat rubla. Aga sina ammutad sest asjast meile lõivu...»

Anna-Mia tõmbas end järsult vennast lahti. Ta surus käed küünarnukini taskusse ja pures hambad huulde. Temas vaheldusid raev ja solvumine ning esimene võttis teise üle võimu. Hetkeline venna üritusele kaasatundmine kadus nagu pühitult. Jäi järele segadus ja viha.

«Kas need on kõik sinu küsimused?»

«Paraku kõik. Vasta!»

«Siis head aega! Mine oma teed!»

«Õeraas, nii ei tohi sa minuga kõnelda! Tead, et olen pisut järsk. Aga ka sulle meeldib alati aasimine. Noh, me oleme ühe ema lapsed...»

Hendrik jutustas ja pühendas Anneli metsameeste elu nappidesse saladustesse. Sealjuures vältis ta koha ja inimeste nimesid, mis tegi kõik põnevalt salapäraseks. Ning mitmes asjas pidi Anneli talle tahes-tahtmata

õiguse andma. Eesti rahva ajalugu oli riburadasid käinud. Siin olid olnud taanlased, rootslased, sakslased, venelased. Ja kes seda praegust aegagi teab? Annelid haaras rahutu kartus. Kuuldu segunes peas, väänles südame ümber. Ning midagi rebenes temas kaheks, jagunes omavahel võitlevateks poolteks. Esimesed mõtted vaagisid olevikusõjast segipaisatud elu, teised küsisid, mis tuleb homme. Ääside vanaproua, Lota ja ema elasid aina eilse päeva tagasituleku lootuses. Kadunud «eesti aeg» oli neile helge pühamus, millega ei saanud olevikku muidu kui leinates võrrelda. «Eestiaegsed» riided, vanad nööbid, ennesõjaaegsed lõngad ja muu pudipadi tõusis ka mustal turul tohutusse hinda. Üsna kõrge arukusega naised lisasid palituriidele sajalise ja isegi paar, kui müüja sai veenvalt tõendada, et rõivas kuulus «eesti aega». Isegi koiaugud anti andeks. Ja võrreldes saksa ersatsiga oligi vana «Keila» ja «Sindi» riie kahtlemata kvaliteetsem. Aga Liidust toodud ja kaartide alusel antud esimesed kasinad sõjaaegsed kaubad olid tahumatud, laia soonega. «See on see kõrgeks kiidetud nõukogude,» pilas Lota. Ääsi proua ohkas, et kassilegi ei saa kuskilt kopsu. Mis aga Annelid võlus, oli elu hoog, inimeste toimekus. Ta tundis, et see laine viib tedagi kaasa. Mõeldi, tehti, sagiti, arutati ja vaieldi — ning sageli öeldi üksteisele näkku kõige kibedamat tõde. Sellises alasti-otsekohesuse õhkkonnas võrsus elujulgus ja enesekindlus. Anneli märkas, et ka tema oli muutunud kõnes järsuks. See oli Tarumist nakatunud joon. Mõelda, et mingisugune «eesti aja» taastulek ajaks teemaja pidamise segi, oli ühtaegu vastumeelne ja talumatu.

Anneli viibis paar päeva üksteisele risti vastukäivate mõtete tohuvabohus. Kolmandal õhtul koputas sügisesest vihmast ligunenud, habemesse kasvanud Vilbus Vana-Valgepõllu verandaaknale.

«Minu kallis Anna-Mia!» Vilbus haaras ahnelt Anneli käed kämblaisse.

«Doktor Vilbus!» ehmus Anneli.

«Mitte nii ametlikult! Ütle mulle Andres...» parandas Vilbus näpuga ähvardades ja kummardus Annelid

suudlema, ent riivas vaid ninaga põske, sest viimane taganes pead kõrvale pöörates.

Andres puges rõdu ette veeretatud tünnide vahelt tuppa. Anneli süütas sinise kattega öölambi ja istus teisele poole lauda, õlad salli mähitud, juuksed rullides, valge rätik kuklal sõlmes. Tema nägu läikis rutukalt mahanühitud öökreemist. Ja Vilbus süütas suitsu suitsu järel, närvitses ega teadnud, millest kõnelda.

«Jutusta, kuidas sa seal elad?» küsis Anna-Mia jutujätkuks.

«Mina seal elan?» Doktor Vilbus kohmetus. «Kas Hendrik Tennola ei rääkinud?»

«Igal inimesel on peale kodanikuelu ka eraelu. Ma mõtlesin seda,» vabandas Anneli ning muigas mõttes ironiseerides. «Kuidas küll need seltskondlikud valed elavad veres! Ma ju ei taha Vilbuse eraelu teada ja küsin vaid sellepärast, et vaikus muutub piinlikuks!»

«Minu eraelu on tühi ja kurb. Selle eraelu nimel riskisin tänasel õhtul, sest mõtlesin... Aga tundub, et olen jälle eksinud. Mitmes kord see oleks? Niisugusel ajal ja niisugusel teel on kergem käia seotud südamega. Mõtlesin, et jõudsid pärast pikki-pikki rändamisteid lõpuks minu juurde, kus sind on kogu aeg oodatud. Aga nüüd arvan, et taandun vaikselt alampolkovniku ees. Pärast nii pikka lahusolekut tavaliselt lepitakse...» Vilbus kõneles haledalt. Tema hääl ja silmad anusid. Ta tahtis ümber laua tulla, aga Anna-Mia tõstis tõrjuvalt käe.

«Sa, Andres, oled romantiline,» naeratas ta.

«Mis parata, see on mu loomus. Aga ega meid ei kuulata?» ehmus doktor.

«Usun siiski, et mitte. Ma... ma olen su tulekust pisut segane. Vabanda mind... See on nii ootamatu... Ma olen tähelepanematu. Lähen ja toon midagi süüa.» Anna-Mia keerutas kimbatuses lauseid ja otsis sõnu. Doktor Vilbus algul keeldus, aga hiljem nõustus, arvates, et toidule lisandub «toidualus» ning viimane tasandab mõlemapoolset kohmetust. Anna-Mia käis kikivarvul, avas ja sulges ettevaatlikult uksi, sest ta ei tahtnud ema äratada. Lauale ilmusid sink, koorega seened, või, kohupiim ja piim. Viina ei toodud.

«Sööl» sundis Anneli toiduvaagnaid ulatades ja söömaaja valikuvaesust vabandades.

«Sinu seltskonnas...» Vilbus tänas kerge peanoogutusega.

«Minu korjatud seened, minu lüpstud piim. Austa perenaist...» valetas Anneli juttu ümmarguseks tehes. (Seened olid võõralt külanaiselt seebitüki vastu vahetatud, piim ema lüpstud. Anneli polnud tööleasumisest saadik lauta saanudki.) Vilbus sõi. Nad vaikisid. Anneli arutles mõttes, mis ettekäändel ruttu ja viisakalt külalisest vabaneda.

«Teil on seal vist toiduga tegemist? Elate omaalgatusest? Ma teen pakikese kaasa. Sulle ja Hendrikule. Tervita, kui näed. Kell on praegu...» Ta vaatas ööks voodi ette lauakesele asetatud äratuskella. «... Oo, kas sinu seltsis tõesti aeg lendab? Meil varsti juba ärgatakse. Tead ju isegi maarahva asja. Kanadega magama ja enne esimest kukelaulu üles. Selles suhtes pole sõda midagi muutnud...»

Vilbus taipas nende sõnade tagamõtet ja kortsutas laupa. Ta tõusis, tuli kiirelt ja otsustavalt ümber laua Anneli juurde ning haaras viimase õlgadest.

Anneli tõrjus jaheda naeratusega suudluse tagasi:

«Jätame, Andres!»

«Miks?» nõudis Vilbus Anneli ette põlvitades, värisev suu tema käeseljale kleepunud. Ta meenutas kummaliselt perenaise kätt lakkuvat buldogi.

«Raske vastata, miks! Ma ei suuda praegu niisugustest asjadest mõtelda... Ja-ja... Ära naerata! Näen su silmist, et kahtled mu sõnades. Aga praegusel ajal mõeldakse aina ühiskondlikest probleemidest. See on mindki nakatanud. Anna mulle andeks, kui võid, ja jääme sõpradeks. Ära nõua enamat. See pole võimalik! See ei ole võimalik!» kõneles Anneli paluvalt, taganes tooli taha, toetas käed seljatoele ning sundis Vilbuse kindla käeviipega teisele poole lauda.

Vilbus süütas suitsu ja langes kössi.

«Kõnele mulle parem oma praegusest elust!»

«Mis sest kõnelda,» lõi Andres käega. «Mets pole mehe elu. Seal muututakse jõhkraks. Kiigari Juku sõi eile Adalbärdi kapsaläniku tühjaks. Viimane sülitas

talle silme vahele. Vaat sulle siis rahvuskultuur! Virisetakse, näägeldakse ja igaüks ootab omamoodi kiiremat kojupääsemist. Adalbärdil on paised. Kas sul oleks võimalik talle pärmi muretseda? Emand Liselota võiks tasuda. Oh, kaua see kõik kestab? Päevad on nagu nädalad, nädalad nagu kuud. Aga talv seisab ees. Mina olen inimliku elu poolt. Ei tea, mis saab. Nad ehitavad nüüd punkrit. Kahju, et minu vanad läksid! Madistel oleks kuidagi talve üle elanud. Arvan, et kevadeks ikka midagi juhtub.»

«Kas te ei leia siis kuhugi ulualust? Võiks ehk teise linna, kus teid ei tunta?» küsis Anneli. Ta soovis väga, et nii Hendrik kui ka Vilbus oleksid temast kaugemal.

«Sellele mõeldakse,» vastas Vilbus.

Anneli küüris pedantse põhjalikkusega külalise lahkumise järel käsi, nagu oleksid mehe niisked huuled nakatunud. Uni oli kui pühitud. Keeranud voodi taha peidetud raadiovastuvõtja Moskva lainele, kuulas ta igatsevaid, aga hoogsaid sõdurilaule. Diktor luges vabastatud Läti ja Leedu linnade ning külade nimesid. Rindeteade oli pikk. Väed liikusid edasi Läänemerelt alla lõunasse, kogu rindel.

Mõneti huvitas teda väga, kuidas Martin Tarum enne Narulasse tulekut oli elanud. Ta kõneles sageli lahinguist, partisanivõitlustest. Aga naine ja poeg? Ja teised naised? Martini ühtaegu elavas ja karmis näos oli midagi kinnist ja kauget, mis ei olnud eemalepeletav, vaid pigem ligitõmbav. See, mis esimesel kohtumisel kabelis oli juhtunud, püsis ikka nende ainsa ühise saladusena. Ja Martin tavatses nüüd vahetevahel seda erutaval kombel meenutada.

Tarumi varasem elu oli kulgenud kusagil kaugel — Salskis. Ja seal asus tema perekondki. Salskis? Kus on Salsk?... Anna-Mia tabas end patuselt mõttelt: peaks naine talle kaugel olles truudust murdma, temast jäädavalt lahkuma. Möödasõitnud väeosade sõdurid kõnelesid naiste ustavuse teemadel kahemõttelisi anekdoote... Martin Tarum oli liiga elujõuline, et millestki loobuda. Tal oli eriline kiindumus inimestesse. Ta pidi alatasa käima, kõnelema. See seletas ta populaarsustki, mille ta võitis üsna peatselt Narulaski. Ini-

mesed harjusid imekergesti temaga, teda arvestama, sest ta ütles iga küsimuse kohta oma sõna, kuigi need ei läinud alati seniste pruukide ja eluhinnangutega ühte. Martin Tarumil olid oma teesid. Ta ladus neid sellise kindlusega vasakule ja paremale, et need pidid teiste omadest üle jääma. See oli vahetevahel tüütav, aga ometi väga meeldiv.

Lamanud, käed pea all, pimedat lage vahtides teadmata kui kaua aega, veendus Anneli, et ta oli sellest momendist alates, mil see mees kabelis tema juurde tuli, tunnist tundi ja päevast päeva temale mõtelnud, kohtumisi igatsenud ja temale pilke ning naeratusi kinkides end rumalaks teinud. Martin Tarum oli kõik unustanud, nagu oleks Anna-Mia olnud tähtsusetu pooljaam rindeteel. Ent Anneli ei suutnud unustada. Kuskil alateadvuses peitus iha Martin Tarumi järele. See oli hinge laastav, rammestav. «Jumal kõrges taevas — kas minu eas, minu minevikuga võib armuda ja armastada? On see võimalik?» Mõteldes Vilbuse lähenemiskatsetele tundis ta eriti teravalt südames hõõguva tule kõrvetust.

Autod tuututasid kaugel maanteel. «Jah — hommik,» mõtles Anneli, «ja ma ei maganudki.» Ta riietus ja läks söömata minema. Ja koer Pauka laskis jonnaka ustavusega tema kannul. Pauka osutus omamoodi desertööriks. Ta minetas oma Vana-Valgepõllu päriskodu ja asus ümber asulasse teemaja juurde. Mis penile mäel enam meeldis, olid nähtavasti kondid. Need ei saanudki otsa. Nende pärast tekkis vareste ja harakatega sõda. Pauka mattis igasse kohta tagavarasid ja valvas kiivalt oma panipaiku, kuigi neid ei olnud tarvidust kasutada, sest värsked, soojad portsjonid ilmusid nagu reegel. Anneli hurjutas esmalt Paukat koju tagasi, aga võlutud looma jonnakusest ja kiindumusest, hakkas ta teda hoidma. Tõstis perenaine jala teemajast, kõndis Pauka tema kannul. Nõnda asus Pauka vabatahtlikult Anneli ihukaitsja ossa. Tahtis see oma käikudel nähtamatuks jääda, pidi ta koera tuppa sulgema. Paukal olid oma sümpaatiad — Ovsjannikov, Vaari, ja antipaatiad — Käosaar ning nii imelik, kui see ka paistis, — Tarum.

«Paukakene!» Anneli kummardus, silitas sassis karvu, surus koonu vastu oma põske ja puudutas huultega Pauka külma ninaotsa. Koer niitsatas ja ajas end tema najale püsti.

IX. KAHED KIIGARID

1

Sügis viivitas Emajõe laane kaskede kollases kullas, et demineerijad saaksid oma töö paremini lõpetada. Uue-Valgepõllul tõusti harilikult väga vara. Jaan aitas enne vallamajja minekut karjale vee kanda ja koksas pinu ees puuhalud peenemaks. Kui ta esimeste uusmaakruntide tegeliku tagasiandmise päeva hommikul välisukse piidalt vänge ähvarduskirja leidis, kägardus see iseenesest pihku ja kulus hädapärasel käigul tarbepaberiks.

«Könnid!» mõtles Jaan Last. «Või teie peate endid eesti rahvaks ja laimate mind äraandjaks? Mis ma teil olen? Türklane või? Neil oma maa ja minul pole sellega kennigest pistmist. Ise kükitate kurat teab kus punkris ja seal teie isamaa ning ema kapsaaed...»

Aga lugu kordus ning pani mõtlema; samal ajal naelutati ka sini-must-valge liputükk vallamaja uksele. Paar päeva enne seda oli Kiigari Heino vastu kõiki ootusi kodumaile ilmunud, end vallamajas registreerinud ja metsatöökohustusegi vastu võtnud. Küsimusele, kus ta nii kaua aeles, vastas lõtv volask: «Ma põgenesin saksa sõjaväest nagu sinagi, valla täitevkomitee esimehe asetäitja seltsimees Last, ning kavatsen nüüd võidu heaks töötada...» Tema sõnad sisisesid suust, silmad põlesid peas.

Umbes samal ajal leiti Kiigari uusmaasaja verise peaga surnuna metsateelt, sedel kaelas: «Mind karistati ligimese vara röövimise eest! Anna mulle andeks, eesti rahvas!» Sündmus andis vallas sünget kõmisevat kõne-

ainet. Varblase Milda, kes Lastidega mõnda aega viha oli pidanud, sest Jaan ei toetanud teda söögimaja solgi asjas, tuli tundeid salates Uue-Valgepõllule pärima, mis edasi saab. Hüll küll, kui kõik uusmaasaajad maha notitakse. Nemad Kustasega tahtsid ju ka Vana-Valgepõllu koplist heinamaa juurdelõiget.

«Ma panen Kiigari Heino kinni! Küll siis kord majja saab ning sinu ja su Linnukese hing sisse jääb,» ütles Jaan südametäiega Mildale.

«Last lubas Kiigari Heino kinni panna. Ise kuulsin. Ütles mulle suu sisse,» väntas Milda vallas.

Mõni päev hiljem viidigi Heino minema, ilma et Last oleks asjast teadnudki. Ta kuulis sellest hiljem Tarumilt ja kinnitas õigeks, sest et Kiigari volaski «omakaitse»-aegsedki patud nõudsid ilmtingimata ülevaatamist. Ning oli ju vaja selgitada, kas tema tegi need uued juurde. Last kaldus arvama, et Heino käed ei ole puhtad.

Teisel päeval, kui Jaan oli taas vallarakkes, saabusid Lotat-Minnat ootamatult Valgepõllu õue. Maali, kes koduseid toimetusi õiendas, läks paha aimates sugulastele vastu. Ta oli mutrite ja viljalugu kuulnud ning naernud, Heino tõttu aga Lotat haletsenud, sest laps on emale ikka laps, olgu kui halb tahes. Jaan aga sai koguni hurjutada, sest see õiendas tema arvates Kiigari rahvaga vanu arveid ega osanud piiri pidada.

«Me tulime teid tennäma,» ütles Lota teretamise asemel.

«Eks tennäke siis,» vastas Maali jahedaid tuuli tundes.

«Me tulime su käest küsima, kelle Jaan veel vallarahvast kinni panna laseb? Siis teab leiva aegsasti valmis panna. Ole kui punane tahad, aga ütle, kui tapad! Me oleme Mõtstaga külas vaesed kui kirikurotid. Viljarõugud põlesid maha. Mis viljast üle jäi, röövis sinu Jaan. Me ei mõista muidu leiba laenata.» Lota puistas nagu herneid. Minna puhkes haledalt nutma.

«Mis hullu juttu te ajate!» pahvatas Maali.

«Kas sa kuuled! Vai hull jutt!» mõnitas Lota. «Terve vald teab, et sina ja Jaan valite hengi. Ta oli ähvardanud. Minu Heino viidi soldatite vahel ära. Mis ta teile

kurja tegi? Tema kaitses isamaad ja jäi Eestimaale viimse hingetõmbeni truuks. Kas ta sinu vilja puutus? Kas ta sinu aita lõhkus? Sa ei andnud sakslastele normi. Kas mina või Adalbärt või Heino tuli sinu ussaida vargile? Ütle, kas lubasime kinni panna? Aga sinu Jaan lubas Heino kinni panna ja panigi.»

Maali kehitas arusaamatult õlgu. Mingi lõputu ebamugavustunne pigistas rinda. Et tal oli raske Heinost kõnelda, vastas ta esialgu vilja kohta:

«Jaan täidab seadust. Norm tuleb anda. Meie andsime, andnud teie ka!»

«Mis see sinu asi on? Kas meie teid sakslaste ajal tsuskisime? Iga inemine elagu oma moodi. Meie ei tahtnud sakslasi ega taha venelasi, vaid oma Eesti riiki. Mis valu teid taga ajab venelaste kintsu kaapima? Jaan on eluaig hull olnud. Tema ülemine ots koliseb nagu tühi tõrs. Kas siis sina ei saa talle tarkust pähe panna? Tarum Metsisega ässitavad ja Jaan jookseb nagu marupeni. Keda ta pureb? Oma suguvendi ja sugulasi...» Lota oli sellises jutlustamise pahinas, et Maali kuulas ammulisui.

Minna vaikis. Pisarad veeresid nagu lõputu oja tema silmist põskedele, põskedelt suunurkadesse. Minna luksatas ja nuuskas nina.

Maalile valati nagu külma vihma kaela. Ta küsis:

«Kes teile kõneles, et minu Jaan?...»

«Ah kes? Ei hakka meie hääde inemiste nimesid välja andma! Sa lased hommepäi kinni panna. Terve vald teab, et sinu Jaan on äraandja, eesti rahva õel äraandja! Ta oli ise lubanud jo Heino kinni panna. Mis te veel salgate!»

See oli Maalile liig. Ta sirgus kasvult pikemaks, astus sammu Kiigari rahvale lähemale, vaatas hindavalt Lota mustas siidrätikus nägu, tigedaid silmi, lõi siis käed puusa ja kähvas:

«Mis teisele ütled, seda ise oled! Kes neljakümne esimesel aastal surnuaia nurga taga sakslasi ootas? Võõrastelt haudadelt murdsid lilli! Arvad, et ei teata? Kus tegijaid, seal nägijaid! Kes vuntsega landratile musu andma tikkus? Ta ei taht su hammasteta suud ja keeras pea kõrvale. Sina lakkusid põske. Kes õhva-

kese tappis ja linna viis? Siis, kui see va gebiits Narulasse tuli, jooksid hänna keerdu ja tahtsid teist pooleks kiskuda. Ikka härra ees ja härra taga, tulge lõunale, maitske eesti õlut! Tehti talle nüüd eesti õlut ja sulle paneme ka pärmi, paneme jah, va viglavars. Õige mul eestlane ja eesti riigi tegija. Pea lõuad ja ole rahul sellega, mis on. Ära ringi võhla! Sa ei ole eluaeg tööd teinud. Proovi, kuidas omaküdsatu leib maitseb. Minu Jaan jäta rahule...»

«Kae mõnitajat! Kae häbitut! Meie tuleme siia hää pärast...»

«Või hää pärast,» Maali sisemus oli keema tõusnud. «Sa ütlid hääst päast, et Jaan on eesti rahva äraandja.»

«Jah, kui ta seda ametit maha ei pane! Eesti rahval on kaks vaenlast. Esimene sakslane ja teine venelane. Meie ei pea minema nende teed, meie peame kokku hoidma, nagu ühe karja lambad kolmandat, eestlaste teed...»

«Kuule, Lota, kost sa seda jutlust kuulid?» küsis Maali teravalt. «See jo su Adalbärdi esämaakõne moodi. Ega's siin ole pritsumeeste pidu. Keera hobene ringi ja sõida... Ja kae, et mutrid ära ei kao...» Maali matkis Lota rõhutatud jutlusekõnelikkust. «Sakslane om vainlane... venelane om vainlane... ühe karja lambad... Ma ütlen sulle, et sinu Adalbärt on oinas ja ise oled lammas. Tee oma töö, maksa normid. Sõjaväljal olijad tahavad leiba, ja loril lõpp! Su Heino aga — vaat talle om surm patu palk!»

«Sa tahad minu last tappa?» kiljus Lota. Minna nuttis.

«Aga kes lubas minu Leina jalust maha lüüa?»

«Ah siis tagasi teha tahad? Ah niiviisi!»

«Õige mul asi teile tagasi teha! Ütlen sulle sinu oma sõnu. Sa ise ütlesid saksa ajal kabelipühal, et neile, kes kommunistidega ühes jooksevad, on surm patu palk.» Jutu jäme ots oli Maali käes. Ja ta polnud suu peale kukkunud, kuigi Jaani jutukuse kõrval üldiselt vaikse naisena paistis.

«Nüüd on selge! Nüüd saame teist aru. Aga me ju tulime hea pärast,» noogutas Lota õelalt. «Meie taht-

sime hoiatada, et vaadake ette. Sakslane läks ja venelase pidu pole pikk. Küll tuleb varsti valge õnnelaev. Siis peavad need, kes venna verd valavad, aru andma. Ütle oma Jaanile, et ta õuepeni-ameti maha paneb, Heino valla laseb ja talle antakse andeks!»

«Kelle poolt? Kes selle sõna saadab?»

«Eesti rahvas!»

«Kes Jaan siis on? Kas ta pole eesti rahvas?»

«Tema tükib oma rahvast välja. Tuleb aga valge õnnelaev sini-must-valge lipuga. Ütle talle! Me kõneleme sugulaste poolest... Venelased säevad juba seljakotti...»

«Säe sa hobuseohje! Ja loe mutrid üle!» Maali haaras kaelkoogud ja ähvardas Lota hobust.

Noor mära tõmbas vankri liikvele. Minna kaotas tasakaalu ja hoidis kiljatades servast. Lota kahmas ohjad. Ebasõbralik troska vuras väravast teele. Maali järgnes tanumaotsa ja nägi, et Kiigarid keerasid Vana-Valgepõllu puiesteele.

Jaan ilmus kesköökс. Kuulanud naise juttu, vandus ta tulist kurja ja lubas järgmine päev Minnale-Lotale tuult teha.

«Jäta nad rahule!» soovitas Maali.

«Vaatame!» urahtas Last, võttis partei ajaloo lühikursuse, seadis prillid ninale, tõmbas lambi lähemale ja proovis lugeda. Metsis käskis õppida ja lubas kontrollida. Jaan häbenes tunnistada, et tema pea ei võtnud raamatutarkust kinni. Narodnikud läksid nii segi kui segi. Olid, elasid ja tapeti... Mis neist enam õppida, arvas ta. Nad ei aita Narula vilja varuda, koolipuid vedada. Lehekülgedelt hingas Lastile vastu kauget aega, aga mõtted eksisid homses päevas, lahendasid Narula segaseid asju, otsisid selgust, vaidlesid endaga ning Tarumi ja Metsisega.

Vallamajja toodi uus määrus, mille järgi sakslaste sabarakkudelt maa ja varandus ära võetakse ning uusmaasaajatele jagatakse. Äravõtmine oli õige asi, aga jagamine ei kõlvanud Lasti arvates seasöödakski. Õige au teise hobuse ja adraga künda, kui peremees neab ja näägutab! Kius viib karja laudast ega kasvata tera viljapeasse. Lastile ei andnud rahu ka kolhoosijutud.

Tarum lootis kõik maa välja jagada. Vallamajas oli juba mõnikümmend sooviavaldust, neist mõned aga sellistelt meestelt, kes küll sulastena leiba teenisid, aga uusmaasaajaks ei passinud. Sulaste seas leidub ka santi rahvast. Nendega igaühega ei vea paaris raket, sest paljud olid lihtsalt saatusega leppijadki. Mis aga oleks, kui teeks siiski kolhoosi?

Maali kohendas aseme, pani lapse magama ja puges sängi. Jaan istus voodiservale, võttis naise käe. Mõlemad vaikisid. Ainult kell tiksus, kilk laulis ja õine tuul liigutas aknahingi. Nööridesse aetud õunad kuivasid ümber ahju, nurgas lõhnas köömnekimp. Väike-Jaan vehkis käekestega vaipa maha.

«Mis ta selle valge laevaga mõtles?» söandas viimaks Maali usutleda.

«Jutt või midagi!» Last heitis käega.

«Jah, aga miks nad tulid?»

«Südametäiega! Südant kergeks sõimama!»

«Heino pärast?»

«Heino ja vilja!»

«Oli teda tühja kinni panna vaja?»

«Ju siis oli! Kui ta inimese tappis.»

«Kas sa ei tea? Kas ta tõesti oli selline?»

«Ma kuulsin hommikul, et öösi võeti ja viidi. Tarum ütles. Tema muidugi teadis, aga ega ta mulle kõike ei kõnele.»

«Imelik! Kas ei või siis kõnelda?»

«Mis sa pärid! Mina ka ei kõnele talle südant tühjaks.»

«Aga võiks! Võib-olla oleks parem!»

«Ah jäta! Jääme magama. Kell käib üle kesköö...»

2

Neil päevil vaieldi ja arutati elavalt valla olevikuning tulevikuküsimuste üle. Talv lähenes ja seoses sellega kerkisid täitevkomitee päevakorda puud ja petrooleum. Iseenesest tühised asjad, aga nendega oli küllalt tüli ning sekeldust. Lasti praktiline taibukus aitas Tarumit paljudest hädadest üle, sest seni kuni Martin

mõtles, kas riigimetsast tohib loata puid tuua, ning otsis, kes loa annab, oli Jaan Last puukoormaga koolimajas ja korstnadki suitsesid. Peremeesteta talude vili küll koristati, aga põllud seisid kündmata. Ning viljapeks venis ja venis. Masinad seisid halva ilma tõttu, rihmade, tühiste tagavaraosade, koormavedajate ja ka inimeste puudusel. Paljud neljakümne esimese aasta uusmaasaajad asusid oma endistele kruntidele, aga maad jäi üle ning ahnus tõstis pead. Vana Varblanegi lubas oma koha kus seda ja teist jätta, kui temale Köstrilt karjakoplite-poolne külg antakse. Et aga hobulaenutuspunkti asutamine teoksil oli, soovitas Last Köstrit kui valla keskset talu selle asukohaks.

«Teeme tagavaramaast õige ühe kolhoosi,» avaldas Jaan kord Tarumile oma arvamust.

«See ehk oleks õige, aga ajab praegu mõned inimesed paanikasse!» keelas Martin kindlalt. «Ja mis kolhoos see tagavaramaast ongi inimesteta?»

«Ise oled paanikas!» solvus Jaan, kellel kolhooside jutt tahes-tahtmata keelel kibeles. Tal oli oma kinnisidee ning ta mõtles seda tõsiselt, kuigi julges sest paraku vaid naljatades kõnelda.

«Milleks seal mina! Ma olen kahe käega kolhoosi poolt. Sa kõnelesid aga ka hullule Varblase-eidele või tema kuuldes ja nüüd on juba pool valda lärmi täis, et mina maksan sulle ja sina keerutad maksu eest kolhoosi. Sellepärast ole selles küsimuses ettevaatlikuma jutuga.»

Jaani turske keha kõverdus järsku naerus. Ta õigustas end:

«Kui me Linnukeste juttu kardame, siis pane kõrvaklapid pähe. Ma just nimme lähen koju minnes Varblasele ja ütlen, et vallamajas ongi kolhoos valmis. Käsin Mildal kimpsud-kompsud kokku panna. Mis ta siis on nii ahne, et tahab Köstri rammusama maatüki pärast kakskümmend aastat haritud põlde maha jätta?»

«Oled sa ka mees ja tunned niisugustest vempudest lõbu!»

Tarumi etteheide solvas Lasti. Linnuke oli tema

arvates naljanumber. Mida enam tema kulul nalja, seda lõbusam.

«Võta sina jah meie valla põlised lollid oma kaitsta!» salvas Last vastu.

«Aga on's see siis paha? Anname talle parema elu ja koos sellega saabub inimväärikus,» tähendas Martin tõe ja nalja vahepealse tooniga, sest ta ise ei talunud ka Mildat.

«Vanale Varblasele anti kord abivallavanema väärtus. Kas ta sai targaks? Sa, poiss, teed teise ehk ministriks ja Milda ministri prouaks? No saaks nalja!»

Tarum küsis omakorda: «Aga kuhu sina Varblased siis paneksid?»

Nüüd jäi Last mõttesse. Tõepoolest, kuhu Varblasesugused panna?

«Tööle!» vastas Tarum tema eest. «Töö annab inimesele õiged mõtted. Kui Mildal oleks mingi ühiskondlik kohustus, siis tal ei jääks tühjadeks juttudeks aega.»

«Arvad?» usutles Last.

«Arvan!»

«Eks teeme proovi. Paneme Milda külavolinikuks...» soovitas Last ootamatult.

Tarum küll kõhkles, aga nõustus siiski.

Last aga vaimustus oma mõttest: «Las kannab õiged korraldused küla pidi laiali. Muidu sibab Emilie loraga. Nemad ootavad valget laeva, sini-must-valge lipp mastis. Kiigari-emandad teadsid kõnelda, et laeva aeg olevat üsna ligi. Milda ka küpsetab leiba ja teeb suhkareid. Laevameestele kostiks. Vaat, selline on meie Varblane — kehvik.»

«Mis valge laeva jutt see olgu?» hurjutas Tarum.

«Kostjaga kapteniks...! See on Kiigari Lota tarkus. Kui minul oleks võim ja voli, ma paneksin Lota ka mõneks ajaks kinni, järelemõtlemise peale. Nad tapsid lauda lehmadest puhtaks, Lota jättis järele üksnes lüpsma tulnud õhvad. Ei ma usu, et nad kevadel künnavad ja külvavad. Vaat, sellepärast mõtlengi, et kolhoosi oleks vaja. Siis saaks kuidagimoodi põllud seemnesse. Muidu aga — mul tõusevad juuksed püsti, kui mõtlen...»

«Ära karda, vennas! Küll näed, et kõik saab tehtud.»

«Kes teeb? Kas Metsis tuleb külvama?» urahtas Last.

«Aga milleks meie sinuga siin oleme? Kaks kanget meest ja ei saa nüüd ühe valla tööst üle, kui suur osa rahvast on meie nõus? Kas kolhoosidega just sel kevadel peale hakata? Vara veel. Nende aeg jäägu tulevikuks.»

Aga kolhoosijutud võitsid vallas kõlapinda. Kiigari Lota võttis ette ja käis uusmaasaajaid hoiatamas. Ta soovitas maast loobuda. Last vandus seda teada saades tulist kurja ja tahtis Lotat käsile võtta. Viimane sipsas Lasti vastu tulles alati hobusele piitsa, aga Minna tuli puhuti ise juttu ajama.

«Noh, suur sugulane, kas te olete veel Lotaga lahti?» küsis Last harilikult Minnalt.

«Näh nüüd!» taples Minna.

Jaan lõmpsis:

«Minu Maalit nähti vallamajja minevat. Mis ta sinna muud, kui sinu ja Lota kinnipanemise käsku tegema! Nüüd tehakse niisugused lõuarauad ja kõikide naiste suud pannakse kinni. Vatramise eest tuleb maks peale. Tahad ladrata, lähed maksad kas tonn või pool normi ja siis tehakse lõualukk lahti ning lase käia. Venemaal olevat kõigi laiemate lõugadega niiviisi tehtud. Neil on kohe niisugune lõualaiuse mõõtmise aparaat. Mookest paluti mõõtjaks. Ma vaatan praegu sinu suud, et see annab peaaegu mõõdu välja...»

«Aga su oma Maali?» kilas Minna.

«Tema omad ka kinni. Suguluse ja sõpruse peale ma ei vaata...»

Jaan Last ei sattunud iial kimbatusse. Tal oli koguni kümme vastust varuks.

«Varblase Milda tahtvat kolhoosi teha...»

«Mis kolhoosi?» Minna teritas kõrvu ja otsis Jaani kõnes tõde.

«Mul Maali tikub ka kangesti kolhoosi. Seal pidi kõik ühine olema. Mehed ka. Teie Lotaga olete nüüd lesekesed. Lööge kampa!»

«Maalil ju sina, mis siis tema?» osatas Minna.

«Tema tahab uut ja nooremat, aga mina võtaksin küll kas või sinu, sest su Juku ei tule enam tagasi. Ta läks Saksamaale uut peenemat naist vaatama. Lota paneme loosi, sest kes niisugust viglavart vabatahtlikult võtab. Ma kõnelesin ükspäev Nõmme-Tisleriga. Ta ütles, et hoiab ammu Kiigari Lota kirstulaudu. Vaata, selle suure ringijooksmisega kulutab kodarad läbi ja toss leiab tee ning lipsab välja . . .»

Minna naeris Jaani muule jutule, aga kolhooside kohta nõudis täiendavalt:

«Kas sa ikka oled tõejuttu neist kolhoosidest kuulnud?»

«Ikka, ikka! Kiigarile tuleb esimene. Varblase Milda esimees!»

«Mis sa a'ad hullu!» riidles Minna.

«Kas Lota sulle ei kõnelnud?» imestas Last ülisiiralt. «Imelik. Te olevat talust tallu käinud ja kolhoosi eest hoiatanud ning valge laeva tulekut lubanud!»

Minna kaitses end käbedalt:

«Minu suust pole valge laeva juttu keegi kuulnud . . .»

«Ah ei olegi? Viimaks see valge laev ei tulegi? Kus selle kahju ots! Terve vald ootab, et saame imet näha. Siin Narulas on autosid, tanke ja suurtükke olnud. Vana Joosep kadunuke ärgitas kombaini tuua. Laeva pole Narulas nähtud. Nüüd siis tuleb, ja valge, sinimust-valge lipp mastis. Kuradi uhke. Kust Lota lilli saab? Ega's ta sellist laeva buketita vastu võta. Surnuaed on tühi, sealt pole midagi võtta. Varblase Mildal suur kummipuu. Võtke ja viige see üle kolme.»

«Ma ju kinnitan, et minu süda on sellest jutust puhas . . .» halises Minna.

«Einoh, las tulla! Saab nalja!» nöökas Last.

Niisugused jutlemised kordusid alati, kui Last Kiigari perenaisi trehvas. Lota valas hiljem Minnale viha nagu leili, et ta end Jaani lora kuulama alandas. Aga või see aitas! Mingi salapärane jõud tõstis Minna, niipea kui ta aleviku vahel Lasti Jaani silmas, vankrist maha ja tipa-tapa Jaani ette, nagu seoksid neid sõprussidemed ja jutuajamiseta möödumine oleks ebapaslik.

Ühel puhul küsis Jaan salamisi muheldes:

«Juku on su maha jätnud? Adalbärt käib vist küll vahel Lotat kaemas?»

«Sina neid asju ka välja mõtled!» ebales Minna.

«Kuis ma's välja mõtlen? Kahju sust! Kuis nii üksi elad? Pikk sügisene öö, pime, uni ei tule ja Jukut ei ole. Ma saadaksin sulle mõne peigmehe laupäeva õhtul väikeseks sehvtiks, aga pelgan, et Lota ajab penid peale.»

«Oh sa häbitu!» tõreles Minna edevalt. «Või laupäeva õhtul ja sehvtile! Susi su suuvärki söögu! Ma ju laulatatud naine!»

Last nihkus Minnale lähemale. «Rahvas kõneleb, et Lota Adalbärt on Valgejõe taga laanes. Ega's sinu Juku ka sutt mängi? Sa ise kõneled kõigile, et saatis Saksamaalt sõna... Ega's ma muu pärast uuri... Arvasin, et saadaksin tõesti kellegi laupäeva õhtul. Mul on üks niisugune tuttav poiss. Hakkan isameheks. Aga järsku Juku ees. Tema mul va vana suur sugulane. Kuis ma su ta nina eest üle löön,» luiskas Last.

«Pole sul vaja saata!» hurjutas Minna punastades, kuigi ta Jaani ei uskunud ja tema nalja mõistis.

Last teritas keelt, imestas Minna põski, kiitis siidrätikut ning jõudis endamisi Juku «Saksamaa» asukoha suhtes kindlale veendumusele. Tal oli pagana hea meel. Mõte, et Kiigari isamaalised peremehed muttidena märjas mullast koopas kükitavad, valget laeva ootavad, oodates ehk marjast löövad, pani Jaani südame rõõmust hüppama. Tal oli raske end keelata ja käskida, sest just vastuoksa, süda kamandas teda, omapäraselt lõbusalt, armastades ja vihates.

Last pidas Minnat rumalaks, lobamokaga eideks, aga kui Tarum tahtis teda saksa käsilaseks teha, astus ta kindlalt ja otsustavalt vastu.

Minna naiti noore, terve ja tugeva, aga väga vaese talutütrena vastu tema enda tahtmist Kiigari kohtlasele vanapoisile, kes talle lastki ei suutnud anda. Ta murdis tööd, paksenes, mängis perenaist, aga vandus igas asjas Lotale alla, sest viimane oli koolis käinud ja pidas end Minnast targemaks. Seltside etteotsa teda ei võetud, sest Lota oli sel alal agar ja kahekesi ei saa-

nud kodust ära käia. Minna talitas Lota karja, sest viimane vaatas teisele Kiigarile kui enda kaudsele omandile. Heino ju pärija. Varematel aastatel, kui Minna noorus lausa õilmitses, ei andnud hingepiinad talle armu ega asu. Mõtstaga küla suved rammestasid, hullutasid, tahtes südant seest võtta. Täitumatute igatsuste koorem lasus nagu igavene kandam rinnal. Kord oli Kiigaril noorevõitu, hea mokaga sulane, kes perenaisega nalja heitis. Minna oleks äärepealt hullu tükiga hakkama saanud ja poisi juurde heitnud. Lota jõudis õigel ajal jaole ja laskis Jukul talle kere peale anda. Minna seoti nagu lõa otsa. Maast-madalast sõnakuulelikuks tapelduna, tuimunud, ei jätkunud tal hingejõudu enda eest seismiseks. Ta alistus tummas valus saatusele, sest Kiigarilt lahkuda ja oma teed minna käis üle jõu. Polnud jaksu magamisasemegi eraldamiseks. Ta nuttis noriseva Juku selja taga oma nutud, mõtles oma mõtted. Vallarahvas aga nägi Minnat ühtesoodu Lota kõrval ning harjus neist koos kõnelema. Minna ise koguni kiitis sugulastele-tuttavatele oma meest ja perenaisepõlve. Saksa käsilaste karistamise küsimuse puhul nimetati esimesena Kiigari Liselotat. Last tõstis selle poolt mõlemad käed. Oli loomulik, et Lota kõrval seisis Minna. Aga Last kisas ootamatu südidusega «ei».

«Ja sina kaitsed teda?» üllatus Tarum.

«Minna nüüd mõni käsilane,» tõendas Last.

«Mees on kulak, naine pole käsilane? Ilus loogika! Kas sa ei karda eksida?»

«Minna on ise üks läbi ja läbi kurnatud hing.»

«Aga räägid, et tema mees on metsas. Sinust ei saa hobune ka oma suure peaga aru.»

«Mees metsas!» osatas Last. «See ka mõni mees! Kas Minna talle läks? Teda sunniti! Ja kuhu ta pääses? Pidi elama. Sa ei tea ega tunne neid vanu aegu. Minna lootis, et saab lapse ja pärib talu — aga võta näpust . . .»

Tarum aga kahtles, ja uuris:

«See võib õige olla, aga minu arvates on naine, kelle mees metsas, ikkagi sakslase käsilane. Sest teoreetiliselt võtta . . .»

«Saada see ooria kus kurat! Vaata inimesele näkku! Minna on üks ja Lota teine tubakas.»

«Aga nad elasid ühteviisi suurtes taludes, kasutasid ühteviisi võõrast töövaeva.» Tarum koputas usutlevalt Lastile õlale: «Ütle otsekoheselt, vana! Ta on sulle kaugelt sugulane? Eks?»

«Ega's Jukugi õige kulak ole!» jätkas aga Last.

«Miks ta metsas istub?»

«Lollusest. Juku on loll. Nad on Minnaga teise Kiigari palgata sulasepaar.»

«Jutt või midagi! Neil oli ju omal talu!»

«Aga see on niiviisi,» kinnitas Last jonnakalt ja täiendas: «Minnast käsilast tehes keedame küll pudru.»

«Iseasi, kui Juku metsast välja tuleks, Minna Kiigarist lahku lööks... Sel juhul saaks aru...»

Last keeras sõnagi lausumata Tarumile selja. Ta näis segase ja järelemõtlikuna. Tarum ei saanud temast aru. Niipalju oli kindel, et ta seisukohad ei vankunud, sest niisugusel juhul oleks Jaan jutukas olnud.

Aga Minnast käsikut ei saanud. Koosolekul kaalus ta minevik oleviku üles. Tarumi taktitunne ei lubanud rahvale vastu kõnelda. Ta vaagis kaua ja pingeliselt inimese hindamise mõõdupuu küsimust. Kes on kes? Kes kulak? Kes saksa käsilane? Kes kodanlik natsionalist? Kõnedes ja ajaleheartiklites oli kõik selge ning sirge, aga tegelik elu ei mahtunud pahatihti tervikuna nendesse vormelitesse. Tagatipuks tõusis sügavast südamest küsimus: «Kes oled sina, Anneli? Kulaku tütar? Su isa oli vallavanem.» Last näis samu mõtteid mõlgutavat, sest ta küsis Tarumilt:

«Aga mis me Emiliega teeme?»

«Mis temaga siis teha?»

«Kulakuks või käsilaseks?»

«Kuidas sa ise arvad?»

«Tont seda õigust teab,» arutles Last. «Neil ju see Hendrik oli oberst ja raudristiga. Aga vassistid ise kõmmutasid Joosepi maha. Anneli mees jällegi Punaarmees. Aga rahvas Emilie eest nagu Minna eest ei seisa. Seda ära loodagi. Ootaksime temaga natuke...»

«Olgu siis sinu tahtmine, vaatame veel.»

«Vaatame sind veel, ilus Anneli, vaatame!» mõtles

Tarum ja Last näis ka seda aimavat ega hoidnud oma arvamist saladuses:

«Anneli kohta pole kennegistki ütelda. Ega's lapsed ja vanemad alati üks ole. Me oleme siinsamas Narulas näinud, et isa käis pojaga kohut. Su oma vaar olevat kadunud isale tohlaka vastu molu andnud, kui vana Kaarel esimest kord «sotsialismus» ütles. Mis sa sest asjast arvad?»

Käsilasi sai viis-kuus, Lota nende seas esimene. Ta ei jäänud aga «aukraadiga» rahule, vaid ilmus troskaga, Minna kutsariks, vallamajja Tarumi juurde:

«Ah siis mina olen teile saksa käsilane? Aga kes mind selleks teeb? Rahvas? Minu oma eesti rahvas? Kas eesti rahvas teeb õige eesti naise saksa käsilaseks? Seda juhtub siis, kui te rahva üles kütate. Ma ütlen teile suu sisse, kes siin tsusib ja keerutab! Jaan Last. Aga kes ta ise om? Kes oli saksa sõjaväes? Kas mina, minu mees või Jaan Last? Kes meist kolmest oli?»

«Aga teie poeg?» küsis Tarum tagasihoidlikumalt, aga irooniliselt.

«Minu poeg. Tema oli noor mees ja võeti vägisi. Mina tean, et tema nagu kogu meie pere sakslast eluilmas pole sallinud.»

«Kus mees on?»

«Kust mina tean? Ei tea! Võib-olla viidi Saksamaale vangi. Poeg ju ka oli viimasel ajal kinni, sest ta tahtis saksa sõjaväest pageda, aga saadi kätte. Nüüd pandi jälle valekaebuse tagajärjel vangi. Need, kes ise istuma peaksid, just kaebavad...»

Jaan kuulas avatud uksest kogu juttu ning arvas paraja sekkaastumise aja olevat. Nägu laia lõbu täis, ilmus ta oma lohmakas pikkuses Tarumi korralikkuse kõrvale, toetas rusika lauale ja pöördus Lota poole:

«Kas su mutrid on nüüd alles? Võtsid Minna karauuliks?»

«Häbematus! Mis see sinu asi on?»

«Mis ta siis pole? Kelle peale sa siin lõugu laiutad?»

«Eks nende peale, kes ise olid saksa sõjaväes ja siis tahavad teisi saksa käsilaseks teha,» salvas Lota. «Olgu me ükskõik mis käsilased, aga saksa omad küll mitte.»

«Kostja käsilane?» küsis Last.

«Ära võta seda sõna niiviisi suhu!» hoiatas Lota.

«See su jumal või?»

«Mis see siia puutub? Igaüks võib seda, keda tahab, jumalaks pidada. Aga õigus peab selle peale vaatamata maa peal olema. Ise on saksa sõjaväes ja tahab teist käsilaseks teha. See sa ise oled! Mina tahaksin seda asja vaadata,» ähvardas Lota.

«Ma ütlen sulle veel midagi,» susis Last. «Kui sa seda valda pidi ringiajamist järele ei jäta, siis toon hommepäev su hobused punkti. Lase siis omal kahel kõõlusel asula ja Paganamaa vahet. Adalbärdile ütle, et ma suitsetan nad varsti metsast välja.»

«Sa annad eesti rahva ees aru sest, mis kõneled!» kilas Lota.

«Annan! Miks ei anna!» lubas Last kuraasikalt.

«Kas õigus ka veel midagi loeb?» pöördus Lota Tarumi poole. «Kui loeb, siis mispärast mind tehakse sunniviisi saksa sõjaväkke võetud poja pärast saksa käsilaseks ja sel Hitleri sõduril lastakse mu peale haukuda?» Ootamata vastust, lahkus ta uhkena, õelana vallamajast. Mehed nägid läbi akna, kuidas ta Minnalt ohjad haaras ja hobuse pea linna poole pööras.

X. ARGIPÄEVAD KALLID

1

Tarumi tööpäevad venisid väga pikaks. Palju kordi meenus talle Ovsjannikovi mõtteteadus: «Siia Narulasse tuleb eesmine liin.» Tarum tahtis töötada ja suutis töötada. Sõna «väsimus» oli tema meelest abstraktne mõiste. Tema ohvitseri-talimüts ja valge kasukas said Narulas üldtuntuks. Nende kandja toetas jonnaka jõuga oma vanemate kodupaiga maale, kust näis talle jõudu hoovavat. Anne lõbus olla, anne meeldida, anne usaldust võita saatis teda nagu ustav kaaslane. «Tarum lubas!», «Tarum ütles!», «Tarum käskis!» ja «Kaeban

Tarumile!» muutusid üsna lühikese ajaga valla elu oluliseks kriteeriumiks.

Sügisest videvikuaega kasutas Tarum asulas, teraviljasalves, viljapunktis, veskil, meiereis ja mujal käimiseks. Nad olid Lasti õhutusel organiseeritavast laenutuspunktist ühe hobuse vallamaja talli paigutanud, et pikemad sõidud kiiremini laabuksid. Aleviku vahet vihuti ilmast ilma, vahetevahel paar korda päevas, jala.

Mõni aeg enne oktoobripühi, kui vald oli pühadeelevuses, läks Martin õhtu eeli asulasse ja nägi ämmaemand Pau seni tühjalt seisnud korteri aknais tulehelki. Vallarahvas kõneles Liisa Paust ainult head. Kõik imestasid, et ta oli kodunt lahkunud. Mis tal oleks karta, mis kaotada? Väga üksikuna, oma kutsesse kiindununa kuulus ta Narula valla juurde. Tulnud siia noore naisena, oli Liisa Narulas vanaks saanud.

Üks kui teine tundis nüüd, et Liisa on aleviku vahel just Undi üleannetute laste kantseldamisel vajaka. Sest aidanud selle karja maailma, ostis ta neile üsna sageli tagasihoidlikke hilbukesi või siis õmbles oma vanadest. Võttis mõni Kirikumõisa «maadeuurija» ette liiga pika retke, haaras ta mehehakatisel või tulevasel neiul tutist ja keeras otsad kodu poole tagasi. Kui Liisa polnud vallas oma kutsetöö juures, askeldas ta tingimata Undi-«kutsikatega».

«Tagasi! Viimaks ometi!» rõõmustas Tarum, nagu oleksid nad tuttavad. «Ma lähen küsin, millal tööle soovib asuda.» Valla velskripunkt oli just loomisel.

Liisa toas küdeva ahju ees istus Anneli. Tema huulte joon oli südamekujuliseks maalitud. Suu läikis ja hambad läikisid. Valge siidpluus rõhutas suvest säilinud päevitust. Tarum märkas tule valgusel roopi hoidvas ja tukke toksivas käes laulatussõrmust.

«Ma arvasin, et perenaine jõudis tagasi,» vabandas Tarum.

«See olen ainult mina,» lausus Anneli jahedalt.

«Jah, teie...» Tarumi pilk seiras Annelid. Viimane nautis kerge muigega, et teda mitu minutit silmitseti. Ta tõusis, lükkas toolilt vanade «Maretite» virna kõrvale ja osutas käega istet pakkuvalt.

«Ei tea, kas maksab'...» kõhkles Martin.

«Mina ei maksa teile istumise ega äramineku eest,» tähendas Anneli õlgu kehitades ja jätkas: «Et te siin olete, siis ärge pange ühele küsimusele vastamist paljuks. Minu juurde tuli väga esinduslik naine ja kõneles, et tema on tulevane velskripunkti juhataja Vivian Vilt, majori abikaasa ja igati tähtis tegelane. Ta asuvat Liisa ruumidesse elama, sest need kuuluvat nüüd seaduslikult temale. Kas siis on olemas selline uus «pärandusseadus»?»

«Mis «pärandusseadus»?» küsis Tarum torisedes.

«Noh, et uus ämmaemand on vana korterisisustuse ja korteri pärija.»

«Milline rumalus!»

Anna-Mia muigas irooniliselt:

«See daam hoiatas, et jätaksin kõik paigale, sest vastasel korral ta kutsub poli... vabandust, miilitsa. Ämmaemanda korterisisustus olevat lubatud temale...»

«Kelle poolt?»

Järgnes terav küsimus:

«Kust mina tean? Mõtlesin, et võib-olla teie... Kes siin Narulas praegu käsib ja keelab? Ei saa ju teisiti mõelda...»

Tarum tundis, et ta peab jääma. Laskunud pakutud toolile, sirutas ta jalad laua alla ja süütas suitsu. «Kazbek» hambus, meenus talle, et Anneli suitsetab ka ja ta ulatas vabandades suitsukarbi.

Aga Anna-Mia raputas pead.

«Ja teie mõtlete, et mina saatsin ämmaemandale «pärija»?» küsis Martin. «Mis siis! Mõtelge! Kus see daam praegu on?»

«Lubasin ta Liisa saali. Käsk on meist vanem. Kui soovite, võite natukese aja pärast tutvuda. Proua läks just pagasi järele. See pidi kuskil hoiul olema.»

«Kihutan ta kus kurat!» Tarum tõusis ja tegi paar sammu.

«Oh ei, ei! Seda te ei tee,» kaitses ootamatult Anneli. «Kuhu ta läheb? Vana tohtrimaja, kuhu see teie punkt tuleb, on tühi ja kõle. Daam küsis, kas ma ei võtaks

vaevaks koristajaks hakata, muutus lahkeks, kui kuulis, et juhatan sööklat.»

Martin kirus mõttes uustulnukat. Anneli vaatles kõrvalt tema hooletut, seltskonnainimeselikku poosi. Kasukahõlmad olid eest laiali. Nende alt paistis vöörihm kabuuriga. Käsi lebas laual «Kazbeki» karbil. Nii teda vaadeldes tundus, et ainuski närv ei liigu selles mehises kogus. Kõik on ohjeldatud.

Suutmata vaikust taluda, lisas Anneli õli tullevalamise sooviga: «Teie proua velsker jõudis juba Vana-Valgepõllul minu mööblit vaatamas käia. Varblase Milda oli juhatanud. Minu kodune valitsus jooksis hirmuga siia, et nüüd algab röövimine. Rahustasin, et jätkub. Ühtteist võiks kahju kartmata anda . . .»

«Ja teie arvate, et jälle minu loal?» küsis Tarum küünilselt.

Anna-Mia raputas pead.

«Paistab, et tal on ka omaalgatust . . .»

«Lollus! Madam leitnant kolib täna velskripunkti, küürib põranda puhtaks, kütab ahju ja seab oma asjad korda. Teil ei ole vaja tema üle irvitada . . .»

Tarum tõusis ja haaras ootamatult Anna-Mia käed pihku.

«See on . . . see on . . . Ah, ma lihtsalt ei leia sõnu. Ja tuleb järeldada, et see on vist uuele elule tüüpiline,» paiskas Anneli käsi ära tõmmates.

«Ei ole! Tüüpiline on see, et Narulasse avatakse velskripunkt ja hiljem maahaigla. Siin on praegu tegemist üksnes väikese iludusveaga.»

«Aga see teie proua-seltsimees leitnant?»

«Mispoolest ta minu on?»

«Te olete ühe mütsi alused!»

«Selle mütsi alla võtame sinugi,» mõtles Tarum ja lahkus.

2

Oodanud päeva ja poolteist asjata velskrit, katkes Tarumi kannatus. Ta läks velskripunkti vaatama.

Ruumid olid veel kõledalt lagedad. Hädavajalik

sisustus, mille Last mäele vedas, vedeles kuuri all. Velsker ise tuli aga külast, piimamannerg käe otsas.

Ta oli keskealine naine, suure suu ja hõredate, pikkade hammastega. Esimene mulje tundus nurgeline. Aga Tarum hämmastus. Uuel velskril ilustas pikk ordenitelint rinda. Ta käis, pea seljas, rind pisut ees ja üks õlg teisest madalamal. Ning ta oli pagunitele truu.

«Teil pole siin veel midagi tehtud,» nurises Tarum.

«Ega's ma korraga saa! Iga asi tuleb hügieeniliselt desinfitseerida...» vabandas velsker iseteadlikult.

«Te käisite vist külas toole ja laudu desinfitseerimas?» ründas Tarum.

See oli ootamatu. Velsker silmitses Tarumit varjamata vaenulikkusega.

«Miks te täitevkomiteesse ei tulnud?» jätkas Tarum.

«Ma ei allu teile, vaid tervishoiuosakonnale!» kaitses end Vivian Vilt ning lisas: «Iga mats ei hüppa ikka ninna! Vaat kui kirjutan oma mehele major Vildile, kuidas mind, tema naist, siin vastu võeti.»

«Teie Vilt loeb mulle väga vähe! Mida vähem tast kõnelete, seda parem! Sest ma võin ka kirjutada, et tema naine häbistab siin teda.»

«Kuidas te julgete niiviisi kõnelda?» ägenes Vivian Vilt.

«No-noh, ärge seelikust välja hüpake!» hoiatas Tarum, kellele uue ämmaemanda käitumine kurja nalja valmistas. «Ise tahate meedik olla, aga kaotate närvid...»

«Ma ei taha — vaid olen! Pange see endale kõrva taha!»

«Ei vaidle vastu. Aga velskripunkt olgu korras. Ärge oodake, et keegi tuleb ja organiseerib teie eest põrandate pesemise. Peale selle määrake haigete vastuvõtuajad. Teade tehke kolmes eksemplaris. Paneme täitevkomitee juurde, meiereisse ning kiriku kõrvale kuulutustahvlile välja. Ärge unustage, et kool algas. Lapsed on kolm aastat rõugepanekuta. Kõnelge sellest tervishoiuosakonnas...»

«Kes need teated kirjutab?» küsis veidi taltunud Vivian.

«Kes? Teie ise! Ega te pole kirjaoskamatu!»

Vivian viskas pea uhkelt selga:

«Aga täitevkomitee? Mis on teie töö?«

«Igatahes mitte teie erasekretäriks olemine. Kontrollin, kas teated on homseks üleval... Meil ei ole siin pikka hoovõtmist. Saabusite ja alustage kohe tööd.»

Sõjaväelise distsipliiniga harjunud Vivian vaikis Tarumi ees ja pomises endamisi, et sai aru. Ta otsis arstiriistade kasti kallal tegevust, tõstis skalpelle, pintsette ja teisi arstiriistu ning silmitses neid uhke asjatundlikkusega.

Tarum jätkas:

«Mul oleks veel ka üks isiklik jutt!»

«Palun, palun...» Sõnad «isiklik jutt» kõlasid koduselt. Vivian lahkenes. Ta hoidis lusikataolist depressorit käes ning Tarumi peas torgatas millegipärast, et ta selle arstiriista otstarvet ei tunne. Ükski tõeline meedik ei leluta küll arstiriistadega!

«Minu isiklik jutt on selline...» Tarum pidas pausi. «Soovitan teil ämmaemand Pau korterist lahkuda. Sisustage endale siin majas väike tuba. Meil on vallamaja aidas veel lihtsat mööblit. Valige sealt laud, tool ja voodi. Enam pole esialgu anda. Ajage sellega läbi. Te olete üksik inimene. Arstimaja pliit näikse korras olevat. Praeahjus saate isegi saia küpsetada.»

Vivian tardus ja jäi tummaks ning pahvatas alles mitme minuti möödudes:

«Kas te tahate Pau korterit endale?»

Tarum raputas pead:

«Ei tule mõttessegi! Ma elan vallamajas, endises käskjala toas. Mulle teiste vana ei sobi. Teil ei maksaks ka taludes mööblit valimas käia. Heidate sellega meie väärikusele varju...»

Vivian Vilt ajas end sirgu ja kilas:

«Kelle, kas sinu väärikusele?»

«Ka minu!» kinnitas Tarum rahulikult ja jätkas: «Ärge unustage, et iga teie sammu jälgivad inimesed. Ahnus on kodanlikke igandeid...»

Nüüd vast vallandusid Vildi keelepaelad. Tal oli sitkust ja põikpäisust. Vastastikuse mittemõistmise ja ellusuhtumiste erinevuse taustal tekkinud tüli võttis üha hoogu.

«Ah teie arvate, et mina pean neid igavesi matse, sakslaste sabarakke ja fašistlikke jäänuseid arvestama? No seda ei ole! Kes nad niisugused on? Endised vereimejad! Töörahva kurnajad. Kui te õige mees oleksite, siis lendaksid nad korteritest välja ja mööbel ära! See on ju kurnamisega saadud. Või te tahate seni oodata, kuni nad kõik ära peidavad? Või maksavad nad teile altkäemaksu, et te nende eest seisate?»

Tarum jäi külmaks kui jää:

«Rahu, rahu! Meil on seadused, kohus. Need karistavad, konfiskeerivad, rekvireerivad. Meie teiega kahekesi näitame seaduse austamise eeskuju. Omavoli on väga vastik asi.»

Vivian ähvardas solvunult:

«Ma ei jäta oma mehele kirjutamata!»

Nüüd katkes Martin Tarumi kannatus:

«Ärge mängige aadlipreilide instituudi kasvandikku!»

«Ise mängite! Ma ei ole ühtki aadlipreilit, veel vähem nende instituuti näinudki. Olen läbi ja läbi revolutsioonilisest perekonnast, Pätsi ajal kannatanud ja mul on õigus selle eest tasu saada. See, mis töötav rahvas oma higis kulakule kokku kandis, tuleb nüüd ära võtta ning jagada. Sõda tegi mu paljaks. Aga oli olemas isegi trümmoo... Kas mulle makstakse selle eest? Ja üldse, mis õigusega, mis liinis te minuga kõnelete?»

Tarum seisis harkisjalu, käed taskus, müts kuklas, ja hindas Vivian Vilti kui halvas mõttes haruldust. Võrsus ta tõesti mõnest revolutsionääri perekonnast, siis oli kahju, et see sünnitas küüraka. Ta otsustas Viviani targutusi ignoreerida ja üksnes viimasele küsimusele vastata:

«Ma kõnelen teiega valla nõukogude võimu liinis ja — kui kommunist...»

Vivian Vilt hakkas järsku põues kobama, tõmbas tüseda rahatasku, avas selle värisevail sõrmil, soris seal ja viskas lauale Tarumi ette parteipileti.

«Kas mina olen teie arvates fašist?» kähistas ta süttinud silmil.

Tarum keeras kannapealt ringi ja lahkus.

Möödusid mõned päevad ja Vivianist polnud midagi paha kuulda. Ta kohendas ja korrastas punkti, kolis

ikkagi ämmaemanda korterist arstimajja, aga täitevkomiteest ja Tarumist hoidus kui katkust. Viimane nõudis Annelilt tema kohta teateid.

«Kas ma olen teil agentuur?» sähvas Anneli, aga allus siiski Tarumi tahtele ja tõi kõik, mis ta teadis, täpsustega lagedale.

Loomult seltskonda igatsev Vivian külastas iga päev teemaja. Neil käikudel olid ka tagamõtted. Inimlikult maiana otsis ja nuhkis ta toiduaineid, pakkudes nende eest ka tervetele inimestele arstirohte. Anneli oli temaga mitmet puhku hädas ja ladus seda suurema naudinguga kõik, mis ta velskrist kuulis, Tarumi ette.

Ühel õhtul pärast tööaega, kui Vivian istus taas tüütult kaua teemajas ja kannatlikkusega moonaautot ootas, pidi Anneli just plahvatama, ent Tarumi tulek jahutas pisut õhkkonda.

Martin vabandas hilist aega ja palus õhtusööki.

Vivian Vilt õigustas Tarumi ees oma teemajas olekut: «Ma ju pean kontrollima, mis nad linnast sööklale saadavad. Järsku on halb liha ja rahvas saab süües mürgituse, mis siis? Kes vastutab? Muidugi mina. Meditsiiniline töö peab olema prohfülaktikaline...» Ta venitas viimast sõna nii kentsaka tähtsusega, et Anneli muige varjamiseks näo kõrvale pööras. Ta sõnas:

«Liha vist ei toodagi. Eelteade oli, et pekk ja konservid...»

«Neid peab veel enam vaatama. Meil üksuses olid kord pahad purgid. Kõik kaardu üles ajanud. Kui mina poleks avastanud ja akti teinud — pooled mehed oleksid haigeks jäänud. Mulle avaldati käskkirjaga tänu, sest olin võitlejate tervise eest valvel.»

«Kas kontrollimist homseks jätta ei saa?» küsis Tarum.

«Seltsimees Vilt ütles, et tal oleks pärmi ka vaja. Tahtvat homme küpsetada...» salvas Anneli äädikaselt.

«Oh ei!» ruttas Vivian õiendama. «Pärmist ei ole suurt midagi. Sõjaväes antakse praegu meestele pärmi. Ma kirjutasin ja mulle saadetakse sealt nii palju kui vaja. Võin teile ka anda.»

Anneli ei saanud vaikida. Ta pilas:

«Oo — tänan väga!»

Vivianil oli ebamugav. Vastuski tuli ebalev:

«Palun, palun!»

«Aga auto võib hilineda. Tee on väga halb . . .» tähendas Tarum.

Anneli tõi Martinile tangupudru-portsjoni, hapupiima, leiba, kurki ja seeni.

«Kust te seeni saite?» huvitus Vivian.

Anneli kummardus sügavalt:

«Metsast. Siinsetes laantes kasvab selliseid.»

«Kas mina siis seda ei tea? Aga mõtlesin, et kaartidega tsentraliseeritud korras saadeti, sellepärast küsisingi, et missuguse talongi vastu ja mida asendades? Neid peab ju ka üle vaatama. Järsku on ussitanud.»

«Metsas ei küsita talongi. Võta aga ja korja.»

Tarum sõi tõtates. Vivian istus tema kõrvale tühjast-tähjast lobisedes ja altkulmu Annelid silmitsedes. Viimane koristas puhvetkappi ja asetas klaase ritta. Kui Tarum minekule tõusis, järgnes velsker talle vastumeelselt, ukselt Annelid hoiatades:

«Ärge te enne homme kaupa käiku laske, kui mina üle vaatan.»

«Ei, kus nüüd seda! Olge aga aegsasti kohal . . .»

3

Saatnud Viviani velskripunkti ja rajanud mõningal määral temaga rahu, otsustas Tarum Anneliga kõnelda. Viimase õelus ei kõlvanud kuhugi. Koputanud teemaja juba suletud uksele, küsis Tarum endalt. «Kas ma lähen vaid Vivian Vildi pärast tagasi? Kas üksnes tema pärast?» Ning kuuldes kergeid jalaasteid, tekkis südamesse kummaline erutus.

Anneli silmitses Tarumit üllatunult ja kõheldes. Viimane vaatas sööklas ringi ja pöördus siis seesmiselt mingile otsusele jõudnult Anneli poole:

«Mis te seda naist narrite?»

«Kas te tulite tagasi sedasama minult küsima? Kas see küsimus ei kannata hommikut?» ironiseeris Anneli.

Tarum vastas sama ülbelt:

«Ma küsin, mida tahan ja siis, kui ma tahan! Vastake!»

«Noo.» Anneli pidas pausi, naeratas silmadega, heitis pea kuklasse. «Ma võiksin teile ütelda, et vastan siis, kui tahan ja nii, kuidas parajasti meeldib. Siis oleksime tasa. Aga ma olen laidetud kodanliku viisaka kasvatusega ja ütlen, et koristage see tanta Narulast. Teie enda pärast. Ta pole ämmaemand. Mul pole sellest külma ega sooja, sest ma ei kavatse haigeks jääda ega ka last saada. Aga Lota küsib, kas sellised siis ongi kommunistid!»

«Milleks siia kommunistid? Ja mis ta tegi? Ootas pärmi, tahtis saia küpsetada? Miks see peab olema kommunistidele keelatud? Eksite, Anneli! Kommunist on inimene nagu kõik teised. Ta tahab süüa, sooja tuba, riiet selga. Vahe on selles, et ta tahab seda esmajoones kõigile ja sealhulgas siis ka endale. Kas te ei saa sellest aru?»

«Ei!»

«Kas ei saa või ei taha?»

«Tegelik elu näitab teist pilti. Ta näitab madam Vilti... Ja mina usun tegelikkust enam, sõnu enamasti üldse mitte.» Anneli lähenes hiiliva kassi nõtkusega. Tema näol levis peegli ees omandatud naeratus. «Aga ärge uskuge mu sõnu. Olen hoiatanud, et valetan palju. Madam Vilt on kõigiti kena inimene, hoolas töötaja, hea meedik.»

Martin Tarum vangutas põlastades pead:

«Miks te valetate, Anneli Halin?»

«Mh! Jälle ei meeldinud? Ma ei saagi täna teie meele järgi olla!»

«Aga sooviksite seda?»

«Ja kuidas veel! Ma loen alati meeldivate inimeste soovid pilkudest...»

Tarum ei vastanud ega esitanud ka uusi küsimusi, vaid fikseeris muigamisi Anneli avardunud, võrdselt lubavaid ja keelduvaid rohekashalle silmi.

Petrooleumilambi nõrk leek jättis ruumi hämaraks. Puhvetil lõhnasid männioksad. Tarumi nina haistis aga ka tärpentini ja värnitsat.

Ta küsis:

«Mis te jälle pintseldate?»

«Ma ehitan söökla juurde hotelli.»

«Näidake!» nõudis Tarum.

«Pole veel midagi näidata. Töö alles käib.»

Aga Tarum läks oma hea nina juhil ja avastas värvid ning värnitsapotid. Teemaja köögi vastas kunagises kojamehe korteris käis remont. Esimene ruum, kunagine köök, oli just tapeedid saanud ja pliidist huvitav ning omapärane raamaturiiul tehtud. Kümned ennesõjaaegsed Tammsaare, Vilde, Mälgu, Tolstoi ja Dostojevski köited lebasid saksakeelsete Thomas Manni ja Hugo omadega segamini. Seina najal oli linoleumirull, nurgas rukkipüüli kott, millest kavatseti vist kliistrit teha. Aken aga oli vineeriga kinni löödud ja paksude kardinatega kaetud, et kui ei ole klaase, siis saab ka ilma läbi.

Tuba jättis piduliku mulje. Vaibad, kardinad ja padjad olid kohale asetatud. Rohelise kupliga gaasilamp levitas mahedat valgust, mis langes poolsõõris tikitud linaga kaetud lauakesele ning jättis kaks tugitooli sumedasse varju. Kristallvaasis longutasid punased krüsanteemioksad õietutte. Vaagnal lambi valgussõõris hõrgutasid õunad, pirnid, marjad. Paistis silma mööbli vähesus. Nurgas sirmi taga nähtus õlekott. Seda tarvitati vist magamisasemeks.

«Võib vist öömajale jääda?» küsis Tarum seejärel, kui mõlemad olid terve minuti vaikides tuba vaadelnud, ning nõudis vastust ootamata: «Kelle salong see on?»

«Mängupõrgu!» naeris Anneli nakatavalt.

«Taga targemaks! Kes selles põrgus mängivad? Kui mina tahaksin esimene olla, kas istute partneriks?»

Vastuse aset täitis pearaputus.

Tarum vaatles Annelid. Must siidkleit ja pitsist põlleke sobisid imehästi. Aga juuksed? Villak patuselt punast lainetust. Ta kuulis Anneli leebet häält kudrutava alatooniga lausuvat üheainsa sõna:

«Ei!»

Oli võimatu aru saada, mille kohta see käis. Anneli seisis lõdvalt. Tema tahe näis võitlevat tahtetusega. Kumb võidab? Kumb neist võidab?

«Kes siin pesas elab?» nõudis Tarum teistkordselt.

«Pääsulind,» järgnes nüüd kelmikas vastus.

«See on siis küll pääsulind, kes mängupõrgu eluasemeks valinud...»

Anneli palus Tarumil istuda, pakkus puuvilja, tõstis üheainsa marja oma suule, ei söönud, vaid imes selle mahla. Rusked juuksed langesid laubale, silmis põlesid tibatillukesed lõkked. Väike käsi, kaunid sõrmed laulatussõrmuse jäljega. Tarum märkas, et Anneli oli abieluehtest loobunud. Tundmatu, pisut uimastav lõhnaõli ja Anneli vaate uus, nagu anduv kelmikus — selles kõiges oli üsna saatanlikku külgetõmbejõudu. Ja Martin Tarum taipas sealjuures, et Anneli mängis sihilikult tema närvidega. «Kiisupoeg — ma tean, et sul on küüned,» mõtles ta muigamisi. Aga sellele vaatamata sigines tuppa võitluse pinget.

Vallamaja kamber oli kütmata, rõske, koristamata ja koppelõhnaline. Terve päeva tagajärjeta peremeheta taludes viljapeksumasina osi otsitud... Kiigaril ässitati koerad kallale. Lota pages ega andnud end näole. Päevilise laps õpetati lausuma: «Sa oled paha onu, koll viib su ära!» Tarum talus pärast sellist päeva halvasti üksindust. Last kutsus Uue-Valgepõllule. Seal oli soojust, hubasust, lõhnas värskest leivast, nagu tõmbaks perenaine aina ahjust krõbeda koorukesega pätse. Ta oli mitmel õhtul Vana külalislahkust kasutanud ega tahtnud pealetikkuvaks muutuda.

Martin tõusis hoolimatult, naeris tumedalt, ihaldes, haaras Anneli käest, tõmbas enda ligi ja vaatas talle otse silma. Nautinud mõne sekundi vältel rinna tõusu ja mõõna, kaarutas ta Anneli jultunult metsiku jõuga oma käsivarrele, vaatas talle veel kord piineldes ning kustutas siis teise suul nagu lõppematut janu. Ja ta tundis Anneli embavais kätes ja huulte värinas tema kogemusi, kogu minevikku ning võttis sedagi senitundmatu mõnuga.

«Kui ma nüüd ei taha siit — enne hommikut lahkuda?»

«Mina tahan, et läheksite kohe,» vastas Anneli raugelt, vabastas enda embusest ja laskus nägu kätesse peites tugitooli.

«Kas tõesti?»

«Jah, tõesti!»

«Ja te ei valeta?»

«Ja kui valetangi? Mis siis sellest? Kes me teineteisele oleme?» kõneles Anneli õhinal, tasa. «Mööda minev, juhuslik, kerge seiklus. Miks peame selles teadmises siirad olema? Ütleme, et tahaksin — teie siiajäämist — oh, ma olen selleks mõningal määral kindla iseloomuga, et niisugustele mõtlematustele alla anda. Minust kõneldakse, et olen kahtlase minevikuga. Jaajaa — ma tean, et olete sellest kuulnud. Muidu te poleks julgenud öelda, et tahate hommikuni jääda. Aga teadke siis, et...» Anneli vaikis ega leidnud sobivat sõna. «Kuulake, mis teile ütlen...» aga ta ei ütelnud midagi, vaid heitis pea kuklasse ja vaatas seejuures mingi paluva ihalusega Tarumi poole. Ühe sekundi vältel olid Anneli käed Martini kaela tõusmas, tema suu Martini poole küünitamas, aga see vältas kõigest sekundi, ning võttes end kokku, taastas ta tasakaalu.

Martin võttis Anneli käed.

«Laske lahti!» keelas ta kähedalt, aga kindlalt.

«On see ikka tõsine soov?»

«Peab seda siis nii palju kordi kordama?»

Tarum naeratas tumedalt ning asus minekule, ent pöördus siiski ukselt tagasi ja küsis:

«Velsker Vilti ei tõga enam? Ega?»

«Nagu käsite!» kuuldus pika õhkamise tagant.

4

Just oktoobripühade pidulikul laupäeval, teel koolimajja koosolekule kohtas Tarum Lasti ja viimane pajatas pikema sissejuhatuseta:

«Täna sai siis Anneli asulasse kolitud ja Emilielt tulist kurja silme vahele võetud. Sa mait! Mitte ei mõistnud arvata, et ta nii vägevalt sõimata võib. Kui ma sulle praegu need sõnad ütlen, siis ajad mu koju suud mõskma.»

Tarum sattus ebalevasse segadusse, muutus rahutuks, aga Last seisis äsjaste sündmuste mõjuringis ning jät-

kas hoogsamalt, innukamalt. Tema suured käedki vehkisid üles-alla:

«Anneli pani ise koorma valmis ja tahtis oma mööbliasjad Vana-Valgepõllult mäele viia. Kes siis jõuabki igaks ööks alla kõmpsida, kui see teemaja-pidamine võtab aega ning vaja vara üleval olla. Aga Emilie astus ette, et mine paljalt, ma ei anna sulle midagi. Anneli oli vist toikaga ka saanud. Tal oli selline nägu. Ta tuli hommikul minu poole ja küsis kolimiseks hobust. Ema ei andvat. Tallgi pandud lukku.»

«Ja sa andsid?» küsis Tarum.

«Aga kuidas siis?» Ning Martin kuulis diivanist, riidekapist, klaverist, mida ka Varblase Kustas oli aidanud vankrisse tõsta. See, kuidas Emilie sajatas, maa põhja needis ja tuld ning tõrva tütrele kaela palus, valmistas Lastile muhedat nalja.

«Mis ta ka emale vastas?» uudishimutses Tarum.

«Mitte midagi! Kui palju see Emilie ka oma suud logistas, aga Annelilt ei tulnud muud kui: «Ega sa seda tõsiselt mõtle, ema?» Ma siis ütlesin Emiliele omalt poolt, mis niisugune loriajamine maksab. Ise naisterahvast inimene, oli maanaiste esinaine. Ta ei kõlba ju sedasi kõrtsinaiste pealikuks ka mitte. Need ei võta prostoi suu pärast.»

«Te lõite seal siis päris korraliku lahingu maha?» naeris Tarum.

«Just!» kinnitas Last. «Kogu see aeg, kui Kustasega klaverit tõstsime, laskis Emilie oma joru. Ja kaks korda sai käia. Ühe korraga klaver ja teisega muud pudinad. Emilie lubas mäele tulla ja kõik segi peksta. Ma ütlesin, et niisugune rehnuk maksab vähemalt kaks aastat. Vaadaku siis, kes vahepeal lehmad talitab.»

Koolimajas Annelid kohates küsis Tarum sissejuhatuseta:

«Millal soolale-leivale kutsute?»

«Kas siis soolale-leivale kutsutakse?» muigas Anneli. «Minu arvates tulevad niisugusel puhul head sõbrad ning tuttavad omal algatusel.»

Rahvasumm võttis Tarumi oma valdusesse. Tema ümber tekkis tunglemine. Talumehed ja -naised puista-

sid küsimusi. Kõne all olid maa-asjad, vili, metsatöö, pensionid, toetused.

Teiste seas ründas Tarumit ka Varblase Milda.

«Ma ei tiia, mis selle meie juurdelõikega saab. Kas ikka annate vai ei annaki? Ma tahtse joba ütspäiv küsida, aga ei saanu jaole. See olli siss, kui te Anneli rouvva uut elämist-olemist kaite. Ma uutse kõik see aig usse takan.»

«Maad saab!» lubas Tarum, et Mildast võimalikult kiiremini vabaneda. Aga Milda ei lasknud end eemale tõrjuda, vaid trügis Tarumi külje alla. Tema musta, sajandi kahekümnendail aastail õmmeldud siidkleidi varrukad tolknesid, kui Milda kätele sobivat kohta otsis. Jällegi ei olnud põlle. Kuhu pidi Milda oma käed peitma? Ilma põlleta tundusid need kõhul sündsusetud.

«Ma tahtse sedä asja ka kõnelda, et tsolki jääb neil hirmus vähä üle. Nii palju keedavad ja nii vähe,» kahtles ja kaebas ta sosinal. «Paljuke see nende üts põrsake süüb? Sääl ei ole ikka õige asi. Muist lähäb vist kohegi mujale.»

«Passige peale...» soovitas Tarum, silmadega Lasti otsides. Üksnes tema oskas Milda jutud ümmarguseks teha ja suule prundi ette panna. Tarum oma aupaklikkuses ei suutnud muud kui kuulata ja Milda ohtrat juttu heaks kiita, kuigi talle Varblase perenaise loomus oli nüüd täiesti selginenud.

«Ah arvate, et päris üü ajal pasman käia?» sosistas Milda salamisi.

«Kas või seda!»

«Aga kui tunnimees või niiviisi välja panna?»

«See solk on teie oma huvi. Peate ise valvama!»

Vastus ei rahuldanud Mildat. Ta jätkas:

«Aga lehes ju kirjutatakse egä jumalapäiv, et kehvikuid tuleb egätpidi avitada. Meie Kustas tellis lehe. Loeme egä jumalapäiv kõik kuni viimätse reani läbi,» kinnitas ta tragilt. «Maa om muidugi hää asi ja aitäh andmise iist, aga parem oles, kui selle tsolgi ka saas. Siis võis üte põrssa kauem nuumal pidädä. Te mõtelge, kui palju kartohvleid neil söögi jaos kulub. Seal tule tubli vakk koori päevä. Köögin üteldi, et Anneli käseb nüüd koorega keeta. Kas see on siis õigus? Kas sääl

inimesi vähe? Kas nad koorida ei või? Kui vaja ja koore kas või pooles mulle lupase, võin vahel appi minna.»

Maakonna parteikomitee külaliste tulek päästis Tarumi Milda küüsist. Hiljem, kui viimane paaril korral end tema lähedusse poetas, pages ta osavalt eest. Aga Milda oli järjekindel. «Agarust tal on. Tõepoolest, temast saaks vähemalt keskmine külavolinik,» mõtles Tarum. «On see siis paha, et ta nii agaralt enda eest võitleb?»

Anneli seisis üksikuna, erandina pidutsevas peres. Ta oli nagu ära eksinud, mõnelt maalilt alla astunud. Kui tants algas, trügis Tarum tema poole, aga nägi Annelid juba kojuminekuks riietumas.

Öösel koju kõmpsides mõtles Martin Tarum: «Lähen koputan tema aknale.» Ta pöördus ümber pangamaja nurga, aga seisatas kohkunult.

Maja varjus konutas kuresarnasena suurrätikusse mähitud Varblase Milda.

«Hull mis hull!» kirus Martin mõttes.

Aga Milda oli jõudnud tulija ära tunda. Martinil polnud tema eest enam pääsu, sest kiire põgenemine oleks reetlikuna paistnud.

«Ma mõtlin, et kaen siin veidikene, kui see mu oma asi om.»

Tarum kehitas õlgu:

«Vaadake aga vaadake!»

«Jah, ega muidu seda elu elatud saa! Kes su eest hoolitseb, kui mitte esi. Me oleme Kustasega alati vaeselt elänud, kehv rahvas olnud. Nüüd tahas, et meile ka selle eest midagi antakse. Seniajani ei ole siin küll võõraid märgata olnud. Aga kaeme perrä! Ma ju tiia, et üts põrsakonn ei jõua seda söögimaja tsolki kinni pista. Sääl piap üle jääma. Aga kui keegi küsib, mis siin tiin, kas siis võin ütelda, et «Tarum käskse»?»

«Ei tohi!» keelas Tarum, jalapealt ümber pöörates.

XI. HINGE HIND

1

Saaremaa heitlused jõudsid lõppjärku. Vaenujõud valdasid veel vaid Sõrve säärt ja lahmaka sügisest, õelalt ebasõbralikku Irbeni väina. Narula inimesed voorisid neil päevil kannatamatult asulas kui ka vallamajas. Iga pisemgi uudis liikus kommentaaridega suust suhu. Jaan Last kinnitas täitevkomitees: «Varsti, varsti...» Aga kui küsiti, kas tema omad on kirjutanud, raputas aseesimees nukralt oma hallisegast tolknevat tukka. «Ei, ei ole!» ning tõttas vabandama: «Praegu tahate kirja! Kus neil see aeg! Ega's see pole Narula jüripäevalaat, sõbrakesed, vaid...» Last jättis lause lõpetamata ning turritas mõttes poja, tütre, väimehega: «Nii palju ajakest oleksite võinud ikka leida...»

Ühes ajalehesõnumis mainiti alampolkovnik Halini nime seoses sellega, et tema võitlejad aitasid lahingu vaheajal elanikkonda. Last lahmas, leht taskus, läbi pori teemajja Anneli juurde:

«Noh, mis sa ütled? Ikka täitsa mees sul!»

Anneli pea vajus kummalise nukrusega rinnale, aga silmad vaatasid Lastile maheda malbusega. Jah, mis ütelda? Halin käis oma teed. Igaüks otsis ja astus noil päevil oma teed — kes kergelt, kes raskelt, aga kõigile vaatamata julgelt hädaohte taunides ja tulevikku uskudes. Nii temagi, Joosep ja Emilie Tennofite tütar, Vana-Valgepõllu Jakobsoni-aegse äti lapselaps ja kunagise koloneli, nüüdse alampolkovniku — kui kummaliselt see kõlas — patuga pooleks laulatatud naine.

Tema sünnipäeva auks istutatud puud Vana-Valgepõllu talu sissesõiduteel vingusid sel päeval sügisiilingutes. Keskhommikul hakkasid harvad lörtsised rätsakad vajuma, muutes pealelõunase ilma valulevaks raevuks.

Anneli oli kodus käinud ja läks asulasse tagasi.

Nad olid emaga jällegi vaielnud. Emilie sajatas, hoiatas, taples: «Tule koju! Seal pole sinu koht! Need nõukogud ei kesta kaua...» Teades, et Hendrik külastas

sügisöö pimeduse katte all kodu, piirasid kõhklused Anneli südant. Aga kõige peale vaatamata tundis ta, et tagasiteed enam pole.

«Ka mina lähen oma teed,» mõtles ta trotsivalt.

Annelil oli kompsuke kaasas. Ema saatis Liisa Paule, kes oli ootamatult väga viletsas seisukorras tagasi tulnud, söögipoolist.

Päeval pärast oktoobripidustusi peatus üksik sõjaväemasin asula keskel. Liisa ronis kabiinist, seesama kohvrike näpu otsas, seesama sall õlgadel, aga palitu asemel kandis ta rohelist vatikuube. Tänanud Annelid korteri kütmise eest, tõmbus vallas armastatud jaoskonna ämmaemand nagu tigu karpi, lakkas Vana-Valgepõllul käimast ega kõnelnud oma vahepealsest elustolust. Hiljem levisid katkendlikud kuuldused, et Liisa oli Klooga laagrit näinud. «Nende «tõutervendamine»,» manas ta mõõtmatu põlgusega. Aga tema töökoht oli läinud. Ta jäi jõude ning Annelile tundus puhuti, et Liisa on elust välja heidetud. Mäherdune tähelepanematus Martin Tarumilt, kes muidu suhtus inimestesse koduse osavõtuga. Aga kui Emilie kutsus Liisat Vana-Valgepõllule — kolmandat võimalust ootama, keeldus see kindlalt. Anneli kahtles, kas ta toiduained vastu võtabki.

«Nagu üksi jäänud emahunt,» mõtles Anneli oma emast, kes oli tema lapsepõlve ja nooruse hirmuks, armuks ning ka omamoodi paleuseks. Mida enam Anneli kodule vastu hakkas, vaidles, oma arvamisele truuks jäi, seda selgemini avaldusid ema õelalt-karmid iseloomujooned. Millal seda enne nähti, et Vana-Valgepõllu perenaine oleks häält kõrgendanud? Ta jäi isegi süüteolt tabatud teenijainimese ees väärikaks. Aga nüüdne Emilie räuskas ning tarvitas eemalepeletavaid vägisõnu.

«Milline on mu ema iseloom? Ja minu oma loomus?» juurdles Anneli.

«Aga Martin Tarumi loomus? Miks silkan nõnda meeletult, paratamatusega tema järel? Jumal taevas, sa ise teed pattu, kui lased minutaolisel naisel nii ülepeakaela armuda. Neitsi Maarja, kes sa oma püha poja kiretult said ja ilma kandsid, kas sul pole ka sellistes

asjades sõna lausuda? Või te tõttate lohutama, et iga tuli põleb kord lõpuni?»

Segane, aga tarmukas, rühkis ta vastu lumist raju oma teed.

Last tuli vastu ja kaebas:

«Sellise ilmaga ei aja õige peremees peni õue, aga kus sa minemata saad jätta! Köstril küünis pekstakse peremeheta vilja. Vana Varblane mängib pooleterammeest. Aga lepiks ta, reo, poole teraga. Hee — ei eluilmas! Kustas tassib kõik kalli leivavilja minema, kui sa kupjana kannul ei püsi. Puskarit tegid, aga ära rikkusid. Vussermeistreid ma ei salli! Emilie oli ütelnud, et Halin saadab tütrele iga kuu tuhat rubla. Kas on õige?»

«Õige!»

«Lähete nüüd kokku elama?» usutles Last.

«Tal on seal vahest teine leitud,» puikles Anneli vastusest.

«Aga sa viskad ka siin silma! Siis olete tasa...» noomis Vana.

«Oleme tasa?» mõtles Anneli rohmakat, lumetuisku kaduvat Lasti silmadega saates. «Aga on's meil midagi tasa olla? Kas on? Kas oleme võlglased? Aeg ja olukorrad, milles Narula pastor Wühner Halini uhke univormi ja Anneli kümme meetrit pitsist kleidivedikut kokku laulatas — mida jumal ühte pannud, seda ei pea inimene lahutama —, on olematusse kaugenenud. Kes tahakski seda sealt tagasi tuua? Mahamaetut ellu äratada? Mõttetus! Ma viskan siin teisele silma? Aga kas see on üksnes silmaviskamine?

Lobjakas kleepus juustele, veenire valgus laubalt põskedele, põskedelt kaela. Anneli keeras näo vastutuult. Köstri küünist kuuldus masina undamine, kabeli taga kraaksus vares.

Tuisust tuli uus etteheitev mõte:

«Miks ma ometi sel viimasel tõelisel Vana-Valgepõllu õhtul lubasin Andres Vilbuse naiseks saada? See minu elu on niigi keeruline olnud. Oli siis vaja ka seda rumalust teha? Aga teda olen ennegi petnud. See üks liigne kord ei lisa palju niigi ülevoolavale karikale. Millest see küll tuleb, et tema mind ihaleb, mina teda mitte?

Ja miks ta ise seda ei taipa?» arvustas Anneli oma üha keerulisemaks muutuvat elu nagu kohtunik.

«Mingu ta ometigi ka oma teed,» soovitas ta mõttes Vilbusele. «Bandiit? Metsavend? Redutaja omaenda kodus?» Kui valulevalt see kõlas.

Jõudnud asula vahele, nägi ta, et parteikomitee villis peatus teemaja ees. Anneli kiirendas samme. Metsis väljus masinast, vaatas ringi ja tuli ebatavaliselt rutates Annelile vastu. Anneli taipas, et oli midagi väga erakorralist juhtunud või juhtumas.

Metsis küsis Vilti ja velskripunkti.

Anneli kogeles ja kohmetus nagu kooliplika õpetaja ees, keda ta väga kardab.

Siis järgnes hämmastavalt ootamatu küsimus:

«Te ju olete ilmale toonud lapse?»

«Jaa — tütre...»

«Noh, siis teate, kuidas see sünnib... Minu naine mängis kangelannat ja lahkus kahekümne neljandal tunnil Leningradist. Ta saatis mulle kõige võimatumal teel telegrammi. Naiste tarkus! Ta ootas ja närvitses kolm päeva Petseris. Nüüd me ei jõua linna... Peab vist suure sündmuse siin vastu võtma...»

«Kas ma võin oma tuba anda?» pakkus erutatud Anneli.

«Kas velskripunktis ei ole ruumi? Seal on vist abi käe-jalapärasem. Kui te saadaksite ta sinna! Ma sõidan sõjaväeosasse arsti järele...»

Anneli tõttas segases meeleolus auto poole. Ta nägi kahvatu jumega karakullkasukas naist, kes tuli talle vastu. Nende viimast kohtumist lahutasid pikad-pikad aastad ja nad tunnistasid teineteist, enne kui kätlesid.

«Anneli Halin! Vaata, kus me sinuga kokku juhtusime. Ma peaaegu hakkan ebausklikuks. Kui lahkusin kodunt Haraldi juurde, olid sina viimane, keda tolleaegsest seltskonnast kohtasin. Kas sa mäletad, mis sa mulle Elva teel ütlesid? «Kui süda käsib, siis järgi südamele. Kõik muu pole tähtis...» Mõtlesin Leningradis mitut puhku sinule ja arvasin, et lasksid jalga.»

«Süda keelas ja ma ei saanud kodumaalt lahkuda,» vastas Anneli tõtlikult.

«Ja sa tead, et su Halin on alampolkovnik ja Punaarmees?»

«Tean!» tähendas Anneli. «Sai sügisel Punase Tähe.»

«Vaata siis, kuidas ajad ja inimesed muutuvad. Oh, aga mis minust saab? Kuidas möödub tänane öö?»

«See ei olegi nii hull!» lohutas Anneli osavõtlikult.

«Ma tean. Mu esimene suri neljakümne esimese detsembris. Sündis ja suri. Kas saan poja? Harald igatseb väga-väga poega...»

Anneli unustas Liisale saadetud paki ja läks õhinal Ainot saatma.

Vivian Vilt võttis patsiendi ülevoolavas sõbralikkuses vastu.

Jäänud mõni viiv hiljem Anneliga omavahele, manas ta südame põhjast:

«Mis niisuguse hulluga teha? Kas mulle sellist häda kaela vaja oli? Velskripunkt pole sünnitushaigla. Kui ta poleks Metsise naine, ma saadaksin kus kurat!»

Külas liikusid Viviani asjatundmatusest kõige eriskummalisemad kuuldused. Olukord oli nüüd halvaks naljaks aga liiga tõsine. Annelid valdas pahameel.

Ta tegi ootamatu ettepaneku:

«Mis te arvate, kui kutsuksime vana ämmaemanda?»

Vivian nõustus kiiremini kui sünnis.

«Järsku on midagi halvasti. Siis mul on abi vaja...»

Vildi vulgaarne kõne ajas Anneli südame täis. Suutmata vastata, veel vähem vaikida, korraldas ta asja selliselt, et uus ämmaemand läks ise vana abiks paluma.

Anneli tegi tõtates velskripunkti toakest suureks sündmuseks korda. Noorik jalutas, käed ristamisi rinde all, piki ruumi edasi-tagasi. Ta oli lapselikult ahtakese kehaga, tõmmu. Kitsas näos elasid üksnes suured hallikassinised silmad. Valuhoo alates klammerdas ta kämblad toolileenile ja pigistas hambad huulde.

«On parem, kui sa lamad,» soovitas Anneli.

«Arvad?» küsis noorik.

«Mul ei lubatud käia,» vastas Anneli asjatundlikult.

«Mina käisin esimese lapse ajal kuni...» Naine ohkas. Valuhoog aheldas ta pikkadeks minutiteks. Anneli nägi kõhnadel põskedel pisaraid. Ta laskus

nooriku kõrvale põlvili, haaras tema käed ja soojendas oma pihus.

«Mu taadike vihastas,» pihtis ootenaine valu vaibudes õnnesegaselt. «Mehed ei mõista selliseid asju. Nad on liiga kained. Meid, naisi, juhivad üheksal juhul kümnest tunded. Mu esimene oli mulle raskeim katsumus. Arvasin, et kaotan aru. Kes pole kaotanud last, see ei mõista iial, mis see tähendab! Oleksin andnud pigem silma, käe, jala, pool eluaega. Nüüd Leningradis ei saanud enam rahu. Ligi nädal aega polnud und. Tüütasin arste ja toakaaslasi. Mind taheti haiglasse sulgeda. Valetasin ja sain sõiduload. Mul on sõnulseletamatult hea meel, et olen kodus. Ah, sa ei tea, mis see tähendab... Kas sa oled kunagi elus olnud nii üksi, et ühtki oma inimest pole lähedal? Ma mõtlen sellist sõpra, kes on nagu sinu teine mina?»

Anneli hämmastus selle küsimuse ees, aga Aino ei oodanud vastust, vaid jutustas:

«Mu taat sai ja jäi mulle selliseks sõbraks.»

Anneli aga mõtles nukralt, et ta on olnud eluaeg üksi, sest keegi tema sõpradest pole saanud talle teiseks minaks.

Valud algasid ja raugesid. Anneli erutus Liisat oodates. Valude vaheajal kogeles Aino poolsosinal, tõtates: «Mul oli niisugune tunne, et kõige kindlam koht on mehe juures. Ma ei suutnud parata. Ja teadsin, et jõuan pärale. Siin on niisama hea kui kodu. Sulle teen muidugi tüli, aga ära pahanda. Võib-olla saan hilisemas elus tasuda. Püüan... Kuhu ämmaemand kadus? Miks ta mind ei vaata?»

Anneli rahustas ja lohutas noorikut nii, kuidas oskas, endal otsaesine hirmust märg.

«Mu esimene võttis kaks päeva aega. Arvan, et piinan sind terve öö... Mine heida puhkama! Kus mu kaasa on? Ta ei ole hommikust saadik söönud. Siit ei ole vist midagi saada. Kas see, kus me auto peatasime, oli teemaja? Sa töötad seal?»

Noorik kõneles nüüd valu ja erutuse peletamiseks. Anneli hoidis ta käsi, tundes nende niiskust ja värinaid.

Ta lohutas:

«Ämmaemand tuleb kohe. Siis toon teed ja õhtuoodet. Su kaasa sõitis sõjaväeossa arsti järele. Kõik läheb hästi.»

Minutid venisid kui teod. «Mis siis saab, kui Liisat kodus ei ole, arst ei jõua õigeks ajaks ja see «aabitsanukk» Vilt lihtsalt deserteerib?» mõtles Anneli. Sest kuhu ta nii kauaks jääb?

«Oh, mul on väga paha...» kaebas noorik. «Oleks kõik juba möödas...»

«Kas sa ei saaks magada? See lühendab aega...» soovitas Anneli.

«Ei! Aga puhka sina. Ma olen üksi. Siin on ju nagu kodu...»

Tema hääl lämbus halastamatusse valuhoogu. Anneli tahtis Vilti ja Liisat otsima joosta. Ent sel minutil kuuldusid jalaasted, uks avanes, Vivian tippis tuppa ja tema järel malbe, reibas Liisa, kollane narmendav kohver käe otsas. Vivian riietus käbekähku kitlisse ja tegi Annelile hajali juuste tõttu märkuse.

«Siduge üks marlitükkki pähe. Ega's nii saa! Esimene sekretär võib tulla ja siis ma saan teie pärast sanitaareeskirjade rikkumise tõttu! Ja kittel! Inimene võiks ise aru saada, et ilma ei tohi. Võtke nurgast naela otsast!»

Anneli surus hambad huulde. Pakutud hõlsti lükkas ta otsustava käetõukega eemale. Liisa lähenes nagu päästja vaim noorikule, varuks paar lustakat lauset. Vivian tolknes tal jalus. Vana ämmaemand respekteeris uut esimese poole tunni vältel ja tõrjus siis tumma vaikimisega kaugemale.

Anneli vabanes survest ja arvas, et kõik kulgeb nüüd loomulikku rada. Ta viis Liisa paki tema kööki — las üllatub leides — ja läks teemajja, tohlas sahvrites, puistas oma tagavarasid. Valmis vägev õhtusöök: magushapud kapsad suitsusingiga, hapukurk, vekitud õunad ja vahukoor.

Asundust embas juba hõre hämarus, kui ta toidukorviga tohtrimajja tagasi läks. Tuul leidis haavaokstelt üksikud lehed ja asus neid vidistades sakutama. Kõik mattus aeglaselt olematusse. Teel kihutasid autod. Kirikumõisa õues ulgus ust kraapides vana, pulstunud kar-

vaga koer. Õpetajaproua oli lõhkunud tema kuudi pliidipuudeks. Tal polnud kuiva küljealust ja kerratõmbamise kohta. Ent Anneli ümber tiirles vaniljelõhn. Ta hoidis ettevaatlikult korvi. Klaasnõud klirisesid sellele vaatamata tasa-tasa.

Avanud ukse, kandus pikk ja piinatud oie tema kõrvu. Pimeda eestoa nurgas hõõgus suitsuots. Metsis hoidis käega laupa. Tema õlad lömitasid nagu löögi ees längus. Seinaäärsel pingil vedelesid sinel, talimüts. Anneli taipas, et arst oli saabunud ja naeratas Metsist vaadates tasa, omaette. Abitu armetus andis talle niipalju inimlikke jooni, et Anneli söandas kõnetada:

«Kas ma võin vähekese kehakinnitust pakkuda?»

Metsis võttis terve hapukurgi ja pistis otsapidi suhu. Hinnanud ootava isa seisukorra koomilisust, lohutas Anneli:

«Ärge kartke. Kõik läheb hästi. Aino on nii tugev . . .»

«Arvate?» küsis Metsis kõheldes. «Alustada niisuguses olukorras kojutulekut! Ma oleksin võinud ise sinna sõita . . .»

«Kui igatsetakse koju . . .» naeratas Anneli nukralt. Uks avanes ja näitas kahest küünlast valgustatud toa sisemust, kus kušetil lamas Aino. Liisa kavatses Metsist hüüda, ent nähes Annelid, tõmbas viimast näpuga.

Astunud kikivarvul tuppa, märkas Anneli, et Vivian Vilti polnud. Nooruke sõjaväearst kummardus Aino kohale.

«Tõlgi talle, et on ristseis . . .» sõnas Liisa ruttu ja kähedalt, peaga arsti ja siis Aino poole osutades. «Aga nii, et tema ei kuule . . .»

Anneli soontes hüübus veri. Jalgadest alanud värin kandus üle keha. Keel kogeles kõneldes.

Arst süngestus:

«Ma olen terapeut. Sõjaolukorras ka haavaarst. Aus olles, esimene selline juhus . . .»

Liisa lausus:

«Tuleb proovida välispööret ja kui ei aita — sisemist.»

Ta seletas s-häälikuid sisistades sünnituse juhtimise üksikasju, silm ootajal, käsi Anneli käsivarrel. Ja selle

soonise kämbla närvilised kokkutõmbamised reetsid, et ka Liisal oli kadunud olukorrast üleolek.

Nurganaine taipas erutatud häältest, et temaga pole asjad korras. Ta nägu oli moondunud, silmad suured. Huultel mustendas hüübinud veri. Juuksed tolknesid higisel laubal. Anneli põlvitas tema kõrvale. Aino puistas pihtides südant:

«Kas ma tõesti ei saa ka sedagi last? Oi, kas tõesti tegin oma kärsituses endale haiget? Aga ma ei suutnud teisiti! Ma ei saanud teisiti. Ei võinud parata... Mis sa arvad, kas mind jälitab vanemate needus? Sa tead, et olin nende ainuke. Ema sajatas siis, kui kodunt lahkusin. Ta ei ole paha. Aga me pole leppinud. Isa olevat okupatsiooniajal vangis istunud. Aga Harald pole neid veel üles otsinud. See on halb. Küll ma sooviksin ema siia, enda juurde. Nüüd ta tuleks. Esimest last saades nägin teda kolm ööd järjest unes. Leningradis kordus jälle sama lugu...»

Toa hämarus oli täis kummitusi. Aeg möödus valusalt. Liisa askeldas arstiriistade kastis, valides mingeid instrumente. Ahi pandi küdema. Arst toimetas kogu aeg Aino ümber.

Vivian Vilt sisenes, küünal käes, tähtsalt.

«Minge nüüd magama...» kamandas ta Liisat. «Ma võtan valvekorra üle. Kes teab, kui kaua tuleb jännata...»

«Ärge segage!» sosistas Liisa pahuralt. «Minge lõhkuge puid! Ma ei leidnud kirvest. Läitsin lauatükkidega.

«Kas te, hull, põletasite ära mu voodi põhjalauad?» kilas Vivian, ehmus oma häälest ning surus käe suule. Käsk oli solvav. Üldine pingul olukord nakatas tedagi seda enam, et keegi ei selgitanud närvitsemise tõelist põhjust.

«Mina, meditsiinilise teenistuse leitnant...» pöördus ta arsti poole.

Too heitis käega ja kordas puude toomise käsku.

«Kuulge, minge teie...» kamandas Vivian Annelid. «Ma ei või ju end mustaks ajada. Vahest pean lapse vastu võtma.»

Aino Metsis tõstis pea. Anneli imestas tema jõudu

ja häbenes enda peataolekut. Küünlaleek joonistas seintele varje.

Anneli kuulis oma üllatuseks Aino vaidlematult kindlat häält:

«Ma tahan, et... Anna-Mia Halin jääks minu juurde...»

«Aga ta on klassivaenlane...» sosistas Vivian Vilt. See oli mõeldud üksnes Ainole, aga toas valitsev vaikus reetis need sõnad kõigile, ka Harald Metsisele, kes oli ootetoa uksele tulnud.

Anneli tõusis nagu ussist nõelatu, aga nurganaine hoidis teda tagasi. Arst, kes eestikeelsest jutust aru ei saanud, aga siiski taipas, et patsienti erutati, tõmbas velskrit käisest, sosistas talle kõrva, osutas väljapääsu poole. Vivian paugutas ukse äkilises vihas kinni. Anneli võbises ja kordas mõttes: «Klassivaenlane...» Et isegi Metsis juhtunust väljagi ei teinud ja eestoast laualt arstile kurki tõi, jahtus õhkkond kiiresti. Ning Anneli mõistis, et toidu pakkumine oli teadlik Viviani sõnade mõju hajutamine. Kellel oli sel kriitilisel minutil isu? Ei kellelgi! Neid erutas olukorra ohtlik keerulisus ja nende endi abitus. Annelid valdas tungiv soov Metsisele selle eest tasuda.

Ning hoides Aino niisket, kleepuvat kätt, luges Anneli hädaahinas sõnatult «Meie isa» palvet, aga see jäi pooleli. «Me ju ei usu...»

Kui Aino taas valuhoogudes oigas, arst mingid klambrid võttis, Liisa arstiriistade keetmise vett seadis, meenus Annelile Andres Vilbus. Aga ei — see oli võimatu! See ju võrduks Andrese hukkamisega. Anneli sai aru, et ta mõlgutas meeletumat mõtet. Ja kas Vilbus tuleb? Muidugi ta ei tule! Aga kui valetada? Seegi oli võimatu, kuna Metsis ja Vilbus teineteist kooli- ja ülikooliajast tundsid. Aga Metsis ei tea, et Andres redutab. Ei, ta ei tea! Ja Anneli kavandas seesmises paanikas oma elu õilsamat valet. Ta igatses palaviku-liselt selle lapse esimest nuttu, Aino rõõmu ja Metsise isauhket naeratust. See soov haaras tema nagu mingi keeris, sasis mõtteid, ajas kaine kaalukuse ja järelemõtlikkuse kus seda ja teist. Kui Vilbus päästab lapse, kas talle siis ei andestata? Verivaenlased lepivad —

aga Vilbus ja Metsis olid kõigest poliitilised vaenlased. Aga kas Vilbus ikka tuleb? Või purskab koguni naerma ja parastab? Hendrik karjus kord heameelest, kui Narula metsast tabati kolm partisani, kellest üks osutus kunagiseks koolivennaks. Võib-olla pistab ka Vilbus samasugusel võikal kurguhäälel naerma? Ent tema arstieetika? Andres toonitas alati, et meditsiin allub humaansuse tunnetele ja on kõige kõrgemal inimlikkuse tasemel seisev teadus. Missugune on Andrese kui inimese eetika?

Anneli hoidis Aino kätt, andis juua, silitas juukseid.

«Sõbrakene, mis saab minust? Mis saab minust? Ütle mulle, mis nad seal omavahel kõnelesid? Kas midagi on halvasti? Oh, ma tean selletagi, et minuga pole seegi kord hästi. Taipan teie nägudest,» sosistas Aino hädiselt, aga alistumatult.

Öö edenes. Aknal seisis Liisa väike lauakell, mis oli tema ämmaemandakoti lahutamatu osa ja peaaegu igas Narula talus tiktakitanud. Nüüd tiksus ta tõtates kommunisti ja maakonnakomitee sekretäri lapse ilmaletulekuaega. Oli möödunud kõigest kümme minutit, aga Annelile tundus, et aeg venis nagu igavik. Ta taipas õhu tiinusest, kella tiksumisest, küünlaleegi võngetest, Liisa ja arsti igast liigutusest, kõigest-kõigest, et nad seisid äärmise juhuse piiril, mis kohutava ükskõiksusega lähenes. Ta ei suutnud enam paigale jääda, vaid läks Metsise juurde:

«Nägin eile...» valetas Anneli reipalt, end jõuga valitsedes. «Nägin eile linnas doktor Andres Vilbust. Ta oli just koju saabunud. Kas te oleksite nõus tema kutsumisega?» Ning Anneli kordas, Metsise vastust ootamata, seda ka vene keeles.

«Doktor Vilbus...» küsis Metsis kulme tõstes. Tema sügavalevajunud silmad peatusid uurivalt Annelil. Ta ei lausunud sõnagi, vaid noogutas üksnes pead.

«Ja sina, meeletu, vaikid sellest nii kaua!» taples Liisa ning anus Metsist: «Peab kohe, kohe järele sõitma...»

«Võtke minu masin!» kamandas sõjaväearst. «Uhiuus villis. Juht on kurat ise. Peate kolmveerand tunniga ka põrgust tagasi olema.»

Must öö, pori ja põhjatus... Auto tuled olid pealtpoolt kaetud. Habemes näoga mees keeras kahe käega rooli. Anneli klammerdus sõrmedega istmepatja. Masin loopis teda nagu rehepeksumasina põhulabidas. Tee ääres lendasid mööda puud, põõsad, talud. Talle oli siin iga küngas ja kuhelik tuttav. Kabeliaed, Tennofite hauasammas, äti haud, vallamaja... Hing vajus kuskile lõpmatusse, hääbumisse, kust polnud tagasipöördumist. Ta tundis, et käib kindlalt paratamatuse teed. Sõjamasinad olid maantee armistanud. Pori pritsis kahele poole, aga auto rattad puutusid vastu kindlat põhja ja kandsid neid edasi. Juht nohises.

Anneli mõtles palavikuliselt, kuidas Vilbusele valetada, vähemalt esialgu... Ja hiljem Metsisele, et Vilbuse nahka päästa. Talle tundus, et temas endas on suurust, titaanlikkust, kui ta suudab Ainole, kes nii igatses last, kes nii hoidis tema kätt, tuua tarviliku ja päästva abi. Juht peatas ning viskas tuledelt katted.

«Kurat! Rindel lasksime täistuledega...»

Auto tuled näitasid puutüvesid ja porist sihti, mis tule taga kokku jooksis.

«Ära karda, ega ma ei jää porri...» kinnitas juht mitut puhku.

Milline kindlus hääles! Ning ka Anneli kõhklused ja kartus lakkasid. Ta teadis, et peab minema, peab tegutsema. See oli paratamatu! Seda käskis süda. Pöörane kihutamine andis jõudu.

«Kui oskad, siis keera mulle pläru!» palus autojuht. «Ma lasen sulle muusikat.»

Raadiost kostsid melanhoolsed lauluhelid. Juhile näis viis meeldivat, sest ta ümises kaasa.

«И пока за туманами видеть мог паренек,
на окошке у девушке все горел огонек...»

Anneli jändas minuti tubakakoti ja «Pravdast» lõigatud paberiga. See lõhn, mis puhuti saatis Tarumit, mõjus nii tuttavlikult. Ta tõmbas plotski põlema ja pistis juhile suhu. Bensiinihais segunes mahorkaga, meenutades seda autosõitu, mil ta Vilbuse masinast vastuvaidlematul ajel oli jalga lasknud. Ja kas ainult Vil-

buse autost? Just see päev eemaldas teda Valgepõllust, astudes julma paratamatusega nende vahele. Kui poleks olnud toda päeva, siis oleks see õine sõit olemata. Mis siis saab, kui Vilbus pärast areteeritakse? Anneli mõtles, et see oleks jäle. Kas Metsisest võib niisugust tegu oodata?

Jõudis linn ja linnaäärne Ääside maja.

Paarsada meetrit jalgsiteed.

Juht keeras masina ringi, kustutas tuled ja jäi ootele.

Koerad hakkasid larinal haukuma. Kolm vasikasuurust hunti. «Nad kisuvad mu tükkideks,» mõtles Anneli. Aga ta ei mõelnudki seisatada, vaid rühkis trepist üles.

«Ma pean silmapilk Vilbust nägema,» kähistas Anneli kannatamatult vanaprouale.

«Jummal hoidku! Mis on juhtunud?» kohkus Ääsiproua.

Anneli taipas, et kui Aino Metsise «Ma tahan, et Anneli jääks minu juurde» poleks helisenud lakkamatult kõrvus, segunedes Vivian Vildi «klassivaenlasega», poleks tal jätkunud jõudu edaspidisteks kõnelusteks. Aino hääl toetas, ergutas, palus ja tiivustas, nagu oleks sel mõõtmatu võimsus.

«Üks naine on minu juures sünnitamas. Andres peab aega kaotamata tulema. Seal on midagi halvasti. Liisa Pau ei tule üksi toime. Ruttu... Viivitamata... Iga minut loeb...» kõneles ta ühe hingetõmbega.

«Kes? Kust? Nii järsku?» uuris vanaproua.

«Mis te nõuate! Ega's ma asjata keset ööd siia sõitnud!»

«Anneli-proua teab, et...»

«Kas vanaproua mõtleb, et teab minust enam?» hüüdis Anneli lõikavalt. «Mul pole aega vaielda. Viige mind Andrese juurde.» Ning et asja tõepärasemaks teha, valetas: «Ma tulin juhusliku sõjaväemasinaga — kahe liitri puskari eest...»

«Sõjaväemasinat poleks vaja olnud siia vedada,» taples kohutatud vanadaam.

«Kuulge, kas teie tahate mulle dikteerida, mis mina teen? Äratage ruttu Vilbus...»

Tuppa jõudes põimis Anneli käed Vilbuse kaela ja

suudles teda põgusalt, silme ees vaheldumisi Harald Metsise, Martin Tarumi ja Aino nägu. Vilbus nautis ootamatusest joobudes Anneli lähedust, mis lõhnas bensiini ja mahorka ning vaevalt tunduva «Soir de Paris'» järgi.

Hingeldades, Vilbuse kätt muljudes, avaldas Anneli oma soovi riskantsed üksikasjad.

Vilbus vastas hullunult, taibutult:

«Vaid ühel tingimusel. Saa mu naiseks!»

«Andres — aga enne pean ju Halinist lahutama.»

See, mis nüüd järgnes, oli nagu pangetäis vett kaela:

«Ära mängi lolli, Anna-Mia! Ärgem kõnelgem formaalsustest. Vanasti räägiti su seiklustest. Miks pole sa kunagi valinud mind partneriks? Ma pole halvem kui teised ja ootan sind aastaid, aastaid. Tule praegu — ja siis täidan su tahtmise, ükskõik, mis must pärast saab!»

Anneli säilitas vaevaga rahu:

«Andres — palun, palun!» oigas ta, taibates, millele teine vihjas.

Vilbus muutus jõhkralt nõudlikuks. «See ei võta palju aega,» kõlas alasti-robustsusega. Anneli märkas, et ta oli kortsunud ülikonnas. Andres magas nähtavasti lahti riietumata.

«Sinu arstieetika? Seal on igal minutil elu hind, aga sina kõneled siin... Kas see siis ongi eetika? Kas moraal? Sinu ringkonna eetika ja moraal?» Ta unustas sootuks neid etteheiteid paisates, et nad olid kuulunud ühte ringkonda.

«Kas «ei» või «jaa»?» nõudis Vilbus jäigalt ja kähedalt.

«Jaa-jaa!»

Aga Anneli taganes Vilbuse eest.

«Võib-olla on see viimne kord, kus kohtume! Võib-olla väljun sealt, kuhu su järel nagu jooksukuu-isakoer silkan, auvalvega? Kas sa sellele ei mõtle, Anna-Mia? Mina riskin eluga, aga sina?» õigustas end Vilbus. Aga see kõlas väga võikalt.

Anna-Mia sirgus, lähenes Andresele, asetas käe tema käsivarrele, vaatas talle otse silma: «Sa ütlesid, et armastad mind sellisena nagu olen. Kas sa valetasid?

«See ei võta palju aega!» Mõistad, Andres, et rängemini kui sina praegu mind, ei saa ükski mees naist alandada! Kus on su südamesuurus ja ausus, millest alati kõneled? Või oli see pettus? Tegelikkus aga kõlab — «See ei võta palju aega».»

«Anna-Mia, ära suru mind põlvili!» anus Vilbus.

«Sa ütlesid, et kommunistidel puudub inimlikkus, humaansus! Ja sul ei puudu? Sul on seda ülikülluses? Seal oigab ja ootab nurganaine, aga sina ütled mulle siin: «See ei võta palju aega.» Olgu siis — aga kui ma pärast seda sind vihkan, siis süüdista vaid ennast. Sest minu tunded vajavad aega...»

«Anna-Mia, nii ma ei mõtelnud!» taganes kimbatuses Vilbus.

«Ei tea, mis sa mõtlesid, kuulsin, mis ütlesid,» vastas Anneli järsult. «Meie aeg on kasin. Oled mees, siis sõidame! Aga see, kuidas Metsis sulle tasub, paljastab nende südametunnistuse. Näidakem, et maailmas on tundeid, mis ulatuvad üle poliitiliste kiuslemiste. Inimesearmastus, humaansus... Andres Vilbus, kas su süda võib siin olla rahus, kui seal võitlevad elu ja surm? Saaksid aidata, aga ei aita... Ei, sa pole see, kelleks sind pean! Lähen ja ütlen, et arsti polnud, vaid oli bandiit, metsavend...»

«Vali sõnu, naine!» kähistas Vilbus.

«Aga kas sina valisid? «See ei võta palju aega...»»

Ja Anneli puhkes nutma.

«Olgu! Tulen kas või põrgusse,» nõustus rabatud ja sünge Vilbus.

2

«Lendasite?» hüüatas neid uksel vastu võttes sõjaväearst. «Seltsimees günekoloog, segasime teie õiglast und.»

Anneli vaatas, kuidas Metsis kätles Vilbust. Viimane kuulas Liisa Pau seletusi ja toppis samal ajal kohmakalt käed talle ulatatud kitlisse. Ning Andres muutus minut-minutilt kindlamaks, kaalukamaks ja seejuures ka meeldivamaks. Nagu läbi tihke kauguse hakkasid kostma tema käsklused, korraldused. Aino ei oianud enam.

Anneli põlvitas kušeti kõrvale, silus laubale kleepunud juukseid.

Vilbus oligi haaranud eelseisvate sündmuste ülemjuhatuse. Kuuldusid tema napid laused, käsklused: «Me teeme *versio foetus in pedam*...»

See kestis üle tunni, mis Annelile tundus terve elu pikkusena. Lootused tõusid ja vaibusid. Anneli vaatas seda, mis tema ees toimus, kui filmi, mis iga rakuni haaras ja hingamise peatas. Aino häälest olid kadunud kõik inimlikud kõlad. Ta oigas metsikult. Neil ei olnud narkoosi.

Vilbus talitas vilunult ja Annelil tekkis millegipärast nägemus, et siis, kui Andrese käsi lapse emast eraldas, tuba helenes. Liisa haaras vastsündinu. Ta oli nagu valge vaim arstide vahel. Ja Anneli mõtles neil pingelistel minutitel inimese kutse-eetikale. Mis edasi saab? Kuidas Metsis Vilbusele tasub? Milline on tema eetika? Kommunistide eetika?

«Kõik on korras!» lausus Vilbus suure sündmuse juhtiva tegelasena.

«Doktor, kas peaks vereülekannet? Mul on kaasas...» küsis sõjaväearst suure aupaklikkusega ja lisas naljatoonil: «Jumala eest, kui ma võtan kord naise ja tulevad lapsed, siis saadan ilmtingimata ainult teie juurde. Midagi suurepärasemat sel alal ei või ette kujutada. Kas te ise teate, et teostasite peaaegu võimatu... Ma kummardan teie oskuse ees...»

«Vereülekannet? Ei — aga polnudki verekaotust! Noor ema on väga tugev...» Vilbuses elustus pisike edevus. «Juhtum polnud kaugeltki lootuseta, kuigi ma ei salga, et tõsine asi...» Ta kõneles kohmakat vene keelt ladinakeelsete terminitega pooleks, millest üksnes arstid omavahel aru said.

«Me unustasime kõige tähtsama — isa,» meenutas Liisa.

Metsis oli pool tundi tagasi toast lahkunud ja suitsetas eesruumis. Sõjaväearst avas ukse ja hüüdis:

«Seltsimees sekretär, kollektiivne õnnitlus isikliku panuse puhul meie kangelasliku Punaarmee täiendamisel...»

Värske isa tuli uksele. Küünlatuli valgustas tema kaamet nägu. Ta naeratas. Aga Anneli nägi selgesti, et üle põse veeres üksik pisar. Suutmata ja võib-olla ka tahtmata end ohjes hoida, põlvitas Metsis naise juurde ja suudles tema käsi. Teki alt kostis aga tasane hingamine. Aino oli magama jäänud...

«Nüüd kuluksid liigud,» naljatas sõjaväearst, kui pestud ja mähitud roosa, aeglaselt suukest liigutav pundar oli käest kätte andes vaagitud.

«Jah, väike konjak poleks paha...» arvas ka Vilbus.

«Kahetsen südamest, seltsimehed,» vabandas Metsis süüdlaslikult käsi laiutades ning vaatas ootamatult Anneli poole. Viimane kohmetus, aga mõistis pilgupealt Metsise mõtteid ning vastas peanoogutusega.

«Teeme veel ühe sõidu!» palus ta autojuhti.

«Kas kaugele?»

«Ligidale. Aga lubage, et mina juhin.»

«Kraavi ei aja?»

«Ei usu, et naine oskab juhtida?» küsis Anneli iseteadlikult.

«Või veel! Seelikud sõidavad juba tankide ja lennukitegagi. Mis nüüd autost tühjast!»

Annelil oli rooli taga lõputult hea tunne. Tee jooksis laialt ja sirgelt, tuttavalt, masin kuulas juhti. Ja tal oli tunne, et kihutab ühegi kurvita tulevikku...

Vana-Valgepõllul toimus raevukas sõnavahetus. Emilie sattus Anneli kõrval sõdurit nähes marru. Asi läks lausa hulluks, kui sõdur talle sõbralikult õlale patsutas ja mamašaks nimetas.

«Sa ei pea endast korda! Sa ei tea, mis teed...» hurjutas ema õelalt.

«Palun sind, ema...» anus Anneli.

«Päeval ei leia koduteed, aga öösi hulgub...»

Anneli astus temast mööda kööki, võttis sahtlist keldrivõtme. Emilie püsis takjana, tapeldes ja pahandades kannul. Riid läks pööraseks, kui ema taipas, et tütar tahab viinade kallale asuda. Ta laotas enda seelikute ja taguotsa laiuses kastile. Anneli läks tagumiste riiulite juurde, kahmas nurgast laudu kõrvale lükates kaks eriti hoitud pudelit ja lausus üle õla:

«See oli äti oma, sellega teen, mis tahan!»

«Sa oled... Sa oled...» nuuksus Emilie ega suutnud oma liha ja vere kohta lausuda seda sõna, mis õelalt mõttes mõlkus.

«Mamaša oli vihane?» küsis autojuht.

«Vanade inimeste asi!» lõi Anneli käega ega hakanud oma lõhenenud perekonna kurblooluses halisema.

«Seletanud talle, missugune suursündmus. Parteikomitee sekretär sai poja...»

«Seletanud talle,» kordas Anneli kibestunult. Seleta nüüd Vana-Valgepõllu Emiliele, mis juhtunud oli! Ta raevub veel enam... «Milline saatuse pilge. Andres Vilbus ja Liisa Pau aitasid siin Narulas Harald Metsise poja ilmale. Kõik kasvab kodumullas, juured kodumullas...» mõtles ta elu keerdkäikudest.

Anneli kattis laua, keetis tee. Söömaaeg sai koos õhtul puudutamata jäänuga rikkalik. Ning keset toite olid tolmunud etiketiga kahekümne-aastased martellipudelid, Vana-Valgepõllul eriti tähtsateks sündmusteks säilitatud... «Ema taob raevus rusikaid kokku...» muigas ta endamisi.

Vilbus valetas ootamatu paindlikkusega oma saksa sõjaväest põgenemise loo. Metsis jälgis keskendatult, ainsagi küsimuseta tema juttu. Annelile näis, et ta silmitses Vilbuse kortsunud ülikonda, habemetüükaid, karvaseks kasvanud kaela. Andrese välimus näis metsistunud. Mis ta mõtleb? Mis ta teeb ja mõtleb?

Jutt kaldus minevikule, kooliajale, üliõpilaspõlvele. Alma Mater Tartuensis, vana ja igavesti noor Emajõe Ateen... Ja ta andis neile mõlemale, Vilbusele ja Harald Metsisele, diplomid. Vilbus seletas, keda professoritest enam pole. See oli pikk nimede rodu. Ning ta üllatus siiralt, kuuldes, et kõik neljakümne esimesel evakueerunud tulevad tagasi.

«Ka August Alle?» küsis Vilbus elavnenult.

Metsis jaatas ja deklameeris:

«Ema ütles: «Vissi, vissi»,
söötis põllest teri.
Tütrel värvid üle tissi,
puhas sinimeri...»

Anneli naeratas nukralt-ülevalt. See oli kord ka temast, aga ei olnud siiski.

««Eesti pastoraal»,» skandeeris Vilbus: «Tuleks kord õhtu, saaks ahjule, tarre. Rätid ja pastlad riputaks parre...»

Sõjaväearst, kes igavles selle vestluse ajal, muutus otsustavalt kõnekaks.

«Sinu koht, kolleeg, on nüüd Punaarmees,» tähendas ta. «Armee vajab kõige paremaid spetsialiste...»

«Kas teil on seal palju tööd tema jaoks?» küsis Metsis nöökamisi.

«Arstil on rindel ikkagi tööd...» Sõjaväearst pilgutas kavaldades silma.

«Erialast...» täiendas Metsis.

«Kuidas võtta! Sõda läheneb lõpule. Noored inimesed abielluvad ja... Tähendab, ka erialast tööd on.»

«Nii et armee hospidal avab sünnitusosakonna?»

«Seda mitte! Me saadame vähemalt selleks ajaks oma daamid teie juurde, tagalasse.»

«Nii minagi mõtlesin. Meie juurde tagalasse... Avame varsti sünnitushaigla. Doktor Vilbusest võiks selle juhataja saada. Günekoloog on tagala eriala,» muigas Metsis.

«Sünnitushaigla?» kohmetus Vilbus.

«Haiglat jų veel pole, aga tema organiseerimine seisab päevakorral.»

«Jah, aga ma olin ju okupatsiooniajal siin. Usaldusküsimus?» uuris Vilbus pead viltu kallutades.

«Usalduseta me uut elu ei ehita.» Metsise sügavad, aukus silmad puurisid nii Vilbust, et Anneli tundis kuumi hoovusi. Aga Metsis jätkas rahulikult: «Te olete aastaid praktiseerinud arst, mina — kui nii võib ütelda — aastaid võidelnud revolutsionäär. Me mõlemad ravime üks ühelt, teine teiselt poolt vana maailma vigasid, viltuseid kohti, haigusi, peame elu eest võitlust...»

«Elu eest võitlust?» kordas Anneli mõttes. «Küll see kõlab ülevalt, aga samal ajal kohutavalt, sest kus on võitlus, seal ei puudu võidetud, langenud...»

Metsis toetas käe lauale. Tema sõrmis suitses «Kazbek». Spiraal keerdus toa jaheduses sinise niidina üles-

poole. Annelile meenus Martin ja tema küsimus: «Vene suits ning saksa välgumihkel — aga kes te ise olete?» «Kes olen ma ise?» Mõtted aelesid minevikus, mis haaras lämmatades. «Valge jaht ning kümme palli tuult elumerel? Kas torm ka vaibub?» Nii oli Halin küsinud, kui ta pärast paarikuulist maal viibimist esimese tüli järel tavatses Tallinna «vaatama» sõita. Elus tormab ja tuiskab kõik ja kõikjal...

Kuuldusid Metsise selged sõnad:

«Oleks naiivne, kui püüaksite mulle tõendada, et ootasite igatsusega nõukogude korda — arvan, et olete mees ja ütlete: «Kannata minuga, vaata!» Kutse-eetika on, kohusetunne ka. Need on suured asjad ja eeldavad peamist — ausust. Kõik muu tuleb hiljem. Veendute teiegi nagu mina ja paljud teised, et nõukogude kord on ka eesti töörahva ainuke rahvuslik kord. Ta viib elu edasi. Kõik teised variandid lõpevad tupikuga...»

Vilbus istus seljaga Anneli poole, kühmus ja pomises omaette. Kas ta kahetses, et tuli?

Aino oli ärganud. Liisa askeldas tema ümber. Kogu tähelepanu keskendus nüüd emale lapsega. Anneli täitis klaasid. Kõik tahtsid Ainoga kokku juua. Vaadanud korra silmadega nõu küsivalt oma mehele, sirutas Aino esimesena käe Anneli poole.

Tema pilk kallistas:

«Tänan sind, Anneli Halin! Mul on poeg. Ma olen õnnelik. Tänan teid kõiki. On nii hea...»

«Mis sinust küll saab?» mõtles Anneli Vilbuse juuksurit igatsevat parukat vaadeldes. «Jah, silkasid mu järel nagu jooksukuu-isapeni. Kuhu sa jõudsid? Kas vihmavarju? Kas siit ei võiks sinu o m a tee alata? Ja kas Hendrik ei võiks samal moel tulla ning lubada: «Kutse-eetika on, kohusetunne ka!» Miks ta ometi ei või seda?»

«Kas Vilbusel ongi kutse-eetika?» arutles Anneli mõttes. «Aga kuidas ta skandeeris: «Tuleks kord õhtu, saaks ahjule, tarre...» Täna mind, sõber, et su tarre tõin, ning ära nõua seda, mis pole minu juures müüdav ja ostetav. Mis sest, et luban! Ära ole kergemeelne uskuma! Kas Metsis mõtles seda, mis kõneles, siiralt? Kas linna sünnitushaigla antakse Vilbusele juhatada?

Kas Vivian Vilt jäetakse nüüd, kus ta enda nõnda sõna otseses mõttes täis tõstis, velskripunkti juhatajaks? Peab Liisa veel kaua tegevusetult ringi lonkima?»

Vivian magas oma toakeses õnneliku und. Harjunud rindeolukorras iga minutit otstarbekana puhkuseks kasutama, ei näinud ta uneski, mis Anneli temast mõtles, sest Vivian arvas, et üksnes temal on vabadus teistest mõelda, aga teistel temast mitte.

Kesk jutuaega kisti välisuks lahti. Autojuht seisis oma pikkuses ja laiuses lävel, nägu rõõmust lõhkemas:

«Õnnitlen teid, seltsimehed, suure võidu puhul! Praegu antakse Moskvast käskkirja. Eestimaa puhastamine on lõppenud. Viimne fašist aeti Sõrve poolsaarelt merre . . .»

Kõik jooksid trepile. Auto kabiinis surises raadio. Kuuldusid veel vaid diktori viimased sõnad:

«. . . Igavene au ja kuulsus kangelastele, kes langesid meie kodumaa vabaduse ja sõltumatuse eest.»

Anneli vaatas hämmastuses, kuidas Metsise silmad hiilgasid. Öö aga oli helenenud hommikuseks läbipaistvaks hämaruseks, kus esemed ja inimesed liiguvad nagu uttu mähitult. Puudel säutsus linnuparv. Õhus oli tunda mändide ja nätske mulla hõngu. Maanteel kihutas masin täistuledega rinde poole. Autokastis tõmmati bajaani ja lauldi:

«Парня встретила славная фронтовая семья,
всюду были товарищи, всюду были друзья.»

Lauluviis elustas hommikut ja jäi kauaks asula kohale kõlama.

Autojuht oli Viviani leidnud ja sakutas teda saapast. Anneli märkas, et velsker magas riietes, vaid sinel üle pea tõmmatud.

«Seltsimees, sa magad võidu maha!»

Vivian oli krapsti jalul.

«Kus? Mis?» Ja vastust ootamata hüüatas ta:

«Elagu! Hurraa!»

See kõlas aga nii hingestatud soojusega, bravuurselt, et kõik — ka Anneli — noogutasid temale nõus olles pead.

XII. ARGIPÄEVAD HALLID

Emilie kattis kohvilaua Vilbusele Anneliga kõrvuti ja endale nende vastu, aga Anneli tõstis oma tassi-taldriku laua otsa, valguse poole, parajasse kaugusse, et oleks mugavam nii ühele kui ka teisele silma vaadata.

Vana-Valgepõllu õhkkond oli mõneti soojenenud. Nad naeratasid teineteisele ja püüdsid väikesi viisakusi rõhutades kenad olla. Aga südametes pulbitsevad tunded viskusid kord silmavaatesse, kord üksikute sõnade ja lausete rõhutamisse ning nad ei saanud parata, et see nii oli.

Igati end klaninud, lavendlipudelina lõhnav Vilbus püüdis end Anneli ees meeldivaks teha. Ta oli väga esietenduslik, ainult lill puudus nööpaugust. Oli pühapäeva hommik. Aino oli sünnitanud neljapäeval. Vilbus oli kaks päeva linnas «ametlikke» asju ajanud ja koos Metsisega viimase autos «oma patsienti» vaatama tulnud. Noh — ja kõik osutus üle ootuste heaks. Jutt keerleski peamiselt Vilbuse «ametlikkude asjade» ümber. Emilie nõudis ning Andres jutustas pikalt ja ammendavalt.

Vana-Valgepõllu pärisperenaine kandis tumehalli poevillast kleiti, millele oli õmmeldud leina-aasta märgiks must krepist krae. Anneli ei mäletanud, et ema oleks isa viimasest sünnipäevast saadik korralikult riides olnud, ja sellepärast mõjus pidulikkus eriti terava kontrastina. Kui lapsepõlves saadud keretäied ununesid sealsamas ja ta võis peale väikest põrnitsemist andeks paludes ema sülle viskuda, siis tundis Anneli nüüd, et nende vahel seisid viimase kuu lugematud tülid ja riiud nagu oma töö teinud öökülmad. Hallajärgne päev võib olla päikesepaisteline, aga longus lilli ta ellu ei ärata.

«Ja linnas käisid ning sind lasti sealt tulema?» usutles Emilie ülimas imestuses.

Lota keerutas Sisasi ja nõukogude töötajate aadressil nii palju hirmu ja õudsust kokku, et ka Anneli polnud eelarvamustest vaba.

«Mis nad küsisid?» jätkas Emilie.

«Peamiselt saksa sõjaväes olekut. Tundsid huvi, kel-

lega koos olin, mis tegime. Aga ma olen arst. Minu kutse-eetika ja töö viisid mind peamiselt haigete ja haavatute juurde. Sõda selle sõna otseses mõttes ma ju ei näinudki.»

«Kas Hendriku nimi oli käigus?»

Vilbus noogutas jaatades.

«Noh, ja mis siis temast?»

«Ei midagi! Oli ja läks ära! See ongi kõik!» nentis Andres rahustades. Tema huuled pigistusid kitsaks triibuks. Ta andis Sisasiga kõneluse edasi allakriipsutatud üleolekuga, kirjeldas tema kabineti sisustust, aktsendiga eesti keelt, rinnatäit ordeneid.

«Ei tea, mille eest need temale anti?» küsis Emilie õelalt.

Vilbuse vastus kõlas kahemõtteliselt:

«Eks ikka ka teenete!»

«Meie Hendrik sai oma raudristi ka teenete eest,» sähvas Anneli, aga hammustas ema etteheitvat nägu nähes keelt ning palus kiiresti korpi, seda väga heaks ja maitsvaks kiites.

Helesinises toas, mis peale matuseid oli Vana-Valgepõllul asuva mööbli rohkuse tõttu ümber säetud, lõhnas saiakestest. Emilie küsis korbikandikut ulatades:

«Sulle see meeldib? Võid endale tükikese õhtuks kaasa võtta. Ma panen tüdruku jaoks ka paki valmis. Andres on nii hea ja võtab vast linna kaasa?» Aga tema silmad tundusid sealjuures tigedatena. Kõik kolm olid pingul ja kartsid, et juhtub midagi niisugust, mis kohvijoomise rikub.

«Millal sa siis tööle hakkad?» küsis Anneli Andreselt.

«Kõneldi nädalast. Niikaua, kui käskkirjad edasi-tagasi käivad. Palk on kaheksasada rubla. Aga peale selle olevat võimalus töötada kahe ja koguni kahe poole kohaga. Noh, saan nii umbes puuda püülijahu kuus. Vaatasin eile turul. Kiigari Minna müüs. Sada rubla kilogramm,» aasis Vilbus Emilie rõõmuks oma ligemat tulevikku.

«Aga sa saad kaardid! Ning kaardihinnad on väga madalad,» ütles Anneli.

«Seda muidugi! Aga millal mul aeg on sabas seista ja kuutsada leivagrammi oodata?»

«See ei passigi doktorile,» möönis Emilie.

«Muidugi! Arusaadav! Aga...»

Ema ja Andres vahetasid pilke ning Anneli taipas, et neil on saladus, mida tema eest kavatsetakse hoida. Mis see võis olla? Kas Hendrik oli kodus käinud või linna kolinud? Anneli ei teadnud venna redukohta ega olnud teda peale seda ainukest korda kabeliaial näinudki. Ema muutunud olek sundis oletama, et tal olid pojaga tihedad sidemed. «Ning ta kiitis heaks Andrese legaliseerumise?» juurdles Anneli mõttes. Muidugi! See on ju mõistlik. Miski tuksatas tema sisemuses: «Mina juhatasin Vilbuse inimese teele», aga ta koondas käed ja silmad korbitükile ning täis suuga polnud võimalik sõnakestki lausuda. «Tuleks kord õhtu, saaks ahjule tarre,» kordas Anneli mõttes muigamisi. «Nüüd oled tares! Mis sa veel tahad?» Harjunud viimastel teemajas oldud nädalatel iga kodust sõna, tava, minevikku, hea ning halva hinnanguid omapoolse kriitikaga võtma, oli tal siiski ema ees teatav aupaklikkus ja kahjutunne. Seal ta istus üksikuna suure perelaua ääres ja peret polnud enam. Anneli võrdles oma ema parvest maha, talve kätte jäänud kurega ja kohkus ise selle võrdluse ees.

«Minu lapsed!» pöördus Emilie korduvalt Anneli ja Andrese poole.

Viimane heldis, noogutas tänades pead.

«Kas nad nüüd sunnivad mind tol rumalal õhtul antud sõna pidama?» mõtles Anneli. «Noh, see teil ei õnnestu!»

Aga ta naeratas malbelt ja vaikis.

Siis ütles Emilie teatava kindluse ja väärikusega:

«Loodame, et varsti on meie jalad oma laua all, oma luba oma toas.»

«Oh heldus!» piinles Anneli. «Need on ju Adalbärdi «isamaakõne» kuulsad ja kulunud sõnad. Seda oli sul küll vaja sealt laenata!» ega julgenud oma mõtteid kuuldavalt lausuda, sest tahtis, maksku mis maksab, sel pühapäeval Vana-Valgepõllult tülita lahkuda.

Enne minekut tohlas Anneli äti kirstus.

«Mis sa täna kaasa võtta tahad?» küsis Emilie erilise vaenuta. Ta oli viinapudelite loost näiliselt üle saanud,

vähemalt ei tuletanud seda meelde. Ja nende mööblitükkide tõttu, mis Anneli oma asula korterisse viis, polnud Vana-Valgepõllu ruumid tühjaks jäänud.

Anneli näitas paksu nahkköidet.

«Piibli?» imestasid ema ja Vilbus ühest suust.

«Äti piibli,» kordas Anneli, rõõmus, et ei märgatud piiblilehtede vahele Kaarel Tarumi pildi poetamist.

«Võta jah piibel,» soovitas ema siira lahkusega. «Loe sealt, et lapsed peavad oma vanemate sõna kuulama, et nende käsi hästi käiks ja nad kaua elaksid maa peal.»

«Püüan!» lubas Anneli.

«Ei ole halb,» kinnitas Vilbus.

«Jumal õnnistagu teid!» soovis Emilie lahkuvale Annelile ja Andresele kaasa, viskas kasuka õlgadele ja saatis nad puiesteele.

Väljad olid esimese, lörtsise lume tõttu hallikad, igavad ja kõledad. Puiesteel lasus armutu rõskus. Lehesasine pori kleepus saabastele. Andres kargas nagu vigase jalaga kukk kuivemaid kohti otsides. Püksisäärad said märjaks, lörts tuli üle kalossi. Vilbus kirus sügist. Anneli astus julgelt oma säärikutes ja paistis, et tee on temale kuivem ning leplikum.

«Seda maaelu!» kirus Vilbus jutujätkuks, sest peale Emilie tagasipöördumist polnud nad sõnakestki vahetanud ja vaikimine muutus piinlikuks.

«Pole tal häda midagi!» kaitses Anneli loiult.

«Suvel ja kevadel muidugi, aga sügis, praegune aeg . . .»

Peale mitmeminutilist vaikust alustas Andres kähedalt, anudes: «Metsaelu teeb metsikuks. Ei saa parata, kui kaotad puhuti inimlikkuse. Ära ole mulle minu tolle öise käitumise pärast vihane. Mõista ja anna andeks. Tahaksin, et kõik oleks jälle hea.»

«Ma ei ole sulle vihane,» vastas Anneli otsekoheselt.

«Nojah, aga ikkagi,» kahtles Vilbus.

«Ei, ei!» kinnitas Anneli veel kord.

«Aga kas kõik on jälle hea?»

«Sa tead, Andres, milline ma olen,» palus Anneli tasa. «On's sul vaja sellist risti kaela?» See kõlas tema enese soovi vastaselt kibedalt.

Vilbus vaikis ja kõhkles:

«Sa oled ikka veel solvunud. Palun andesta! Saa aru mõningatest olukordadest! Kes võis arvata, et kõik niiviisi lõpeb? Isegi t e m a kiitis selle sammu heaks ja ütles, et saatus mängis meile kätte suurepärase kombinatsiooni.»

Anneli taipas, et «tema» oli Hendrik.

«Tõesti? Tema siis jõudis juba teada saada?» küsis ta kobades.

Vilbus jaatas noogutades, tema silmad liikusid siiasinna.

Anneli vaatas meest, kes kaudselt kuulus tema möödunud elu juurde, aga oli nüüd millegipärast kaugeks ning talumatuks, puhuti ebameeldivaks muutunud. Aga südames oli midagi haledusetaolist ja ta soovis, et Andresel hästi läheks.

«Siis on ju kõik korras!» rõõmustas Anneli erilise rõõmuta.

«Välja arvatud sina.»

«Mina? Aga pai Andres, mis mina siia puutun?» küsis Anneli imestusega.

«Sina, Anna-Mia Tennof, tead ju, et...»

«Oi, palun. Ära muutu sentimentaalseks! Järsku tahad põlvitada ja teed püksipõlved poriseks,» naljatas Anneli, aga see tundus mõlemale mõrumaigulisena.

Vilbus vaikis solvunult. Anneli kesta tõmbunud olemus kaugenes temast haiget tegevalt. Haavunud ja erutatuna proovis ta «teatud» kõneainet veel kord tagasi tuua, aga nähes Anneli näol jäist osavõtmatust, mis segunes irooniaga, laskis ta kuuldavale pika ohke.

Anneli kohmetus. Pärast seda, mis Andres tema nõudel oli teinud, tundus Vilbuse näägutamine nii ebasündsana. Aga mis talle ütelda? Kuidas olukorda selgitada?

«Kas sa vihastasid, Andres?» küsis ta võimalikult leebelt.

«Suudan mina siis sulle vihastada?» ohkas Vilbus õnnetult.

«Aga peaksid suutma, Andres! Ma olen selle kümneid kordi kuhjaga ära teeninud. Sest vaata, ma ju olen paha! Seda ütleb ema ja seda ütles isa ja Halin ning kõik, kes on mind ligemalt tundnud. Arvestan vaid

ennast, aga teised ei tähenda mulle midagi. Kõige pesuehtsam egoism. Kas pole nii?» kõneles Anneli eriliselt, vaid temale omasel kudrutaval häälel. «See on asja üks külg, aga kui lisandub veel teinegi? Kes kord on tiivad kõrvetanud, see kardab tuld. Tead küll, missugune oli minu esimene abielu. Kõik ütlesid, et minu enda süü tõttu. Mul jääb üle uskuda, et see oli tõsi. Sina aga oled liiga hea, et minusugust tuleharki kaela saada...»

«Ütleksid sa mulle, et olen vastik, talumatu, vastuvõtmatu, ma mõistaksin sind, aga...»

Anneli ei saanud teisiti. Ta pidi luiskama:

«Andres, seda ei saa ma ütelda! See oleks vale. Sa ei ole vastik ega ka talumatu...»

«Miks sa siis vead mind ninapidi?»

«Sa ei mõtle ometi tõsiselt, et sind ninapidi vean?»

«Aga kuidas siis?»

Kõnelus jooksis ummikusse.

«Kas ei saa niiviisi, et oleme lihtsalt sõbrad ja anname kõik muu tuleviku otsustada? On niisugune aeg, et...» palus ta tungivalt ja tõsiselt, püüdes näidata, kui väga ta Vilbusest siiski hoolib.

«Tema ütles, et varsti algavad siin sündmused,» pomises Vilbus.

Mis sündmusi ennustas Hendrik? Anneli ei julgenud liiga uudishimulik olla, aga muutus valvsaks.

«Sel juhul on meil ehk kergem, kui oleme vabad. Eks ole, Andres?»

«Teame mõlemad, et see pole nii,» urises Vilbus.

«Sinuga ei saa täna üldse kõnelda,» pahandas Anneli. «Oled okkaline nagu siil! Võiksid rõõmustada, et võid vabana tänaval kõndida, inimeste seas olla. Sul on töö, katus pea kohal...»

«Aga kas sa tead, mis tundsin, kui mind paluti Sisasi juurde?» küsis Vilbus jäiga etteheitega. «See pool tundi, mis Sisasi ukse taga ootasin, oli hullem kui põrgukatlas keemine.»

«Ainult pool tundi?» lohutas Anneli tõsise kaastundega. «Aga mis on see metsade ebasõbraliku sügise kõrval? Ise ütlesid, et punkrid teevad inimese jõhkraks,

elajalikuks... Näed nüüd, et ei juhtunud midagi halba...» Ning Anneli ei teadnud isegi, kust ta võttis järgneva vale: «Aga mina teadsin kogu aeg, et sulle ei juhtu midagi halba. Vastasel korral ma poleks sulle järele sõitnudki. Asi seisis üksnes sinu julguses. Nõnda oli lugu!»

Ta libistas seda kõneldes käe Andrese käevangu, aga tundis sealjuures võigast külmust, sest Vilbus muljus äkilise liigutusega tema kämbla vastu oma külge, ise sealjuures palavikuliselt võppudes. Julgemata kätt ära tõmmata, hoidus ta nii kaugele, kui sündsus võimaldas, ja rõõmustas porise teelõigu üle, mis neid lahku sundis. Ning Anneli õnneks lõppes puiestee, algasid aleviku esimesed majad, kabeli kiviaed. Teeporis turrasid raske laadungiga veomasinad. Nende sõit kulges linna, sealt rinde poole, kuhugi Riia taha.

Pangamaja kõrvale, endisele aleviku loomalaada platsile laaditi pressitud heinapalle. Kümmekond sõdurit moodustasid nelinurksetest kiipadest virnad. Nad olid lõkke süüdanud ja käisid käsi soojendamas.

Vilbus pigistas lahkudes kaua Anneli kätt. Tema nägu kummardus nii ligidale, et viimane tundis kuuma hingeõhku segi lavendliga. Rõõmus, et nad lahkusid enam-vähem sõpruses, ja väga rõõmus selle üle, et Vilbus läks minema, andus Anneli oma segastele mõtetele, mis visklesid ühest äärmusest teise.

Teemajja jõudnult läks Anneli kööki ja sõi taldrikutäie vürtsitatud kurgisuppi. Kell oli kolm, pühapäevased lõunastajad käinud ja söögisaal tühi.

Sõdurid käisid teed küsimas. Noored tursked poisid paranejate pataljonist heitsid nalja. Ingeri-Elma säras ja edvistas nende ees. «Valib kallikest,» muigas Anneli. Tüdruk oli hiljuti Narulasse tagasi tulnud ja elas taas Vana-Valgepõllul, aga näitas end kohe lodevast küljest. Varblase Milda oli teise sõduriga haopinu tagant tabanud ning ei saanud sellist asja Annelile ütlemata jätta.

Ruumid olid vaiksed, soojad ning puhtad. Kutsunud Pauka esikusse, söötis ta koera kõhu täis. Nad ei saanud talle enam õues toitu anda, sest Pauka oli nõudlikkust tõstnud ega pistnud nina jahtunud supisse.

Aga kondid üksi ei täitnud looma kõhtu, sest nende ümbert oli liha viimseni ära kaabitud.

Ta ootas Tarumi tulekut. Või oli ta lõunal käinud? Anneli häbenes ettekandjalt küsida, tohlas tšekkides, tegi puhveti läbikäigu aruande ja kuulatas asjatult tuttavaid samme.

Anneli oma tee... Millise kõhklemise ning samal ajal ärevusega see oli kulgenud. Ja kas see oligi jäägitult oma? Seda see küll oli, vähemalt selles ei pruukinud ta kahelda. Kõik need, keda Anneli oli tolle saatusliku päevani augustikuul suuremal või vähemal määral, vabatahtlikult või tavade ajel arvestanud, seisid nüüd nagu rinne tema vastu. Ning kas ainult need? Aga Tarumi naine, kellest ta nii vähe teadis? Salme Tarum ja poeg Olev? Martin oli näidanud paariaastase kõhna poisikese fotot. Neljakümne esimese detsembris sündinud, tähendab, saab kolme aastaseks. Kas ka tema saadab pojale raha nii nagu Halin Marie-Louise'ile? Küllap ta kirjutab kirjugi, sest mis põhjusel siis mitte? Ja Salme Tarum säeb seal mehe juurde sõiduks pakke kokku...

Välisukse klõpsatus elektriseeris Anneli nii, et puna valgus põskedele. Aga tulija oli Käosaar. Pahura rahulolematusega vadis ta kärmelt puhveti ette ja pani valge kompsu klaasile.

Anneli ei taibanud, milles asi seisab.

«See oli rohkem. Ma ei luba!» surus Käosaar rangelt läbi hammaste.

«Mis oli rohkem?» küsis Anneli ilmses arusaamatuses.

«Kaks kilo tangu, kilo nelisada pekki, kuussada grammi suhkrut,» raius Käosaar teravalt. «Mulle ei ole vaja. Mina teiste arvel ei ela. Tahan ainult oma.»

«See ei ole teiste arvel,» kogeles nüüd Anneli. Ta oli kaartide kaubastamisel sihilikult Käosaarele söökla jääkide arvelt pisut enam kaalunud, sest koolijuhataja elas kehvalt ja äratas oma üksinduses kaastundmust. Asja niisugust kulgu ei osanud Anneli ette kujutada ja vabandas kompsu tagasi lükates: «Minge rahulikult tagasi ja ärge muretsege nii tühiste asjade pärast. Ning kas teie ei tahaks kaarte sööklasse kinnitada? Võiksin

teile valmistoidu koju anda, kui aeg ja töö ei luba kolme korda päevas söömas käia.»

«Tä-nan! Tänan! Aga ma tean ise, mis teen! Konsultante pole vaja, kahtlase päritoluga produkte ka mitte! Kirjutage see endale kõrva taha ja hoiatan ette, et kui niisugune asi peaks veel korduma, siis palun kaubandusosakonda selgitada, kust te need «ülejäägid» võtate!»

Käosaare sõnad lõikasid nagu vahe väits.

«See ei olnud ju midagi erilist,» kogeles Anneli.

«See veel puudus! Peaks veel midagi erilist olema!» salvas Käosaar. «Minule ei ole niisugust külje alla pugemist vaja. Mind pekitüki ja suhkruga ei osteta!»

«Nii see polnud mõeldudki!» kinnitas Anneli.

«Ma olen hoiatanud ja teist korda ei hoiata!»

Käosaar keeras kannapealt ringi ja rühkis välja. Uks langes tema järel hooga kinni. Anneli jäi kaamena talle järele vaatama. Mis see nüüd oligi? Toiduainetepakk lamas vitriiniklaasil, tangud ja lihatükk olid korralikult paberisse pakitud, igale pakikesele kalligraafiliste numbritega kaal maalitud.

«Miks ta mulle näkku sülitas?» oigas Anneli. «Ma ei soovinud talle paha. Kes teda osta tahtis? Milleks osta? Milline veider inimene.» Ta oli koolijuhataja üksildast elu leevendada tahtnud ja mõtles nüüd kibestunult, kuidas seda tõlgendati. Läks paitama ja sai tasuks kõrvalopsu.

«Keeda siis hirsitangust kastrulipõhjas putru ja ole õnnelik,» mõtles ta turtsakalt kompsu üle laoruumi ukse visates.

Elma tuli küsima, kas sööklasse vajatakse männioksi.

«Tahab vist poistega metsas aeleda,» muigas Anneli mõttes ja lausus: «Too ometigi. Maksan viis rubla kimbust.»

«Palun natuke puudrit! Mul sai just otsa,» küsis Elma.

Anneli lubas.

Söökla sulgemise tund oli möödunud, aga ta ootas veel. Tarum ei pidanud kindlaid söögiaegu, saabus enamasti alati näljasena ja oskas hea eine eest meeldivalt tänada. Oma inimesena tohlas ta köögis, istus vahete-

vahel pliidi ees ja soojendas oma tugevaid, aga sealjuures väga rahutuid kämblaid.

Ei, kiindumus, mis Annelid iga päevaga ikka enam ja enam valdas, polnud ühepoolne. Ja seda tõesti mitte! Ta tundis kogenud naisena Martini silmade särast, pilkudest, häälekõlast, mis paitas nagu jaanipäevaeelne suveöö, et tarvitseks vaid väikene tõuge anda ja... Aga kui visa oli see tõuge teostuma. «Igatsen ja samas kardan!» naeratas Anneli nukrutsevalt temas tärganud tunnete uudsust ja jõudu nautides. «See siis on nüüd armastus?» esitas ta endale kümneid kordi küsimuse ega julgenud vastuseks jaatada. «Milline lollus, milline mõttetus!» sõitles ta ennast. «Varsti saabub Salme Tarum.»

Ta sulges arveraamatu, läks ja lukustas välisuksed ning heitis diivanile. Lugeda? Aga mida? Mis vastaks meeleolule? Anneli võttis kiuslikult Tagore «Laevahuku».

Saanud oma mõtete ja kommentaaridega pooleks paar lehekülge lugeda, kuuldusid köögiukse taga kõnekõmin ja koputus.

Sõdurid palusid veriseid käsi näidates sooja vett.

«Missugused sündmused,» lausus üks punaväelane.

Annelid haarasid ängistavad eelaimdused. Kõrvus kumises: «Varsti algavad siin sündmused...» Ta jooksis tänavale .

Kesk teed tuli Liisa, Undi viieaastane poisike kätel. Lapse mõlemad jalad, käed ja nägu olid esmaabipakendi marliga seotud. Aga veri immitses läbi sidemete.

«Ma nägin, et valge hobusega vanker kihutas kirikuplatsile. Mees tuli maha ja tõmbas selle sini-must-valge oksa külge. Eks poisike läinud uudishimust vaatama. Aga nad olid pannud miini,» seletas Liisa katkendlikult, velskripunkti poole rühkides, ja lisas ähvardavalt: «Küll nad saadakse kätte.»

Anneli kõndis mõnikümmend sammu Liisa kõrval. Laps ägises. Sõdurid olid käed puhtaks saanud ja jooksid neile järele. Anneli nägi, et Liisa riided olid verekirjalised.

Vana naine kõneles haliseval, sumbunud häälel:

«Pole viga, elu on sees! Aga üks käsi on nii sodi, et sandiks jääb nagunii...»

Anneli kattis kätega näo. «Sündmused on alanud... sündmused...» Ega's ometi Hendrikul niisuguste asjadega tegu ole? Ei või olla! Seda ei või eales olla! Kas nad saavad kurjategija kätte?

Surnuaia leinakased paindusid. Õel tuul sasis heinapallides kõrsi maanteele kandes ja aina edasi ning edasi lennutades.

XIII. INIMENE IHALDAB ÕNNE

1

Esimesed külmad kaanetasid Emajõe. Tuul voolis juba aedade taha hangeharju.

Ühel detsembripäeval vajus Vaari täitevkomitee uksest sisse. Lubjavildid jalas, tolknevate kõrvadega läkiläki silmil, sõdurikasukas seljas, aga kõik siilud, vesti omad kaasa arvatud, eest irvakil, sest ainsatki nööpi polnud ees. Madrusesärgi alt paistis punetav soonine kael.

«Tere!» kummardas ta Tarumile. «Mind saadeti nüüd sinu kaadriks!»

«Minu?» purskas Tarum naerma.

«Hobulaenutuspunkti direktoriks,» täiendas Vaari ülitõsiselt ja siunas kohe Metsist: «Küsiti, kas ma hobust tunnen. No miks ei tunne? Vedasin küll ja küll Virumaa kalakulakule lesta ja silku. Sel alal pole meie mehel oskamise puudust. Ma tahaksin teada, mis Metsis ise hobusest teab, kas ta sedelgarihma leihvi seob? Ei, sunnik, ta paneb ruunale maniski ette ja kellad kaela.»

«Mis sul linnas juhtus?» nõudis Tarum Vaarit vaadeldes.

«Midagi! Mis seal siis juhtuma pidi? Kas sa tead, et mul on päris hea meel maalesaatmise pärast. Pole seda linna algusest saadik tahtnud. Kortlit ka ei saanud.

Elasin esteks ühe eide juures. Pealtnäha ontlik vanem naisterahvas. Aga mul polnud seda, noh, rintkeni, et teda läbi vaadata . . .»

«Röntgeni,» parandas Tarum. «Milleks seda?»

«Ah, ükstaskõik!» heitis Vaari käega. «Ma ei näinud tema südamesorti. Tuli välja, et oli seal seitse kuradit. Kus viskas viina! Ma sain tuttavalt sõjaväelaselt veidikene — külmarohuks. Vaata, see gripperus ju möllab ja kuidas sa seda muidu arstid? Eit pistis mu pudelid pintslisse. Mis ma tegema pidin? Lühidalt ja kokkuvõttes pärisin aru ja võtsin vastutuule. Tema ajab tagasi, ei tunnista kriidikat ja enesekriidikast pole juttugi! Ma tegin siis koduse büroo noh, ja mutt läks Metsisele kaebama. See korjas kõik mu patud kokku ja võttis mind omakorda büroole. Üks büroo teisel otsas. Mõlemad hästi kanged. Pole midagi ütelda. Metsis ei lasknud suudki lahti teha. Töölt maha ja töölt maha! Võtku! Ei ole ma tal varnas!»

«Kui viimati linnas olin, siis kurdeti, et kuri elajas on Vaari ära söönud,» muigas Tarum.

«Leidsid!» halvustas Vaari äärmise põlgusega. «No teate, ma olen seni ikka ise kurje elajaid nahka pistnud. Minu peale ei ole hambad hakanud. Asi oli niiviisi, et ma mõtlesin Metsisega ligemat tutvust soetada, et siis jätab ehk hinge rahule. Läksin koputasin ühel hommikul nende uksele. Naine tuli lahti tegema. Väga ilus eit. Ma ei saa aru, kuidas ta Metsisele läks. Ega tal kerge ole. Päris ime, et hing veel sees! Noh — küsib, mis mul vaja. Mina ütlen, et mul pole kedagistki vaja. Ma tulin vaatama, kas teil on ehk mingi tarvidus. Lähen praegu turule. Ehk läheb kohvipiima? Andke mannerg kaasa. Ma toon ära. Jääb jalavaev kergemaks. Väike laps ja mees ka passida, käed-jalad tööd täis. Mul aga just vaba aega ja turule ka asja. Ta läks tuppa. Ma mõtlesin, et mannergu järele. Aga kus Metsis ilmus ise uksele. Sa mu meie!» Vaari puhistas ja puristas, nagu näriks see mälestus veel ikkagi tema südant. «Ma sain uut ja vana. Ja mis ma talle tegin? Kas see piimatoomine siis nii suur patt on? Inimesed käivad iga päev mannergutega. Võta nüüd ette ja sõima kõik läbi?» Vaari raputas nördinult pead.

Tarum haletses läbi naeru:

«See sinu elu on küll raske!»

«Miks ta siis ei ole!» nõustus Vaari nutumaiguliselt. «Ma ei julgenud kolmel päeval komiteesse nägu näidata. Metsis saatis käskjala kuus korda järele. Lasksin ütelda, et pole kodus. Kui läksin, kargas jällegi kaela. «Kus sa trimpasid?» Mõtlesin, et viskan midagi tähtsat ja tarka, ehk jääb hing veel seekord sisse...»

«Kuidas sa seda hobulaenutuspunkti juhatama hakkad?» hüüatas Tarum koomilises hirmus. Kõigele vaatamata oli ta aga Vaari tulekuga rahul ega kavatsenud vastu vaielda.

«Mis seal siis nii keerulist on?» küsis Vaari asjalikult. «Võtad vihiku, kirjutad üles, kellele mida annad. Vaatad, et tagasi toovad ja ära ei lõhu. Mis aga hobusesöötmisse puutub, siis seda ärge tulge mulle õpetama. Ma võin teistele kursusi anda. Sa ole nüüd hea mees ja juhata, kus sul see kuntur asub. Ma viskan kohe kohale. Ega siin pikka vahtimist pole. Vahest mõni tuleb juba midagi laenama ja siis on tuline kahju, kui ilma jääb!»

2

Vaari Köstrile juhatanud, asus Tarum muhedas meeleolus jutulesoovijate järjekorra kallale. Ukse taga oli paarkümmend ootajat. Et sõjaveostega koormatud ja vasttaastatud raudteid säästa, piirati eraisikute liikumist. Aga inimestel oli veeremine verre jäänud. Täitevkomiteest nõuti aina lubasid küll omaste, küll mööbli, küll riiete otsimiseks. Tarum oli selle küsimusega hädas. Anda ei võinud, aga palved olid nii tungivad, et kuidas andmata jätad?! Jah, kuidas sa keelad, kui teisel nii tuline ja ainulik häda? Aga jaamaülem käis käramas: «Teie turistidest saab varsti terve rongi!» Vana oli soovitanud: «Las sõidavad puhvri peal.» Tarum mõtles nüüd sama. Saagu ometigi see ringiajamise isu täis. Kaua nad ikka kooserdavad? Ning ta andiski kümnele inimesele sõiduload.

Teda üllatas väga kühmas, üleni hall Wühneri naine, keda terve vald kutsus, mitte pilades, vaid vanast har-

jumusest «prouaks». «Üheksateistkümnes sajand,» mõtles Tarum, tõusis kirjutuslaua tagant ja pakkus vanale daamile istet.

Hingeldades, vesiseil silmil seletas «üheksateistkümnes sajand», et ta tulnud oma mehe jalavaeva säästes. Õpetaja Wühneril olevat reumatismus.

«Kust tema küll sellise häda sai?» mõtles Tarum seesmiselt naeruelevil, aga jäi surmtõsiselt asjalikuks. Vana Wühner oli okupatsiooniohvrite ümbermatmise komisjonis mõningat osa etendanud ning sealt endale teatava väärikuse saanud. Jumala teenimine käis juba ligi kuu aega.

«Koolidirektor Käosaar...» alustas Narula kauge minevik nõudlikult etteheitval häälel. Tema musta plüüšmantli varrukasuud olid muhvi topitud. Koltunud, kortsus põsed sinetasid. Tarum kuulas ära kogu loo, mis Narula õpetajapaari nõukogude võimu juurde abi paluma sundis.

Koolidirektor Käosaar keelavat koolimaja piiblitundideks ja palveõhtuteks. «Aga nääd om Narulas nii palju hääd täinud. Konsistooriumgi om näid kiitnud. Nääd ei tee ka nüüdsel ajal kellegile halba, vaid mannitsevad õigel teel käima.» «Üheksateistkümnes sajand» oli väga solvunud, et direktor saatis kirikuõpetaja kuu peale. Ta võttis neid sõnu otseses mõttes, sest jumalasõna tuli nagunii kaudselt ja allegooriatega võtta. «Kas siis om usuvabadus, kui õpetaja läheb ärä kuu pääle?»

«Direktor on kooli peremees. Ma ei saa siin suurt aidata,» puikles Tarum viisakalt.

«Kas täie siis äi saa täda käskida?» küsis daam uskumatult.

Tarum raputas kahetsedes pead:

«Nagu temagi ei saa mind siin kamandada,» ning kohkus seda öelnult, mõeldes, mis saab siis, kui nad nüüd oma piiblitundide ja palvustega järsku vallamajja tikuvad?

«Aga palvusi ommetigi võib pidada?» usutles «üheksateistkümnes sajand».

«Võib!»

«Siis piap ka koht olema, kus innimesed istuksid...»

«Aga kirikus . . .» soovitas Tarum.

«Sääl om väiksemba koguduse jaoks külm. Õpetaja piab kantslis ollema. See om inimestest väga kaugel. Jutlus äi lähe niiviisi nii hästi südamesse,» seletas Narula minevik.

«Vaata entusiaste!» kirus Tarum mõttes. «Või teie jutlus peab just hästi südamesse minema!» Laiutanud nõutult käsi, soovitas ta kiriklat, mõne uskliku korterit või siis puid muretseda ja kirikut tugevamini kütta. Ah kust puid võtta? Kirikumõisal on lahmakas metsa. Sealt võib surnud puid lõigata. Ah kes seda teeb? Usklikud. Ja muidugi, nende poole võib selles asjas pöörduda. Ühtki keeldu pole ega tulegi.

Õpetajaproua tõusis, tänas, ulatas Tarumile kõhna, paljude sõrmuste ja laia kuldkäevõruga käe. «Kannab vist oma aardeid varguse kartusel endaga kaasas,» muigas Martin ja avas aupaklikult «üheksateistkümnendale sajandile» ukse, et ta saaks väärikana lahkuda. Plüüšist kolmveerandmantel, must loor ja lehvikesega kübar ning villbotikud olid vallamaja aknast kaua nähtavad ja kaugenesid pikkamisi teekäänaku taha. Tarum vaatas neile mõttes järele. Keerad kalendrilehekülge ja algab uus päev, uus nädal ja uus aasta ning asi näib olevat ülimal määral lihtne. Leht keeratud, aastal uus number otsaees, aga ometi pole ta lõpul. Ei ole, vaid lohiseb paljude käärude ja käänakutega uue sees. Piirjoongi paistab sujuv. Sa pead end pingutama, silmi pilutama, võib-olla prillid ninale panema, kui tahad, et arusaamised oleksid enam-vähem eksimatud.

«Eksimatud?» naeratas ta endamisi. Martin oli viimastel päevadel Vivianile õelalt tige. Viimane oli vehkinud metsatöödest vabastavaid arstitõendeid kirjutada. Neid pabereid oli terve peotäis kogunenud ja nad takistasid töökohustuse jagamist. Enamikul naistest, aga ka meestest oli mingi ränk tõbi küljes, nii et metsa sa teda juba ei kohusta.

Vivian siseneski ebalevalt. Ta oli sinelis ja rohelises sõjaväebaretis, pagunid õlal. Käsi tõusis teretamisel kõrva juurde. Tema suur kogu tahtis olla rivisirge.

«Te teete hoolega kirjatööd,» pahvatas Martin sissejuhatuseta. «Kas te endale selle luule tagajärgedest aru

annate? Teie järgi tuleb välja, et terve vald on tõbised. Terveid ei olegi. Tarvitseb meil kellelegi metsatöökohustus koju saata ja kohe on palavik üleval.»

«Aga kui inimesed on haiged, kas siis ei tohi kirjutada?» küsis kohmetunud velsker.

«Haiged? Kuidas nad kõik järsku nüüd haigeks jäid? Epideemia? Metsatöödest kõrvalehoidmise epideemia?»

Vivian Vilt kortsutas laupa, mossitas suud, lõi rinna ette. Ta seisis Tarumi ees nagu müür: «Kas teie arvate, et mina kirjutan valesi sedelisi? Kas teie arvate viimaks, et olen ära ostetud? Kas te ei tea, kes ma olen? Kas te ei tea, kes on minu mees?»

Tarumi hääl tõusis ja teravnes:

«Mis see siia puutub?»

«Aga kuidas siis? Miks ei puutu?» kilas imestusest kaame Vivian.

«Ei puutu! Te annate tont teab kellele tõendeid...»

«Mitte — tont teab kellele. Ma ei usu tonte üldsegi. Kirjutan haigetele. Seda teie ei saa keelata.» Vivian haaras tõendite paki, istus laua juurde ja luges metsatöölt vabastatute nimesid: «... Sel on kõhukelme juba kümme aastat katki. Olgu pealegi, et pole kehvik, aga soolikad käivad kubemesse. Klikiajal ei olnud raha haigemajja minna, neljakümne esimesel ei jõudnud järjekorda, okupatsiooniajal ei saanud ja nüüd ka ei ole veel linnas kirurgiat... Ja selle jalad seisavad ilmast ilma nagu pakud paistes, sooned reumatismuse sõlmi täis. Ta käib kui elevant kangete jalgadega. Minge vaadake ise. Ja sel püsib igal õhtul temperatuur 37,8 ja enam. Kes teab, ehk on tiisikus. Mis nad teil metsas teevad?» Nõnda ladus ta Tarumi ette Narula hädad ja haigused. Linakitkumisest küüru tõmbunud seljad, põllutööl tümaks jäänud jäsemed, alatoitlusest tingitud tuberkuloosi... Ühel nimetas Vivian ka jälestava haiguse. See kõik kõlas võikalt, aga sisaldas ometigi — tahtis Tarum seda või mitte — teatava tõeprotsendi. Ning Narula velskripunkti olemasolu esimese kuuga seda parandada — Martin mõistis, kuivõrd naiivne selline mõte oli. Sellepärast muutis ta Viviani suhtes tooni, sirvis tõendeid ja eraldas pakist mõned.

«See on noor ja õitsev nagu ladvaõun.»

«Sel ongi. Ta veeti saksa sõdurivooris ühes ja...» vastas Vivian. «Ja teine? Seda võib kontrollida. Tal keha üleni kollane. Ma mõtlesin, et kollatõbi.»

Last aga torises riiu lõppu pealt kuuldes:

«Pole neil häda midagi. Mul ka jalad kisuvad õhtuti kokku. Kas ma sellepärast nad varna viskan? Maali karjub ühtesoodu, et ristluud on puruks, aga veab puid, lehmaheinu, käis mineval nädalal veskilgi. Kust sa seda tervet maainimest saad? Või arvad, et nüüd mähid kõik siidpaberisse ja paned klaaskappi? Kirjutame aga normid välja. Varblase Mildale ka...»

«Ta nüüd ju külavolinik. Aga need lubasime vabastada,» meenutas Tarum.

See au oli Mildal juba terve nädala. Kuus päeva vadis ta käskudega mööda oma küla talusid ja näis rahul olevat.

«Pole midagi. Las võtab naised kokku ja lähevad hulgakesi metsa. Puu tahab lõigata. Ilma ei saa. Seal neil hea tule juures nina lämmitada ja terve talve tühjad jutud maha tõugata. Minu Maali ütles, et tema viib poisi tädile ja läheb veab meie talu normi välja. Hakkame me siis sellepärast, et lapsed Punaarmees, seanahka vedama ja seda igal pool nina peale kirjutama?!»

«Sa oled vahel ikka väärt vana!» kiitis Tarum.

«No-neh!» kinnitas Last ja kiitus tundus mokkamööda.

«Mis sa arvad, kui teeksid teistele üleskutse? Nõuda võistluskorras?» küsis elavnenud Tarum.

Aga Last ütles üleskutsest kindlalt ära. Ei hakka tema oma tööga keksima. Läheb ja teeb! «Kui järeletegijaid on, siis aitäh! Ei ole, pole midagi teta!» Tarum masseeris ja veenis Lasti tubli tunni aega, aga seekord asjata.

Õues oli taevas selginenud, külmapügalad suurenenud. Last rõõmustas: külm poeb võsavendade kallale. Ta nimelt lootis, et «hundid» tulevad laanest taluhoonesse, ja ootas hommikust hommikuni Kiigari-meestega kohtumist. Kujutledes, kuidas nad vallamajja registreerima tulevad — Last oli Tarumilt kindlalt nõudnud, et Juku ning Adalbärdiga õiendab igal juhul tema, —

nautis ta ette pöörast mokakõdi. Jaan küsiks, kas «esämaa» läks külmaks, et «emämaale» sooja tuldi? Aga see lootus oli asjata. Ning mis kõige hullem — Lotale ei saanud metsatöökohustustki anda, sest ta oli paar aastat vanem, kui seadus ette nägi. Minna lõikas ja vedas esimesena oma normi nädala ajaga. Ta oli Madiste uusmaasaajaga kahasse löönud ja Last ei saanud ka siin hambaid külge ajada.

«Seda punavoori asja,» alustas Jaan uue jutuotsa. «Terve leht on täis, et teevad ja on... Meil ka sada hobust vallas, aga ei saa ühtki voori tehtud. Metsis oli täna ise punktis, kui piirivalla mehed tulid. Nagu pulmalised: loosung, pill, kuljused hobustel kaelas. Vooris oli seitse hoost. Meie saaksime suurema vaevata neliteistkümmend. Ma loen sulle sõrmedel, kes ja kust. Kirikumõisa Jaan Unt. Sada kilo annab ära. See ei tähenda talle midagi. Ise viskan kakssada. Mul on seda va odravärki ja külimit rukist ka. Noh ja edasi!...» Jaan Last puistas oma jutus valla läbi ja sai kerge vaevaga kolm tonni vilja.

«Tjaa...» möönis Tarum pead noogutades.

«Kiigari Minnat-Lotat kutsusin juba,» turtsatas Jaan laua all jalgu sirutades. «Nad tulid mu juurde jahvatuse luba klanima. Andsin möödunud nädalal veskis kõva sõna, et Lotale ei tohi mitte üks tera ilma loata jahvatada. Ütlesin, et ärgu proovigugi. Pean silma peal ja keeran möldril pea sinna, kus istumise pool, kui Lotaga althõlma asju ajab. Vennike kardab ka. Lota ilmunud üleeile õhtul terakottidega, Minna kaasas, veskile ja mangunud, nii et vill keelel. Jäänud tal reol targemat teha, kui minu ette tulla. Vajus nii kui üks kalkun uksest sisse. Ma laiutasin enda ka laua taha, lõin paberid ette. Minna istus õues koormal. Lota ei taha minuga kõnelda, küsib sind. Ütlesin, et jahvatamise asjad alluvad minule. Tulgu punavoori, siis kirjutan loa robinal valmis. Ütleb: «Meil pole midagi viia punase ega valge vooriga. Leivavilja laename ja ostame kalli raha eest.» Mina vastu: «Teil siis seda kallist raha on? Ostke punavoori jaoks ka. Palju pole vaja. Tonnist aitab.»»

«Ega's Kiigareid punavoori vaja pole,» katkestas Tarum Lasti.

«Kes neid sarvilisi tahabki! Ma viskasin niisama villast.»

«Ah! Jändad nendega! Ta ei tulegi.»

«Mis? Kas ma pidin talle jahvatusloa andma? Las võtab käsikivi! Veskil on praegu palju tööd! Aga ta, vanakuradi vanaema, ei keera ise käsikivi. Minna, vagur, saab vatti. Lota seisab juures ja susib sõnadega. Pärast kõneleb kogu külas, et Last sööb teda paljalt, soolata. Mõtelge ometi! Jahvatusluba ei anna. Käsikivi platsis. Usu, et Lota selg hakkab valutama, kui Minna jahvatab.»

«Sa ikka neid lolle vingutad!» laitis Tarum.

«Lolli?» mühatas Jaan. «Lota pea jagab enam kui minu ja sinu omad kokku. Minna on loll ja haugatab vahel Lotalt suhu söödetud sõnu. Ma söön oma vana läkiläki ära, kui Lota metsameeste urgu ei tea. Ta käib, luusib ja kannab neile kella. Sa arvad, et ta endale jahvatada tahtis? Lori! Palju ta kõhetu sööb! Adalbärt tahab leiba. Juku on ka kõva söömamees. Sellepärast ma jahvatamisele keelu peale panin. Sa, poiss, pea meeles, et minu käsku ei muudeta! Ta tuleb homme-ülehomme sinu juurde. Ütle, et see pole sinu asi. Käsi minu juurde. Küll ma temaga õiendan. Külm ja tühi kõht ajab metsamehed koju. Siis anname raiekohustuse. Las lõhuvad tööd teha. Adalbärt on küllalt kubjast mänginud ja kõnesid pidanud. Mes ta, mühakas, metsas kükitab!»

«Kas sa võtad selle punavoori asja enda peale?» küsis Tarum.

«Mis seal võtta!» mühatas Jaan, sest ta arvas selle asja enda käes juba olevat. «Homseks ei jõua kõiki kohti läbi käia. Ütleme, et ülehomseks. Ma panen Varblase, kedru lippama. Viska sa üks paber, et nii ja naa... «Tehakse punavoor üle normi antud viljaga. Osa võtta soovijail koguneda sel ja sel kuupäeval vallamaja juurde. Hobuseid saab ka laenutuspunktist.» Seal on neli korras rege. Võtame kõik platsi. Ja lase koolimajas vägev loosung kirjutada. Mina selle Liirikaga ei saa... Mul läheb süda täis...»

Martin võttis ajalehekausta, sirvis, otsis sobivat hüüdlauset. Eestoas klõpsus kirjutusmasin. Suits uitas jahedas ruumis, sest ahi oli katki. Ühekordsed aknad tõmbusid härmatisse ja õhkusid külma. Talveraamid anti haiglale.

Aeg oligi üle lõuna. Last küsis järsku Tarumilt: «Kas see on õige, et Metsisel seisab seesamune tilevon sängi kõrval laual?»

«Ma pole tema telefoni vaatamas käinud,» torises Tarum.

«Ma tahaksin endale ka. Põõnaksin Maali kõrval, nina teki alt väljas, kõrv toru juures ja kõneleksin ning kamandaksin. Igas talus peaks tilevon olema. Mis meil siis viga oleks. Tilla kõik läbi ja hommikuks on sul vägev voor valmis. Nüüd lao mööda valda, nii et jalad otsast kuluvad. Ja aeg! Ma tõstaksin oma maja küll ratastele ja ajaksin siia vallamajale lähemale. Mine praegu külma kätte ja mütta üle kilomeetri, enne kui lõunat saad. Värinad jooksevad juba praegu ihu pidi. Mis siis veel õues? Ma pole suur külmapelgaja, aga talvel tahaks kolm korda päevas lämmit leent. Kunas me jõuame igasse tallu tilevoni seada?»

«Kunagi ka ikka!» lubas Tarum.

3

Hilja, kui Last läinud, seadis Tarum sammud Köstrile.

Korsten ajas eemalt suitsu.

Vaari oli end vihusauna sisse seadnud. Sauna esik tundus üldise korralageduse taustal korralik. Värsked kuuseoksadki olid väljas- ja seespool uksepakku. Üsna avara akna all seisis kummulikeeratud küna — laud. Laval oli magamisase — õlekott ja kasukas.

«Kui saaks nüüd kuskilt riiet. Siis teeks siia kardina vahele, mis eraldaks magamistoa kunturist, sest Metsisele viimaks ei meeldi, et isiklik elamine ja ametiruumid segamini.» Vaari mõõtis sammudega sauna laiust, ülestõstetud käega kõrgust. «Siia läheb mõni kümme meetrit.»

«Sa oleksid võinud kõrvaltallu kontori võtta,» arvas Tarum.

«Kus sellega! Kes siis siin neid hobuseid ja masinavärkisid vahib? Juhtub siia see Ovsjannikov ja paneb koorma peale ning mul pole enam kedagi ega midagi laenutada. Kas sa arvad, et selle käest enam midagi kätte saad? Tead, tal on linnas korter igasugust trääni täis veetud. Aga vaat seda Metsis ei näe . . .»

Tarum küsis uudishimulikult:

«Millal sa Volliga tülli läksid? Te olite ju vanasti ühed «õuhka»-mehed. Oled kade või? Tal on naine ning lapsed, kodu, aga meil sinuga mitte midagi.»

«Muidugi!» nõustus Vaari. «Aga miks sina naist ja poega siia ei too?»

Tarum ei vastanud, vaid vaatas, kuidas tuli ahjus puid hävitas.

Vaari ei talunud vaikimist ja alustas uut jutuotsa:

«Kui Metsis telefoniga küsib, siis ütle, et Vaari laenutab hommikust õhtuni, lõunavaheaega ei peagi. Ega see vale ole. Ma vaatasin küünid ja rehe üle. Küll seal on igasugust värki. Niidumasinaidki tervelt kümme tükki, aga kahel vikatid pooleks. See pole suurem viga. Vaatame mõne vana sepa. Ma tean, sealpool jõge üks on. Sõtkun ise lõõtsa ja parandame ära. Nurgas oli suur lähker tavotti. Tõmban hommepäev mutrid ja poldid määrdega üle. Muidu lähevad rooste. Aga hobused on kõhnad. Ja kuidas juua tahtsid! Selle poisi, kes tallimeest mängis, peksin juba minema. Ta ütles, et iga mära saanud mati kaeru päevas ja täkk kaks. Kes seda usub! Siis poleks hobused kronud olnud. Ma võtan selle asja enda kätte ja nädala kahe pärast tule vaatama. Tead mis? Me võime siin sauna ka kütta. Tõstame kunturi ja magamistoa selleks ajaks esikusse. Siin võib hea leil olla. Suitsukübetki ei aja sisse. Lava on punnitud laudadest ja justkui liivapaberiga siledaks hõõrutud.»

«Sust saab siin asja,» usutles Tarum.

«Kas sina arvasid, et ei saa?» imestas Vaari siiralt ja küsis: «Kas sa süüa tahad? Mul on kartulid ahjus. Tõin linnast käntsaka pekki kaasa. Kartuleid saab siitsamast keldrist. See on otsast otsani täis. Ega's hobused

kõike jõua ära süüa. Liiga rammusaks ei tohi ka sööta. Vajuvad pehmemal mullal sisse ja kuidas sa nad siis kätte saad?»

Vaari tõmbas ahjust kartulipanni. Sauna täitis meeldiv lõhn. Sütel podises teekann. Ruumi sigines rinde muldonnilikku hubasust. Kuuseokste hingus manas meelde Pljussa metsad, lõputud rännakud, lahingud, võidud ja kaotused. Vaari tõmbas taskust nikerdatud pidemega pussi, ulatas Tarumile. Seljakotis leidus teine nuga talle endale.

Nad asusid kartulipanni kallale.

«Aga kas me siis sinuga nõnda sea moodi pistma hakkame?» küsis Vaari istepakul kiheldes. «Mul on natuke pudelipõhjas. Ega see pole töö ajal lakkumine, nagu Metsis ütleb! Nüüd on õhtune aeg ja päevatöö läbi.»

«Ära sa mõtle siin trimpama hakata!» hoiatas Tarum pudelist rüübates.

«Ei! Kus nüüd seda! Tead, ma tulen alati sinu juurde täitevkomiteesse ja võtan kirjaliku loa. Siis on asjad ette klaarid ja pole pärast seletamist. Me oleme ju kaks vana kurge. Sinule ehk tulevad pikapeale naine ja poeg. Minul pole kedagi oodata. Ema oli, aga see suri siis, kui veel poisike olin. Ma olen, tead sa, tüdruku laps. Mutt teenis omal ajal kõik virukate suured talud läbi. Üks neist peremeestest mu siis valmis sai. Käisin omal ajal jälgi ajamas, aga ei saanud kedagist aru, kelle nägu olen. Näed sa — mul on kulaku veri.»

«Miks sa naist pole võtnud?» usutles Tarum.

«Kes mulle oleks tulnud? Kuhu oleksin naise pannud? Kas muruharakat mänginud?» küsis omakorda Vaari.

«Kurb küll!» nõustus Tarum.

Vaari jaatas peaga ja jätkas:

«Metsisel on ilus naine. Vaata, minu pea ei jaga, kuidas ta selle võrku meelitas. Ainult natuke kõhnavõitu. Kui pihakohta vaatad, siis tuleb hirm, et murdub keskelt pooleks. Mulle meeldivad niisugused matsakamad. Ivanovos tundsin üht. Nagu rõõsk koor. Vaat kui võtan puhkuse ja sõidan talle järele. Ütlen, et oma papi saada kus kurat ja tule minuga Eestimaale.

Ma olen nüüd direktor ja teen sust direktori proua. Mis sa arvad, kas ta tuleb?»

«Ei tea!» muigas Tarum. Talle valmistas see, kuidas Vaari Metsist siunas, naljakat lõbu, sest sellest paistis läbi nii kartus kui ka aukartus.

«Kui Metsisele tuldi, miks siis mitte minule. Ma olen ikka oma arust temast etem mees! Mis sina arvad?»

Tarum puhkes laginal naerma.

«Võib-olla küll!»

Tarum vaatas Vaari priskeid põski, kahlus juukseid, helehalle rahutuid silmi ja naeratas nukralt. Mismoodi teda küll Metsisega võrrelda? Vaari oli see, kes ta oli. Iseküsimus, kelleks ta kord saab. Ja kas saabki? Elu oli Vaarit kaua ja julma järjekindlusega igasuguseid põhju pidi lohistanud. Tarumile meenus järsku, kuidas nad Pljussa metsas okstest onnis Vaari parteisse võtsid. Mees lähetas enne neli vaenlast Jehoova juurde ja tõi haavatud seltsimehe seljas laagrisse. «Selle, noh, kodanlusega ei ole mul midagi olnud, ei ole ega saa olla. Vaadake, kõik, mis siin on, annan nõukogudele.» See oli suure seesmise tulega antud vanne. Partisanisõja karmuses vaatles Tarum Vaarit kui tahumata raidkuju, kellele jumal oli hinge sisse puhunud. Taevataadil oli vist vahepeal ka muid toiminguid, ja kurat pääses jaole ning täiendas jumala tööd.

Tuisk sahises seinte taga. Lumi peksles vastu akent.

«Kui siin aknal kasvaks üks pelargoonium, laual oleks valge lina,» unistas Vaari. «Hoopis teine pilt. Tuled koju. Söök on valmis. Oma eit toriseb, et koos erdad hilja ringi. Tema pidi kõik see aeg pudru ahjus hoidma ja kartma, et kuivab ega ole maitsev. Endal aga tuline hea meel, et vanamees juba kodus, ja tirib ühe poti teise järel lauale. Hapupiim, koor puha peal, ja rõõsk piim, kaane all hautatud liha.» Vaari neelatas isuselt, kallutas pea viltu, pilutas kentsakalt silmi. «Nüüd aga, tuled õuest tuppa, koori kartuleid, küta ahju, pese pesu, tõmba sokkidel suuremad augud kinni. Näritakse aga hinge kallal, et õpi, loe, ole teistele eeskujuks. Vilje on linnas kui kuri koolmeister. Mismoodi see küll välja kukub, kui kõik hakkavad üht-

moodi, kas nii nagu mina või nii nagu Metsis ja Vilje elama? Sa oled ka tark poiss. Ütle, miks iga inimene ei või omamoodi elada? Mispärast mina pean teistelt eeskuju võtma ja teistele eeskuju andma? Kas ma seda, mis teistelt näen ja õpin, täpselt järele tegema pean või võib omalt poolt ka mõne punkti lisada kas või kartulikoorimise ja sukakudumise asjus, sest need mõlemad on ka tähtsad. Katsu sa tühja kõhu ja paljaste päkkadega eeskuju anda!»

«Ega Metsisest ja Viljest eeskuju võtmine pole halb asi. Nad on head inimesed,» arvas Tarum.

«Ma pole ütelnud, et halvad. Arvan isegi, et head. Aga kas siis on kommunism, kui kõik mõtlevad, ütlevad, istuvad, astuvad nii nagu nemad?»

«Vaari, pane pudel ära! Norm on täis!» käskis Tarum.

«Kas üle plaani ei või? Plaani ületamine olevat auasi,» naeratas Vaari silma pilgutades. «Eh, sinuga ei saa ka südant tühjaks kõnelda! Ma vaatan vahel üksinda olles kuud.» Vaari küünitas üle küna aknasse. «Sa vahi — suur, justkui tõrre põhi ja rõngas ümber. Ilmad lähevad külmaks. Mõtlen, et kui saaks ära kuu peale minna. Seal teeks ühe õige omamoodi kommunismi ja kutsuks siis esteks Vilje vaatama. Sinu ka...»

«Mismoodi see siis oleks? Ehitad kõige esmalt viinavabriku, siis õllevabriku ja trimpad palju süda lustib? Seejärel kaks jalga taeva poole ja nurr lahti? Küll seal sinu kommunismis on üks vägev nurramine. Kõrvad paneb lukku,» nöökas Tarum sõbralikult.

«Ära aja mõga! Sa hakkad ka siin bürood pidama. Ma kõnelen sulle kõik südame pealt ära, aga sina keerad asjad pahupidi.» Vaari prunditas huuli, ristas käed rinnale ja sirutas jalgu. Magus haigutus aga avardas suu kõrvuni.

Ruumi sigines mõnus roidumus. Saunavihad lõhnasid partel. Klaasita lamp hajutas nõrka petrooleumilehka. Taht oli põlenud, leek jõuetuks, sinavalt läbipaistvaks muutunud. Läbi akna tuppa viskuv kuuvalgus võistles lambitulega. Vaari soovitas Tarumil riided seljast koorida ja ööbida. «Ega sind seal kodus keegi oota!»

Ent Tarum keeldus ja tõusis minekule. Ta oli ebaharilikus meeleolus. Rinnas pulbitsesid rahutus, Vaarile

vastamata küsimused. Kõike kattis mingi kuum, tume igatsus.

Öö oli talviselt karge, sügavais sinkjais varjudes. Kuuvalgus laskis kõigel paista nagu ülehõbetatuna. Linna kohal tõusis taevasse helgiheitja sirge valguskimp, tõusis, vajus ja langes. Kauguses põrises lennuk. Kas võõras või oma? Ei ainsatki tuld ega valgushelki, sest kehtis pimendamise käsk. Taludes oldi arvatavasti veel üleval. Naised liigutasid sukavardaid, kiigutasid lapsi, mehed voolisid vankrikodaraid, rehavarsi ja mõned kirusid ehk metsatöönormi. Paljudes kohtades soojendati vist ka haigele seljale telliskivi. Tarumile meenus Anneli toa hubasus. Mälu maalis rohelisest laualambist, pehmest tugitoolist, avatud raamatust ja käsipõsakil lugevast naisest võlupildi. Ta alistus võrgutavale mõttele ja koputas alevikku jõudes Anneli uksele.

«Kui ootamatu!» hüüatas kohmetunud Anneli.

«Kutsuge tuppa!»

«Sel kellaajal? Mis te veel välja ei mõtle! Aga Narula rahvas? Varblase Milda käib öösi ukse taga passimas. Mis tema sellest arvab, et mind öösi külastate? Kas see on kombekohane, moraalne? Moraalist ei julge siin küll kõneldagi, sest moraali mõiste on meil mõlemal pisut peapeal. Teil sellepärast, et julgesite mu uksele koputada, ja mul, et ma teile vastu kõrvu ei lajata ja vaidlen.»

«Milleks pühakut mängida?» nurus Tarum. «Oleme loomulikud ja otsekohesed. Ma tulin sellepärast, et tahtsin tulla — te tahate mind tuppa kutsuda, aga kõhklete ja vigurdate. Kord ütlesite, et inimesi jälitab kõikjal nende saatus. See pidi olema hurmav. Miks siis meie põgeneme selle hurmava eest?»

«Nii ei peaks te rääkima,» keelas Anneli kogeldes.

«Ja te ei kutsu mind tuppa?»

Anneli raputas kõheldes pead. Aga tema silmad naersid.

«Mispärast?» küsis Martin.

«Vaat sellepärast...» sosistas ta ja viskus mehele kaela, tema pead allapoole kallutades ja huultega üle Martini silmade, otsaesise libistades. Tarum tundis

Anneli juuste lõhna, kuulis südame tõtlevat põksumist. Ning sama järsku ja ootamatult vabastas Anneli enda Martini embusest ja toetus käsi seljale ristates uksepiidale.

«Ma ei saa enam aru,» sosistas Tarum.

«Aga mina saan kõigest aru. Aino Metsise uksele te poleks näiteks julgenud koputada ka sel juhul, kui ta oleks elanud sama üksinda kui mina. Mina aga olen... Mis ma olen teile? Kaaslane üheks ööks? Aga kas te ei mõtle, et mulle on sellest vähe? Jah, et teil pole võimalik mulle enam lubada ning mina vähemaga ei saa leppida — siis minge...»

Tarum keeras kannapealt ringi ja lahkus sõnagi lausumata. Maja nurgalt tagasi vaadates paistis kätega viipav siluett, aga Tarum kiirendas samme. Ta manas end selleks ja teiseks, põhjas, mõistis hukka. Mis on selles naises? Miks ta temale mõtles? Miks Salme nägu tuhmus, Anneli huuled küll tõsistena, küll naervatena aina selgemini ja selgemini silme ees seisid? See oli... Martin Tarum arvustas end kainelt ja karmilt ning otsustas Salmele kirjutada, et see viivitamatult sõidaks. Milleks oodata? Sõda lähenes lõpule. Võitlused käisid juba kaugetel radadel. Lehed kirjutasid Budapestist. Tarum vaatas iga päev vanalt koolikaardilt rindejoont. Berliin tunneb lähenevat lõppu. Ja Narulale on tänased võitluspaigad juba geograafiline mõiste. Lühidalt ja kokkuvõttes: Salmel on ülim aeg sõita. Sisas oli paaril korral tema järele pärinud, Metsis andmeid nõudnud. Nad arvestasid Salme Tarumit kui maakonna tulevast töötajat.

Tarumi kõrvad püüdsid hüüde kinni nagu kaja.

Heitnud pilgu üle õla, nägi ta aleviku teel musta siluetti. Kas ta jookseb järele? Seda pole vaja! Ma ju ei saa talle midagi lubada. Kes ta oleks mulle? Kes? Ning Tarum rühkis kõigest jõust käänaku taha, kus algas metsatukk. Seal seisatas ta viivu, valmis tagasi pöörduma, aga heitis jõuetult käega ja tammus loiult edasi. «Selline sa siis oled,» ironiseeris ta end parastades. «Igatsed, aga ei julge. Jalad seisavad kammitsais. Aga ka südamega pole head asjad. See «füsioloogiline üksus» tuleks kohe peale naisevõttu või mehelemineku

konserveerida.» Vihates väga igasugust tunnete virvarri, nautis ta siiski vastu enda tahtmist uudse tunde erakorralist võlu.

Ta peatus ja kuulatas talveöö helisid. Kauguses sõitis rong. Emajõe suurel maanteel tuututasid «Studebakkerid». Neil oli eriline lõikav signaal. Kuu triivis mereväemundri-sinisel taeval, ülal oli mustmiljon tähte, kõik väga ülevad, aga jahedad ja kauged. Nagu Salme — Salme Tarum... Sa ei igatse kätt tähtede järele sirutada, kuigi nad on kaunid, väga kaunid. Vallamaja oli pime. «Jah, peaks kutsuma Salme,» mõtles ta, aga teadis samal ajal, et igatses kõigele vaatamata tema tulekut edasi lükata, et vahepeal kas või varastada elult seda, mida Salme ei suutnud kaasa tuua. Kartes nimetada oma tundmusi õige nimega, piirasid need teda nagu kassid palavat putru.

Puhuti kahetses Tarum, et ta oli Annelid kohanud liiga hilja, siis jälle vabandas Salme ees ning kõik lõppes alati tugeva enesesiunamisega, mida ta nimetas seesmiseks kriitikaks.

Viimases kirjas oli, et ootab kannatamatult. Meil on ju poeg. See kohustab... Napid aastad olid elatud, suurem osa seisis ees. Vaene mõelda, et tänu autundele, tõemeelele, kohusetundele ja tont teab millele veel kokku möödub kõik vaikse vee kaldal.

XIV. PUNAVOOR

Punavoor sai kahekümne-reeline.

Varblase Milda istus ässana esimesel koormal, kõige uuem valge villane rätik edevalt, otsmikku paljaks jätvalt ümber pea seotud. Tal olid punased sõrmkindad käes, labakutepaar otsapidi palitutaskust paistmas. Lipp ja loosung veretasid kauge maa taha: «Narula töötavalt rahvalt fašismi hävitamiseks!»

Vana Varblane tilpnes kuljuseid jagades ümber hobuste. Ta ei pannud aisakellade kokkukogumise raskust paljuks ja oli nüüd omamoodi uhke. Katsugu keegi teine sellega toime tulla! Ei teaks, kust otsida,

ja leidmisest poleks olnud sõjast segipaisatud valla tõttu juttugi! Olgu nüüd muu mis on, aga aisakellade asjus ei saa Last Varblase vastu. Tarumist ei ole rääkidagi, tema poleks Venemaaltki kelli saanud, sest seal olevat needsamused troikad viimseni lõhutud. Narulas jäid vähemalt kuljused alles. Narula oli selle poolest paremas olukorras. Varblase Kusta süda võpatas, kui hobused endid liigutasid ja kellatilin mäest üles lainetas. Tal oli niisugune tunne, et aisakellad on Milda istmealustest kottidest hulga tähtsamad. Vilja oli sandilt kahju kodunt ära tuua, aga nüüd oli jälle ivakene piinlik, et seda nii vähe on. Kirikumõisa Jaanil paistis kotikene enam olevat.

Unt külitas reel, ohjad peos ja otsis silmadega Vaarit. Viimane oli talle paari päevaga väga tuttavaks saanud. Tarum ja Last olid tema jaoks liiga suured. Neilt võisid küsida, mis vaja. Nad vastasid. Vana harjumuse järgi ta nendega vestlusse ei astunud. Vaari aga seletas iga asja nii pikalt ja laialt, et pilt sai selgeks. Undil kiheles hobuse-asi südamel. Sügisel anti talle kirikumõisast lehm ja mullikas, kevadeks lubati hobune, sest tal ju ei olnud oma töölooma. Künd ja külv sai senini tehtud Wühneri hobustega. See oli neil kauba sees ning selle tasuks käis Jaan kirikuõpetajaga vajaduse järgi küüdis. Ristsete- ja peiusõidud olid kenad asjad. Küüdimeest ei jäetud kunagi heast ega paremastki ilma. Jaan polnud aga viina- ega naljamees. Tal oli alati kahju tühja jooksvast ajast. Kord ammu nimetas ta õpetajale, et võiks saksa kohale sõidutada, vahepeal kodus hagu raiuda või seamoldi kohendada ja hiljem järele tulla. Wühner raputas pead. Kui kutsar, siis olgu kutsar, kes saksa igal pool ootab. Teist korda ei julgenud ta seda juttu alustada. Asi arenes iseenesest hea poole: õpetaja vananes, sõidud harvenesid.

Hobuse andmise juttu aeti sügisel, kui maa veel paljas oli. Nüüd tehti Köstrile laenutuspunkt. Rahvas rajas selle abile lootusi. Kes teab, kas hobuseid enam antakse? Kästakse punktist laenata. Hommikul tood, õhtuks vii tagasi ja maksa. Jaan Unt jälestas laenamist. Ennem ole ilma, aga võlg jäta võõra omaks. Laen

ei too majja jõukust ega õnne, vaid poolitab leivapala. Aiste vahel puhistaski praegu laenutuspunkti sitkete soontega ruun. «Kui saaks sellise!» ihales Unt. Riik abistas uusmaasaajaid küll tasuta, aga Jaan oli nõus kas või maksma. Milleks niisugune laenutamise värk? Jagagu loomad uusmaasaajatele. Masinad võiks mitme talu tarbeks määrata.

«Noh?» upitas Jaan enda istukile, kui Vaari möödus ja kämbla käigult pihku torkas.

«Varsti laseme käima!» teatas külmast õhetav, toimekas Vaari asjalikult. «Kaks Paganamaa meest on veel tulemata, siis on kõik koos. Tarum peab enne kõne. Kõida ohjaotsad aisa külge ja nihuta end vallamaja trepile ligemale. Kuuled ka, mis ta ütleb.» Vaari tahtis edasi minna ja järgmise koorma juures samad sõnad lausuda, aga pöördus tagasi ja võttis Undi kasukasiilu pihku: «Ah soo, et meelest ei läheks, linnast helistati. Sõida poisiklutile järele. Pidi teine juba haiglas ringi laskma et pole asigi, üks sõrm jäi ikka puudu, aga selleta võib elada sada aastat . . .»

Unt nohises ja nuuskas nina:

«Jumalale tänu, et nii läks . . . Vaesel ja sandil on vilets elu.»

«Mis sa enam sest vaesusest! Unusta ära!» lohutas Vaari.

«Kui pole hobustki . . .»

«Mul punktis kolmkümmend tükki. Sealt saab sinulegi . . .»

«See pole ikka see.»

Unt laskus reele, meeled kihevil. Ta oli keskmist kasvu, ümmara keha, ümmarguse näo ja suure suuga, ilma esimeste hammasteta. Tagumised olid alles, söömisega polnud häda, aga inimesed andsid nende puuduvate esimeste tõttu talle alati kümme aastat vanust juurde. Naine Helmi oli tal lasterohkusele vaatamata tüse. Tervist jätkus, sestap ei puudunud ka kätel kärmus, nõnda et suutis oma töö kõrval ka õpetajaproua pesud pesta ja kord nädalas toad üles võtta. Proua tasus vanade riietega. Lastekarjaga peres kulus iga hilp asjaks, iialgi polnud liiga karta. Et kirikumõisa pooleterakoht polnud vilets leib, ei pidanud Jaan end

väga kehvaks meheks. Aga see jumalast õnnistatud lastekari nõudis leiba ja riiet ning sellepärast oli nappus harjunud asi. Nemad Helmiga ei saanud aru, kuidas jumal taevas seda lastega õnnistamise asja ajas. Wühneril oli ühekene, kes juba omas pere ja omakord kõigest ühe lapsega. Neil aga ei jäänud ühtki abieluaastat naljalt vahele. Esimene sai põrandal paterdama, kui juba teine tuli, ja nõnda edasi, kuni hakati juba esimest otsa kooli nõudma. Kodus kupatasid teised talvel külmaga sängi kasuka alla, seal ükskõik, mis seljas oli, aga kooliriided läksid midagi maksma, ja nõnda ütles mõistus sageli üles. Kuid nüüd sügisel toodi neile niisugune patakas raha, et silmanägemise võttis esiteks mustaks. Ja milleks? Laste toetuseks. Helmi hakkas peale seda iga kuu riigilt lastekasvatuse raha saama. Esimene kuussada rubla laoti juba lauale, teisele kästi raamatuga järele tulla. Aga see polnud veel kõik. Nooorematele (vanem poeg läks sõduriks) jagasid Tarum ja Käosaar saapad ja kooliriided. Kust nad need võtsid, seda Jaan ei taibanud, küllap ikka Tarum oskas leida. Sellepärast ei tihanud ta punavoorist maha jääda, kuigi oli üldiselt ihnsa iseloomuga ja väga kokkuhoidja, sest teisiti poleks võimalik olnud nii suurt peret toita.

«Kui nüüd saaks veel hobuse...» unistas Unt sellel viljal, mis ta omal nõul riigile ja sõjaväele otsustas anda.

Varblase Milda ei mallanud koormal istuda, vaid tilpas ree juurest teisele, ikka sinna, kus naised, igal pool peatudes, küsides ja seletades. Tema viltides jalad lohistasid kalosse, mis olid Kustaselt võetud ja pastlapaeltega Milda viltidele kinnitatud. Aga see polnud tol ajal häbiasi, sest kalosse polnud kusagilt saada. Kalossivabrikki, niipalju kui Milda teadis, seisis. Halvad jalavarjud segasid käimisel, aga mis parata. Et seda ringiladumist oli, siis ei puudunud aga harjumus ning igamees ei saanud Mildale järelegi, kui ta kõik tuurid peale pani.

Milda nägigi esimesena, et Kiigari Minna tuli oma laugu märaga voori.

«Noh, sa kah?» küsis ta pisut imestades. Teisi Minnasuguseid perenaisi vooris ei olnud.

«Jah! Kutsuti ja...» vastas Minna häbelikult.
«Ah et kutsuti?»
«Jah! Last kutsus...»
«Kas sa näe! Või Last kutsus?»
«Mis seal's nii imelikku,» solvus nüüd Minna.
«Ei ole! Ei ole midagi imelikku!» tõttas Milda kinnitama. «Aga Vana-Valgepõllu Emiliet pole. Neil jo küll väimees Punaarmees ja Anneli suur söögimajapidaja, aga voori ei tulnud. Ei tea, kas Last neid ei kutsunudki?»
Seda Minna ei teadnud. Ta istus vähkpunasena reel kahel rukkikotil, kummaski vilja veidi vähem kui vakk. Kotid olid valitud pikergused, et suuremad paistaksid.
«Ma mõtlesin, et käisid mööda tulles Emilielt küsimas,» ei saanud Milda rahu, sest see küsimus huvitas teda.
Minna raputas sõnaahtralt pead, just nagu oleks ta kõnelemise unustanud või tummaks jäänud. See ei meeldinud Mildale põrmugi. Sellest võis ju välja lugeda, et teine peab end enamaks ja on sootuks unustanud, et nende isatalud olid ühteviisi vaesevõitu, kõrvuti kehval Paluküla äärel, kust suurtalu perenaisi ei kositud, erandina üksainus Minna, ja seegi sai kõigest Jukule. Aga mis oli Juku Kustase kõrval? Kes oli abivallavanem? Jukut ei pandud pritsimeeste pealikukski.
«Kas Lota ka ei tulnud? Või ei kutsutud?» jätkas Milda küsitelu.
«Tal selg haige,» vastas Minna napilt.
«Läbi löödud või?»
«Valutab. Mis seal muud ikka on, kui tuulest läbi löödud,» kinnitas Minna, ise hirmunud silmil ringi vaadates, nagu oleks tal siin vooris kedagi karta.
«Vaata, see on Vaari, uus hobusepunkti ülemus,» näitas Milda näpuga Minnale.
«Olgu n'd pealegi! Meil ju hobused on. Pole vaja laenama minna.»
«Seda jah! Teil ei ole vaja laenata. Aga kui Lotal hobune käest võetakse, mis siis?» küsis Milda paljuteadvalt.
«Ära aja hullu juttu!» kohkus Minna.

«Sinuga on praegu kaks otsa. Sind ju veel käsilaseks ei tehtud,» jätkas Milda armutult.

«Minuga? Kas siis mind ka? Kes seda ütles?» nõudis vapustatud Minna.

«Ma ju nüüd külavolinik ja päevast päeva vallamajas,» kiitles Milda.

«Tõtt ikka kõneled või?» usutles Minna.

«Jajah! Ega's siin pole nalja,» tõendas Milda ligemale nihkudes.

«Teil ju see Heino kinni ja Adalbärt Jukuga ära Saksamaal. Sõjavange pidasite ka.»

«Lotal oli vang, meil mitte. Minul pole kedagi kinni,» ruttas Minna end kaitsma.

«Mis see loeb! Ühed sugulased kõik. Aga meil küll käsilast pellata ei ole. Mina ütlesin oma Kustasele, et Saksamaale ei lähe sina ega mina, seal ei ole meil midagi tetä. Püsime aga hääga oma Eestimaal, siin saab alati tööga leiba. Kustast ei võeta sõjaväljale kah. Tal pole seda püssitõmbamise sõrme. Kuulda oli, et Punaarmeesse nii vanu mehi ei võetagi. Näed, et Last Jaan laseb siin nagu ratas ringi. Sakslased panid tõise püssi alla, aga venelased ei võta. Eesti korbuses om tal latsed. Neist sinna küllalt.»

Minna kuulas üksnes poole kõrvaga Milda juttu, millest algus läks südamesse, keskkoht ja lõpp ununesid sedamaid.

«Sa seda käsilase juttu ikka ise oma kõrvaga kuulsid?» nõudis ta hädiselt.

«Kuis siis!» tõendas Milda, imestades, et selles võidi veel kahelda. Aga et teise nägu oli väga hale, siis tõttas ta omamoodi lohutama: «Ega's nad kõike maad ära võta. Vallamajas kõneldi, et viisteistkümmend vakamaad jäetakse hinge peale. Sa üks hing. Leiva saad ikkagi. Aga kui päevilisena kusagilt juurde saad, elad hästi. Mis sest suurest maast nii väga tahtagi! Meie Kustasega oleme alati mõelnud, et üle kahekümne vakamaa meie ei taha.» Seda öeldes unustas Milda sootuks, kuidas ta ise ja tema Kustas heinamaa juurdelõiget igatsesid.

«Mis sest maast,» õhkas Minna. «Aga käsilane?» See oli tema meelest midagi väga hirmsat, nii et vesi tikkus

tahes-tahtmata silmanurkadesse. Milda vatras veel maast ja ilmast, aga et Minna vastu ei kõnelnud — kaua sa siis üksi võtad —, tõttas ta järgmise koorma juurde, seal otsast alustades.

Last tuli Minnat teretama. Milda seadis enda kohe kikkiskõrvu kuulatama, aga ei tabanud tõsiseks pettumuseks ainustki santi sõna.

Nõmme-Tisler kükitas ühel laenutuspunkti reel oma vakaga.

«Näh! Sa ka?» imestas Milda.

«Kuhu siis mina jään?» muigas see oma pikerguse näoga, kus küll vurre polnud, aga mustad vurrukohad alati nähtavad. «Minul ju see kirstulaudade valimise amet. Sa ju tääd. Vaatan siin silmaga sinu mõõdud valmis.»

Niisugune riivatu jutt täitis südant.

«Noh, aga Last Jaan siin, Maali kodus. Vast on «abi» vaja?» salvas Milda.

«Arvad?» küsis Nõmme-Tisler.

Milda ei saanud aru, kas see oli tõsiselt või tõgamisi küsitud, ning jättis Nõmme-Tisleri sinnapaika.

Eespool kuuldusid pillihääled. Tarum oli oma kõne maha pidanud nõnda, et Milda ei märganudki, millal. Tal oli sellest mõneti kahju. Vanal Varblasel üsna lühike meelespidamine, temalt oli asjata küsida. Milda sattus tõsisesse kihelusse. Kuidas teada saada, mis Tarum ütles?

«Mis ta ütles?» küsis ta Jaan Undilt, kes trepile kõige lähemal seisis.

«Mis sa patrad!» urahtas Unt.

«Ah seda ütles?» kohkus Milda, aga sai silmapilk oma eksitusest aru ja riidles: «Kui mina tahan teada, mis Tarum ütles, kas see om siis patramine?»

«Kuulanud siis!»

Mildal jäi mulje, et Tarum lausus midagi väärikalt tähtsat, sest miks Kirikumõisa teramees — nüüd muidugi uusmaasaaja — nii kadedalt vaikib? Ta võttis palituhänna näpu vahele ja kelpas Kustase juurde. See tundus olevat kõige kindlam. Aga kui Kustas ütles, et Tarum oli Ungari linnade ja külade vabastamisest kõnelnud, Budapesti rõhutanud, kus ka võitlused käi-

mas, Jaapanist ja ameeriklaste pommidest lausunud ja lõpuks teatanud, et Prantsuse valitsus on otsaga Moskvas nõu pidamas, oli Milda väga pettunud. Need olid temale üpris kauged asjad. Ta oli salamisi lootnud, et Tarum loeb uute käsilaste nimekirja ette, Minna on seal muidugi sees ja aetakse voorist minema. Seda oleks põnev oma silmaga vaadata. Aga võta nüüd näpust.

Talvepäev oli parajalt krõbe. Lumi krudises, hingeõhk tõmbus auruks. Taevas seisis kõrgel ja näis rohekalt sinava Emajõe laane latvadele toetuvana. Teeäärsed puud valendasid härmahelbeis.

Last pandi voorivanemaks. Ta oli läbi mangumise, riiu ja tüli väikese, Tarumi ja Vaari koostatud kõnekese pähe õppinud ja mälus seda mõttes. Kuigi suur jutumees, kartis ta väga avalikke esinemisi, eriti kui kuulajate seas oli Metsis. Nüüd nurises Last Tarumi ja Vaariga, kes tema reele kohad võtsid. Nad ei osanud ei istuda ega külili olla, nii nagu Vanale meeldis. Saates teisi teele, jäi Lasti koorem viimaseks. Parajal kohal tahtsid nad aga ette kihutada ja esimeste seas kohal olla. Rahvas tundis erutavalt lõbusat ühtekuuluvust. «Külmarohu» pudelgi käis üsna avalikult käest kätte. Lõõtsmoonikamees laskis lahti «Tõmba, Jüri». Voori liikumahakkamine tõstis Lasti tuju. Ta viipas Mildat polkat kargama.

«Mine, va heputis!» turtsatas Milda.

«Vaat, või heputis? Sul oli vanasti kerge jalg. Kas nüüd on raskeks läinud? Eh — vanaks jääd! Vanaks jääd! Su Kustas vaatab uue, jätab sinu maha!»

«Vai nii!» pahvatas Milda, aga kohendas end kähku oma vanamehele ligemale, nagu kardaks ta, et see saab tõesti mõne hullu tükiga hakkama ja mine siis veel aruta...

Punavoor liikus aeglase ülevusega talvisel, valeval teel.

Kotid koormasid parajalt regesid, hobused tegid kerget sörki. Vaari kohendas kasukahõlmu ja pingutas rihma. Ta oli eelseisva Metsisega kohtumise auks lõua siledaks ajanud ja juukseidki püganud. Nina punetas nagu porgand punnis põskede vahel, hambad puresid

küüslaugu küünekesi. Vaari segas lõhnu seks juhuks, kui Metsis tuleb ehk tema nina alla nuusutama. Vildiaugust tolknes välja aga armetu õletuust. Omanik vaatas kaastundlikult oma jalavarje: olite mulle ustavad, aga vanadus kipub teilegi kallale ja teeb liiga. Mis parata! See on saatuse viga. Mis sa tema, kuramusega, teed! Ta peab isegi inimesed vanaks. Kümme aastat tagasi oleks Vaari jalgsi niisuguse vooriga sammu pidanud. Nüüd külitas mõnusalt Tarumi kõrval Lasti reel, puhus hingeõhuga kämblaid soojaks ning imetles Vana tallutatud vilte. Kust ja kuidas küll niisuguste juurde jõuda?

Voor keeras mäest alla, metsatukka.

Vastuvõtupunkt asus viie kilomeetri kaugusel endises mõisa viljapeksuküünis, mille puuosa kahekümnendail aastail oli maha müüdud. Kiviseinad ja löövialune jäid vallale ja seisid pikki aastaid masinaühistu käes rendil. Katus oli uus ja terve, põrandad pragudeta, laoks just nagu loodud.

Viljarong venis pikaks. Hobused norskasid ja puristasid. Lõõtsmoonik mängis. Tarum ümises laulu «Emajõe peal kurb kaebehääl». Kantseleinaised olid seda laulnud ja viis oli talle meeldima hakanud. Vaari torkas järjekordse küüslauguviilu hambusse. Tuju oli hea.

Siis aga tekkis eespool, puude taga ootamatu peatus ja pillgi vaikis äkki. Kuuldusid ebamäärased, metsakohinasse kaduvad hääled, hõiked, kõnekõmin, nagu oleks mõni koorem kraavi läinud. Tarum ja Vaari hüppasid rahulolematult reelt ja viskasid pikil sammel ettepoole korda looma.

Esimene, mida nende partisanipilk haaras, oli risti teele kallutatud laasimata kuusk. Puruks rebitud loosungi räbalad tolknesid okstel. Varblane ja Milda seisid ülestõstetud kätega oma koorma kõrval. Milda nuttis ulgudes. Neile seati automaati nina alla ja sunniti kotte üle kuuse teisele poole kandma. Pisut eemal seisis veoauto, sellel oli isegi number, aga Vaari silm ei seletanud seda kauge maa taha. Voorilised, enamikus elatanud mehed ja eided, seisid nagu lambakari niitjate ees. Viljavoori tühjendamisel askeldas viis-kuus meest. Üks volask istus kaksiratsi autokabiinil ja laskis metsa

paar automaadivalangut. Kuulid vingusid ja täksisid puutüvesid. Eespool kuuldusid karjatused. Kas keegi sai pihta?

Bandiidid tegid oma tööd tõtates ja vanakurja enda õelusega. Neid viljakotte, mida ei suudetud autole tirida, hakati pussnugadega ristipidi lõhki lõikama. Keegi, kel oli hääle moondamise eesmärgil kartul suus, pidas kõne «armsale eesti rahvale», et oleme «veri su verest» ja «liha su lihast» ega tee kellelegi liiga peale kommunistide, keda on vaja viimseni maha nottida.

Ainult viimane, Lasti koorem jäi puutumata. Tarum, Vaari, Last ja nende järel Jaan Unt taganesid metsa, aga et rünnak oli kiire ja ootamatu, ei suudetud vastu hakata ega vilja päästa. Vaari oli kasuka seljast visanud ja luuras madrusesärgis ja paljapäi, külma tundmata maanteed. Tarumil oli revolver käes. Ta valas umbropsu paar pauku.

Neli viimast hobusemeest vibutasid piitsa ja kihutasid paanikas tagasiteele.

Juhtum metsateel vältas aga kõige enam pool tundi. Bandiidid olid oma töö teinud ja kadusid. Vaari ja Last püüdsid inimesi rahustada. Tarum käis süngena ringi. Nad ei suutnud hirmu ega ärevust maha suruda. Nii naised kui ka mehed, kes olid olnud vooris, kippusid koju.

Kõige taga luksus oma tühjal reel hale ja hirmunud Kiigari Minna. Last, kes seda märkas, patsutas talle lohutades seljale. Minnale aga mõjus see vastupidiselt. Ta puhkes veel suurema häälega nutma ja küsis läbi silmavee:

«Kas te siis teete minu ka käsilaseks?»

«Mis jama sa ajad?» pahandas Last rahustavalt.

«Salgad?» usutles Minna veel enam nutuhoos.

Vaari, kes nende kohale jõudis ja eelnevat juttu ei kuulnud, vaid üksnes Minna vihmaseid silmi nägi ning pisarad bandiitide hirmu arvele pani, haaras tal varrukast:

«Ära üldse kardagi, kui mina siin olen!»

See kõlas tõotavalt. Minna tõstis pilgu ja vaatas Vaarile nagu Maarja Magdaleena õnnistegijale.

«Vanamees, sõidame me minema!» käsutas Milda

Kustast ja vedas hobust suu juurest juhtides ree teistest mööda. Vana ruun sai Mildalt piitsa. Ta nõõtas ega vaadanud enam tagasi, vaid kihutas nii kuidas hobuse jalad võtsid enne teisi kodu poole.

XV. VALGE LAEV

1

Milda jättis sel päeval sööklast solgi toomata ja ei suutnud kangalõngagi pesta, kuigi see töö ootas ka tegemist.

«Mis nüüd saab? Ma jo külavolinik! Nüüd om silmus kaalan!» hädaldas ta Kustasele.

«No-neh!» nohises viimane musta-valget lausumata.

«Ütle, peletis, ometi medägi! Uusmaakohta tahtseme ja juurdelõike avalduse andseme. Mis nüüd tetä? Mes sa arvad, ma lähen küsin õige Emilie käest?» kibeles Milda.

Kustas ei osanud nii järsku poolt ega vastu lausuda.

Milda viskas koduse põlle eest, sidus kirjulillelise asemele ja torkas jalad Kustase viltidesse — need olid suuremad ja polnud karta, et kalossid kiirel käigul lumme kaovad. Nüüd veel kasukas, ruuduline rätik ja padavai Vana-Valgepõllule. Kustas jäi koju mõtlema. Milda teadis, et tema vanamees on pika toimega. Kuniks tema oma tiirud teeb, suudab ehk ka midagi valmis haududa, sest kiiremini Kustase pea ei võtnud.

Vana-Valgepõllul valitsesid toidulõhnad. Emilie suitsetas ahjus vorstikesi. Milda hea nina haistis ka praaka. Nad olid puskarit ajanud. See viitas millelegi. Aga mis see oli? Milda ärevus kasvas.

«Põle ammu näinud,» vabandas Milda oma tulekut ja seletas: «Seda hõredat luust piidega suga oleks vaja. Ei tiia, kas om vaba? Kas omale ei lähe vaja? Ja kas annate? Ma jo hoian tõise asja iluste,» ta jäi kimpu, sest ei tulnud nii järsku meelde, mis selle soaga telgedele panna.

Emilie ei hakanudki pärima ja lubas lahkelt. Ta küsis:

«Mis siis uudist ka? Sa pole jah ammu siiapoole tuleku mahti saanud!»

Niisugune kohtlemine oli magus määre Milda mokkadele:

«Nüüd need uudised! Ei oska ellä ja olla, sest ega sa jo tiia, kuidas need maailmaelu värgid lõpevad!»

«Seda tõesti ei tea!» möönis Emilie väärikalt.

«See viljavoori asigi,» Milda pistis käed põlle alla ja paistis hajeli kasukahõlmade ja kuklasse vajunud rätikuga tühjal pesal hauduva kanana.

«Jaa, see viljavoori asigi,» kordas Emilie oma arvamist lisamata.

«Oh sa mu meie,» pahistas Milda, kui selle loo asjatundja: «Jah! Sa mu jummal! Ma'p saanud esteks arugi, mis valla! Vahtisin üle sella harmoonikameest. Hobene jääb saisma ja puristab. Tõmban ohjest ja nõõtan. Me ollime ju esimene koorem. Jah — ja Kustas oigab. Vaatan, kas jäi järsku haigeks. Näen musta maskega miis vinnab reest kotti. Mul om meeles, et täl olid hallid omakootud püksid. Kustas kinnitab, et sinised kottidega kalsad. Ei saa aru, kummal õigus. Mul kästi käed püsti ajada. Kos ma julksi vastu ütelda! Lugesi kats kõrda issameiet ja mõtlesin, et surmatunnike om silmi iin. Rehkendasin juba oma patte, et oles kergemb sinna rahuriiki jõudes. Arvasin, et esteks võtavad vi ja, siis elu. Hirm oli nii suur, et ehmät tummas. Silmist katte valguski. Näen nagu läbi udu, et kotte tirivad, tirivad. Palju neid sääl olli, ei minust saand lugejat. Arvan, et sada tükki. Vähämb küll es ole. Ja siis tulid paugud. Tonksan Kustast, et kas om ka veel elus või ehmat henge vällä? Aga see ka nohises, tähendab — toss ikka sees. Aga siis ütel üks mõtsamiis, et meie ei teegi teile paha, oleme oma rahvas.» Milda keeras niisked silmad küsivalt Emilie poole.

«Ei teinud paha! Ja kui Eestimaa pinnal, eesti keel suus, siis ju peab ikka vist eesti rahvas olema! Muidugi — julge eesti rahvas.» Emilie rõhutas sõna «julge», nagu tahaks alla kriipsutada, et leidub ka arga.

«Ja püssipaugud. Rihvolver säeti õkva nõna alla.

Ma'p es saa arugi, kes keda laskse. Tõmbasin Kustast käisest — ja ree kõrvale lumme. Kaela nööris nii kinni kui kinni ja kõrvad jäid lukku. Ma'p es saa sel päeval õdaguni lõugu liikma. Nigu suu valla tegin, nii hääl kaob. Mõtlin, et jään tummaks. Kos siss selle õnnetuse ots!»

Emilie noogutas, et see oleks olnud tõesti õnnetuse ots.

Milda hädaldas: «Aga ma jo külavolinik. Mis siis nüüd saab?»

Emilie kehitas õlgu:

«Kust mina tean!»

«Aga kui omal oleks niisugune amet?» usutles Milda.

Emilie raputas äärmises põlguses pead. Tema külavolinikuna? Niisugust arulagedust võib üksnes Varblase Milda pea välja mõelda.

«Ei tiia, kas notivad mu maha?» Mildal oli seda küsides tõnn varaks. Ta vabandas Emilie ees: «Ma ju küll külavolinik. Egäsugusid käskusid viinud ja... Aga ega me Kustasega seepärast veel punatsed ei ole. Last tulli meile ja ajas vägisi selle ameti kaela. Ütel: «Sul, Milda, väike talitus ja toimetus. Lastele anname koolimajas prii kortli ja ütskõrd päevas lobi. Söögimaja tsolgi saad kah. Pead selle eest külavolinikuks hakkama.» Ma'p es saa paar üüd magada. Oles veel et Kustas. Tema om vallakäskudega harjunud. Aga mina? Kustas vähkres ka asemel nagu kirpudes, aga kirpe meil ei ole. Ma vaheta egä kuu asemekoti õlgi. Vanamees ütel mulle hommukul: «Mine, Milda, ütle, et sa ei lähe.» Ma jalad selga ja vallamajja. Aga kes siss laseb sul suu valla tetä. Ega's siis ei julge ka päris avalikult ja kurjaga vastu hakata. Näed, Kiigari Heino pandi kinni. Omal süda valu täis, aga muudkui mine. Niipalju siss oll, et metsatöönormi es anta ja see tsolgiraasike söögimajast. Aga ega's sedagi alati saa, sest Anneli-rovval läheb oma põrssale ka vaja.»

Emiliele ei meeldinud, et jutt tema tütrele kaldus, sellepärast keeras ta ise noodil teise külje:

«Oleme neid võimusid näinud,» lausus ta paljuteadvalt. «Tulevad ja lähevad. Kas nõukogud üksi sõdivad?» Emilie õhkas. «Ameerika autod, ameerika pekk, amee-

rika sineliriie. Kes selle kingib? Oli kuulda, et Eestimaa läheb tervenisti Ameerikale. Meie rahva esindajad olevat nõudnud ja nõusoleku andnud.»

«Noo!» imestas Milda jõllissilmi. «Kas varsti? Siss ei ole küll vist hää, et külavolinik olen.» Ta oli nii elevil, et häälest kostis värin.

«Inimene võib igal pool ausaks jääda,» rahustas Emilie. «Minu Joosep teenis kõiki valitsusi ja jäi alati hinge ja ihuga eestlaseks. Me oleksime võinud ka Saksamaale või Rootsi sõita, aga otsustasime, et Eestimaa on meie isamaa. Siit me ei lahku. Joosep tahtis alati üksnes kodumaa mullas magada.»

Milda langetas kadunut meenutades kombekohaselt laud ja pani käed mõneks minutiks risti. Kui paslik paus möödas, tõttas ta Emiliele kinnitama:

«Meie tahame Kustasega sedäsama. Oleme alati niiviisi kõnelenud.»

«Õige see on!» möönis Emilie. «Nina otsa näed, elu otsa mitte. Sakslane oli Moskva all. Kes meist uskus, et ta tuleb sealt tulema? Nii on venelasegagi. Sõdib, sõdib ja väsib. Kolmas kargab keskelt kallale ja paneb lõpuks korra majja. Pärast Esimest maailmasõda oli ka niiviisi,» ennustas ta lausa prohvetlikult.

«Jah-ja! Sedä n'd küll!» nõustus Milda.

«Jalad ikka oma laua all!» viitas Emilie mõistu.

«Oma jah! Kes siss võõrast tahab!» kiitis Milda pahinal takka.

«Aga on igasuguseid,» kahetses Emilie.

Milda taipas, et kõne alla tuleb ka Jaan Last, keda temagi sallida ei suutnud.

«Om jah egäsuguseid! Aga meie Kustasega ei ole! Tahame ikka tasa ja mõistlikult eläda. Nii jõuab kõige kaugembale ja om kõige paremb.»

«Niisugustel segastel aegadel kui praegu ilmtingimata!» möönis Emilie.

Milda ei viivitanud järelekiitmisega:

«Muidugi! Niiskestel segätsil aigul! Paremb kui endä egält puult puhta hoiad. Kes tiab! Ajavad sedä valge laiva juttu? Kiigari pernaane ütleb midagi pelgämata egäle õkva suu sisse . . .»

Emilie naeratas silmadega kavalalt-ülevalt. Mildal hakkas kõhe. Ta kahtles, kas Vana-Valgepõllu vaaritamise ja suitsuvorsti «pluhvtid» ei tähendagi «külaliste» ootamist. Valge laeva külalist. Ehk oli Hendrikki tulemas. Emilie ihnsus ei lubanud ju asjatult kulu ette võtta. Mis see muud märkis. Milda keel kuivas kurgulakke.

«Valge laev, öeldakse, on õnnelaev,» tähendas Emilie salatsevalt.

«Õnne neh!» kinnitas Milda. «Miks ta's õnne pole? Valge värvi unes nägemine om ka hää asi. Ma ole seda alati tähele pannud.»

Emilie ohkas õndsalikult: «Ja-jah!»

«Just, just! Seda ma n'd tahtsengi ütelda. Ei meil ole teite maast juurdelõiget ka vaja. Pidage ja harige esi. Om see jumalast teile antud, siis harige jumala nimel. Vana Varblane ei oles sedä hainamaatükki võtnud-tahtnud, aga Last käis kui uni pääle. «Võta ja võta! Sool om õigus saada.» Ei julenud jo vastu kõnelda. Viskasime avaldusele allkirja. Kustas ütel, et anname hainad tagasi.» Milda valetas nii, et suu vahul ja ootas, mis niisugusele teatele kostetakse. Emilie askeldas ahju kallal. Vorstirasv särises lõkke kohal. Ning kostuseks tuli:

«Säh, maitse ka vorsti!»

Vana-Valgepõllu perenaine ulatas vana väärikusega kahvli otsas kuuma vorstijupikese. «Ma panen sulle kolm tükki paberisse. Vii Kustasele ja lastele,» lisas ta.

Kojusibamisel saatis Mildat vorstilõhn. Ta peitis külakakud õhtuks ega saanud kusagil asu. Kustas oli ka nagu kiuste põhu järele sõitnud ning kuhjade juurde ei passinud temaga jagelema minna. Milda lõpetas lõngapesu ja riputas vihid lae alla partele kuivama.

Niipea kui vana Varblane jala üle uksepiida tõstis, asus Milda tema kallale:

«Võtame maa-avalduse tagasi. Kes võib tiada, mis ajad tulevad. Om meil vaja hädale-viletsusele sülitsi otsa joosta? Mis sel Pätsi ajal viga olli? Egaüts aust sinnu, et vallavanemb. Ma kuulasin Emilielt kõik järele. Ega's nõukogud siia jää. Kae, sakslane olli

Moskva all ja kos ta om praegu? Venelane rühib Pärliini. Aga kus ta homme om? Seda ei tia! Keegi ei tia midägi ette! Ettevaatus om tarkuse emä. Ootame ära! Ootame kevädeni. Hainamaad om aiga viil jaanipäevälgi võtta. Praegu ütleme kõikide kuuldes Tarumile, et tervis om vilets ja ei julge suure elamise-olemisega jännata. Mina võtan enda külavolinikust ka valla. Elätanud inemine! Mis ma joosen ringi! Kangas ootab ülessäädmist. Latsed puhta paljad, endest kõnelemata. Kartul lõpeb otsa. Tea, kas seemnes jätkub, kui tsiale ka sulbimaitseks näpistad, kas või paksemad koored koorid? Peab käte vahel medägi liigutama ja tööga lisa tiinma. Va hää Wühneri-proua küsis, kuda ülikonnarõivaga om. Kas panen üles? Lähen ja ütlen, et pangu lõimed valmis. Säe sa käärpuud üles. Last võib oma Maali külavolinikuks panna. Kui ma mõtle selle hirmu pääle, mis sai üle elätud, siis jääs heng kinni. Mõtle! Püssitikk pandi nõna alla ja käratati: «Käed üles!» Ma pitsitasin silmadki kinni ja palvetasin, et mind enne ja sind pärast. Ei ole enamb katsipiti mõtlemist. Eläme tasast elu ja ootame ära, järsku om valge laev ütel hommukul kerku man...»

«Tea n'd!» mälus Kustas Milda mõtteid.

«Siin ei ole medägi teada! Vili võeti päise päeva ajal ära. Neil on jõud! Nä ei pelga isegi Tarumit.»

Kustas ei tahtnud aga juurdelõikest loobuda ning keerutas sõnu:

«Joosepi koplialune tükk on hea heinamaa küll. Õiguse pärast oleks see pidanud juba siis, kui mõisat jagati, meile planeeritama. Tea, kas ongi ülekohus, kui nüüd saame? Võiks kaks lehma ja õhva pedada. Heinamaata elu on kehv. Hoia põhku, sööda rukkiõlgi. Mis piima sedäsi saab? Joosepil oli heinamaa, ristik, vaat sellepärast neil piim voolaski ja rasvaprotsent kerkis. Mis meil? Mustik jäi poolest talve kinni, aga põlnud paha lehm. Kus ta õle ja veega sulle lüpsab? Ei lüpsa! See kümme vakamaad oleks nagu jumala õnnistus.»

«Elu on kallimb kui hainavakamaa. Tahad, mis tahad, aga saamisega, näe, ei lähe tahtmist müüda. Viivad viimaks kinni ja...»

Milda tönnis põllenurka, süda sant. Tema mõistus pidas tunnetega lahingut. Kas Joosepi heinamaatüki ihaldamine oli õige või ebaõige? Peakoolis õpetati, et sina ei pea mitte tahtma oma ligimese vara. Aga Milda ometi tahtis, oo kuidas ta tahtis neid koplitaguseid timutisegase heinaga niiduvakamaid. Esimesed kaared katsid kõrre, teine ädal tuli kui müür, kolmandal ketitad piimaandjaid. Tennof viskas niidule kunstsoolasid. Pinnas ei vaju. Võtad vuristad masinaga maha. Pole vikatiga jändamist ega kaarte kaarutamist, muudkui tõmba suure rehaga loog kokku ja vea road küüni. Kuidas see hein seal lõhnas! Palju magusamini kui luhal. Suveõhtul pani pea pööritama. Aga see oli Joosepi hein ja heinamaa — ligimese vara. Milda oleks mõne hea eluaasta nende vakamaade eest ohverdanud — kogu elu ehk mitte, seda oli liiga palju, sest lapsed veel väikesed, tahtsid kasvatamist. Aga tal oli suur hirm nahas. Sest mis saab siis, kui valge laev tuleb? See oli kuri koht ja sundis järele mõtlema. «Tsolki ka ei taha!» mõtles ta nutuga võideldes.

«Ega's ilmas õigust ole. Ühed lubavad, teised keelavad . . .» kurtis Kustas.

«Ma ütlin Tennofi Emiliele, et meie ei võta nende maad,» tunnistas Milda.

«Mes ta kostis?»

«Andse suitsuvorsti mekki ja kolm tükikest kodu ka.» Milda manas mõttes naabriperenaise kitsidust. Miks ta nelja ei andnud? Neid ju neli hinge. Nüüd peab Milda vesise suuga neelatama, kui vanamees ja tüdrukud vorsti pistavad.

«Muud ei midagi?»

«Mis siis veel muud? Neil olli puskarit ka aetud. Lõhna kõik kohad täis. Aga rüübata es anna. Vast polnud veel valmis. Mõtlin, et vast oodavad laiva. Vast tuleb Hendrik?»

«Kust ta, kurivaim, tuleb, vront ju vahel!» kahtles Kustas.

«Ei tia siin medägi,» vehkis Milda Kustase ees. «Näe, päise päeva ajal võeti vili. Valgel laival ei ole vrondist medägi. See tuleb kõigest üle ja läbi.»

Kustas kratsis kuklatagust.

Milda jätkas:

«Ma lähän homme vallamajja ja võtan avalduse tagasi. Ütleme, et sina oled haige, kas või särlakis. Sa ei ole sedä tõbe põdend. Kas ta's ei või sulle tulla? Ja Last kaegu tõine külavolinik. Mul haige talitada. Kos ma saan küla pidi käske anda? Sa pea aknad silmas ja siruta koivad pikali, kui mõni võõras tuleb. Mes nad aru saavad! Kõnele vähemb. Haigel ei ole pikkä juttu. Siis lähäb kõmin külasse ja kiaki ei saa meile külge hakata. Ma seletän Tarumile, et meie ehk ütleme hoopis-tükis maast valla ja lähme linna. Sa hakkad kas või vuurmanis. Nüüd ju kuulutatakse ja otsitakse kõiksugu tüümehi. Tervis selle igavedse maatsongimisega ka nässus. Latsed õpivad. Liinas kergemb koolitada, ei ole kortlit vaja, söök üten lauan...» Milda kõneles ja kõneles ning tahtis, et Kustas tema juttu usuks, aga ei suutnud end siiski veenda, et Joosepi heinamaatükk on kurjast ja maata saab ka kuidagimoodi elatud. Ning ta silmad olid vihaga vees.

See oli üks rahutumaid öid Milda ja Kustase elus. Nad vähkresid ärkvel ja poolunes hobusesöötmise ajani. Nende tahutud palkidest, voodri ja krohvita maja oli kummitusi otsast otsani täis. Aluskoti õled lõhnasid nagu koplialuse niidu hein. Peaaluse padjad soojenesid segastest mõtetest väljakannatamatult kuumavaks. Kustas tõreles patja teisipidi keerates Mildaga, Milda torras omakorda Kustasega. Oli palav ja umbne. Milda avas õhuruudu. Öö viskas nagu kapaga külma. Ta tatsas köögi poolel, jõi leivakalja, kohendas lastevoodi tekki ja tahus oma ristluid. Ase, kus ligi kaks aastakümmet magatud, tundus järsku kahele kitsana.

«Jändad siin,» tigetses Kustas hobust söötmast tulles ja sulges vihaselt õhuruudu. «Lased toa külmaks.» Sealjuures puutus tema käsi lae alla kuivama pandud lõnga ja ajas osa vihte maha. Kustas sattus raevu: «Topitakse laealune tont teab mida täis.»

«Need om alati partel kuivanud. Kohe ma näd panen?» vihastas Milda. «Tahame tõise hainamaad, eks siis võtame maja kah. Siss om lõngakuivatamise ruume.»

«Kas mina ütsindä hainamaad tahtsin? Sa ju ise ka!» ägenes Kustas.

«Ma ütlesin, et võtame avalduse tagasi, ajame omaga läbi. Sa ei ütle mo jutule ainustki õiget mehesõna . . .»

«Sai ju kõneldud, et . . . Mes kuradi mehesõna sa veel tahad?»

Maldamata hommikut oodata, toppis Milda oma hilbud selga ja käis toa ja köögi vahet. Kustas hakkas tuleläituse peerge kiskuma. Temaga ei saanud kõnelda. Et kehtis pimendamise keeld, siis ei paistnud õuest naabertalude tulesid. Aga kell käis neljal. Kas siis sel tunniajal enam magataksegi? Õues algas uus häda. Kuhu minna? Lasti juurde? Nende talu oli kõige ligemal. Milda oleks võinud aga ennem põrgusse sõita. Kampsikudujale? Mis tema ka teadis. Nõnda küla mõttes läbi võtnud, otsustas ta Kirikumõisa Undist alustada ja järele kuulata, mis nemad mõtlevad. Jaan oli teda küll vooris solvanud ja Mildal seisid sandid sõnad üsna kaua aega meeles, aga ta otsustas kibedas olukorras niisugused tundmused ohvriks tuua.

2

Kirikumõisa pooleteramehe pere võttis hommikuiva. Vanad ja lapsepabulad istusid tihedalt ümber laua. Helmi andis kolmele jõnglasele rasvaga leivakannikad pihku ja käsutas voodisse. Niiviisi vabanes külalisele pink.

Milda nägi ühe pilguga, et laud polnud halvem kui temal endal. Neil oli piim ja kesvakarask (suured pekitükid peal), liuatäis hangunud praerasva. Miks nad nii palju liha korraga küpse panid? Toa tagaseina olid löödud suured naelad. Seal rippusid laste kooliriided. Kolmel voodil läikisid uued vatitekid. Kohe näha, et siia majja oli raha tulnud. Helmil endal ilutses uus punasekirju satiinist jakk seljas, käised üles keeratud, paksud käsivarred paistmas. Kasinusest ja kokkuhoidlikkusest polnud enam jälgegi. See tähelepanek äratas Mildas kadedust.

«Ma tulli kaema, kas teil om söögisoodat,» valetas

Milda. Ta ei tihanud õiget tuleku põhjust korraga lagedale kraamida. «Mul jo see magu ei kannata hapukapstast ja leibagi. Teinekõrd hakkab ka piim vastu. Aga kui võtad noaotsatäie soodat, siis om hää.»

Helmi tõi kohe pakikese lauale Milda ette.

«Aitäh! Küll om hää, kui ikka ilman om häid inemesi,» kiitis Milda.

«Sellest soodast nüüd aru saab, kas inimene on halb või hea,» kahtles Helmi, nii väikese asja eest kiitmist liiaks pidades.

«Aga kost sa praegutsel ajal soodat saad?»

«Poodi toodi. Seda antakse tsekita,» lausus Helmi.

«Ah toodi? Ja tsekita? Siis piab kohe täämbe ostma. Mul kulub seda igapäiv lusikaotsaga.»

Milda keerutas ja keerutas õiget jutuotsa leidmata. Jaan jõudis oma söömise lõpetada, ristas käed, tänas jumalat ja võttis seinalt puunagist läkiläki. Helmi seadis tema leivakotti. Ahju kõrval nurgas oli koormaköis. Milda taipas, et Unt käis normimetsas. «Kui nüüd viivitan, siis om ta läinud,» mõtles ta istmel niheldes. Helmiga polnud mõtet asju ajada. Tema teadis üksnes oma rajakatekarjast ja õpetaja pesudest ning põrandalappidest.

«Mes te maa-avaldusega teete?» küsis ta kõhklemist võites.

«Mes maa-avaldusega?» nõudis Unt arusaamatult.

«Uusmaasoovi avaldusega!» kordas Milda.

«Mis sellega siis teha? Ootan piiritulba panekut! Aga hobusega ei tea veel, kuis on!» mühatas Jaan.

«Aga nad kõnelevad nüüd sedä võimuvahetamise asja? Eesti antavat tea kellele asumaaks vai niiviisi. Siis vast ei ole maavõtmine hää asi? Meie Kustasega mõtlime sooviavalduse tagasi võtta. Ootame ja kaeme. Ei hakka me pääd tulle tsuskama,» pahvatas Milda kõik oma mõtted lagedale.

Undid üllatusid kuuldust. Helmi vaatas kohmetult mehele.

«Mina ei võta midagi tagasi! Midagi ei tule!» kinnitas Unt kangekaelselt.

«Saaks hobuse ka, sellegi võtaks vastu. Ega ma teise oma taha. Olen sedasama maad ise harinud. Wühner

põle jalaga põllule saanud. Kõnelgu nad, palju tahavad! Maa jääb. Seda ei saa keegi kotis kaasa viia. Teil on teine asi. Teil juba natuke oli, aga tahtsite juurde saada...»

«Jah, meil tõine asi,» nõustus Milda seesmiselt nõutuna.

«Igal oma pea otsas!» mühatas veel Unt.

Milda ei taibanud, kas see oli heatahtlikult või tõgamisi öeldud.

Siis kaldus jutt punavoori röövimisele.

Jaani ja Milda tähelepanekud läksid sedamaid lahku. Milda oli näinud musttuhat meest — oma silmaga. Jaan kinnitas kuuest-seitsmest, ka — oma silmaga. Milda märkas kuulipildujaid, Jaan kõigest paari automaati ja püsse. Milda arvas, et võsavendadele ei hakka ükski vägi ega jõud. Jaan tähendas, et isegi hea kaikaga peksaks kõik nende püssid ja automaadid segamini. «Lajatad korra lagipähe ja seal tema püss ning rihvolver kokku.»

Milda oli rikkama rahva juttu järele kiitma õppinud, aga niisugustele kui Jaan, pidas ta oma pühaks kohustuseks vastu vaielda.

«Kaikaga inemise kallale minna ei ole ilus tegu! Olgu n'd muud mis on, aga kaikavärk ei passi!»

«Küll passib, kui passima pannakse,» susistas Unt.

«Ega's sellega vilja tagasi ei saa...»

«Aga varas tunneb kaika mekki...» urahtas Unt Milda meelehärmiks.

Helmi lõpetas leivakoti. Sealt paistis kohvipudel. Milda silmad neelasid lihakäntsakat. See vist oli mõne lapse karjasepalk. Varblastel sai pekk mardiks otsa. Põrsas sõi küll söögimaja solgid ära, aga kõlbas alles jõuluks maha võtta. Teraiva oleks sel aastal hästi jätkunud, aga Last nööris normi. Tal, sarvilisel, olid kogu valla viljatagavarad nagu vakkhaaval koljusse kirjutatud. Surm võis ennem jätta, aga Last pinnis igalt poolt välja ega pühitsenud Uue-Valgepõllu aitagi. Jah, isegi seda mitte! Mis veel võõrast viljast kõnelda! See ei tähendanud temale midagi. Ja aplus aina tõusis.

Milda kehitas aeglaselt minekule. Ta viivitas lootuses, et keelatakse, aga asjata. Helmi asus seakartuleid

patta panema, Jaan väljus midagi mühatades. Kas see oli «head aega» või «jumalaga»? Milda ei taibanud. Tal oli nüüd tõsiselt kahju, et oli tulnud. Oleks võinud kampsikudujale minna. «Igal oma pea otsas,» manas ta mõttes. «Aga teitel põle kapstapeadki.» Ta kohendas rätiku pähe, tõmbas kindad kätte, kraadis hingeõhuga külma ja rühkis minema otse läbi aleviku vallamaja teele. Aeg oli varajane, aga Milda oli sellises tuuris, et polnud parata. Valge laev kummitas nagu kodukäija Emajõel.

3

Maanteel sõitis üksik hobune Mildale järele. Last ja Vaari külitasid reel.

Jalakäijaga kohakuti jõudes tõmbas Last hobuse ohjadest seisma ja käskis Mildal rekke hüpata. Keeldumine oli niisama hea kui võimatu, kuigi Last ja Vaari olid need kõige viimased, kellega Milda tahtis sel segasel hommikul kõnelda. Neilt polnud muud kui vigurijutte ja näägutamist oodata. Milda tuju oli kõike muud, ainult mitte selliste juttude himuline. Elu keerutas tema ümber, pea tiirles nagu kiigel üles-alla. Kui keegi veel susib ka, on pill varuks.

Ent Milda eksis. Meesteski oli toimunud mingi kummaline muutus. Vaari oli nähtavasti Uue-Valgepõllul ööd maganud. Last nõõtas hobust ega poetanud tükil ajal sõna. See oli veel kahtlasem kui lorisemine, nõnda et Milda lõi kihevile.

«Rovva külavolinik tuleb ka vallamajja?» küsis Vaari aleviku vahel.

«Mis rovva ma olen?» kähvas Milda pahuralt. «Ei ole elu sees rovva olnud ega tahagi seda au!»

«Ära pahanda!» vabandas Vaari. «Ma kõnelen hea pärast, austades. Külavolinik on küla keskne kuju. Eilne leht kirjutas sellest pikalt ja laialt. Ega ei lugenud? Tähendab, sina oled keskel ja meie laulame su ümber «Kes aias?».»

«Ei ole mul vaja keskel olla ja teil laulda! Valgepõllu oma kaeb täämbapäev mo asemele uue voliniku. Vana Varblane jäi eile sängu. Mul haige põetada. Ja

ega tia, vahest om mõni nakkushaiguski. Kas ma siss tohin mööda küla lennätä?» ladus Milda oma ettekavatsetud valed lagedale.

«Mes sel Kustasel siis viga? Kõhu võttis lahti või?» tõgas Last.

Milda taipas, et mehed teda ei usu ja jätkas seda hoogsamalt:

«Kõtuga pole ka asjad kõrran. See käib jo iga haiguse manu. Ta om mul õige mitut aega põdur olnud, aga püsis jalul ega vandunud hädäle alla. Nüüd visati kuumust nagu kapaga sälgä. Terve öö ei saanud magada. Ühe külma kompressi võtad ja tõise paned. Vastu hommukut läts hädä õiete hullus. Hakkas sonima. Tegin kuuma jalavanni, jootsin kummeliteed, aga ei paremat medägi. Pudeli põhjas olli tilgake viina. See ka es avita!»

«Siis on surmatõbi, kui viinastki pole abi,» möönis Last Mildat vihastava jäiga ükskõiksusega.

«Ää irvita!» halises Milda juba nutuselt. Ta tahtis maksku mis maksab mehi kohutada ja end maksma panna ning pingutas kõigest jõust mõtteid, aga tagajärjeta. Lasti hääles kõlas õel osavõtmatus. Vaari soovitas vana Varblast leilitada. See pidi kõige mõjuvam rohi olema. «Kärakas seda va liikvat ka! Ja roni siis ise teki alla Kustase kõrvale. Tõbi läheb kui pühitult.» Niisugune jutt oli Milda arust riivatu. Ta kahetses, et Lasti reele oli roninud. Mis parata! Kuidas sa nüüd maha lähed ja jalgsi järele kõmbid?

«Tahtsen vallamajast tillevunniga tohtrit tellida.» Ja saanud paraja hoo, ladus Milda ka maa-asja lagedale: «Tia, kas meist nüüd talupidajat enamb saabki! Tia, kas seda juurdelõiget vaja omgi! Mis ma ütsik, haige mehega naisterahvas suure maaga tiin? Mõtlesin, et üts tulemine ja võtan kõrraga sooviavalduse tagasi. Kui elu om, siss võib kevädel uuesti tahta. Nüüd jo igalt poolt võetakse maad ära. Rahvast vähe, ega maapuudust pellätä pole. Tennofi perenaine om tragi inemine. Anneli-rovva mütab ka seda va prostoi tüüd. Nad teevad esi oma haina ja peavad karja. Mine veel teise jagu tahtma! Ei niisugune pala tee õndsaks! Oleks

vanal Varblasel tervist, hainamaa kuluks meile muidugi ära, aga näete esigi, et pole . . .»

«See te oma asi!» turtsatas Last pahuralt. Milda jutt oli teda siiski erutanud. Ta keerutas vihaselt piitsa. «Kes teile seda maad vägisi pakubki!»

«Oma asi neh!» möönis Milda. «Igä inemine eläb nii nagu tahab.»

«Ma saan selle heinamaa siis endale,» näägutas Last ootamatult.

«Võta jumala nimel! Ma ei ole kade inemene. Vana Varblane viskab ka käega. Millal ta ütskord terves saab ja kas saabki — see kõik om jumala käen.»

4

Vallamaja hoov kujutas nagu mingit väe kogunemise kohta. Veoautotäis mehi seisis tagaõues. Veomasina kõrval oli uhiuus, pealt lahtine maastikuauto. Vormis mehed saalisid uksest sisse ja välja. Milda kohmetus ja arvas, et võsavendadele tehakse püünised. Ta kavatses esimese väluga kannapealt ümber pöörata, sest suures võõras rahvamurrus oli ebamugav. See kehtis eriti teravalt sõdurite suhtes. Mildat valdas kroonumehi nähes hirm. Last ja Vaari aga lükkasid tema armutult endi ees Tarumi ette ja märkasid alles siis, et täitevkomitee esimees polnud üksi, vaid tema kõrval istus turske, aga mureliku näoga Lembit Sisas.

Kohmetus sõi kõik sõnad Milda keelelt. Vältas piinlikke minuteid, enne kui ta suutis koduneda ja kogeldes ütelda:

«Vana Varblane jäi surivoodile . . .»

«Kas ta sai haavata?» küsis Sisas osavõtlikult.

«Ei saanud haavata,» õiendas Milda julgemalt. «See om täl külmä või vanaduse tõbi. Võib-olla särlakid. Ma ütlin külavolinikust ja juurdelõikesaajast lahti. Tõmmake minu nimele kriips peale. Aitäh lubamast, aga minu, lastega naisterahva jõud ei hakka sellele tööle pääle.»

«Mis te nüüd kardate! Arvestage, et saate laenu, hobulaenutuspunkt aitab, traktorijaam tuleb,» keelitas Sisas lohutavalt ja sõbralikult.

«Kõik võib olla! Viil kõrd aitäh lubamast!» Milda laskis pea viltu ja sarnanes kõõritava kanaga, kes pesa hiilib ja samal ajal võõraid silmi kartes pesale ei julge istuda.

Enne kui Sisas jõudis veel kord Milda poole pöörduda, trügis Jaan Last ettepoole. Läkiläki pihus, sassis, hallid juuksekahlud otsaees sorakil, silmitses Last Mildat rätist kottadeni ja kottadest rätikuni. Ta näis mõtlevat, mida ütelda.

Milda süda tõusis Lasti pilgu all kurku. Ta neelatas ja nuuskas nina.

«So vana-Linnukene laskis enne, kui mööda sõitsime, õige väledalt lauda vahet. Tea, kas otsis ise endale meelepäraseid kirstulaudu? Sinu aga laseme külavolinikust lahti ja maad teitele ei antagi. Joosepi kopliheinamaa paneme loosi. Ja nüüd lonka minema. Et so varju siin poleks!»

Lasti sõnade ajal tekkis lähemal seisjate seas sumin. Tarum toksis sõrmega lauda. Sisas pööras pilgu kõrvale. Tema muie oli kurvavõitu. Milda suu avardus ja sulgus, silmad tilkusid vett ja peatusid Lasti otserünnaku eest kaitset otsides Sisasil. Last ei hoolinud sellestki. Ning tema ägedus ja tegutsemisuljus suitsetasid Milda ukse taha. Alles siis taipas ta, kui etteheitvalt teda silmitseti.

«Nii ei käituta inimestega!» riidles Tarum esimesena.

«Kellega? Varblase Mildaga?» küsis Last pooleldi jahmudes.

Tarum jätkas rangelt, ametlikult:

«Ükskõik kellega! Me oleme sinuga küllalt arutanud, kuidas inimesi tuleb kohelda . . .»

«Mängige aga teie linnukeste paarile viiulit,» turtsatas Last pahanenult. Teda häiris väga Tarumi ametlik toon. Leidnud, et niisuguses olukorras oleks südame tühjendamine sama hea kui mõttetu, keeras ta kannapealt ringi ja uks paukus tema järel kinni. Mildale aga, kes ukse taga kuulatama oli jäänud, tonksas Jaan küünarnukiga. Esimene ei lasknud niisugusel kallaletungil endale meeldida. Ta oli läbi prao mõne sõna kinni püüdnud ja ülimal määral rahul, et nii nagu va Jaan Last, ei tohi inimestega, see

tähendab tema endaga käituda. Pea küliti, näis ta nagu kakluseks hoo võtnud kukk.

«Näh, sa veel siin! Aga vana-Kustas viskab viimaks kodus vedru välja,» küsis aga Last irvhambil.

Milda mõtles, mida vastata.

Last pöördus aga väga kähku sekretäri poole:

«Ärge ämand-Linnukesele täna pabereid andke. Temal pole käske aega laiali viia. Tal Kustas kodus katkus. Palavik pidi juba nelikümmend seitse või kaheksa olema. Milda otsib kraadiklaasi, millega nii suurt kuumust mõõta.» Jaan võttis seinalt toa termomeetri ja pakkus Mildale: «Säh, võta niikauaks, kui teise saad, see. Ta küll üle viiekümne ei võta, aga pane kaks korda kaenla alla, siis saad sada täis.»

Kantseleitäis rahvast pahvatas naerma. See oli Mildale liig. Ta kissitas silmi, aga pisaraid ei tulnud. Näidanud Lastile sajatades rusikat, kadus ta kui tuul välisukse taha.

Vaagides koduteel selle hommiku sündmusi, polnud Milda enesega ega teistega rahul. Tal hakkas kahju, et Last keelas kohe, paugupealt käskude ja korralduste laialikandmise. Milda oleks võinud veel paar päeva mööda talusid käia, niikaua kui talle asemik leitakse. Ligi kuu aja pikkune päevast päeva vallamajas käik oli jõudnud tema elu üpris huvitavaks osaks saada. Milda lausa piinles, et tema peab uudistest, mis iga päev vallamajast välja tulid, ilma jääma. Kes kuhu maa sai? Mis see ütles, kelle elamist kärbiti? Ja teine, kes nüüd peremeheks sai? Aga kulakute ja saksa käsilaste värk? Mis nad Kiigari Minnaga teevad? Need olid küsimused, milliste pärast Milda oleks öö-ajalgi ja marutuisuga ükskõik kui halval teel vadinud, et kõike põhjalikult külanaistega läbi arutada. Külavolinikuks olek oli omamoodi au. Nüüd, kus see läinud, valdas Mildat sügav kahjutunne. Et see katk va Lastile endale kallale tuleks! Milda tundis, kui ränk ülekohus temale lasus. Tema küll ütles külavolinikust lahti ja maast ära, aga kas neil siis tarvitses kohe kuulata? Andnud mõtlemisaega! Kohtuski antakse. Aga Last muudkui — kärk ja pauk! Neil minuteil soovis ta kogu hingest, et see valge laev või-

malikult kohe tuleks, kas või juba Narula kabelimäel oleks. Ja tal ei olnud isegi söögimaja kartulikoortest ning solgist kahju. Aleviku vahele jõudnult pahistaski ta kampsikudujale, kes esimesena vastu tuli:

«Ma käve maast ära ütleman. Mul Kustas kodus haiglane. Tänitab ristluusid ja... külavoliniku-ameti pandse kah maha. Tarum oli küll väga vastu ja riiel Lastiga, aga...»

Jõudnud teemaja kohale, kandsid jalad tema vana harjumuse rada tagaukse juurde. Jäätmetepütt oli Milda kiusatuseks kartulikoori kuhjaga täis. Talle meenus põrsas, keda võiks jõuluni pidada ja hästi ümmarguseks sööta, kui siit seda saamist oleks, ning ta otsustas:

«Seekord viin ikkagi, mool ju ka omad õigused...»

XVI. SÜDA KÄSUTAB

Sündmusterikas neljakümne neljas aasta lähenes lõpule. Taludes veristati sigu. Naised ajasid vorstirohtudele ja süldi maitseainetele ajujahti. Neil detsembripäevil vooris läbi Narula autokoormate kaupa sõjaväge. Supiköögid aurasid kirikuplatsil. Komandörid einetasid teemajas. Anneli pakkus neile head ja paremat. Enamikul olid toidupambud kaasas. Puhvetist nõuti üksnes teed. Ta küsis kõigilt võrdse lahkusega: «Teie soovite?» Ja kuulnud soovi, lisas: «Natuke ootaksite, ma kohe korraldan.»

«Teie soovite, palun?» küsis ta seegi kord harjunult, kui leti ette ilmus pikk hallipäine alampolkovnik. Pilk hajali, muie suunurkades, pisut tumenenud juuksed kroonina ümber pea ja ripsmete vari nagu loor silmade sädeluse ees — Anneli näis nagu täispuhkel roos. Temas õilmitses tõttav, pakiline suvi.

«Ainult tervitada!» kostis ülituttav, aga väga kauge hääl.

«Oo!» hüüatas Anneli kohmetult punastades.

«Jaa — mina! On's see nii ootamatu? Kord pidin ju ikkagi tulema. Igatsesin näha oma tütart. Kuidas on

tüdrukuga? On ta terve? Vist nii suureks kasvanud, et raske ära tunda?»

Anneli noogutas tummalt pead. Jah, see oli ootamatu. Ta oli alguses Halinit oodanud, isegi omamoodi igatsenud, aga siis sootuks unustanud. Tema ees seisev ohvitser jättis väga meeldiva mulje. Halinis olid toimunud kummalised muutused. Tema sirgus ja rüht olid jäänud samaks, mustjashallid juuksed, kõrge laup, range pilk, suurevõitu, meelas suu samuti. Aga näovärv, mida Anneli mäletas väga koltununa, oli nüüd tõmmukas, külma käest tulemise värskes punetuses. Halin oli pisut tüsenenud või jässakamaks muutunud. Pagunitega kasukas, hall karakullist papaaha, revolvrikabuur ning rihmaga üle õla kantav pruun nahast kaarditasku nagu igal Punaarmee ohvitseril.

«Nõnda siis, öelgem tervitused nii paljude, paljude lahus oldud aastate järel. Ma kuulsin isa kurvast surmast. Paljastan tema mälestuse ees pea. Aga ema tervis on hea?»

Anneli noogutas jaatades pead ning lausus: «Aga mina ei ela enam kodus.»

Halin imestas siiralt. Ta jätkas küsitlelu:

«Ja ise? Peaaegu ilusamaks muutunud. Mõtlen, meil on teineteisega pikem jutt. Kas nii? Elus on toimunud suured, liialduseta öeldult grandioossed muudatused. Kes oleks võinud pärast Tallinna sündmusi arvata, et meie järgnev kohtumine on Narulas? Üks peab sööklat, teine tuleb — Punaarmeest. Nagu operett. Aga ometi on see tõelisus. — Meie Päevade Elu.» Alampolkovnik Halin naeratas. «Väljusin kiriku ees oma masinast ja silme ette kerkis meie pulmapäev. Rahvamurd, maakiriku sajad küünlad ja kõikide Narula aegade ilusaim pruut. See ei ole aga meelitus, kui ütlen, et oled praegu palju veetlevam kui noil ammu ajamerre voolanud aegadel. Vaatasin äsja seal nurgalauas istudes sind suure naudinguga. Sa ei märganud mind. Jutlesid ühe mehega. Mulle jõuti juba seletada, et see oli siinse valla täitevkomitee esimees.»

Anneli tundis, kuis puna valgus põskedele. Jah, Tarum oli äsja käinud küsimas, kas ta saab kooli nääripeo korraldamisel kaasa aidata. Nad olid viivuks, mida

Anneli kogenud kavalusega pikendada püüdis, jutlema jäänud. Üldiselt aga püsis Martin peale seda ööd, mil ta nii tormakalt Anneli ukse tagant minema läks ja kutsele vaatamata tagasi ei pöördunud, südamlikuna. Olles ülepeakaela töös, kõnelesid nad söögi ajalgi maareformist, talutülidest, metsatöödest, mis edeneda ei tahtnud, ega poetanud intiimsemat pilku, veel vähem sõna. Aga Anneli tajus, et nad olid kõige peale vaatamata teineteisele ligemale jõudnud. Tänagi tuli Martin koduse tooniga: «Undi perekonnale oleks ka vaja näärivana saata. Kas oleks võimalik väikesed kingituspakid valmistada?» Anneli oli enne Halini tulekut kaalutlenud, kuidas kõike kõige paremini teha, kuigi ta metsikuvõitu Undi-«kutsikaid» hästi ei sallinud ja Marie-Louise'i nendega kirikumõisa pargi puude otsas ronimise pärast alati tutistas. Aga tüdruk hakkas maastmadalast isemeelitsema. «Nagu minagi omal ajal,» mõtles Anneli pisut kibestunult ja olukorrale alistudes. Halini meenutused segasid teda. Ta tähendas raugelt:

«See oli väga ammu . . .»

«Üksteistkümmend aastat ja mõni kuu tagasi,» lisas Halin põgusalt naeratades.

«Täname koos Marie-Louise'iga toetamise eest. See oli meeldiv üllatamine,» sõnas Anneli esimesena kohtumise esialgsest kohmetusest üle saades.

«Minu isakohus,» möönis Halin. «Tundsin lahinguväljadel sageli tuska, et nii vähe teadsin oma tütrest. Ta kasvas ju suurema osa maal, meist lahus. Kaugel olles muutuvad mehed sentimentaalseks. Kuidas arvad? Ja tagasi jõudes samuti.»

Anneli naeratas olukorraga kodunenult, mõistvalt. Ka teda oli vallanud andestav halemeelsus.

Leti ette kogunes aga järjekord. Ostjad ootasid teenindamist. Halin tõmbus kõrvale, toetas küünarnuki letile, avas kasukahõlmad ning jäi üleolevana vaatlema, kuidas Anneli mõõtis veini, jaotas kurgiviile, leibu, vorstilõike, rebis kaartidelt talonge.

«Siin ei saa rääkida,» sõnas Anneli lõpetanult. «Pean vist paluma minu poole sisse astuda. Elan siinsamas. Mul on kaks toakest.»

«Kuidas ise arvad.»

Anneli kergitas kulme ja vaatas oma kunagisele mehele nõrgalt naeratavana. Esimest kord elus seisis ta tema ees nagu võrdne: kartuseta, kiusuta, ka vihata ja omaenese üllatuseks sõbralikuna. Ta mõistis, et lahus oldud aastad andsid nende vahekorrale uue värvingu. Armastavana suutis ta Halinit tagantjärele paremini mõista. Vana viha oli lahtunud. Seda oli ütlemata mõnus tunda. Ta sõnas leebelt:

«Ei kujutaks nagu teisiti hästi ette!»

«Tänan!» kummardas alampolkovnik.

«Oo!» üllatus Halin Anneli tuppa sisenedes. Ta seisatas ja vahtis ringi.

Anneli küsis:

«Mis sind imestama paneb?»

«Paljude vanade asjade nägemine. Tükike kodu, kodumaad.» Halin jalutas piki tuba, peatus öökapikese ees ja võttis tütre pildi. Tema näole tekkisid heldimuse varjundid. Vabastanud end kasukast, laskus ta mõnuledes tugitooli.

Anneli tõi klaasid ja likööri. Halin laskis tal toimetada ega lausunud ainustki sõna. Kui kõik oli laual, võttis ta kasukataskust gruusia konjaki, pakikese sidruneid ja purgi peensuhkruga — külakosti.

«Mis põhjusel sa isatalus ei ela? Siin on ju nii lühike maa?» küsis Halin.

«Ma saan emaga halvasti läbi,» vastas Anneli avameelselt.

«Kas kõik?» uuris Halin.

«Esialgu kõik!»

«Esialgu?» Halin tõstis muigavalt silmad. «Aga hiljem?»

«Seda ei tea ma praegu isegi — nagu alati...» ebales Anneli.

«Ära pahanda,» vabandas Halin. «Ma ei küsi kui uurija, vaid kui inimene, kes tunneb huvi. Tagantjärele mõeldes oli meie elu pingerikas. Aga kas me võime ütelda, et igav? Sa oskasid kui väike kurat mu alati elevil hoida. Kunagi ei võinud teada, kust uus sürpriis tuleb!»

«Kas ma tõesti olen nii paha?»

Halin ei vastanud. Pausi vältel vaatasid mõlemad

uurivalt teineteisele. Anneli silmitses Halini ordeneid: kaks Punast Tähte ja Isamaasõja I järk. Mille eest ta need kõik on saanud? Halin omakorda hindas Anneli saledat kogu, soengut, valget pluusi ning märkas, et laulatussõrmus puudus. «Kas ta sellest ammu loobus?» küsis ta mõttes.

«Mina vist olin paha!» tunnistas alampolkovnik pingutuseta. «Ja aeg, milles me elasime, vajutas ka kõigile pitseri. Solvasin sind, aga sa ei säästnud ka mind. Huvitav, kuidas arvad, kas me oleme vanade arvetega tasa?»

Anneli puhkes naerma ja tõstis sädeleva pilgu:

«Mul ei ole pretensioone!»

«Aga tuska, viha?»

«Ei!»

«Puhtast südamest öeldes?» usutles Halin naljatoonis, mis ei varjanud aga tõde.

«Jah!»

«Mis ajast saadik?»

Anneli kehitas õlgu. Tema nägu muutus kinniseks. Põigeldes otsekohesest vastusest, jutustas ta pikalt ja laialt, kuidas nad kuulsid raadiost Halini autasustamisest, milliseid tundeid see äratas, kartes sealjuures, et miski tema kõnest võiks teist solvata. Ta koguni pihtis:

«Sel õhtul tegin oma elu viimase — kas nüüd just kõige viimase — mõtlematuse. Võtsin Andres Vilbuse järjekordse kosimise vastu. Kaksteist tundi hiljem tühistasin lubaduse...»

«Ega ometi minu pärast?» küsis Halin mingi tumeda alatooniga.

«Ei! Kas see teadmine valmistab sulle pettumuse?» Halin jättis küsimuse vastamata ja esitas omapoolse:

«Kus on Vilbus praegu?»

«Linna günekoloogiaosakonna juhataja.»

«Ja major Tennola?»

Anneli oli väga oma seesmuses seda küsimust oodanud ja kõikus nüüd, mil see vastamist ootavana tema ees seisis, kõhklustes. Sooviga vastust viivitada lausus ta umbkaudselt:

«Ta sai raudristi ja on oberst.»

«Ei ole halb karjäär,» muigas Halin põlglikult.

Anneli silmitses tähelepanelikult alampolkovniku nägu. See oli nii karm ja enesekindel. Kui talle nüüd ütelda, et Hendrik on siinsamas ligidal ja üritab vana, kapitalistlikku «eesti aega» taastada? Aga tal polnud selleks küllaldast julgust. Tundes venna pärast südamevalu, soovis ta samal ajal kõigest hingest, et talle ei juhtuks pahandusi.

Hendrik oli omal ajal Haliniga sõber ja hea sugulane. Kas viimane jõudis selle aja unustada? «Niisugune asi on ju võimatu,» mõtles Anneli. Äärmiselt mälestuste — nii heade kui ka halbade — kammitsas, mõõtis ta ka teisi sama mõõdupuuga.

Nautinud mõnuledes tuttava, aga samal ajal võõra toa mugavust, Anneli perenaisetsemise uudset, temale seni täiesti tundmatut ilu, konjakit, kuuma teed ja teesklusetust, mis Halini Nõmme luksuskorteris täiesti puudus, esitas ta loomuliku, aga mõlemale võrdselt ootamatu küsimuse:

«Kuidas mõtled edasi elada?»

Anneli kehitas põgusalt muiates õlgu. Ta oli oma sisemuses rõõmus, et jutt Hendrikust tahaplaanile nihkus, ja vastas kiirustades:

«Ma olen end elatama õppinud. Paistab, et olen leidnud töö, mis mind samavõrd köidab kui rahuldab. Olen alati vajanud tegutsemist, liikumist, askeldamist ja leidnud, et igal tööl on mingi mõte. Sa mäletad, et vihkan üksindust ja vajan inimesi enda ümber — olgu nad siis sõbrad või vaenlased.»

«Ja sa pole ses suhtes muutunud?» küsis Halin kergelt kaheldes.

Anneli raputas pead:

«Inimesed ei muutu ju üleöö!»

Halin tõstis klaasi vastu valget ja vaatles konjaki sädelust. Annelile tundus, et ta ennustab viinalt tulevikku. Sellest kinnisest näoilmest ei saanud kunagi mõtteid lugeda. See oli omal ajal teda kõige enam vihastanud.

«Sina oled väga muutunud!» möönis Halin ootamatult.

«Tõesti! Sa leiad?»

«Jah! Oled hoopis teine inimene!»

«Kas see peab meelitus olema?» küsis Anneli kohmetudes.

Halin ei vastanud ja vaatas kaua ning hindavalt oma kunagist «kirstunaela», nagu ta tol ammusel ajal ironiseerimise hoos oma «madam koloneli» nimetas. Ta püsis tummana palju raugeid minuteid, süvenenult minevikumälestustesse, mis olid olevikust välja aetud.

Anneli kõrvad kumisesid.

«Sina oled väga muutunud. Oled hoopis teine inimene» mõjusid nii imeliselt, et ta ei osanud nende lausete suhtes seisukohta võtta. Kui palju kordi oli ta samast suust kuulnud: «Sa ei ole üldse inimene!»

«Nii sind vaadates ja siin istudes ei taha kuidagi uskuda, et me elasime nii — nagu me elasime!» lausus Halin peale pikka pausi.

Öeldu häiris Annelid. Ta naeratas rohkem silmade kui suuga ja kohmetus sealjuures. Miks ta mind kiidab? Seda pole vaja. Mis muutustest ta kõneleb? Üldse mitte inimene — ja nüüd järsku inimene? Tunnistamata enese juures seda, millest Halin kõneles, leidis Anneli, et just alampolkovnikul on uued iseloomujooned, käitumismaneerid, südamlikkust, mida selle möödunud haletsemisväärse kooselu vältel oli üsna asjatu otsida.

Halin küünitas üle laua Anneli käe järele ja puudutas seda põgusalt huultega. Värinaga, mille kohta öeldakse «surm läks üle haua», talus Anneli seda. Tema enesekindlus lõi kõikuma. Aga kõige peale vaatamata oli tal hea meel, et Halin tuli, siin istus ja just niiviisi kõneles. Käinud vahepeal köögis, tabas ta enda oma kaasteenijate ees edvistamas: «Minu abikaasa tuli. Nad on nüüd Saaremaalt tagasi. Ta sai lühiajalise puhkuse.» Mis see siis oli?

«Kuidas mõtled edasi elada?» küsis Halin uuesti, olles unustanud, et Anneli sellele juba vastas.

«Kas sina siis arvad, et ma ei suuda end elatada?»

«Seda mitte!»

«Mõtlen toime tulla ja loodan, et ma ei jää hätta!» kinnitas Anneli veendunult.

«Üksinda?»

«Sellele küsimusele on raske vastata!»

Halin tõusis ja jalutas piki põrandariiet. Ta seisis

taas mitu viivu tütre pildi ees. Annelile näis, et ta peab enesega keskendunult nõu. Mis küsimuses? Tahab ta tütart enda juurde? Nii või teisiti — nad peavad Marie-Louise'i jaotama. Aga kõik olenes muidugi tütarlapsest. Ta oli küllalt suur, et enese eest kosta. Seda kõike mõeldes oli Anneli veendunud, et laps kuulub temale. Tüdruk võis isa külastada, koolivaheajad temaga veeta. See tundus loomulikuna. Et ta jäädavalt läheks ja ema vahetevahel külastaks, näis nii võimatu, et sellele ei saanud mõteldagi.

«Kas sa ei ole kunagi mõelnud, et me võiksime koos elada?» küsis Halin Anneli ees seisatades. Ootamata vastust, jätkas ta: «Pean tunnistama, et Narula kirikuplatsil masinast väljudes ja meie kunagist pulmapäeva meenutades mul ei olnud niisugust küsimust mõttes. See kujunes meie vestluse käigus ja pole ettepanek, vaid kaalutlus. Ma olen viiekümnene. Sa oled minust kakskümmend aastat noorem. Aga meil mõlemal on üsna pikk elu seljataga ning üks tugev side — tütar. Peame vist kuigi palju ka tema tulevikku silmas pidama.»

Et Anneli ei vastanud, jätkas Halin:

«Sõda ei kesta enam kaua. Hitleri alustoed kõiguvad. Ta püsib veel mõnda aega saksa patriotismi vahus. Olen alati vene troika uljusest ja hoost lugu pidanud. See vist viiski mind Punaarmeesse. Mul ei ole sulle sellist korterit pakkuda kui omal ajal Nõmmel. Ma ei teagi, kuhu teenistus mu paiskab. Marie-Louise'ile aga tahaksin avada piiritud õppimisvõimalused, Moskva paremad koolid. Sina aga — muudatused lasevad oletada, et võime ehk sõpradeks saada.»

Anneli kuulas kaamena Halini ettepanekut. Tema nägu väljendas halvasti varjatud üllatust.

Ta oli väga kohmetunud, meenutades oma kunagist vannet — «Ma ei suuda selle inimesega viit minutitki sõbralikult ühe toa õhku hingata». Nad olid nüüd nii kaua vestelnud. Õhku jätkus mõlemale ja Annelid haaras purdel seisva soku tunne. Ettepanekud olid reaalsed. Neis peitus teatav mõistlikkus. Ühendada perekond, salata võimalikud vastumeelsused, saada alampolkovniku seaduslikuks abikaasaks, naeratada lahkumisel

nukralt Martinile, tunda viimast korda tema käesurvet — Anneli heietas väga valusa naudinguga oma elulõnga. Tal oli Narulas vähe sõpru. Kainelt hinnates neid polnudki. Vaenlaste puuduse üle ei võinud kurta, ironiseerijad pealekauba. Vilbus tüütas järjest lääge-maks muutuvate tundepuhangutega. Metsise poja sündimise öö andis talle julgust ja uut hoogu. Annelil oli juba kahju, et Andres Vilbus sattus vangla asemel linna auväärseks arstiks. See osa sobis talle aga nagu näitlejale iseenda mängimine. Mida tungivamaks Vilbuse lähenemiskatsed muutusid, seda selgemaks sai Annelile, kui raske tal oli just Vilbusega ühe toa õhku hingata. Ja Hendrik lasus nagu kivikoorem südamel. Andes venna missioonile mõninga õiguse ja aidates teataval määral teda, tajus Anneli kõige viie meelega, et see oli siiski hullumeelsus ja nende vahel laius ja laius kuristik.

Halinile järgnedes laheneks seegi elu keerdsõlm valuta. Ning Marie-Louise'i huvidest lähtudes oleks tema vanemate ühinemine ainus ja mõistlik tee. Aga selle peale vaatamata ei suutnud ta ainustki sõna vastata.

«Kuidas arvad, kas võiksime seda küsimust mõistlikult arutada?» küsis Halin koduselt ja südamlikult.

Tema hääle siirus paiskas Anneli mõtted segamini. Alati tujusid, tundmusi ja tajusid arvestavana põlgas Anneli kirglikult kõike, mida teised nimetasid mõistlikuks. Mõistlikuks jääda ja elada koos inimesega, kes omal ajal kaasavara tõttu naiseks võttis... Mõistlikuks jääda ja oma seisukohti maha surudes teisi arvestada... Niisuguse «mõistlikkuse» maitse oli talle hästi tuntud. Aga selles, kuidas Halin nüüd seda omamoodi saatuslikku sõna hääldas, olid hoopis uued toonid.

Ootamata, et Anneli vastaks, jätkas Halin:

«Me võiksime sel teemal mõlemad mõtelda ja siis südamed puhtaks kõnelda. Ülepeakaela ei maksaks toimida. Ega?»

«Jah!» nõustus nüüd Anneli end kogudes.

«Ma tahaksin linna tüdrukut vaatama sõita. Kas sa tuled kaasa?» jätkas ta.

Anneli keeldus töö ettekäändel.

Aga ta ei suutnud Halini lahkudes midagi teha, vaid tahtis olla üksinda. Istudes samal toolil, samas poosis, kätt põse alla toetades, vahtis ta toanurka ning tundus endale traagilisena. Kas ta oli Halinit kunagi armastanud? Oh, mis teadis võrdlemisi eluvõõra kasvatuse saanud, omamoodi hoitud ja ülespuhutud tüdruk armastusest? Teda köitsid Halini galantsus, seltskondlik vilumus, meelitused, kuigi need olid enamasti nöökava tooniga lausutud.

Mälestuste vangis konutades mõistis ta äkki helge selgusega, et vana oli lahutatud uuest, minevik tulevikust. See oli niiviisi ja polnud mõtet selliste küsimustega pead vaevata.

Kui Halin vastu õhtut linnast jõudis, küsis ta:

«Kuidas leidsid tüdruku olevat?»

«Ta on tore!»

Anneli noogutas seda arvamust jagades.

«Väga asjalik tegelane. Ma pidin sõjast ja rindest, iseäranis autodest ja tankidest üksikasjalise ülevaate andma. Tõepoolest, seisa nagu ülemjuhataja ees. Aga tal on halb korteriperenaine. Nad tülitsevad,» jutustas isarõõmust hellunud Halin.

«Sunnib hommikupalvet lugema, tean. Aga seal on klaver. Ta käib tundides. Linna avatavat ka muusikakool,» vabandas Anneli.

«Võiksid viia meie pianiino linna,» soovitas Halin, aga lisas: «See on muidugi sinu otsustada. Mul on siin rida tellimisi täita: uisud, suusad, tõukekelk,» luges ta taskuraamatust, kuhu need sõnad olid kirjutatud Marie-Louise'i lapseliku, suure käekirjaga.

Hilinenud lõunasöögil kõneldi üldist juttu, sest sellest võtsid osa autojuht ja käskjalg.

2

Söökla sulgemise eel sisenesid Tarum ja Sisas.

Anneli oli oodanud, et Martin tuleb õhtul. Nende hommikune jutt jäi pooleli. Sisas valmistas talle meelehärmi. Esiteks sisendas see mees pisut hirmu ja tei-

seks ei saanud ta tema tõttu Martiniga avameelselt kõnelda.

Anneli laskis neile anda prae hapukapsastega. Nad palusid ka teed. Ta tõttas ise tellimust täitma. Keelel kibeles: «Saabus lõpuks minu seaduslik abikaasa», aga ta ei tabanud parajat momenti. Sisasi juuresolek segas sellist isiklikku juttu. Nad tõusid juba minekule, kui Halin koduselt naeratades tagauksest sööklaruumi sisenes. Martin pööras Annelile küsiva pilgu ja viimane tutvustas sumbunud häälel:

«Alampolkovnik Halin...»

«Seltsimees Tarum, meie valla täitevkomitee esimees.»

«Major Sisas. Noh, ma kindlustan teie tagalat...» Halin elavnes ja muutus aupaklikumaks.

«Saabusin täna, seltsimehed. Me puhkame nüüd pärast Saaremaad. On aega külastada perekondi. Käisin ka äia haual. Traagiline lugu. Vanataat vihkas saksast.»

«Vanataat,» muigas Anneli põgusalt. «Jah, sa oled tast kuusteistkümmend aastat noorem.» Ent ta hoidis vapralt keele hammaste taga ja jälgis salamisi Martini näoilmet. Tundes, et Tarum tema pilku vältis, üritas ta jonnakalt silma vaadata. Ja selles väevõimuga püütud pilgus oli nii palju kiivust, et Anneli lausa jahmatas.

Sisas küsis korpuseuudiseid. Halin jutustas.

«Aga mis me siin püstijalu... Astugem meie poolele. Minu abikaasa toob teed,» kutsus Halin peremehelikult, haaras Sisasi jutuhoosse, vastas käigult tema küsimustele ja juhatas mõlemad mehed nagu ammuaegsed tuttavad Anneli tuppa. Lauale sigines välipudel piiritusega.

«Ajalugu nimetab kunagi pärast meid meie aega võiduajastuks,» kõneles ta. «Ma käisin kuu aega tagasi Leningradis. Juhus tahtis, et sattusin võõrkeelte oskamise tõttu grupi välisajakirjanike juurde tõlgiks. Nad kõik valmistasid sõnumeid «Tõusvast Venemaast». See on mäng võitjale. Aja paratamatus. Jõudnud tagasi, nägin Tehumardit. Saatus vedas mind alt ja jättis mu sellest heitlusest ilma. Olin sõjavarustuse kolonniga

mõnikümmend kilomeetrit ülevalpool. Seal oldi nagu Trooja väravas sülitsi koos. Ja võitis tugevam, vaimult ja rammult vägevam. Muidugi, seal oli verd ja laipu, meie langenuid. Maa punetas. Inimesi korjati selle sõna otsesemas mõttes tükkhaaval kokku. Mina kaotasin parima sõbra...» Halin nimetas Saaremaa heitlustes tuntuks saanud ohvitseri nime ja langetas seejuures pea.

Anneli märkas mingis erilises ülevuses, kuidas Tarum silmitses Halinit kiiva tigedusega. Ta ei seganud end jutusse, vaid kuulas pead käele toetades, müts põlvel. Puhuti tundus, et Martini pilk teda keelab ja hoiatab millegi eest ning see oli lõputult meeldiv, lausa rammestav õnn.

«Vaene vana Euroopa!» ohkas Halin, kui jutt siirdus rindeteadetele.

«Pole viga, ta saab nooreks,» lohutas Sisas veendunult.

«Jah — nooreks. Liitlastel on Ardenni kiilu piirkonnas mõningane edu. Kas me ei märka, et meie võidud teatavas mõttes annavad neile indu.» Halin naeratas. «Nende Vahemere staap teatab, et patrullid tegutsevad aktiivselt. Seni nad olid vist passiivsed. USA Stettinius ütelnud, et Dumbarton Oakes'is kõneldakse palju rakettrelvadest. Paistab, et neil on mingi uudis. Muidugi nad kinnitavad, et on alles selle tehnika relvastuse koidik. Aga purustusjõust kõneldakse kohutavaid arve. Huvitav, kas Ameerika heidab käiku oma raketid? Hitleri «faud» igasuguste numbritega on muutunud rindeestraadi tegelasteks. Hitler ootas, et «fau» otsustab sõja. Selgus, et jõud on nõrk. Meie aga marsime Budapesti suunas. Muide, TASS pole veel teatanud, aga Ungaris olevat moodustatud uus rahvuslik valitsus, kelle esimeseks sammuks oli hitlerlikule Saksamaale sõja kuulutamine. Ei tea, kes neil Ungari pärast enesetapu sooritab? Normandia pärast võttis feldmarssal von Kluge oma elu!» Halini jutt oli otsast lõpuni ilmekas ja hingestatud. Anneli nägi teda esmakordselt sellisena.

Lugedes ajalehtedest üksnes kohalikke uudiseid, teadis Anneli üsna napilt välispoliitikast ning need ei

huvitanud, vaid tüütasid teda. Tema ainuke soov oli, et sõda võimalikult kiiremini lõpeks. Nüüdki kuulas ta poole kõrvaga meeste juttu, silmad Tarumil. Martini laiad, tugevad, lohakalt õlgadel istuvast kuuest välja tungivad õlad ja Halini sitke distsiplineeritud kuju. Martini tõmmu nägu, kust silmad põletasid, ja Halini hoolsalt raseeritud, lõhnatatud lõug vormikuue valgega äärestatud kaelusel. Ebamugavad palavusehood põletasid Anneli põski. Ta tõi teed, ja Martin puudutas teda põgusalt käega tassi võttes. Kuidas ta naeratas. Anneli nagu ei märganudki Sisasit. Kadus ka Halin. Martini silmad kutsusid, käskisid.

«Horthy vangistati tema lossis . . .»

«Sakslased siplevad seesmistes raskustes. Nende lõpu algus.»

«Soome «Vapaa Sana» nõuab fašistide riigiaparaadi puhastamist . . .»

«Aga Reuteri teatel areteeriti Prantsusmaal diversandid, kes kandsid ameerika relvi ja kasutasid ameerika veoautot. Kuidas sellesse suhtuda?»

«Jaa — sellesse suhtud . . .» kordas Sisas kavala häälega. «Üks sõda läheneb lõpule ja teine on juba alanud . . .»

«Te mõtlete salajast sõda?» küsis Halin.

«Naiivne oleks selle ees uduloori hoida . . .»

«Aga liidulepingud?» tähendas Halin.

Sisas kehitas õlgu, nagu poleks tal neisse usku.

Halin kõneles seltskonnainimese vilunud, kergel toonil. Sisas täiendas teda üksikute repliikidega. Anneli tegeles oma tunnetega, ka Martin Tarumi tunnetega ja selgemini kui kunagi varem taipas ta oma kiindumuse suurust ning sügavust.

Väljas tuhmus videvik ööks. Söökla poolel kolistati nõudega. Kokk käis paaril korral juhendeid saamas. Anneli oleks võinud kööki minna, aga mingi nägematu jõud hoidis teda tugitoolis pihtide vahel. Ja ta taipas, et see polnud Halin, vaid Tarum.

«Aga me segame teie öörahu,» ehmus viimaks Sisas.

«Aeg on veel varajane . . .» tähendas Halin.

«Esimene öö kodus . . .»

«Seda muidugi!» naeratas Halin perenaise poole pöördudes.

Aga ka Tarum puuris nüüd pilgu Annelile, vaatas talle sekundi murdosa vältel silma, tõustes esimesena minekule. Ja Anneli sulges laud. Martini pilk kõneles. Rinda lasus elevus, millega Anneli alati Martinile mõtles. Ta oleks tahtnud kas või korra käega üle tema juuste libistada, teda rahustada. «Ei — ma ei murra sulle truudust. See on võimatu, võimatu. Jälgin üksnes oma südame häält. Ja täna ei saadaks ma sind ukse tagant minema ega laseks ära joosta...» mõtles ta anduvalt.

«Noh,» küsis Halin külaliste lahkudes. «Kuhu sa mu magama paned?»

See kõlas nii siiralt ja otsekoheselt, et Anneli vastas: «Kuhugi ikka!»

«Nõus! Kuhugi ikka...» naeratas Halin.

Tarumi pilgu kammitsad sulgesid Anneli hinge. Kolonel oli mehena küllaltki kiivas. Ööbida temaga ühes toas? Nende muutunud vahekord tegi selle võimatuks. Mis teha?

«Vaatame!» mõtles ta segaduses.

Peale õhtusi askeldusi, kui nad teineteise vastas lauas istusid ja ühiseid tuttavaid meenutasid, otsustas Anneli, et räägib ise ka Hendrikust. Kuigi see tundus riskantne, polnud maailmas teist inimest, kellega ta sel teemal oleks võinud mõtteid vahetada.

«Ma pean sulle midagi seletama,» kogeles ta veel ikka kõheldes.

«Pihtima?» muigas Halin.

«Seda võib ka niiviisi mõista...»

«Kas see on tarvilik? Kas mul on õigus olla pihiisa?»

Anneli taipas, et Halin kardab kuulda mõnd tema uut armulugu, ja naeratas:

«Ma ei mõtelnud seda... Aga küsisid Hendrikut. Olid tema ülemus, patroon, maestro, akadeemiline isa! Ja sa tunned huvi, mis tast on saanud, kus ta on, mida mõtleb, plaanitseb?»

Halin kehitas õlgu. Aga kõneaine näis teda huvitavat.

«Sõjavoolus on meist vastaspoolte esindajad saanud,»

möönis ta. «Ja mina olen õppinud kodanlikku aega kainelt ning ilustamata hindama. Näen nüüd selle aja nälga...»

«Nad ütlevad, et nälg tuleb Venemaalt.»

«Kes?»

«Hendrik...»

«Kanapimedus!»

«Kõik need väikesed kerjused,» kogeles Anneli. «Eile läbis Narulat kuueliikmeline lastejõuk, kaltsudes, võimatult mustad, kandamid seljas, kotid roguskist nööriga kaelas. See paneb pea pööritama. Hendrik ütles, et selline ongi nõukogude kord, vahva ja vahutav paberil ning patuselt paljas tegelikus elus.» Anneli puistas segasel seesmisel ajel südant, kõneldes kõigest, mis teda oli viimastel kuudel raskelt erutanud. Ja ta oli alasti-otsekohene, sest need ja teised küsimused lõhkusid pead. Õigustused ja kahtlused vaheldusid mõtteis.

«Nad ei näe elu,» hüüatas Halin poolpahaselt. «Need kerjused ei ole peamine. See on sõjaaegne nähtus. Pankur Joala lahutatud proua varastas Siberis turunaiselt kartuleid, sest ta ei viitsinud tööd teha ja oli näljas. Meie kunagise ühise tuttava ja su omaaegse austaja Laja õrn abikaasa müüs end tervele pataljonile ja oli suurim lakkekrants, keda iial nähtud. Kas võib kahe sellise «traagilise» kuju najal üldistada, et eesti naised varastasid ja laostasid moraali? Muidugi mitte. Peamine on mujal. Peamine on selles, et meie väed jõuavad Berliini...»

Anneli erutus sõna «meie» puhul. Halin asetas sellele tugeva rõhu.

«Sa oled selles nii veendunud?»

«Täiesti!»

«Kuidas sa seda ütled?» imestas hämmastunud Anneli ning viskas enda arvates lauda trumbi. «Kahjuks leidub, kes sulle vastu vaidlevad. Hendrik ütleb, et eestlaste tund saabub. Vana, kadunud Eesti taastatakse. Neil on kolmas, oma võimalus.»

«Noh, Tennolast võib niisugust jaburdust oodata,» sõnas Halin põlglikult. «Kus ta on praegu?»

Anneli jättis küsimuse vastamata ja tähendas:

«Neljakümnendal suvatsesid sa kord tähendada, et nõukogud on sõjaaegne paratamatus. Hendrik kordab nüüd seda pisut teises versioonis.»

Ta vaikis järsku Halini väga terava pilgu ees.

«Kas Tennola on kusagil ligidal?» kordas Halin küsimust ilmses ebamugavuses.

«Vist mitte kaugel,» vastas Anneli malbelt ja kohkus ise oma sõnadest. Aga ta ei suutnud end Halinile Hendriku pärast süüdistada, sest Anneli arvas, et need, kes nii pikki aastaid on suurt sõprust pidanud, ei saa kunagi vaenlased olla. Ja see usaldus pidi Halinile eksamiks olema, tema südant näitama. «Nad valmistuvad sügaval põranda all võitluseks ja arvavad, et hiljemalt aasta pärast heisatakse Toompeal sini-must-valge trikoloor.»

«Bandiiditsevad?» Halin suitsetas toas edasi-tagasi jalutades. Ta oli väga ärevil.

«Nad nimetavad endid roheliseks leegioniks . . .»

«Laste röövlimäng! Kas sa näed teda tihti?»

Anneli noogutas kõneldes pead:

«Vahetevahel.»

«Ma arvasin . . . ma mõtlesin, et võib-olla tahad sina teda näha? Kui sa katsuksid teda vastupidises veenda? Kui see tema missioon tõesti lollus on?» anus nüüd Anneli sügavtõsisena.

«Ma ei taha Tennolaga kohtuda!» ütles Halin resoluutselt.

«Tõesti?» kohkus Anneli.

«Mul pole temaga midagi rääkida!» teatas Halin kindlalt. «Ta on küll sinu vend, aga . . . See, mida Tennola teeb, on suure slemmi pakkumine, kui käes pole tihigi. Ja üldse . . . Mõistlikum oleks, kui ta kodukoha rahule jätaks ning jaburdamise lõpetaks. Kus ta siis asub?»

«Ta polegi kodumail,» valetas Anneli. «Kus, seda ma täpselt ei teagi.»

Halin kõneles hoiatades:

«Ära lasku Tennola avantüüri. Sel on ainult üks lõpp — fiasko. Niisugust situatsiooni ma ei osanud ette aimata. Aga Tennolast võib uskuda. Ma pole teda kunagi sallinud.»

«Nii ei peaks sa mu vennast kõnelema,» lausus Anneli ebaleva etteheitega.

Ta kannatas aga viimasel ajal ka ise rängalt õetunnete koorma all ega julgenud seda isegi salajas, veel vähem avalikult tunnistada. Nad olid lapsest saadik näägelnud. Anneli veeretas nurjunud abielu süügi Hendriku kaela. Aga sellele vaatamata ei soovinud Anneli, et Hendrik oleks vangistatud. Vilbuse metsast väljatuleku ajal lootis ta salaja, et Hendrik järgneb ja alustab legaalset, mõistlikku inimese elu. Üksikasjadeni Anneli mõtted ei jõudnud, sest ta veendus varsti, et Hendrik jääb metsameheks. Oma südames siunas ta Hendrikut vahetevahel rumalaks, mõtlematuks meheks, tema eestluse missiooni naiivseks romantikaks, aga samas südames asus ka teine tunne — ta on vend.

«Talle oleks kuul kingituseks,» tähendas Halin.

«Sa suudaksid seda?» kohmetus Anneli.

«Aga miks mitte? Miks Punaarmee ohvitser ei suuda bandiiti õigesse kohta toimetada? See on minu kohus! Ja seoses sellega on mul tahtmine sind ja tütart endaga kaasa viia, sest sa oled siin hädaohus. Ma tean, ta mässib sind sõrme ümber.»

«Seda ta ei tee,» kaitses Anneli.

«Oled selles veendunud?»

«Olen!»

«Mina mitte.»

Halin näis kaalutlevat, mida teha. Tuppa sigines närviline õhkkond. Polnud midagi kuulda peale mööduva mootorveokite kolonni põrina. Anneli kahetses kogu südamest, et ta oli seda juttu alustanud, aga tundis samal ajal, et kõige peale vaatamata oli see parem kui vaikimine. Tema huuled tõmblesid, nagu tahaks ta nutma puhkeda. Ta tähendas:

«Mina elan oma elu ja ei sõltu kellestki.»

Halin ristas käed ja vaikis. Ta silmitses Annelid pisut imestades. Ironiseeriva üleolekuga, mis oli tema iseloomustavaid jooni, lausus ta:

«Noh, neil ei ole selles «rohelises leegionis» mugav elu. See Sisas näib olevat taibukas poiss. Ta ei anna neile asu.»

«Ega sa kavatse...!» hüüatas Anneli ägenedes ja suutmata lause lõppu sõnadesse panna. Mõte, et Halin võiks Hendrikust võimudele teatada, oli kohutav. Tema viimased laused purustasid kõik Anneli salajased unistused. Ta oli lootnud, et Halin ehk suudab Hendrikut metsast välja tulema veenda.

«Rahune!» palus Halin. «Olen veendunud, et Sisas tuleb minu abita selle «leegioniga» toime.»

Anneli piinles kibedais mõtteis. Nad tabavad ta ja pistavad vangi. See tundus nii kummitav, et peatas hingamise. Kõige parem oleks Haliniga Narulast jalga lasta. Aga see oli võimatu, kuna temalgi oli nüüd oma rada, mida ta kummalise naudingu ja õhinaga käis. Vaadates alampolkovniku tugitooli laskunud kogu, nägi ta teist meest, kes julgelt kutsus.

Anneli tõusis, võttis varnast mantli ning rätiku.

Halin astus talle teele ette:

«Kas sa lähed teda hoiatama?» küsis ta kähedalt.

«Ei!»

«On see tõsi?»

«Jah! Kui tahad, võin vanduda!»

«Sel juhul — kas ma võin sind su õhtusel jalutuskäigul saata?»

«Ei!» Anneli peaaegu karjatas selle sõna.

Halin kummardas irooniliselt. Tema nägu muutus jäigalt kalgiks.

3

Ta seisatas üleni värisedes pimedas öös. Pauka, kes tema kõrval sörkis, niutsatas küsivalt, sest talle ei meeldinud perenaise tänaöised käigud. Teed mööda edasi-tagasi, edasi-tagasi. See nüüd mõni käimine! Aga perenaine oli koerameelele mõistmatus tujus. Ta isegi ei kummardanud ega silitanud krantsi, kuigi see vastu külgi hõõrumisega end mitu-mitu korda meelde tuletas. Tuul vihistas erilise, rebiva õelusega. Krantsi koon külmetas, aga perenaine avas kaeluse. Pimedad asulamajad külitasid kahel pool teed. Kuskil kaugel haukusid mingid teise küla koerad. Paukal hakkas

perenaisest ja endast hale. Ta sirutas koonu ettepoole ja laskis pika, kurva ulgumise kuuldavale.

«Kas sa!» keelas Anneli, aga hingas ise nii kuuldavalt, et üks ohkamine võttis teisel kõlast kinni. Koer häälitses keelust hoolimata veel paar korda. Kampsunikuduja laudaübrikus määgisid lambad. Keegi käis laternaga ambulatooriumi ja puukuuride vahet. Põetaja hakkas vist ahje kütma. Ruumid olid seal külmad. Ühed söed veel hõõgusid, kui uued halud tulle visati. Muidu ei seisnud soe õhk sees. Linna kohal vehkisid ähvardavalt helgiheitja haarded. Lennukidki olid õhus. Anneli tabas end õudselt mõttelt: kui nad nüüd tuleksid ja pommid sajaksid ning kõik lõpeks, küll see oleks hea. Kas tõesti? Kas ta seda soovis? Kas ei klammerdunud ta just nüüd kangekaelsena elu külge?

Ta käis ja seisatas, tõttas, aga viivitas jälle... ja keeras lõpuks otsustanult vallamaja teele. Valus tuul siputas kuiva lumepuru silma. Ta komistas rööpmeil. Pervepealsel seisid lumevallid. Sahk oli õhtul vaid ühe teepoole lahti ajanud ja teise hommikuks jätnud. Aga tuul tasandas juba tõtates tema tööd.

Anneli viskas vallamajja jõudnult lumepalliga vastu Tarumi akent. Peotäis langes potsatades klaasile. Pimendamiskate lükati silmapilk kõrvale, tuli kustus ja tume kogu täitis aknaava. Anneli peitis enda värisedes maja varju ja hingas ukse kriuksumist kuuldes kergendatult. Anneli oli kartnud, et Tarumit pole kodus või et ta ei ole üksi.

Martin tõmbas ta sõnagi lausumata enda järel tuppa, sasis sülle ja vahtis kaua-kaua sõnatult otsa. Nad ei suutnud kõnelda. Üksikud selged pisarad veeresid Anneli põskedele. Nende hinged olid alasti, südamed tuksusid vaikses, ühises rütmis. Hiljem sellele ööle tagasi mõeldes mõistis Tarum, et Anneli oli neil minutitel ta ise, maskita, teeskluseta. Põiminud käsivarred Martini kaela ümber, surus ta oma põse vastu teise karedat nägu.

«Sa tulid?» küsis Martin Annelid käsivarrele painutades.

«Jah!»

«Ja niisugusel ööl... Kuhu alampolkovnik jäi?»

Anneli sulges käega Martini suu.

Anneli ulatas huuled, liibus elu järele janunevа jõuga Martini kaisutustesse. Martinil oli tunne, nagu omandaks ta midagi suurt, kordumatut ja püha...

«Aga alampolkovnik?» küsis Martin teist korda.

«Ära esita rumalaid küsimusi,» palus Anneli.

«Nagu soovid! Mul oli piin seal istuda ja sind tema kõrval näha. Tapan su, tüdruk, kui mind petad. Ma olen lõunast. Meil ollakse armuasjades äkilise vihaga. See on kasakatelt külge hakanud.»

Nad ei kõnelnud, küsinud, vaid üksnes tundsid teineteise lähedust. Neid kattis Tarumi sõdurisinel. Õlgi täis topitud padjapüür oli peaaluseks. Laual vilkus neljakümne viie millimeetrilisest kestast tehtud tattnina. Lamp oli Tarumi rindepärandus, Toropetsi metsa muldonnis meisterdatud ja Velikije Lukist Narulani tema paljusid erisuguseid kortereid valgustanud. Lambi kõrval lebas Anneli rätik ja selle alt paistis kiri: «Armas Salme! Sõda jõuab küll lõpule, aga...» Siinkohal katkesid read.

Tarum saatis Anneli varahommikul asulasse tagasi. Nad käisid tõtlikult, ühist sammu, vahetades nappe lauseid. Maantee oli vaikne, eelmisel õhtul puhtaks aetud tee pool umbe tuisanud. Kumbki ei tuletanud Halinit meelde.

«Sinu memme saadame metsatööle,» tähendas Tarum riukalikult.

«Kas maksab?» anus Anneli Martini käsivart muljudes.

«Lasti naine käib et pole asigi. Miks sinu ema ei või palgikoormal sõita?»

«Selge!» nõustus Anneli. «Aga kas ei saaks Fifi Vildile ka metsatööd kohustuseks anda?» küsis Anneli naerma pahvatades.

«Sooh! Miks siis temale?»

«See oleks kõige lõbusam asi maailmas. Kui muidu mitte, siis kas või ühiskondliku koormuse korras. Mina läheksin ka...»

«Kes siis haigeid vastu võtab ja sedeleid kirjutab, et see ja teine ei või metsa sõita, sest tal on nii- ja niisugune tõbi kallal?» muigas Tarum, kes küll Vivian

Vilti avalikult kaitses, aga südames ei sallinud. «Ja tõsiseid haigeid on ka kuhjaga.»

«Pauka paneme velskripunkti juurde ketti. Ta peletab sedelisoovijad eemale. Uksele kirjutame sildi «Vastuvõttu pole. Velsker metsatöödel». Ovsjannikov seletas, kuidas Kodusõja päevil olnud komsomolikomiteel sildid: «Komitee suletud. Kõik läksid rindele!»»

«Sinu emal on ka tõend, et mingi põletik. Kas ta sai selle võikilo eest?»

«Vaevalt! Velskril on teatav autunne siiski olemas. Ingeri-Elma tahtnud ka haiguse tõendit, aga saanud pragada.»

Aleviku esimeste majade juures tulid neile turuhobused vastu. Varblase Milda küünitas kaela kõveraks ega märganud Anneli terele vastata. Tarum tervitas möödasõitjaid Anneli käsivart vabastamata; Pauka sõrkis nende kannul, nina maas. Söökla õues lõhuti puid. Korstnast tõusis sirge helehall suitsujuga taevasse. Anneli lehvitas veel käega lahkuvale Tarumile ja astus reipalt, kergelt kööki. Laual oli vaagen hapukapsastega. Kokaabi Maret Purre kooris kartuleid. Anneli pistis näputäie kapsaid suhu.

«Süda põleb, tahate haput?» küsis kokaabi õelalt.

Annelil oli terav vastus keelel, aga tuju tülitsemiseks liiga ülev. Asi seisis selles, et see abiline toppis oma nina liiga sügavale söökla asjadesse ja pruukis igal võimalikul kohal suud. Ovsjannikov oli soovitanud teda minema kihutada, aga Tarum keelas, sest ta oli Käosaare ligidane sugulane. Anneli tõstis kordamööda kõiki pajakaasi, tohlas riiulitel, kallas porganditele külma vett.

«Teie abikaasa vist ootab,» osutas Maret üle õla.

«Jah, ma tean!» valetas Anneli kerge ükskõiksusega.

«Tema vist ei teadnud,» salvas kokaabi. «Ta vaatas üle köögiukse, nagu otsiks kedagi. Näis üsna rahutu. Kes teise elu teab? Ja kelle asi see on? Ainult kahju hakkab. Inimene sõdib, sõidab rindelt koju naise ja lapse juurde, aga teda võetakse vastu kui ... kui koera. Minu asi ei ole teile ütelda, aga vait ei saa ka olla. Käite, pea seljas! Aga ega ma teid karda. Vanad ajad

on möödas. Küll nüüd leitakse niisugustele ka seadus. Olen nii vanaks saanud, aga ühele mehele ausaks jäänud ja julgen neile, kes seda pole, näkku sülitada!»

«Ega te järsku minust kõnele?» küsis Anneli iroonilselt.

«Ei, kus nüüd teist,» osatas Maret. «Ma kõnelen pudrust ja kapsast . . .»

«Ärge üle soolake!» hüüatas Anneli ust enda järel kinni tõmmates.

Halin istus tugitoolis. Ta oli ärasõiduks riides.

«Kas sul oli öösel tarvidus kusagile minna?» küsis ta õõnsalt. «See on — kuidas ütelda . . . Ma sõidan minema!»

Anneli vastas kindlalt: «Tahtsin ennast leida!»

«Noh, ja leidsid?» Halin naeris pilkavalt.

«Jah!»

«Siis on hea! Siis on väga hea! Aga, noh, see pole minu asi!»

Anneli noogutas tänulikult, aga märkas, et Halinis oli kõik kivinenud. Soojad jooned, mis eelmisel päeval valitsesid ta näos, olid kadunud. Silmist ja suunurkadest hajusid karmid kurrud allapoole. Solvus? Noh, mis sellest!

Ta tegeles sirmi taga tualetiga, vaid ühe silmaga Halinit jälgides. Tal oli sel momendil tunne, et tema on hea, kõik teised, kes teda ei mõistnud, halvad, Maret ja ka Halin kaasa arvatud.

«On sul veel midagi ütelda? Ma sõidan,» sõnas Halin oma toas viibimist meelde tuletades.

«Ja sa sõidad juba?» küsis Anneli kergel, mängleval häälel.

«Kardan, et kauemaks jäädes tüütan. Ja kas on mõtet?» naeratas Halin hapukalt.

«Kui sa otsid tingimata mõtet?» muigas Anneli.

«Jah! Mõtet ja elumõtet. Sina aga harrastad, nagu näib, endist viisi . . .» Halin jättis ütlemata, mida Anneli tema arvates endist viisi harrastab.

«Ei — sa eksid! Ma ei harrasta midagi, ainult elan.»

«Mõttetult?»

«Seekord paistab, et esimest korda elus — mõttega!

Aga ära pahanda, kui meie teed jäävad siiski lahku . . .» Anneli kõneles selgelt. Tema hääl kõlas kindlalt, veendunult.

Halin noogutas nõus olles:

«Minu armuline! Olen ma siis pahandanud?» hüüatas ta üleolevalt. Anneli aga taipas, et see oli vale.

«Mulle tundus nii!»

«Sinu tunded on sind ennegi petnud!»

Anneli tuli üsna Halini ligi:

«Kahtled, et kohtasin vennaga? Vannun, et ei kohtunud!»

«Ükskõik, kellega sa kohtusid,» möönis Halin tõsiselt. «Sa kannad minu nime. See annab mulle mõningad õigused. Kas nii?»

«Mööngem, et niiviisi!»

«Sel juhul — kas saad olla nädala öiste jalutuskäikudeta?»

Halin veetis nädalapäevad Narulas. Nende vahekord oli puhuti sõbralik. Nad vestlesid endistest aegadest, vanadest tuttavatest. Halin tegi ämmale viisakusvisiidi, ja sai jaheda vastuvõtu osaliseks. Hiljem Emilie seisukorda arutades ütles ta: «Teda peab haletsema. Tema seisukord on kohutav. Suures talus ihuüksinda.» Õhtuti sõidutas Halin tütre koju, paaril korral ka linna tagasi ning jäi sinna ööbima. Annelile tundus, et ta on kujunenud olukorraga leppinud. Esimeste kohtumistundide elevus võttis mõlemapoolselt uued varjundid. Nad arutasid asjalikult tulevast elu, eriti aga Marie-Louise'i küsimust, sest tülid Ääside juures süvenesid. Asi läks nii kaugele, et vanaproua oli sunnitud vitsaga äigama. Teda ei võetud teisiti kuuldavaks. Anna-Mia üllatus meeldivalt sellest, kuidas Halin tütre saatusest osa võttis ning enda lapsele meeldivaks oskas teha. «Ma ei osanud ette kujutada, et tal võivad sellised iseloomujooned olla. Nüüd on küsitav, kelle tüdruk lahutuse puhul valib.» Lahutus? Aga nad ei kõnelnud sellest, sest see näis selge olevat. «Milleks lahutus?» mõtles puhuti Anneli. Mis teeb ta lahutusega? Soov saada Martini seaduslikuks naiseks paistis nii pöörasena, et sellele oli mõistlikum mitte mõtelda.

Need seitse lühikest talvepäeva — külastus venis nii

pikaks sellepärast, et Halini käskjalg sõitis kilomeetrit kuuskümmend edasi oma vanemate juurde, — kujunesid mõlemale lõpuks kergemaks, kui nad eales oleksid osanud loota. Halin oli tulnud eelarvamustega: «Nädal on küllalt pikk aeg, et temaga rahvakohtus asju ajada.» Aga tundmatuseni muutunud olukord, millesse ta sattus, valmistas ootamatuse. Viiekümneseks saanuna oli tal kõrini ennesõjaaegsest poolpoissmehe elust. Tüdruk, keda ta nooruses armastas, aga vaesuse tõttu naida ei saanud, oli ammu teise mehe leidnud. Esialgu võlutud Anna-Mia noorusest ja võlgadest vabanemise võimalusest, oli ta naisevõtmisega rahul. Ent ei kulunud kuigi palju aega, et veenduda vastupidises. Võrdlemisi keeruka sisemaailmaga ja kinnine Halin ei leidnud tookordses külakaunitaris ei sõpra ega ka abikaasat. Neid polnud olemas. Hilisemate aastate ekstravagantsustes silmapaistev proua ajas korduvalt vihale ning jättis hinge külmaks. («Halinil pole hinge! Tal on rivitrill,» oli Anna-Mia noil aastail oma mehest mõelnud.) Halin, kellele sõjaväelase karjäär tema eriliste, just selleks vajalike annete tõttu sülle jooksis, sallis ölanukkidega karjääriteed rajavat Tennolat halvasti. Aga sugulussidemed, millest ta lugu pidas, sundisid teda vanemleitnanti kapteniks ja majoriks aitama. Tol saatuslikul ööl, kui tema juurde tormas endise kodanliku armee poisihakatisest leitnant Tennola kirjaga, oli ta tahtnud revolvrit haarata.

«Fašistide juurde üle minna!» oli ta jälestusega karjatanud.

«Punaarmeest tulema!»

«Mina andsin vandetõotuse. Hitleri juurde ei lähe ma mingi hinna eest. Öelge seda Tennolale. Kirjutama ei hakka.»

Kogu ta sõjaväelase loomupärased tõekspidamised kiitsid selle sammu heaks. Tee, mis hiljem tuli käia, polnud asfalteeritud ega sirge, aga Halin oli kõige peale vaatamata rahul. Tutvunud Velikije Luki lahingute ajal naisarstiga, venelannaga, kes komandeeriti ajutiselt rivist väljalangenud polgu arsti asendama, oli see teda tublisti köitnud ja sõprus kaunis kaugele arenenud. Doktor oli lahutatud. «Esimene mees leidis teise,» kõne-

les ta erilise kahjutundeta ning lisas alati: «Me oleme sinuga sarnased, polkovnik. Vastaspool ei püsi meie juures. Näis, kuna me teineteise ära tüütame.» Nende vahekord polnud tuline teineteise taganõudmine. Nad olid rindeolukorras nädalate viisi lahus, siis saabus doktor ootamatult ja seletas: «Ma ei saanud enam sinuta olla. Tead, nii palju raskusi. Sinu meestel avastasime ühe düsenteeria. Nad söövad pesemata puuvilja. Pean siin väikest korda tegema.» Doktor oli esimene naine maailmas, kellega Halin sai teenistusalaseid asju arutada. Majorina oli ta omaväärne ja teadis ning taipas sõjategevusest kõik poolelt sõnalt, kuigi kaldus kõigele omapoolseid hinnanguid andma.

Ühel õhtul näitas Halin Annelile oma sõbra pilti.

«Oo!» üllatus Anneli. «Kena naine, aga väga karmid näojooned.»

«Ta ei ole karm,» kaitses Halin nii energiliselt, et ise sellest kohkus ja naerma puhkes.

«Ta on hea?» küsis Anneli mõistvalt.

Halin kehitas õlgu, aga tema silmad naersid.

«Tüdrukul tuleb lasta muusikat õppida,» pööras ta jutu mujale. «Tal on väga tugev anne. Ääsi vanaproua sunnib koraale mängima. Tal käib seal sektante koos. Ma arvasin seda kõike kuuldes, et peaksid lapsele tõesti uue korteri leidma.»

Anneli vastas järelemõtlikuna:

«Siis lähen emaga lõplikult tülli.»

«Kui see on paratamatu! Aga nii ka ikkagi ei saa. Tegemist on ju väikese inimesega. Me ei saa tema tahet mingisuguse vanaproua tahte alla painutada. Minu ema tiris mind ka kirikusse. Mäletan, et ka mina koraale ja kirikulaule ei sallinud.»

«Ta otsib enda ja tütre vahel ühiseid jooni,» mõtles Anneli kiivalt.

Hüvastijätt toimus üsna sõbralikult. Anneli läks kirikuplatsini saatma. Halin suudles kätt ja lõi siis käe mütsi juurde.

«Siinsamas, platsil...» meenutas Anneli lumise tee valendusse kaduvale autole järele lehvitades. «Siin algas kõik. Nii palju roose, et sülle ei mahtunud, ja sära ja hiilgust...» Ta oli väga õnnelik, et Halin sõitis

minema. Tema doktor ju teadis, kuhu Halin tuli, ja ootas närvitsedes. Näinud küll need seitse päeva iga päev Tarumit, valdas ka teda alati mingi kummaline süütunne. Nüüd oli see pühitud.

Ja kui Anneli ringi keeras ja alevikuvahelist teed söökla poole astus, nägigi ta järsku Martinit Vaariga keset teed vastu tulemas ja lehvitas neile käega.

XVII. TULI SÜDAMES

1

Anneli äratas tuisusel neljakümne neljanda ja neljakümne viienda aasta vahetuse järgsel ööl Pauka raevukas ja lakkamatu haukumine. Koer lõrritas just akna kohal. Anneli esimeseks mõtteks oli, et Martin. Nende vahekord oli pärast seda ööd, mil Anneli vallamajja Tarumi juurde läks, selginenud, nad olid teineteisele väga lähedasteks saanud. Anneli hoolitses Martini eest koduse soojusega. Viimane võttis kõike endastmõistetavalt ja Anneli tundis sellest kummalist, sügavat andjarõõmu. Pauka aga lõrises ja vingahtas. Talle nagu visati mingi esemega. Martin meelitas harilikult koera. Ei — see ei olnud Martin. Tal hakkas kõhe.

Pangamaja oligi nüüd neid asutusi täis, millised Tarum oma esimesel Narulale pilguheitmisel temasse majutas. Siia said ulualuse sideagentuur, kauplus koos ladudega, hoiukassa ja teraviljasalve jahulaod. Töölised-teenistujad ööbisid aga alevikumajades. Keskküte oli rikkis ja ruumid külmad ning kõledad. Teemajas oli lasknud Anneli ahjud parandada ja seal oli hubane. Ladusid valvas puujalaga Esimese maailmasõja invaliid, kes oli hädise tervise tõttu töös pisut hooletu. Veski töötas kolme vahetusega ja jahvatas sõjaväele. Jahuvedajad meelitasid sageli valvurit jooma, et siis kotikest rekke unustada, sest kaalujat veel polnud. Paar päeva tagasi veeti raudteejaamast terve rongitäis pressi-

tud heinapalle. Neid jäi veel kolm pikka virna just maja puuosa räästani. Heinu valvasid kolm paranejate pataljoni sõjameest seersandiga eesotsas. Püssiga sõduri lähedalolek meeldis Annelile. Temal kadusid viimasel ajal riidast kuivad kasehalud. Juba esimesel õhtul tegi ta sõduritega tutvust, lubas sööklast tasuta teevee ja supi, kui puuriitu ka valvatakse. Ja poisid olid nõus.

Koer vingus, lõrras ja lõrises. Anneli toppis paljad jalad viltidesse, hommikumantli selga, sidus villase rätiku ümber pea ja läks välja vaatama. Ta oli eelmisel päeval sõjaväe lihavarujalt kaks pange soolikaid saanud ja neile tanguvorste teha lubanud. Väeosa ohvitserid olid sööklas verivorsti maitsega tutvust teinud ja saatsid oma «instruktori» selle söögi valmistamise kunsti õppima. Nad olid vorstikraami puuriitade taha hange matnud, sest kelder oli liiga soe. Anneli kahtles, kas kassid ja asula koerad ei tiku lõhna tundes kaevama ja oletas, et Pauka peab nendega sõda.

Ust avades tundis ta teravat suitsuhaisu. Ja — lao uks oli pärani. Masin seisis ees. Mehed tõstsid kotte autole. Pauka aga pahandas heinavirna taga. Ta taganes, tungis edasi, taganes ja vingus, händ jalge vahel, turi turris, hääl kähe.

Anneli ei osanud jahulaadimisele tähelepanu pühendada — seda tehti nii öösel kui päeval. Ta jooksis koera juurde ja oleks peaaegu pikali komistanud: virna lähedal lamas sõdur. Anneli kummardus tema kõrvale ja tundis, et käed kleepusid. See oli veri. Sõdur korises. Kõik muutus õudseks. Anneli jooksis nagu meeletu tagasi jahulao poole.

«Korrat!» kuulis ta põrisevat mehehäält. «Põrruta pauk. See rikub kõik supi ära...» Anneli taipas, et jutt oli koerast.

Jooksnud veel mõne sammu, paiskus teine mees Annelile lausa sülle. Ja ta taipas, et metsavennad teevad oma öist jäledat tööd. Ka jahulao valvur lamas ukse kõrval. Kas tapetult?

Ning siis oli Hendrik Tennola tema ees. «Põgene!» kähistas vend. «Põgene ja otsi endale alibi! Täna öösel lendab see pesa esimese tasujatulena vastu taevast.»

«Sa oled hullunud. Mis sa teed? Mis te teete?» karjatas nüüd Anneli.

«Vaiki! Targemad teavad, mis nad teevad! Sulle öeldi, et korista end. Mine Tarumi juurde. Las tema tunnistab, et sa olid temaga. Naine, ära sega meeste tööd, või muidu . . .» Hendrik väänas Anneli käed selja taha ja vaatas talle hõõguval pilgul otsa. «Hunt,» välgatas rabeleva Anneli peas. Venna hingeõhk lehkas viinast. Ta oli kasvatanud habeme. Punakaspruun krässus harjastik ümbritses lõuga ja põski ning muutis Hendriku metsikult kaugeks. Anneli kiskus käed lahti ja tagus rusikatega vastu võsavenna rinda.

«Ei tohi! See siin on rahva vara.» Anneli oli selle termini Tarumilt omandanud. «Ei tohi tuld süüdata! Ei tohi tappa! Palun, palun, palun! Tulge mõistuse juurde! Vend, sa oled purjus. Kaine peaga kahetsed! Selles majas on varandus, siin on nüüd ka asutused. Mõtle sellele. Täna toodi kaupa. Vald jääb petrooleumita, tikkudeta, suhkruta, õpilased vihikuteta . . .»

«Eesti rahvas pühib punase paine oma pinnalt! See paik siin on roojaga. Me puhastame ta. Sa pead seda mõistma, õde!»

«Sa oled metsas hulluks läinud!» karjatas Anneli.

Ta paisati lumme. Kuuldusid veomasina kaugenevad võrramised. Ja heinalaost kerkisid juba leegid.

Anneli lamas kõigest sekundi uimasena. Pauka vingus nüüd tema kohal. Aga mõte töötas juba palavikuliselt. Ta ei hoolinud, et vildid olid lund täis, jalad ebamugavalt märjad. Hommikumantel kleepus vastu põlvi. Hirm ja raev andsid talle jõu. Ta tõusis, ronis heintele ja loopis põlevad pallid alla lumme. Selle virna otsas olid õnneks ainult äärmised heinad süüdatud. Tuisklumi ning üha tihenev sadu aitasid tal osaliselt tulekahju võita, aga leegid viskusid järsku ka virna teisest otsast ligi meetri laiusel ribal. «Oh! Peab jõudma! Tuleb jõuda,» õhutas ta end mõttes sao teise otsa tõtates.

Siin oli õlivaat ümber kallatud. Maja otsa juures hüples kurjakuulutav tuluke. Ning siis tõusid tulekeeled ka laost. Anneli jooksis sinna.

«Appi, appi, appi!» karjus ta kogu jõust, ehmus oma häälest ning karjus uuesti ja uuesti. Ta haaras labida ja kühveldas nurgast tulekustutusabinõude kastist liiva lao põrandal hüplevatele leekidele. Siis märkas ta vettinud presenti ja laotas selle süttinud kohale, trampides jalgadega tuld surnuks. Ta oli metsik ja tugev nagu tormipuhang. Iga tema rakk tahtis tuld alla suruda. Sel minutil oli ta võimeline oma venda tapma. Temas ei olnud peale viha ühtki teist tunnet.

Esimene, kes kohale jooksis, oli Vivian Vilt. Ta oli pooleldi riides, mingi rätik ümber pea mässitud. Nagu tank vajus ta lao uksest sisse ja hakkas Anneliga paaris tule vastu. Küljel tolknes tal esmaabipaun.

«Kas haavatuid ka on?» küsis Vivian masinlikult. Annelile näis, et ta hääldas seda lauset erilise sosinaga. See võis tulla üksnes kauaaegsest harjumusest.

«Jah!» vastas Anneli.

«Ma lähen vaatan. Katsu sa siin...» Põrandal oligi tuli esialgu lämmatatud.

Aga heinavirnal viskles jälle leegike. Vivian jõudis mõlemad valvurid kähku üle vaadata, teise hingeheitnuks ja teise haavatuks tunnistades, isegi siduda ja eemale vankrivarju alla tirida. Kuidas see ta käes nii vilunult käis, see oli uskumatu.

«Tal hakkab külm. On vaja kinni katta,» ütles ta Annelile.

«Ma toon vatiteki!» Anneli jooksis tekki tooma.

Nende minutite vältel, mis tal selleks kulus, oli Vivian jõudnud virna otsa ronida ja loopis palle surnuaiapoolsele küljele lumme. Anneli ronis tema kõrvale.

Ta ei märganud, millal rahvas saabus, kes enne, kes pärast. Ta nägi üksnes, et leegid tõusid ja lõõmasid, ning loopis kuhila otsast, kuhu ta oli suure vaevaga jõudnud, tükk tüki järel alla. Teda hüüti. Suits lämmatas vastuse. Jalgealune võttis tuld. Sädemed paiskusid näkku, suits tungis hingekõrri. Ent ta mõistus oli teravnenud, valvsaks muutunud. Südant ümbritses kummaline külmus, just nagu tol jäledal päeval kirikuplatsil. Vahe oli üksnes see, et siis ta kaitses ennast, nüüd

rahva vara. Keegi hüüdis all tema nime. Redel seati heinavirna najale.

«Minge, ma tulen teie asemele. Oi, rätik süttis...» karjus tundmatu sõdur.

Talle visati sõduri läkiläki pähe. Anneli silmad mattusid mütsi. Pealage riivas aga samal ajal valus kuumus. Surunud hambad huulde, astus ta sammu tahapoole, kus kuhilat kattev lumi oli tulekahju soojusest sulama hakanud, haaras peotäie ja hõõrus nägu, juukseid. Siis libistas ta end virnalt alla ning kukkus jõuetult kokku.

«Vett! Liiva!» kuuldusid läbisegi eesti- ja venekeelsed käsklused.

Jahulao katusest aga kerkis leek. Üks virnaots ei tahtnud kustuda, sest heinapallid olid tänulikuks tule söödamaaks.

Anneli sundis end tõusma ja tõttas söökla sisseseadet pakkima. Ta otsis toas kiirustades oma riideid. Heitnud möödaminnes pilgu peeglisse, nägi ta kõrbenud juustega, sassis pead, tahmast nägu. Sõrmest nirises verd. Käeselgadel hõõgasid põletushaavad. Anneli toppis säärikud jalga, hädatarvilikud soojemad riided selga ja hakkas keldrist toidukraami esikusse kandma. Tal oli niisugune tunne, et maja põleb maha. Asjatuid käike tehes ja seesmiselt värisedes mõtles ta, mida päästa, mida jätta. Liha, kapsatünn, seened, kurgid... Ta oleks kõik haaranud, kõik ära viinud. Aga kuhu, aga kuidas? Mehed jooksid kööki. Nõuti pange.

Anneli tundis Vaari ja Lasti. Last tormas veenõudega minema.

«Kuradima asi,» lausus Vaari, tõmbas Anneli kättpidi pimedasse tuppa ja pakkus talle puskarit. «Rahuneme! Häda pole kedagi, kui juba mina siin olen. Soldatid läksid katusele. Ära oma pudinaid puutu, enne kui just vaja. Tõmba ainult igaks juhuks koomale ja ole ise valves. Sõdurid ütlesid, et sa olid seal üleval kui Orleani neitsi. Viska veel tubli lonks. See on gripperuse vastu. Kuidas sa seda muidu arstid? Mul ka oli hirm nahas. Kas poiss oli sinu juures? Kuis ta nii kähku jõudis?»

Anneli ehmus pisut, kuuldes, et Tarum oli ka kohal.

«Ei. Ma ootasin teda,» vastas ta igasuguse häbitundeta. «Ärkasin koera haukumise peale ja...»

Mingi klump tungis rinda ja lämmatas edasised sõnad. Hendriku vari hõljus luupainajana tema kohal, keelates ja vannutades. Mille nimel vend teda vannutas, seda Anneli ei teadnud, ta vaid tundis, kuidas tema suu sulgus.

Vaari jätkas:

«Kuradi bandiidid! Torma seljatagant heast peast inimestele kallale ja tapa selleks, et riisuda... Aga seersant on ka mihkel! Kes jätab niisugusesse liikuvasse kohta ühe tunnimehe? Seni pole midagi juhtunud ja nad ei taha külmetada. Aga nüüd on neil Volga ahjus. Anna mulle oma näpuga suutäis seeni või hapukapsast sakuskaks. Mul oli eile vist see kuramuse temperatuura. Fifi andis pille ja käskis selle eest kuskilt sülla puid muretseda. Kuramuse kallid pillid.» Vaari tahtis veel Viviani aadressil nuriseda, aga Anneli sulges järsult tema suu:

«Sa tood talle need puud!» hüüatas ta selliselt, nagu oleks tema Vaari käskija.

Tarum ilmus uksele ja hüüdis Annelid.

«Siin, siin,» vastas Vaari Anneli eest.

«Keera kõik lukku,» kõneles Tarum tõtates, «... ja mine löö ka Liisa Pau maast lahti. Vilt ei tule üksi toime. Tal on endal üks käsi põlenud. Põletusvastast salvi ja joodipudel, sidemeid. Ühele sõdurile kukkus sarikaots pähe. Ära karda, ega me majal maha põleda lase. Suurel poolel on kivikatus. Puuosa juba kustutasime. Kuradi hea asi, et pump on ja vett jätkub. Aga heinad hõõguvad. Neid läheb hulk mokka. Midagi pole parata.»

Anneli tundis Liisa uksele trummeldades, et sõrmenukid väga valutavad. Liisa pistis aralt pea ukse vahelt õue ja küsis, mis vaja. Selgus, et ta oli maganud — alaline sõidukite mürin tegi kõrvad tuimaks. Nõnda kuulis ta masendavast sündmusest Anneli suust esmakordselt ja riietus aeglaselt. Ees polnud ju sünnitus, vaid haavatud ja surmajuhtumid. Ja Liisa ei osanud selleks kiirustada.

Nad otsisid pimeduses kannatanuid. Keegi naerusuine sõdur soovitas Annelil oma haavu siduda.

Liisa vihastas. «Nii tõsine asi, aga nemad naeravad.» Et Anneli ka Liisat muigas, pahvatas viimane: «Tarum ehk tegi sulle kuhugi haava,» ja ohkas seejärel väga süngelt: «Kui seda, mis Klooga laagris nägin, meenutan, siis on niisugune tunne, et põgene siitilmast minema. On ikka sigu ja elajaid inimese pähe siiailma aidatud. Nad pistavad tule räästasse ja tapavad. Kust nad selle õiguse võtavad!»

Tulekahju oli maha surutud, aga ving ning suits täitsid õhku. Anneli märkas Metsist, Sisasit, linna komandandi Makarovi kõrget kogu, miilitsamehi ja sõjaväelasi. Tema süda tõmbus ärevalt kokku. Ta seisatas uksel ja kuulatas, mis mehed kõnelevad. Mõtted tiirlesid ümber Hendriku. Ja tahtmatult meenusid üksteise järel nooruse episoodid.

Hendrik lõhkus linnupesi. Hendrik poos kassi ja uputas kutsikaid. Isa naeris, et poisil on mehine süda ja õhutas ema keelust hoolimata poega niisugustele vägitegudele. Anneli põgenes loomade veristamise ajal tuppa ja peitis pea patja. Hendrik hoidis vereanumat. Hilisemas elus oli noorel Tennolal löömamehe kuulsus. Tema karjäär algas vapside areteerimise ööl. Ja see polnud selge lugu. Anneli ei teadnud, millega vend tegeles, aga teda määrati järsku riigivanema kaitseüksusesse. Seoses sellega astus Hendrik üleöö seltskonda. Kodus oldi uhked. Vaid Anneli juurdles kaua nende küsimuste kallal, sest just nädal enne mainitud sündmusi oli ta käinud Narulas, toonud kohvritäie vapside kihutuslehti. Hendrik juhendus karjääri huvidest. Ta liputas saba sinna, kus lake paksem. Aga mida ta nüüd taotles? Vana-Valgepõllu Joosep oli jõudu ja tengelpunga säästmata pangamaja ehitamist toetanud. Poeg torkas majale punase kuke räästasse. Mis kasu ta sellest saab?

Miilitsamehed uurisid taskulambi valgusel jälgi. See oli üsna mõttetu toiming, sest tulekahju koht oli lödile tallatud. Sellele vaatamata värises Anneli süda nagu haavapuu tuules. Miks ta kartis? Kas Anneli soovis, et röövlid ja murdvargad pääsevad põgenema? Jah —

nii kummaliselt, kui see ka kõlab, aga Anneli üks südamepool seisis suguluse, mineviku köidikuis. Ning need olid tugevad sidemed. Vastasel korral oleks ta läinud Sisasi juurde ja nimetanud süütaja, riisuja ning tapja nime. Kuigi veretöö ohvrid olid võhivõõrad, mõjus mõrv masendavalt. Ja silm silma vastu seistes oleks Anneli Hendrikule näkku löönud.

«Annuška?» ilmus kuskilt ka Ovsjannikov nähtavale. «Mis sa siin värised? Lähme keedame teed! Häda läks juba kus seda ja teist. Valgevaluga loeme lambad üle ja vaatame, palju järele jäi. Sisas hakkab asja uurima. Teemaja uksed kästi lahti teha. Pane sa tuli pliidi alla. Ma süütan söögisaalis lambi ja avan.»

Süüdanud pliidi all tule ja valanud vee katlasse, käis Anneli sihitult köögi ja toa vahet ega suutnud midagi teha. Tal olid piinavad eelaimused, et Hendrik tabatakse. Kuhu ta põgeneda suutis? Ja kas majadesüütaja võibki vabadusse jääda?

«Sa vaata, mis kuradid tegid,» sõnas viivuks kööki jooksnud Martin Tarum. Ta oli määrdunud, tahmane. Tema silmad läikisid tigedalt.

«Ei, ma ei tohigi talle praegu tõtt kõnelda,» otsustas Anneli. Tarum süütas sigareti, istus kaksiratsi toolile, toetas käed seljatoele ja kiskus ahnelt suitsu kopsudesse.

«Kui ma nad tabaksin, kägistaksin oma kätega,» jätkas Martin süngelt ja ähvardavalt. «Sõda lõhkus ja purustas, jättis inimesed peavarjuta ja neil pole sellest küllalt, nad tahavad omalt poolt panust anda. Kas need on inimesed?» Tarum raputas eitades pead. «Ei — ei ole! Meil Salskis leidsid kolmekümnendail aastail ka niisugused kurjad teod aset. Mäletan, kord süüdati vabrik. Stalinil on õigus. Ta ju hoiatab, et vaenulikud klassid ei loovuta võitluseta oma kohta töörahvale... Vahisõdurile visati suur saksa maskeerimishalatist tehtud kott pähe ja siis anti kuul. Bensiinivaadid lükati ümber... Neil peab siin asulas kaasteadjaid olema. Oma kätega tapaksin needki ja kas sa tead — mitte korraga, vaid jaokaupa, piinates. Õige, tüdruk?»

«Jah!» lausus Anneli masinlikult.

«Keda sa õues esimesena nägid?» nõudis nüüd Tarum.

«Ei hingelistki,» valetas Anneli.

«Leegid lõõmasid, nende töö oli tehtud ja nad välgutasid kandu. Aga sina, mu tüdruk, oled vahva.» Martin tõusis ja tuli Annelile lähemale. «Tead sa? Makarov ütles Sisasile, et naised hoidsid ära suurema õnnetuse. Aga ta lisas juurde: «Punaarmee õigete ohvitseride naised.» See viimane mulle ei meeldinud... Esimest korda tundsin, et sees kihvatas. Miks pead sa olema kellegi teise naine — ütle, miks?»

«Ma ju pole sinu naine — ega saa selleks vist kunagi,» vastas Anneli väga kurvalt. «Ei, ei ole vaja sellest kõnelda, on vaja ainult tunda. Sest me oleme mõlemad nii targad ja kaine mõtlemisega inimesed, et saame aru meid lahutavate tõkete suurusest...»

«Leidsid aja ja koha, kus seda meelde tuletada,» tähendas Tarum etteheitvalt.

«Sa ise alustasid.»

«Oli selline tuju... Mind nagu torgati, kui nad su alampolkovnikut meelde tuletasid,» ohkas Martin. Anneli juurde astudes, tahtis teda sülelda, ent kohkus: «Kullake, kas sa tead, missugune su nägu on? Ja sa seisad siin? Oh, tüdruk, vahel oled sa nii tugev, et imesta...»

Anneli puhkes vaikselt naerma.

«Haavatud ja haavadele vaatamata rindel...» sõnas Tarum.

«Kui poeetiline — aga tegelikult on siiski proosalisem. Nägu ei valutagi, aga käed kipitavad. Süda on veel hirmus täis. Kus seal valule ruumi! Homme olen paistes. Minu haavad ei parane kergelt!»

«Juba selle pärast kägistaksin nad oma kätega,» ähvardas Tarum.

«Ka sellepärast?» imestas Anneli kõheldes.

«Nad ju tahtsid sind ka maha põletada.»

«Mind,» kõhkles Anneli. «Kust tead, et mind?»

«Vaat kus küsimus!»

«Aga kas sa ei mõtle, et need süütajad võisid mu tuttavad olla? Ise räägid klassivõitlusest, vaenulike klasside jäänustest. Aga mina olen ju ka sellelt kaldalt. Vahest pistis mõni minu omastest tule räästasse?» küsis Anneli järsku valulikkusega.

«Anneli! Milleks sellised jutud?» hüüatas Tarum. «Mis tuju sul täna on? Ei ole vaja, ei tohi niiviisi end näägutada. Taipa ometi kord, millega võib naljatada ja millega mitte! Aga me oleme mõlemad mõistlikuks jutuks liiga erutatud, sellepärast pane uksed lukku ja heida pikali. Paar lonksu viina poleks ka paha. Igaks juhuks — palaviku vastu!»

«Vaari juba andis!»

«Ja jõudis?»

«Ta küsis, kas olid siin.»

«Ja sina vastasid?»

«Ütlesin, et ootasin sind!»

«Ma olin just teel hobulaenutuspunkti. Pidime Vaariga remondiasja arutama, kuulsin, et karjutakse, ja tulekuma tõusis.»

«See oli vist velsker Vilt,» naeratas Anneli.

«Te kisasite mõlemad. Nagu kaks pasunat. Ma ei teadnud, et sul võib nii vägev signaal olla.»

«Sa ei tea must paljutki,» muigas Anneli ja langetas silmad.

Kuigi algasid valud, oli sellest hoolimata Tarumi seltsis koduselt hubane ja kaitstud tunne. Ta laskis endal säärikud jalast kiskuda, sest oma käed kipitasid. Martin seadis diivanipadjad kuhilasse ja kohendas aseme. Anneli tänas virila peanoogutusega. Heitnud pikali, tundis ta, et kogu jõud, mis teda seni jalul hoidis, rauges. Külmavärinad raputasid jonnakate hoogudena keha. Suu kuivas, huuled tursusid, paistetasid. Haavadel sulanud salv immitses suhu, vastikut, iiveldama ajavat maitset kaasa tuues. «Jään palavikku, hakkan sonima,» kartis ta ning vannutas end mõttes: «Seda ei tohi olla. Ma pean jalul püsima. Hendrikule tuleb mõistus pähe panna!»

Martin otsis tekki, et Annelid kinni katta.

«Oo, selle ma viisin siis, kui see kõik algas, haavatule. Vivian Vilt vast teab, kuhu jäi,» meenutas Anneli.

Martin pani käe tema käsivarrele ja vaatas sõnatult silma. Siis võttis ta kapi tagant varnast oma kasuka — osa tema riideid oli Anneli juurde «ununenud» —, laotas selle diivanil kössitõmbunud kogule ja tõttas õue.

Anneli peitis nina kasukakarvadesse, tundis Martini teravat narmastubaka lõhna ja mõtles oma haletsemisväärsele olukorrale. Ta manas Halinit, kes oli arg ja uhke Hendrikuga rääkima. Ta võinuks hirmutada. Hendrik oleks tema mõjul oma hullustest loobunud.

Tuba oli pärani seisnud ukse tõttu jahedaks läinud. Anneli mähkis kasuka kõvemini ümber oma keha, hingas ahnelt tubakalõhna. Taskus tundus midagi kõva. Seal oli tubakakarp ja paber. Ta keeras plotski, tundis keelega paberi äärt niisutades valu. Süüdanud suitsu, nautis ta selle uimastust. Kasuka all hakkas soe. Võibolla oli see tema enda kehatemperatuuri tõus? Äsjane sündmus oli temas kõik segi paisanud ja hingelise korra loomine käis üle jõu. «Ma pean suutma!» vannutas ta end. «Ja mitte Hendriku pärast! Ta võib pärida põrgu!» Nõnda lamades tunnistas Anneli endale, et ta oli olnud viimastel nädalatel nii õnnelik kui ei kunagi varasemas elus. Ahnelt ja hirmununa kartis ta kõige enam selle õnne kadu. Ning kogu oma jõu, kire ja elujanuga klammerdus ta seda hoidma.

«Tekk!» hüüdis Vivian ukse vahelt pead sisse pistes. Nähes aga, et Anneli lamab, tuli ta tuppa ja asetas vatiteki toolile.

«Noh?» küsis Anneli end istukile ajades.

«Suri!» teatas Vivian süngelt. «Kuul oli vist kopsu riivanud. Sellisel juhul ei saa palju aidata. Nad, kuradi mõkud, olid mehe enne kinni sidunud ja siis selga valanud. Fašistid teevad kogu aeg niiviisi.» Vivian oli ikka veel üleriieteta, punase ristiga kott küljel. Ta tuli ja laskus Anneli vastu tugitooli. Viimane ulatas tubakakarbi.

«Ma ei suitseta,» tõrjus Vivian väsinult. «Sõjas olin ja rindel olin ja — aga suitsetamine ei saanud selgeks. Vahetasin tubaka suhkru vastu. Vahetevahel, kui süda väga raske ja valutab, viskan, nagu see va Vaari, käraka kangemat . . .»

«Ja temalgi on süda,» mõtles Anneli Viviani ligemalt vaadeldes. Senised muljed olid eemalt hinnates. Tundus, et tugitoolis istub midagi karmilt emalikku, rohkemat kui rohmakas naine sõdurivormis. Annelile mee-

nus kusagil nähtud maal: naised pesid jalgupidi vees pesu. Kunstnik oli oma töötava seltskonna lüüriliselt ilusa maastiku keskkohta asetanud ja valusa ebakõla saavutanud. Vivian oli ka omamoodi ebakõla. Aga see, kuidas ta süles haavatut tulekoldest eemale kandis, jäi nii teravalt mälestusse, et Annelil tekkis mingi aukartus selle jõu ees, mida ta varem kanapimedana pilas.

«Kas palavik ka on?» küsis velsker Anneli pulssi kompides.

«Kui karedad on tema käed!» ohkas Anneli endamisi.

«Kas enesetunne on halb?» nõudis Vivian.

Anneli noogutas.

«Pulss on üle üheksakümne.»

«On's see paha?» uuris Anneli.

«Liiga kiire! Ma annan tropi. Kas tahate?»

«Jah!»

«Panen palderjani kah. See on hirmu vastu,» ütles Vivian troppi segades.

«Aga te ise? Kas ei karda, et külmetate?» hoolitses omakorda Anneli.

«Oh ei! Ma olen harjunud! Lukis olime novembrist jaanuarini lageda taeva all. Lähed muldonni magama, vaata et hommikul ei saa enam välja. Kord olin tagalas haavatuid viimas. Mõtlesin, et jään ööseks ja magan end korralikult välja. Neil oli üks tühi muldonn mäe külje sees. Mina kisun riidedki seljast. Aga öösi hakkas pommitamine ja seinad muudkui varisesid alla. Ei saanud saapaid ja seelikut liiva alt kätte. Küll ma nägin seal põrguhäda. Sest ajast alates ei pistnud ma oma nina koobastesse — kui just polnud toestatud lage ja puuvooderdist.» Vivian paistis selle kõneluse vältel Anneli silmis uueks saanuna.

«Mul on kahju, et mina polnud Velikije Lukis,» sõnas Anneli igatsevana.

«Ärge kahetsege,» heitis Vivian käega. «Seal oli väga raske. Kui ikka kuulid vinguvad sul kolm kuud ümber kõrvade, siis... Siin süttis virnakuhi, kaks langenut — ja juba oleme vedelad...»

Anneli tahtis ütelda: «Ainult mina!» Aga vaikis.

«Tahaks midagi kuuma,» sõnas Vivian haigutades. «Ja siis magama . . .»

«Ma lähen toon köögist teed,» ruttas Anneli tõusma.

«Ei tohi!» keelas velsker. «Ma võiksin ise. Kui ainult annavad?»

«Julgevad nad keelata, siis valage vastu vahtimist,» soovitas Anneli ja puhkes oma ootamatust ettepanekust ehmudes naerma. Tal oli korraga kerge ja parem.

«Ei keelatud, polnud tarvis valada,» teatas Vivian teega tagasi tulles ja naerdes.

«Nüüd tõstke see kastikaas ja valige keedist,» sundis Anneli.

Vivian üllatus Anneli purkide tagavara nähes.

«Võtke terve purgitäis!» pakkus Anneli õhinal. «Võtke kaks!»

«Aitab ühest. Ega ma siis nii ahne ole.»

«Palun kaks!» Anneli tahtis anda. Ta oli hellunud. Mingi kummaline vajadus head teha valdas pikkamisi tema olemuse.

XVIII. INIMESED JA ÕNN

1

Tulekahjus riknenud heinad lubati Vaari hobustele allapanuks. Niisugust asja ei lasknud punkti peremees endale kahte korda ütelda. Põhku oligi hädasti vaja.

Ta tõttas juba esimese valgevaluga vedu korraldama.

Hahetas talvine sinkjas aovalgus. Tänav oli rahvarohke. Mehed kui ka naised ligidalt ja kaugemalt hindasid kahju ja vaidlesid süütajate ning süütamise teemadel. Meierei korsten suitses. Piimatoojad kolistasid kannudega. Üle asula kandus söestunud heinte vinge lehk. Põlenud katusesarikad mustasid. Sõdurid tõmbasid ümber laoplatsi traataeda. Ja sadas harvu lopsakaid räitsakaid ning pilved ujusid tihkjate vallidena edelasse.

Vaari takseeris asjatundlikult lumesegast heina. Üle välja meiereist asulasse tallatud jalgteed tuli Kiigari Minna. Hommikul piima meiereisse viima saadetud, oli Minna uudishimutsema jäänud, hobuse lasipuu külge sidunud ja tegi ka ümber tulekahjukoha tiiru.

Vaari upitas just pressheina kiipat reele ja hõikas Minnat poolnaljatades appi.

«Sa niisugune matsakas mutt. Tule näita jõudu!»

Minna tegigi pallile silmapilk tuule alla, nii et Vaari imestas.

«Kange naine!» tunnistas ta Minnale hindavalt näkku vaadates. See lõi kiitusest särama ja loopis teise, kolmanda ning neljandagi pressheinakahmaka reele, ronis üles koormat kohendama ega jätnud enne, kui veos valmis. Vaari muheles, raputas pead ja ajas koormat sidudes köie sassi. Minna pidi taas aitama ja tundis oma osavusest ning mehe abitusest ilmset heameelt.

«Ma vaatasin ja takseerisin sind ning mõtlesin, et perenaise vurhvi, ei selline tööd tee, aga kes sind nüüd kiita jõuab! Alga hommikul ja lase lõunavaheajata õhtuni, aga ikka ei saa küllalt. Nii palju kui mina neid perenaisi näinud olen, olid kõik maiad ja laisad. Sinusugust pole juhtunud nägemagi,» lobises Vaari.

«Mis mus siis nii teistsugust?» edvistas Minna naeruvoltides silmi langetades ja kindapaari käest kätte loopides.

«Ilusad kindad ka,» osatas Vaari. «Ega järsku ise ei kudunud?»

«Kes mul neid siis koob?»

«Ma mõtlesin, et viid külla mõnele vanainimesele ja maksad tanguliitri ning pekinaelaga.»

«Teine nüüd minule oskab kinnast kududa! Mis siis neil pikkadel talveõhtutel, kui talitused-toimetused puha valgevaluga valmis, tehakse, kui sukad-kindad kuhugi küla peale antakse? Ei minu jalga ega kätte ole teise inimese kootud sukka-kinnast saanud!» tunnistas Minna edevalt. «Jõuan teha endale ja saab neid teistelegi.»

«Ehk saaksin minagi su käest ühed viisakamad käevarjud?» küsis Vaari seljaga vastu koormat toetudes ja paljaid, tuulest ning külmast punetavaid kämblaid ette sirutades. Tema lubjaviltide tald oli öisel kustutustööl alt lagunenud ja näitas irvakil avast jalarätti. Kandadest paistsid õletuustid, mida Vaari külma kaitseks ja kuiva hoidjatena vildipõhjas kandis. Mehe välimus oli veidike lagunenud, lohakas. Vattpükste narmendav põlv välkus kasukahõlmade alt. Vaaril olid küll teised püksid büroole, Metsise silma alla minekuks hoitud, aga need rippusid traksepidi saunaparre otsas halli sõdurikampsuni kõrval.

«Kas su oma naine ei koo?» uudistas Minna.

«Kus mul see naine? Pole olnud ega ole ka praegu. Kas sa siis ei tea? Kas vallanaised ei kõnele? Nad on ju muidu küll tark ja teadja rahvas . . .»

«Valetad!» kahtles Minna. «Tea teid siin midagi! Vallavanemal Tarumil pidi Venemaal naine olema ja siin võtab uue, ega ole sest kedagi, et see on teise mehe jagu!»

«Ei, mul ei ole olnud! Otsin küll, aga pole parajat leidnud. Vaatan sindki, et paneks päka peale, aga sa ju ka teise mehe jagu ja ma jällegi hiljaks jäänud. Ega muud pole midagi, aga vanapoisse ei lastavat taevasse. Viskad hinge välja ja Peetrus ajab põrgusse. Kus selle õnnetuse ots. Jumal ise küll vanapoiss, aga teisi toikaid, näe, ei salli!»

«Vaata kuidas ta jumalast kõneleb!» hurjutas Minna.

«Kas pahasti või?» imestas Vaari silmi kissitades ja Minnat teraselt silmitsedes. Ta teadis, et teine on Kiigari suurtalust, bandiitide pesast, nagu nad Paganamaad omavahel nimetasid. Ent sellele vaatamata hoovas tema matsakast, korralikust kujust seda ladusat kodusust, mis Vaarile naiste juures kõige enam meeldis ja juttu jätkama innustas.

«Jumalaga ja surmaga ei maksa naljatada. Me ei ole teda näinud ega sealilmas käinud, sellepärast ei või midagi teada,» hoiatas Minna.

«Võib-olla küll,» nõustus Vaari. «Aga inimene on ju selline jumalavastaline. Mis sinna teha! Aga mina vannun kurja just sellepärast, et jumal mulle naist pole

andnud. Näe, nööbid tulevad puhtani eest, aga pole, kes ette ajab. Särgipesemisega ei ole suvel viga! Lähed ja loputad ojas suurema saasta maha, aga talvel keerad igal laupäeval teise külje. Pealmise poole nühid nädala ajaga kasuka all puhtamaks ja on pärast sauna ihu ligi peenem.»

«Ega see paikamine ja pesemine pole jah meeste töö,» nõustus Minna. «Selleks peavad ikka naise käed olema. Ma'p või nähagi, kui mees nõela kätte võtab või pesuga jahib. Kui mul Juku kodus oli, ei tema teadnud muud, kui igal laupäeval oli saunapaun ja viht hakkamas.»

Vaari kissitas silmi ja küsis:

«Kus su Juku praegu on?»

«Kadunud!» õhkas teine pilku peites.

«Kuidas sa's üksinda?» imestas Vaari.

«Mis seal's ikka!» turtsatas Minna.

«Aga kas nii igatsemist vahel ka ei tunne?» muigas Vaari silmi pilgutades. «Sa ju veel välimuselt noor naine. Mul pole meeles, kas lapsi ka on?»

«Ei!»

«Mispärast?»

«Ennäe, mis tema küsib,» pahandas Minna piinlikkust tundes.

«Ega's ma halva pärast. Küsin puhtast südamest. Mul ka pole poega. Mõtlen alati, kes mu küll ükskord matab. Viimaks jätavad veel maa peale.»

«Kes siis inimest maa peale jätab. Vaesed maetakse valla kulul. Soldatidki korjati sügisel kokku ja maeti pasunakooriga. Ma käisin ka vaatamas ja sain Lota käest võtta, et lilli viisin. Ega ma kodunt. Leeriõde tuli vastu, tema andis. Meie Lota on, tead ise missugune! Aga muidu on ta korralik naine, kuus aastat õppinud ja kodumajanduskooli läbi teinud. Mina käisin ka kaks korda supi- ja sissekeetmise kursustel. Kangaseadmist õppisin «Taluperenaisest» ja võin nüüd teistele õpetada.» Minna kallutas pea küljele ja vaatas Vaarile nagu linnupoeg otsa.

Vaari kõneles ootamatult, poolnaljatades:

«Mina sinu asemel lööksin sellele Kiigarile ja Jukule käega. Las kurat nad võtab! Tule mu juurde hobuse-

punkti! Ma vormistan su vanemtallimeheks. Saad palka, teenid oma raha ja pole kellegagi tegemist.»

Minna üllatus ning imestas. Ta võttis kutset tõsiselt.

«Kes siis kodus loomad talitab? Lotal on seda ümberladumist ja asjaajamist. Tema Heino pandi ju kinni. Poiss oli ka meie talu pärija. Juku tegi niisuguse testamendi. Mulle on lubatud eluaegne ülevalpidamine ja süüa perelauas ning riie. Peale selle kümme tuhat senti raha. Ma pean ju Lota lehmi ka talitama. Aitäh jah kutsumise eest. Talus oled ikka ise peremees, aga lähed palgaliseks, algab käsualuse põlv... Aga kui su käed paljad on, siis...» Minna toppis kähku oma mustavalget kirja pealmised sõidukindad Vaari taskusse.

«Aituma heldele andjale!» tänas Vaari, haaras Minna näo käppade vahele ja mutsatas teda pruntis huultega otse suule.

«Kurihull!» hädaldas Minna. «Valge päeva ajal ja inimeste silme all! No kas näed nüüd jumalavallatust ja pattu!» Aga oli ise sealjuures nii malbe ja õhetav.

Vaari kobas kindaid ja pilgutas Minnale kavalalt silma: «Kas tead, mis patt on?» Aga Minna raputas pead ega tahtnud teada. Ta kibeles sõnades minekule, aga seisis samal ajal võlutult paigal.

«Võiks ju sulle sukadki muretseda. Mul neid on,» lubas Minna. «Praegusel ajal pole teisi ju poest võtta. Mul just üks paar varrastel, halli- ja mustatriibulised. Ega's sulle valged lähe. Kauaks neid sinule saab!» Teda valdas mingi tunnetatav, aga mõistmatu soojusepuhang keset vingetuulist talvepäeva. «Nööpidega on ka niiviisi, et rumal nii käia! Sa oled nagu kausisetu, seitse särki seljas ja kõht eest paljas. Ma võiksin nööbidki ette õmmelda. Asi see siis teha on! Näed, nööpauk ka narmendab... Kas lased selle eest mu hobuse rautada? Sepp, riu, oli sinu punkti kolinud ja ütles, et sa olevat eratööde tegemise sootuks keelanud. Aga mis ta siis teeb, kui punkti hobustel rauad all? Vahib niisama. Paljuke siis neid raudu kulub. Ega's nad iga päev alt tule! Mul küll praegu pole häda, aga ma kõnelen seks puhuks, kui vajadus tuleb. Ise hoian jalga ja võin lõõtsa ka sõtkuda.»

«Tule aga!» lubas Vaari mõnusalt puheldes, kämmal

taskus, kindapaar, soe ja pehme, kämblas. Nina haistis nõrka koirohu lõhna. Seda hajutas Minna valge kootud pearätt ja kindapaargi.

See lõhn saatis Vaarit kogu päeva videvikuni, nagu oleks Kiigari Minnast peale kinnaste ka midagi muud maha jäänud.

Järgmisel päeval videvikuhakul, kui Vaari kandis talli ojast vastumäge kaelkookudega vett, sest kaks laenutuspunkti töölist ajasid sõrad vastu, ilmus Minna Köstrile ning seisatas areldes väraval. Üle hange viis jalgrada õue. Vaari tunnistas eemalt tulijat. Tundnud ära Minna, oli tal pisut ebamugav. Ent tulijal oli hale nägu, nutetud silmad. Ta hoidis valgesse sitsrätti seotud kompsu käes, tal olid pühapäevariided seljas, säärikupaar aga näpu otsas.

«Kutsusid ja tulingi,» kogeles Minna.

«Tule, tule,» julgustas Vaari häält ja žeste sundimatuteks teeseldes.

Minna taipas vaistlikult, et vastuvõtt oli jahe.

«Ega ma heavaluga!» kaebles ta tasa. «Lota tahtis kodus vaeseomaks võtta, et eile nii kauaks meiereisse jäin. Läksin, kui suga jumalaga jätsime, kampsunikuduja juurde. Sa ju kaebasid, et külm teeb liiga ja arvasin, et laseks sulle õige ühe sihukese sooja ülepea aetava kampsuni teha, sest lõnga ju on ja... Sa ju lubasid mul hobuse rautada. Ega's ma muidu... Sa vaata...» Minna harutas häbenedes mantlinööbid ja kleidikaeluse avali. Üle õla jooksis suur sinine vorp. Ta ohkas. «See ei olnud kõik. Nad lõid mu pikali, Lota hoidis kinni, laskis peksta...»

«Kes see peksja oli?» nõudis Vaari, kes esimesest kohmetusest üle jõudis.

«Ei mina tundnud,» ebales Minna. «Lota vist teadis...»

«Seesuguse paneme kinni!» ähvardas Vaari pangesid maha pannes ja käsi püksitaskutesse toppides.

Minna ei vastanud, vaid aina nuttis ja nuttis. Pisarad veeresid nagu rentsliveed luksete ja ninanuusete vahel.

«Jäta nüüd!» lohutas Vaari, nii kuis oskas. Tema süda ei talunud pisaraid, naiste pisaraid aga eriti. Vesi-

sed silmad leotasid alati Vaari enda olemise ka niiskeks.

«Ma ei julge enam koju minna,» nuuksatas Minna.

«Jää siia! Mul «salong» küll jahe, aga ma teen tule ahju. Ta läheb ruttu soojaks. Tallimehepaar elab kirikumõisa taga, hommikul tulevad, õhtul lähevad. Staat on kuus inimest, aga kuskilt pole kaadrit võtta. Sepp käib kodunt. Sepikoja saime vankrikuuri kuidagi korda. Mine istu sinna,» Vaari osutas peaga sauna suunas. «ma lõpetan veekandmise, siis peame selle sinu Lota ja tema jõmmi üle ühe ümmarguse nõu. Karu õpib tantsu lööma, siis ei saa nüüd neile selgeks, et käsi ei tohi teiste külge toppida.»

«Ei, mis ma's istun,» keeldus nutuvines Minna. «Ega ma pole külaline! Kui saaks teised kaelkoogud ja panged. Ma aitaksin selle vee ära kanda. Seda läheb õige mitu paari. Pime pressib peale. Loomi ei tohi ööks janunema jätta.» Ja enne kui Vaari jõudis juhatada, märkas Minna ise teist pangepaari ning sammus, kaelkoogud õlal, Vaari järel veevõtmise augule.

«Miks te ojast kannate? Mis kaevul viga?» nõudis Minna teise paari ajal.

«Kett kadus paar ööd tagasi kui tina tuhka. Pole, millega välja tõmmata!»

«Kas siis köit ei ole?»

«Koormaköied on külmunud. Neid ei saa lahti harutada.»

Minna õpetas asjalikult: «Köis tuleb ööks tuppa sulama tuua. Kes seda vett mäest üles tirida jõuab. See võtab ühel inimesel terve tööpäeva. Hommikul alusta ja õhtul lõpeta, järgmiseks päevaks lauta soojenema. Elajaloomale ei tohi jääkülma anda. Hobused on veega eriti nirbed.»

Kahekesi läks veekandmine jõudsamini ja kujunes niiviisi, et Minna hakkas ees käima ja Vaari tema kannul. Viimase paari ajal käskis Minna Vaaril heinad sõimedesse panna ja läks üksi veeaugule. Tagasitulnult otsis ta hangu ja kohendas hobuseasemeid.

«Miks sa üksi talitad, kui sul tallimehed on?» päris ta.

«Neil on kaheksatunnine tööpäev. Kuus tulevad, kolm lähevad,» vastas Vaari.

«Aga sul pole?»

«Mina olen juhtiv töötaja ja pean nii palju tegema, et kõik valmis saab.»

«Nojah, mis see mõniteist looma talitada,» nõustus Minna. «Meil kodus oli enne sõda kolm hobust, kaheksa lehma, sead, lambad ja kanad-kalkunid peale selle. Kui tagasi mõtelda, siis seegi polnud teab mis talitus! Hämarikuga olid alati toas ja võisid näpu vahel ühtteist liigutama hakata. Hobustega on hulga kergem kui lehmadega. Lüpsmist pole ju ja hobused virtsavad vähem kui lehmad.» Minna vaatas talli üle ja leidiski hobuseriistade kuhilast köie.

«Näed sa!» näitas ta rõõmustades Vaarile oma leidu. «See vii sulama. Homme tõmbad vett kaevust. Köstril olid vanasti talli ja lauta rennid. Pumpad vee kaevust otse talli. Ei tea, kuhu need said. Ega's nad neid Saksamaale kaasa viinud. Neil oli torudetagi kaks koormat igasugust riide- ja söögikraami.»

«Kaev on täis tuisanud,» tunnistas Vaari.

«See tuleb lahti võtta. Ajad homme katlatäie vett tuliseks ja valad kaevu. Kui ei aita, teise ja kolmanda, seniks kui veevõtmise ruum valla. Meil külmus mullu talvel pump kinni. Küll sai häda nähtud, enne kui vesi tulema hakkas.» Minna tõmbas seeliku kahe näpuga kõrgemale ja müttas ümber lumme mattunud kaevu. «See lumi tuleks ära ajada. Sa võtagi labidas! Kae, seal nurgas, kus rangid riidas, paistab üks paras... Pillu niikaua salvelauad lumest lahti, kui ma sul selle «salongi» soojaks kütan. Lumeloopimine nagu enam meeste töö ja ahjukütmine naiste oma.»

Vaari muheles, tõi labida, rookis lume ja piilus hämaras õues käbedalt talitavat Minnat. Suitsujuga keerles korstnast, tähendab, ahi küdes. Minna tõi ojast veel kaks paari vett. Roogib, sinder, põrandagi puhtaks! Seal oli veel vana peremehe mustustki. Vaari kastis viha ülepäeviti lumme ja kaapas vaid keskpõranda puhtaks. Minna tõi mingi kandami õue ja materdas midagi lumes. Vaari mõtles, et aluskotti ja — kirpude pärast. Neid ju mõnekene oli. Nad sindrid elavad igas saunas.

Aga lutikaid polnud. Seejärel kloppis Minna kaht riidetükki. Sinel ja kasukas, muud suuremat rõivast ei olnud. Tarum lubas kardinaid, aga see oli paraku vaid hea sõna. Sõdurid andsid kaks maskeerimispalakat. Need rippusid lava ees. «Neid ta maha ei kanguta,» muigas Vaari. Palakate ülemised otsad olid raudnaeltega laetala külge taotud.

Aken helenes ja Vaari haistis õhku. «Nüüd kutsutakse sööma,» mõtles ta lume alt vabanenud kaevurakmele istet võttes. Tal oli elev ja hea tunne südame ümber. Saunanurgas korvis seisid kartulid-kaalikad. Küllap ta märkas ja küpsetas... See oleks esimene kord üle pikkade-pikkade sõduriaastate, mil keegi hüüab teda kaetud lauda.

«Noh, peremees!» hüüdiski lõpuks Minna.

«Vaata hullu!» kiitis Vaari enam, kui imestamisväärset näha oli. «Sa siis jõudsid selle lühikese ajaga?» Saun oli lämmi, põrand küll küürimata, aga puhas, lavaalune kaasa arvatud. Laual kausis ujusid sularasvas küpsekartulid, kaalikas ja käntsakas searibi. Tõrres aga kolksus vesi. Saunaahi soojendas vett.

Minna seletas perenaiselikult:

«Mõtlesin, et teen vee ja lopsin ämbris su särgi puhtaks. Sealt ei paista enam riidekirjagi. Hommikuks saab kerise kõrval kuivaks, kui sul teist vahetust pole. Jalakaltsud võiksid ka anda. Ma tõin kodunt nõela kaasa. Tõmbame kõik katkised kohad kinni. Muidu on näotu. Istu nüüd sööma ja anna särk...»

«Istu aga ka lauda! Kuhu sa ise jääd? Pärast aega küll selle räbalaga jännata. Tegid söögi ja nüüd sunnid mu üksi sööma,» käsutas Vaari sauna lavanurka taganevat Minnat. Ta ei saanudki teisiti, kui pidi tema kättpidi söögikausi juurde vedama.

«Lauda,» turtsus Minna läbi nukruse. «Kus sul laud? See ju kummulikeeratud küna. Elad sa ka...!» Minna raputas halvustavalt pead. «Kas siis keegi teine sulle laua toob? Ise pead enda eest muretsema. Aga sina magad kui pagan laudil ja sööd seakünal. Kuhu see küll kõlbab!»

Vaari muheles. Ta kuulas mõnuga Minna tõrelemist ega vaielnud vastu. «Sa söö!» pahandas ta, sest Minna

näksis kahvliotsaga linnunokatäisi. «Las sõda lõpeb, küll siis ostan kõik värgi tuppa. Naise võtan ka! Sihukese sinusuguse.» Vaari piilus Minnat kulmude alt.

«Sul ikka naist ei ole?» uuris Kiigari pesast põgenenud perenaine kaheldes.

«Ma ju ütlesin, et pole!»

«Ajad vahest nalja!» usutles Minna. «Sa'p pole ju enam poisike. Aga sõja ajal inimesed petavad. Noh — ja kui pole, miks sa siis ei võtnud? Tüdrukul on, et jääb vanaks võtjate puudusel, mees ise esimese sõna ütleja. Nohikud, kel pole juttu, jäävad vanapoisiks. Sul sõna teises kinni!»

«Söö ometigi, sõge inimene!» sundis Vaari.

«Ma ju söön,» vabandas Minna kahvliotsaga lihakiudu püüdes ja seletas: «Meil Juku sõi ikka enne ja siis mina hiljem lauda kraamides. Polnud nii palju nõude mustaks tegemist. Lota ja Adalbärt sõid küll kahekesi lauas. Adalbärdile pandi alati taldrik ja kahvel ette. Lota võttis siis, kui võõrad, endale ka. Adalbärt ei võtnud ise kulbiga liuast suppigi. Lota tõstis ette. Juku helpis kas või kausist, peaasi et leem rasvane ja lihatükke hästi sees. Ja seda va hapukapsasuppi ta võis kui härg sulpi sisse ajada. Ma keetsin alati pangelise pajatäie ja kaheks päevaks saigi.»

Vaari kuulas hoolega, kuigi Kiigari elu-olu teda ei huvitanud.

Minna koristas toidujäätmed ja asus särkide kallale. Seljakotist tulid teine, kolmas ja neljaski lagedale. Vaari tõmbas triibulise madruse enda selga, keeras käised üles ja istus laua taha arveraamatuid tuhnima. Elus ja eluta inventari nimekirjad, aktid, aruanded, palgalehed — neist viimased olid kõige olulisemad, sest inimesed, Vaari ise nende seas, tahtsid töö eest tasu. Ent kirjatöö ei olnud tal tugev ala. Seadnud hulga arve ritta ja rikkunud järjest kõik blanketid, lõi ta sellele käega, võttis kasuka ja heitis nurka vihtadele pikali. Lava tuli Minnale kui külalisele loovutada.

2

Poole öö ajal, kui kolm särki ja jalanartsud keriselt aknapiita tõmmatud nööril kuivasid, tõusis Vaari nurgast ja kõbis lavale Minna kõrvale. Viimane keelas ja pahandas mis jõudis, aga Vaari oli täis uljast otsustavust ning sasis Minna kaenlasse.

«Kuule, noorik,» sosistas Vaari hulga aja järel hämmastunud häälel. «Sa ju pole selle Juku naine olnudki.»

Minna peitis näo Vaari kasukahõlma ja puhkes häbiahastuses nutma.

«Ära tönni!» palus Vaari teise vallandunud juukseid silitades ja valas sellega nagu õli tulle. Minna võppus nuuksetes. Vaari tõmbas ta tugevasti enda ligi, kattis kasukaga. Tema pea leidis koha Minna rinnal, käsi hoidis veel hoolega pihta. Selles kõiges oli lõputut hellust, soojust ja kodusust.

Minna pihtis tasa, katkendlikult, sosinal:

«See Juku jah — ega ta päris loll ei olnud. Koolis käis üle kuue klassi, leeris oli kui mürakas, ilusad riided seljas. Mis mina tast teadsin! Meid oli neli last. Ma'p olnud täit neljateistkümmet, kui ema suri. Isa teist naist ei võtnud. Talutöökoogud anti minu kaela. Tädi — Lasti Maali õnnis ema, me oleme Maaliga õeste lapsed, — käis vahel nõu andmas, aga isa õpetas ainult ohjaotsaga. Mis ma elust teadsin? Oli tuline hea meel, et pääsesin kodust ja suure talu peale . . .»

«Miks nad Jukule naist tahtsid?» imestas Vaari.

«Aga tallu oli inimest vaja!»

«Võtnud teenijatüdruku . . .»

«See tahtis palka. Naine oli palgata . . .»

«Palgata ori!»

Minna puhkes taas nutma oma Kiigari elu näguripäevi meenutades:

«Peksa sain ka. Lota kartis, et ringi ajan ja lapse toon. Mul oli selg mitut puhku vorpidest sinine. Ma'p ole seda ühelegi inimesele siin maa peal julenud seletada. Kes mind halab? Kõik naeravad.»

«Miks sa seal siis olid? Tulnud tulema.»

«Kuhu mul minna? Kas talutüdruku leib kergem? Ma olin Kiigaril vähemalt söönud, sest kes mu suutäisi

luges! Aga eile arvasin küll, et tapavad. Kus ma's teadsin, et Juku kodus ootab? Tahtis, riu, teisi pükse. Ta oli enda õli ja nõega hukka ajanud. Aga mul riided keldris — luku taga.»

«Kus see Juku siis on?» küsis Vaari tähelepanelikuks muutudes.

«Metsavahi saunas. Teised on punkris. Juku aeti sealt sellepärast tulema, et rikub õhku,» vastas Minna nii lihtsalt, nagu imestaks ta, et Vaari sedagi ise ei tea. Aga Vaari tundis, kuidas süda tema kõrva juures tagus.

«Ja kus see punker asub?» nõudis ta kähku.

Minna vastas lihtsalt:

«Enne oli meie metsas, aga pärast seda, kui Last vilja ära viis, kolisid mujale. Kuhu, seda mulle ei öeldud. Lota ütles, et niisugustes isamaa-asjades minu pea ei jaga.»

«No me võtame sinu Juku hommepäev kinni,» lubas Vaari end istukile ajades.

«Võtke jah!» õhutas Minna. «Mul pole tast küll tuhkagi kahju! Tema käsi oli selle tulekahju juures ka mängus,» tunnistas Minna sosinal. «Kust ta muidu õliga sai? Vildid olid ülevalt alla pensusega, justkui jalgupidi vaadis töllerdanud. Üks kaloss kadunud, kasuk tahmaga. Lota ütles, et Juku päästis meie vabadust, aga mina loon isamaa äraandjatega liitu.»

«Aga kes seal teised olid? Ega's see tohman Juku üksi?»

«Seda ma ei tea! Ega's Lota mulle kõike kõnele!»

«Sarvilised saatanad!» sõimas Vaari. «Miks sa mulle juba varem ei ütelnud?»

«Issakene!» hüüatas Minna. «Kuidas ma küll seda oleksin julenud kõnelda? Nüüdki süda väriseb sees. Kes teab, ehk lähete jälle minema? Siis ei ole mul ka teist teed kui paun selga ja sulle tagant järele, nagu Lasti lapsed neljakümne esimesel aastal.»

«Ära karda, Minna! Me ei lähe enam kuhugi!» julgustas Vaari. «Hakkame just nüüd elu paremaks säädima. Aga Jukule teeme tule hänna alla. Las saab oma tegude eest aurahad. Adalbärdi leiame ka.»

«Aga seda palun sult,» mangus Minna nüüd hirmu-

segaselt. «Ära sa kellelegi, mitte kellelegi hinga, et mina sulle need asjad ette kandsin. Isegi politseis mitte...»

«Miilitsas,» parandas Vaari.

«Olgu miilitsas. Mina ei saa seal kõnelda ja lähen segi ning teen endale häbi. Ütle, et said ise haisu ninna. Juku teine kaloss on pangamaja puuriitade vahel. Tal on see jalg ju neljakümne kuues number, nagu lootsik. Sellepärast see peasõda kodus oligi, et miks ma kalossi mäele jätsin. Ütlesin lolli peaga, et nägin. Aga ma ju hakkasin sinuga jutule ja kaloss võeti meelest. Jukul oli tuline kahju, sest nii suuri jalavarje ei saa naljalt kuskilt. Lota lõugas, et mina panen Eestimaa ja eesti rahva nahka. Täna, kui tulema sättisin, ei lausunud ta musta-valget. Juku läks ühe kalossiga Metsavahile magama ja lubas õhtul vaatama tulla. Ma mõtlesin kogu tee, et nüüd teile näitan. Nad on küll ja küll mu südant söönud.»

«Ah tulidki mu juurde, et kõnelda?» küsis Vaari kasukat Minna õlgadele kohendades.

«Just nimelt.» Minna nuttis niisugust asja pihtides väikese peatäie. «Kartulikausi juures sundisin ja sundisin ennast ütlema, aga kurk kõrbes, ei saanud. Kui sa poleks üles laudile roninud, olekski kõnelemata jäänud. Nüüd aga,» Minna laskis jälle väikese tönni, «on hale küll, aga süda ei tee sugugi haiget.»

Vaari usutles:

«Viljavoori röövimine oli ka nende tegu?»

«Lota ütles, et nad võtsid oma leiva röövlitelt tagasi. Aga Jukut seal ei olnud. Inimesed tunnevad tema paugupealt. Adalbärt on metsas kõhnaks jäänud. Lota ütleb, et leinab isamaa kaotust. Ma ei saa sest aru. Kus ta siis kadus? Kõik puud-põõsad alles, Emajõgi ka. Ega isamaa pole mõni kummut, kapp või sohva, et paned koormasse ja vead ühest ilmakaarest teise. Juku ootas all luhas Lasti heinaküünis voori.»

«Miks Lasti?» kohkus Vaari käsipõsakile tõustes.

«See oli ainuke, kuhu jäljed juurde viisid.»

«Aga kui Last oleks jaole saanud?»

«Uih, kus seda! Neil polnud aga nii ruttu vilja kuhugi mujale panna. Meile ei juletud jälgi teha. Last vedas

just mõni päev enne seda oma küünist heinu. Lota naeris, et kui kätte saadakse, läheb Lasti süüks. See pidi ka maailmatu uhke asi olema. Nad ei kannata Lasti ja vannuvad temast ainult kurja.»

«Hea naine oled, Minna!» kiitis Vaari.

«Mis hea ma olen, kui oma laulatatud mehe peale keelt kannan!»

«Lollike! Mismoodi ta su mees on? Maailmas pole vist teist tola, kes end niisuguse mehe naiseks peaks.»

Minna veeretas jällegi pisaraid.

«Ega see kerge olnud, aga kuhu sa, hing, pääsed? Oh, mis kõik peas pole olnud! Kord mõtlesin, et tapan Juku ja tapan enda. Siis jälle anti mõte, et milles tema süüdi on, kui jumal ta vigaseks loonud.»

«Kui vana sa oled?» küsis Vaari.

«Jõulu laupäeval sain kolmkümmend viis, ja viisteist aastat Kiigaril oldud. Meil kõneldi, et jõululapsed on õnnelikud. Vaat siis sulle õnne! Kannata nagu Kristus! Tema kannatas meie pattude pärast, aga mis eest mina. Oh — ma ei ole veel kellelegi eluilmas nii kõike südame pealt ära kõnelnud kui praegu sulle. Ei tea, mis see küll tähendab! Kas hakkad pärast minu üle naerma?»

Vaari vastas selgelt, kindlalt ja lihtsalt:

«Ma võtan su naiseks!»

«Ui, mis sa kõneled! Ma ju ikkagi Jukuga laulatatud!»

«Juku läheb priileivale. Sa lased lahutada ja asi on kombes.»

«Ja kas sa siis mind pärast seesugust Jukuga elamist veel võtad?» kahtles Minna haledalt.

«Just võtan! Seesugune kui Metsise naine mulle ei tule ja ma ei tahagi säärast. Sa oled must viis aastat noorem. Küll me sinuga kahekesi selle maailma eluga hakkama saame. Mul pole hõlpsat elu olnud. Sa oled ka Kiigari tööloom. Teeme paaris pesa ja elame nii, et süda lustib. Mu otsus on kindel. Ma tõmban sineli selga ja jätan kasuka sulle katteks. Sa maga. Lähen nüüd Jukuga sotte sirgeks tegema. Ukse panen väljastpoolt tabalukku. Tallimeestel pole veel vaja teada, et sa siin oled.»

Kui Vaari tahtis äramineku eel Minna kätt pigistada, haaras see kahe käega tema õlgadest, tõmbas enda ligi ja sosistas:

«Mine siis jumala nimel!»

XIX. ISAMAA TEED

1

Süütajaid ja võsavendade juhtivaid kurjategijaid ei tabatud, kuigi Sisas kaks päeva laant kammis ja Makarov talle komandandiroodu sõdurid abiks andis. Juku osutus üleelatud hirmust täiesti kohtlaseks ning keeletuks. Temalt saadud teated olid segased ja napid. Sisas ei häbenenud tunnistada, et vastane on kaval, õel kui ka tark. Aga ta kõneles seda ähvardades.

Kui Jaan Last Johannese «rahuranda» jõudmisest kuulis, raksatas ta rusika vastu lauda ja sõnas:

«Adalbärt on ka! See on aamen kirikus!»

Vallamajas toimunud kinnisel nõupidamisel kargas ta Sisasile harja: «Nende tarkus on taguotsas, mujal mitte.» Viimane üllatus Jaani ägedusest ebameeldivalt, aga jäi siiski väliselt rahulikuks.

«Nännipunnid!» riidles raevus Jaan. «Kümme meest ja püssid ning teie ei saa ühte Adalbärti kätte. Mille eest teile palka makstakse?» See oli nii küsitud, et raha tuleb ka Jaani taskust.

Narula täitevkomitee esimehe kabinet, kus nõupidamine toimus, tundus sõnadest nii kuum nagu saunalava. Sisas ei võtnud esialgu Lasti teravat tooni kuuldavaks, aga kui Jaani sõnad lausa purema hakkasid, vastas ka tema ülbelt. See kõlas niiviisi, nagu ei teaks Jaan oma väikese aruga pooli maailma asju. Niisugune torge oli Jaanile liig.

«Tuha-juhanid! Ma lähen võtan nad paljaste kätega kinni,» kuraasitas ta. «Aga sina maksa selle kuu palk koolimajale klaveri ostmiseks, sest kooli oma on ühe sinu poisi käes. Käosaar oli järel käinud, aga ukse

tagant minema aetud. Sel poisil olevat mammi kui vanaaegne politsei. Aina hirmutanud, et paneb kinni. Vaat — niikaua kui mina Adalbärdi metsast kätte saan, pane sina, Sisas, selle poisi mammi suule punn ette...» Tõmmanud hinge, lisas Jaan: «Kui minu Maali oleks säärase tembuga hakkama saanud, oleksin ma teda ohjaotsaga õpetanud...»

Kuigi see, mis Last Sisasile ninale viskas, osutus kontrollimisel sulatõeks ja kooli klaver tagastati veel samal päeval, vihastas Lasti väljaastumine hella Lembit Sisasi põhjani välja.

«Mul tekivad selle mehe suhtes kahtlused. Tema toonis on midagi ebameeldivat...» toonitas ta paaril korral, kui Lasti-vana polnud kuulamas.

«Kas tõde?» küsis Makarov, kes bürooliikmena asja arutamisest osa võttis.

Sisas tõstis rahulolematult silmad:

«Miks tõde? Tõele annan au!» möönis ta jahedalt.

«Ja-jah!» muheles Makarov oma kõrget laupa kortsutades. Ta oli tähelepanelikult Jaani väljaastumist jälginud ning tema raevu omamoodi nautinud.

«Papa Last,» sõnas ta hiljem, «kuidas on, kas lähed ja proovid seal metsas ringi vaadata? Kas sa oled julge mees?»

«Miks ma ei ole!»

«Mine! Ja võta see!» Makarov võttis oma revolvri kabuurist ja andis Lastile. «Lasta oskad?» Seda Jaan muidugi mõistis, aga Makarov õpetas talle veel kord relva käsitsemist.

«Kuidas ta nii uljalt julgeb? Läheb bandiitide juurde parlamentääriks?» ironiseeris Sisas ja tema rangel näol vaheldusid solvumine ning umbusk.

2

Last asuski kolmandal päeval teele. Ta oli valinud aja, mil Lotat nähti linna poole sõitvat. See ju kandis kaks korda nädalas oma Heinole «padajanni».

«Kui sind hommikuks pole, asun otsima,» lubas Tarum.

«Olen! Kuhu ma jään. Oma kodumets, nagu peopesa tuttav. Vaatame üle, kes seal on, ja kutsun koju . . .»

«Veidrik!» naeratas Tarum. «Tahad bandiite ümber kasvatada.»

Lastil olid omad elust arusaamised ning need ei kõikunud.

«Hea sõna võitvat võõra väe . . .»

Valgejõe luhatee lõikus sirgelt metsa. Lasti jalgealune lumi lirtsus ja vajus. Seda oli veel napilt. Kõdunevad lehed aga lehkasid. Männilõhn, jõululikud kuused, igihaljas kail ja kolletanud kanarbikuväli tegid teelise erksaks.

Ta keeras varsti ära võssa ja puges läbi rägastikulise metsaaluse nagu salakütt, sihiks karupesa ja rebaste urud.

Jaan oli juba mõttes kõik läbi käinud ja arvas, et Valgejõe kaldakülg andis paremad koobaste kaevamise võimalused, sest ega nad ometi lageda taeva all maga. Teist urgu polnud tema arvates terves suures laanes. «Adalbärdi pea jagab. Nad on ilmtingimata Valgejõetaguses orus.» Teda haarasid küti aistingud. Karged vaigused okaspuude hingused kihelesid ninas. Orav rabistas pea kohal oksastiku sügavuses. Kadakrästad säutsusid. Nende maiusroog — pihlakamarjad — pisteti sügisel leevikeste hoolsa abiga pintslisse. «Nüüd, vennikesed, nokkige kuivi kadakamarju!»

Mets elas talvist tagasihoidlikku elu. Kändudel püsis esimeste külmade kibras jäätus. Varestepaar lendas talude poole. Nad armastavad sel aastaajal üksnes laane kohal tiirelda, aga metsaserv ei andnud neile jahisaaki. Sellepärast oli neid nüüd terve parv kirikumõisa pargis, kus nad võtsid köögiüste tagant prügist matti.

Kilomeetrit poolteist luhateest itta algas järjest laiem uhtnõgu. Pervedel külitasid sajad suured ja mitmedsajad väiksemad sammaldunud kivid. Räägiti, et õige vanal ajal olnud siin muistne eestlaste matusepaik. Kõik Narula tondijutud olid selle kohaga seotud. Siin kummitas, siin elasid Murueit, Metsavana, maa-alused. Last oli veendunud, et nad surusid endid koomale ja üürisid ka Adalbärdile tükikese maad.

Org tundus aga tühjana, avaramana kui suvel. Last

jäi võssa varjatud kohta seisma, pilutas silmi ja otsis hoolega suitsujuga — kas nad, juudalised, külmas elavad? Aga asjata! Paistis, et inimese jalgki ei olnud seda maad puudutanud. Taevas heitis ebaühtlast, selget ja sinakasrohelist helki. Päikesekiired mänglesid kasetüvedel kalgis väreluses, varjuna suvist kergust meenutades. Ilusad sihvakad mastimännitüved seisid nagu valvepostid teisel orupervel, julgemata allapoole laskuda, sest seal oli sarapuu, paju ja lepavõsa eluruum. Aga inimesest jälge ei olnud.

Oru põhjas nirises munakivide vahel läikiv vesi. Külm ei saanud Valgeoja allikatega hakkama. Metsloomad käisid siin joomas. Linnud nokivad talvel lund, nad ei taha vett ega suple. Sügavas liivase põhjaga nõos vulpsatas kala. Lutsuraiped! Last ei pidanud neid kohmaka pea, porimaitselise liha ja libeda soomuse tõttu õigeteks kaladeks, vaid konna sugukondlasteks. Vesirästaparv tõusis just tema nina ees lendu. Nad püüdsid vist lutsumarja ja sirtsusid sarapikust tigedalt ja ärritatult segajale.

Ei, siin küll inimesi polnud.

Ta oli väga pettunud, keeras otsad ringi ja otsustas Paganamaa küla tagalaaned üle vaadata.

Ei — sõda ei meeldinud Lastile mitte põrmugi. Selle kuradi sõja pärast aja nüüd laanes va juudalise Adalbärdi jälgi. Kodus ka polnud rahu. Maali vesistas nüüd, kus ta teadis, et lapsed on elus, palju enam silmi, kui nende teadmatuses oleku päevil. Last ise ka kartis, aga ta ei saanud aru — mida. Kui sul on neli lähedast inimest sõjaväljal ja Adalbärdi-riu üles otsida, kus sa siis saad rahu! Kui vähemalt Leinagi oleks koju jäänud! Naisterahvas — mis ta ometi sõdib ja mässab? Aga tütar naeratas koduste jutule. Ta oli sõjavoolus väga muutunud, nii et vanemad teda pisut võõristasid. Nende peres polnud varematel aastatelgi erilist südamepuistamise kommet. Nüüd oldi veelgi sõnaahtram.

Maailma ja oma isikliku elu mõtteid mõlgutades jõudis Jaan Kiigari piiridesse. Uurinud, et lumel on üksnes talust lahkumise rattajäljed, järeldas Last, et perenaine oli veel asju ajamas. See eit tegi viimasel ajal sada tegemist, nagu oleksid tal riigid valitseda ja

rahvad toita. Nüüd istus ju Heinole lisaks ka Juku, kelle Minna nii ülbelt maha jättis. Lota kandis mõlemale pekki ja saiakuivikuid. Kõneldi, et ta olevat viimaseid mitu vakka valmis vurhvinud. Ju nad siis arvestasid, et vähemast ei jätku, sest Heinol läheb oma asjade klaarimisega ikkagi aega. Aga sellele vaatamata tundusid Lota sõidud kahtlastena ja Jaan pidas teda üsna pikka aega silmas. Nüüd aga tundis ta heameelt, et perenaine oli kodunt ära ja otsustas talus omapead väikese ülevaatuse teha.

Köögiuks oligi praokil, paja all prõksusid puud ja katlas podisesid kartulid.

Last lükkas ukse pärani. Lämbe aur viskus talle vastu. Ninna kargas viinaks muutuva jumalavilja lõhna. Aparaatide juures askeldas naabervalla omaaegne masinaühistute tegelane, kõhetu Valter Kütt, keda Last üsna hästi tundis. Nad olid aastate eest kahasse riigimetsa palke vedanud. Siis nais Kütt jõuka, poega lese, võttis tallu rentniku ja hakkas sehvtimeheks.

«Mis sa siin teed?» küsis Jaan tormakalt.

Kütt kangestus ehmatusest ja haaras kööginurgast automaadi, tahtis tõsta palge, aga laskis püssitorul langeda ja pööritas üksnes silmi. Jaaniga oli aga alati niiviisi, et ta muutus elu hädaohtlikel silmapilkudel õelalt kiuslikuks. Käed läksid iseenesest Küti rindu. Ennem, kui Kütt sai vastata, oli Lasti rusikas ta vastu seina surunud.

«Ma-ma...» kogeles võsaroheline pruulija.

«Mis sa ma'tad. Näen ju, mis siin aurab. Leidsid aga koha, kus seda keeta. Va Kiigarite juures. Neil on pahad riistad. Head viina siit sa ei saa. Mis sul olema hakkab, kas peied või ristsed?» lahmis Last umbropsu, südames küsimus, kas Kütt pole ka ehk võsavend. Aga ta laskis tema siiski lahti.

«Sai ette võetud. Oli teist vaja. Kodus ei julgenud teha...» kogeles Valter ja Last taipas, et ta valetab.

«Noh, anna mekkida!» kavaldas Jaan. «Mis sa omainimest pelgad!»

«Ei tea, kas minult võtad? Sa ju nüüd suur võimumees. Kas paned mu raudu? Teised ehk ootavad õues?»

«Kuule lora! Ise ajasin pühadeks,» luiskas ta. «Aga

mina lisasin suhkrupeeti. See annab parema meki.» Ning ta seletas pikalt ja laialt viinaajamise viguritest. Jutu lõpul esitas Jaan Valter Kütile ootamatu avameelse küsimuse:

«Sa, vana vader, elad mul vist ka hundielu?» Ning Last raputas sealjuures halvustades pead. «Omad inimesed, vanad tuttavad — ära mulle peta. Ega ma su kinnivõtmise peal väljas ole. Ajan hoopis muid asju . . .»

«Ma . . . ma . . . ma . . .» Valteri lõug värises, nii et ta ei saanud sõnagi suust. Pikk mees hakkas nagu poisike nutma ja sirutas Lasti poole paluvad käed. Jaan imestas, et ta teisele sellise hirmu nahka ajas. Kütt käitus nagu surmasuus olija, kes anub elu allesjätmist. «Viiks ta vallamajja,» vilksatas Lasti peas. «Aga kuidas?» Veendunud, et Kütt laseb ilmtingimata metsas jalga, otsustas Jaan talle külje alla pugeda. See võte tundus targemana. Oli Valter kord Kiigaril, siis pidi ta ka Adalbärdist teadma. Ega teda heastpeast siia viina vaaritama jäetud.

«Mind ei maksa karta,» kinnitas Last ja valetas: «Ma vaatasin metsast hoopiski puid. Mul Maali põletab juba aialaudu. Kus Lota-proua? Tema peab vist selle sügisese viljajandi pärast minuga viha? Aga see polnud minu süü. Ega's ma üksi siin olnud. Teine mees oli ju kaasas. Ja kes tal valetada käskis? On ikka üks rumal naine. Aga pika vihaga, saatanas. Ah sa ütled, et perenaist pole kodus? Kahju!»

Kütt oli küll umbusklik, aga muutus jutukamaks.

«Loll oled, et sutt mängid!» riidles Jaan. «Mille kuradi pärast sa koju ei lähe? Kes sulle midagi teeb? Ei keegi!»

«Ega muu kui mobiliseerimise pärast,» kaebas Kütt. «Saksa väes olin. Küll oli hirmus. Ennem suren, kui end teist korda tapale lasen ajada. Mõtlesin, et enne sõja lõppu ma metsast välja ei tule. Siis võivad, kui tahavad, kinni panna. Istun oma aja ära, aga elu on sees ikkagi.» Ning Last sai Küti kaudu teada mitmete redutajate nimed. Jutt oli pikaks veninud ja Lastile tikkus hirm nahka, sest ta kartis, et mõni metsa omadest võis juhuslikult tulla ja siis polnud head loota. Jumalagajätul kutsus ta Kütti enda poole ja lubas teda

kaitsta ning niisugusele tööle sokutada, kus väeteenistusest vabastatakse. «Ega's see patt pole,» mõtles ta endamisi, «sest mis sinusuguse jänesepüksiga sõjas tehakse.» Ning Kütt viskaski õnnelikult käe ja lubas tingimata tulla, paludes ainult, et Last nende kõnelusest suu peaks, sest muidu võtavad teised metsavennad Valteri vaese omaks.

«Kui hea, et see oli tema, aga mitte mõni teine,» mõtles Jaan koduteel. «Sest mis minust siis oleks saanud, kui Adalbärdile endale oleksin otsa juhtunud?» Jaan järeldas: «Nad ei ela metsas, vaid majades. Aga kelle pool? Kes neid toidab ja katab? Ja kes neist punavoori vilja varastas? Jaan andis päkkadele tulist tuld ja valis kõrvalise raja, juhuks, kui Valter kahe otsaga vorsti mängis. Tagantjärele oma luurekäigule mõeldes oli tal siiski hea meel. Ta oli hundikoopasse roninud, aga asjata polnud see ots ometi mitte. Ning Jaan taipas, et vald oli omamoodi vaenujalal seisvaiks leerideks lõhenenud. Kui Jaan järgmisel päeval Paganamaal metsatöö asju ajamast tuli, vingusid ümber tema hobuse pea kuulid. Ta pääses tänu sälu väledatele jalgadele terve nahaga.

Kuraasitanud Sisasi ja Makarovi ees, et üks metsavend tuleb välja, ootas Jaan Kütti igal õhtul ja hommikul, kuni metsaveolised leidsid poodud mehe, kes osutus Valteriks. Kas ta õiendas ise endaga arved või tegid seda teised, selle ümber tiirles nii palju jutte ning kuuldusi, et Lastil hakkas kõhe.

Kui ta Makarovile revolvrit tagasi pakkumas käis, kutsus viimane Lasti kabinetti, patsutas õlale ja lausus:

«Jäta endale! Vaata hästi ette! Sa oled julge küll, aga igakord ei lähe tarkus täppi,» surus ta Lasti kätt.

3

Neil Lastile nii pingelistel aegadel oli Narulas veel teine, kes metsavendade jälgi ajas. See oli Anneli. Ta trotsis palavikku, trotsis haavu ning tahtis maksku mis maksab Hendrikuga rääkida. Teades, et ema peab

temaga mingit sidet, tarvitas ta kavalust ja valetas, nagu oleks tal vennale teatada midagi tähtsat, mida peab suust suhu ütlema. Emilie laskis enda õnge võtta. Hendrik ilmus ühel ööl kahe mehe saatel Anneli juurde. See oli esimene kord, mil nad kohtusid sööklas. Anneli märkas, et maja ees seisis sõjaväe-numbritega auto. Hendrik kandis Punaarmee ohvitseri vormi ja mõjus esimesel pilgul nii võõrana, et Anneli karjatas. Ta oli kõhnunud, silmad seisid aukus, kaks esimest hammast puudusid. Kühm ja pisut lonkav kõnnak moondas tema kuju tundmatuseni. Aga pilgus põles õelus, argus, hirm, ka uljus ja jultumus — kõik kokku.

«Mis's?» küsis Hendrik puuduvate hammaste tõttu sisistades.

Annelil oli valmis mõeldud, mis ta ütleb, aga venda nähes läks kõik meelest.

«Mis tahtsid ütelda?» kordas Hendrik. «Ruttu!»

«Tahtsin ütelda, et ära põleta ja tapa! Vat seda tahtsin ma sulle ütelda,» suutis Anneli lausuda ja taganes kohkunult. Hendrikuga toimunud muudatus jättis temasse kohutava mulje.

Hendrik taipas, et õde teda üksisilmi vaatleb ja küsis:

«Ei meeldi?»

Anneli raputas pead.

Hendrik käskis:

«Mis sul oli ütelda, õde? Tee ruttu!»

«Ma juba ütlesin!»

«Tita!» Hendrik naeris tigeda kurguhäälega. «Kas sa selleks saatsid ema kaudu sõna? Selleks?» vihastas nüüd Hendrik. «Mõtled ka, mis asulasse tulek tähendab. Arvasin, et sul on mõned nende saladused. Sul ei ole vist aru peas . . .»

«Minul on, aga sul pole!»

«Kui sa poleks mu õde, siis . . . Ja kui ma ei tunneks su südant . . . Pea meeles, et see nali . . .» Hendrik raputas pead ega osanud «nalja» iseloomustamiseks parajat sõna valida.

Anneli, kes end pisut koguda suutis, ütles:

«See pole nali! See on tõsi! Pea meeles, et kui sa ise

ei jäta põletamist ning tapmist, siis mina teen sellele lõpu!»

«Mul pole aega sinuga vaielda. Aga kuuled must varsti ja siis kõneleme pikemalt!» sisistas Hendrik ja kadus sama kähku, kui ilmus.

Anneli oli üllatusest nii segi paisatud, et ei suutnud paigast liikuda. Hendriku tundmatuseni muutunud välimus, ähvardav toon, erisugune, metsistunud silmavaade kohutasid teda nii, et ta jäi voodisse. Vivian Vilt konstateeris teisel hommikul nelikümmend palavikupügalat. Et nende vahekord tulekahjust alates oli paranenud, siis istus Vivian kompresse tehes pealelõunani Anneli juures. Mõlemad nägid, et kraadiklaasi punane joon tikkus veel kõrgemale ja olid ühevõrra kohkunud.

«Ma ei tohi arsti kutsumata jätta,» ütles Vivian hoolitsevalt.

«Vaatame veel! Ehk läheb üle! Ma proovin Vaari «gripperuse» rohtu,» palus Anneli ja viskas silmi kissitades ning puristades hea käraka.

Seegi oli asjata. Vivian tõi ka kuumad pudelid jalge alla, et Annelid higistama saada, aga kui palavik püsis, otsustas ta tõsinenult:

«Nüüd enam ei saa! Ma ei või niisugust vastutust endale võtta!»

Energiline, nagu ta oli, peatas Vivian Vilt esimese auto, mis läbi aleviku sõitis, ja nõudis, et teda kiiresti vallamajja telefoni juurde toimetataks.

«Mul on raske haige!» põhjendas ta oma nõudmist.

«Kas anti talle metsatöökohustus?» küsiti autost.

«Kuradi...» järgnenud sõnad panid mehed piinlikult muigama. Aga kui Vivian seletas, milles asi ning veel lisas: «Värinad käivad ja palavik ei lähe alla. Vast on tüüfus. Aga ta töötab söögimajas,» nägi ta alles autosisemuses Tarumit ning kohmetus, sest Tarumi kõrval oli ka Makarov. Nad olid koolimajas punaarmeelaste lastele kingituspakke jagamas käinud.

«Millal ta haigestus? Eile oli veel terve?» kõhkles Tarum.

«Maret Purre tuli hommikul kella seitsme ajal mind

kutsuma. Ma ei ole sest ajast sööklast ära saanud,» pahurdas Vivian.

Kontrollinud olukorda, otsustasid Makarov ja Tarum Anneli linna haiglasse toimetada. Viimane vaidles vastu, aga oli nii jõuetu, et pidi alistuma. Makarov andis oma suure sõidukasuka. Martin ja Vivian toppisid haigele kõik tema soojemad hilbud ülle.

Lahkudes libistas Martin toavõtme oma taskusse.

«Aga kui on vaja desinfitseerida?» küsis Vivian seda märgates.

«Siis pöörduge minu poole!» vastas Tarum.

Vivian reageeris sellele üksnes muigega.

Annelil oli Martini käte toetusel istudes kaitstud tunne. Ta oleks tahtnud niiviisi lõpmatuseni sõita. Õnnetuseks oli linn poole tunni tee kaugusel.

Laatsaretis diagnoositi, et kopsupõletik. Haigus kulges raskelt ning selle lõppu poleks keegi teadnud ette aimata, kui Makarov ei oleks andnud tol korral nii väga haruldast pentsilliini, mis tõi kahe päevaga pöörde.

Vilbus istus pooled päevad Anneli juures.

«Teid mehi küll,» hurjutas haigla vanemõde. «Aga noorik on meie tohtri nii õnge võtnud, et aina kadesta. Eile otsiti teda raske sünnitaja juurde. Kodu ei vastanud. Sanitarid tulid siia vaatama. Kogu haigla teab, et Vilbusel õitseb meie majas valge sirel...»

Annelile aga muutusid Andrese külastamised koormavaks. Nad kõnelesid tühjast-tähjast, vaikisid. Ta otsis ja otsis kõneainet, sundis ja sundis end vestlema, aga kõik kukkus väga kohmakalt välja.

Tal oli nüüd aega kõva põhjaga raudvoodis lamades ja valgesse, pommitamise ajal pudenenud krohviga palati lakke vahtides oma elu vaagida. Puhuti tundus, et elurong peatub väga tähtsas sõlmjaamas. Tulehaavadest veel ikka punetav nägu paranes ka aeglaselt. Juuksed näisid valgel padjapüüril nagu punakollane rokokooparukas. Paaril korral lubati Marie-Louise'i tema juurde. Tüdruk tuli kui tuul ja kasutas kogu külastamise aja Ääsi vanaproua peale kaebamiseks.

Ainuke, kes ei tulnud, oli ema.

Annelile meenusid Vana-Valgepõllu õnne ootuses

veedetud noorusaastad. Jõulu ajal hakkasid lihavõttest unistama, lihavõttel mõtlesid eelolevale suvele ja koolivaheajale, aga suvel igatsesid linna, sest maatöö oli ikkagi raske. Nüüd tundus, et see kõik vajus jäädavalt minevikku. Tema mõte oli selge ja hindav. Varjud ei seganud enam vaatamist. Ikka ja jälle küsis ta endalt, kuidas elan. Anneli oleks tahtnud vahel Vivian Vildina kaugetelt sõjateedelt tagasi jõuda. Kas nad oleksid sel juhul Martiniga varem kohtunud? Või poleks kohtumist olnud? Kas see oleks olnud parem või halvem? Vilbus väreles udukoguna mõtete vahel. Miks ma ei saa Andrest armastada? Ei ole saanud ega saa kunagi? Mis tunne see niisugune on, mis mind temast eemale tõukab? Puhuti ta haletses Vilbust, ent siis jälle ironiseeris. Nende pikkade aastate jooksul, mil Andres oli asjata Annelid oodanud, pidi talle ometi selge olema, kui mõttetu on tema eas selline kiindumus... Aga võib-olla ta ei saa parata ja sõrgib sellesama tunde ajel minu järel, mis mind kannab Tarumi juurde?

Aino Metsise ja Tarumi külaskäigud tõid talle suurt vaheldust. Kord käis isegi Makarov. Kui lapse sündimise ajal oli Aino abitu, aga sealjuures siiski enesekindel ja tugev, siis nüüd märkas Anneli temas uusi karme jooni ja järeldas, et sõja-aastad on temalegi pitseri vajutanud. Aino kõneles vaid tööst ja taastamisest, sekka peoga rindeteateid. Annelile jättis tema külastus pettumuse. Tarum seevastu andis üksikasjaliselt ülevaate bandiitide püüdmisest, nagu oleksid Narula süütajate ja mõrtsukate tabamise asjad neile mõlemale võrdselt huvitavad.

Pärast Tarumit tuli Vilbus. «Kas käsin tal Hendrikut hoiatada?» mõtles ja küsis Anneli endalt irooniliselt ning raputas seepeale kindlalt pead. Ei — ja kindel ei! Ta andis oma venna tema saatuse hooleks ega suutnud isegi palvetada. Mingi vahesein oli nende vahele tekkinud. Vilbus pirises aina puudustest ja puudustest, mis tema arvates loodavat ja taastatavat elu otsast otsani täitsid. Et arstidest oli nappus, töötas Andres kahe täispalgalise kohaga, aga palka sai oma arust sellele vaatamata nii napilt, et ta kahtles, kas saab eraprak-

tikata ära elada. Vilbust lõbustasid Viviani viimase-aegsed viperused. Tervishoiuosakond nõudnud haridustunnistusi, aga Vivian läinud ja visanud suure žestiga parteipileti lauale. Ta võetud selle eest büroole ja antud noomitus.

«Aga tööle jätsid,» ironiseeris Vilbus ja lisas: «Tal ju mõningane praktika on. Antud teisele käsk kooli astuda ja töö kõrval kutse omandada. Tema aastais kooli?»

«Tema aastais suudetakse palju,» lõikas Anneli järsult Andrese jutu pooleks. «Ma ei imesta, kui tast saab väga hea arst.»

«Temast?» Andres tegi, et ta ei usu oma kõrvu.

«Temast!» kinnitas Anneli veel kord.

Ühel päeval, kui haige juba üleval jalutas, teatas Andres:

«Tema on linnas.»

Anneli vaatas hirmunult Vilbuse otsa.

«Rahune!» lisas Vilbus. «Ta on kaitstud.»

Ta tahtis küsida, kus Hendrik end varjab, aga kartis, sest seina taga võidi kuulata.

«Sind kirjutatakse homme välja. Oleks loogiline, kui kasutaksid mõnda aega — minu külalislahkust. Ma muide ei ela halvasti. Ääsid laenasid korterisisustuse. Loodan, et minu juures on sul mugav,» jätkas Vilbus lakke vahtides.

See ettepanek oli Annelile mõnevõrra ootamatu ja sellepärast väga ebamugav. Ta vaikis ega vastanud. Vilbus aga tõlgendas seda kui nõusolekut ja jätkas:

«Ma loodan, et sa ei pettu, Anneli Tennof.»

«Teed endale tüli,» keeldus Anneli ja lisas viivukese vaikimise järel: «Ma lähen Narulasse.» See oli nii kindlakõlaliselt öeldud, et Vilbus jäi vait.

«Miks?» küsis ta pika vaikimise järel.

«Miks peaksin sulle, Andres, haiget tegema?»

«Sina mulle haiget?»

Anneli kõneles nüüd tõtates. Ta hääl võbises:

«Anna mulle andeks, kallis. Me oleme lapsepõlvesõbrad. Kunagi ammu olid sellel sõprusel vist nooru-

sele omased romantilised varjundid. Aga tead ise, kuidas elu meid lahku viis... Meil on olnud kummalgi omad teed. Need kulgesid kõrvuti, aga ei ristunud. Ja nüüd on hilja, liiga hilja. Tean, et olen sulle ebaaus olnud, valetanud. Aga sa ise tavatsesid ütelda, et ausaid naisi polegi...»

«Kas sa tõesti armusid teistkordselt koloneli polkovnikupagunitesse?» küsis Vilbus süngelt.

«Ei, seda mitte!»

«Siis ma ei mõista sind! Ei ole vist kunagi mõistnud ega mõista iialgi!»

«See on nii, Andres! Ja mis parata!»

«Ega's ometi, ega siis ometi punane vallavanem?» küsis Vilbus uskumatult. «Kiigari Liselotte kõneles pikantse mokakõdiga, et sa hullutad Tarumit. Mis ta sulle pakub? Usun, et sul on parem maitse.»

Anneli ei vastanud. Soovimatus suunas arenev jutt sundis teda valvsaks ja ettevaatlikuks.

Andres alustas uuesti eelmist teemat.

«Tema tahtis sind näha! Käskis kutsuda,» kogeles ta.

«Mina teda mitte!»

«Mis talle ütlen?»

«Aga niiviisi vastagi! Mina ei taha teda praegu näha! Ja punkt!» teatas Anneli eneselegi ootamatu südidusega.

Vilbus seisis läbipekstud penina tema ees.

Vaadeldes Andrese valgeid, ravitud küüntega käsi, meenusid Martini soonised karukäpad. Allapoole viltu, pondunud suu tuletas võrdluseks meelde Tarumi alati kauni naeratuse. Ja selle, mida Andres oli aastaid klaninud ja mangunud, omandas Martin tormikeerise valutusjõuga. Anneli sulges silmad ja tundis tema kaitsvat lähedust. Ning ta taipas kõigi meeltega, et tagasiteed olid ära lõigatud.

Järgmisel hommikul helistas Anneli Ovsjannikovile ja tabas viimase telefonitoru otsast.

«Vii mind koju!»

«Just nii, seltsimees ülemus!» kõlas naljatlev vastus. «Viin su koju. Narulas on asjad pahad. Uued kokad jätavad rahva nälga. Liirika käis komitees kaebamas, et varastatakse. Lake olevat vedel.»

«Ahaa — paras talle!» rõõmustas Anneli. «Aga mind solvas sügisel tangude tagasitoomisega.»

«Mis kellaks käsid treppi ajada?»

«Mitte siia! Tahaksin pisut linnas ringi vaadata. Ma tuleksin, kui võib, sinu juurde osakonda...» Anneli nimetas kellaaja.

«Just nii, ootan osakonnas,» lubas Ovsjannikov lõbusalt.

Seejärel palus Anneli end Metsise korteriga ühendada ja leidis Aino kodunt.

«Tahtsin sind tänada ja su raamatud tagasi anda. Nad lasevad mu täna koju,» seletas ta Ainole.

«Tule mulle külla!» kutsus Aino.

Metsised elasid üsna mugavas kolmetoalises korteris. Anneli tajus aga seal erilist, temale võõrast hõngu, mis tegi araks. Omal ajal usaldas Aino Annelile kui abielus ja elutargale naisele oma mured. Nüüd olid osad nende eneste tahtmata vahetunud. Aino näitas poega ja tundus emana nii ülevalt õnnelik, et Anneli teda pisut kadestas.

«Ma tahtsin su nägu näha,» kõneles Aino teed pakkudes. «Kartsin, et jääd armiliseks. Meie eas tahetakse veel meeldida. Muide, kuidas sulle su Halin uues vormis tundub?»

Anneli kehitas õlgu.

«Te ei leia vist ühist keelt? Aga miks? Teil on tütar. See peaks küllalt tugev side olema?» Aino näis seda küsides järelemõtlik.

Anneli põikles otsekohesest vastusest ja ütles:

«Marie-Louise on isaga suur sõber.»

«Seda enam peaksid end salgama. Tea, et Halin on pika tee maha käinud. Ta oli vana kooli ohvitser. Paljud temasugused pöörasid püssitikud rahva vastu, Halin oli aga nende seast, kes, muidugi omal viisil, jäi kodumaale truuks.»

Anneli jaatas peaga:

«Nii see on, aga...»

Aino tasandas hääle salatsevaks sosinaks, nihkus Annelile lähemale ja jätkas: «Ma ei peaks sulle seda kõnelema, aga mis parata, oleme lobamokkade sugu. Mehed klatšisid sind kord siin. See oli siis, kui Sisas

kohtas Narulas Halinit. Makarov, Sisas ja Harald istuvad vahetevahel õhtuti teetassi juures. Sisas ütles, et Tarum olnud kui vihane kalkun.»

Anneli naeratas ebamääraselt.

Aino usutles:

«Miks siis? Ega sa talle ometi midagi tähenda?»

Ta tahtis pihtida ja alustas:

«Ja kui tähendan?»

«See on uskumatu. Aga tema sulle?»

«Niisugused tähendamised on harva ühepoolsed!»

«See on hullumeelsus!»

«Miks?»

«Sina oled abielus, tema on abielus. Ei, ma ei usu! Sa teed nalja. Muidugi, Tarum võib sind hea pilguga vaadata. Tal näikse kaunis keev loomus olevat. Aga sina oled kasin ja kaine...»

Õhetavale näole levis range naeratus:

«Mina kasin ja kaine? Miks sa mind pilkad? Kas ma olen oma elus ainust mõistlikku sammu astunud? Ei vist! Ja alati viivad mingid nägematud jõud mind ümbruse ja olukorraga vastuollu. Sa tead, et minust võib kõike oodata...»

«Ära musta end, Anneli. Meil oli ühine noorus... Mõtle, et su mees tuleb Punaarmeest. Missugused lahkhelid teil ka olid, need tuleb unustada. Sul peab abikaasalikku järeleandlikkust jätkuma... Mis puutub aga Tarumisse, siis selle küsimuse lahendab arvatavasti tema naise saabumine...»

Kui Annelil olid olnud kindlad kavatsused Ainot usaldada, siis viimatiöeldu tegi selle võimatuks.

«Võib-olla!» möönis ta nüüd juba oma tundeid varjates.

«Kindlasti! Räägitakse, et Tarumi naine on iludus. Ja noor. Sõja-aastate lahusoleku järel algavad uued mesinädalad. Sina aga lähed oma Halini juurde ja hiljem meenutate vana sümpaatiat kui ilusat ja huvitavat nalja.»

«Kõik võib olla! Me lahkusime Haliniga peale tema siinkäiku sõpradena.»

Aino tõlgendas viimatiöeldut omamoodi ja hüüatas:

«Vaat kui tore! Rahu taastab need haavad. Eks ole?

Ja selgitab vahekorrad! Nad muide kiidavad sind töös. Ära mine uhkeks, aga vahel on hea, kui tead, mis sust mõeldakse. Aga su mammiga ei olda rahul...»

«Mis parata — muti jääb selleks, kes ta on... See peab väga tugev torm olema, mis tema tõed kõigutab. Aga nende tõdede taha ei jää rinne seisma!»

«Aga kas vennast ka midagi tead?»

Anneli raputas tummalt pead ja tõusis minekuks.

Ääside juures sattus Anneli uuele Marie-Louise'i ja tema perenaise vahelisele tülile. Vanaproua nõudis, et ema annaks tütrele mitte vähem kui keretäie. Tüdruk toonud punase kaelaräti koju.

«Mis siis sellest? Isa on ju Punaarmee ohvitser,» kaitses ema tütart.

«Sellisel juhul ütlen korteri üles!» hüsteeritses Ääsi-proua.

Anneli ei lasknud sellist ettepanekut kaks korda teha. Ta jäi veel üheks päevaks linna ja leidiski uue korteri, sellele vaatamata et proua asja tõsiseks minnes hoolega keelama hakkas.

Päev peale Anneli kojujõudmist kutsus Emilie tütre Vana-Valgepõllule.

Anneli sattus Hendrikuga vastamisi. Viimane oli tigedalt etteheitev.

«Andres kutsus sind, aga sina lasksid ülbelt jalga. Pea meeles, et ta pole poisike, vaid meile vajaliku seisukohaga mees, keda sul tuleb arvestada. Te peate kohtuma. Mis laadi need on, seda ma ei kavatse ette kirjutada. Aga üldmulje olgu, et te olete sõbrad, kes vahetevahel teineteise seltskonda igatsevad. Meil seisavad ees suured teod...»

«Uued tapmised, röövimised, põletamised,» torkas Anneli.

«Proua, sa ei räägi sellest niiviisi!» keelas Hendrik.

Anneli pilas:

«Kuidas ma siis rääkima pean? Kas Eesti isamaa «päästmisest»?»

«Anna-Mia Tennof, sinuga ei naljatata,» hoiatas Hendrik. «Riskisin ja tulin siia. Sa ajasid linnas kohtumise nurja. Andres ütles, et tal on võimatu sinuga mõistlikku juttu ajada. Mis on lahti? Ma ei usu, et oled

nende propagandast nakatunud, kuigi see on olnud polkovniku ja nõukogude vallavanema näol su voodis. Räägime rahulikult ja mõistlikult. Ma nõuan sinu koostööd.»

Hendrik oli lambivalgel vahakollane.

Anneli pahvatas: «Ma ei salli röövimist ja põletamist.»

Hendrik seletas tõsiselt, veenvalt:

«Narrike! See on üks osa võitlusest. Peaksid selle pärast uhke olema! Kas sa arvad, et punased lähevad siit heaga välja? Meie jõud ei küüni praegu avalikult nende vastu, sest eesti rahvas ise pole terve ja läheb liimile. Aga me peame õigete isamaalaste rahulolematust näitama ja välisabile lootma. Välisabile ja rahvusvahelise olukorra kujunemisele. Kumb meist tahab nõukogusid? Ei kumbki! Aga mis me pisiasjade pärast nääkleme. Vilbus võib sulle mehena vastuvõtmatu olla — kurat teid, naisi, teab ja mõistab. Aga suvel magasite ühe öö minu teada koos . . .»

Anneli raputas eitades pead.

«Noh, võib-olla eksisin, aga see ei muuda asja. Sa pead temaga kohtuma, ja sageli. Tema annab sulle mõne teate, käsu, sina toimetad need edasi. Sest Kiigari-tohmani kinnivõtmine muutis olukorra halvaks. Aga Tarumi ees mängi võrgutajat. Mida enam teda vaos hoiad, seda parem. Katsu teada saada, kes Vaarile Johannese kätte juhatas? Kas Minna lobises? Ta ei võinud teada. Aga meie ring tilgub läbi.»

«Teie ring on siis õige hõre?» ironiseeris Anneli.

«Vaheta tooni,» vihastas Hendrik, kes oli kogu aeg väga närviline.

«Ei, vennas! Mis puutub röövimisse ja süütamisse, siis neis asjus on sul asjata minuga kõnelda. Isamaa asjad peavad ausad olema. Põletajate ja röövlite isamaa? Mõrtsukad ka . . . ja valerahategijad . . . siis saaksime täieliku kollektsiooni. Teie süüdatud tuli põletas ka mind.»

«Mis sa jooksid kui loll hani tulle?»

«Et kustutada.»

«Aga oleks vaja olnud lõõtsa tõmmata!»

Anneli tõusis ja jäi venna ette seisma:

«Meie arusaamised elust lähevad lahku ja ma hakkan kahtlema, kas olemegi õde-venda. Teie pärast jäi sõjaväeosa terveks päevaks leivata ja sai kuivikuid. Ning kaks inimelu... Puujalaga vallasant ja paranejate pataljoni sõdur... Kas sinu enda hinnangus ei ei kõla teie vägitegu viletsalt, mannetult ja häbistavalt? Sa kõneled rahvatasujatest. Aga kellele te siis tasute? Mille eest? Vabaduse kaotus? Aga kuhu see vabadus siis kadus?»

Hendrik kohmetus, püüdis naljatada:

«Anna-Mia, sa kõneled nii, et lähed homme üles andma.»

«Tead, et ma ei suuda seda teha! Palun sind, kallis vend, palun isa nimel, kelle sakslased tapsid, pööra sellele elule selg ja tule metsast välja.» Anneli astus vennale lähedale-lähedale ja tõstis anudes käed.

«Kui meil poleks sind vaja, kui sa poleks mu ema tütar, siis saadaksin su mättasse...» surus Hendrik läbi hammaste. Selles sõnas oli nii palju metsikust ja halastamatust, et Annelil hakkas kõhe.

«Mind mättasse?» küsis ta värisevi huuli.

«Nende juttude eest on mätas paras koht. Hoia end, sõsararaas! Meie otsustame praegu Eestimaa saatust. Sina, kes sa nii palju tead, lööd kõhklema? Hoiatan tõsiselt, Anna-Mia Tennof. Nüüd istu ja kuula mind! Sa teed kõik, mis käsin, ega vaidle enam vastu. Me ei küsi, vaid paneme su tahtma...»

Anneli puhkes alistunult nutma.

XX. TALIHARI MURDUB

1

Nõukogude sõjavägi jälitas vaenlast kaugetel teedel. Lehtedes vilksatasid niisuguste linnade nimed, nagu Neustettin, Breslau, Komorno Doonau kaldal. Deutschlandsender küll kinnitas, et Hitler ei loovuta mitte mingi hinna eest Budapesti, aga seegi lubadus jooksis

tühja ja Tarum teatas ühel koosolekul Narula rahvale, et Ungari pealinnas likvideeriti sissepiiratud vaenlase garnison. Punaarmee rühkis Viini poole. Last oli paar nädalat tagasi käinud Kloogal, kus eesti korpuse allüksused peale Saaremaad hinge tõmbasid. Tagasi tulles usaldas ta Tarumile, et seal ollakse ratastel. Temagi pere pool juba Lätimaal. Teine pool sõidab varsti järele.

Kõikjale tekkis sõja lõpu eelaimus.

Tarum ja Uue-Valgepõllu Jaan higistasid aga oma rindel külviplaanide kallal, esimene andumuse ja teine jonnaka vihaga. Esmalt koostati taludes eelplaan. Sellega oli Last ülimal määral rahul. See oli talle selge ja arusaadav. Siis aga asuti eelplaani valla üldisesse ülesandesse mahutama ja kõik pöördus peaga allapoole, jalad harkis üleval. Külavolinikud tallasid talude vahet. Kaera ja otra oli planeeritud enam kui nisu. See oli seemne pärast, sest Narulas peeti üldiselt vähe saiajahutera. Tarum tahtis nüüd asjasse pööret tuua. Et seemet teada polnud, tõmbaski Lastil tuka turri.

Kantseleis istusid nüüd juba neli kirjatöölist-sekretäri. Nad vehkisid talundeile kätteantavaid külvikohustusi. Varblane tõi oma külviplaani vallamajja Tarumi lauale ja küsis suvinisu seemet. Last sõimas Linnukese näo täis, sest ta teadis, kui palju Kustas vehkis Köstrilt nisu. Jaan kavatses temalt kahele uusmaasaajale koguni laenu pressida.

Täitevkomitee pidas ülepäeviti instrueerimis- ja aruandekoosolekuid. Tarum teatas veel pidulikumalt kui Budapesti võidust ja Krimmi konverentsi tulemustest adraterade, vedruotste, piide ja muu remondimaterjali saabumisest.

Vaari vehkis teises vallas asuva masina-traktorijaama vahet. Temaga olid toimunud märgatavad muudatused. Uued musta nahaga peatatud ja tallutatud vildid kõpsusid käies. «Sa ütle Metsisele, et ma annan saabaste asjas talle silmad ette. Ise ei julge,» soovitas Vaari Tarumile. Ent viimane vaid mühatas mingi arusaamatu vastuse ega võtnud vaevaks sel teemal pikemalt jutelda. Ta ei pannud isegi tähele, et Vaari nööbid olid tibensi-tobensi, nagu ta ise ütles. Mehe muutumisest oli näha,

et Köstri saunaaknal oligi puhkenud Vaarile pelargoonium. Seal oleks nagu alanud vaikne ning väga soe kevad.

«Mismoodi ma siis nüüd sinuga siin elama hakkan?» hädaldas küll Minna. «Kui läheks õige Kiigarile tagasi!»

«Lori!» põrutas Vaari. «Või Kiigarile tagasi? Ei passi saunas elada? Kui keegi sulle midagi ütleb, küsi mis see tema tegu on. Keera kannapealt ringi ja tule tulema! Pikemalt seletan siis juba mina. Asjad võiks aga Kiigarilt ära tuua. Mis neist Lotale jätta! Juku vara kuulub rekvireerimisele. Ta on ju bandiit ja tulesüütaja, aga ega's seal vaid tema oma . . .»

Minna vesistas silmi, nagu teeks talle kõigest hoolimata Juku bandiidiks nimetamine mõningat valu. Vaari noomis küll, aga see ei aidanud nii ruttu.

«Ühte voodisse ei pane mind Jukuga enam ükski maailma vägi ega jõud, aga kahju on ikkagi,» halises Minna.

«Käigem Kiigaril asjade järel. Muidu sajab meil siin iga päev vihma. Toogem, mis sinu oma. Sul on sellele õigus. Ja püssi võtan kaasa . . .»

«Lased Lota maha või?» kohkus Minna.

Vaari ähvardas poolnaljatades ja pooltõsiselt:

«Kui kallale tuleb, siis ei kingi!»

«Ui, ära seda tee!» anus Minna. «Ähvarda mis ähvardad, aga tappa ei tohi. Surm on jumala teha, tema meelevald. Need, kes teise elu vastu käe tõstavad, ei jää karistamata. Ma olen seda elus alati tähele pannud. Olgu see aeg pikk või lühike, aga pärisosa tuleb alati kuhjaga kätte.»

«Noh, siis fašistid saavad et koliseb!» kinnitas Vaari. Minna noogutas nõus olles.

2

Köstri elu tegi Minnaga täispöörde. Saunalava lõhuti maha. Kerisekivid kanti õue. Minna ladus osavana igas tööst korstnajalast lõhutud tellistest pliidi. Vaari tõi torujupi suitsu korstnajalga juhtimiseks. Esik korraldati kantseleiks. Seal olid nüüd suur laud ja taburetid.

Saun muutus voodi, kummuti, linakeste, põrandariiete ja kummipuu tõttu Vaari silmis nagu pühapaigaks. Ta rookis jalad nii hoolega puhtaks, et Minna kartis saapataldade pärast.

Õhtuti, kui ahjust hapukapsalaar lauale tõsteti ja piimakruus Vaari nina ees valendas ning Minna teisel pool lauda sukka kududes istus, oli punkti peremehel tunne, et sõda on otsas ja igavene õnnis rahu maa peal. Ta harjus õige pea sellega, et Minna teda söötis ja ise hiljem sõi. Omad inimesed — ühed noad, taldrikud, pole kahtesid pesta. Valge kohendatud voodi muutus teiseks harjumuseks, millest ta ei kavatsenud kunagi enam loobuda. Sellises olukorras oli Vaaril hobuse töövõime. Minna õpetas kõrvalt. Adrad ja äkked olidki ligadi-logadi, rangid, leid katkised. Mis siis veel vankritest kõnelda! Ühel olid kõik neli ratast igaüks ise paarist. Aga Metsis pommitas kevadkülvi ettevalmistamisega. Varblane käis esimesena künnipaariks teist hobust küsimas. Vaari märkas, et Kustast huvitas Minna-küsimus hobuseküsimusest enam. Mehe keel kiheles, aga julgust jäi vajaka ja ta lahkus punktirahva elu-olu lähemalt teada saamata Köstrilt.

Veebruari lõpupäeval sai Vaari kutse büroole.

«Mis nad sust tahavad?» kibeles Minna küsida.

Vaari vastas poolnaljatades, poolsüüdlaselt:

«Pähe valada, otse lagipähe!»

«Tule jumal appi! Mille eest?»

«Töö pole korras. Kevadkülv pole ette valmistatud. Ma pean uusmaasaajaid ja kehvikuid igakülgselt abistama, aga praegu pole ühtki rakmepaari nii korras, et lase õuest välja.»

Minna tunnetas Vaari süüd ja soovitas siiralt:

«Tee siis korda!»

«Hea ütelda, tee korda!» pahurdas Vaari. «Katsu sa teha, kui iga asi lõhutud. Puruks teha on hulga kergem. Hobustest ütlevad ka, et kõhnad, aga Metsis ise annab ühe käsu teise sabas, et nii- ja niipalju regesid olgu metsaveol. Ja sel tööl veel lõppu paistmas pole! Ma söödan, aga metsatöö võtab loomadel ikkagi võhma välja. Vana Varblane on ka üks sunnik. Ta pakkus mulle eile oma kronu ja palus kõrbi mära vastu. See ju sõja-

väe täkuga paaritatud ja toob varsa. No ütle, kas on hullul aru.» Vaari raksatas mõlemad rusikad vastu lauda.

Aga Minna ei kaitsnud, vaid lisas omaltki poolt puudusi:

«Laut on ka vilets, sõimed pole paremad! Ega's töö neid üksi kurna. Hobused sõtkuvad heinad sõnnikusse ja ei saa kõhtu täis, sellepärast jäävad kõhnaks. Külm teeb omalt poolt liiga. Lauda peale võiks rukkipõhu kuhjad vedada. See annaks hulga soojust juurde. Sõimede parandamine pole ka kunsttükk. Ma olen neid meil kodus Kiigaril küll ja küll kohendanud. Selle võiks küll enne seda bürood korda teha, siis neil pole sellepärast midagi ütelda. Ja seda riidlemist ei tohiks ka paljuks panna, sest see on küll väga õige asi. Kui tallis paar päeva õiget töötegemise moodi mütata, siis tulgu, kes tuleb vaatama, võid uksed valla lüüa, et olge nõnda lahked.»

«Kuule, Minna, sa kõneled justkui Metsise büroo-otsus.»

Minna naeratas ega mõistnud, kas see oli kiitus või laitus.

«Ega's see vale ole,» lisas ta julgemalt. «Võtame kätte ja teeme kahe mehega enne bürood kõik korda. Aga nüüd — tead, kui oleksin peremees, siis ma ei kannataks seda asja ka välja, vaid valaksin tüma otsaga. See sinu sepp... Punktist saab palka, aga pool päeva teeb muud tööd. Justkui laisk moonamees — siis liigutab, kui peremees nina ette tuleb. Ma annaksin talle sinu asemel jaopärast töö kätte ja ütleksin, et selleks ja selleks ajaks on tärmpäev ja olgu valmis. Muidu palka ei näe.»

«Su pea jagab!» kiitis Vaari.

«Kes mind siis Kiigarile oleks võtnud, kui oleksin pururumal olnud. See on Metsisest väga õige, et siiagi vaatama ulatab. Seda bürood on sulle väga vaja. Kuripatt, kas siis niiviisi võib?»

Vaari kuulas ja torises:

«Kuule, mutt, sa oled Metsisega paras paar!»

«Kõnelen, mis õigus. Viska teised riided selga ja lähme talli! Mis seal siis veel oodata! Teeme ära ja siis

võid kerge südamega büroole minna ega ole vaja lagipähe valamist karta! Ümberaelemine tuleb vähemaks jätta ja enam tööd teha. Kevadeni on maailmatuma aeg. Taliharigi alles murdub. Põllule mineku ajaks saad kõik korda. Tuleta meelde, sa oled sel nädalal neli päeva küll vallamajas, küll linnas tõmmanud. Siis tuled koju, keel kui ümberhulkujal koeral vestil, sõimad, peksad rusikaid vastu lauda, asja ees, teist taga. Me tegime Kiigaril niiviisi, et võtsime kõik asjad kokku ja ajasime ühe käiguga ära.»

Õhtul, kui nad pärast mõlemale mehist põhuvedamist sängis liikmeid sirutasid, küsis Minna naeratades:

«Kas sooned valutavad?»

«Ei saa siin midagi aru!» vastas Vaari ega tundnud tõepoolest väsimust. Tal oli niisugune tunne nagu pärast kümne-kilomeetrilist võidukat partisaniränna kut. Kohendatud ja korras tall võrdus vaenlasest puhastatud külaga.

«Homme ajan su hobusesöötmiseks üles ja kohendame sõimed. Seda annab õhtuni teha. Tallimehed tulgu ka. Sõnnik vaja ära loopida. Muidu ei saa sõimi kätte,» arutas Minna asjalikult, puges hästi Vaari külje alla ja sosistas: «Ma käisin ämmaproua pool. Ära sa pane pahaks, aga viisin talle poole sellest suhkrust, mis sa sõdurite käest kartulite vastu vahetasid. Muu paremaga polnud talle kenale inimesele ju maksta. Tangu ei tihanud anda. See veidi prosta . . .»

«Mis sa seal käisid?» küsis unerammetuses mõnulenud Vaari elavnedes.

Minna pihtis häbelikult:

«Mis need naised seal ikka käivad! Hamba- ja varbavaluga ei minda . . .»

«Noo!» hüüatas Vaari ja sai alles hulga aja möödudes jätkata. «Mitte ei suuda uskuda, et mul ka on kunagi oma poeg. Aga nüüd sa pead ennast hoidma! Põhuvedu, koormate tegemine . . . Kuule, naine, sul pole aruraasugi peas. Kes sellises olukorras tööd teeb? Sa teed endale häda. Ei maksa naljatada. Ega's sa kahekümne aastane ole. Homsest sõimetegemisest ei tule midagi. Nüüd ma ei luba.»

Minna naeris heldinult, peites silmad patja, ja sosistas: «Mis küll vallarahvas ütleb? Vana naine ja jooksen sohki!»

«Kuis sohki?»

«Pole laulatatud ja saan lapse.»

«Seniks kui poiss pärale jõuab, oled auga mu proua.»

Minna kõneles õnnelikuna:

«Ei see töötegemist takista. Tunnen, et jõudu on juurde tulnud. Mis mul viga on? Söögiisu muudkui tõuseb, südagi ei läigi ja võtab kõik leemed ja lakked vastu. Üleeile tahtsin terve kausitäie hapukapsast nahka panna. Kohe niisugune hapukapsa tahtmine, et kuidagi ei saa piiri pidada. Näpud lähevad vägisi kaussi. Sest ma taipama hakkasin, et nüüd on hull lahti. Ei tahtnud sulle enne nimetada, kui päris kindel. Kartsin Liisa-prouale kõnelda, aga tema nägi kohe näost ära ega ütelnud muud kui et: «Soovin kogu hingest õnne!» Mul langes kui kivi südamelt ja kõnelesin talle kõik ilusti ära. Tema ütles, et «vahva» ja «õigesti tegid».

Kuigi Köstril jõuti büroopäevaks kaunis paljuga valmis saada, saatis Minna Vaari kõheda südamega teele. Üksnes Vaari rahulik olek ja jahedus eelolevate sündmuste suhtes hoidsid tema silmad kuivad. Vastasel korral oleks räästavesi ojana voolanud, sest Minnal ei läinud süüeski meelest, et Vaaril seisab büroo ees. Et ta sellest alatasa kõneles, sõnas Vaari:

«Mis see siis ära ei ole? Ega's nad pole seal pahad. Kõik omad poisid.»

Seegi lohutas Minnat poolikult.

3

Päeval, mil maakonnakomitee bürool arutati Narula kevadkülviks ettevalmistamise küsimust, oli peaaegu terve valla-aktiiv linnas. Käosaar ja Vaari kohtusid propagandaosakonnas, Vaari ja Tarum Metsise kabineti ja bürooruumi suures eestoas, kus masinakirjutaja tippis lõputuid otsuseid. Volinik Ovsjannikov õiendas ühest osakonnast teise ja täpsustas metsatööde plaani täit-

mise protsenti. Tal olid tihud tohututes taskutes ja Narula metsaplaan metskondade kaupa pealuu sees.

Jaan Last istus vaikselt diivaninurgas ja võõriskles pisut. Vaari laskus lõpuks tema kõrvale ja arvustas möödujaid. Ta jagas kõik maakonna juhtivad töötajad rangelt kategooriatesse: täitsamehed ja memmed.

Kui Sisas uhiuues, helesiniste kantidega vormis paremale ja vasakule tervitades ja tervitustele vastates väga uljana Metsise kabinetti läks, müksas Vaari:

«Vaata, kus sinu suur sõber. Kargasid teisele kallale. Inimesed aga kardavad teda. Sa lahmisid nii, et küll sai. Olnud midagi...»

«Mis inimest peljata!» ühmas Last.

Büroo venis pikale ja Narula-küsimus tuli viimasena ette.

Kõik algas nagu tavaliselt. Tarum seletas sellest, mis tehtud, ja nõudis seemnevilja, adraterasid, sepasütt. Ovsjannikov laitis kaasaruandjana kõik maha ja osutas aina puudustele. Bürooliikmed kuulasid keskendatult.

Sisas ja Makarov istusid vastamisi. Viimane tegi bloknooti märkusi, noogutas heakskiitvalt ja raputas vahetevahel pead.

Metsis oli tumedas ülikonnas, lips ees, nägu tõsine, otsaesine kibras.

Narula hobulaenutuspunkti ülemus istus viikis pükstega, lumivalges särgis, lips ees, üks vildis jalg keksilt teisele risti heidetud. Tema habe oli värskelt aetud, lõug lõhnas kolmekordsest odekolonnist. Pintsaku põuetaskust paistis punane taskurätikunurk. Käosaar hoidus Vaarist kaugemale ja vaatles seda järsku välimuse muutust halvustades.

Metsis rääkis Narula rahvast esimesed sõnad. Ta küll kõneles tunnustavalt, aga ka torises pikalt neljaviie endiselt peremehelt punkti toomata hobuse aadressil. Üks oli nagu õnnetuseks Lota oma ja teiste kohta endised omanikud loomatohtrilt naha mahavõtmise teatise toonud, kusjuures loomade lõppemise põhjuseks on olnud õnnetu juhus. Hobused murdnud jalaluud.

«Kui asjale sisuliselt läheneda, siis kas need hobused lõppesid? Ei! Nad hukati, sest saksa käsilane tahab

teha nõukogude võimule kahju. Valla juhtivad töötajad liberaalitsevad, ei suuda selles näha sabotaaži. Narulas rööviti viljavoor, Narulas rööviti ladu, tapeti inimesed, süüdati maja põlema. Tänu nõukogude inimeste valvsusele ja Punaarmee tõhusale abile jäi ära suurem õnnetus, aga faktid jäävad siiski kisendavateks faktideks. Sellepärast on õige aeg kõnelda revolutsioonilise valvsuse küsimusest... Kuidas ise arvate, Narula mehed?»

Sisas kirjutas midagi paberile ja veeretas Metsise ette. Viimane heitis silmad kirjutisele, sattus ebamugavusse, noogutas vaevalt märgatavalt pead, kõneles seejärel ruttu üldsõnaliselt momendi pakilisematest küsimustest ja kuulutas ootamatult bürooistungi ses küsimuses lõppenuks.

«Partei liikmed jäävad aga veel siia,» lisas ta lakooniliselt, aga ei suutnud sealjuures varjata, et miski teda väga erutas.

Jaan Last tõusis ja lahkus ruumist.

«Lubage nüüd minule paar sõna,» alustas Sisas.

Ruumis valitses selline vaikus, et kärbse lend oli kuulda. Vaaril hakkas ebamugav. Ta rookis põhjalikult nina.

Lembit Sisas kõneles murelikult, aga rangusega:

«Seltsimees esimene sekretär tõstis õigeaegselt üles põhilise, see on valvsuse küsimuse. Me peame meeles pidama, et eelolev kevadkülv toimub teravnenud klassivõitluse tingimustes. Punaarmee võidud kutsuvad nii avalikkude kui ka maskeerunud vaenlaste seas esile äärmise raevu ja viha. Nad püüavad meie tööd kahjustada. Üheks võtteks on röövimine, põletamine. Meil on Narulas niisuguseid näiteid enam kui küllalt. Kuidas arvate, mis peame tegema? Üheks klassivaenlase väga praktiseeritud võtteks on maski pugeda ja selle alt kahjuritööd teha. Selleks teeseldakse tallekest, aga lähemalt vaadates paistab hunt lambanahas. Võtame näiteks Narula hobulaenutuspunkti.»

Vaaril jäi suugi üllatusest ammuli, kui Sisas jätkas: «Kas me saame sealse organiseerimistööga rahule jääda? Kas uusmaasaajad, kehvikud saavad rahuliku

südamega loota, et nõukogude võimu poolt asutatud hobulaenutuspunkt täidab nende lootused? Ei saa! Aga seda punkti juhatab kommunist Vaari, kes on pandud sellel töölõigul vastutama. Meil on õigus temalt nõuda ja me nõuame üksnes head tööd. Ka keskpärasega ei saa leppida. Näeme aga halba, väga halba. Tema lohakuse pärast sai klassivaenlane võimaluse hobuste hävitamiseks...» Sisas vaatas nõudlikult Vaari otsa. Viimane kannatas aga tema pilgu vastuvaidlemisvõimelisena välja. «Aga ma puudutan enne üht valusamat küsimust. Valla täitevkomitee aseesimehe kohale oleme lasknud meile kõigile tuttava Lasti, kelle klassikuuluvus hakkab paistma tahes-tahtmata kahtlasena. Narula töötav talurahvas tõstab mõneti juba ammu tema vastu häält. Ta kohtleb kehviktalurahvast avaliku ülbusega, ei anna neile abi, võtab vahel vabaduse mõnitada ja hirmutada. Kas see pole kaudne rahva nõukogude võimu vastu ässitamine? Või on sellisel talitusviisil mõni teine nimi? Aga meie kutsume tema siia, laseme tal bürool istuda...»

«Lastil on poeg, kaks väimeest ja tütar Punaarmees,» hüüatas Tarum faktilise märkusena.

Sisas noogutas, et teame. Ta ei muutnud aga tooni ja tema pilk süngenes. Murekortsud laubal süvenesid veelgi: «Me ei räägi väimeestest, vaid isast. Ei tohi segi ajada! Selles ehk ongi meie peamine viga. Kes see Last niisugune on? Tugev, kulaklikkusesse kalduv keskmine talupoeg, kes teenis saksa sõjaväes. Seda fakti tuleb väga meeles pidada. Narula viljavoori röövimislugu pole juhuslik nähtus, vaid valvsuse lõdvenemise tagajärg...» Sisas kõneles aeglaselt, iga sõna rõhutades, nagu teistele silp-silbilt revolutsioonilist valvsust õpetades. Kõik kuulasid vagusi ja järelemõtlikkudena.

«Minu teada Last põgenes ja varjas end fašistliku mobilisatsiooni eest,» kaitses Tarum.

Käosaar aga noogutas Sisasile enam kui üks kord pead.

Vaari kibeles oma kohal ja tahtis Tarumit toetada, aga Sisas jätkas:

«Kuidas arvate, kas Last suudab Narulas ohje hoida?

Kas meil on garantiid, et täna-homme jälle midagi ei juhtu, kui me laseme just temal nõukogude ametiasutuses kehvikrahvast solvata. Organid tabasid hiljuti ühe metsameeste kamba liikme Johannes Kiigari... Tuleb välja, et see oli naise kaudu Lasti sugulane.»

Nüüd ei kannatanud Vaari enam, vaid hüüdis vahele: «Meie Lastiga juhatasime tee Juku Kiigari redupaiga juurde...»

Sisas noogutas, et ta ei vaidle vastu: «Aga kas Johannes Kiigari tabamine oli samm edasi võsa rämpsust puhastamise teel? Ei, sõbrad. See mees oleks võinud rahulikult padrikus kükitada, kui küsimus oleks olnud üksnes temas. Aga neid, keda on vaja tabada, meie Last ei suuda kätte näidata, kuigi suurustab.» Ta ei jätnud nüüd Lasti ebaõnnestunud metsameeste püüdmise katset meenutamata. «Ma analüüsin neid fakte, mida me kõik enam-vähem teame. Meil on kinnine parteiorganisatsiooni istung. Meie, kommunistid, räägime omavahel südame tühjaks, kui arvate, et eksin, veenge mind vastupidises. Suurem osa meist on noored töötajad, revolutsioonilise võitluse karastuseta. Klassivaenlane aga on õel ja kaval ning otsib üles meie nõrgad küljed. Lasti täitevkomitees olek tekitab liiga palju pahandust. Tema räuskamine peletas ja hirmutas uusmaasaajat Varblast...»

«Juurdelõikesaajat,» parandas jällegi Tarum, kuigi tagasihoidlikult.

«Ükskõik, kas uusmaa- või juurdelõikesaajat,» jätkas Sisas tasakaalukalt. «Praegu on tähtis see, et ta kaotas usu nõukogude võimu kõikvõimalikku abisse ja loobus maast. Kas see on valla kommunistide ideoloogiline töö ja kelle kasuks ideoloogiline töö? Faktid kuhjuvad liiga. Viga nõuab parteilist hinnangut ning parandamist. Usun, et tänane bürooistung teeb vastavad järeldused. Niisugune on minu tagasihoidlik arvamine. Olen nõus kuulama, mis teised sellest arvavad.»

Sisas lõpetas ega teinud konkreetset ettepanekut. Ruumis valitses elektriseerunud vaikus. Kõik näisid väga mõttes. Tarum aga õhetas nagu keedetud vähk. Kuuldu vapustas teda. Ta tahtis vastata, aga oli nii mõtetega segi, et otsustas vaikida, sest meenusid kor-

raga väga teravalt kõik need korrad, mil ta oli ise Lastiga vaielnud.

Kõigile ootamata palus sõna Ovsjannikov.

«Eelkõneleja seltsimees Sisas naelutas kinni rea väga tõsiseid puudusi. Mina kui volinik selles Narulas ja inimene, kes valda juba vanast ajast tunneb, pean oma kohuseks teatada, et Last oli isegi omal ajal kodanlikus vallavalitsuses abivallavanem. Olen seltsimees Sisasiga nõus.»

Tarum oli otsuse projekti jõudnud läbi uurida ja selle lõpul seisis, et Last tuleb asendada uue, nõukogude võimule ustava seltsimehega. Temale ja Vaarile planeeriti noomitus.

«Kes soovib veel sõna?» küsis Metsis karmtõsiselt. «Ei soovita? Siis ehk lubaksite mulle... Tahan veel mõningat lisada.» Ruumis olijaid valdasid sel minutil Sisasi poolt sisendatud kahtlustused. Viimane ise näis ärevil. See suurendas niigi põnevil õhkkonda. «Me peame selle kõik sisuliselt lahti mõtestama. Esimeses, esialgses organiseerimistöös ilmnenud vead tunnistame enesekriitika korras õigeks. Aga — Narulas tekitab meile rahutust ka teine küsimus — kommunist Vaari personaalküsimus. Seltsimees Vaari, kuna juttu tuleb sinust, siis astu, palun, laua ette.»

Vaari täitis kõheldes käsu ega taibanud algul, mis nüüd temast taheti.

«Lubage alustada sellest, et seltsimees Vaari võitles kartmatult auväärses partisanisõjas. Ta on eluaegne kurnatud talusulane, kellele nõukogude võim on nagu oma liha ja veri. Seltsimehel jääb aga väga vajaka teoreetilisest pagasist. Selle tõttu ilmnevad väikekodanlikud tendentsid — ja Vaari võttis kätte ning hakkas elama kulaku naisega, ehib end kulaku hilpudega ja kaotab kommunisti moraalse palge.»

Metsise kõne erutas Vaari jonnakalt ägedaks. Kui jutt algas «hilpudest», tõusis ta püsti, tõmbas endale aru andmata lipsu eest ja viskas lauale.

Sisasi näol levis halvustav muie, Metsis toksis pliiatsiotsa vastu lauda:

«Rahulikult, seltsimees Vaari,» jätkas ta häält tasan-

dades. «Büroo hindab sinu teeneid, võtab arvesse, et valitsus on sind kahe medali ja lahinguordeni väärilise pidanud. Just sellepärast kõnelemegi nii tõsiselt, võib-olla karmilt. Me esialgu hoiatame! Igal inimesel on õigus perekonna asutamisele. Ent ka siin peame silmas pidama moraalset puhtust. Me ei taha kaotada niisugust seltsimeest nagu sina ja teeme sulle ettepaneku: hinda oma samme parteilisest seisukohast — ja tee sisulised järeldused...»

Vaari tõstis imestusest laiunud silmad. «Sisulised järeldused?» Suu tegi liigutuse, nagu tahaks ta midagi ütelda, aga jäi ammuli.

«Me peame silmas sinu oma kasu,» jätkas Metsis. «Ja partei põhikiri seab maksvusele niisuguse korra, et enamuse otsused on vähemusele kohustuslikud.»

Vaari toetas rusika kalevile ja vaatas Metsisele otse silma:

«Vaadake, kui teie siin nüüd otsustate mulle Varblase Milda naiseks võtta, sest see on teie arvates õige klassisõber, teda te siin kaitsete ega salli, et Last talle tuulvat teeb, siis seda otsust ma ei täida. Võtke ise! Mina pole kommunistist taganenud ega tagane, ükskõik, kelle vanakuradiga elan. Kulaku hilbud annan siin teile hoiule...» Vaari viskas kuue toolileenile, tõmbas valge särgi ühe ropsuga üle pea ja muserdas kokku. Seejärel tulid vildid jalast. Ta seisis ühe sekundi vältel nagu laeva roolimees triibulises madrusesärgis, pilk tuline, musklid pingul, käed võimsais rusikais, valmis kallale kargama.

Tekkis jahmunud vaikus. Lugu oli nii ootamatu, et aheldas sõnad. Üksnes Sisas kõverdas suu, aga Makarovi näole laius muie.

Vaari heitis ruumis olijaile võitlusväljakutse. Ta avas korraks suu, aga ei lausunud sõnagi, vaid haaras kuue kaenla alla ja tatsas sukis üle toa ukse suunas. Ukselink pihus, müristas ta raevunult:

«Naisevõtmise asjas teen endale ise põhikirja — sisuliselt...» ning virutas ukse enda järel paukudes kinni.

Särk, lips ja vildid jäid temast maha.

«Vaat teile poissi!» osatas Sisas põlastavalt.

«Tarum, mine vaata, kuhu ta läks,» käskis Metsis. «Ja võta need . . .»

Tarum võttis Vaari uhked jalavarjud kaenlasse ja toppis lipsu ning särgi põue. Metsis lõpetas kiirustades bürooistungi. Aga Tarumi käsi ei tõusnud Lasti vallandamise poolt. Nii segast tunnet ei mäletanud tema süda ennesõjaaegseid, sõja- ja lahinguelu kibedamaid hetkigi meenutades. Sisasi kahtlustused olid ka teda nakatanud, kuid sügaval teadvuses hakkas neile kohe tekkima küllaltki mõjuv vastumürk. Et aga õhk oli Vaari käitumise tõttu äikeseline, siis Tarum ei tahtnud vastukõnelemisega välku ning müristamist tekitada, vaid otsustas asja uurida.

Et Tarum seisis teiste selja taga, siis Metsis ei märganudki tema vastuhäält.

«Aga teie, seltsimees polkovnik?» pöördus Metsis järsku Makarovi poole, sest kõigile ootamatult ei tõstnud ka tema Lasti vabastamise poolt kätt.

«Ma ei ole olukorraga küllalt tuttav ja jään erapooletuks,» vastas Makarov.

«Kuidas?» ägestus nüüd Sisas. «Enda arvates ma selgitasin.»

«Mõneti kahtlemata. Aga ütlesite, et olete nõus kuulama teiste arvamist. Praegu ma ei saa ütelda, aga uurin ja siis otsustan,» vastas Makarov jahedalt.

Metsis nentis otsuse vastuvõtmisel ühe erapooletu hääle. Tarum astus sammu laua poole:

«Kaks häält erapooletud. Mina ka!»

«Kaks häält erapooletud!» kordas nüüd erutatud Metsis.

«Millal perekond saabub?» küsis Sisas Tarumilt häälega, mille tagamõte oli kõigile teada.

«Omal ajal,» vastas Tarum lahkudes. Küsimus rebestas ja tegi haiget. Kas ka temal tuleb Anneli pärast süüpingis seista? Aga mis parata! Ta armastas teda. Silme ette kerkisid nende vahekorra sajad peened üksikasjad unelmatega, mis tundusid meeletutena, lootustega, mille luhtaminek ette teada. Ning mida kättesaamatumana, hullemana see kiindumus tundus, seda enam ta tugevnes. Ei, see ei olnud juhuslik puhang.

Martin oli ammu endale alistudes selgeks teinud, et nüüd lõpuks oli tema ellu astunud kummalisel viisil tõeline armastus.

«Meie aja muinasjutt! Vaari võttis Kiigari tabamisest osa ja omastas nagu Stenka Razin tema naise. Loodame, et ohverdab lainetele!» möönis Makarov Metsise ja Sisasiga kabinetti omavahele jäädes. «Kuumaks läksime, seltsimehed . . .»

«Soolasime Vaariga üle?» kõhkles Metsis. Ta oli väga väsinud. Silmad punetasid unetusest.

Sisas naljatas hapult, aga tema ilme oli osavõtlik:

«Kuidas võtta! Öeldakse, et terav nuga lõikab kõige valutuma haava. Kuratlikud asjad on need armuasjad!»

Metsis süütas suitsu. Et ta suitsetas harva, siis äratas see tähelepanu.

«Inimene ei koosne mitte üksnes nahast, siseelunditest, lihast ja kontidest. Tal on ka tunded. Need on hellad asjad ja mängivad elus ning tegevuses kui mitte peaosa, siis üsna suurt osa. Kuidas arvate, kas Vaariga poleks tulnud kõnelda ettevaatlikult? Saate aru, et see küsimus jäi kõige peale vaatamata sisuliselt lahendamata. Veel enam! Me harutasime sõlme valest otsast ja ajasime lõnga sassi.»

Sisas kordas veel oma kahtlusi ja kaitses järeldusi, mis ta oli teinud. Nüüd puhkes tema ja Makarovi vahel vaidlus, sest Sisas kinnitas, et kui Vaari seda kulakunaist maha ei jäta, tuleb tema parteilisuse küsimus kaalule panna.

«Kommunistid peavad olema erilist liiki inimesed,» raius Sisas.

«Kindlasti! Aga Vaari ongi eriline, kunagine sulane, partisan. Kas ta peaks olema tunneteta?» küsis Makarov oma musti kulmukaari tõstes.

«Isamaa-armastuse, parteile andumise tundega.»

«Aga lihtsalt armastus? Kas seda teie arvates ei tohiks olla? Mina arvan, et kommunistid ei pea olema nii igavad inimesed.»

«Seltsimees polkovnik, ärgem kaldugem romantikasse. Romeo ja Julia sajand on möödas,» pilkas Sisas. «Kommunisti hing on selge ja puhas. Ma ei kujuta ette, kuidas võib armuda kulaku naisesse!» Ta raputas

täielikus mõistmatuses pead. «Kodanlikud igandid, kodanlik elutunnetamine, võõra ideoloogia pealetung. Ja see Vaari on, mulle tundub, juhuslik element parteis. Väga distsipliinita, kõikuv. Me vajame tänapäeva keeruliste ülesannete täitmiseks terasest inimesi, selgete, kindlate veendumustega.»

«Kust niisuguseid võtta? Selliseid vääramatuid musterinimesi, terasest? Me kõik oleme luust ja lihast,» sõnas Metsis.

«Ja mina arvan, et Vaari ongi terasest. Mulle ta meeldis,» möönis Makarov järelemõtlikult.

«Te ju nägite, kuidas Vaari käitus? Ja meeldis?» üllatus Sisas.

«Kui poleks olnud minu sõnavõttu, ei oleks Vaari nii käitunud!» tunnistas Metsis.

«Kah õige!» kinnitas Makarov.

Sisas muutus rangeks:

«Veider enesesüüdistus! Ma olen kümme aastat büroodel ja pleenumitel istunud, aga esimest korda nägin, et keegi ajab vildid jalast ja tõstab büroolauale. Tal oli paarsada hinge all. Teisiti tema käitumist ei seleta. Ja talle sai veel vähe öeldud. Andku oma elule õige, parteiline hinnang. Siidkinnastega ei taasta sõjahaavu ega paranda neid suuri purustusi. Ja üldse, seltsimehed, võtke minu nõu kuulda — ärge pange südant mängu. Siin, äsja okupatsiooni alt vabanenud territooriumil tuleb i g a inimest hoolega luubi all uurida. Kedagi ei tohi usaldada, kui ta ei ole endine puht talusulane või tööline. Keskmiktalupojad — noh, nendega nähti mujal ja näeme ka siin häda. Imestan, et seltsimees Makarov on selle unustanud. Ja Last ei hakanud mulle juba alguses meeldima. Lapsed armees, sellele liimile läksin minagi. Tunnistan oma viga. Tehke teie ka seda. Selles vallas on nagu katk naiste näol meeste kallal... Aga tundub, et me oleme täna teinud tubli tüki tööd Narula olukorra parandamiseks.»

Sisas sirutas pikast istumisest kooldunud jalgu, pistis pükste tagataskust relva kuuetaskusse, tõusis ja soovis head ööd.

«Kas sulle, Harald, ei tundu, et meie armas Sisas

on pisut arg mees? Ta kardab ja kahtleb igal pool vaenlast, unustades, et saja õige seas on kõigest üks või paar kõverat,» tähendas Makarov, kui Sisas oli läinud. «Minu käsi ei tõuse Vaari parteist väljaviskamise poolt. Ja kui teie seda kavatsete, hääletan vastu. Tahan tema naist näha. Kas siis teie ei näe, milline jõud selles mehes peitub? Ta on nagu rünnakrood. Naine näib olevat tema nõrk koht. Ei tohiks asjata solvata. Armus mees — aga võib-olla ei olegi vääritu naine. Me ei ole teda oma silmaga näinud, aga loobime epiteete.»

Metsis jalutas, käed seljal, piki kabinetti:

«Ma umbes tean seda Minnat. Ta naiti rikkale, aga kohtlasele perepojale...» Tema sügaval koljus istuvaid silmi varjutasid sinkjad rõngad. Kõrvalt vaadates jäi tunne, et Metsis tõmbab koormat.

«Umbes on pool asja. Kas kõnelnud oled?» uuris Makarov.

Metsis raputas pead.

«Õpime enne teise väljavalitut tundma ja siis asugem laitma või kiitma. Lastiga on ka kaks otsa. Ei, sekretär ja sõber, meie ei parandanud täna Narula tööd. Sisas eksib. Kas ta pole mitte solvunud, et Last talle kord külge hakkas? Ning kas see poiss, kellelt klaver ära võeti, ei vea vanale Lastile vingu? Mina sinu asemel ootaksin natuke selle otsuse laialisaatmisega. Kaks bürooliiget jäid erapooletuks. See on signaal, et otsus pole veel päris küps.»

Metsis nõustus Makaroviga ja otsustas:

«Arutame Narula olukorda uuesti. Niikauaks muretseme selguse...»

4

Tarum tuli tagasi, Vaari vildid kaenlas.

«Noh?» küsis Metsis muigamisi. Asi oli kõige peale vaatamata väga koomiline.

«Jaama puhvetis!»

«Jõudis?»

«Ju siis jõudis!»

«Mis ta ütles?» uuris Makarov.

Et mõlemad naeratasid, otsustas Tarum olukorda avameelselt valgustada:

«Et lahendab sisuliselt naisevõtmise küsimust.»

«Paljajalu?»

«Ta võttis varna alt seltsimees Metsise kalossid. Tehniline sekretär on eesruumis pabinas ja kardab, et saab peapesu. Ta oli keelanud, aga Vaari ütelnud, et need hoiavad ehk paremini õigel teel. Ma nõudsin kalosse tagasi, aga ta ei lasknud suudki lahti teha, vaid seletas, et proovib, kuidas need teda õigel teel hoiavad.»

«Kas ta on väga purjus?»

«Parasjagu!»

«Peab tema juurde minema. Ta peab tundma, et oleme ta sõbrad,» sundis Makarov.

«Lähme! Ma tahan kalosse kätte saada!» otsustaski Metsis, aga kõik kolm said aru, et kalossid pole momendil Metsisele üldse tähtsad.

Kesköine linn tuksus sõjatagala rahutus unes. Patrullid jalutasid paarikaupa tänavail. Aknad mattusid pimedusse. Ei kuskil tulejuga. Helgiheitjate haarded kammisid kindlate vaheaegade järel taevast. Varemed ja varemed — kahel pool tänavat, ees ja taga, nende vahel üksikud terveks jäänud majad. Jaama piirkond sai vabastamislahingutes rängalt kannatada. Asfalt oli auklikuks kulunud, koristamata lumi moodustas kahel pool kõnniteedel valle. Kunagise jaamapuiestee kastanid seisid räbaldunud kroonokstes, mürskudest pilbastatud tüvedega kahel pool teed nagu invaliidid karkudel. Raudteel tossasid rongid. Ešelon andis pika, läbilõikava vile, vedur tõmbas vaguniterivi liikvele ja rühkis rinde poole . . .

Puhvet asus madalas, laeni täis tossutatud barakis. Ennesõjaaegse ilusa jaamahoone kohal mustasid korstnajalad ja lumme tuisanud müürid. Jaamapuhvetis külitas seina ääres kottidel ja pampudel nende päevade kirju reisiseltskond: väeosadele järele tõttavad sõjaväelased, vanemad mehed, naised kimpsude-kompsude ja pampudega. Ühe niisuguse kamba ees pidas Vaari sel minutil, kui Metsis ees ja Tarum Makaroviga tema taga puhvetisse astusid, ägedat kõnet:

«Teie, prouhjenid, olete näinud ühte maad, aga vaadake, mul on mitu läbi käidud ja üle vaadatud. Venemaal on samasugused memmed kui teie, veel paksemad ja punaste põskedega. Nälginuid juhtusin sakslaste juures nägema. Sõja tõttu polnud mett leiva peale panna. Kust sa seda võtad, kui fritsud imesid kärjed tühjaks. Munad ja peki panid, saatanad, ka pintslisse ega saanud täis. Muudkui anna veel ja anna veel! Kust neile anda, kui omalgi kasinalt käes. Kutsumata külalisega on ju alati häda. Keegi pole aga fašisti Venemaale kutsunud. Eestimaale ka mitte. Ise tuli ja ise teeb sääred. sest hännaalune läks kuumaks. Te ütlete, et eestlased surid Venemaal nälga — aga mis ma teil olen? Hiinlane või? Olin Venemaal ega surnud nälga. Nõnda et, prouhjenid, kõnelge seda, mis te teate ja oma silmaga näinud olete. Mida täpselt ei tea, sellest pidage pudrumulk kinni!»

Silmanud Metsist, vaikis Vaari poolelt sõnalt, taganes leti äärde ja võttis ka nende vastu härjavõitleja poosi.

«Lähme minema!» kutsus Metsis.

Vaari kuulas sõna ja järgnes õue.

«Võta vildid, pane jalga ja maga end kaineks. Homme ajame juttu.»

Vaari ronis kalossidest välja, lükkas need Metsise ette ja jäi, Tarumi pakutud vilte tähele panemata jättes, sukis lumele seisma. Tal oli kohutav välimus. Madrusesärk tolknes pükstel. Kasukahõlmad avakil, läkiläki kuklas ja niiske juuksetukk silmil. Tema habe oli nagu üleöö kasvanud. Põsenukid ja ülahuul mustasid. Ta surus käed küünarnukini taskusse.

«Mis neist viltidest! Ma lasen proletaarlase moodi paljajalu!» mühatas ta süngelt. «Ega see pole esimest korda elus. Pljussas läks vilditald alt, aga lahingu lõin lõpuni. Ma olen paljaste jalgadega harjunud. See mul ükskõik. Aga naise võtan ise. Isamehi pole tarvis. Ma ei käinud teile kosjaisaks ja ärge teie ka tikkuge pulma kontvõõraks. Vaata, sedasi on see asi — sisuliselt.»

Ja Vaari hakkas pikkade sammudega pimedusse astuma. Tarum jooksis talle viltidega järele:

«Vaari, ära mängi lolli poisikest!»

«Mis see sinu rada on!»

«Pane vildid jalga!»

«Toppige omale jalga — sisuliselt! Siis kaob kulaku lõhn küljest. Või anna Sisasile. Siis saab kergema vaevaga Adalbärdi kätte!»

«Ma panen vildid siia aia otsa,» kavaldas Tarum ja pani tõepoolest vildipaari otsapidi lattidesse. «Ei hakka ma sind haletsema, kulla mees, ja lolli mängi iseendale. Inimene jookseb kesk külma talve sukis — kah au ja kuulsus! Sa, Vaari, veiderdad enam kui naljaks sobiv!»

Vaari jäi leppimatuks:

«Vallas pole sepasütt. See, mis saadeti, oli vettinud prügi. Teie seda ei näe, aga võtate mulle — sisuliselt naist. Ma oskan midagi ise ka teha. Saapad, lips, saapad, lips — kas need teevad Vaarist Vaari? Paljajalu pole hea, viltides ka pole hea — mismoodi see vahepealne on? Te arutate mind ja pinnite Lasti, aga tulnud ja kuulnud, mis need memmed laulsid! Miks Sisas siia ei näe? Vaari peab jaole minema ja prouade lõuad koomale litsuma.»

Makarov tõmbas Metsist varrukast: «Lähme! Olen kindel, et see mees meil ei kao.»

Rong sõitis jaama. Perroonil vehiti laternatega. Kostis hoogne sõdurilaul. Vedur pahistas ja pahvis auru. Tänavale ilmusid korvidega naised. Nende ümber kogunes kobarasse sõdureid. Kaubeldi leiva, pirukate, või ja puskariga, tehti hõlma alt vahetuskaupa ja osteti sularaha eest. Hind oli viimasel juhul soolane. Ohvitseride ilmudes kadusid kauplejad käbekähku pimedusse.

Metsis ja Makarov leppisid kokku, et sõidavad ligemail päevil Narulasse, ning otsustasid seks puhuks õhtule minna. Tarum tõttas neile järele, sest kell näitas kolmandat hommikutundi.

Aga kui öö eemaldujad neelas, ilmus Vaari ning toppis vildid jalga. Oma jalavarjud — ikkagi kahju. Miks sa ise end karistad! Kehtis komandanditund ja et Vaaril polnud öise liikumise luba, siis läks ta jaama ooteruumi tagasi, lootuses seal eitedega õiendades aega hommikuni veeta. Und tal polnud. Pea oli virge. Metsise kutse seisis nagu kummitus meeles. «Homme räägime!» ei tõotanud head. Vaari surus käed kiuslikult

küünarnukini taskusse ja trügis puupüsti rahvast täis kiilutud, higist ja raudteeruumidele omasest määrdeõlist lehkavasse ruumi. Seina ääres pingil jõid sõdurid teed. Kostis koguni tuttava rindelaulu viis: «Mulle kingitus kaeviku toodi...» Ta puges kassaluugi ees seisjate vahelt läbi ahjunurka, et seal pisut järele mõtelda.

«Sina siin?» pidi ta üllatuma, sest nurgas külitas kompsudel ei keegi muu kui vana Last ise. See seletas haigutades:

«Passin siin. Väimees peab neil päevil korpuse omadega läbi sõitma. Tüdruk ja poiss on juba Lätimaal. Aga ei olnud väimeest selles rongis. Linna ei julgenud minna. Korra juba nabiti kinni ja viidi komandantuuri. Seal juhtus olema üks sõdur, kellega me sügisel silda ehitasime. See tundis mu ära. Tuleb juurde, viskab käe kulpi, et nii ja naa, «strastvuite, Narula mestnõi vlast. Kuidas maal elatakse?» Ma vastan, et: «Harašo!» Seersant kutsus enda poole. Seal istub veel üks volask ja võta või jäta — ka tuttav. Noh, teine ka, kellega seda Emajõe ajutise silla kohta otsisime. Toodi teed ja klaas kangemat. Täitsa vahvad poisid. Magasin nende koikul hommikuni. Ajasime poole ööni juttu. Neil kangesti hea meel, et kohalik võim ja nii ja naa. Küsivad, kuidas töö edeneb. Ma ütlesin, et muuga pole praegu viga, aga sepasüsi võtab juuksed püsti. Lubasid avitada.»

Vaari sirutas jalad pingi alla, vastu kellegi tundmatu reisija rautatud nurkadega kasti, kergitas kasukakraed, tõmbas läkiläki silmile ja tundis pärast pingutavaid sündmusi järsku roidumust. Nende ees pobisesid kaks moori võihindadest. Kassaluugi ees kauples tütart ülikooli saatev ema jaamakorraldajaga. Memm tahtis ise pampe tassima ja korterit vaatama sõita, aga tal polnud sõiduluba. Kuskil teises nurgas vaieldi, kas lasterikas perekond saab nüüd kuus või seitse tuhat rubla ühekordset toetust. Keegi kõneles Krimmi konverentsist. «Stalin, Roosevelt ja Churchill ütlesid ühest suust, et tuleb kindlustada selline olukord, mille juures kõik inimesed kõigis maades võiksid elada oma elu, tundmata hirmu ja puudust.»

«Mis nad siis veel kõnelesid, kui mina tulema tulin?» küsis Last järsku Vaarilt.

Küsitu kõverdas suu ja vastas:

«Minu kallal norisid, et miks ma Minna võtsin!»

Last ütles ootamatult:

«Mina ka ei saa aru, miks sa ta võtsid. Nalja oleks võinud teha, aga Kiigari Minnat naiseks võtta — mina poleks seda vist ka teinud. Nagu teisi peale tema poleks.»

Vaari keeras Lastile selja ega suvatsenud vastata.

XXI. MEES MEESTE SEAS

1

Hommikul, kui valgenes, lonkis Vaari parteikomiteesse. Miilits, kes esikus öövalvet pidas, torises küll, aga laskis ta sisse. Koristaja vehkis parajasti põrandalapiga, ahjud küdesid ja Tarum magas propagandaosakonna diivanil, vanade ajakirjade virn pea all. Vaari kohendas enda sinnasamasse tugitoolile.

«Jõudsid?» küsis Tarum uniselt.

Laual ajas tuhatoosil kuhi üle ääre. Vaari taipas, et Tarum oli tubakakotile valu andnud. Tal siis polnud ka öösel und.

«Kuhu ma siis sinu arvates jään,» turtsatas Vaari. «Aga seda ma ütlen juba ette, et naisevõtmise paiga pealt ei maksa neil suud kulutada. Vildid, näed sa, panin jalga. Sina ka ju eile käskisid. Näed, et kuulan vahel ka sõna.»

«Kus sa magasid?» uuris Tarum.

Vastus oli urahtus:

«Ega's siia ilma magama ei tuldud . . .»

Komitees muutus pikkamööda elavaks ja rahvarohkeks. Linnas ja valdades korraldati Krimmi konverentsi ning Punaarmee Oderile jõudmise puhul koosolekuid ja välkmiitinguid. Agitaatorid ja aktivistid käisid kõne materjale saamas. Keegi tõi trükikojast aja-

lehekülje äratõmbed Krimmi otsusega ja jagas miitingutel kõnelejatele. Vaari võttis ka ühe ja asus seda uurima. Õhtul pidi toimuma ülelinnaline rahvakoosolek. Kohalik sõjaväeosa pakkus kunstilise osa eeskava. Kultuurimaja juhataja hädaldas, et ei jätku toole.

Tarum, kes oli jõudnud vahepeal habeme ajada, tuli ja uuris kaarti. Ta vedas sõrmega piki Oderi jõge. Vilje Eesmaa istus sealsamas nurgas raadiovastuvõtja juures ja püüdis eetrist TASS-i eritelegramme. Aparaat ragises ja moondas sõnu. Tema kõrval anti valdadesse pikka telefonogrammi, et adrad-äkked olgu tänapäev remonditud.

Vaari müksas Tarumit:

«Last kõneles sepasõe leiukohast — nägin teist jaamas...»

«Ega sa talle veel ei ütelnud?» huvitus Tarum.

Vaari taipas, mis Tarum mõtles:

«Ah seda või? Ei — ei ütelnud!»

«Hea ka! Ma teen samuti! Makarov ja Metsis ütlesid, et tulevad valda vaatama.»

«Võtku Sisas ka kaasa! Las temagi vaatab...»

Tarum lõi käega ja lahkus.

Vaari käis paar ringi sekretäri abilt oma järjekorda uurimas, aga tal kästi oodata. Metsise juures olid kindralid. See sobis, sest tal ei olnud sauna minekuga mingit ruttu. Kooserdades ühest komitee ruumist teise ja ajades igal pool sõnakese juttu, jõudis ta ringiga propagandaosakonda tagasi. Käosaar oli vahepeal raamatute ja miitingukõne materjalide järele jõudnud. Küüdimees kandis tema pakke saani. Direktor ise ajas maakonna asutustest telefoni teel taga Tarumit, kes oli palunud end koju sõidutada ja nüüd kadunud.

«Sõitis juba Narulasse meie ülemusega,» vastati teedeosakonnast.

«Ja igandite küsimus — minu arvates oli see viga, et jõulu esimene püha töövabaks päevaks lubati,» kurtis Käosaar osakonna juhatajale Eesmaale. «Vallas ei saadud läbi piparkookide ja verivorstideta...» Lasti Maali oli aastavahetusel verivorste kui ka piparkooke teinud ja Last neid hea noosi isegi lastele kostiks viinud.

«Kas piparkoogid ja vorstid on ka igandid? Vaata nalja, ja mina ei teadnudki ning pistsin teisi ka, nii et vats rebenes,» segas Vaari end jutusse. Minnagi oli Punaarmee aastapäeval vorstipanni lauale pannud ja teevee kõrvale ilmusid piparkoogid. Vaaril olid prääni-kud praegugi taskus.

Käosaar kortsutas laupa:

«Kõik, mis vanu jõule meenutab, kuulub kahtlemata igandite valdkonda. Kuivõrd vorst ja piparkook on sel-lega seotud, siis . . .»

Vaari küsis riukalikult: «Kas sa, Liirika, asutad uue usu, kus vorst ja piparkook on samune patt kui adven-tistil sealiha?»

«Sinu usus, Vaari, tuleb vist paljajalu käia?» torkas Vilje Eesmaa, keda Vaari naisevõtulugu väga pahan-das.

Vaari ei vastanud, vaid esitas uue küsimuse:

«Aga kas «lihavõtte» ajal mune süüa tohib, või on seegi igand? Elu läheb keeruliseks. Sa, Vilje, viska need igandid kõik pikale paberile ja andke niisuguse tele-fonogrammiga mööda maakonda laiali. Siis on selge tsott. Kust ma muidu neid värkisid tean?» Vaari krat-sis grimasside saatel kukalt.

Käosaar pööras selja. Vilje Eesmaa ladus talle bro-šüüre ja raamatuid portfelli ning pragas samal ajal Ovsjannikoviga. Viimane oli poliitringist puudunud.

Vaarile ei andnud aga vorstid ja lihavõttemunad hingerahu. Ta küsitles kõiki, kes osakonda tulid, ega saanud muud kui nöökavaid vastuseid. Tema naisevõtulugu oli üldiselt teatavaks saanud. Osakon-da kogunes inimeste summ ja kõik asusid Vaari kal-lale.

«Sa tahtvat naisemeheks hakata — kutsu pulma!»

«Vaari, nad räägivad, et lased laulatada . . . Kas sul frakki ka on? Ma tean ühes kohas üht vana. Kohendaks üles, ehk kõlbab.»

«Vaari, võta mind peiupoisiks!»

«Vaari, sa olevat vahva memme leidnud, aga teised kadestavad. Saada kõik kus kurat! Peaasi, et soe ja sinule hea.»

Vaari lõõpis vastu mis suutis, aga otsaesine tõmbus

tal juba kurdu. Eesmaa kuulas muheldes jutuvada ja märganud, et mindi liiale, asus Vaarit kaitsma:

«Vaari ei võta iial kulaku naist! Õige, Vaari? Ja igal naljal olgu piirid! Asugem asja juurde. Neil, kes osakonnas viibivad juhuslikult või möödaminnes, palun teed jätkata. Täna on tööpäev. Sellises lärmis unustame pakilised asjad.»

Inimesed valgusid minema. Raadiost kostis jällegi diktori madal, selge bass. TASS teatas, et inglise lennuvägi ründas Berliini. Vaari seisis mitu minutit keset tuba ja pidas aru, kas Eesmaa korraldus käis ka tema kohta. Et aga kõik vaikisid ning süvenenult raamatute ja täiskirjutatud paberilehtede üle kummardusid, väljus ta väärikalt ja tõusis teisele korrale Metsise ooteruumi. Sekretäri abi tõttas tema tulekust teatama, aga tuli taas käsi laiutades tagasi ja teatas:

«Ta lubas valda sinu juurde sõita. Siis räägite kõik selgeks.»

See sobis väga. See oli kompromiss. Leil jahenes. See võrdus küsimuse päevakorralt mahavõtmisega. Aga Vaaril oli siiski mõneti kahju, et ei saanud Metsisele selge sõnaga ütelda: «Minnat ei jäta!» Mida enam selle küsimuse juures targutati, seda kindlamaks kujunesid tema seisukohad. Tal ei tulnud mõttessegi Metsisele, veel vähem kellelegi teisele selgitada kõiki üksikasju. See oli tema arvates üksnes kahe inimese, tema ja Minna teada. «Mis nad meile teha saavad? Narulast minema kihutada?» Vaari meenutas Virumaa paljusid paiku, kus ta enne sõda sulaseametit pidas, ja valis mõttes igaks juhuks uut eluaset.

Maa kuulutati rahva omaks — uusmaakrunt on kindlustatud. See võib olla üsna paene pinnas hütist elumajaga. Seal hakkab laps õues paterdama. Puhuti mõtles ta kannatamatult, et uue elusolendi ooteaeg on pikk. Tahaks rutemini oma silmaga näha seda põngerjat, kes on ehk sinu nägu.

Ja ta pöördus koduteele.

Jõudnud linna taha teeristile, kus sõjaväeautod peatusid, istus ta reguleerija-neiu kõrvale ja jäi sobivat Narulasse sõidu võimalust ootama. Vaari võttis kasuka põuetaskust Minna poolt hoolega pakitud «padajanni»

ja krõbistas süüa. Präänikute vahel oli magus kreem, peal suhkrust glasuur. Sõdurineiu vaatas isukalt Vaari maiustamist. Sõjaväekasukas ja armee talimüts vihjasid, et nende kandja oli poolsõjaväelane või siis hiljuti demobiliseerunud. Neiu lähenes koduselt. Vaari pakkus tütarlapsele präänikuid.

«Sul, onuke, on tubli perenaine,» kiitis neiu. «Minu ema oskab häid marjapirukaid teha... Mina ei oska midagi. Koolist tulin, ja armeesse. Neli aastat katlatoit ja kalelok. Säh — võta suhkrut! Mul on tagavara. Tervita oma perenaist. Teie olete juba kodus — aga minu kant on Põhja-Kaukaasia. Seal on ka eestlasi. Ütle oma perenaisele minu poolt tänu. Ja kui sul, onuke, on ehk poeg, niisugune sinu moodi, siis tervita ka teda vene neiu poolt... Küll on head präänikud...»

«Kodanlised igandid?» arutles Vaari. Ta noogutas tütarlapsele muhedalt, nagu olekski tal juba poeg, kellele sõdurist neiu tervitused võiksid meelehead teha, ronis Narula suunas sõitvale autole ja vibutas hüvastijätuks mütsi.

2

Kodus ootas teda ebameeldiv üllatus — Minna punaseks nutetud silmad ja Lota. Kiigari noor hobune oli Tarumi korraldusel juba punkti jõudnud, Lota jalamees ja sõimas ropult Minnat.

«Mis esinaist sa siin mängid?» vihastas Vaari.

«Ma pole midagi enam esinaine kui seesama lirva kodukaitsja. Kandis niisama vormi ja keetis manöövritel suppi. Malevapealik avaldas teisele ükskord tänugi,» paiskas valuvihane Lota. «Ja sina oled marodöör. Meelitasid hullu! See müüb sulle oma suguseltsi hingi. Ei jäeta niisugust pattu nuhtlemata! Minna on loll! Ta arvab, et sa temaga laulatad. Pead mõni aeg ja viskad minema. Te, punased, olete kõik niisugused. Rahvas räägib, et sul Venemaal mitu naist ja lapsekari...»

«Kas sul ikka on Venemaal naine?» ulgus Minna.

«Miks sa kuulad seda hullu lõuapuud!» rahustas Vaari Minnat ja asus armu andmata Lota kallale.

Vaari ähvardas:

«Minna on Minna ja sina oled saksa käsilane. Sa, perenaine, tead, et te olete kaks isesugust suppi, ise tulel ja ise pajas keedetud. Kui sa aga meie elu segad ja Minnat rahule ei jäta, siis ma keeran su ülemise ja alumise otsa vastamisi ja loe siis jalge vahelt tähti.» Vaari haaraski oma sõnade kinnituseks Lotal õlgadest ja tuuseldas teda nagu aganakotti.

«Appi! Kuuljad-nägijad, appi!» röökis Lota.

«Leo, ära tee! Pai Leo, jäta järele!» halises Minna.

«Küll ma talle jätan!» Vaari surus Lota vastu laudaseina ja ähvardas: «Seda ma nüüd sulle ütlen, Tota-Lota, et kui ma peaksin kuulma üheainsa paha sõna Minna kohta ja kahtlusvari sulle langeb, siis mine käi armulaual ära. Ma ei mõista nalja. Murran su pooleks, ühe poole uputan, teise poon. Kas on meeles?»

«Ma... ma... appi! Appi!» karjus ja kiljus hirmutatud Lota. Aga ta ei mõtelnudki alla vanduda, kuigi polnud enamaks kui näkku sülitamiseks võimeline. Vaari haaras maast peotäie lund ja viskas talle järele. Minna tiris Vaarit kasukahõlmast.

«Mis sa madu kaitsed! Mine tuppa! Ära ärrita ennast!» käratas Vaari Minnale. «Ma pean selle luupainajaga tsotid sirgeks kõnelema. Teist korda ei taha raipega silm silma vastu seista. Niiviisi, kuule, sina kapsauss! Jätad meid rahule! Kui kuulen, et praotad veel suud ja Minna nime nimetad, siis ei ole nalja. Minna on minu naine.»

Lota tarvitas Minna kohta inetut sõna. Kogeldes, ulgudes ja värava poole taganedes ähvardas ta:

«Te-te-teile sa-saab ta-ta-tasutud tu-tuhande võrra! Meil on jumala kõrval teisigi kohtumõistjaid. Kõik teod võetakse arvesse. Eestimaa pind avaneb ja neelab kõik, kes isamaale selja pööravad!»

Aga lahkumisel olid tal väledad jalad.

«Miks ta, niru, tuli?» uuris Vaari Minnalt.

«Koju kutsus — ja sinu eest hoiatas, et sa vead ja narrid mind,» tunnistas halearmetult hädine Minna.

«Ja tema kaitseb?»

«Kas nüüd just seda, aga eks tal olnud omajagu tõtt ka taga. Asulas nähti, et ämmaproua pool käisin ja jõuti Lotale ette kanda... Emilie on pealtnäha nagu tuikene vaga, aga ma tean, et süda mõtleb tal teisiti. Lota ütles mulle suu sisse, et ma olevat juba näost näha...» Minna pahvatas valuliku häälega nutma. «Ta soovitas Kiigarile tulla. Tema toovat linnast Vilbuse ja... Aga seda ma ei tee! Ennem suren, aga Kiigarile ja Vilbuse juurde jalga ei tõsta, ükskõik, kas võtad või jätad mu maha...»

«Saada ta kuradile, viska kuuma vett lõugade vahele, kui veel peaks tulema ja siin röökimisriistu praotama... Hommepäev lahutus sisse.» Et Minna nutt ei lakanud, hoiatas Vaari meelitades: «Mõtle ometigi, kas see on hea, et sa oma olukorras nutad? Ma kuulsin, kuidas naised kord omavahel arutasid, et kui emad kandmise ajal palju tönnivad, tulevad piripilli moega lapsed. Kuidas me temaga hakkama saame, kui ta liiga palju töinab? Ole n'd mõistlik!»

Minna heldis Vaari kõnest, rahunes ja kandis toidu lauale. «Mõtlesin eilse päeva, et kuis sul linnas läheb. Mis nad ütlesid?» söandas ta küsida.

«Mis ikka! Eks olnd head ja vead.»

«Mis siis need vead?»

«Remont pooleli...»

«Selle jõuab enne kevadet ju valmis.»

«Muidugi, muidugi. Aga tagast torkima peab! Muidu jään loorberitele puhkama ja see on paha asi!» naljatas Vaari.

Meeleolud muutusid vähehaaval lahedamaks.

«Lota ajas hulle jutte,» usaldas Minna. «Ta ütles, et nõukogudel on siin Eestimaal lühike iga. Stalin ja Roosevelt olevat Krimmis ka selles asjas salaja kokku leppinud. Niikaua veel punased püsivatki, kuni sakslane maas, siis viidavat väed Peipsi taha ja Eestimaale tulevat «eesti aeg» tagasi.»

«Ja sina usud lora? Kes seda eesti aega tagasi tahab? Üks Lota. Aga minu ja sinu tahtmine loeb ka midagi. Meie ei taha!»

«Ei taha!» kinnitas Minna.

Vaari tõusis ja silitas teise juukseid ning kummardas näo tema ligi.

«Sa ei usu enam Lota lora?»

«Mine n'd, kurihull, kaugemale,» tõrjus Minna nüüd pisut edvistades ja lisas: «Ei usu!»

Aga nad tulid paar päeva hiljem viljaseemne tuulamise ajal selle jutu juurde tagasi. Minna vesistas sõnadeta silmi ja Vaari nõudis tõnnimise põhjust.

«Sa ei kõnelnud moole,» luksus Minna odrahunnikule istudes. «Varblase Milda kannab küla kõmu täis, et partei ei anna sulle luba mind naiseks võtta. Velsker olevat linnas olnud ja teadvat täpselt kõnelda.»

«Mõni seal toriseb, see on õige. Sa olid ju suure Kiigari perenaisi. Kes su elu teadis, kes sind tundis? Ja kellele minagi tõtt kõnelen? See jäägu meie kahe teada! Need, kes suud pruugivad, ei kutsunud mind isameheks ja mul pole ka nende nõu vaja. Niipea kui lahutuse saad, teeme tsotid sirgeks. Meie ei jää kahekesi nälga. Võtame koha, elame oma elu. Tuleb laps ja ehk ka teine...»

«Paremat ei oskaks siis küll selles ilmas enam tahta!» ohkas Minna avatud südamest. «Ning peaasi, et ikka naisena võiks ämmaproua kutsuda, siis, kui vaja. Muidu nad, juudad, panevad ju lapsele Juku isaks.»

Minna lahutusasi läks suuremate sekeldusteta. Registreerimine toimus nii salamisi, et isegi Varblase Milda sai ligi nädalapäevad hiljem Minna Vaariks saamisest teada.

Aeg kulus hobulaenutuspunktis märkamatult, sest see oli nii ülepeakaela tööd täis, et ei saadud mahti isiklikest elu-olu asjadest mõeldagi! Vaari oli jäänud vaiksemaks, tema lõõpimine taltsamaks. Harva nähti teda endises muhedas jutuhoos, mis suud soojendas ja lõppeda ei tahtnud. Ta oli nakatunud üldisest tõttavast elutempost. Endine Köstri härrastalu muutus nagu mingiks omamoodi lahingutagalaks. Siia vooris igast valla talust inimesi hobuseid rautama ja atru kohendama. Vaari aitas talumeestel kevadise külvi «sõjariistad» joonde kohendada. Punkti inventar sai enamvähem korda. Küüni taha kasvas atrade järjekord. Kas-

vas ka punkti pere, esiteks arveametniku ja siis vanema eestöötegija võrra.

Minna rühkis ööd päevast eraldamata Vaari kõrval ja sageli tema eest kruusaveol ja valla küüdis.

Tarum harjus märkamatult teda kui Vaari lähemat inimest arvestama. Seadusliku naisena kasvas Minna väärikus. Ning ta oli kõigiti kombeline kaasa, kes enne mõtles ja siis ütles. Kui jutt Kiigarile ja Jukule pöörati, tõmbus aga Minna otsaesine alati kergelt kurdu. Nad olid Vaariga otsustanud sellest vaikida.

Järsult muutus ka Minna ning Lasti vahekord.

«Sa, Minna, lähed päevast päeva ilusamaks, ma'p saa silmi su pealt,» proovis Jaan lõõpida, kui nad kruusaaugus kohtusid. Minna vedas laenutuspunkti hobusega ja aitas Lastil, kes enne teda jõudis, teekruusa reekasti loopida. Nad vedasid sügisel auklikuks hõõrutud kohtade täidist. Last tegi oma talu teed, aga Minna oli punkti eest väljas.

«Mis mus siis nii ilusat on?» küsis Minna südilt.

«Ah, kus mu silmad küll õigel ajal olid!»

«Maali võttis ju sinu, sa ei saand mind võtta!» nöökas aga Minna.

«Sa ju lubasid oodata, kuni Maali kõrvad pea alla paneb...»

«Mõtlesin, et hakka nüüd heast peast teise surma ootama. Kurihull — ja veel oma sugulase! Ma kardan pattu! Näe, Juku panite kinni ja mina vaatasin endale uue.» Et Jaan kõneldes selga sirutas, hurjutas Minna: «Ise vallavalitsus, aga moonaka moodi vigurid...»

«Mis ma enam vallavalitsus! Kuulda oli, et panevad uue! Kas see sinu Vaari pole jutu sees minust ka mõnd sõna poetanud?» küsis Last tõe ja nalja vahepealselt, nii üht- kui ka teistpidi mõistetaval häälel.

«Ta pole sust sõnakestki lausunud,» vastas Minna ja see oli tõsi. Vaari ning Tarum ei tunnistanud Lasti vabastamise otsust.

«Üks kama kõik! Kevadel polegi aega hommikust õhtuni mööda valda ringi lasta. Aga mul on üks töö veel enne teha. Vast saad sina aidata. Ütle, kas Tennofite Hendrik on ka metsamees?»

«Ei tea!» vastas Minna siiralt, aga hirmudes.

«Sa vahest kardad ütelda?» usutles Last.

Minna jättis nüüd töö, astus mõne sammu Lastile lähemale, vastas otsekoheselt:

«Adalbärt on, seda tean. Ja seal on neil keegi «Vanamees» ja «Kapten». Vahest üks on siis Hendrik. Emilie kõneleb küll, et poeg läinud Saksamaale. Lota pole ka Hendriku nime suu sisse võtnud. Adalbärt olevat ka siit minema läinud.»

Last ähvardas:

«Hendrik on siin ja võsas. Ma pean ta kätte saama! Selle töö pean mina tegema ja siis tulgu uus vallavalitsus.»

Kui Minna kodus Vaarile Lastiga aetud juttu sõnasõnalt edasi andis, sügas viimane järelemõtlikult kukalt ja oli hulk aega ebatavaliselt tõsine.

«Ei või teada — ei või teada...» ümises ta poolendamisi.

«Mida siis?» usutles Minna.

«Seda Hendrikut. Äkki ta, riu, ongi siin see võsavendade ülemus? Juba sügisel teati linnas, et bande pealik on «Kapten».»

Minna silmad täitusid pisaratega, mis olid hirmust.

«Ma kohe pelgan seda Hendrikut. Nad olid Heinoga kokku väga vihane paar. Jah — põletavad sauna maha ja tapavad — Lota on ka pika ja kange vihaga. Tema süda ei lähe üle ega anna iial andeks. Mu elupäevad on ikka loetud... Kas neid siis kätte ei saa? Tooge ometi sõdurid ja tehke haarang.»

«See'p see on, et nemad pole ka rumalad. Vaata, Minna, see on nüüd klassivõitlus. Adalbärt ja Hendrik on üks klass ja meie teine ning kas me võime hästi läbi saada?»

«Mis seal saada,» ohkas Minna. «Ma ei saa aru, mis nad metsast otsivad. Miks nad ei või teiste inimeste viisi tööd teha ja elada?»

«Nemad tahavad teiste tööst elada!»

Minna aga selgitas kaheldes:

«Taha nad midagi! Adalbärt niitis masinaga ja riisus suure rehega, külvas, rukki ajas kokku — kõike tegi!»

«Ei, naine, ei saa sa veel ilmaelust aru! Sinu arust

viska Adalbärdile ja Hendrikule kapaga vett ja anna leili ning neist saavad tallekesed. Tühi lootus! Selle rahvaga on ainult üks keel — rusikas. Muu ei mõika. Ussisugu ja ussi peab tapma! Ma olin üheksa kuud Venemaa metsades ja tean, mis elu maksab. Nüüd olen mina külas ja nemad metsas ning teavad ka oma elu hinda. Aga ei tea, kas Lastil on õigus? Kas see «Kapten» on Hendrik? Siis oleks Anneli teadnud ja Tarumile ütelnud.»

«Seda muidugi!» nõustus Minna, sest ta mõõtis Annelid oma mõõdupuuga. Aga ta lisas:

«... Tappa pole vaja! Olge teie targemad ja andke ometigi andeks. Las inimesed tulevad metsast välja. Siis on kõigil hea ning julge elada.»

Vaari silitas Minna juukseid ja naeratas nii, nagu täiskasvanud naeravad laste üle.

«Sest ei tule midagist!» Vaari torkas käed küünarnukkideni püksitaskutesse ja tatsas paari sammuga ühest toa seinast teise küündival kaltsust põrandalinikul. Siis jäi ta uuesti Minna ette seisma, võttis tema kareda käe pihku ja silitas hellalt. «Aga sina oled mu naine. Mitte üks sõna sellest ainumalegi hingele, mis me siin kõneleme! Pea sa alati meeles, et oled kommunisti naine. Kas pead?»

Minna põskedel voolasid pisarad.

«Kus ma's seda unustada saan? Kui meil muud pole kui vesi ja leib, siis ka tulen sinuga, tulen kommunistidega. Voolaku Kiigaril ja Lotal meeojad, minu suu seda ei puutu... Ja kui see valge laev tuleb, siis sureme koos. Minu suust ei tule ükski sõna neile, nii kindlalt, kui jumal on taevas, sest mina usun, et ta on ja kuulis mu palvet ning andis just sinu mulle sealt Kiigari põrgust pääsemiseks.»

3

Eeter helistas neil märtsikuu päevil Nõukogude vägedele võidulaulu. «Hiiglaslik hüpe Stettini all,» kõneles Stokholm; «Saksa natsismi loojang Pommeris,» teatasid Londoni hommikused ja õhtused päevauudiste saa-

ted; «Gigantne lõks Danzigi ümber langes kinni,» hüüatasid Washingtoni teated. Punaarmee jõudis saksa kaitset läbi murdes ja vastupanu kanna alla surudes Põhja-Pommeris Balti mere rannikule. Soliidne inglise leedi «Times» pühendas sadu ridu vene relvade jõu kirjeldamisele ega olnud kiitusega kitsi. Nõukogude sõjaväe varjus aktiviseerusid liitlasväed. Nende lahingutegevuse tulemusena langes Saksamaa kuulus Köln. Ameeriklased ületasid Reini jõe.

Narulas ärgati igal hommikul küsimusega, kas juba, kas juba jõuti Berliini? See linn oli muutunud nagu mingiks sõja lõpu sümboliks. Raudteel veeres kohutav sõjatehnika lääne poole. Ešelon järgnes ešelonile. Varblase Milda ei jõudnud neid enam üles lugeda, vaid lõi aina kaht kätt kokku. Kust see küll välja võeti! Aga välja see võeti.

Kevad murdis Narulasse teed. Päike hakkas kõrgemaid kaari võtma. Ühel hommikul, mõni päev peale pööri, askeldas Minna hoonete ümbruses. Ta riisus sügisel lohakile jäänud lahtist prahti ja ajas labidaotsaga kokku. Et talus lasipuud ei olnud, köitsid sepalised oma hobused iga aiateiba külge. Niisugune lohakus pani nooriku — ta näis väga rõõsk ja kaunis — silmad lausa valutama. Vaariga riidlemine ei aidanud. Minna otsustas ise ühe «hoogtöö» teha ja lume mineku järel korra luua.

Ta nägi, et villis sõitis õue ega teinud sest väljagi, sest punktis käis igasugust rahvast. Esialgu pani rahvavool arglema. Minnale tundus, et nad vahivad teda. Hiljem harjus ta ega kohmetunud kellegi ees. Temasse oli kandunud Vaari hoolimatu julgus. «Mis sest laulatamisest!» sähvas ta Varblase Mildalegi, kes imestas, et Minna teine abielu algas kirikuta. «Uuemal ajal ei olegi kirik enam moodis!» Kuigi Vaari otseselt ei keelanud, aga natuke tõgas, hoidus Minna Wühneri palvetundidest, mida kiriklas peeti, ja vabandas õpetajaproua ees ajapuudusega. «Issanda, omma jummala jäoks äi ole aiga? See äi või olla!» noomis küll vanaproua, aga kõik asjata.

Seekord väljusid autost kaks meest. Nad tulid üle lume Minna juurde. Üks, kes erariides, kergitas soni-

mütsi, teine — sõjaväemundris — tõstis käe kõrva juurde. Minna kohmetus ning punastas kõrvuni, sest tundis ära Metsise. Ta ei olnud viimast küll oma silmaga näinud, aga Vaari oli temast nii kuhjaga kõnelnud, et eksimine oli võimatu. Elevile aetud noorik seletas südilt, et punkti juhataja peab iga silmapilk laenuseemne vooriga jaamast tulema.

Makarov tutvustas Minnale Metsist ja ennast, pakkus kätt ja küsis:

«Kuidas elate?»

«Mis elul viga!» vastas Minna. «Elu on hea. Kevad ka tuleb.»

«Ei jää tulemata!»

Minna kinnitas veel kord jutujätkuks ja piinlikkuse võitmiseks:

«Kust ta tulemata tohib jääda!»

Kuigi öeldus polnud midagi naljakat, vahetasid mehed pilke ja muigasid.

Metsis küsis:

«Kas teie näitate meile talli?»

Minna nõustus kohe:

«Miks ei näita! Kuus hobust on sees, teised tööl.»

«Teate?» jätkas Makarov.

Minna imestas, et temalt nii küsiti, ja vastas:

«Miks ma siis seda ei tea?»

Jah, muidugi, kuidas võidakse mõelda, et Minna ei tea, kus punkti hobused töötavad? Ta teadis isegi, missugused leid neile hommikul selga anti ning jõudis Vaariga ühe katkise sedelgarihma pärast nuriseda.

Minna ees ja mehed tema järel, käidi tallides, riistakuuris, laudas, karjaköögis, kus aganad parajasti haudusid. Nad tahtsid ka tallipealset vaadata. Minnal polnud ka selle vastu midagi. Ta tõi riistakuurist võtmed ja rühkis ise muldvallile toetuvat koormateed üles.

Talli peal oli neil rakmete parandamise koht. Seal rippusid terved rangid seintel. Need, mille kallal nokitsemist vaja, olid pingi ees virnas. Tagapool lõhnas ristikuvirn. Minna pidas Vaariga sellepärast lahingut. Leo, keda tema noorik põllutöö alal pidevalt õpetas ja tagant torkis, tahtis ühest tühjast talust saadud heina hobus-

tele ette anda. Minna ei lubanud ja käskis põllutööks hoida.

«Kes teil siin töötab?» küsis Metsis, kellele hobuseriistade parandus näis väga meeldivat.

«Aga kes siis ikka!» ebales Minna. Tal oli piinlik tunnistada, et tema ise. «Näh, see nüüd mõni kunst!»

«Kuidas te selle eest maksate?» pöördus Metsis Minna poole niiviisi, nagu oleks see mõni suur asjatundja.

«Mis nüüd nii vähese eest tahta! See ju häbiasi küsida! Palju siin siis seda tööd? Iga päev polegi midagi katki,» tõrjus Minna ja reetis sellega enda.

«Kas teie parandate need?» küsis Makarov kärmelt.

«No-neh!» punastas Minna.

«Ning palgata?»

«Minge n'd ikka! Mis palgast siin kõnelda!»

«Kellena te punktis töötate?» nõudis nüüd Metsis.

«Kellena siis ikka,» kohkus vähkpunane Minna sellise küsimuse ees. Tal oli piinlik ütelda, et ta on Vaari naine. Teised pidid seda nagunii ise teadma.

Mehed hakkasid südamlikult naerma. Minna naeris ka, kuigi ta ei taibanud midagi naljakat.

«Ega's me's ilma!» ruttas ta asja õiendama. «Tema saab iga kuu kaks korda palga peo peale. Me pole selle pisukese eest, mis mina siin õiendanud olen, midagi rehkendada mõistnud. Kes siis iga jalasammu loeb! Siis peab ju ühel inimesel teine sabas olema, kes kõik sammud kirja paneb.»

Makarov muheles. Minna seisis tema ees oma teise nooruse täidlases ilus. Tal olid kummisäärikud jalas, roheline kerge jakk seljas, sama värvi rätik peas, narmastega otsad seljal, kindad kirju nööriga küljel tolknemas, sest muidu kaovad ära. Ta oli tahtnud ka Vaari käpukaid samal moel kaotsimineku vastu kindlustada, aga viimane pidas seda poisikeselikuks ning ses suhtes pidi naine oma mehe tahtmise jätma.

«Sa teed tööd, aga palka ei saagi?» usutles veel kord Makarov.

See, et teine küsis sõbraliku häälega, tarvitas «sina», mõjus noorikule koduselt, julgustavalt. Ta lubas külalised ka Vaari kõige salajasemasse lattu, mis oli Köstril «kallisaarete» kambri hinnas. Adraterade, sepasõe ning

paljude vallast hoolega kokkukorjatud masinaosade panipaik avaldas niisuguse mulje, mida Minna ei osanud ette kujutada. Metsis uuris ka Madistelt toodud traktori kütteõlide vaate ning sattus bensiinist vaimustusse.

Ta nentis:

«Hoolas pererahvas!»

Minna ei pannud kiitust paljuks ja kinnitas ise takka:

«Kuis sa muidu saad! Nüüd ju poodidesse pole veel jõutud tuua. Peab kõik kokku korjama. Meil on katusenaelu ja plekki, vähekese hobusenaelu ja -raudu. Kevade ajame ilusasti läbi. Kõik hobused saavad rauda ja riistade parandused tehtud, kui ilusti ja mõistlikult sepistada, sest raiskamiseks pole siin midagi. Siis on näpud varsti põhjas.»

Metsis ja Makarov kõnelesid omavahel natuke aega. Minnal oli pisut piinlik.

Majapidamine üle vaadatud, küsis Makarov Minnalt:

«Sa läksid siis kommunistile mehele?»

«Nojah!» kinnitas Minna.

«Ja tahad teda töös aidata?»

«Kuis siis muidu? Tal on väga hea süda!»

«Aga kas endise suure talu järele ei igatse? Sa olid seal perenaine. Sul oli jõukus, sellega ka võim. Võibolla tahad tagasi seda elu?»

Minna vaatas küsijale nagu kohtlasele, kes ajab väga taibutut juttu. Seejärel levis tema näol iseteadlik, kummaliselt vaarilik naeratus ning see vastas enam kui ükskõik kui suured sõnad.

«Sai siia tuldud, siis . . .» ta vaatas järjekorras Makarovile, kes talle kõige kodusem tundus, ja siis Metsisele.

Viimane jätkas pärimist:

«Kas vanad sugulased külas ka käivad?»

Minna seletas Lotast, tema Köstril käigust ega saanud jätta mainimata tüligi, mis nad tol korral maha pidasid. Tema enda tahtmata, teiste uurimisest jutustamisele kistuna, andis ta kõigest üksikasjaliku ülevaate ega saanud näitamata jätta roigastki, mille Vaari oli Lota võimalikkude uute tulekute tarbeks küüni räästa alla parajasse käeulatusse torganud.

«Nii et olete tülis?» küsis Metsis.

Minna vabandas: «Ega's mina nendega! Nemad ju minuga!» Ka see käis Vaari moodi.

«Ei salli sind enam?» uudistas muhelev Makarov.

Nõnda küsides ja kostes jõuti «kontori» ette, mis oli punkti kõige tagasihoidlikum paik. Sauna otsa taha ehitatud osmikus määgisid Minna kolm utte. Kukk nelja kanaga lasksid aida ees viljajaotusplatsil jalgadel liikuda. Tarum ja Last olid nädal aega tagasi seemnelaenu jaotuse Köstrile toonud. Siin oli käepärasem seda teha.

Endale ootamatu julgusega kutsus Minna külalised tuppa ja tõstis prääniku ning teeanuma lauale. Tal oli ka murakamoosi, kollaseläikelist nagu mesi, ning tema meel muutus lõpmata heaks, kui Makarov keedist kiitis ja teiseks ning kolmandaks lusikatäieks luba nurus. Minna tõstis alustassi täis ning pani perenaiselikult kõigile ette.

«Kas sinu peremees on ka maias?» uuris Makarov moosi limpsides.

«Koogile paneb pooleks peale,» kaebas Minna naerdes.

Jõudnud vooriga koju, kohtaski hobulaenutuspunkti juhataja muheda teeseltskonna, kus Makarov oli peamine jutuvestja.

«Me tulime vaatama, vast saame sinult natuke bensiini. Meie masin on tühi. Ei saa edasi sõita,» rääkis Metsis Vaariga, kes külalisi kättpidi teretanult harkisjalu ukse ette seisma jäi.

Minna võttis oma mehe kasuka, läkiläki ja salli ning riputas nagisse. Et toole oli kõigest kolm, veeretas Vaari voodi jalutsist paku endale istmeks.

«Ei tea, miks nad tulid?» mõtiskles Minna õhtul. Kui ta selle küsimuse Vaarile esitas, vastas viimane:

«Miks nad tulid? Eks nad teevad oma tööd.» Ta teadis, et punkti revideerimine oli Minna pärast ega tahtnud naist erutada. «Mis mulje nad said?» küsis ta eneselt ning vastas jonnakalt: «Üks kama kõik!»

XXII. HAAMRI JA ALASI VAHEL

1

Kui Emilie kehastas Narulas vana, ennesõjaaegset aega, siis Lasti ümber kogunes kõik uus. Naised, kel pojad mobiliseeritud, tulid teisest valla otsast ja uurisid, kas Leina ja Toomas nende omi näinud või midagi kuulnud. Võhivõõras, üksnes kuulu järgi tuntud, kunagise koolijuhataja ema peatas meiereiteel hobuse selleks, et oma nooremast pojast, kes Tooma väeosas sõdis, teatada ning vanema vangist pääsemise rõõmu jagada. Ning nad tundsid minutipealt suurt sugulust ja sõprust, mis ennesõjaaegsetes tingimustes poleks eales tekkida võinud. Jaan ise elas mingis uues maailmas, turskena, sõnakana ning ikka hoolsasti, temale väga iseloomulikkude kiusude vedajana. Saanud kaudselt kuulda, et teda ehk tahetakse tagandada, läks ta veel enam hoogu ja lubas enne lahkumist kõik «otsad» sirgeks teha. Oma mõttes mälus ta just Hendrikut, aga ei julgenud sest ka Tarumile enneaegu kõnelda.

Okupatsiooniaja tavad kaugenesid. Elus oli veel üsna napilt uut, aga üht-teist juba paistis. Vana jäänused olid aga veel alles. Turg anti vabaks. Toiduainete hinnad püsisid aga tohutul kõrgusel ja kellel müüa oli, sellele voolas raha tuhandetes. Vabamüügi kauplusi ei olnud. See, mis talurahvas linnast tagasi ostis, maksis samuti turul ränka raha. Petrooleum, tuletikud, seebikivi, nõelad, rull niiti moodustasid omaette väärtuse. Ja spekulatsioon lõi ennekuulmatule kõrgusele, äritsejaid tekkis murdu. Narulaski teati kohti, kust üht kui teist vanasti väärtusetut, nüüd väärtuslikku müütati. Endised kaupmehed realiseerisid avalikult peidetud kaupu. Turul vööritseti kihavalt. Miilits tegeles küll sõjasäilmete ülevaatusega, aga peenspekulatsioonini oli tal veel kauge rada. Spekulantide majanduslik omavoli segunes metsavendade õuduselugudega. Lasti nende päevade võitlus käis mõlemal rindel. Tohlates peaaegu üle turupäeva linnas, otsis ta «ärimehi» (neist paljudel oli normivili tasumata) ning pidas samal ajal innukat jahti

metsameeste «Kaptenile». Jaan muutus ebaõnnestunud metsaskäigu järel ettevaatlikuks. Ta arvas ise, et Sisas just selle pärast tahtis talle kohta üles ütelda, ning tundis end pisut süüdlasena. Seda innukamaks muutusid tema otsingud. Jaani süda põles nii, nagu ei kunagi varasemas elus. Ta oli nüüd juba veendunud, et Adalbärdi ning Hendrikuga ei saa leplikult asju ajada, vaid hammas tuleb hamba vastu seada ning magas, revolver padja all.

Ühel märtsiõhtul — Tarum oli Tallinnas Keskkomitee pleenumil — läks Jaan üksinda Vana-Valgepõllule, ähvardas Emiliet, pani Elma seina äärde seisma ja otsis talu põhjalikult keldrist pööninguni läbi. See ei olnud päris asjata. Piimakambri-taguse juustutegemise toa uks osutus telliskividega kinnimüürituks ning tekitas kohemaid küsimuse — mispärast? Lasti taip leidis köögi põrandast luugi, kust pääses keldrisse ja sealt edasi juustutuppa. Läbiotsimine käis käbedalt ja kähku, saagiks oli Punaarmee ohvitseri munder, mille suurus vastas enam-vähem Hendriku kasvule.

Emilie selgitas solvunult:

«Halini oma. Tema andis ja käskis tütrele palituks teha.»

«Mis sa sest siis keldri viisid?» nõudis Last.

Emilie kehitas õlgu:

«Kas ma pean siis sinu käest pükste hoidmise koha luba küsima? See mu oma asi, mis talus teen! Te pole mind kulakuks ega käsilaseks teinud. Mis must tahate?»

«Tuleb selle «tegemise» manu asuda!» ähvardas Last.

«Eks sa proovi! Ise oled komiteest lahti saanud!»

«Enne panen su obersti kinni, siis saan ise lahti!» sähvas Last.

Emilie vaikis salakavalalt.

Jaan jätkas: «Ütle oma oberstile, et mina teda puuristist ilma ei jäta!» Ta vehkis revolvriga, kus polnud kuuli, Emilie nina all. Jõudnud läbiotsimiskäigult vallamajja, torgatas tema peas, et oleks mundri pidanud asitõendina ühes võtma. Last oli isegi nii meeletu, et läks selles küsimuses Vana-Valgepõllule tagasi ja sai pika nina: püksid ja gimnastjorka olid kadunud.

«Kas Halin käis teistel järel?» pinnis ta Emiliet ega mallanud vastust oodata ja lahkus. Mida enam veel vaja? Tunnistus oli käes. «Ta kooserdab Punaarmee mundris ringi!»

Öeldakse, et kui hunti hüüad, on ta karjas. Jaan mõtles neil päevil hommikust õhtuni Hendrikule. Ta nägi paar ropsu uneski tagaajamist ning tabamist. See kõik vist tingis, et ta jooksiski paar päeva hiljem linnas raudteejaama tagusel tänaval «hundile» otse sülle. Vaevalt küll keegi teine peale Lasti oleks selles moondatud kogus Tennolat ära tundnud. Aga otsustaval momendil ei suutnud ta muud teha, kui kisendada:

«Võtke bandiit kinni!» Tänav oli tühi. Ühest õuest väljunud eidekene vaatas Jaani nagu lolli.

«Hunt» kadus osmikute rägastikku.

Last ladus pealinnast saabunud Tarumile näkku:

«Näen, kurat, on kurat! Vaja kinni võtta, kurat», aga jättis targu ütlemata, et kõne all on Tennola. Ta kartis jälle alt lennata ja end Sisasi ees teist korda naeruvääristada.

«Annan ta neile hammaste vahele!» unistas Jaan tol temale väga pingelisel ajal. Tarum aga arvas, et Vana tahab oma kohta hoida ning on sellepärast nii aktiivne. Lasti meeleolu tõelisi põhjusi taipas võib-olla üksnes Anneli. Aga ka temal olid sel ajal elurindel suured strateegilised käigud.

Ta oli kolm päeva linnas nõupidamisel olnud.

Ühiskondliku toitlustamise ettevõtted tegid aegsasti ja agaralt maipühade ettevalmistusi. Jäänud kaubandusosakonna naistöötajate ettepanekul varemete koristustöödele ja vehkinud neli õhtupoolikutundi kive kanda ning lammutada, oli Anneli nii väsinud, et otsustas linnas ööbida ja alles järgmisel päeval koju sõita. Ääsi vanaproua kutsus teda tungivalt külla. Kui ta sinna jõudis, sosistas vanatanta Annelile kõrva, et «nemad» ka tulid ja ootavad. See teade maitses nagu mõru pill. Anneli tahtis ümber pöörata. Ta ei olnud Hendrikut pärast viimast Vana-Valgepõllul peetud sõnelust näinud. Vilbus oli esitanud talle paaril korral venna nimel küsimusi. Need puudutasid peamiselt Mar-

tin Tarumit. Anneli valetas kõige ülbemal kombel. Aga sealjuures ei jõudnud ta veel ikka Hendriku suhtes otsustada, mis teha. Ema kõneles, et ta on valge partisan, eesti vabaduse ja iseseisvuse eest võitleja. Anneli andis talle paljus õiguse. Kui olid punased partisanid, miks siis ei võinud olla valged, rohelised, kollased? Jah, see oli ideede võitlus. Hendrik seisis enda eest ja Martin oli enda eest väljas. Aga vaekauss kaldus viimase kasuks. Anneli tunnistas endale, et ta oleks armastanud Martinit ka siis, kui tema oleks olnud kaotaja osas.

Vastu ootusi saabus õhtutunnil Ääside juurde ka Vilbus. Temagi tuli «nendega» kohtuma ja oli seekord pulstunud õuekoera välimusega. Annelile näis, et Hendriku ja Vilbuse vahel on mingi arvamuste ebakõla. Need kaks meest olid, nii kaua kui Anneli mäletas, nagu naabertalude kuked omavahel kimbelnud. Andres hoidus viimasel ajal ka Annelist eemale. See oli pisut piinlik, aga sellele vaatamata rõõmustav.

«Õnnelik kohtumine...» mühatas Vilbus ebamääraselt.

«Kellele õnnelik, kellele mitte,» pahurdas Anneli.

«Mõtlesin, et rõõmustad teda nähes. Temast võib rahvuskangelane saada,» kogeles Vilbus. «Ta juhib rasket ja auväärset vabadusvõitlust, nagu muistne vägilane, nagu...»

Et nad olid kahekesi toas, oli Anneli ülimalt avameelne:

«Andres, kas meie ei võiks omavahel ausad olla? Sa ei mõtle, mis kõneled. Ma näen su silmist,» ägenes Anneli. «Sa ju ei usu seda võitlust, ja mis parata, ka mina ei usu Hendriku missiooni suurust ning õilsust. Halin ütles, et see on amokijooks. Ta hoiatas mind tema eest. Sina tulid metsast välja, said tööle ja elad rahulikku elu...»

«Rahulikku...» ironiseeris Vilbus.

«Enam-vähem — nii rahulikku, kui sõjaaeg võimaldab! Ja nii on ausam, parem. Miks ei või tema samuti teha? Võiks ju! Mis iseseisvuse eest võitlemine see metsadest olgu! Katsu sina, Andres, teda veenda...»

«See ei ole nii lihtne, Anneli! Kui ta praegu taba-

takse, ootab teda tribunal ja kõige paremal juhul kakskümmend viis aastat.»

«Kõige paremal juhul?» kohkus Anneli. «Mis parata! Aga kas sa ei usu, et elu jookseb temast kord ikkagi liiga valusalt üle ja kardan, väga kardan, et rattad lömastavad...»

Kui «tema» paksude eesriietega varjatud kaminatuppa ilmus, vaikisid mõlemad poolelt sõnalt. Annelil oli tunne, et venna juuresolek teda hüpnotiseerib.

Näinud Hendriku kortsus nägu, värvita meelekohti ja kuju, mis oli kühmas, tekkis tahtmatult alavääristamistunne. Venna enesekindlus ja tavaline igast olukorrast üleolek, millega Anneli nii harjunud oli, taandusid metsinimeseliku arguse varju. Ta ei astunud, vaid hiilis, ei istunud, vaid kössitas. See mõjus kohutavalt.

«Kuradi päralt — see jumalaist hüljatud Last... Ta ajab nagu verekoer jälgi,» kaebles Hendrik kähinal. «Kus on naised isameheks, seal on kurat käsilaseks. Kõik selle Kiigari lirva pärast. Ma olen kindel, et tema käib keelt kandmas. Küllap see Last ta mehele sokutas. Ma hoiatasin sügisel, et Johannes võib sekeldusi tuua. Aga Adalbärt vandus tema eest... Meie armas eesti rahvas on korduvalt sellepärast kannatanud, et ta ei kuula sõna, tahab ise tark olla ja hakkab juhtidele vastu.»

«Tõsine olukord, väga tõsine...» ohkas Vilbus.

«Mehed laostuvad. Korralikuks võitlemiseks puuduvad võimalused. Kaks tohmanit võtsid ette ja toimetasid endid organite kätte, «lootuses, et neile andeks antakse». Ei, kamraad, meie rahvusterviklus on mäda. Antud ajalooline moment viskab sandid kaardid. Lugesin Krimmi otsuseid. Ei või olla, et Ameerika ja ameeriklased kingivad Baltikumi venelastele! Aga näete, Baltikumi küsimusest polnud ametlikult juttu. Räägitakse, et seal olid salajased erikokkulepped...»

«Kuidas te seda mõtlete?» huvitus Vilbus.

«Deklaratsioonis vabastatud Euroopa kohta peaksid olema salajased sätted. Vastavalt Atlandi hartale tuleb rahvastele anda õigus valida valitsusvorm, mille järgi nad hakkavad elama. Kas see ei puuduta otseselt eest-

lasi, lätlasi, leedulasi? Ilmtingimata puudutab! Deklaratsioon ei maini seda, aga vaieldamatult oli seal ka meie rahvast juttu. Meilt võeti vägivalla teel suveräänsus — see on fakt! Venelased lärmavad, et rahvas valis ja tahtis, aga töörahva valitsuse-muinasjutt ei leia läänes uskujaid. Kõik oleks hästi, aga see kohutav sõjatüdimus... Jumal tunnistajaks, eestlased on nõus punastega lepingusse astuma, et aga lahingust pääseda. Niisugused on meie armsad eestlased. Ning sõdi siis sina nende vabaduse ja parema tuleviku eest...»

«Ja... jah!» ühmatas Vilbus. Sellest kõlas alatoonina: «Lootusetu, täiesti lootusetu asi!»

«Lühidalt ja konkreetselt. Me peame taktikat muutma, end kindlustama ja kas või ajutiselt koduste paikade tolmu jalgadelt pühkima.»

«Vaat, see on õige!» hüüatas Anneli. «Metsas konutamine nüüd mõni mehe tegu!»

«Jäta, naine! Miks sina segad end meeste jutusse? Vanadel eestlastel ei olnud see kombeks.» Hendrik silmitses õde väljakutsuva irooniaga, sirgus ja pahvatas naerma: «Ja teie usute, et mina loobun võitlusest? Oh teid kahte kerget lolli! Olete mul paras paar! Karm aeg ja karmid teed! Küsimuses on kalli kodumaa tulevik ning teie arvate, et mehised mehed lakkavad võitlemast! Ei iialgi! On olemas mehed ja ka memmed. Mina kuulun esimeste hulka. Kui raske ka eelseisev võitlus ei oleks — Hendrik Tennola ei tõsta käsi üles! See Lasti-näru aga saab õpetatud. Ma loodan, et jumal on talle teises ilmas mõõdukalt vali.»

«Oled sa aru kaotanud!» hüüatas Anneli hirmuahinas.

«Last luusib igal pool, jõuab sinna, kuhu teda kõige vähem vajatakse. Kes peale Lasti oleks Kiigari vilja välja nuuskinud? Kes julges oma läbiotsimisega meie kodu rüvetada?» Hendriku hääl kõmises kõledalt. «Ma tean, et ta otsib mind. Ta ju karjus: «Võtke bandiit kinni!»»

Anneli vahtis pärani silmi Hendrikut. Vilbus vaikis süngena.

Hendrik puuris mõlemaid etteheitva pilguga. Siis ütles ta Annelile:

«Meie vana ema — tõeline Linda, tõeline Kalevi ema — oleks võinud ehmatusest haigeks jääda! Sina, õde, ei kaitse teda ja toetad ka meid väga nõrgalt! See on sulle väga suur etteheide.»

Et Anneli ei vastanud, jätkas Hendrik süüdistades:

«Sul on kapriisid. Vana-Valgepõllu ja Tennofite pere on nende all pidevalt kannatanud. Kas sinu südametunnistus ei käsi selle eest nüüdsel raskel ajal tasuda? Aga ema kaebab, et sa muutud mitte nädalate, vaid tundidega talumatumaks. Niiviisi...» Hendrik pidas jällegi pausi. Anneli võpatas, nagu oleks teda löödud.

«Talumatumaks?» suutis ta hääletult küsida.

«Mina ütlen, et vajad lapsevitsu!» möönis Hendrik ja ähvardas: «Meie võime sellega katsetada — kui teist teed pole.»

Anneli turtsatas pilavalt. Tema silmade hõõguv läige valgustas seda, mis südames.

«Olen niisugune, nagu olen! Ärge enam proovige mind paela otsas talutada! Ei ema, ei sina... ei keegi!»

Hendrik haaras nuudi. See oli tema sääriku sääres peidus olnud. Piits tegi õhus paar laksu. Stseenis oli nii palju jõhkrust, et Anneli tõmbus kühmu. Talle meenus, et vend oli lapsena paaril puhul tema suhtes kätele vaba voli andnud.

«See on mõjuv rohi sinusugusele — haigele!»

«Ning näitab, missugune on sinu süda...»

«Mehe süda, vabaduse eest võitleja süda!»

«Piitsahirmu vabadus...»

«Hirm on kõhklejale, vabadus võitlejatele...»

«Sõnad!»

«Enne sõnad ja siis teod!» Hendrik ligines Annelile: «Sa tantsid Narula «Herodesele». Nõua ka tasu! Nõua tasuks «Johani» pea!»

«Kelle?» kohkus Anneli hinge põhjani.

«Sinu kodu rüvetaja, sinu ema mõnitaja, sinu venna vere ihaldaja... Sa pead teda vihkama, sest oled liha meie lihast, veri meie verest. See peab olema pärivus. See on looduse seadus!»

«Ära satu hullustusse!» keelas Anneli end suure jõupingutusega rahule sundides. «Mina ei süüta ega tapa.

See peab sulle alaliseks selgeks saama. Mis puutub aga Narula «Herodesesse» ning «Johani» peasse, siis sellest ei saa ma aru . . .»

Hendrik laksutas piitsa ja vaatas ülevalt alla Annelile:

««Johani» pea!» kordas ta rõhuga.

«Mis see peab tähendama?» nõudis Anneli nüüd kärsitult.

«Kõige esiteks on tarvis, et nad kähku Äiapapa vallamajast välja peksavad. Sa pead Herodest selleks tagant lükkama. Teiseks vajame täpset teadet «Äiapapa» igast sammust. Me peame teadma, millal ta linna tuleb, millal ja kus liigub. Muuks on meil mehed.»

«Minule ärge lootke!» hüüatas Anneli ning kinnitas häälega, mis oli vaid ühtemoodi mõistetav: «Ärge asjata lootke! Mina ei tee midagi!» Heitnud Hendrikule põlastava pilgu, tõusis ta minekuks, aga vend sulges tee.

«Kuhu sa tõttad?»

«Minema!»

Hendrik laksutas nuuti.

«Kas sinuga saab mõistlikult kõnelda? Kas sa annad endale oma käitumisest aru? Mõistad, kuidas sind hoitakse? Mõistad, palju Vana-Valgepõllu on sulle andnud? Ka sinu laps oli pidevalt ema kaelas! Nüüd, kus on jõudnud aeg, et peaksid oma võla protsendid tasuma, kaevad kapriisidega omadele auku? Isegi on raske, aga tahes-tahtmata pead ka sinule mõistuse pähe tagumisega närve kulutama. Vasta, kas oled mu ema tütar?»

Anneli seisis mürkrohelise sametist ukseportjääri taustal, solvunud, õhetav. Iga Hendriku sõna oli teda piitsahoobina tabanud ning ääretut viha tekitanud.

«Minuga saab üksnes mõistlikult kõnelda! Tapmine ja põletamine ning teise inimese pea nõudmine ei käi selle juurde. Ja oma «Herodesele» tantsin ma tantsimise lõbus. Kas olen su ema tütar? Noh — selle fakti vastu ei saa ma vaielda — kahjuks!» vastas Anneli salvava irooniaga.

Hendrik kummardus tema poole. Tal oli sel minutil üksainuke mõte. Õde tuleb alistada. Tema arvates

sööstis Anneli järjekordsesse hukatusse — õigel teel ja taibukalt polnud ta kunagi elanud.

«Mis on su õe- ja tütrekohus?» küsis Hendrik.

Anneli ei vastanud kohe, vaid teeskles järelemõtlemist. Sel minutil virvendasid tema silme ees põlevad heinavirnad. Suits mattis Hendriku. Ta nägi selgesti Liisa süüdistavat silmapaari. Undi-«kutsikas» jäi sõrmest ilma. Hendrik oli nagu kehastatud kurjus. «Aga selle peale vaatamata on ta minu vend,» mõtles Anneli nördides. Ning otsustanud taktikat muuta, sest see tundus kõige mõistlikum, küsis ta taltsalt:

«Mida pean tegema?»

Hendrik laskis end petta. Anneli lahkus püstipäi, näiliselt reipana, aga niipea kui ta tänavale pimedusse jõudis, vajus temas kõik kokku. Rõõm, et suutis Hendrikut tüssata, tundus sündsusetuna, aga valmistas samal ajal kummalist naudingut. Nagu vägiteoga toime tulnu marssis ta kesk tänavat varemete vahel. Malbe kuu suikus kevadtalvises taevas. Kollakassmine valgus ja pikenenud varjud näisid ebamaistena. Jõudnud platsi kohale, kus nad päeval töötasid, istus Anneli lammutatud kivihunnikule. Metsis, kes kogu aeg teiste seas töötas, seletas, et aasta nelja pärast kasvavad siin puud, lilled, purskkaev viskab õhku veepritsmeid. Seniks on sõda lõpul, vahekorrad selginenud. Kas nad jalutavad Martiniga siinsetel tulevastel teedel? Anneli sulges silmad ja vaatas tulevikku. Ja see oli seda nauditavam, mida võimatumana tundus. «Minu armastus!» mõtles ta. «Mis ka ei juhtuks, aga õnne, mida olen tundnud, ei saa mult keegi võtta!» Narula «Herodes»? Mitte kõige taibutumalt öeldud. Hendrik siis ihaldas Lasti pead? Noh, see seisis kaunis kindlalt õlgadel ning et Hendrik teda kartis, tundus uskumatult kummalisena. Teise talu isa oli Annelile alati meeldinud. «Ma hoiatan teda,» mõtles ta. Aga on seda vaja? Ta oskab end selletagi paremini hoida. Aga kui nad kavandavad tema suhtes midagi kurja? Vallamajast vallandamine? Anneli oli sellest kuulnud. Noh, mis see siis tähendab? Aga kui — kui nad Lasti maja räästasse punase kuke pistavad? Ei, seda Hendrik ei suuda! Seda ta ei tee! Terav valu läbistas südame.

Ta ööbis Marie-Louise'i juures, ei saanud sõba silmale ning alustas hommikul juhusliku autoga kojusõitu.

Lõuna paiku asulasse jõudes kohtas ta teeristil Minnat nutetuna, kohutatuna, ärevil. Kogeldes kõneles see, et öösel kuuldud Uue-Valgepõllul veoauto mürinat. Et Lastid sageli Punaarmee sõduritega läbi käisid, ei pandud seda tähele. Undi tütar, kes hommikul Jõetaga taludesse külviplaani viima läinud, märganud, et uksed pärani ning vaatama minnes avastanud Lasti, Maali ja nende väikese pojakese surnukehad.

Sõnum masendas. Annelil oli tunne, et jalad on nagu tinapommid.

Narula kohale laskus lillakaspunane udutis.

XXIII. AU LANGENUILE!

1

Uue-Valgepõllu tragöödia paine mõjus ängistavana kogu vallale. Last ja tema naine olid austatud ja armastatud inimesed. Neil oli sõpru rohkem kui vaenlasi. Ent veretöö jõhkrus jahmatas neidki, kes valla täitevkomitee aseesimeest ühel või teisel põhjusel hästi ei sallinud. Varblase Milda kaotas rääkimisvõime ja suutis vaid nutta. Vana Varblane nohises omaette ega julgenud pimeda saabudes jalga üle läve tõsta.

Mõrvatute maised jäänused viidi linna tohtritele üle vaadata. Kui kinnine haiglaauto läbi asula sõitis, paljastasid kõik, kes tee ääres seisid, pea. Ja vana Wühner laskis helistada kirikukelli.

Anneli oli kui halvatud. Kõik oli liiga kohutav, et seda otsekohe Hendriku ja tema ähvardusega siduda. Ta ei julgenud, ei suutnud oma vennast kui mõrtsukast ja lapsetapjast mõelda, aga ring tõmbus ümber metsameeste kokku. Nad ju jätsid sini-must-valge trikoloori uksepiita lehvima, nagu kaitseksid need värvid nende

teed, kes surma külvavad, lapsigi säästmata selja tagant tulistavad. Anneli viibis ka ärkvel olles mingis hirmusegases poolunes, mis oli täis viirastuslikke ettekujutusi, üks koledam kui teine.

Kas ta suudab Narula rahvale silma vaadata? Anneli tundis, et see on raske. Kas ta suudab haual seista ja kolm korda peoga liiva visata, nagu teise pere isa viskas läinud sügisel nende isale? Ei! Ei iialgi! Tal oli tunne, et ta ei suuda sellise patukandamiga inimeste seas liikuda. Mis teha? Mis teha? Sel minutil oleks ta kõik, kõik Tarumile pihtinud. Aga Vivian Vilt jutustas, et Martini naine pidi Narula teel olema. Kui Anneli vihjamisi küsis, kas see on tõsi, sulges Martin huultega tema suu. See oli valuline, unustamatult metsik, aga samal ajal eelaimusi äratav suuandmine. Martin ei jätnud nüüd ainsatki õhtut vahele. Sageli koputas ta hilisel öötunnil aknale ega seletanud, kust tuli. Tema silmad helkisid tulevalgusel eriliselt. Tundes Martini lähedust, tema käsivarsi ja andumuse puhast, siirast ühtesulavust, teadis ta, et teine teda igatses. Oh, ja kuidas veel! Tunded põletasid rinda. Ning sealjuures taipas ta haruldase selgusega, et sild tema kahe elu vahel põles heledas tules. Tema ise rippus nagu abitu läbilastud tiivaga lind poolel õhuteel, kukkumise eel. Kummale kaldale? Kummale kaldale?

Haruldase selgusega meenus minevik, Vana-Valgepõllu rauged lapsepõlvesuved. Karjatee ja lõhnav kummel, päikese sädelus rõdu värvilisest klaasist ruutudel, pojengide mets ja mesilased... Kas see aeg pöördub tagasi? Kas pöördub? Läbi luha lookleb aeglane, ent jonnakas Emajõgi. Tema vete sillerduses suplevad pilved... Jõepervel istudes ununes ükskõik kui piinav valu. Vetevool viis vaevad merede teele. Aga nüüd oli Emajõgi jääs, Vana-Valgepõllu mingiks tähtsusetuks, üpris ükskõikseks paigaks jahtunud. Anneli oli julgematel hetkedel unistanud uuest elust Tarumi kõrval ning samas tundnud, et see õnn ei lase end püüda, vaid üksnes peibutab. Ent mõtelda ja uneledagi oli hea.

Sassis, sagrine kahupea tema käsivarrel... Mõnel õhtul palus ta mõttes, et Martin kingiks talle lapse, ent sõitles end samas mõttetu, hullumeelse soovi pärast.

Kogu vallas ei kõneldud neil päevil muust kui Uue-Valgepõllu Lastidest.

Õpetajaproua peatas Anneli asula vahel, et mõrvareid manada:

«Need äi ole innimised! Õpetaja ütleb, et kümnest pörgutulest om näile vähevõitu...»

Kolmandal päeval pandi sargad koolimaja saali, et rahvas saaks neile viimset austust avaldada. Valvajaid oli murdu. Käosaar, kes Lastist suurt ei hoolinud, käis mornilt ringi. Anneli teadis, et ka temal pidi vaev südamel lasuma, kuna peamiselt tema Jaani töölt tagandamise mõtte õigeks kiitis. Aga Käosaar käis oma koormaga kergemini kui Anneli. Õpilased ehtisid koolisaali. Lastekoor laulis igal õhtul, siis kui rahvast oli kõige enam, paar leinalaulu.

Anneli oli toonud linnast kolm potti punaseid alpikannikesi ja läks neljandal õhtul neid koolimajja viima.

Teel kohtas ta ema.

«Tagasi!» kutsus Emilie.

Anneli vabandas, et ta käib enne koolimajas ja siis kuulab, mis emal kõnelda. Ent Emilie oli vali. Tema vanas mustas talvepalitus keha kaardus ettepoole looka.

«Tagasi!» kordas Emilie tungivalt.

Anneli näitas lilli ja lubas:

«Ma tulen varsti!» Ning tõttas edasi tigedatest pilkudest saadetuna.

Aga ta ei saanud seda lubadust täita. Koolimajas oli Lasti Siberimaalt koju jõudnud umbes Anneli vanune tütar Margita, kes oli hommikul saabunud. Nende jutlemine haaras nii Annelid, et ta unustas ootava ema. Peale viisakaid kaastundeavalduse ja vastuvõtmise repliike jutustasid kunagised piiriperetütred oma vahepealsest elust. Et nad olid nüüd mõlemad Punaarmee ohvitseride naised, siis vilksatusid jutuajamisse rindeteated. «Oo — sa tead?» imestas Margita alatasa. Talle tundus kummaline, et Anneli teadis, kus asus rindejoon, kes kamandas rindeid. Ning Anneli muigas ega seletanud, et see kõik oli mitte Halini, vaid Tarumi igaõhtustest juttudest meelde jäänud.

Kui Margita kõneles oma möödunud elust, kuulas Anneli hardunult. Selles oli kaasakiskuvust. Ta imetles

kõhnunud, pisut vananenud, aga selle kõige juures haruldaselt tarmukat mustapäist Margitat, keda kolm sõja-aastat olid teiseks teinud. Uskumatu, et ta oskab nüüd traktori ja kombaini rooli hoida. Kui Anneli omal ajal õppis vahvasti autojuhtimise selgeks, tundus see tohutu tarkusena. Nüüd seletas Margita lihtsalt ning lakooniliselt: «Mehi polnud. Mis seal siis ikka...»

«Maailm on nüüd lai, Anneli Halin,» naeratas nukker Margita. «Vanasti istusid õhtul rongi ja olid hommikuks Tallinnas, seal nina vastu merepiiri. Nüüd annab nädalaid sõita, enne kui Vaikse ookeani äärde välja jõuad. Milline suuruse ja avaruse tunne! Aga inimesed saavad kõikjal inimestega kokku... Ma sõitsin siit minema ja sattusin Tatarimaale. Puudulik keel, vähene riidevarustus, laps tulekul... See neljakümne esimene aasta oli raske aeg. Siis otsib ühel tuisusel päeval mind võhivõõras vene naine. «Sa oled sugulane — õepoja naine. Õde kirjutas ja käskis leida. Ma olen kaks leivakotti tühjaks söönud ja kõik tatari külad läbi kolanud. Uljanovskile sai ka tiir peale aetud. Nüüd su ometi leidsin. Paki oma asjad ja sõidame koju.» Ütle, Anneli Halin, kas süda ei lähe sellist juttu kuuldes soojaks? Ning ma sõitsin Siberisse, oma mehe koju. Mul on tore ämm. Ja poegki on temasse. Müttasime kahe naisega kolhoositööd. Äi on surnud.»

«Aga siin kõneldi, et külmetasite, nälgisite...»

«Kõhutühjust ei tundnud, aga varbad said ikka Siberi pakases võtta.»

«Kas ta on väga külm, see Siber?»

«Sealses kuivuses ei tundu nelikümmend kraadi nii hull kui siin kakskümmend.»

«Aga tuisud, lumised lõputused?»

«Ka tuisud ja lumised lõputused... Aga üle kõige siiski inimeste südamesoojus...»

«Südamesoojus?...»

«Jaa — just nimelt südamesoojus. Ma ei mõistnud kodus elades, mis niisugune tunne tähendab. Karmid sõjaaja teed avardasid sõpruse, ustavuse ja armastuse mõisted, andsid neile oma rangelt püha sisu...»

«Küll sina, Margita, oled muutunud,» nentis Anneli järelemõtlikult. «Nad on su seal ringi vahetanud. Mäle-

tad, vanasti tavatses Hendrik sind tasase ja helde talutütre mustertüübiks seada.»

«Sinu vennas Hendrik? Ja kus ta on praegu?»

«Ei tea,» valetas Anneli ja lisas: «Võib oletada, et saksa sõjaväes. Seal ta oli — aga kas ka nüüd? Ei tea . . .»

«Kui jumalad pole talle meie meeste kuuli näol halastanud,» möönis Margita kummaliselt sarkastilise naeratusega.

«Kuuli näol halastanud?» kordas Anneli ohates.

Emilie istus kössi tõmbunult sööklanurgas, kui Anneli lõpuks tagasi jõudis. Tema silmist ei paistnud enam midagi peale kurjuse. Anneli võpatas, nähes teda, kes oli olnud tema lapsepõlve paleuseks, nii mõistmatuna, kaugena ja võõrana. Ta tahtis ema ette põlvitada ja andeks paluda. «Aga mida ma palun andeks?» mõtles ta kohkudes. Muidugi, see oli inetu, et ta memmele oma toa võtit ei andnud. Aga seal olid Martini riided. Anneli ei tahtnud, et ema neid näeks.

Emilie ajas end sirgu ja seletas ning kõneles võimukalt. Tema näol oli nüüd nii tuttav, vanaaegne ilme. Niisuguse peeneks triibuks surutud suuga, kissis silmi tavatses Vana-Valgepõllu perenaine käsku võõriti mõistnud teenijaid noomida. Kes kord sellist epistlit kuulis, see teist enam ei tahtnud. Oma laste varuks olid tal olnud teised toonid, teine hääl.

«Lota pandi kinni. Peab talle paki viima. Ega nad teda tagasi lase. Kes viiakse, kõik jäävad. Seal ei ole armu ega halastust. Kas sa lähed pakiga? Ja Heinole ka, sest tal ei ole nüüd ka enam teist viijat,» kamandas Emilie nõudvalt.

«Mina?» üllatus Anneli ebameeldivalt. «Milleks mina?»

«Minu, oma ema poolt!» rõhutas Emilie.

«Ja miks sinu poolt? Kas nad olid meie sugulased? Ei! Heinu oli väga vastik tõuk. Ma ei tea, millega Lota tegeles, milles teda süüdistatakse, ja milleks topime oma nina tema asjadesse?» põhjendas Anneli oma seisukohti.

«Teine söötis pool talvet meie . . .» Emilie ei lõpe-

tanud lauset, vaid suunas range pilgu Anneli silma. «Tänutundest...»

«Ma ei palunud teda sööta. Hendrik oleks võinud sügisel metsast välja tulla ja ausalt elada. See oleks olnud talle endale kõige parem,» kõneles Anneli õhinal.

«Tütar.» Kuidas ta seda sõna rõhutas! «Seda, mis kõige parem, näeme hiljem. Praegu on vaja kokku hoida ja üksteist aidata. Kui sina ei lähe, siis lähen mina ise oma hädise tervisega linna ja palun härra Vilbust.»

«Sa ei tohi, ema! Ma ei ole Lotat kunagi sallinud ega lase sul tema pärast peadpidi silmusesse joosta. Kas sa tead, mis ta tegi? Võib-olla on ta Uue-Valgepõllu mõrvaga seotud,» kähistas Anneli ema kätt muljudes.

«Uue-Valgepõllu sai tegude eest. Surm on ikka patu palk,» möönis Emilie jäiselt.

Anneli vaatas hirmunult ema vihas kivistunud silmi ega leidnud kohemaid vastuseks sobivaid sõnu.

Ema paiskas Annelile karmi süüdistuse: «Sa oled ju nüüd oma kodule vastu hakanud. Näitad ka emale hambaid...» Tema hääl värises, huuled võppusid nutueelsetes tõmmetes. Anneli ei mäletanud, et ema oleks raskuste, valu või leina pärast silmi vesistanud. Tema põsed jäid isa sargagi juures kuivaks. Rõõmu ja ülevuse hetked panid seevastu üsna kerge vaevaga Vana-Valgepõllu perenaise taskurätikuga silmi topsutama. Nüüdne nutupiiril olek mõjus Annelisse nagu äkiline nõgeste kõrvetus. Emilie püüdis tütart mõjutada, aga taipas oma jõuetust ja kaotas väärikuse ning vallandas silmavee.

Ning nagu kannataja Jenoveva keeras ta tütrele selja.

Mõni tund hiljem nägi Anneli, et ema sõitiski linna. «Kas ta läheb nüüd Hendrikule kaebama?» Anneli otsustas sel minutil, et ta ei kohtu enam kunagi vennaga, ning ta oli seda mõeldes rahulik ja ükskõikne.

2

Vallas toimusid läbiotsimised. Mida enam Anneli Lotast mõtles, seda selgemini püsis silmis Heino võigas pilt. «Hendrik on samasugune loom,» mõlkus õetundeid tagandavalt mõtetes. Tarum ja Vaari kammisid hommikust õhtuni Paganamaa metsa. Lota lakast heinte alt avastati laskemoona ja seda sorti miine, millel Undi pojakene vigaseks jäi. Vald oli sõjaväge täis. Sisas käis murelikult ja süngena ringi. «Kas tal süda valutab?» mõtles Anneli. Ta teadis Martinilt, kuidas Sisas oli Lasti umbusaldanud. Juuksed turris, silmad unetusest punased, näol sügavad kortsud — sellisena oli Sisasis suurt inimlikkust. Kuigi ta ei vahetanud Anneliga ainustki sõna, tundus viimasele, et ta teda kõrvalt alatasa vaatles. See oli nii erutavalt ebamugav.

Martin oli neil päevil märkamatult vallamajast Anneli juurde kolinud. Ta jõudis tavaliselt poole öö ajal, tõi endaga mehi kaasa, jättis sööklaruumidesse ööbima ja magas nende teades, häbenemata, Anneli poolel. Viimane tundis esialgu piinlikkust ja vältis hommikul võõraste meeste pilke. Kui ta aga Martinit manitses, haaras viimane tema käsivarre ja pigistas nii, et sinised plekid taga. Märganud, et Tarumi tööde ja teede kaaslased tema üle ei muiga, vaid austavad, muutus Anneli vähehaaval julgemaks. Aga igal hommikul algas ärev õhtu ootamine. Kas nad tabavad täna Hendriku, Adalbärdi? Ning Anneli soovis neile siiski südame sügavuses ebaedu. Ta ei kahetsenud venda, vaid tahtis kas või üsna lühikeseks ajaks seda õnne, mis Martin sisendas, hoida ja säilitada. Ning ta salatses, pettis ja teeskles, sest tahtis niikaua kui vähegi võimalik ilma olla bandiidi õe ilgest tiitlist.

Ühel hommikul tuli Sisas Metsisega sööklasse. Anneli väga erksad kõrvad kuulatasid nende juttu, sest nad kõnelesid Lastist. Sisas näis lööduna ja morn. Tema välimus reetis, et ta oli magamata. Metsis aga süüdistas, loopis kõneldes kätega, nagu jagaks ta etteheiteid. Annelini kostusid napid laused Metsiselt: «Me asusime omaendi kätega oma kullafondi, oma aktiivi hävitama.»

Ja Sisasilt: «Kas usute, et ma pole kõigil neil öil peale seda sündmust und silmile saanud. Et minu inimeste seas võis olla selline, kes valab vaenlaste veskile vett...»

Anneli teadis Lasti töölt tagandamise kavatsusest ja teadis, et tema vastu olid mingid süüdistused. Missugused, sellest polnud ta kuulnud. Aga teiselt poolt meenus, et Hendrik paisutas oma vihas Vana kohta kõikvõimalikku laimu. «Kes oli see Sisasi inimene, kes valas Hendriku veskile vett?» juurdles Anneli ärevalt ega julgenud Martinilt küsida.

Hulkudes ühel õhtul jõe ääres — ta otsis söökla laudadele pajuurbi — murdus rabe jää tema all. Anneli jalad said märjaks. Vesi tuli üle säärikute. Ta mõtles kaldale ronides julma naudinguga üle pea ulatuvast raudkülmast veest, aga sai silmapilk aru nende kõidikute tugevusest, mis teda elu ja olevikuga sidusid.

Matusepäev kujunes ülevallaliseks leinapäevaks.

Koolimaja lipp lasti poolde vardasse. Igaüks, kel jaksu, tuli Lasti, Maalit ja väikest Jaani ära saatma. Laps lamas poolavatud silmi kooli saalis isa ja ema vahel valges puusärgikeses. Tema laugel oli sõnadeta küsimus: «Miks te tapsite minu? Ma ei ole muud kurja teinud kui kassi Miitsu hännast sikutanud, aga tema andestas, sest me sõime hiljem võileiva pooleks. Miitsu lakkus või osa, kakk jäi Jaanikesele...» Kõik, kes sargakese ees seisatasid, puhkesid nutma. Margita seisis puusärgi peatsis ja silitas väikese venna rinnale ristatud käekesi. Seda pilti oli võimatu kuivil silmil vaadata.

Narula ei mäletanud nii suurt rahvatungi. Kirikumõisa lasipuud ei suutnud kõiki hobuseid mahutada. Koolimaja kuuri all ja asula õuedes oli regi rees kinni. Kõik maakonna asutuste villised seisid kabeliaia ees reas. Ning toodi aina uusi ja uusi punaste lillede ja lintidega pärgi: «Fašismi ohvritele», «Valge terrori ohvritele», «Kodunurmede vabaduse ja õitsengu eest langenuile».

Keskpäeval kaikusid koolimaja mäelt Narula lume

alt vabanevatele nurmedele ja kaugele Emajõele leinamarsi helid. Kogu koolimaja teel voogas rahvamass. Käosaar seadis süngena, pisaratega võitlevana õpilasi auvalverivvi. Ta oli oma vimma unustanud ja tõsises leinas. Lasti väimehed, poeg, Metsis, Makarov, Tarum, Vaari, Ovsjannikov, Sisas ja teised maakonna ning valla tuntud mehed kandsid puusärke õlal kuni surnuaeda. Pärgade rodu ulatus kirikumõisast kabelimäele. Kirstude järel käisid Leina ja Margita, nende taga Minna. Viimane nuttis häbenemata. Margita kutsus Anneli rongkäiku. Nagu kogemata sattus ta Minna kõrvale.

Anneli oli näinud, kuidas Emilie kadus juba varahommikul Liisa korterisse. Aga Liisa ise tuli elupuuokstest ja punastest alpikannikestest kimbuga matuseprotsessiooni.

Kuigi matused olid kodanlikud, pidas Wühner seekord oma kohustuseks end kirstude ees näidata.

Lõunast puhus sulatuul. Õhk oli kevadtalviselt selge ning kerge. Pilvede vahel vilkusid potisinised taevalaigud. Kirikukellad kumisesid sügava pühalikkusega nagu kauged trummilöögid orkestrihelide vahel. Rahvas täitis kogu kabeliaia. Mehed seisid paljastatud päi, naised pühkisid rätikunurgaga silmi. Orkester koondus haudade peatsisse. Paremal ja vasakul oli sõjaväeline auvalve.

Tarum teatas kõledal, kaugele kaikuval häälel:

«Avan Narula valla täitevkomitee aseesimehe Jaan Lasti, tema naise Amalie Lasti ja nende poja Jaani helgele mälestusele pühendatud leinamiitingu...»

Anneli hing jäi neid sõnu kuuldes kinni. Ta oli saanud Tennofite hauaplatsi pingile koha ja nägi matusetalitust nagu peopesal. Lasti pere seisis haua päitsis. Toomas ja Makarov vahetasid üksikuid sõnu. Margita abikaasa oli pikk, rühikas mees. Leina seisis sirgelt, sügavtõsiselt sõjaväevormis. Tema mees käis korraldusi jagades edasi-tagasi. Kui Tarum kõnelema hakkas, kangestusid kõik valveseisakusse. Koos meestega hoidis ka Leina käe kõrva juures.

Tarum andis Metsisele sõna.

«Seltsimehed!» alustas Metsis metalsel kõlal. Suur Emajõe laas kohises pidulikus sünguses.

«Täna saadame viimsele teele ühe endi hulgast, kes teo ja oskusega rajas Emajõe kaldale uue kommunistliku ühiskonna vundamendikraavi. Temaga koos kustutas alatu mõrvar ka naise ja lapse eluküünla. Mäletan Jaan Lasti esimestest päevadest, kui tulin Narulasse. Mis mees oli Uue-Valgepõllu Jaan? Jaan Last oli tõe ja õiguse otsija ja see tõi tema kindlalt nõukogude võimu juurde. Ta langes sõdurina võitluspostil, langes lahingus. Me austame tema mälestust ja jätkame tema tööd. Tema koht ei jää tühjaks. Tema mälestuse nimel lubame, et kommunismi vundament valatakse, tellingud tõusevad...»

Taevas oli selginenud. Päike sulatas kuuskedelt lumetordid liuglema. Need kukkusid sahinaga peieliste jalge ette.

Metsis kõneles sõjast, okupatsiooniaja ohvritest, rahva kannatustest. Naised nutsid. Varblase Milda nuuksumine kostis üle teiste, nii et Kustas pidi teda küünarnukiga togides vaiksemaks sundima. Lasti perekond seisis suursuguselt, kokkuliitunult lahtise haua ääres. Neid tundus nii palju, palju. Seal olid Jaani ja Maali õdede ja vendade lapsed ja lapselapsed. Anneli vaatles matuselisi. Jah — neid oli liiga palju, et hävitada. Neid ümbritses mingi nähtamatu jõud. Jaan Last oma Maaliga nagu jalutaks peieliste seas ringi, suruks kõigil kätt, annaks juhtnööre, õpetusi. Selles oli jõulisust, suurust. Elavad surnud on väga tugevad. Lastide matusetalitus demonstreeris enam kui ükski teine sündmus Narula rahva tundeid, mõtteid. Inimestes oli virgunud valvsus. Anneli, kes kõike kaldus sümboolselt võtma, võrdles tema ees toimuvat oma isa matustega. Viimne Narula vallavanem... Nad ise ajasid ta haua kinni. Siin aga hingas, praegu küll kurvalt, mingi uus Narula, selline, millist Emajõgi oma kümnete sajandite pikkusel vete veeretamisel polnud näinud.

Ovsjannikov tuli Anneli kõrvale ja toetas teda käsivarrest.

«Sa vaata, kui palju mundreid. Just nagu ohvitseripolk. Vanal on vägevad väimehed. Ja ordeneid «Isamaasõjast» «Aleksander Nevskini». Aga mul on väga sant

tunne. Praotasin oma suud, et Last oli omal ajal abivallavanem. Nagu oleks sel olnud mingit tähtsust. Nüüd lase kas või haua juurde põlvili ja palu andeks. Aga üks Sisasi mees mõjutas mind. See oli see poiss, kelle käest Last laskis selle klaveri ära võtta. Ta laulis mulle kui linnukene, et Last on vaenlane. Korjas kõik laimu ja pahna kokku ning kandis Sisasi ette, et faktid. Nüüd löödi teine päevapealt töölt minema ja anti kohtu alla. Sisas ei mõista niisuguses asjas nalja.»

Hakati laulma. Orkester saatis «Kas ema südant tunned sa». Anneli põskedele valgusid pisarad. Liisa tungis inimeste tulbast läbi. Tema süli oli täis leekpunaseid jõulukaktuse õisi. Ta oli oma suure, uhke lille paljaks rookinud ja poetas okshaaval väikesele valge riidega kaetud kirstule kahe lipupunase vahel. Vahejuhtumis oli sügavat traagikat. Liisa mõtles kahtlemata selle kustutatud elu esimesele hingetõmbusele.

«Oh vend, oh Hendrik, miks sa oled kõige selle vastu? Sinu missioon on mäng kaotajale. Nii ütles Halingi,» mõtles Anneli rahutult. See tunnetamine valmistas ühtaegu ebamäärast rõõmu ja valu. Oma perekonna hauasamba jalamil seistes mõtles ta, kui jäle oleks Hendrikut siia, äti ligidale matta ükskord, kui... Anneli tundis, kuidas pisarad veeresid ja veeresid. Ta ei jõudnud kätt tõsta. Ovsjannikov seisis ikka veel tema kõrval. Inimestemurd virvendas silmis. Üle teiste vilksatas Tarumi kuklasse vajunud soni.

Toomas Last astus nüüd haua päitsisse ja kõneles midagi. Tema tasast häält polnud kuulda. Anneli nägi rohelist vormikuube, ordenite rida. «Küll ta on ilusaks meheks sirgunud. Poisikesena oli volaskitaoline.» Leinal oli sügavroheline sinel ja sinine barett, viisnurk bareti ees. Makarov kõneles kogu aeg Margita mehega. Anneli nägi, kuidas kaks helehalli papaahat vaatasid üle teiste peade. Ning siis paistis Sisasi nokaga vormimüts, sinine rant ümber pea. Ta käis kogu aeg suvevormiga.

Ovsjannikov kõneles midagi. Anneli jaatas, kuigi ta ei kuulnud, mida teine lausus. Ta oli pealtnäha väga rahulik, sündmusekohaselt nukker. Silmalaud tundu-

sid aga nii rasketena, et vajusid järjest alla ning Anneli ei olnud suuteline neid avama. Puhuti läbistas teda kartus, et igaüks võib tema näolt lugeda, et temagi on kuigivõrd määritud, sest Anneli veendus järelemõelnult üha enam ja enam, et kuigi Hendrik ei jõudnud ehk ise Uue-Valgepõllul jõletseda, siis oli ta sellest tragöödiast teadlik.

Haud aeti kinni, kääpale anti kuju, punased obeliskid pandi päitsisse. Igal obeliskil oli viisnurk ja elupuuokstest pärg. Jällegi lauldi, peeti kõnet. Anneli udutavad silmad ja pooleldi kurtunud kõrvad ei näinud ega kuulnud midagi. Ta ärkas alles Martini hääle juures teadvusele.

Tarum kuulutas leinateenistuse lõppenuks.

Aupaugud võpatasid karget õhku.

Orkester mängis «Internatsionaali».

«Viimse võitluse raale
lahing otsustav toob...»

laulis Ovsjannikov Anneli kõrval. «Viimse võitluse raale,» mõtles Anneli seesmiselt võppudes.

Tarum tuli tseremoonia lõppedes Tennofite ausamba juurde ja võttis Anneli küünarnuki pihku. Läbi kerge talvepalitu varruka tundus tema pigistus lohutav ja soe. «Kas mäletad meie esimest kohtumist?» küsisid Martini silmad. Anneli noogutas vaevu märgatava, mona-lisaliku naeratusega. Inimestesumm kandis nad aleviku vahele. Liiguti Valgepõllu poole. Anneli käis Tarumi ja Ovsjannikovi vahel. Toomas tuli rühikalt nende juurde, Margita alampolkovnik tema järel.

«Kaardiväe alampolkovnik Halini abikaasa,» tutvustas Toomas Annelid.

«Kaardiväe alampolkovnik Markov. Surun kätt!» lausus Margita kaasa enda eest. «Ah Markov on siis Margita nüüdne nimi,» Anneli imestas, et ta seda varem ei teadnud.

«Palume meie poole,» kutsusid Toomas ja Markov.

«Palume kõiki!» lisasid nad üldiselt kõigile.

Et Tarum ja Toomas sattusid jutuhoogu, jõudis Anneli neist ette. Liisa juurest väljus Emilie. Ta viipas käega

Annelid. Viimane taipas, et ema oli teda oodanud. Liisa oli samuti jõudnud ja valmistus alla Valgepõllule minekuks. Emilie vaatles ka Liisat põlastava õelusega. Kunagised sõbratarid näisid pahastena. Aga oli see üksnes pahurdamine? Nad vaikisid. Liisa pärani silmad püsisid Emilie vesihallides. Annelile meeldis väga, kuidas ta rühikalt tuppa läks, rühikalt väljus ja väga tõtates Uue-Valgepõllu teele rühkis.

«Tule sina ära,» kutsus Emilie.

Anneli kehitas õlgu:

«Kuhu?»

«Koju! On kõnelemist!»

«Hiljem!» kohmetus Anneli.

«Just praegu!» tahtis Emilie oma võimu maksma panna.

«Ole ometi mõistlik, ema!» anus Anneli. Neist mööndus inimesi. Emilie riidlemine oli liiga silmapaistev, et märkamatuks jääda.

«Sina ei lähe sinna! Ehk ära pea mind oma emaks!» ähvardas Emilie.

Anneli märkas nende kohale jõudnud Varblase Mildat — selle jalad lohisesid jällegi Kustase kalossides — ja manas näole virila malbuse. Varajasema elu kriitilistes olukordades karastatud iseloomujoonena omas Anneli puhuti tohutu võime end talitseda, üht mõtelda ja teist ütelda.

«Noh, kas tii kah lääte peiekapstile?» küsis Milda kähedalt.

«Ikka, ikka, Varblase-ema,» vastas Anneli Martinile järele tõtates. Ta jättis ema Milda küüsi. Tal jätkus jõudu ning jultumust tagasi vaadata ning emale käega viibata.

Emilie seisis nagu soolasammas ja peielised aina voorisid ning voorisid temast mööda.

Uue-Valgepõllul oli kõik üle ootuste hästi korraldatud. Maali tädi- ja onutütred, nende seas ka Minna, olid rikkaliku peie-söömaaja valmistanud. Kõik toad olid laudu täis. Pikad kaselaudadest pingid valendasid laudade ääres. Minna, kes mõneti perenaist mängis, sagis köögi ja tubade vahet. Anneli märkas kuhjaga

rosoljekausse ning meenutas mõttes oma isa viimset sünnipäeva, mil Minna piinles Juku apla isu tõttu. Tarum ja Vaari, kes esimestena kohutava sündmuse juurde kutsuti, seletasid veel kord nende ümber kogunenud kaugemate külade inimestele, mis ja kuidas tol süngel hommikul neis ruumides oli. Anneli oli seda kõike mitu korda kuulnud, aga iga uus kord tekitas imelikul viisil mitte nõrgema, vaid just tugevama õudsusetunde. Sisselöödud aken, terariistaga, tõenäoliselt kirvega purustatud uks. Laps oli Maali käte vahel olnud, sest ta püüdis poisikest nähtavasti viimse võimaluseni kaitsta.

Minna sosistas Margita ja Toomaga. Anneli vaatas teda karge naudinguga. Kui keegi hüüdis: «Seltsimees Minna Vaari», siis pöördus Minna pea aeglase ning väärika uhkusega hüüdja poole, nagu tahtnuks ta vahepeal kõigile ütelda: «Vaadake mind, mina olen nüüd seltsimees Minna Vaari.» Kogu peieliste hulk mahutati lauda. Et koos oli väga palju rahvast, siis istuti ligistikku, inimene inimeses kinni. Tarum oli Tooma ja Markoviga. Margita kutsus Anneli enda kõrvale.

Tarum istus laua otsa juures. Ta mehine, hallis villases kampsunis kogu võttis pool lauanurka enda alla. Nad olid Toomaga üks kuue ja teine mundri varna riputanud ning pidasid vastamisi ja teineteist veendes mingit mõlemale võrdset põnevat vaidlust. Metsis kuulas neid käsipõsakil ja keskendatult. Sisas jäi Metsise selja taha ja jutles meestega ning piip oli tal vaheajata hambus. Leina ja tema mees istusid kõrvuti, kummaliselt sarnased kudrutava tuvipaariga. Anneli jõudis näha, et nad sõid ühelt ja samalt taldrikult, poolitasid üht ja sama leivatükki. Vaari oli end täies pikkuses teise laua otsa mahutanud. Minna tekkis mitut puhku tema selja taha. Pudel kadus sel puhul kärmelt laua alla ja Vaari laiutas võimalikult süütul ilmel oma kaasa ees käsi.

«Joo, Anneli Halin!» palus Margita. «Hakkab ehk kergem!»

«Minu juures mõjub joobumine vastupidiselt. Muu-

tun siis eriti kurvaks,» vastas Anneli, aga kummutas klaasi põhjani.

«Mul peaaegu samuti! Aga tuleb püsida jalul! Tuleb kannatada!» õhkas Margita. «Nad võivad tappa ja põletada, aga see kõik on asjata . . .»

«Kõik on asjata! Jah, kõik on asjata!» kumises Anneli kõrvus. See kostis läbi tubades valitseva kõnekõmina. Tappa ju võidakse, maja põlema süüdata samuti, aga kõik tühja. «Kolmas võimalus . . .» Milline iroonia! Kas kolmanda võimaluse nimel oli vaja kolmeaastase lapse eluküünalt puhuda! «Vabaduse nimel on verd valatud,» oli Hendrik ütelnud. Aga kellele ta seda «vabadust» võitles? Endale ja Adalbärdile? See suur osa vallast tundis end vabalt ning oli ühises leinas liitunud. Kahe vabadus kümnete ja sadade vastu?!

Varblane ja Milda ilmusid uksekünnisele. Nad olid hiljaks jäänud. Milda tegi küünarnukkidega teed ja vahtis lauas kohta. Tema ette juhtus Unt oma Helmiga, kes olid vähe ja areldes peieroogasid maitsenud. Aga nendega istusid lapsed — tüki järgi kuus. Minna oli nad vanemate vahele ritta mahutanud. Helmi haris salamahti ja järjekorras kõigil ninasid.

Nüüd vaatas Milda viltuse pilguga uutes poolvillaseis kehakatteis «kutsikateperet» eriti vihaselt ja solvunult. Nende all oli tubli tükk pinki kinni. Mildal Kustasega polnud end kuhugi toetada. Minna laiutas Varblase selja taga kimbatuses käsi ja palus nähtavasti ivakese kannatada. Aga kas siis Milda suutis? Tema õieli kael vahtis igale poole kärsimata hädisusega ega jäänud enne rahule, kui Vaari seinapoolse rea rahvast veelgi koomale pigistas, nõnda et Milda ja Kustas vaeva ning valuga teise laua nurga endale said. Istet ei jätkunudki. Köögist veeretati kaks pakku, teine liharaiumise oma. Aga Minna laotas käterätiku Milda kleidi kaitseks pakule.

«Palju sa, Kustas, Punaarmee fondi vilja külvad?» küsis Vaari Varblaselt.

«Mesa küssid?» Milda hääl oli rahulolematu.

Vaari kordas pikalt ja laialt, selgitades küsimust. Ta oli juba paar päeva perest peresse käies Punaarmee fondi viljaga head ning ka halba näinud ja lugeski

nüüd nagu piiblisalmi, kus ja kui palju armee fondi külve kavandatakse.

«Paganamaal on katskümend vakamaad veel peremeheta,» ühmas Milda. Talle ei meeldinud see jutt põrmugi. «Külvä kõik vondi! Sest pias avitama.»

«No-noh!» nohises vana Varblane oma kangemat poolt küünarnukiga tonksates. Metsis istus üsna ligidal. Milda kile hääl võis üle laua kosta. Kustasel aga oli kaunikesti mõõdutunnet ning aastate pikkune vallavalitsuses omandatud tarkus (ülemuste ees tasanda häält, kui just vait ei oska olla). Mildagi oskas vanasti peenema rahva seas suud hoida. Aga viimasel ajal oli talle «kehvik» nii pähe hakanud, et ta ei saanud end üheski asjas pidada.

«Anname sulle sealt hektari ja sina viska täis,» õhutas Vaari.

«Kui seemet kah saab, asi ta siis külidä om,» nõustus Milda kavalalt.

«Seeme olgu oma!»

«Kost mi võtami?»

«Oma aidast! Vaata sinna salve põhja,» soovitas Vaari.

«Mi ei saa umma põllukõstki täis. Kaaraga om viil kuis om, aga kesv puha kasunu. Nisu ei ole peotäütki. Üts lehm visas indä sita pääle. Tollele piat kah peotävve näpistäma, muidu and naha ja sarve kätte...»

Seda Milda ei valetanud. Neil olid tõesti loomasöödaga kibedad päevad. Lammastel kõlkusid vihad sõime kohal. Uted näsisid kuivanud lehti ja peenemaid oksi. Aga seemnehäda ta suurendas, sest nisu ülejääk kõlbas püülijahuks teha.

«Heinamaa juurdelõikele viskasid käega,» torkas Vaari.

«Mes sääl n'd käega või, aga kes tiid, kas jõudu jätkus niitmiseks. Vanal Varblasel tork rinnun, mul om sälg läbi lüüdü. Ühtepuhku valutas. Lastest ei ole viil muud abi, kui vast karja.»

«Võtad punktist masina ja käristad maha. See tükk, mis teile planeeritud oli, on mätastest puhas. Pärast võtad suure reha ja ajad kokku. Õpeta sind nagu oma last...» lisas Vaari poolnaljatades ja teiselt poolt

tõsinedes. «Sõjal ka varsti lõpp peal. Hakkame inimeste moodi elama. Mina läheksin sinu asemel hommepäev Tarumi juurde ja teeksin heinamaad paludes sedasi kaapajalga.»

«Ei tiia,» kõhkles Milda. «Talvel olli ju Kustas haige, sis es julge suurt otsa ette võtta.»

«Sarlak sai ju terveks!» tõgas Vaari mõõdukalt.

«Kuis sis!» nentis Kustas nohisedes.

Milda taipas Vaari pilamist ja tõmbas huuled solvunult tsaerauda.

Vaari oli oma nõudmises järelejätmatu:

«Noh ütle n'd, kuripatt, palju sa külid? Ära pia järge kinni. Teised tahavad ka ütelda. Näed Unt Jaanil juba plaan peetud. Tahab ruttu kõnelda . . .»

«Niipalju, kui seemet annad!» vastas Milda moka otsast.

Vaari ei tahtnud nähtavasti leinasöömaajal Mildaga jagelda ja pöördus sama jutuga teisele poole lauda meeste poole. Nad alustasid asjalikku arutelu. Milda aga solvus ning hõikas üle laua:

«Kui tõse iin, sis mi ka takan. Ei ole seenimaani midägi tegemata jätnü! Saab see Punaarmee vond ka külitus.»

«Sõö, Anneli!» manitses Margita. «Valu peab mööduma! Sellest tuleb üle saada! Jäime mõlemad orbudeks . . .»

«Orbudeks?» kordas Anneli kohmetult. Teda masendasid Margita näo hall, murelik värvus ning sügavad «kanavarbad» silmanurkades. Margita kõneles alatasa kõverduvate huultega. Sundides Annelid sööma, ei maitsenud ta ise suutäitki.

Eestoast anti käest kätte liputükki, mis peale jubedat tegu Uue-Valgepõllu ukselt leiti. See oli umbes viie sentimeetri laiune üle sini-must-valge lõigatud riba. Räbal jõudis Annelini. Ta puudutas näpuotsaga riidetükki. Valgel olid naelte jäljed. Eri värvi riideribad olid väga korralikus aedpistes kokku õmmeldud. Anneli silmad avardusid trikoloori kaltsu nähes pärani. Ta tõmbas käe ära ja peitis kohutava enesevalitsemise jõuga laua alla. Silme ette kangastus samal ajal kolmekümne kuuenda hilissuvi. Vana-Valgepõllu rauge

meelõhnaline pidulikkus, «põline eesti pere» ning tema ise tikib rõduastangul pakse siidkangaid kokku. Ema seisab oma malbes taluemandalikkuses tema kõrval ning õpetab: «Mustaga ainult mustale, sinisega sinisele ja valgega valgele... Peenelt-peenelt, nii et ainustki pistet üle ei lähe. Masinaga kokku vuristatud kangaservad tõmbuvad hiljem kortsu ega vooga nii pidulikult...» Kui suur lipp tõmmati taluperemehe sünnipäeval vardasse ning paras tuul kanga laineisse kaalutas, vaatasid kõik uhkes hardumuses ülespoole. Annelil oli nüüd tunne, et sellel räbalal on veel tema näpujäljed nähtavad. «Kuidas Hendrik julges!» manas ta mõttes. Raisates viimsed tahtejõuvarud, viivitas Anneli veel pool tundi, vestles Margitaga, vastas paarile Makarovi küsimusele, palus Toomal Halinit tervitada ja tõusis siis lauast.

«Ma pean enne teemaja sulgemist tagasi olema,» vabandas ta Margita ees.

«Kohusetunne...» mõistis Margita.

«Külasta mind,» palus Anneli ja lisas taas: «Aga mina elan nüüd asulas...»

«Jah! Ma ju jään nüüd koju...» lubas Margita.

«Talutööle?» usutles Anneli.

«Esialgu! Kuni sõda lõpeb ja «nõrgem» pool demobiliseerub...»

«Sina oled siis «tugevam»?» küsis Anneli rauge muigega.

«Ma ju traktorist. Ta kirjutab sellest ajast, kui kursused lõpetasin, iga kirja alguses «Minu raskerelvavägi!» Ise on luures.»

Kohutavast avastusest purjus, tuikus Anneli mööda sulalumist teed asulasse, tegi harjunult automaatselt päeva lõpu talitused. Üksinda jäädes langes ta lõpuks lõdvana kokku ja puhkes suure häälega nutma.

Anneli ei mäletanud, kaua ta töinas. Tuba oli pimenenud, küünlajupp lõpuni põlenud. Kõverdunud taht hõõgus nagu virvatuluke elu lõputus soos. Mis teha? Kuidas elada? Tal olid nüüd Hendriku vastu konkreetsed süüdistusmaterjalid. Kahtlustused osutusid õigeteks. Kanda mõrvari õe koormat? Kas pihtida Tarumile? Kas kõnelda? Martini asjasse pühendamine võr-

duks temaga raskuse jagamisega. Ent kas Tarumi elu oli kerge? On's vajalik tema veost veelgi suurendada? Mida enam Anneli mõtles, seda kindlamini veendus, et Martinit tuleb säästa. Just nimelt selle lahingu pean üksi vastu võtma. Kui saaks Hendriku siinsetest paikadest eemale peletada! Kui — kui ta leiaks oma pimeduseteedel lunastava kuuli! Anneli kujutas ette, kuidas ta loeks venna haual: «... Ja anna meile andeks meie võlad, nõnda nagu meie andeks anname oma võlglastele...» Ta teadis, et Hendrik hoolis üsna kenasti usutalitustest ning kujutlusse tekkis tahtmatult tragikoomiline pilt: nad põlvitavad enne tapateele asumist jumala õnnistust paluma. Aga käsusõna ütleb: sina ei pea mitte tapma. Kas jumal võtab neid sellisel juhul õnnistada?

Saabuva öö vaikust lõhestas Pauka oma haukumisega. Anneli kohendas riideid ja tõttas tulijale vastu. Ta ootas Martinit.

Tulija oli Liisa Pau. Kärmelt ning nobedana sisenes ta puhvetiruumi, üks käsi taskus, teises mingi kiri.

«Mine ütle oma emale, et mina seda janti enam kaasa ei tee!» lausus Liisa nii kindlalt, nagu kardaks ta, et algab mingi vastuvaidlemine.

«Mis janti?» küsis Anneli arusaamatult.

Liisa viskas kollakaspunases veekindlast paberist ümbrikus kirja Anneli ette lauale.

Anneli tõstis ehmunud pilgu ja kehitas õlgu, aga võttis siiski kirja ja luges aadressilt ema nime. See oli Ääsi-proua pikerguste, pooleldi maalitud tähtedega käekiri. Liisa seisis tema ees, kuivetu ja range, hallid juuksed rohelise rätiku alt paistmas, silmad palavikuliselt helkimas. «Miks ta Ääsi-tanta kirja edasi ei vii? Mispärast?»

«Kas mina peaksin seda tegema?» kõhkles Anneli.

«Tee, kuidas tahad! Ta on sinu vend!» kähistas Liisa.

«Minu vend?» karjatas Anneli enesevalitsust kaotades. «Kas see on siis Hendrikult?»

«Jah!» kinnitas Liisa kõverdunud huultega. «Su ema maksis mulle selle eest, et mina võtsin autojuhilt kirjad vastu. Alla Vana-Valgepõllule on raske tähelepanu

äratamata sõita. Aleviku vahel peatavad alatasa masinad. Juhid käivad kaevudest vett võtmas.»

Anneli vajus põlvili Liisa ette, haaras tema kätest nagu uppuja õlekõrrest.

Liisa äigas korra üle tema juuste, mis olid vallandunud ning langesid punase villakuna seljale: «Ära nuta! Ega's sellega asja paranda! Mina igatahes saadan kõik peräpõrgusse! Ennem lähen kerjama, kui leiba pole.»

«Kas nemad tapsid Uue-Valgepõllul?» sundis Anneli end vaevaga küsima. Ta lootis, et Liisa raputaks pead või ütleks vähemalt, et tema ei tea.

«Mina polnud seal juures!» vastaski Liisa tõrjuvalt.

«Seleta, mis sa tead!» nõudis Anneli.

«Nad tahavad nõukogude korda kukutada!»

«Milleks?»

««Kolmandat võimalust» maksma panna!»

Anneli tõusis jalule, kiskus kirja lahti ning luges: «Minu väike hoolealune jäi haigeks. Tulge vaatama ja tooge mõned munad ning suitsuliha. Tema ju armastab neid väga. Jumala õnnistusega ja kõike head sooviv, igavesti teie sõber Manuella Ääs.»

«Mitte midagi ei saa aru,» pomises ta omaette. «Kas Hendrik on haige?»

«Mulle öeldi, et see kiri on väga kiire.»

«Oodaku! Sellega on aega! «Kolmanda võimalusega» samuti!»

Anneli kägardas kirja kokku ning pistis taskusse.

«Jutusta!» palus ta.

«Su ema usub, et kevadeks on uus «Eesti vabariigi» valitsus kohal. Talud antakse tagasi, kommunistid puuakse üles või lastakse maha. Hendrik ja Adalbärt Kiigar ajavad metsast neid asju. Selleks olla vaja suuri seesmisi rahutusi tekitada. Siis on väljamaalastel õigus siia korda looma tulla,» vastas Liisa selgelt ning lihtsalt.

«Mis sina usud?» küsis Anneli.

«Mitte midagi! Minul on ükskõik!»

Anneli naeratas kibedalt.

«Minul mitte! Ma ei taha ka, et minu ema sellist

jubedat asja ajab! Kas siis lapse tapmine on nende arvates rahutuse tekitamine? Küll on jõle.»

«Kas sina neist asjust ei tea?»

Anneli vastas otsekoheselt:

«Mitte kõike!»

«Ükskõik! Aga sina oled oma! Tehke, mis tahate! Mina enam kaasa ei tee! Kui veel kiri tuuakse, ei võta enam vastu. Aga kui rahule ei jäeta, lähen kõnelen Metsise naisele. Nii ütle oma emale!»

«Meie saame emaga viimasel ajal halvasti läbi,» pihtis Anneli.

«Ma tean! Ta kaebas mulle. Nad kahtlustavad, et Tarum sind mõjutab. Noh, minule on see ükskõik! Igaüks elab oma elu. Mina ka!»

Anneli küünitas käe suitsukarbi järele. Tema silmad olid poolkinni, tasakaal vähehaaval taastumas. Poolmetsik, sassis juustepuhmas kallutas oma raskusega pea tahapoole. Süüdanud «Kazbeki», vahtis ta hulk aega helesiniseid spiraale.

«Mina tahan ka oma elu elada!»

«Siis ela! Saada ka kõik pärapõrgu!» soovitas Liisa.

«Mis ma siis tegema pean?»

«Ei midagi! Ära teisi sega ega luba end segada!»

«Ah niiviisi sa mõtled?»

Liisa ei vastanud, vaid pöördus minekule.

«Mina saadan nad pärapõrgu,» ütles Anneli. «Head ööd!»

Aga seal oli see kiri. Ta süütas paberi ja vaatas, kuidas see tuhastus.

Saamata rahu — Tarum ei tulnud sel ööl —, läks ta hommikul vara siiski Vana-Valgepõllule.

3

Anneli avas kõheldes koduvärava. Teda valdas imelik, ängistav tunne. See koht, mis kunagi oli vaikne kants, südamerahu sümbol, tundus kõledana ja mahajäetuna. Jalajälgedeta rehetee... See hoone oli alati ristikheina ja tõuõlgi täis. Tänavu jätkus ristikut vaid laudalaele ja seegi kadus imelikul kombel kuhugi —

Anneli aimas, et ema tegi rahaks. Aia-äärsest hangest paistsid vaarikavarred. Vanasti kühveldati põõsaid lamandav lumi laiali. Tänavu jäi kõik jumala hooleks. Vana-Valgepõllult oli nagu katk üle käinud. Laudapealse ukski logises ripakil alumisel hingel, sest ülemise kangutas tõmbetuul piidast välja. Emilie likvideeris juba vastlapäevast alates tasa ja targu majapidamist ning müütas küll kodulinnas, küll Tallinnas ja Leningradis loomi ning viljatooteid. Ta oli küllalt kaval ja tegi head äri. See oli imekerge ja Vana-Valgepõllu perenaine lausa hasardis. «Hendrik vajab vist raha?» oli Anneli mitmet puhku endamisi arutlenud.

Ingeri-Elma, kes nüüd hobulaenutuspunktis töötas ning Vana-Valgepõllu sulastetoas korteris oli, käis Emiliega tõlgina turgudel. Sõidud olid aga vägede ja sõjatehnika läände liikumise tõttu takistatud. Elmal oli nii taipu kui ka osavust, et kasudega kaubelda. Kas ema ajas oma teedel ka «muid» asju? Nii see vist oli, taipas Anneli.

Emilie ja Elma õiendasid ning rehkendasid, kui Anneli peretuppa astus. Laual nende ees kuhjusid kummikingad, valged ja punased-sinised. Elma luges kaupa. Emilie tõmbas paberile kriipse. Mõlemad naised vaidlesid asjaliku häälega. Anneli tulek katkestas nende keskustelu. Võtnud lohakalt tehtud, puhastamata kummist lehkava tuhvli, keerutas Anneli seda nigelat jalavarju sõrme otsas. Paelte aset täitis jämedast, halvasti töödeldud puuvillasest lõngast keerutatud, narmendavate otstega nöör.

«See ei ole teiesugusele,» naeratas Elma oma valgeid hambaid välgutades. «Aga liha vastu vahetades antakse kilo eest paar. Siin võib kolmsada küsida ja võetakse käest nagu soojad saiad. Tüdrukutel on hea meel, et saavad . . .»

Anneli tahtis emale kirjast kõnelda, kui kuuldus koputus ja sissekutset ootamata uks lahti tõmmati.

Kannatamatu tulija oli Vaari. Müts kuklas, kasukahõlmad eest avali, aga paks kampsun kasuka all ja sall kaelas — Vaari välimus oli nüüd talumehelikult korralik.

Hobulaenutuspunkti juhataja mühatas ebasõbraliku tervituse.

«Vaata! Siin sa mul oledki, Elma, aga tööle ei tule!»

«Mina olen üksik sõdurinaine, sest mees langes lahinguväljal. Mul on selle kohta tõend. Fašistid põletasid meie küla maha. Lähen ja vaatan oma endist koduküla. Mis aga sina, ülem, keelad?» Elma edvistas Vaari ees ja kohendas sealjuures lausa mustkunstniku osavusega kingade kuhilale võidunud kotti.

«Mitmes kord sa oma põlenud koduküla vaatamas tilpad?» pinnis Vaari. Tema tuju oli tõsine, toon salvav.

«Kuidas? Mitmes?»

«Sooh! Või nüüd ei saa aru!»

«Mina otsin oma meest taga!»

«Pidi ju langenud olema. Sul ju spravka! Mis sa tast enam otsid! Nüüd vihu tööd teha ja vaata siit uus. Ära tuiska, händ seljas, mööda maad ringi. Kui mu südame täis teed, siis tõmban su undrikud üle pea ja laon paraja koha peale . . .»

«Uih!» riidles Elma eputades. «Ma olen tööinimene ja kuidas võid mind ähvardada? Mina võin kohe linna sõita ja kaevata, kuidas siin Narulas õnnetuid fašistliku surmalaagri ohvreid vastu võetakse!»

«Ütle, mille kuradi pärast sa tööle tulid, kui tööd teha ei taha?»

«Aga tal vaja ju leiva ja petrooleumi kaarti. Kus ta's muidu saab, kui ei lähe kuhugi nimekirja,» õiendas Emilie. «Nüüd ju tööliste valitsus ega ole enam vaja orjata,» tahtis ta tõgada.

«Vaata aga vaata, kui targad te olete. Aga ma lähen ja teen käskkirja ning lasen su kui põhjuseta puuduja päevapealt töölt lahti!» ähvardas Vaari ja valmistus lahkuma. Elma oli isemoodi inimene ja Vaaril puudus temaga vaidlemisel tavaline lustakus. See tüdruk hööritas end iga mehe ees. Kuidas Emilie, kes äärmiselt põlastas elukommete lõtvust, suutis seda taluda, oli Annelile mõistatuseks.

Olukord ajas Anneli naerma. Vaari vibutas rusikat ja läks.

Vana-Valgepõllu endine mugav, suurte palmidega saal seisis segamini, lauad linadeta, aknad kardinateta.

Klaver oli puldanist kattes. Selle tahtis Anneli linna Marie-Louise'ile viia ega julgenud oma plaanist veel emale kõnelda. Punane türgi diivan ja kuus narmastega taburetti kadusid mõni aeg tagasi teadmata kuhu. Kas need viidi Hendrikule või müüdi maha, seda Anneli ei teadnud.

Anneli ütles emaga kahekesi jäädes sissejuhatuseta:

«Liisa ei võta enam teie kirju vastu. Ta käskis mul seda sulle ütelda!»

«Mis?» venitas Emilie jõllissilmi.

Anneli jätkas:

«Liisa tõi viimase kirja minu kätte!»

«Anna siia!» nõudis Emilie kärsitult.

«Ma põletasin selle!»

«Sina põletasid? Sa oled... Sa oled...» Emilie ei suutnud välja mõelda, kuidas Annelid kirja põletamise pärast nimetada.

«Olen su tütar. Aga ka mina ei hakka neid kirju kandma. Sa ei suuda mind sundida!»

«Lugesid, mis seal kirjas oli?» pinnis Emilie.

«Et väike sõber on haige, et tahab mune ja suitsuliha. Kas see väike sõber on Hendrik? Olgu ta ometi haige! Siis saab vähem pattu teha!» paiskas Anneli.

«Võeh, heldekene!» oigas järsku ema. Anneli poolt edasi antud lühike kirja sisu pidi temale midagi kõnelema.

«Mis viga?» kohkus Anneli.

Emilie ei mallanud vastata. Kohutav tegutsemistuhin keeras tema liikvele. Anneli taipas, et «munad ja suitsuliha» polnud hoopiski mitte harilikud toiduained, vaid midagi muud.

«Sa ei tohi sellest Tarumile kõnelda!» hoiatas Emilie.

«Millest?»

«Kirjast!»

«Aga just kõnelen!» ähvardas Anneli, kuigi teadis, et valetas. «Mina ei suuda enam kannatada. Te teete mu hulluks!»

«Siis löön su oma kätega...» Emilie ei ütelnud viimast sõna, aga tema rusikas tõusis poolde vinna. «Proovi ainult...»

Kõneluse kestel vahetas Emilie riideid. Anneli taipas, et ta valmistub kuhugi minekuks.

«Võeh ja võeh! Mul algasid nii suured seesmised valud, et enam ei jõua kannatada. Pane sa hobune ette ja tule kutsariks. Ma pean linna tohtri juurde sõitma.»

Elma ruttas käsku täitma. Emilie luges sajarublalisi käekotti. «Kas see on «suitsuliha või munad»?» mõtles Anneli ja asus ka minekule.

XXIV. SULAILMNE

1

Aprilli algus murdis ootamatustega Narulasse. Tarum sai teise kuupäeva postiga Salmelt kirja. Viimane teatas, et asub vastavalt Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee väljakutsele koos pojaga teele ning tänab puhtast südamest abikaasat, kes neid ootab ja igatseb. Üllatus tabas Martinit nii tugevasti, et ta ei suutnud sel päeval töötadagi. Väljakutse? Mis see tähendas? Ta ei olnud poole sõnagagi kusagil mingisugusele kutsumisele vihjanud, vaid just ümberpöördult, pidas mõistlikuks, et Salme jääks sinna, kus ta oli. Kes segas tema siseasjadesse? Kes oli see sõber? Sisas? Metsis? Või mõlemad koos? Saamata rahu, helistas ta komiteesse ja uuris asja ääri-veeri mööda Eesmaalt.

Vastus oli mitmetpidi mõistetav.

«Sa lähed ülekäte! Mina saatsin su naisele kirja!» narris Vilje ja Martin ei taibanud, kas ta oli väljakutsest teadlik või mitte.

Kui ta Vaarile oma olukorda valgustas, küsis ka see pilamisi:

«Kuidas sa nüüd kahega elama hakkad?»

«Raske ta on!» ohkas Tarum oma kimbatust ironiseerides.

«Ega's muud, aga naised lähevad omavahel tülli. Sa pead aegsasti veeanuma ja kaikad valmis vaatama,» tõgas Vaari sõbramehelikult.

Paar päeva hiljem saabus telegramm:

«Oleme Moskvas. Jätkame sõitu. Saabumise aja telegrafeerime.»

Tuleb see, kes oleks võinud tulemata jääda! Elu oli niigi jõudu nõudev. Hakka nüüd veel isiklikke vahekordi ka klaarima, kui valla omadega oli ülepeakaela tegemist. Ja temale omase otsekohesusega mõtles Tarum sirget teed käia. Vale ei vastanud tema loomusele. Ta oleks Salmele otsekohe vastanud: pööra tagasi! Aga seal oli üks hell punkt — poeg, keda ta veel polnud oma silmaga näinud.

Tarum liikus neil päevil mornilt ringi. Ta ei suutnud üksi kabinetis istuda, vaid kippus välja küladesse. Rahva seas ununesid isiklikud mured. Tahes-tahtmata tuli pere vastuvõtmiseks valmis olla.

Tööd oli aga niisugune laviin, et päevale oleks vaja olnud teine kakskümmend neli tundi otsa jätkata ja ikkagi oleks ajast tulnud nappus. Kui külviplaanidega saadi kuidagiviisi ühele poole ja metsaraie ning vedu lõpetati, siis keerles elu seemne ja tööjõu küsimustel. Õigete andmete saamine nõudis põrguvaeva. Igamees muudkui nõudis seemet ja paljud valetasid ning suurendasid häda. Aga oli ka neid, kes puudust häbenesid ja argusest abi paluma ei tulnud.

Vallas algas mingi jüripäeva meeleolu, mis Martini lõpuni välja vihastas. Esimesena pakkis Vivian Vilt asju ja istus kohvritele. Ta oli naaberlinna avatud meditsiinilisse keskkooli astunud. Vilt võetigi kaugõppesse ning Tarum tänas jumalat, et temast tehakse lõpuks tõeline velsker. Aga Vivian taipas nähtavasti ise, et ta ei suuda iseseisvalt oma koolihariduse jätkamisega toime tulla ja esitas osakonda lahkumispalve. Ka selle teate võttis Tarum heaks, sest oli ju olemas Liisa Pau, nagu loodud ja ootel, et Vilti välja vahetada. Ühel heal kevadpäeval, varsti pärast Lastide matuseid, kolis kogu valla üllatuseks Liisa oma maise vara teise maakonda ja võttis seal õe koha vastu. Ta ei hoolinud isegi sellest, et palk oli väiksem kui velsk-

ripunktis. Tahes-tahtmata pidi Martin nüüd Vilti keelama ja paluma kas või uue velskri leidmiseni tööle jääda. Ning Vivian osutus põikpeaks, kes laskis end palju klanida. Tarum sai tema vaid parteikomitee kaasabil sõna kuulama.

Haridusosakond tahtis Käosaart linna koolideinspektoriks ja soovitas Poola koonduslaagrist saabunud Alleks Venderi koolidirektoriks.

«Lase Liirikal minna!» soovitas Vaari.

Aga Tarum oli teisel arvamisel. Käosaare ja Vildi lahkumisega oleks valla parteialgorganisatsioon lagunenud. Seda ta ei tahtnud. Sõjajärgses vallas oli küll parteipileti väärilisi mehi kui ka naisi, aga et nii Tarum ise kui ka Vaari olid veidi üle poole aasta kohal olnud ega saanud veel kedagi soovitada, siis viibis uute kandidaatide vastuvõtmine. Komsomoliorganisatsioon oli aga juba paarikümne liikmeline ning seda tänu Käosaarele. Vaatamata tähenärimisele, kohati isegi koomilisena tunduvale pedantsusele, oskas ta noori siduda.

Nii Vildi kui ka Käosaare küsimus raiskas Tarumil palju aega telefonikõnedeks ja täitevkomitee osakondadega vaidlemiseks. Aga see polnud kõik. Paistis aga mõni noormees või neiu töös silma kui energiline, iseseisvam ja algatusvõimega, siis oli ta ilmtingimata mõnes linna ettevõttes hädatarvilikult vajaka.

«Meie vald pole maakonna kaadri taimelava. Endal on inimesi vaja,» nurises Tarum lõpuks Metsisele pärast seda, kui Vaari parem käsi ja tallimees oli maakonna varumisvoliniku asetäitjaks edutatud ning vilgas ja nobe kommunistlik noor täitevkomitee sekretäri kohalt maakonna parteikomitee tehniliseks töötajaks võetud. Metsis ei võtnud nurinat kuuldagi.

«Sa ole uhke, et on anda!» vastas ta.

Tarum aga oli turris. Ta oli eelolevaks külviajaks oma plaanid pidanud, aga kõik ähvardas õhku rippuma jääda, sest kahe-kolmekesi suurt valda peo peal ei pea. Lisaks muule murele kummitas sadadesse hektaritesse ulatuv peremeheta maa. See oli riiklik pind — ja kuidas sa selle vilja alla saad!? Signaalid kõnelesid, et paljud talud — ja nende seas ei puudunud uusmaasaajadki — ei pidanud külviplaani kohustuslikuks ning

kavatsesid omapäi talitada. Kes neid kontrollib, kui maakond riisus toekama rahva endale? Just nimelt riisus! See oli veel Tarumi arvates õrnalt öeldud. Vana kadunud Last oleks tugevamini lausunud.

Ajal, mil lumi hakkas sulama, algasid veelgi pahandavamad üllatused. Paljud suuremate talude valdajad tõid täitevkomiteesse avaldused, millega nad maast lahti ütlesid. Esimestena tulid Madiste omad — doktor Vilbuse kaks lelle. Neil oli üle kahe täpselt kuuskümmend hektarit. Üks lubas teetööliseks hakata, teine teatas, et saanud raudteele koha.

Nende kannul ilmus Vana-Valgepõllu Emilie. Tarum teadis Anneli kaudu, kuidas Valgepõllut ehitati, hoiti, armastati. Selle talu perenaise maast loobumise avaldus tundus kõige eriskummalisemana, peaaegu mõistatuslik, nii et Martin hakkas otsima selles tagamõtet.

Emilie kurtis oma haigusi, mainis poole sõnaga raskeid aegu, toonitas, et üksi talu ei pea. Ta mõtelnud nädalaid ning päevi ka pealekauba. Mida enam aga kaalutleda, seda selgemaks saavat, et talu tuleb maha jätta. Süda muidugi tilkuvat sealjuures verd, sest omad põllud, oma istutatud puud ja põõsad. Vabatahtlikult talust loobumine võrduvat kõie ümber kaela keerutamisega. Ta olevat unegi unustanud. Need meeleheiteööd olevatki aidanud niisuguse otsuse valmis mõelda. Kolmkümmend hektarit uut peremeheta maad — see ajas Tarumil meele mõruks.

«Nüüd puuduks veel vana Varblane oma Mildaga. Siis olnuks maast loobujate punt täielik,» manas Tarum.

Milda aga ajas hoopis vastupidiseid asju. Emilie teguviis oli talle omamoodi Hiiobi sõnumiks. Otsekohe ilmus ta Tarumi ette juurdelõike tahtmisega. Ning Milda neelud käisid nüüd aplalt. Ta palus ka neli hektarit põldu. Selle oleks talle võinud anda. Aga Milda nõudis Vana-Valgepõllu rehe tagant, kus muld kõige mustem, sest sinna jooksis ilmast ilma karjaaia virts peale. Rehetagune nurm oli talu keskel. Sellisel juhul oleks tulnud tervikluse mõttes veerand Valgepõllust, ligi kümme hektarit, Varblase Vahetaluga liita. Kuigi Milda

sellist soovi ei avaldanud, vaid nagu kass ümber palava lakke keerutas, taipas Tarum, kuidas teda niisugune otsus rõõmustaks.

«Anda neile?» arutles Tarum mõttes ega jõudnud veel otsustada, kui maakonna täitevkomitee jõudis temast ette ja andis Vana-Valgepõllu teedeosakonnale abimajandiks.

Ovsjannikov vihastas Varblase nõudmist kuuldes:

«Mis veel välja ei mõtle? Talvel olid sarlakid. Kas juba terveks said? Reumat veel polegi? Kas linna ei taha tulla? Siin pidi voorimeeste tsunfti esimeest vaja olema. Ma võtan Vahetalu ka abimajandi manu!»

Tarum tundis, kuidas Last oli vajaka. Tema oskanuks Varblase-emanda tagurpidi uksest välja tõsta. Ning mõeldes Lastile, pakkuski Tarum Mildale jõeluhast kuuehektarilist heinamaalarakat, kus rohi põlvini kasvas, aga juurdesõidutee puudus.

Milda kilas: «Vai nii!» ja lubas linna Metsise juurde sõita.

«Lase Talna pääle! Kindlam on!» käskis Tarum, ise sealjuures muhedalt kohkudes, sest soovitus oli nii üliväga lastilik, nagu oleksid need sõnad Jaani, aga mitte Martini suust tulnud.

Milda ei vandunudki alla, vaid hakkas usinalt linnateed tallama ja palvekirju kirjutama. Neid sai nädala ajaga terve kiirköitjatäis. Maakonna maakorralduskomisjon saatis Varblaste kirjatöö valda ja palus neile «võimaluste piirides» vastu tulla. Aga kus need võimalused ning piirid asusid, kui Mildal oli vääramatu kinnisidee?!

«Kodara kuluva läbi, aga ei taheta vaest inemist avitada,» hädaldas Milda. Ta ei mallanud kodus istuda, vaid käis alatasa naabrite pool oma häda kurtmas.

Kord juhtus ta Kirikumõisasse, kus jällegi üht lastest teele saadeti. Helmi kuueteistkümneseks saanud tütar hakkas vabrikukooli sõitma. Milda keerutas seal asja ees, teist taga niikaua keelt, kuni ajas Helmile hirmu nahka. Ta teadis täpselt, et sellistes koolides olevat vesi lakkeks ja kaltsud kehakatteks. Sängid antavat, aga tekke pole, kotad ka, aga sukki mitte. Tööd aga nõutavat hullemini kui sunnitöölaagris. Milda maa-

lis nii kohutava pildi, et tal endal tõusis kananahk ihule. Helmi läks, silmad vees, vallamajja ja palus Tarumit: «Jätke, kui võite, minu laps rahule.» Ei aidanud selgitamine ega veenmine. Helmi halises nii hädiselt, et Tarumil hakkas kõhe. Alles pika nõudmise järel teatas ta oma suure hirmu algallika.

«Ja sina usud Varblase Mildat?» pahandas Tarum.

«Mis ma's ei usu? Ta oli ju külavolinik ja kõik...» tõnnis Helmi.

«Oli, aga enam ei ole!»

«No las see vanem tütar jääb sel kevadel pealegi koju,» jäi Undi-perenaine oma juurde kindlaks.

Tarum võttis Milda järgmisel päeval käsile. Aga see salgas kõik maha ja vandus end süüst puhtaks. Et Tarum kahtles, sai ta koguni pahaseks:

«Vai nii! Aetas muudkui vaese inemise pääle tühja juttu...»

Tarum ähvardas:

«Kui mina peaksin veel midagi niisugust kuulma, siis vaatame ühe suurema luku ja paneme igaks juhuks sinu suu lukku.» Tema näos aga vilksahtas sealjuures kergelt riukalik naeratus. Kirjutanud paar rida paberile, pistnud ümbrikku ja kleepinud kinni, ulatas ta kirja Mildale ning käskis hobulaenutuspunkti Vaarile viia.

Tarumi hääl oli mõnevõrra lepitav, kui ta lubas:

«Aga maa-asja lahendame!»

Kust võis vaene Milda teada, mis Tarumi kiri sisaldas? Ta laskis, nii et kannad välkusid Köstri poole. Mingi väga magus aje sosistas, et Tarum käsib ehk Vaaril Köstri koplid Varblastele anda. Ning see oli väga mesine mõte. See, kuidas Minna Köstril perenaisetses, oli ammu Milda hinge täis ajanud.

Vaari ajas kirja läbilugenult sineli selga ning lausus Mildale:

«Läki!»

Ei ta näidanud kopli piire kätte ühtigi, vaid viis Varblase-emanda Kirikumõisa. Viimane teejupp — ja trepist tuppa ajas Vaari Mildat väevõimuga.

«Me tulime nüüd seletama, kuidas see vabrikukoolide värk õieti on,» teatas Vaari sissejuhatuseta. «Milda

laskis vahepeal tiiru Talnale peale ja kai kõik oma silmaga selgeks. Noh!» Vaari müksas Mildat küljekontide vahele. «Nüüd registrid valla!»

«Mis ta patrab!» nurises Jaan Unt.

«Lase joru julgelt! Sul on need kümme käsku selged küll,» sundis Vaari.

Milda kõnevõime oli aga täiesti pühitud. Sõnagi ei tulnud suust. Ebaharilikult sant olukord lubas tal üksnes jalalt teisele tammuda. Helmi ja lastekari piilusid teda tagatoa ukse vahelt, silmad ja suud pärani. Nõnda kesk tuba seistes sarnanes Milda rändloomaaia pulstunud kasukaga ahviga, keda kord Narula laadal oli viie sendi eest rahvale näidatud.

«Kaua's me ootame!» riidles Vaari. «Sul ju sõnad selged!» ja kutsus Helmit lastega ligemale, et nad paremini kuuleksid. Aga need häbenesid tulla. Helmi ajas väiksemad lapsed koguni tahapoole, nagu oleks see, mis eestoas toimus, väga ebasünnis vaadata.

Mildast ei saanudki kõnelejat. Vaari pidi aitama. Ta tegi seda väga põhjalikult.

Mis Milda mõtles — kas ta üldse oli võimeline sel tema elu väga kibedal tunnil midagi mõtlema —, aga niipea kui toast pääses, andis ta jalgadele tulist tuld, ikka liibadi ja loobadi, liibadi ja loobadi kurjast kohast eemale. Kirikumõisa väraval tegi Milda väikese peatuse ja laskis siis silmnäolt üle sulalumise nurme.

«Patrab kurat!» tähendas Jaan Unt.

Tarum naeris hiljem Vaarilt aruannet vastu võttes nii südamlikult, et meeleolu muutus mõni kraad kergemaks.

Ühel õhtupoolikul sõitis Vaari roosidega kaunistatud saani ja valge hobusega täitevkomiteesse, võttis Tarumi peale ja nad sõitsid Paganamaale talurahvakoosolekule. Päevakorras olid kõik selle aja pakitsevad küsimused — külviseeme, põhu ja heinte laenu sobitamine, fondivili.

«Ma viskasin ka kohustuse, et punkt külvab kolm hektarit Punaarmee fondi,» seletas Vaari, kui nad kõrvuti saanis istusid ja hobu loojangueelsel puudevahelisel teel kergelt sörkis. Lumi põldudel ütles «head aega», ilm oli sula ja õhk kerge.

«Mis sul viga riigi seemnega uhkustada,» noris Tarum. «Aga katsu kusagilt seeme ka välja nõiduda!»

Vaari jäi oma arvamise juurde:

«Mina olen oma riigiga koos! Töö jääb tööks ja külv külviks. Mulle virutati ka plaanid et oiga. Käisin maaosakonnas õiendamas. Milleks mina lina ja tatart külvan? Kas su pea jagab, miks hobulaenutuspunkt lina peab külvama? Tatart veel! Söödame varssu tatrapudruga, kui nad kord tulema hakkavad. Praegu on ainult üks tooja mära ja paaritusplaan. Aga ega tatargi üleöö kasva. Ei tea, kas varsad söövad tatart. Minna ütles, et kulub titepudruks. Neid hakkab ka tulema. Uue-Valgepõllule kavatsevad kured kahte. Mõlemale noorikule. Õnne ei lasta maailmast hävitada.»

«Ma ei uurinud su külviplaani. Kas seal tõesti oli lina?» vabandas Tarum ja oli uudistest heldinud.

Vaari jätkas muhedalt:

«Tahtsin Metsisele kaevata, aga Minna keelab ja ütleb: «Teeme ära, kui plaan on antud. Ei maksa vastu vaielda.» Lubas ise üles tõmmata ja laotada. Kuparda-mine pidi minu töö olema. Jõuame muu teha, siis saab see linagi valmis. Minna küll suurustab, et annab mulle hõlpu, aga lori puha! Ta ajab mind nagu hobust tagant. Kell kolm togib küünarnukiga ribikontide vahele, et mine hobuseid söötma. Kui ma kohe ei lähe, hakkab üle minu ronima, et tema ise. Kuidas sa tal lased minna niisuguses seisukorras, nagu ta praegu on! Ma ei saa aru, mispärast hobusesöötmise eel see kõige parem uni on. Ega sina ei tea? Mis sa arvad sest asjast...»

Tarum ei vastanud Vaari küsimusele, vaid uuris poolkadedalt:

«Sa oled oma eluga nüüd rahul?»

«Jah, mis seal ikka! Laps ju ka tulemas. Minna kõneleb tütrest, aga mina põrutan, et poeg. Tahab tütart, toogu kaksikud.»

Tarum muheles:

«Ega tea! Järsku ongi!»

«Kus sa vanas eas enam sellist õnne!» itsitas Vaari. Tarum vaatas ja kadestas, kadestas ja vaatas. Vaaris olid kummalised muutused toimunud. Ta oli sõnaka-

maks ja teokamaks sirgunud. Silmist vaatasid enesekindlus ja väärikusetunne.

«Mis see mehe käes on,» tõgas Tarum.

Vaari ei pannud torget pahaks, aga osatas siiski:

«Sul endal teine naine tulemas. Võtad käsile ja annad riigile kaks sõdurit aastas,» vastas ta häbematu otsekohesusega.

Tarum jäi vait ja ohkas.

Vaari noogutas pead:

«Jah, ohkama võtab! Aga öeldakse, et vana arm ei roosteta! Uue saadad vist kus seda ja teist ja võtad vana tiiva alla?»

«Vist roostetab!»

«Siis on asjad hullud.»

Kõneaine muutus Martinile piinlikuks. Ta pööras jutu hobulaenutuspunkti tööle. Vaari kõneles suure põhjalikkusega oma plaanidest.

«Abimajand tahab ka kümneks hobutööpäevaks abi,» tähendas Tarum.

«Ei lähe läbi! Ära sa hakka eestseisjaks! Mina ei anna Ovsjannikovile muud abi kui kaigast. Kas ta mõtleb, et see punkt tema jaoks loodi? Olgu mees ja pidagu töö ise korras,» pahandas Vaari ning lisas peale vähest vaikimist: «Temal oli ka minu naisevõtmisega tegemist. Ta käis kui suur Narula elu asjatundja minu peale keelt kandmas.»

«Nüüd saate Ovsjannikoviga väärt naabriteks, lepite ära ja lööte võistluse lahti.»

«Võistelda!» Vaari sülitas mõtlikult üle saaniääre. «Tema tahab teisel naha üle kõrvade tõmmata ja teise seljal liugu lasta. Mul on just Vana-Valgepõllu piiri vastas maailmatu suur ristikheina-larakas. Minna arvas, et viskame lumest magatatud kohtadele lämmastikku. Me leidsime Köstri küünist natuke. Minna pani tünnidesse ja kattis kinni, et niiskus ligi ei pääse. Nüüd ole hirmul ja tee kas või piiriaed. Ovsjannikov laseb oma loomadel põlluheina veered läbi trampida. Aga seda ma sulle ütlen, et mina tema lehmad kinni ajan. Küll ma peale passin.»

Sõitnud hea tükk aega vaikides, lausus järsku Vaari:

«Kas sa tead, mis mõtted mul Köstri jõepoolsel kingul tulevad?»

«Noh?»

«Mõtlen, et neid hobulaenutamise punkte ja abimajandusi elupõlveks pole. Kaua sa ikka laenutad ja abi vaja! Sõda lõpeb ja siis on rahval mõne aasta pärast niipalju, et elavad laenamata. Ilusa sovhoosi saaks, kui Köstri ja Vana-Valgepõllu ühte lööks. Jõeäärsed popsid istutaks ka kuhugi suurele maale. Nende kohad kaotaks ära, sest nad jäävad heinamaade vahele.»

«Mine, hull, oma jutuga! Nõukogude võim annab maad ja sina tahad kehviku hektareid sovhoosile, mida praegu pole, mis on üksnes su peas!» hurjutas Tarum. Aga Vaari jutt mõjus sellele vaatamata kaasakiskuvalt, kui ta end õigustas:

«Ega's pahaga, vaid heaga. Kus saaks põllud, kus heinamaa! Sada lehma võiks pidada ja peekoneid. Minna ütleb, et saja lehma kõrval peab kaks-kolmsada parast seitsme-kaheksakümne kilost jurakat. Lauda ehitaks kahe talu vahele. Meierei on külje all...»

«Te lähete Ovsjannikoviga sovhoosi direktori koha pärast kaklema,» muigas Tarum. «Mõlemad kanged mehed!»

«Ja sina pead Ovsjannikovi kangeks meheks?» küsis Vaari ning tõmbas hobuse nii järsku sõitma, et Tarum haaras saaniservast.

«Sina oled kangem!» kinnitas Tarum.

Paganamaa esimesed majad hakkasid paistma. Kauguses klähvisid koerad. Talud lömitasid jõe ja metsamassiivi vahel ridastikku piki teed. Jõge tähistas lepa- ja pajuvõsastik. Kaldaid ja jõesängi kattis veel lumi.

Talunikud ja nende naised olid külavoliniku õue kogunenud ja ootel.

Koosolek kujunes aga kiuslikuks. Vabatahtlikke heinalaenutajaid ei leidunud. Iga mees kurtis puudust ja häda ning palus abi. Pooled talud nurusid seemnelaenu, teine pool halises leivavilja nappuses. Kaks kulakutalu hoidsid kariloomad ja põllumajandusliku

inventari luku taga ega andnud seaduses ettenähtud korras uusmaasaajatele, keda oli küla kohta kuus peret. Kaks vastset peremeest kõhklesid ja kahtlesid, kas nad külviga toime tulevadki, sest neil ei olnud töölooma. Nõuti lambiõli, suhkrut, kurdeti, et jõeäär on mürsuaukudes. Vaari ja Tarum kõnelesid üksteise õhinal, veensid, selgitasid, ent lahkusid koosoleku lõpul teadmises, et paljud küsimused jäid vastamata. Terve vald sai kuu kohta kakskümmend liitrit petrooleumi. Sellest läks üle poole koolile ja haiglale. Paljuke siis taludele jätkus! Suhkrulaeva polnud ka oodata. Linnaski anti kaartidega kompvekke.

«Sepale ma teid võtan ja adraninad panen omalt poolt,» lubas Vaari. «Hommepäev teatan, millal kellegi järjekord jõuab, et poleks asjatuid sõite. Aga jõeäärsed mürsuaugud tuleks vist küll talgute korras kinni ajada. Peab Makarovile kõnelema. Las tema poisid vaatavad niidud üle. Seal võib miine olla.»

Kui nad tagasiteel Kiigari kohale jõudsid, tuli keegi mustas naine nagu paha vaim majast välja ja jooksis kolm-neli korda risti üle nende tee. Vaari keerutas piitsa. Nad olid kuulnud, et keegi Lota kauge sugulane oli tallu elama asunud.

«Kuhu su sõidutan?» küsis Vaari vallamaja lähistel.

«Täitevkomiteesse!» vastas Tarum ning taibates teise imestust — ta ei teinud saladust, et elas asulas Anneli juures, — lisas: «Ma pean ju poja tulekuks toa valgeks lupjama. Päeval pole aega.»

Lupjamistöö tegi meeleolu segaseks. Tarum oli ka eelmisel õhtul pintslit liigutanud ning andis nüüd lühikese ajaga oma remonditööle vajaliku lihvi.

Et aga tuju oli asulasse minekuks nigel, siis otsustas ta vallamajas ööbida. Ahju kõrvale diivanile heites ja kasukat üle pea tõmmates koksatas täis tasku vastu nägu. Martin kobas käega ja leidis Anneli poolt kaasa pandud võileivad. Ta harutas aeglaselt paberi lahti ja hakkas tunnete rahustamiseks leiba närima. Sulatuul vilistas akna taga telefonitraatides. Luugid logisesid. Martini kõrvad nagu ootasid koputust. Ta tahtis, et Anneli tuleks nagu tol ööl, kuigi teadis, kui narrilt

mõttetu selline ootus oli. Ja ta oli nii väsinud, et uni ka ei tulnud. Vaadeldes öiselt tühje vallamaja laudu, lukustatud kirjutusmasinat ja seinal silti «Maakorralduskomisjon», meenus talle kiusliku valulikkusega Jaan Last. Martin naeratas alistunult. Jaan oli vist otsustanud selle öö temaga veeta ja tänas, et ta Varblase Milda kiusamise kombe üle võttis. Veendunud, et Lastil oli Milda suhtes õigus, analüüsis ta kõiki seiku, mil nad Jaaniga vaidlesid. Siin neis ruumides ta käis, neidsamu uksi paugutas, siin sellel diivanil külitas ning kirus. Ja teda pole enam. Miks pole? Ta oleks võinud elada ja suurt tööd teha. Lastil oli kinnisidee — kolhoos. Nüüd unistas Vaari sovhoosist. Kas kunagi astub Narula talurahvas kolhoosi? Kas Varblase Milda ja Kustas lähevad esimestena või viimastena?

2

Tarum sai kõigest põgusa pool tundi suigatada, kui äge telefonihelin ta maast lahti ehmatas.

«Sa magad ega tea, mis sul vallas juhtub...» hurjutas Metsis ja lisas häält tasandades: «Hobulaenutuspunktile tungiti kallale. Vaari helistas pool tundi tagasi. Sisas sõitis just praegu välja. Mine ka ja teata mulle, mis seal juhtus, sest Vaari jutt oli väga segane. Ta nõudis, et saadaksin viivitamatult Vilbuse. Ega tal abikaasaga midagi? Vilbuse ma saatsin. Pane nüüd toru hargile ja helista mulle sideagentuurist. Ma ootan.»

Tarum riietus erutatult. Peas vaheldusid kõige eriskummalisemad oletused, hädaohu eelaimused, mis muutsid tema jahedalt valvsaks. Mõtted kangastasid Lastide mõrvamise sündmusi: purustatud akendega lõmmis talumaja, avatud uksed, ümberlükatud laud, toolid, tarretunud vereloik ja põrandal kummuli lamavad inimesed. Automaadivalangust lõmastatud poisike ema kätel... Vaaril oli tol korral sõduritelt saadud brauning käes. Ta vedas relva pärast Sisasiga hulk aega vägikaigast ja manas viimast nii et aitas. Aga hiljem tõi Sisas talle ise revolvri koju. Martin

Tarum naeratas. Sest ühise vaenlase vastu läksid nad nagu vennad kõrvuti. Sisas oli pidanud Vaarit teejuhiks paluma, kui nad Kiigarile bandiitide jälgi ajama läksid. Vaari aga oli nii suures vihas, et unustas soovitada Lembit Sisasi «Mine aga otsi ise» ja asus täis vihkavat sõjakust võitlejate etteotsa. Sisas käis tema kõrval. Nad olid nende eneste teadmata väga jõuline paar...

Köstri õues vilkus laternatuli nagu halba ennustav täht. Tarum valis kraaviäärse, lepavõsast varjatud raja ja ligines hobulaenutuspunktile jõe poolt, üle kesapõllu. Kahmunud lumi vajus sammude raskuse all. Tarum hoidis sõrme püstolipäästikul ja seisatas küüni varjus talu õue silmitsedes ning kõrvaga hääli püüdes. Koerapaar jooksles kettide kõlistades lauda ja sauna vahet. Keegi jalutas õues. Tarumi pimedusega harjunud silm tundis ära punkti peremehe. Ta hingas lahedamalt ja oli mõne sammuga Vaari kõrval.

«Noh!»

«Ühe kuradi jõmmi püüdsin kinni,» urises Vaari ebainimliku kurgupõhja häälega. «Aga Minnale panid sunnikud vist põntsu. Vilt on praegu tema juures,» kurtis ta süngelt.

«Kuidas siis?»

Vaari seletas kähinal:

«Ta ju oli üksi kodus ja lõhub viimasel ajal seda tööd kui röövel. Meil on nüüd vee lautajuhtimise torud säetud. Minna pumbanud vett tünnidesse ja kaks meest tulnud õue. Pealtnäha võõrad, aga ühe nägu tuttavavõitu ja kohe torganud meelde, et vist Adalbärdi kambast. Neil saatanatel oli täpselt teada, et meie sinuga Paganamaal. Teretanud ja nõudnud hobust laenutada. Minna olgu hea ja pangu Kiigari sõiduhobune aiste vahele, kasukatekk ka rekke. Naisterahva asi ja veel käima peal ka — Minna jäänud esiteks keeletuks. Meestel püssid seljas. Ma ju nagu aimasin, mingi sisemine hääl kiskus koju. Mehed lõpetasid metsa ja tegid esiteks asulas liike. Mul kästi kampa tulla. Korrat — tead sa, Tarum, see töö siin punktis hakkab mul viinajoomistki segama,» riidles Vaari ägedalt. «Saan väravasse ja näen, üks mees toob tallist hobust, teine hoiab püssitikku

Minna nina all. Mul aga pole püssi ega midagi. Naine nägi mind ja haaras julgust saades ämbri ning püssimehele vastu vahtimist. Terve pangetäis kuuma vett...» Vaari hirnatas naerda. «Minna sulatab iga päev kaevuauku. Tikub, sinder, öösiti jäätuma. Talvel läks vahel mitu karjakatlatäit kuuma vett, aga nüüd aitab ühekesest. Nojah — nõnda siis — vesi ees ja Minna tagantjärele püssi käest kiskuma. Teine aga, kes hoost rakendas, nägi, mis juhtus, ja padavai metsa poole. Mul kirves rees. Jooksin paraja maa peale ja virutasin kodaratesse. Ning näksas. Mul näksab siis, kui vihane olen, alati õigesse kohta. Jeekim röögatas nagu pussiga kõris siga ja viskas siruli. Arvasin, et Minnal on jäksu, ega ta endale liiga teha lase, aga naisterahvas jääb niisuguseks, nagu loodud, — pelglikuks. See pätt lõi teda selga. Minna kukkus pikali. Bandiit välgutas sääri. Jooksin Minna juurde, aga tema ei lase aidata, vaid käsib kuradid kinni püüda. Seniks, kuni puruks kodaraga lontrust kuuri luku taha tirisin — ära mõtle, et ta heaga päkad püsti ajas, — oli Minna tuppa sängi komberdanud ja nutab seljavalus. Minul võtab elamise nõrgaks. Lasksin koerad lahti ja ratsahobusega asulasse Vildi järele. Teel mõtlen, et kas see Vilt ka midagi oskab. Süda hakkas valutama, haarasin telefonitoru ja kõnelesin Metsisele, et ehk saaks Vilbuse. See ju aitas sügisel nagu näuhti Metsise poja siiailma. Minna pistis aga kodus seda kuuldes nagu ratta peal karjuma. Tema Vilbust ligi ei lase, tema Vilbuse rohte ei joo! No mis sa tahad teha? Kas pole hull lugu lahti? Teine ehk juba teel... No kas sina saad neist naistest aru? Mina mitte mõhku...»

«Metsis helistas mulle, et Vilbus on välja sõitnud...»

«Küll on hull värk...» Vaari nihkus Tarumile lähemale ja sosistas: «Lota ju lubanud talvel siin Minnat näägutamas käies Vilbuse kutsuda ja meie lapse hävitada. Minna on selle asja väga hinge võtnud. Mis ma Vilbusele ütlen?»

«Rumal lugu,» möönis Tarum.

Nad kinnitasid koerte keti vankrikuuri seina ja läksid sauna. Vaari lähenes kikivarvul, haledal ilmel sängile, kus Minna lamas. Toas lõhnas piparmündi ja pal-

derjani järele. Vivian istus sängi ees ja masseeris Minna jalga.

«Niisugune maru vahva naine kui Minna,» rahustas ta nii Vaarit kui ka noorikut. «Muu on vist korras, aga jalg nikastatud ja paistetab. Luu näikse terve olevat, katkise luuga poleks puudutada kannatanud. Lihtne soontevenitus, aga jala peale ei saa ehk mitu aega astuda. Külg on ka sinine, aga vorp läks kõhust kõrgemale. Käed võtsid ka suurema hoo endale,» kirjeldas Vivian Minna olukorda. Ent Vaari oli rõõmus ja umbusklik üheaegselt.

«Tarum ütles, et Vilbus tuleb. Las vaatab, mis jalal viga,» sobitas Vaari. Ent sündis midagi kõigile ootamatut: Minna tõusis voodis istukile ja lausa karjatas:

«Ütlesin, et Vilbust ma ei taha!»

«Miks?» imestas Vivian. Tarum nägi, kuis tema silmad naeratasid. Ja Vivian võttis koguni Minna käe suure hoolitseva soojusega oma pihku.

«Ei taha!» kinnitas Minna kiuslikult, aga hirmuelevil. «Mul pole enam kedagistki viga. Torked kadusid. Küll jalavalu ka üle läheb. Ega's ma õlekõrs ole, et nii ruttu murdun. Mis sa n'd ööajal Vilbust kutsusid? Mis see kõik maksab?» torises ta nüüd Vaariga. Ent paistis, et arsti honorar oli asja juures tähtsusetu ja küsimus seisis mujal.

«Las ikka tohter vaatab üle,» soovitas ka Tarum. «Kindlam on!»

«Ei ole vaja! Mis siin üle vaadata!» teatas Minna enesekindlalt ja asus taas Vaari kallale: «Sa ütle alati, keda kutsud, mida teed! Muudkui pea selga ja ei tea, kuhu ja ei tea, keda tahtma! Kui viga küljes oleks olnud, ei siis pane kümme tohtrit elu sisse. Mina ei taha mingit ülevaatust. Mul niigi kõik kindel. Tunnen ise, et südame ümbrus muutub iga minutiga tahedamaks.»

Vilbuse tulles tekkis väga piinlik olukord. Minna tõmbas teki lõuani ega lubanud tohtril end esialgu puudutadagi. Peale kolmandat käsku ulatas ta mingil võikal südameiivelduse märkidega näoilmel küll käe pulsi lugemiseks, aga tõmbas kohe tagasi ja peitis teki

alla. Vilbus, ilmses segaduses, sest Minna tõrges vaenulikkus oli liialt silmatorkav, et märkamatuks jääda, asus liiga kiiresti rohuretsepte kirjutama ja jagas Vildile nõuandeid.

Tarumi peas välgatas, et Minnal ja Vilbusel on mingi mõlemale ühteviisi piinlik ja vastik mälestus, sest Vilbus ei suutnud kirjutades kättki valitseda. Rohutäht tuli võnkuvalt kõvera kirjaga.

«Neid rohte ei ole ehk praegusel ajal vabalt saada,» hoiatas kohmetu Vilbus tähti ulatades.

«Eks me aja nendega läbi, mis praegusel ajal saada on,» vastas Minna ega võtnud retsepte vastugi. Tema pilgus oli nii palju sallimatust, et Tarum seda nähes kohmetus. «Mis te's näete kirjutamise vaeva, kui ette teada, et otsida ei maksagi!»

Sellest kõigest Metsisele kõneldes ei osanud Tarum sündmuse suhtes selget seisukohta võtta. Ta andis nagu kõrvalseisja hobulaenutuspunkti juhtumi üksikasjad edasi. Ka Harald Metsis ei lausunud nagu harilikult «Rahutu on see sinu Emajõe-maa», vaid ütles: «Tragi valitsus Vaaril!» ning viis jutu reservmaade külviprobleemidele.

Ja sel hommikul tuligi telegramm:

«Jõuame kell 15.30 Narula raudteejaama.»

Tarum istus hulk aega käsipõsakil ja luges neid ridu. Ta turtsatas. Tundes otse talumatut vastikust vale ja teesklemise vastu, seisis ta nüüd olukorra ees, kus pidi tahes-tahtmata veidi valetama ja teesklema. Ta ei saanud Salmele teretuse järel ütelda: «Ma olen ülepeakaela teise naise kütkeis. Korja oma seitse asja kokku ja keera otsad ringi, sest mina ei saatnud sulle kutset. Seda tegid teised minu arvel.» Niisugune käitumine tundus ebainimlik, aga inimliku kohtlemise oli Salme valjult ja kindlalt ära teeninud. Sest milles oli tema süü? Martin ei saanud seda küsimust mäludes ka end süüdistada. Aga elada ühega ja lakkamatult mõelda teisele, see tundus — Martin Tarum naeratas nagu inimene, kelles kõik rajaneb siirusele, aususele nii teiste kui ka enese suhtes, — see tundus võimatuna.

Kohtumine raudteejaamas möödus kohmakalt. Salme suudles oma täidlaste huultega Martini põske.

«Miks ta end võõpab,» mõtles Tarum ja tõstis poja sülle. Jõnglane osutus esimesest minutist väga armsaks. Martin oli nooruses tassinud, hoidnud ja sõidutanud oma poolvendi ja õdesid ning oskas end poisile võluvaks teha. Salme vaatas hardunult õnnelikuna, kuidas laps pudistas isaga.

Sirge ja sihvakas — õige vähe lühem kui Tarum ise, äratas Salme oma välimusega tähelepanu. Ta kandis hallist oravast kasukat, samasugust mütsikest ja terava ninaga ennesõjaaegseid kingi. Tema käesurve oli tugev, peaaegu mehelik. Juba esimesel pilgul uuris ta Martini kindaid ja jäi rahule (teadmata, et need olid Anneli kingitud).

«Noh, Martin!» ütles ta üleolevalt-õnnelikult.

«Jah, Salme!» vastas Tarum samas toonis.

Salme kõneles koduste paikade ja omaste uudiseid. Neid jätkus kogu teeks jaamast vallamajja ning esimeseks «kodus» veedetud tunniks, mil Salme soojendas poisile putru ja sõi Martini pakutud hapukapsaid ja ribiliha (ka see oli sööklast toodud). Siis hakkas Salme kohvreid ja kompse lahti pakkima. Kas ta ootas, et mees teda sealjuures aitaks? Ei vist, sest ta tõrjus Martini väga kindlalt eemale.

«Sul, mu kallis, on ju töö! Las ma ise, kuna olen praegu nii-ütelda komandeeringus oma mehe juurde.»

Õhtu möödus põgusate lausetega, peamiselt väikese Olevi ümber askeldades. Öö aga oli Martinile nii talumatu, et ta hommikuks end vihkas.

XXV. TULUKE

1

Varblase Milda püsis viimasel ajal koduõues, sest ta kartis Vaarit, veel enam aga Tarumit. Et Kustas temaga oli praganud, lubas Milda rääkimise hoopiski maha jätta. Kuigi oli kanamunade aeg ja Milda leghornid ei jätnud naljalt päevagi vahele, ei rutanud pere-

naine munegi müüma, vaid lõksutas hoolega õpetajaproua kangast. Aga kauaks sellest? Kolmkümmend küünart ülikonnariiet sai varsti valmis, sest kuduja istus nende pikkade kevadpäevade valgest valgeni telgede taga. Kustas ajas poolidki ette. Riiet ära viima oli ometigi vaja minna. Kirikumõisas kuulis ta Tarumi naise Narulasse jõudmisest ning tänas jumalat, kes siin maa peal ikkagi korda peab. Tarumi ja Anneli jant pidi nüüd lõppema. Milda oleks hea meelega näinud, et mõlemad kannaksid karistust.

Aga nende maa-asi ei nihkunud paigast See tegi meele rahutuks. Ka vallavanema abi koht oli peale Lasti veel vaba. Milda lootis seda salamisi Kustasele. Ta ei teadnud terves vallas kedagi, kes oleks selle ameti peale paslikum olnud. Seal aga kõneles õpetajaproua, et täitevkomitee aseesimeheks saanud — Margita.

Oli see Margita mis ta oli — esimese valuga ei osanud Milda temast midagi halba pahvatada —, aga valla täitevkomitee aseesimeheks? Ei, see ei kõlvanud! Kas Margita siis seadust tunneb ja kamandada oskab? Tal polnud õiget jutusoontki! Sõnad seisid keele taga kinni.

Aidanud mõni päev hiljem Tennofi Emiliel kraami kokku panna ja lambaid niita ning jutelnud temaga maailmaelu keerulistest asjadest, leidis Milda oma mõtetele tulist kinnitust. Emilie ei kõnelnud lausa Margita vastu, vaid raputas üksnes kahetsevalt pead. Sellest oli küllalt. Milda mõistis, et Narulas oldi hullu tükiga toime tuldud.

Ta võttis kapist kirikuriided, lükkas palitusaba triikrauaga siledaks, sidus pool kilo võid ja kümmekond muna rätikusse ning läks vallamajja oma silmaga kaema. Sealsed kantseleitüdrukud ostsid teinekord kaarditoidule mune lisaks. Milda oli siin varemgi turuäri teinud. Asjal oli küll ka oma viga. Tütarlapsed tingisid alati hinda alla. Aga Milda otsustas täna isegi madalama kursiga leppida.

Täitevkomitee oli nagu ümber vahetatud. Milda vastu oldi viisakas, aga jahe. Ta hämmastus ega taibanud, milles asi seisab. Milda keerutas ja keerutas ega saanud kusagilt otsa peale. Margitat polnud näha.

Müügikraami tsongiti ja põlati kalliks. Milda istus ootetuppa järele mõtlema, kas alla jätta või mitte. Aga maldamata kaua paigal olla, läks ta õue, lootuses, et saab seal ükskõik kellega kas või paar mõistlikku sõna kõnelda.

... Vallamaja kaseraagustikus säutsusid varblased. Aias, kohati veel helkiva lume larakate kohal kuivas pesu. Milda seisatas ja takseeris palakaterida. Kes siin vallamajas pesupäeva pidas? Padjapüürid ja käterätiotsad olid heegelpitsiga kaunistatud. Ta pilutas silmi ja avastas nööril lapse särgikesed, püksid. Mõõtes mõttes tillukesi hilpe, oletas ta nende omaniku vanust. Kihelev uudishimu südames, silmitses ta magasiaida ees askeldavaid mehi ning kaalutles, kellelt küsida. Seal märkas ta Tarumi toa aknal heegelpitsist kardinaid. Seni oli akna alumisi ruute katnud ajalehepaber.

«Sa mu meie,» kohkus Milda ning pettumus pühiti kus seda ja teist. Peas vilksatas erutav mõte — Tarumi naine ja poeg elavad siinsamas. Ta polegi neile peenemat korterit saanud. Kas Anneliga on juba midagi ette võetud? Kas pärisnaine on ses asjas sõna ütelnud? Ei, abielu rikkumise pattu ei luba jumal kinkida! «Ma'p ei ole ässitaja, aga mis om kurjast, see om kurjast. No om see ilmaelu küll...» Mõtted lutsusid kompvekkidena suus. Milda aina neelatas ja neelatas. Tarumi-Anneli vahekorda hõlmanud jutud olid ju küll juba kümmet kanti edasi-tagasi kõneldud ja viimasel ajal unarusse jäänud. Asjaosalised käitusid häbematult vabalt ja sundimatult ega solvunud vihjetest ja näksetest. Nad peletised ei salatsenud, vaid võtsid oma teod tõeks. Nõnda kaotas seljataga rääkimine peamise mõtte. Milda tundis nüüd järsku enneolematut meeltekõdi. Mis sest asjast saab? Mis Tarumi naine ütleb? Need küsimused ei andnud rahu. Tundes, et jalad ei liigu koduteed, vaid püsivad kiuslikult paigal, nõjatas Milda ka istmiku vastu seina ja alistus jäägitult painavale uudishimule. Ja miks ta ei võinud seda teha, kui see valmistas talle nii suurt lõbu?

Magasiaida ees käis jutuvada. Mehed ajasid oma lora. Üle teiste kostis Kirikumõisa Undi kähedavõitu, räme

hääl. Mis tal viga lõugu ammutada! Nad andsid talle noore, sakslaste käsilaselt võetud märahobuse. Milda südant näris kadedusetont. Ta ei võinud näha, et Undil nii hästi läheb. Hing tõmbus hellaks, nutt tikkus kurku. Neile Kustasega ei antud midagi. Ainult see söögimaja tsolk. Seda Anneli viimasel ajal ei keelanud. Heinamaa ja põllulapi juurdesaamisel veeti vingu. Milda manas Tarumit seesuguseks ja teistsuguseks. Ja Vaari oleks ta varda otsa pistnud ning tulel hoidnud.

Selge kevadtalvise päeva valgus lõikas silmi. Tuulevarjus oli lausa soe. Milda igatses kõnekaaslast ja talle meenus järsku Jaan Last. Südame ümbrus tõmbles valus. Jaan küll pilas ja tõgas ning ajas ka kurje sõnu suust, aga oli sellele vaatamata ületamatu jutuajaja. Olgu see asi missugune tahes, Last teadis ja seadis sõnad ritta ning midagi said ikkagi teada. See, mis ei meeldinud, tegid omamoodi ümber, mis puudus, panid juurde ja juttu edasi kõneldes oli hea Lastile viidata. Teda usuti.

Tuul laksutas linu ja Milda mõtles kibestunult, et Tarumil on ikka hoolimatu naine. Mõtelge ometi! Ta paneb pesu kuivama ega tule ja vaata, kas tuul ehk mõnda tükki pole maha ajanud! Võõrast rahvast voorib õues. Kes neid kõiki teab? Ilmas on igasuguseid. Mõni võtab pistab lina põue ja läheb oma teed. Milda seisatas ja hurjutas mõttes Tarumi kaasat. Ning seal juhtuski, et tugevam iil loopis linad kahekorra ja rebis ühe otsa nööridelt lahti. Palakas peksles vastu lund.

Milda tõusis seda nähes südilt treppi ja koputas Tarumi toa uksele.

Mustapäine, ergaste silmadega tugev naine tuligi avama. Voodilt nähtus silmi hõõruv, pärastlõunauinakult tõusnud jässakas paariaastane poisihakatis.

«Terekest, terekest!»

«Tere, tere, külatädi!» vastas naine tugeva häälega.

Milda alustas usinalt:

«Teil mõsu ripub nööridel. Tuul lõhkse üte lina maha. Ma juhtusi nägemä ja mõtli, et tule ja nimma, sii võib jo sedasi mustas saia. Siss ei ole muud, kui tsuska uuesti vanni. Aga kas meil naisterahvastil tüüd vähe, et vaiva viil manu vaja?»

«Aitäh, aitäh, külatädi,» tänas naine ja lippas Mildast mööda pesu korrastama. Laps pistis aga tönnima. Milda asus kohe käbedasti poissi kussutama ja laskis samal ajal pilgul mugavaks kohendatud ruumis ringi käia. Kõige esiteks puutus silma lauda looka kaaluv raamatukuhi. Ei tea, kas see naine on tal õpetaja? Voodil oli vateeritud siidtekk ja kõrge virn patju. Seinalt valge lina alt paistsid kleidid, paar serva siidist. Milda ei jõudnud näpuga katsuda, sest trepilt kuuldusid sammud. Laps oli juba rahulik, aga Milda heitis suurrätiku tooliseljale, kahmas poisi sülle ja sussutas.

«Pidi tõine ennäst sängist ülepääkaela maha vähkrema,» vabandas ta tuppa tõttava nooriku ees lapse süleshoidmist.

«Istuge, külatädi, puhake jalgu!» palus nüüd naine lahkelt.

«Ti olede vist meie esimehe tõinepuul?» küsis Milda enam moe pärast ja laskis kohe jutu pikalt-pikalt voolama: «Ja sii om siss sii pärija. Ah et jõudsete kauge maa tagant ja kauge tii päält siia, meie va Narulade? Egä tutvid siin ei ole? Jah, kos ne tutva? Aga uma mehe manu tuled iks kas või peräpõrgusse. Aga ega sii Narula päris põrgu ei olegi. Siin om elatud ja elatasse viilgi. Sõda tekse sedä santi tööd ja loomasööda puudus om suur. Aga teil jo viil lehma ei ole ja miis esi otsaline. Küll temä uma asjad esi juunde aja. Meil jäi üts lehm sõnnikule. Mis sa tahad tetä? Seeme esigi napp, aga piab eläjaloomale iva näpistämä. Ega ti jo minnu ei tunne? Ei — kost ti tunnede! Ti ei tunne jo siin viil kedägi. Ma ole kiriku mant Valgepõllu külast Varblase Milda. Meil om väega kehv talu. Mina ka olli ütsaig külavolinik, aga siss jäi vanamiis haiges ja ma võtsin endä valla. Tulge vahel, kui aiga saate, kaema. Mul om sibula-, siguri- ja kurgiseemet. Kevadel tiite iks aiamaad kah?»

«Aitäh, aitäh, külatädi!» tänas noorik tagasihoidlikult, pliidil potte segades. Neid oli seal õige palju, kõik puhtad ja läikivad. «Juhatage mulle koht, kust ma piima saaksin osta! Mees käis seni söögimajas söömas, aga nüüd me võtame magasinist kuivproduktid ja teeme kodus. Tuleb odavam ja ise teeb paremini.»

Milda kõrvad tõusid kikki:

«Nüüd ta tiab sest va Annelist,» mugistas ta noorikut silmitsedes mõttes ja lisas kuuldavalt:

«Õige! Mes ta õige ei ole! Kes siis perega söögimajja läheb! Mis sii massab ja võta nüüd ette ning kõmbi kolm kõrda päevan mäele. Siis muud ei saagi tetä, kui sööman käiä. Piima ju saass meiltki. Mul õhv tuli jõuluss piima. Vana lehm, see, mis sitale viskas, om aher. Liitrikese näpistas peaaegu iga päev müügis, või siis ülepäevi kats. Meil om sii leivaivä nõrk. Teil vast jääs üle? Siss võis peris vahetuskauba tetä, et kilu leiba ja liiter piima. Meil siin rehkendatakse niiviisi,» arutas Milda asjalikult.

Tarumi-noorik oli hinnaga päri ja piimakaubad kõneldi kindlaks. Naine oli aga väga napi jutuga ja Milda ei saanud kahjuks teada, kas ta Annelist oli juba kuulnud. Keereldes ja vääneldes, iidamast ja aadamast kokku kõneldes andis ta aga uustulnukale valla elust-olust kaunis üksikasjalise ülevaate. Niiviisi jõudis ta üsna varsti teemaja juurde.

«Ärge pange pahas, egä ma halva peräst, aga tiia omast käest, et paremb om, kui kõik täädа... Olgu sii uudis nii halb kui tahes, aga katevahel olek tiib süäme alati haiges. Tede oma kaie jo siin ka vahetevahel vähekese sedasi ringi — noorembid vai nii. Kas ti olede joba kuulnud? Ega's sellepärast massa kohe pahane olla! Sõjaajal omma mehe kõik üte viiga ristitu! Liiategi viil siin va Narulan... Aga egä's naised risti ette heida...» Milda märkas nooriku silmis huvi ja jätkas hoogsamalt: «Meil olli siin üks Lastide pere. Mõtsavennad tapsid tõised ära... Küll olli kahju, küll ma ka ikse peiel. Aga naine võtse õkva, kui miis saksa sõjaväkke läts, üte niisugutse Nõmme-Tisleri majja. Es neil ole perismehega sellepärast hiljem mingit ütlemist. Ärge ti kah omale medägi ütelge! Ärge jumala peräst nimmake, et ma teile ütli. Sii om kõige paremb...»

«Aga mina ei teagi ju midagi, külatädi!» lausus noorik punastades.

«Ärge ti jumala peräst ütelge, et mina kõnelesin,» hoiatas veel kord Milda, enne kui ääri-veeri keelel kiheleva loo välja keerutas. «Aga sii Anneli om üts säär-

dene naine, et... Mis tast kõike ei teata, mis tast ei kõnõlda! Ega's tede oma temäga muidu, kui ikka nalla peräst. Meeste asjad ja olemised! Nemäd ei pea igakõrd piiri. Ja kui viil pits viina ka peas... Siin om sedä elu igäti nähtu ja kuuldu. Üts naine lasi meil oma mehe kinni panna, võtse õkva tõise ja nüüd saab sellega latse ka. No mis ti ütlete? Mina oles maa alla vajunud, kui mõni miis mulle niisuguste mõtetega otsa kaes. Ei ole mu süämel sellist pattu! Nii, kui Kustasega kakskümmend aastat tagasi paari laulatati, nõnda ka eläme. Ei ole temä tõisi kaenu egä ole tal mulle kedägi ette heitä.» Ning end ja Kustast kiites ladus ta kuhjaga lagedale kõik, mis Tarumist, Annelist, Vaarist, Minnast mõtles.

«Kas minu mehel oli? Kas need on faktid?» nõudis nüüd noorik erutatult ja lisas: «Vast on tühjad jutud.»

«Selle paiga pääl võib jummal tunnistada...» kinnitas Milda vaguralt. «Mina esi olen neid oma silmaga näinud...» Ta tõmbas veidi tooni tagasi: «Rahvas tõukab vahel tühja juttu kah. Ma ju ütli, et sii naine ei pühitse, aga tede miis om ikka mõistlik inemine. Sel naisel jo omal miis ja tütargi joba koolis,» pehmendas Milda oma juttu, enda! tuline heameel, et sai selle tähtsa uudise esimesena õigesse paika panna. «Hull ta jo om, aga mis tetä! Sõjaaig! Egä päiv kuuled hulle jutte! Meie pere om küll — jummal tänatud — kõrras ja s e d a muret mul pole, aga muidu om elu kibe küll. Majakese ehitäsime väikese, põldu kah nii veidikene, et... Nüüd aja heinamaa juurdelõike asja, aga valla täitevkomitee ei tule vastu.» Milda laiutas käsi ja jättis abitu mulje. «Meie piiri kõrval om suur tükk hääd aruheinamaad, kulakutalu koppel. Nüüd kõneldasse, et säält ei saagi meile. Sinna tulevat üts vigurine abimajapidamine. No kas sii om siss kehvikute avitamine?» Tema hääl oli peaaegu nutune.

«Andke kaebus rajooni,» õpetas noorik osavõtlikult ja lisas: «Teil on siin maakond. Kaevake maakonna asutustesse!»

«Kas avitab?» kõhkles Milda.

«Ilmtingimata!» õhutas noorik. «Kui teil on õigus, siis aitab!»

Esimeses piimatoomise ajas kokku leppinud, lahkus Milda südilt ja täis otsustavust Tarumi korterist ning sisenes ametiruumidesse. Ta kavatses kas või Tallinnani välja protsessida. Vana-Valgepõllu kopliheinamaa pidi temale saama.

2

Kui Tarum lõunale tuli, kohtas ta Salme märga pilku ja taipas, et asjad olid juba korrast ära. Ta arutles mõttes: «Kas ta sai midagi teada? Noh, sellest ei pääse . . .» Söönud vaikides taldrikutäie kapsasuppi ja käntsaka liha, naeratas ta naisele leebelt, kiites:

«See on hea supp.»

Salme keeras järsult selja. Tarum kehitas õlgu ja võttis ajalehe.

«Martin!» alustas Salme. «Võib-olla on parem, kui me kõik asjad sirgeks kõneleme. Mulle on solvav, et võõrad inimesed tulevad ja jutustavad. Ütlen sissejuhatuseks, nagu räägitakse, sõda kirjutab kõik maha, aga niipalju sa peaksid küll ehk mind, oma poja ema, austama, et väldid mind oma seiklustega silm silma vastu sattumast. Lõppude lõpuks olen ma sinu seaduslik naine.»

«Seiklustega?» küsis Martin kulme tõstes.

«Just nimelt seiklustega. Ei saa ju teist sõna niisuguse asja kohta tarvitada,» kinnitas Salme solvumist varjamata. «Miks sa ei taha kõnelda? Hea küll! Oli mis oli! Ma ei mõista sind hukka! Sõjaaeg! Me elasime neli pikka aastat lahus. Paljugi, mis olukorrad võisid olla, paljugi, mis juhtus — asi ei seisa mitte selles. Tahan kõike teada. Ma püüan sind, Martin, mõista. Usu, et andestan! Läheneme asjale rahulikult. Aga rääkima sa pead! Teisiti ei saa mu süda rahu.»

«Sulle on juba räägitud,» urahtas Martin. «Mis mina enam kõnelen!»

«See ei ole see. Sinu rääkimine on üks ja külajutud teine asi! Ja kui on vale — kinnita ausõnaga ning luban sind uskuda!»

«Tead, Salme,» vastas Tarum vaikselt ja kindlalt.

«Mul ei ole seiklust selles mõttes, mida sina arvad. Seda võin üsna kindlalt ütelda. Aga üldse on parem nii sulle, mulle kui ka lapsele, et vähem laskud siinsete eitedega südamepuistamisele. Inimesi ja elust arusaamisi on mitmesuguseid . . .»

«Sa ei vannu end puhtaks? Tähendab, kus suitsu, seal tuld. Abielutruudusest arusaamine aga ühesugune. Siin ei ole kaksipidi mõistmist. See aga, et sa mulle ei taha kõnelda, laseb oletada usalduse puudust, Martin. Kuidas me küll elame, kui sa mind ei usalda?»

«Elame?» küsis Martin. Aga ta ei suutnud ütelda «Me ei elagi!», vaid ootas, et Salme selle sõna esimesena lausuks.

«Abielus peab usaldus olema!»

«Aga kui ei ole?»

«See on võimatu!» Salme hääl muutus anuvaks. «Ära karda, et teen asjast suure numbri. Ma ju arvestan, et külanaised lisavad niisugustele asjadele soola. Aga sa pead muidugi kindlalt lubama, et nüüd, kus mina ise siin olen, teed vastavad järeldused.»

Kui jahedalt, peaaegu hingeta see kõik kõlas. Martin taipas, et Salmet pahandasid kõige rohkem avalikud jutud. Ta oli arvanud, et Salmega olukordade klaarimine on kiire ning edasilükkamatu, aga nüüd kiskus kõik saatanlikult keerdu. Salme peremehetses võidukalt ja jõuliselt oma abielunaise õigustes. Kuigi vahekord Anneliga moodustas paraku veel keelatud ja ebaseadusliku ringi, tundis Martin, et ta ei loobu sellest eales. Annelis oli kõik, mida Martin oma unelmais täiuslikust naisest soovis. Kuidas seda Salmele seletada? Ta nõudis rangelt «oma», kuigi tõeliselt «tema oma» polnud kunagi olemas olnud. Martin vihastas ja kirus end mõttes. Salmele vastu sõites oli ta pisut uudishimutsenud, kuidas naise saabumine mõjub. Asjaliku ja elujulgena armastas ta keerulisi küsimusi sündmuste eneste keerises paari noalõikega lahendada. Nüüd aga . . . Ta lootis väga, et Salme ise taipab — sest Martin hindas kõige peale vaatamata Salmet kui inimest. Aga juba teisel hommikul pärast aastate vahemaad koos magatud ööd mõistis ta selgemini kui selgesti, et seda oleks asjatu oodata. Meeleolu muutus nukraks.

«Jätame tänaseks!» palus ta mõtlemisaega.

«Ma jätan järele, aga süda lööb oma lööke. Mis küll teha?» küsis Salme pisut pidulikult, aga sealjuures ka võimutsedes.

«Elame ja vaatame...» Ta tahtis lisada: «... kuidas selle küsimuse lahendame», aga Salme hüüatas vahele: «Hea ütelda — elame. Aga kas see on siis elu, kui pean kahtlema, et sul on teine!»

«Sinna pole parata!»

«Martin!» karjatas Salme, haaras lapse sülle. «Nii sa ei tohi kõnelda! Seda ma ei luba! Kas sa üldse mõtled, kas annad endale oma tegudest aru? Ei anna! Sul peab alati keegi olema, kes sinu eest mõtleb. Loodad, et võtan oma asjad ja sõidan tagasi? See veel puuduks! Ah-ah! Mis on sõda teinud inimestega! Sa ei olnud varem selline. Ootasin kõik need pikad sõja-aastad ainult sind, mõtlesin ainult sinule. Niisugune on ikka suure truuduse palk. Aga juba sõjaajal sain ma külameestelt üht-teist kuulda. Noh, ma pole sul õrn lilleke, keda tuul ümber lükkab. Juhatame su õigele teele, abielumees ja isa...»

«Ja sa ei hinda end üle?» küsis Tarum nöökamisi, sest naise kooliõpetajalik toon tundus talumatu.

«Mis tooniga sa minuga kõneled?» solvus Salme. «Kas see oled tõesti sina, minu seaduslik mees? Ei, ei! See pole enam sina. Külm ja jäine... Imelik, ma taipasin kohe esimesel pilgul jaamas sind nähes, et vähekese on korrast ära. Meie vahel polnud kodusust. Sigines mingi võõrisklustunne, tekkisid pausid, mil sa otsid, millest kõnelda. Sa ei vaidle vastu? Aga ma andestan, usu mind, andestan! Või loodad, et pakin asjad kokku ja sõidan tagasi? Tahad veel mängida küla südametevallutajat? Aitab, ütlen mina. Aeg on panna elule tõsine noot.»

Martin vaikis.

«Noh, kas lubad korralikult elama hakata?» pinnis Salme.

«Mina elan korralikult!»

«Abielu rikkudes?» ironiseeris Salme.

«Ei!» Aga Martin ei suutnud lisada, et abielu lahutades, vaid kirus end mõttes araks. Oli see argus? Tarum

taipas, kuidas ka Salme võitles oma õnne eest, ning tahtis olukorda võimalikult paremini ning tagasihoidlikult selgeks kõnelda, aga kõik ebaõnnestus.

«Siis on hea! Pea aga alati meeles, et mul on võimatu sind kas või salaja mõne teisega jagada. See on talumatu. Ma ei suuda seda. Häbenen inimesi. Nad saavad sellest teada. On väga vastik, et kedagi haletsetakse petetud naiseks. Martin, miks pidi meie elu, mis nii ilusti algas, sellisesse vahejaama jõudma?»

Martinil oli otse füüsiliselt valus neid sõnu kuulata. Oma vihas oli Salme jõuline, ürgnaiselik, ilus, aga sealjuures kiretu ning kuiv.

Martin Tarum alustas tasakaalukalt:

«Abiellusime — sõda tuli abielu vahele. Sina elasid vaikses tagalalinnas, mina rindel.»

«Vaikses tagalalinnas,» ironiseeris Salme, «vaikses linnas, mis käis kaks korda vaenlase kätest läbi, kus tööpäev oli kuusteist tundi ja toiduks nelisada grammi leiba. Kõik muu saatsime rindele. Vaat selles vaikses tagalalinnas elas sinu naine vaid sinule mõeldes ja poega hoides. Aga sina?»

«Sa suurustad?»

«Martin, sa solvad mind!»

«Aga sina ei solva mind?»

«Mina põhjusega, aga sina põhjuseta! Kas sa tead, kuidas ma piinlesin, kui sa ei saatnud mulle otsekohe sügisel siiakutset? Kujutlesin, et siin on hiljutivabastatud, lõhutud rajoonid, kuhu tuleb uut elu tuua. Meie sinuga asume selle suure töö eespostil. Ütle, kas see pole õilis? Kahtlemata on! Töötame käsikäes, üksmeeles. Kõigest sellest unistasin, aga mida kõike sa oled siin kokku keetnud? Seda ma tundsin ja sellepärast ei saanud enam kannatada ja tulemata jätta. Aga oleksin pidanud jõudma juba varem. Oleksin pidanud siiasõidu load taotlema juba sügisel, siis, kui ootasin, et sina seda teed.»

Tarum kohmetus ja küsis:

«Sina ise taotlesid endale siiakutse?»

«Kui sina ei täitnud oma abikaasakohust...» vastas Salme kõrgilt.

Tarum püüdis naeratada, aga see kukkus kohmakalt välja:

«Asud siis täiel rindel mu elukombeid parandama?»

«Ära keera asja naljaks, Martin! Ma olen lõputult tänulik faktile, et mu silmad avanesid,» kõneles Salme rangelt. «Aga sa ise reedad end ka sõnade vahel, hääletooniga. Võiksid vähemalt niipalju otsekohene olla, et ütled, kas sul on siin üks või terve — haarem?»

«Kas see asja muudab?» ironiseeris Tarum.

«Sa pead teadma, et nüüd olgu kõigel lõpp! Mul on sinule naise, abikaasa ja lapse ema õigused!»

«Õigused!» hüüatas Martin voodist üles hüpates ja keset tuba võrdlemisi sõjakasse poosi seisma jäädes. «Sa tulid ise siia ja võtsid endale missiooni — eks vaatame, kuidas sellega toime tuled! On mis on — ega minu pihtimine ei tee olnud sündmusi olematuks. Arvad, et mul on kerge? Sa tead, et minu tunded ei ripu keelel. Ma ei hakka sõnu raiskama ja sulle seda tõotama, mida ei suuda pidada. Mul on aga laps. Seda ma pole unustanud ega unusta.»

«Sul on ka naine. Sedagi ei tohi unustada! Seaduslik ja õiguslik naine,» kinnitas Salme ägedalt.

«Lase lõpetan! Ära hüüa alati vahele. Ma ei kavatse sind solvata, sulle valetada. Tänapäeval armastatakse kõnelda, et sõja arvele võib kõike kirjutada, sõda vabandab ja amnesteerib. See on paljus õige. Sõda selgitas vahekorrad, inimeste iseloomud, sümpaatiad...»

«Ja minu suhtes selgitas sulle antipaatia?» küsis Salme jällegi leekivalt vihasena.

«Luba ometi kõnelda! Ma pole antipaatiat maininud. Aga jahedaks on meie vahekord muutunud, seda taipad sa isegi. Ning abielu jahedusele vist ikka ei raja? Võtame asja kainelt... ja...»

«Iialgi!» nentis Salme uhkelt. «Iialgi ei lähe nii, nagu sina oma lolluses tahad. Pea meeles, Martin, et mina sõitsin sinu juurde puhta südametunnistuse ja puhta minevikuga. Mul ei ole midagi sõja sirmi taha peita. Ja ma tulin, et sinult sedasama nõuda — nüüdsest

peale. Mis oli, selle kirjutame sõja arvele ja tõmbame kriipsu peale. Punkt.» Salme oli enesekindel ja üleolev. «Nüüd kõneleme teist juttu. Kas sa oled mõelnud, kuhu ma tööle asun? Ega's mina sellistel sõja lõpetamise kibedatel päevadel kavatse, käed süles, kodus istuda! Võta see küsimus esmajärjekordsesse täitmisse. Teil on kaadri põud — ka mina olen kaader, parteiliige juba teist kuud. Tahtsin sind sellega üllatada, aga sul pole olnud mahti selle nelja päeva jooksul, mis siin olen, minu elu-olu päridagi. Noh — ja täna õhtul lähen külasse piima tooma. See lahke vanatädi lubas, et hakkame saama ülepäeviti kaks liitrit. Küll ma juba meie elu korraldan. Vähem filosoofiat on meile mõlemale parem.»

«Missugune hea vanatädi?» küsis Tarum arusaamatult.

«Varblane vist oli nende nimi.»

«Plära-tara! Kust sa juba teda tunned?»

Salme naeratas kalgilt:

«Aga see on minu asi! Ja lepime nii kokku, et sinul oma ja minul oma inimeste tundmise vaist. Ma jõudsin üsna ammu lapsekingadest välja, mu kallis Martin, ja tean, kellega suhtlen. Kas mul on õigus?»

«Olgu!» heitis Martin tüdinult käega. «Aga ma teen siiski faktilise märkuse, et Varblase-eit on üle valla jahuveski. Kahtlane, kas sa sealt hingesugulust leiad. Nii halvaks ma sind ei pea,» osatas Martin hapult, surus läkiläki pähe, hüpitas poega ja väljus naisele selga pöörates.

3

Täitevkomitees voorisid inimesed. Tarum õiendas, selgitas, toimetas. Salme kõnelus kipitas nagu ülevürtsitatud borš kurgus. «Loru oled,» manas ta end. «See küsimus tuleb kohe ja kindlalt lahendada. Siin tuleb Vaarist eeskuju võtta! Teisiti poleks aus ei Salme, ei Anneli ega ka enda suhtes. «Kas ma teadsin Annelini, mis on armastus?» küsis ta endalt. «Kas ma olen Salmet kunagi armastanud?» Martinile meenusid nagu painajalik elamus neli Salmega koos elatud päeva, mil

silme ees seisid Anneli hallikad, kurvad silmad. Palavamalt kui midagi muud igatses Martin, et Salme leiaks teise ja lakkaks teda armastamast.

Lootes, et leiab inimeste seas rahu, tahtis ta vilja jagamise juurde minna. Sinna oli läinud hommikul ka Margita.

«See on siia korteri võtnud,» mühatas ta endamisi Varblase Mildat taas kantseleis silmates ning küsis varjamatu kiuslikkusega:

«Kuidas vana Varblase tervis ka on?»

Milda küsis südilt vastu: «Ma käve liinas ja tulli sisse kaema, kuiss selle meie maapalvega siss lõppude lõpuks jääb? Kas saab vai ei saagi?» Viimast lauset saatis üsna uus, iseteadlik alatoon. Milda kergitas võimukalt õlgu.

«Miks ei saa? Saab küll!»

«Aga kost kohast?»

«Kohti on palju!»

Milda nõudis sõjaka kiusuga:

«Meil ikka sii avaldus üte kindla maatüki pääle antud. Egä me's iga tükki taha! Mõtsatagune ja muidu mahajäetu aruviir ka ei kõlba. Sest ei ole jo kennegist kasu. Ilmad kisuvad kevädele. Oless vaja piiritikud püstü lüüa, aga teie viivitäte vastusega. Ütelge siss, kas nii või naa, ei või jaa . . .»

«Aga miks sa talvel maast loobusid?» noris Tarum.

Küsimus polnud Mildale meele järgi. Ta vabandas:

«Sai järele mõteldus ja ümber mõteldus ja iks mõteldus!»

«Aga pika mõtlemisega mees saab sõrad ja sabaotsa. Vana-Valgepõllust pühi suu puhtaks. Vaata, mis maakorraldajatel järel on ja vali nende seast enamvähem sobiv. Maajagamine pole naljategu.»

Milda nägu tõmbus solvunud nutuvinasse.

«Kes hilja, see ilma,» laiutas Tarum käsi.

«Ah siss niiviisi avitate kehvikuid,» ähvardas Varblase-emand, «vai niiviisi jagate ti maad! Vana-Valgepõllul jäetässe terves, et kui sii valge laiv tule, siss om Emiliel hästi kerge uma tagasi saada. Küll ma tiia, kelle pärast niiviisi tetäs . . . Aga ärge mõtelge, et jäta. Ma kaiba maakonda . . . Küll näete . . .»

«Lase kas või taga maakonna!» tigestus Martin, taibates, et Milda vihjas Annelile.

«Mis sa, Varblase-ema, pahandad?» kuuldus ukselt Margita tasane, rahustav hääl.

«Küsige jah, miks ta kisab,» nöökas Tarum Mildat Margitale üle andes.

Milda taipas, et Tarum pole sõbralik, aga ta ei lugenud end kaugeltki võidetuks. Olukord õhutas seda enam jonni, et Tarumi naine oli tema poolt. Ja mis ta Tarumile halba oli teinud? Seda, et teine võiks naisele Annelist kõnelemist pahaks panna, Milda ei arvanud — sest kas siis tõtt ei tohi kõnelda? «Ma'p pahanda kedagistki. Kui uma õigust nõuad ja maad tahad, kas siss pahandad?» vastas ta Margitale ning oli samas valmis Tarumit kuuesiilust haarama. Viimase lahkumine ei meeldinud talle põrmugi. Milda pidas Margitaga asjaajamist vähetähtsaks.

«Ega's sulle juurdelõiget keelata. Kohake on teil väike, aga olete Kustasega tublid, tööjõulised inimesed,» lohutas Margita.

«Aga näet, et keeldäs!» pahvatas kiuslik Milda.

«Ära usu, Varblase-ema! Ei keelata!»

«Mis sääl usku! Sa jo piiri pääl kasvanud — ega sa neist maa-asjust suurt es tiia, sest käved koolin —, aga niipalju om vast meelen, et meil ei ole hainamaad ollagi. Egäl aastal üts hainahäda ja otsi, kost saad pooless tetä. Vana-Valgepõllu koppel tule kiiluna meie krundi sisse. Mes mi siss muijalt sedä juurdelõiget võtame, kui oma maa külje all paras tükk oleman...»

«Te ütlesite sellest lahti,» hüüdis Tarum eemalt.

«Miks siis?» nõudis Margita.

«Miks siis, miks siis?» Nad olid Milda välja vihastanud. «Kas ma'p ei selletanud, mispärast? Ütli selge sõnaga, et Kustas jäi haiges, aga ei olnud särläk, vaid lihtne külmähaigus ja ma ei julenud ütsinda elamise suurendamisele mõtelda. Kes võis tiada, et tervis nii ruttu tagasi sai? Oles mi sedä ette tiidnud, ei me oles siss tappen ka maad ära andnud. Ja viil Vana-Valgepõllu koppel! Aga inemine om alati perrä tark. Iispoolset ellu ei tia kennegi. Ma jo ei oles sedä maad küsima tulnu, kui täl oles joba uus peremiis. Aga tükk ju viil

tühi...» Milda nohises, nuuskas nina ning vaatas Margitalt Tarumile ja Tarumilt Margitale.

«Vana-Valgepõllu läheb täies tükis teedeosakonna abimajandiks,» möönis Tarum kindlalt.

Mildal oli sest asjast oma arvamine:

«Ega's abimajandus ei ole inemine. Rahvas kõneles, et vigurivärk...»

«Milline rahvas?» nõudis Margita. «Sa nimeta nimed!»

Mildal polnud ühtki nime käepärast. Ta kordas:

«Vallarahvas...»

«Milline vallarahvas? Ja kui ei tea, siis on see tühijutt...»

Milda taganes paar sammu, kissitas silmi ja venitas rätiotsa. Ning tõenäoliselt talle meenus, kuidas Tarum ta Vaariga Undi juurde küüditas. See oli kohutav. Ta tõttas end kaitsma:

«Küll neid kõnelejaid om! Kes jõud kõiki meelen pidädä? Aga rahvas aja vahel tühja ka. Ja-jah!» Ohanud sügavast südamest, sikutas Milda pearätiku sõlme, tegi minekut, aga ei saanud siiski lahkuda, vaid ootas, et Margita veel midagi ütleks.

Margita näis järelemõtlik. Milda peatus, ukselink pihus.

«Undi-perenaine kõneles, et vana Varblane polnud talvel, kui maast loobusite, haige. Te olevat valge laeva korda peljanud ja sellepärast maast ära ütelnud! Ja kes võib teada, et jääte nüüd oma soovi juurde? Järsku lööte kesk heinaaega vikati püsti, et võtke oma maa! Vaat nii on lood, Varblase-ema.» Margita vaatas Mildale otse silma. Viimasele olid need sõnad nii ootamata ja veel Margitalt, et ta ei märganud vastu vaielda, vaid tõttas koguni õhinaga kinnitama:

«Ei jätä! Nüüd ei jätä haina tegemata! Ma või uma henge selle iist kuradile vanduda. Kui saas selle niiduosa, mis siinpuul oja meie sanna alla tuleb?»

«Vaatame... Ma ei tea, kuivõrd need asjad ümber korraldada annavad.» Margita vaatas Tarumi toa ukse poole. Aga seal oli kõik vaikne. «Heakene küll, Varblase-ema. Väljas hämardub ja sind talitus ootab. Ma ei taha su aega raisata. Tulen homme-ülehomme teile ja ütlen, mis me saame teha. Kui ei saa Vana-Valge-

põllult, võtke vastu kuskilt mujalt. Madiste on küll kaugel, aga seal on selline luht, et hein ulatub üle põlvede...»

«Parem oles iks kodu mant. Saas sügüsel ädäläl lehmi ketitada. See koppel annab kolm haina...» palus taltunud Milda.

«Hea küll! Hea küll!» lubas Margita.

«Kodu mant, Vana-Valgepõllult,» keelitas Milda veel ukse vaheltki. «Ja sedä ma ütlen, et enamb ei võta avaldust tagasi. Võin kas või piibli pääl vanduda...»

«... Piiblil vanduda...» muigas Tarum, sest ta oli Milda jutu lõppu kuulnud. «No on lõuapuu! Vana Last lubas talle lõuarauad vaadata, kahju, et ei jõudnud...»

«Ega's ta nii paha olegi,» vaidles Margita. «Aga tal on seda juttu palju. Maad peaks sellele vaatamata temalegi jätkuma.»

«Ja teie arvate, et just need koplid?» küsis Tarum mõrkjalt.

«Ei tea! Peaaegu...»

Ka Tarum jäi mõttesse. «Kas rahuldada Milda südamesoov?» Sellest äratas teda sekretäri teade, et kantseleis ootas hiline jutulesoovija.

See oli Aleksander Vender. Maakonnal oli Käosaarega kiire. Nad soovitasid Venderi direktoriks ja nõudsid vallalt nõusolekut. Käosaar ise aga oli Venderi vastu. Tarum pidi ka siin vahemees olema. Vender sai Käosaarega halvasti läbi. Viimane jõudis Tarumit hoiatamas käia. Tundes aga Käosaare enda kiusupunlikku printsipiaalsust — ta kahtlustas iga inimest, otsis tagajärjetult ja tagajärgedega sabotaaži ja saboteerijaid — otsustas Tarum Venderiga tutvumise eesmärgil juttu ajada. Nad olid seni harvadel puhkudel kohtunud, aga Martinile oli Vender jätnud alati sümpaatse mulje.

«Poolakad teevad omal maal korda,» tähendas Vender tõtlikult Tarumi vastas istet võttes. Ta oli pikk, kõhn mees, etteulatuva kõrisõlme, silmil tolkneva juuksetuka ja sobival ning mittesobival puhul žestikuleerivate kätega. «Groza on paljutõotav poiss. Krimmis kõneldi Poolast, aga näete, tekib ka vaba, sõltumatu

ja demokraatlik Rumeenia. Sõda läheneb lõpule...» Seda rääkides vaatas Vender Tarumile sõnatu küsimusega, nagu uurides tema arvamist.

«Ja meie võidule,» lisas Tarum ning küsis: «Te tulite Poolast, nägite sealset olukorda. Kas pole tahtmist koosolekul esineda ja Narula rahvale kõnelda?»

«See on, kuidas võtta,» kõhkles Vender kähku nagu tuppe tõmbuv tigu. «Kaks aastat koonduslaagris. Nägin ja kogesin palju. Töötasin pool aastat pan Kozetski mõisas ja sõin kolm korda päevas naerisuppi ning nuusutasin saksa ohvitseride köögi poolt lihalõhna. Panna toitus lastega ka kehvalt ja vihkas sakslasi. Poolakad on uhke rahvas.» Vender tegi pausi ja vaatas Tarumile otse silma. «Kas ma võin olla avameelne? Kas sellest ei tule mulle halba?»

«Unustage koonduslaagri-aegsed kartused, seltsimees Vender,» rahustas Tarum. «Mina näeksin teid Narula seitsmeklassilise kooli direktori kohal.»

«Te pakute mulle liiga suurt au. Kas ma suudan teie lootusi õigustada?» küsis Vender sügavalt liigutatud häälega. «Ma olin kaks aastat vang. Sakslased vabastasid mu juba neljakümne esimesel aastal koolist. Lõikasin metsas puid. Olen koolitööst võõrdunud. Lubage alustada õpetajana, tasapisi metoodilise tööga harjuda ja siis, kui leiate, et kõlban, võtan direktori kohustused,» tähendas Vender tagasihoidlikult.

«Kohanete töös.»

«Kui nii arvate, siis mu südametunnistus ei luba vastu vaielda. Kaks laagri-seltsimeest, üks lätlane ja teine Petserist eestlane, läksid Poolas Punaarmeesse. Minu aastakäiku peeti vanaks. Olen viiekümne viie. Poeg tuli siia partisanina ja tapeti. Teda varjasin. Teine poeg võeti lennuväe abiteenistusse ja naine põgenes paanikas koos sakslastega. Mis tal seal küll otsida oli, ei tea arvata,» ohkas Vender sügava valulikkusega. «Aga seltsimees Käosaar ütleb, et naise ja poja tegevus on mu niivõrd mustanud, et mida varem minusugused koolist kaugele aetakse, seda parem ja kasulikum õppetööle. Jaa, jaa, ärge imestage! Me oleme Käosaarega seminarist saadik tuttavad. Ta võib küll liialdada, aga mitte kunagi valetada. Andestage! Aga just sellepä-

rast on teie pakkumine mulle üllatav. Kas mul ei tule naise ja poja eest vastutada? Kas nad ei määri mu elulugu? Pean sellest ju ankeedis kirjutama. Aga mind ju hinnatakse ankeedi järgi...»

«Kuidas te saite koonduslaagris naise ja poja tegude eest vastutada?» esitas Tarum vastuküsimuse. «Sugulased on teisejärgulise tähtsusega komponendid ja tulevad niivõrd arvesse, kuivõrd nad teie praegust elu mõjustavad. Kõik muu on kõrvaline asi.»

«Tänan teid, seltsimees Tarum, nende sõnade eest. Teie ei aima, kuidas te mind rahustasite...»

Ta ulatas üle laua suure, kondise käe, raputas seda kaua ja tugevasti. Tarum kohmetus. Ta nägi, et Venderil oli pisar silmis.

«Kas tema hinges on mõra?» mõtles Tarum ning tal oli hea meel, et sai Venderit mõneti moraalselt toetada.

«Mis teie sest asjast arvate?» küsis ta Margitalt, kes maakorralduskomisjoni otsuste vastu tõstetud kaebusi uuris.

«Missugusest asjast?»

«Venderist koolidirektorina?»

«Mitte midagi!»

«Kuidas — mitte midagi?»

Ent Margita tõstis silmad avalduste kuhilalt ja lausus:

«Mis parata! Teist meest pole ju kuskilt võtta. Varblase Mildat juba ei pane sellele kohale. Ja Venderist saab pikapeale asja, kui te temaga hea olete. Mäletan, et tal on solvuv iseloom...»

«Jah, pole kuskilt võtta. Ja Varblase Mildat tõesti ei pane sellele kohale... Aga kas saab nii elada, et kedagi ei solva, kõiki hoiad siidkinnastega? Ja ka siis, kui kedagi ei usalda?»

Tarum mõtles oma elule, oma heitlustele ning muutus sealjuures kurvaks. Ta oli vaimselt nii väsinud ja oma tuba oli kõige viimane koht tervel maakeral, kuhu ta igatses. Käinud Vaariga pärast ametlikku tööaega piirikivide panemist kaemas ja joonud Köstril tassi kuuma teed, loobus ta nii järsult koduküüdist, et Vaari mõnitavalt muigas.

Anneli võttis Martini vastu sellise näoga, nagu oleks nende vahel kõik kõige paremas korras ja alustas ise Tarumi naisest juttu.

«Mul oli täna au su seaduslikku kaasat näha. Ta on ju huvitava välimusega. Oled sa õnnelik?»

«Ena küsimust!» pahurdas Tarum. «Kas see on huvitav?»

«Natuke ikka. Ütleme nii, et õige natuke. Ma tahaksin väga-väga, et sa saaksid õnnelikuks, sügavalt õnnelikuks!»

«Ja sa ise?»

«Minu jaoks ei ole õnne. Ma olen sellega harjunud.» Anneli laskus tugitooli seljatoele ja vaatas lakke. Tema vari väreles üle Emajõge kujutava maali. Ta kõneles tasa, rõhuga, pisut näideldes ja Martin aimas, kuidas ta peitis suurt seesmist valu: «Ei, ei! Ära hakka seletama ja minu ees vabandama! Seda ei ole vaja. Ma teadsin, et ükskord saabub sinu perekond. Ja mina kaon sinu teelt tasa ja vaikselt. Mis parata! See on elu! Huvitav, kas kunagi saabub niisugune aeg, et inimene saab oma õnne sepaks? Tahad õnne, võidad ja võtad ning kõik on hea . . .?»

«Kommunismi ajal.»

«Millal see ükskord jõuab? Ja kas tulebki?»

«Tuleb . . .»

«Me oleme siis vanad ja soojendame südant mälestustes. Huvitav oleks kohtuda kümne aasta pärast. Me oleme rahunenud. Sa oled mingi suur ja tähtis tegelane ja mina — lihtsalt vana naine, ütleme, et ühes sööklas ettekandja. Ulatan sulle toiduportsjoni. Sa naeratad, tänad — ja kõik. Oh — ära pane mu rumalaid jutte tähele. Mul on täna eriline tuju. Ma ei saa aru, mis see tähendab! Vist hea meel, et sa siiski veel tulid.»

«Anneli, ära teeskle!» keelas Martin.

Anneli kehitas õlgu ja tundus järsku väga rahulik. Toas levis tema lõhnaõli aroom.

«Mulle meeldis su naine. Tal on see jõud, mis mul puudub,» sõnas ta viimaks kiivalt.

«Kus te siis tutvusite?»

«Ta tegi mulle visiidi.»

Martin kohkus ebameeldivalt.

«Ja mis ta kõneles?» küsis ta kähedalt.

«Ei midagi erilist. Tuli, teretas ja palus, et jätaksin tema mehe ning lapse isa rahule. Siis ütles «head aega» ja lahkus.»

«Aga sina?»

«Ma vahtisin teda ammuli suuga ega märganud sõnagi vastata.»

«Küll see võis naljakas olla,» muigas Tarum.

«Naljakas?» küsis Anneli pikkamisi ja vastas ise: «Ei, see polnud naljakas. Ta palus, et arvestaksin väga sinu seisukohta. Mõtlesin sellele kogu aja ja tulin järeldusele, et ses suhtes on tal õigus. Meil sinuga oleks õigem lõpetada . . .»

«Mis asja me lõpetame?» riidles Tarum. «On's siis niisugused vahekorrad lõpetada ja alustada? Noh, tüdruk, niipalju ma tunnen meid mõlemaid, et petta mind ei maksa!»

Martini järsk ja pisut robustne kõne sundis Anneli naeratama. Ta tuli üsna mehe ligi, asetas käed tema õlale ja vaatas talle sõnatult otsa ning pisarad voolasid mööda põski alla.

«Rahune,» palus Martin. «Küll ta leiab teise ja lepib selle tõsiasjaga. Ning parem on, kui ma kolin juba nüüd siia,» arvas ta Anneli juukseid silitades.

«See ei oleks mõistlik,» keelas Anneli kategooriliselt.

«Mõistlik?» muigas Tarum.

«Tekitaks asjatuid jutte.»

«Ma saadan kõik põrgu ja elan oma elu!»

«Aga parteikomitee ja Metsis?» kõhkles Anneli. «Nad kutsusid tema siia?»

«Ei kutsunud! Salme taotles ise väljakutse.»

«Tähendab, armastab sind,» ohkas Anneli raugena, veel ikka Martini käte vahel seistes, käed tema õlal. Aga pisarad olid kuivanud.

«Armastab,» kordas Martin kohkunult ning kehitas õlgu. «Mis saan mina parata, kui tema armastab. Ning just sellepärast ei suuda ma tema kõrvale jääda. See ei oleks minu poolt aus, sest mina ei armasta teda.»

«Ei, Martin, nii see ei lähe,» kõneles Anneli veenvalt ja sosinal. «Sa ei tohi teha avalikku skandaali.»

«Sina kardad?»

«Mitte enda, vaid sinu pärast. Ja mina pole nii suurt ohvrit ära teeninud.»

«Mis ohvrist siin saab juttu olla? Salme kõrval elades peaksin end ohverdama.»

Anneli vabastas enda Martini käte vahelt, läks pesulaua juurde ja keeras kraani jooksma. Külm vesi mõjus rahustavalt ja kõrvaldas näolt pisarate jäljed. Siis hakkas ta sööki lauale kandma, nagu poleks nende vahel midagi erutavat. Ning Salme Tarumi pilt kaugenes ja kahvatus mõlema meelest. Nad veetsid hunnitu õhtu, mil teine püüdis teise silmist kõik soovid lugeda ja tõtates täita. Lõpuks istus Anneli klaveri ette. Ta alustas sügava maheda aldiga:

«На позицию девушка провожала бойца,
темной ночью простилися на ступенках крыльца.
И пока за туманами видеть мог паренек,
на окошке у девушки все горел огонек . . . »

Aga ta ei jõudnud esimesest salmist kaugemale, vaid langes klahvistikule ja puhkes nutma. Martin süngestus ja vaatas liikumatult Anneli võppuvat keha. Punakuldsed juuksed läikisid sel õhtul eriliselt. Iga liigutus peegeldus pianiino pidulikul, poleeritud pinnal. Martin tõusis ja haaras Anneli jõuliselt käte vahele, nõnda et viimane tasa karjatas.

«Kui saaks siit lahkuda,» kähistas Tarum. «Ja kuskil mujal elu alustada. Kui ma sõidaksin tööle Siberisse või Kaug-Idasse, Kaug-Põhja, Kesk-Aasiasse, kas sa järgned mulle? Kurat võtaks — miks me ei võigi asja niiviisi lahendada? Aasta paari, võib-olla viie pärast tuleme tagasi. Selle aja jooksul on Salmel teine mees.»

«Ja kuhu ma oma tütre ning sina poja jätad? Võib truudust murda mehele ja naisele, aga mitte iial lapsele. Martin Tarum, elu on meil karm nagu Siber.»

Martin sõnas unistavalt:

«Siber on ilus, metsikult ilus!»

Anneli vaatas kaugusse ja vastas rahulikuna:

«Nagu elu, see meie päevade elu! Ma olen sageli mõelnud, et tulevased põlved kadestavad meid. Nad elavad helges, valges, rõõmsas, rahuldatud soovide igavuses. See teeb inimesed loiuks, tahtejõuetuks. Meie aja vastuolud ja võitlus teritavad vaimu ning annavad elule sisukaid eesmärke. Sa ise ütled, et mida raskem, seda huvitavam. Meil sinuga on raske, Martin Tarum, ja vist sellepärast nii valusalt huvitav.»

«Sa vasta minu küsimusele! Kas tuled minuga Siberisse?»

«Ma lähen üksinda!» vastas Anneli muigamisi ja peitis pea Martini rinnale.

«Mis mina siis siin üksi teen? Anneli, ma olen tahtnud sult küsida, et miks meie ei oota last? Olen kogu aeg igatsenud, et sosistad ühel õhtul sellise uudise tasatasa kõrva.»

«Nüüd, mu kallis, kõneled kõige mõtlematumat juttu! See veel puuduks!»

«Kui meil oleks laps . . .» unistas Tarum.

«Meil on ju lapsed ja need teevad olukorra keeruliseks.»

Kell teisel pool seina lõi aeglaselt, nagu poolpidulikult kolm lööki. Martini pilk peatus laual sädelevail viinaklaasidel. Kristallist karahvin oli ääreni. Nad ei joonud piiskagi. Ka tee oli jahtunud. Vaikselt nuttev Anneli oli Martini käte vahel nagu mingi pühadus, teesklemisest koorunud, tõeline ja puutumatu.

«Mine koju,» palus Anneli hääletult.

«Hommikul lähen!»

«Mine nüüd! Ta ootab ja piinleb. Säästa teda ja valeta talle. Sa pead suutma! Jumal lõi vale elu ilustamiseks, inetu tõe peitmiseks. Ütle, et olid koosolekul, hilinesid asjatoimetuse tõttu. Kõnele nii, et ta usuks. Ole talle hea.»

«Milleks teeselda? See ei sobi minule!» vastas Martin kindlalt.

«See ei ole teesklus, vaid taktitunne ja abieluline viisakus ning eludiplomaatia.»

«Sa tahad mu abielust Krimmi konverentsi teha?»

«Kas see on paha?»

«Tõelised tundmused kooruvad ikkagi varem või

hiljem lagedale, sellepärast ma ei hakka võltsidega opereerima. Salme on liiga tark, et teda petta.»

Anneli põimis käsivarred Martinile kaela ja kattis tema näo lühikeste, hammustavate suudlustega.

XXVI. HINGE PALANGUD

1

Kui Martin Tarum hommikusse kargesse hämarusse astus, märkas ta söökla puuriitade kõrval tumedat kogu. Käsi vajus instinktiivselt taskusse relva käepidemele. Aga «kogu» ligines kiirel sammul ja osutus — Salmeks. Martin kohmetus sõnatuks. Ta tundis ebameeldivalt, kui kiiresti süda võib taguda, meelekoha veresooned pekselda.

Salme ei lausunud ainsatki sõna, vaid hakkas südi reipusega tema kõrval koduteed astuma, nagu poleks midagi erilist juhtunud, nagu oleks ta eelnevalt kokkulepitult meest oodanud ja nendevahelised asjad-vahekorrad üliväga normaalsed.

Martin ei suutnud ka esimest sõna lausuda. «Ükskõik,» mõtles ta hetkhaaval rahu tagasi saades. «Peab lõpuni kõnelema! Ta peab seda paratamatust mõistma. Teisiti oleks võlts, poleks aus.»

Nad vaikisid kuni vallamajani, vaikisid toas. Salme süütas lambi. Ta kohtles meest umbes nagu üleannetuselt tabatud last. Laual oli puutumatu, kahele kaetud õhtusöök. Martin riputas turtsakalt kasuka varna. Väike Olev köhatas ja puristas unes. Salme kummardus üle lapse voodi ja kohendas vaipa. Martinit üllatas mõnevõrra naise enesevalitsemise jõud. Ta viskus riides voodisse. Salme toimetas kergelt perenaise talitused, sõi, koristas laua, pesi nõud ja riietus aeglaselt lahti ning puges voodisse — Martini selja taha. Viimane pidi end ääre poole nihutama. Tekkis mingi lahingueelne, valvas ja kardetav vaikuse õhkkond. Salme haigutas. Martin ei saanud aru, kas uniselt või teeseldes.

«Sulle helistati,» lausus lõpuks naine tavalise, sõbraliku häälega. «Kutsutakse kevadkülviga büroole ja vallas pidi ju komsomolikomitee sekretäri koht vaba olema. Ma pakkusin ennast ja nad olid nõus. Kus mujal saaksin enam kasulik olla? Täna on kinnitamine. Päevauudistes teatati, et Rumeenia uus, rahvuslik valitsus kuulutas Hitlerile sõja. TASS annab positiivsed kommentaarid ja ennustab poliitilist pöördepunkti, demokratiseerumist. Kes teil siin Informbürood levitab? Vaatasin, et seda ei tehta järjekindlalt. See on ju skandaal. Lehed jõuavad nädalase hilinemisega. Me võiksime korraldada iga päev vastuvõtmise ja masinakirjas paljundada. Küll ma sellega toime tulen! Inimesed igatsevad uudiseid. Nad peavad kõik ruttu teada saama.»

Martin ei kostnud musta ega valget. Ta sulges silmad. Ja mingi rahutu pooluni tõigi ulmad, üks piinavam kui teine. Läbi unisuse kuulis ta lapse nuttu. Salme tõusis, tõreles poisiga, kolistas hommikusöögi lauda kattes söögiõudega. Pliidi all prõksusid puud. «Pean kõnelema,» mõtles Tarum. «Siis on meil mõlemal kergem.» Ta vaatles Salme napis riietuses kuju, tugevaid lihaselisi käsivarsi, kõrget rinda, ega saanud lausuda esimest sõna.

«Palun sööma!» kutsus Salme väga valitsetud toonil ja istus ise teisele poole lauda, poiss süles, pudrutaldrik ees. Väike Olev jonnis ja puristas söögi suust. Salme meelitas ja keelitas last. Martin ajas enda üles ja toetus süngena teisele poole lauda pingile. Tatrapuder võisilmaga... Meenus Vaari. Martin naeratas virilalt, torkas lusika sööki ja neelatas poolvastumeelselt paar suutäit, toidu maitset tundmata. Ta tahtis tõusta ja kantseleisse minna, aga Salme hüppas nüüd risti teele ette.

«Vaheta ülikond, Martin. See on sul kortsus ja vormita. Mehe hea välimus on naise au ja halb tema häbi,» hammustas ta teravalt. «Sa võid kõik ööd libude juures aeleda, kui sul on selline nõrkus, aga päeval esine korrektselt, sest oled rahva ees täitevkomitee esimees ja peale selle minu seaduslik mees. Aga ma ei ole ainult Salme Tarum, vaid ka homne valla noorte kasvataja,

komsomoli vallakomitee sekretär. See kohustab. Kas sina saad aru, kuidas isiklik elu peab ühiskondlikele kohustustele alluma? Kas mõistad? Ma lepin võib-olla esialgu sinu moraalse laostumisega, aga töö ja parteiliste kohustuste solvamise ning alahindamisega mitte kunagi. Va-he-ta üli-kond! Uus ripub kapi taga. Ma triigin ja puhastan vana — ehk on eeloleva öö järel jälle uut ülikonda vaja...»

Martin tahtis salvata, et korralikkust ei mõõdeta püksiviikidelt. Kui ta seni tundis segast piinavat kihu, siis see õel sõnadevalang kivistas temas kõik kalgiks. Ta vahetas külma irooniaga riided, mis olid küll kõigiti korras, riputas seljast võetud ülikonna riidepuule ja väljus sõnalausumata toast.

Büroo pidi õhtul kell kuus algama ja Martin jahtis kogu pärastlõunase aja liiklusvahendit. Vaari hobused olid mööda valda laiali vedudel. Vana-Valgepõllul käis likvideerimine. Emilie andis talu teedeosakonnale üle. Ülemus püsis ise valvsalt vara vastu võttes jaol. Aga nüüd, mil Tarum Vollit ja tema «kassi» vajas, olid mõlemad kadunud. Kella nelja paiku juhtus Tarum postiautole ja nii lahenes linnasõidu küsimus.

Tahtnud Salmele teatada ja läinud sel otstarbel tuppa, sattus Martin Varblase Mildaga sülitsi kokku. Viimasel oli koduselt ämber näpu otsas. Ta tõttas allikale. Vallamaja kaevu vesi oli veel sügisesest sõjategevusest saadik halvamaitseline ega kõlvanud tarvitada.

«Mis see siit tahab?» urahtas Martin Salmega kahekesi jäädes.

«Ta on nii hea ja nõustus meie linnas olekul kodu hoidma.»

«Leidsid, keda kutsuda!» hüüatas tigestunud Martin.

«Ja mis tal siis viga on?» küsis Salme väljakutsuvalt.

«Tatraveski!»

«Ja veel?»

«Mis muud veel? Tühjajutu-moor!»

«Martin, ole aus! Veel on midagi!» Salme hääl oli halastamatu. Selles oli kuhjaga kahjurõõmu.

Martin kehitas õlgu ja tahtis kantseleisse tagasi

minna, aga Salme sulges seljaga vastu ust seistes väljapääsu.

«Räägime sinuga selget juttu, Martin. See hea vanatädi on uusmaasaaja, keda sina sulle endale teada olevatel põhjustel taga kiusad.»

«Haruldane uudis!» muigas Tarum hapult. «Või mina kiusan? Ah jõudis sulle pasundada? Ja sina, halastaja südamega õde, võtad iga tema sõna puhta kullana? Olgu! Ma ei hakka sind vastupidises veenma. Küll saad õpetuse . . .»

«Elu on mulle küllalt õpetanud! Nüüd õpetan mina elu,» vastas Salme väga väärikalt. «See külatädi, Varblase Milda, tahab juurdelõiget. Milles asi seisab, et ta ei saa? Tal on kaks komsomolieelist tütart. Ma räägisin nendega. Teisest saaks kooli algorgi või komitee sekretär. Neile tuleb vastu tulla. See on töö huvides vajalik.»

«Kas me võtame abimajandi maa ja anname Varblasele?» vihastas Tarum.

«Miks mitte! Abimajand on mingi kitsa kollektiivi, antud juhul maakonna maanteede osakonna töötajate pooleldi eraomandus, teenib nende huvisid. Nad võivad heinamaa saada kuskilt kaugemalt, riiklikust fondist, sest neil on tööjõudu heinakoristamiseks. See kehvikupere ei saa ometi kilomeetrite taha heinale minna!» kõneles Salme advokaatliku nõudlikkusega.

«Sinu kehvikupere loobus kord žestiga sellest juurdelõikest,» torkas Martin. «Nad ootasid valget laeva.»

Salmel aga oli teoreetiliselt põhjendatud kaitse valmis:

«See tähendab, et ei tehtud küllaldast selgitustööd. Klassivaenlane aga kasutas olukorda ja külvas umbusku.»

«Noh, ma tahan näha, kuidas sina Varblase Milda selgeks selgitad,» nöökas Tarum. «Mina maadlen üle poole aasta ega julge nii ribinal-rabinal hinnanguid ja analüüse loopida. Sul on kõik nelja-viie päevaga selge. Hakka aga Varblase Milda paarimeheks. Proovi, kas see osa sulle sobib.»

Salme ei taganenud:

«Sul on imelik suhtumine sellesse kindlasti paljukannatanud kehvikunaisesse. Ta ei ole ehk nii libe kui sinu selle... ema, keda valla täitevkomitee soosimisel ei tehtud isegi kulakuks, kuigi ta on selle tõu üks mustertüüpe.»

Ta pidas pausi ja andis Martinile vastuvaidlemise ja vastamise aega, aga et viimane vaikis, siis jätkas ta ründamist: «Komsomoli vallakomitee toetab seda küsimust. Sa tead, et noortele tuleb luua avarad eluvõimalused. Varblase peres on kaks noort, tulevast kommunistlikku noort, ja ma ei liialda, kui ütlen, et aktivisti. Minu vaist juba mind ei peta. Sina, Martin, ei taha ometi endale noorte õigustatud nõuete ignoreerija halba kuulsust?»

«Ma tahan, et sa vait jääksid, vaat seda tahan! Ja ära rabele, ära jaga avansina hinnanguid. Tulevane aktivist on ähmane mõiste. Ma ei pea sellest lugu, vaid hindan tänast aktivisti. Varblase-eite tahan võimalikult vähem näha. Võta see arvesse!» käratas Tarum ägenenult.

«Kas sa kannad talle sellepärast viha, et ta juhatas mulle sinu ulaelu jäljed? Ah sa siis mõtled talle kätte maksta? Martin, see ei lähe!»

Tarum paugutas ukse kinni ja valas oma ülevoolava viha kontoris esimesele vastutulijale, kes oli üks Mõtstaga nurga peremehi ja käis mitmendat korda Leningradi-sõidu loa pärast. Ta tõi sugulaste külastamise ettekäändeks, aga kõik teadsid, et mees likvideeris majapidamist ja äritses sooda ning värvidega. Alati tasakaalukas Tarum purskas kui geiser ja tundis pärast kantseleitöötajate ees piinlikkust. Muidugi, see taat sai teenitult, aga Tarum ei armastanud kärkida ja kärada.

Jõudnud linna, kadus Salme juuksuri juurde. Martin läks büroole.

Büroo kulges elavalt. Metsise kabinet suitsetati siniseks. Aruandjad ja kaasaruandjad vaheldusid. Küsimusi sõeluti, otsuseid võeti vastu. See oli üks tavalisi nende kaugete, pingeliste päevade büroosid, milles kajastusid kogu maakonna elu uued südamelöögid. Valdade täitevkomiteede esimeeste kõned olid küll käravad, küll

nõudlikud: seemnevilja puudus, sepasüsi, tagavaraosad ja valusalt kibe loomasööda häda. Äsja asutatud traktorijaam korjas alles maakonnast masinaid ja haakeriistu. Põllumajandusühistud ei teadnud, millega tegelda, ja ootasid instruktsioone. Ent need viibisid. Metsis sarjas ja tõreles, sest ta peatus reeglina neil töölõikudel, kus leidus vigu. Tarum pääses õige kerge leiliga, sest tema seemnenõudmine oli üllatuslikult tagasihoidlik. Aga kõige tähtsam sel õhtul oli, et Metsis kiitis Narula hobulaenutuspunkti ning mainis sealjuures Vaari nime. Ta kõneles uskumatult pikalt — tervelt viis minutit ja lõpetas lausega: «Vaat seal juba hakkame tundma kommunisti.»

Salme kinnitati Narulasse komsomoli vallakomitee sekretäriks. Soeng andis talle erilist suursugusust. Ta oli kaunis, käitus väärikalt ja vabalt. Kui arutati riikliku maafondi harimise küsimust, võttis Salme sõna ja lubas vallas kommunistlikest noortest lööktöö brigaadi organiseerida.

«Vaat kus naine!» kiitis polkovnik Makarov vaheajal, kui ruumi tuulutati. «Kadestan, seltsimees Tarum. Tõeline abikaasa. Ah, miks ma olen nii vana! Teeksin su armukadedaks...»

Tarum naeratas Makarovi jutule ja vaatles Salmet kauge pilguga. Eemalt ja rahva seas vaadelduna oli temas kuhjaga meeldivaid jooni. Aga ta oli kiretu ja jahe!

«Teie mees on õnnelik, et jõudsite,» naljatas Makarov nüüd Salmega.

«Mehed — ja õnnelikud!» pahvatas Salme, ühe silmaga Tarumit jälgides.

Makarov kuulatas öeldut ebamäärase muigega ja noogutas nagu nõus olles. Aga tema silmis oli valvas, uuriv pilk.

Martin nihkus eemale. Teda häirisid Salme vihjed, mis polkovnikuga kõneldes alatasa teda riivasid, nagu oleksid Makarovile öeldud sõnad kaudselt Martinile määratud. Ta taipas, et Salme tema tähelepanu võitmiseks eputab. Ning ummikusse jooksnud abielu kogu raskus laskus uue jõuga Martini õlgadele. Ta ei vaba-

nenud sellest kogu õhtu jooksul, mil Salme «mängis» ja «näitas» end temale igal sammul, iga sõnaga, iga vihjega. Jah, ta oli tubli. Temas oli veetlevust ja ilu, aga sellele vaatamata ei äratanud Salme naiselik olemus Martinis enam tundeid. «Hea seltsimees, tubli töökaaslane,» arutles ta endamisi.

Kodus ootas Varblase Milda söögiga. Eit püüdis end heast küljest näidata. Ta oli isegi lapse pesu ära pesnud. Salme tänas teda südamlikult, aga kiitis enam, kui asi Martini arvates vääris.

«Ära säe kojuminekule, Varblase-tädi. Väljas on kottpime. Hommikul lähed. Sul ju suured tütred. Küll nemad majapidamise korras peavad,» keelas Salme.

Milda kõneles ja kiitis mis jaksas oma lapsi. Ta tegi seda pepsilt, tahtes anda oma perele ajast ning arust läinud «peenemat» tooni. See kõlas halenaljakalt ja Martin muigas, kui Salme paaril korral kulme kortsutas.

«Ega's nii pimesi minek ei ole jah suur asi,» nõustus Milda ja hakkas ise endale toolidele aset tegema. Ta vaatas Martini kasukat, mis kapi taga rippus, nõnda, nagu tahaks seda katteks võtta.

«Heitke aga kõrvuti sängi,» torkas Tarum, võttis kasuka õlgadele ja sõnas ukse vahelt: «Ma lähen viskan kantseleisse pikali...» Ning ta lukustas enda järel ukse.

Lebanud pool tundi kõval diivanil, kuulis ta koridoris jalaastelu ja tundis vaistlikult Salme samme. Vajutati ukselinki, tõmmati ust. Martin ei suutnud avada. Ta oli nagu aseme külge seotud. Sammud kaugenesid peale mõneminutilist ootamist ja välisuks löödi klaaside klirinal kinni.

2

Keskhommikul istus Tarum kantseleis ja mõtles, mida teha. Seal koputati energiliselt uksele ja Salme sisenes rühikal, nõtkel sammul. Tal oli kaame, aga ennastvalitsev näoilme. Ta kandis tumesinist, just triikraua alt tulnud kostüümi. Juuksed olid korralikult soengusse

kammitud, suu kergelt jumestatud. Tarum ei sallinud huulte võõpamist. Anneli oli sellest tavast pärast mõningaid halvustavaid märkusi loobunud või tegi nii kavalalt, et värv paistis loomulikuna.

«Martin, sinuga kõneleb nüüd valla komsorg,» sõnas Salme, enne kui Tarum suutis suudki avada.

«Salme, kõneleksime rahulikult oma elust...» alustas aga Martin. Ta igatses selgust, kahepaiksus valmistas otse orgaanilist valu.

«Jõuame ka seda,» naeratas Salme üleolekuga. «Enne kõneleme ametiasjadest. Sa oled kohaliku võimu esimees ja mina sinu komsorg. Mul on esimese tööna vaja oma tööase korraldada. Laud, toolid, kirjutusvahendid, paber... Katsun, kuipalju suudan siin üldisele tööle kasu tuua. Arvan, et sisustame vallamajja punanurga, kuhu kutsume rahvast lehti lugema ja uudiseid kuulama. Loodan, et sa leiad meile ka raadio. Teeme ka seinalehe, samuti võiks raadio ühiskuulamisi korraldada. Mul on nii palju mõtteid, kuidas sind abistada — minu abikaasa...»

«Muidugi, muidugi,» vastas Martin, keda Salme hoogsad lubadused pisut solvasid. «Aga meie endi elu?»

«Otsustasin sulle aega anda. Mõtle järele ja kogu end. Meie pojaga ei lahku siit ega anna sind vabaks. Ning nagu ma teada sain — ta on ju ka abielus. Ma loodan, et sinu mõistus tuleb pähe. Ütlesin, et unustan sel juhul kõik, mis olnud. Võin seda lubadust korrata. Aga tema juurde sa ööbima enam ei lähe. Maga siin — luku taga, kui kardad, et poetan enda sinu kõrvale.» Salme tasandas häält ja lisas: «Mis aga puutub Varblase-tädisse, siis vabanda. Tema suhtes on meil ühised vaated. Ka piima leidsingi juba siitsamast ligidalt. Sealt ongi kaugelt tuua. Martin, ma arvestan igati sinu soove. Jäta ainult see ringiaelemine ja luba elada minuga korralikku perekonnaelu.»

Aknast viskuvas päikese helenduses paistsid Martini peened-peened kortsud, nagu kimp silmanurkadest tulevaid kiiri. Ning oimukohtade tumedas puhmas helkis paar esimest halli juust.

«Kas sa mõistad nüüd, kui palju me koos suudaksime?» küsis Salme.

Tarum noogutas — mitte nõus olles, vaid harjumusest.

«Sa jätad tema maha?» hüüatas Salme äkilisel rõõmupurskel.

«Kelle?» Martini kulm tõmbus kortsu.

«No kas siin saab olla kaksipidi mõistmist?»

«Ei, Salme, ainult üksipidi!»

Ta tõusis, surus käed püksitaskusse. Kuue alt paistis valge päevasärk, mille Salme oli büroo puhuks selga sundinud. Tema mehine kogu vaatas sel minutil tahtejõuliselt kogu olukorrale ülevalt alla.

«Ja see oleks?»

«Meist sinuga ei saa enam meest-naist! Selle tõsiasjaga peab leppima!»

«Ja kui ma ei lepi?»

«Kas on mõtet mitte leppida?»

«Minul on!» nentis seesmiselt erutatud Salme.

Tarum kehitas õlgu ja käis paar korda üle toa.

«Miks see on nii?» nõudis Salme iga Martini liigutust jälgides. «Ütle mulle, miks? Sa ju oled mind armastanud?»

Martin Tarum aga ei saanud vastata. Otsekohesuse ja viimasel ajal tavaks saanud tõe näkku rahmimise asemel levis tema näol ebatavaline kinnine ja mittemidagiütlev ilme. Mingi eesriie laskus silme ette, nõnda et need ei saanud välismaailmale seesmisi tundeid paljastada. Ta ei saanud ütelda, et oli Salmega Sali steppides joostes ja hullates poisike, kes igale tütarlapsele oleks võinud armastust avaldada. See oleks olnud Salme solvamine. Viimast Martin ei tahtnud. Ta ootas, et Salme ise taipaks. Meenutades teda lapsega kätel, seisis naine kummalises külmas aupaistes ning see omakorda komplitseeris neetult kogu olukorda. Aga sundida end nüüd, kus südant täitsid meheea kordumatud kiindumused, mineviku nimel teesklema ja petma, ka see ei kõlvanud Martin Tarumi arvates kuhugi. Elada ühega, aga mõtelda lakkamatult teisele, see tundus kõige mõttetum. Mis osa etendaks Salme tema abikaasana? Söögitegija, lapsehoidja, pesunaine? Jahedalt ja harjumuslikult teineteise kõrval virisevad paarirahvad? Martin teadis, et Salme nälgiks niisuguse kasina laua

taga. Midagi enamat polnud pakkuda. Ütelda seda kõike lausa näkku — kas selleks ongi olemas sõnu? Targad inimesed tunnetavad niisugust olukorda. Martin Tarum tahtis väga, et Salme oleks nii taibukas.

«Ma loodan, et suudan su tagasi võita,» kinnitas Salme.

«Olen ma siis selline väärtus, et see tasuks end? Vaevalt!»

«Ei, ei! Sa ei tunne end, Martin! Mina tunnen sind paremini. Vajad mind elus tingimata enda kõrval.»

Tüdinud asjatutest targutamistest, hakkas Tarum hoogtöö brigaadide komplekteerimisest kõnelema ning tundus kummalisena, kui ruttu Salme oma nõuannete ning soovitustega end kui töötajat vajalikuks teha oskas. Nende ees olid töötava talurahva esimese kongressi otsused — Narulat esindas sel kongressil Vaari Unt Jaaniga — ning mõni päev tagasi lehtedes avaldatud sotsialistliku võistluse üleskutsed. Tarumil oli oma külvilahingu «arsenal» peas. Ta teadis kõikide talude adrad, äkked, randaalid. Punkti sepp vihtus mehiselt ühest valgest teiseni.

Vaari oli sõjaväeosast kingiks saanud vana trofeemootorratta ja nad said nüüd kahe mehega ja poole päevaga veerandile vallale tiiru peale teha. Ees seisis külvieelne suur koosolek, kus kõik nõud taheti maha pidada. Kuigi olukord käis veel nagu tuisklumi üle pea, oli Tarum veendunud, et maikuul vaatavad nad valla põldudel orase rohelust.

«Ma aitan! Ma aitan!» lubas nüüd Salme.

«Hea küll!» nõustus Martin leplikumalt.

Kui teine oli läinud, vahtis ta kaua palavikulise pilguga läbi akna selget, lund sulatavat päeva. Räästad tilkusid, tilkusid... Varblasepaar pidas puuri ees kuldnokkadega lahingut. Kaks varest istusid soojas südamerahus puu ladvaokstel. Ukse taga klõbises kirjutusmasin. Õue sõitsid üksteise järel hobused. Vald oli saanud õige pisut nisuseemet. Vilja oli viissada kilokest. Kellele annad, keda ilma jätad? Palujate seas oli aga ka vanu talupidajaid — juhuks, kui üle jääb... Tarum tahtis paarile toekamale mehele jätkutada ning ühe Paganamaa uusmaasaaja ilma jätta, sest selle naine

kandis Lotale vangimajja pakke. Läbi akna paistis Margita ruuduline villane pearätt. Ta oli oma perenaiselikkuses usin ning hoolas. Nüüdki käis ta viljaaida võtmekimbuga ees ja meestesumm tema järel.

Järgnevatel päevadel sai Martin Annelid harvemini näha. Loobuda kodus lõunat söömast ta ei saanud kas või selle tõttu, et see oli ligemal ja käepärasem. Iga minut varakevadist päeva oli aga rangel arvel, igale tunnile toimetus määratud. Põldudel pandi piirikive, valikkünd juba käis, ristikhein oli külvatud.

«Sul on vahva vanamoor,» ütles Vaari ühel päeval Salme kohta. «Kus tuli meile punkti ja hakkas iidamast-aadamast pääle ning oli varsti tibensi-tobensi valmis, et Viin on nüüd vaba ja võit meie oma. Ma küsisin, kas selle peale võib ka käraka viina võtta. Tema vastas, et võib küll.»

«Kas viskasite siis kahekesi Viini vabaduse terviseks?» küsis Tarum muigamisi.

«Kus sa seda! Minna oleks malga võtnud. Tema ütleb, et enne ei tohi, kui vili maas. Siis lubas ise õllelaari valmis virutada ja nii vägeva teha, et jalad alt lõikab.»

Martini nägu tõmbus pinevile. Temas oli mingi kahevahel olev maad võtnud. Salme saabumise järelpäevil tahtis ta korduvalt Anneli juurde kolida. Viimane aga anus, palus ja veenis teda vastupidises. «See ei ole mõistlik...» Nii kummaline oli kuulda tema suust seda sõna, aga Anneli ei mõistnud enam nagu muud kõneldagi. Keda või mida ta kartis? Kas käidi teda hirmutamas ja hoiatamas?

Ühel õhtul saabus ta enne Anneli kojutulekut ning heitis diivanile pikali. Päitsis just käeulatuse kaugusel paistis — piibel. Martin puhkes naerma. Ta sirutas käe kallihinnalises köites raamatu järele, avas selle, sattus kohe oma isa pildile. Siis luges ta nimed ning kõik teised read, mis raamatu minevikust pajatasid. «Vana Narula hallparun ja vallakirjutaja... Neil oli julgust, isepäisust ja stiili. Aga miks Anneli seda mulle varem ei näidanud?»

«Sa oled usu vastane,» vastas Anneli saabudes. Ta tuli hobulaenutuspunktist, oli väga elav ja õhetav ning seletas, et nad said sinna traktoristide ja punkti töö-

liste jaoks söökla filiaali valmis. Käosaar oli lubanud koolimajja väikeste laste hooajalise päevakodu organiseerida. Ka seal tulevat keeta. Üks sõjaväeosa oli lubanud laenata kaheks külvikuuks välikatla, mis neil jõude seisvat.

Anneli kõneles kogu aja tööst:

«Selles saame piimasuppi teha. Aga toidunõud tuleb lihtsalt taludest kokku korjata.»

Tarum viis jutu alatasa nende endi elule, aga Anneli pööras kõik tagasi.

«Anna see pilt ja piibel minule!» palus lõpuks Tarum.

Anneli noogutas: «Kui soovid!»

Lõpuks tõi Anneli imelikult rauge naeratuse saatel uudise lagedale. See oli Halini kiri:

«Austatud Anna-Mia Halin!

Sain täna kirja, mille juuresolevalt saadan, kuna selle sisu võiks sind mõningal määral huvitada. Esialgu mõtlesin, et ma ei vasta. Aga hiljem muutsin selle otsuse. Juures on ka minu vastuse koopia. Kuidas sina elad, noh sellest annab minule tulnud kiri ülevaate. Mul pole enam midagi küsida. Las Marie-Louise kirjutab mulle. Võin veel ütelda, et pole sinu «valikuga» rahul. Ei ole hea tikkuda perekonna vahele. Noh, aga see on siiski vist Sinu oma asi! Ma palun, pea meeles, et sa oled Halin ja peale selle on veel olemas Marie-Louise Halin.»

Salme oli Halinile kirjutanud:

«Lugupeetud polkovnik! Siin kirjutab Teile naine, kes on väga andunud oma mehele ning lapse isale. Teie abikaasa aga tikub juba pikemat aega meie perekonda lõhkuma. Arvan, et armastate samuti oma naist nagu mina oma meest ja leiate mingi võimaluse naise Narulast ärakutsumiseks, et perekonnad saaksid peatse sõja lõpul kokku jääda. Tervitan Teid Teie rindeteel.

Salme Tarum.»

Ja Halin temale vastanud:

«Sain Teie kirja ja vastan kohe. Tahaks Teile ütelda, et nüüdsel ajal ei saa enam inimesi varanduse, moraali

väärtõlgenduse ja muu säärase ähvardamisel vägisi koos hoida. Abielu aluseks olgu vastastikune kiindumus, mis vist kannab romantilises tõlgenduses armastuse nime. Ja kus see tunne on, sinna ei saa vahele tikkuda. Ma ei tea, kas see kiri Teile meeldib, aga teisiti ma vastata ei saanud . . .»

Anneli naeratas ja mõtles: «Kas ta kirjutas ise need read või siis dikteeriti talle.»

Martin hoidis kaua kolme paberilehte käes.

«Su naine armastab sind,» naeratas Anneli malbelt. «Mina aga tikun teie abielu vahele. Kas see on õige?»

«Kus see tunne olemas, sinna ei saa vahele tikkuda,» tsiteeris Martin Halini kirjarida.

Istudes käsipõsakil Martini vastas, vaatles Anneli teda kaua, valuliselt ja võidukalt. Tema suu vaikis, aga silmad kõnelesid: «Ükskõik, mis ka ei juhtuks, aga mina armastan sind alati. Võid minna tagasi oma naise juurde — ka see ei muuda asja.» Vaimusilme eest möödusid kõik koos veedetud õhtud. Tundus uskumatuna, et neid oli kõigest neli kuud. Annelile paistis, et nad on igaviku lahutamatult koos elanud ning teine igavik seisab ees. Tal oli hea meel, et Martin oli taas tema juures.

Nad kõnelesid sel õhtul Narula kevadkülvist, Undi lastest, Wühneri palvetundidest, kuhu proua väevõimuga alevikurahvast meelitas. «Üheksateistkümnes sajand» korraldas isegi usklikkudele väikese teejoomise õhtu, «et kõik saaksid omavahel usuasjust kõnelda», aga nende pere ei näidanud selle peale vaatamata suurt juurdekasvu.

Anneli oli hiljuti Marie-Louise'i väikeseks jäänud riided Helmile viinud ja jutu sees poolkogemata kõnelnud söökla pesu pesemisest. Helmi haaras poolelt sõnalt ja pakkus end pesunaiseks. Aga õpetajaproua tubade ülesvõtmisest pidi ta lahti ütlema, sest nii palju ei olnud aega.

«Proua käis mind täna noomimas,» pihtis Anneli Tarumile muigamisi.

«Mis ta sulle ütles?» uudishimutses Tarum.

«Ma koormavat oma töödega inimesi.»

«Ja tema ei koorma!»

«Ei! See on alati nii olnud! See on harjumus ja sellepärast loomulik. Wühneri arvates olen mina oma söögimajaga üsna ebaloomulik siin Narulas. Aga mis parata! Ma soovitasin proual endal tasa ja pikkamööda põrandad puhtaks pesta. Las alustab kolmapäeval. Siis jõuab laupäevaks valmis . . .»

«Sa võid vahel õel ka olla,» muigas Tarum.

«Sinult õpin.»

Nad olid õnnelikud ja endaga väga rahul. Neil oli soe ja lõbus. Laual vaasis lõhnasid kaseurvad. Avatud aknaruudu kohal paisus eesriie. Väljas oli täiskuuöö. Aga siin toas viibisid nendega sel hetkel nii Õnn kui ka Armastus. Tundus ülekohtune, et keegi tahab tikkuda nende vahele.

XXVII. ELUGA SÜLITSI KOKKU

1

Põllutööd, mis algasid juba aprilli esimesel nädalal — Vaari ütles asja tähtsamaks tehes dekaadil —, laiusid soojade ilmade tõttu õige pea üle valla. Hobused vedasid nätskevõitu vagusid Narula mulda. Ka ilm tõttas omaga. Kasepungad pakatasid silmanähes. Jõgi helendas lumeriismeist lipilapiliste kallaste vahel. Lõunaperv hakkas rohetama, konnakapsas avas esimese õie. Kõik tulvas ning voogas avarusi igatsedes.

Rahvas kogunes hommikuti alevikku «Salme Tarumi teateid», see on Informbürood lugema. Võitlused käisid «Brandenburgi põrgus», Berliini südames. «Kubermanguleht» (nõnda ristis Vaari kohaliku ajalehe peale seda, kui see avaldas Narula hobulaenutuspunkti kohta paar ettetõttavat kiitust) «kündis» ja «külvas» oma veergudel ka hoolega. Ja Narula seisis kevadtööde edetabeli eesmisel kohal. Tarumi isikliku elu probleemid kadusid suurte sündmuste varju. Varajasematel aegadel helises sageli terve vald Vana-Valgepõllu Anneli

elu-olu kajast. Nüüd kukkus kõik teisiti välja: Tarum käitus nagu Tarum ikka, vabalt, tuliselt, tormakalt, Salme ei unustanud minutikski auväärsust ning Anneli oli nii «mõistlik» kui ei kunagi varem.

Selle-eest oli aga muud kõneainet kuhjaga.

Vaari viskas temale omase mahlakusega ühel hommikul rindeuudiseid lugedes: «Et vüüreril kõik tibensitobensi Berliinist jalgalaskmiseks valmis seatud, aga minna ei kuhugi.» Ta lubas lustakalt: «Me paneme ta puuri ja veame peale sõda mööda maad laatadel ringi. Rahvas tahab näha, kuidas tal vunts võppub. Vaatamine maksab rubla, aga kes tahab näpuga katsuda, viis rubla korra eest. Ma ise hakkan teda näitama. See on puhas ots . . .»

Teda kuulates tekkis mulje, et Vaaril on Hitleri ümbervedaja koht kindlalt tallel. Varblase Milda sai sellise mulje ja kõneles jutu kähku niisuguses vaimus Undi Helmile edasi.

Helmi hing kargas sellist lora kuuldes täis. Ta pahandas:

«Lõksutad muudkui hommikust õhtuni! Pelga ometi pattugi.» Nad austasid Jaaniga väga hobulaenutuspunkti meest.

«Oma kõrvaga kuulsin!» kinnitas Milda vaguralt ning lisas nüüd juba omast peast: «Vast läheb Tarum ka! Ega ei tea midagi!» Milda ei sallinud Tarumit. Juurdelõike asi oli veel pooleli.

«Tohoh, pimehull, mis sa ajad ilmast ilma lora,» riidles Helmi ja teatas veel samal päeval Minnale. Ta läks sellesama pärast asja tehes Köstrile, sest süda ei andnud rahu.

«See ju puha hull jutt!» kaebles Minna. «Et Milda suu ka ilmast ilma jahvatama peab!»

«Ja kinnitas, et oma kõrvaga kuulis, ja ütles, et Tarum läheb ka,» tähendas Helmi ja manas: «No on aga inimene!»

«Kus sul see inimene? Üks va Milda . . .»

Helmi jäi mõtlema, mis vahe on inimese ja Milda vahel.

Vaari, kes naiste jutu jaole jõudis, õiendas kähku: «See on õige! Ta kõneles õigust. Ainult sedapaljut on

ütlemata, et Milda paneme ka puuri ja ma hakkan temakestki laatadel ringi vedama. Tema vaatamine maksab viiskümmend kopikat. Kae, seal on puuripulgad juba hakkamas.» Vaari osutas õieli näpuga hobureha piidele, mis sepikoja ees paikapanemist ootasid. «Ütle kõigile edasi. Jüripäeva laat on möödas, lihavõtted ka, aga see «taivaminemise päiv» tuleb ja siis on Milda puuris ning kiriku ees platsil. Hitler ehk seks ajaks veel ei jõua, aga Mildaga hakkan ma kohe pihta. Ära sa, pai inimene, Mildale ütlemata jäta!»

Helmi kõhkles väga, kas sellist hullu juttu tagasi kõnelda, aga õnneks-õnnetuseks kohtas ta koduteel Mildat, ning et see ise juttu alustas, pahvatas ta südametäiega Mildale Vaari sõnad kätte.

«Vai nii?» kilas Milda.

«Sind puuri! Nii ta ütles! Just need sõnad! Ja mina lisan, et see on su paras paik.»

«No kes seda inemisega teta võib?» ägenes Milda, aga teda ei olnud peale seda paljudel päevadel asulas näha, nagu kardaks ta, et Vaari pistab tema kuhugi restide taha. Maa juurdelõike asjugi käis nüüd Kustas ise ajamas.

Uue-Valgepõllul perenaisetses Margita ning kõigile tundus imelikuna, et teda jätkus ka vallamajja peremehetsema. Vaari Minna käis tal lõunavaheajal lehmi silgutamas ja sigudikkudele sööki ette andmas. Aga Margita oli hommikuti kõik söögid-solbid valmis pannud, seakartulidki keetnud. Kuidas ta suutis, kust võttis kogu jaksu, seda andis Mildal arutada ja imestada. Vana Last oli sügisel põllud ümber künda suutnud. Margitat nähti isegi äestamas. Ta tegi seda varavalgel, musträstastega koos. Need ju ka lasevad oma laulud kõige meelsamini päikese tõusmise ajal. Ning kella kümneks nähti Margitat vallamajateel, kui tal just ei olnud mujale asja. Mis kõige enam jutte äratas, oli see, et ta ronis Vaari mootorrattale, lõi selle käima ja pani turrama, nõnda et polnud asigi. Tsiklid polnud Narulas esmakordsed asjad — seda küll mitte! Neid oli enne sõda juba. Aga Narula oma naistest oli Margita selle riistapuuga esimene. Ning teine tekkis ka kohe. See oli Anneli. Kummaline, kui ruttu vald tema Vana-Valge-

põllu Annelist «Söögimaja» Anneliks ümber ristis. Nõnda nähti vana «Harleyga» Vaarit-Tarumit ja Margitat-Annelid, kusjuures Anneli oli peamiselt Vaarile voorimeheks.

Koolis tossas supiköök. Lapsed said lõunaks sooja toitu. Hobusepunktis tehti traktoristidele kaks korda päevas. Aga et viimaseid oli kolm meest terve valla kohta, siis said ka punkti töölised süüa. Peale selle olid siin ka Salme «lööklased» toidul. Ja Minna liigutas neile kõigile usinalt leemekulpi.

Ühel laupäeval toimusid vallas Punaarmee uute võitude puhul miitingud. Metsis ja Makarov, kes koosolekuil kõnelesid, tulid hiljem hobulaenutuspunkti ning ka seekord võttis neid vastu Minna. Vaari lahendas parajasti Paganamaal mingit tüli. Sinna laenutatud hobusepaar läinud uusmaasaaja põllu asemel hoopiski jõuka keskmiku sööti keerama, sest pudelid olnud mängus. Eelmisel õhtul käidud kaebamas ja Vaari, Anneli «kutsariks», sõitnud korda looma.

Minna vabandas:

«Nad tulevad varsti. Ega's nad nüüd kunagi kauaks jää!» Metsis ja Makarov tundsid huvi supiköögi vastu. Seda asja oskas Minna põhjalikult valgustada. Ta tõstis katlast puust kulbiga suppi taldrikutele ja sarnanes sealjuures oma valge põlle, valge pearätiku ja rohelise pluusiga, mille varrukad üles keeratud, sõdurite väliköögi kokaga. Suur katel oli Köstri küüni üles seatud. Sealsamas seisid läikivad piimakannud. Nendega viidi söök koolimajja.

«Neerusupp, aga kurki polnudki sisse panna. Lastele jätkub teelusikaga koort, aga meestele pole seda anda,» vabandas Minna, aga tahtis samal ajal Makarovi taldrikusse koort sopsata.

«Pea, perenaine! Kas sa meid ka lasteks pead!» riidles Makarov.

Minna punastas ega saanud sõna suust.

«Me tulime ühe teise asja pärast,» sõnas Metsis suppi kiites. «Kas teil seda bensiini veel on?»

«Kuhu ta's jäi?» küsis omakorda käbe Minna.

«Meil oleks natuke vaja.» Ning Metsis seletas Minnale pikalt-laialt, kuidas sõite on palju ja bensiini

tagala jaoks vähe, väga vähe. «Iga tilk maksab pea-aegu kulla hinda.»

«Võtke siit üks vaat endale,» lubas Minna heldelt, sest talle oli Metsise usaldav jutt südamesse läinud.

«Aga kui Vaari kisa tõstab?» muigas Minna kärmusest rõõmu tundev Metsis.

«Ei tõsta ta midagi!»

«Kes siin majas peremees on?!» muheles Makarov Minnat sooja pilguga mõõtes.

«Vaari ikka! Tema on ju juhataja!» kinnitas tõsine Minna.

Kui «peremees majas» ise pealelõunaks jõudis, tõusis kõige peale vaatamata tüli. Vaari lubas Minnale kakskümmend viis parajasse kohta laduda ja tulevikus võtmed kaasa võtta. Viimane ei peljanud hirmutamist põrmugi, vaid teatas asjaliku rahuga ning tähtsalt:

«Neil on seda ringisõitmist ja nüüd saab seda penssu ka nii vähe. Pärliinile ju vaja. Teil on teine vaat. Paljuke sealt pealt võetud. Siin Narulas ju lühikesed otsad. Liitriga lasete ühest valla veerest teise. Metsisel suur masin. See joob enam.» Ning kuulutas käbedalt jutu sel teemal lõpetatuks. «Hakake nüüd sööma,» käsutas ta koduselt. «Mul teisel Valgepõllul saun ka hakkamas. Ega's siin põle vahtida midagi. Sa, Anneli, tule ka. Või ei tahagi leili?» pöördus Minna Anneli poole, kes Vaaride riidu mõnusa naeruga oli kuulama jäänud.

«Väga tahaks!» palus Anneli.

«Teil pole ju nüüd kodus enam kütjat,» kahetses Minna.

«Ei ole!» Ning tahtmatult vallandus Anneli suust ohe.

Ta jõudis varsti tagasi, saunakomps kaenla all ja kuus mehist vihta paarikaupa üle õla. Tarum istus kontoris ja rehkendas töölepingute kallal. Nad vaagisid Vaariga hobuste «töökohustuse plaani». Kuigi iga tööloom oli juba enam kui paras jagu koormatud, otsisid nad vaieldes umbes kümne hektari jaoks «reserve».

«Mehed, hakake nüüd minema!» sundis Minna.

«Sina ka?» üllatus Anneli, kui Tarum saunateele tõusis.

«Kas ei või?» muheles Martin.

«Tema ihu tahab ka harida, sest hing on tal nagunii hukas,» tõgas Vaari silmi kissitades.

Anneli märkas, et Minna ulatas ka Tarumile pesu ja pesemisvahendid. Vaari võttis kuue põuetaskust oma dokumendid ning andis naisele, kes narmendava tengelpunga nagu tähtsa aarde taskusse peitis. Tarum seisatas viivu, vaatas Annelilt Minnale ja siis Minnalt Annelile tagasi ning ulatas lõpuks viimasele oma nahkse, metallist nurkadega rahatasku. Anneli teadis, et see sisaldas sõjaväepileti, passi ja parteidokumendi. Sõnatult libistas ta antu pluusi väljalõikesse.

Õhk tulvas nätskevõitu lõhnadest, kuhu kaseurbade vaik hajutab oma rauget kergust. Vana Varblane oli nädala keskel Wühneri lihad sauna üles pannud ja vürtsitas nüüd kogu paikkonda. Asula taga hulkus lambakari.

Minna ja Anneli kõnelesid eeloleva nädala suppidest ja putrudest, piimast, võist ning soolast. See oli ammendamatu jutuaine. Aga mõlemad tundsid, et tahtmine oli ka millestki muust kas või paar sõnakestki lausuda.

Minna murdis viimaks piinlikkusest läbi ja ütles:

«Vana kadunud Last kahtles, kas teie Hendrik pole ka võsas.»

Anneli langetas pea ega vastanud.

«Minu Leo ütles, et ei või olla! See Kapten pidi üks päris võõras mees olema,» jätkas Minna. «Adalbärti otsiti nädal aega. Aga nad on vist siit minema läinud. Muidu oleks ju kätte saadud. Nüüd ei ole vallas enam midagi juhtunud...» Minna ootas, et Anneli midagi ütleks, aga viimane noogutas üksnes ebamääraselt pead.

«Mis Tarumi naisest kõneldakse?» küsis Anneli lõpuks aralt.

Minna taipas, et see asi pidi Annelid väga huvitama, ja kraamis kõik kuuldu lagedale. Aga tänu asjaosaliste taktitundele ei olnud valla avalikkusel kuigi palju teada. Peamiseks allikaks oli Varblase Milda, kes ühteist «oma silmaga» näinud.

Leilid võetud, palus Minna külalised teed jooma. Margita oli kaasa kutsutud ja istus saunavärskena

Anneli kõrval. Minna kandis omatehtud juustu ja kohupiimakorbid lauale. Hiljem läks Anneli Margita kutse peale Uue-Valgepõllule ööbima.

2

Pühapäevast vaikset asula teed söögimajja tõtates nägi Anneli järgmisel hommikul Vana-Valgepõllu tanuma hakatises mustas pearätis naist, kelles tundis juba eemalt ära oma ema. Emilie kõrval seisis Ingeri-Elma, kelle Anneli oli võtnud memme tungival palvel söögimajja kööki tööle. Elma ei varjanud oma ulaelu ja Anneli oli mitut puhku imestanud, miks range Emilie sellist tüdrukut enda lähedal sallis. Et Ovsjannikov sulastemaja, kus Elma elas, abimajandi alalistele töölistele vajas, lubas Anneli Elmale söökla köögi kõrvale kunagisse sahvrisse magamiskoha, tingimusel, et sinna ei tooda külastajaid. Seda nõuet tüdruk täitis.

Omaaegne Narula tähtsam pereemand elas nüüd põhiliselt Ääside juures ja käis vallas üksnes vara vaatamas. Pool elumaja oli tema kraami all, ustel tabalukud ees. Ääsidel polnud Vana-Valgepõllu mööbli jaoks ruume anda.

Emilie vahtis nagu kummitus nurmedele. Anneli aimas, mis tema süda tundis. Ta tegi ringi, et emaga kohtuda. Kui nad kohakuti jõudsid, pöördus Elma minekule ja Emilie lausus sissejuhatuseta:

«Lähed homme Kalda tänav viis Ääsi Marta ema juurde.»

«Mis sinna?» kohmetus Anneli.

«On väga tarvis. See on sinu enda pärast. Vend tahab.»

Olles nii emast kui ka vennast ning isegi Vilbusest kaugenenud, valmistas see korraldus tuska. Ta ei tahtnud Hendrikuga näägelda. Esialgu otsustas Anneli, et ei lähe, siis aga mõtles ümber, sõitis linna ja tõttas täis otsustavust ning uljana kästud kohta.

«Tere, sõsararaas!» kätles Hendrik teda tavalise lõbusa häälega. Aga ta köhis, rögistas ning näis kõigiti viletsa tervisega.

«Tere, vennas!» vastas ka Anneli sunnitud sõbralikkusega ja lisas kähku: «Kui ettevaatamatu. Lased mul päise päeva ajal agulis kolistada. Aga kui mind jälgitakse?»

«Julged võidavad, õeraas!» lohutas Hendrik kerge üleolekuga. «Julgete päralt on võit. Meie suguseltsis pole araverelisi. Ma olen kutsutud oma esivanemate au hoidma. Ja et sa võiksid hiljem, kui võitlus võidetud, uhkust tunda, et oled minu õde . . .»

«Ah, jäta!» heitis Anneli käega. Kõneluse paatos mõjus lapsikult. «Ära looda minule! Tulin, et lõplikult ütelda: ma ei tee enam midagi, mitte midagi! See, mis te Uue-Valgepõllul tegite, oli nii jube, nii jube . . .» Anneli vajus kirju plüüškattega tugitooli ja kattis näo kätega. «Ma tunnen, et sa oled mulle vastik. Ja poleks me õde-vend, oleksin nad rõõmsa südamega õigetele jälgedele saatnud ning juubeldanud, kui su üle kohut mõistetakse. Ütle, kuidas saab lapse pihta tulistada? See on jäle!» Ta karjatas need sõnad ja kordas: «Jäle!»

«Vaenlase pihta,» parandas Hendrik lõbusust kaotamata. «Last hakkas Eestimaa ja eesti rahva vaenlaseks.»

Anneli ägenes:

«Eesti rahva vaenlaseks? Ei, see ei ole õige! Mis Last tegi? Keda tappis? Jagas maad. Mis siis sellest? Maad ei ole keegi tootnud, sellepärast peab see kuuluma neile, kes seda harivad! Ja naine? Laps?»

«Kordad sa kommunistlikke loosungeid?» küsis Hendrik kerge irooniaga.

«Üldinimlikke! Sama hästi kui maad, võiksite ka õhku ja päikesepaistet omaks kuulutada, osta, müüa, rentida, kui see oleks praktiliselt teostatav. Maaga hangeldamine on toonud sajandite vältel neile, kes seda harivad, viletsust ja kannatusi. Olid mõisad — ja jaotati. Nüüd olid talud ja liigne maa jaotatakse. Ootame ja vaatame. Võib-olla elu paraneb.»

«Vaata filosoofi!» tõgas Hendrik. «Jätame selle jutu! Last sai kätte oma pärisosa ja palga. Naine ja laps läksid õnnetu juhuse sunnil. Teist teed ei olnud. Sõja paratamatus. Täna kõneleme aga sinust. Su punane peigmees tõi siis oma peene proua siia. Tähendab sind

heideti prügikasti. Mis edasi? Kas su väike süda ei põle solvangus?»

Anneli tegi käega äkilise liigutuse:

«See pole sinu asi!»

«Nagu oleks! Ma ju olen su vend ja pean su naiseau kaitsma!»

«Mina ei sega sinu elu ja palun sult sama!»

Hendrik naeris lühidalt, pisut sarkastiliselt. Seejärel võttis tema hääl asjaliku, veenva kõla ning ta jätkas Anneli märkust tähele panemata:

«Ka sinu aeg siin Narulas saagu otsa! Sa sõidad homme linna ja annad lahkumisavalduse. Ütleme näiteks seoses mehe juurde sõitmisega. Ja vallandud päevapealt.»

«Taga targemaks! Mispärast?» üllatus Anneli ebameeldivalt.

«On tarvis! Usalda venda! Nüüd, kus Tarum tõi naise siia, on loomulik, et sina ära lähed. Mine homme oma ülemuste juurde ja võta isegi iseloomustus. Las nad panevad ilusad read paberile. Ütleme, et kohusetruu, hoolas, algatusvõimeline, ustav nõukogude võimule — kuni kommunistiga sängi jagamiseni...» Nähes Anneli vihaseid silmi, muutis Hendrik tooni. «Me oleme täiskasvanud inimesed. Pole vaja pirtsutada! Kas tahad kinnitada, et su valgete palakatega voodi pole teda võõrustanud? Aga see ei ole lõpuks peamine tegur.» Anneli tahtis vahele hüüatada, aga Hendrik tõstis keelavalt käe ja kummardus talle lähemale. Anneli tundis viina ja suitsu hõngu. «Tema ise viskas sinu pihta kivi ja kutsus naise siia. Ma ei tea, kui suur oli sinu naiivsus. Kas ootasid, et ta su naib? Oletan, et sa polnud nii hull! Ta oli üks sinu ajutistest kapriisidest. Anna-Mia Tennof! Temaga on aeg lõpetada, sel juhul, kui veel kõik lõppenud pole. Lühidalt ja kokkuvõtlikult: mine homme ja valeta, et sulle pakutakse kusagil paremat töökohta. Seejärel paki kõik oma paremad asjad ja valmistu väikeseks teekonnaks. Tüdruk vii ema juurde. Tema on plikat kogu aeg kasvatanud, nii et...»

«Küll sa oled kamandama harjunud. Mine tee! Mine vii! Mine valeta...» torkas Anneli. «Aga unustad ütlemata, mis see kõik tähendab.»

«Ma olen su vennas, sõsararaasuke! Siin on sulle kümme kuldkella ja tosin sõrmuseid. See on raha. Sellest esialgu aitab. Arvan, et saan sind hiljem tarviduse korral majanduslikult toetada. Ja kui kord kõik on võidetud, oled mulle tänulik.»

Anneli lükkas pakkumise järsult tagasi.

«Ma ei mõista, mispärast peaksin Narulast lahkuma.»

«Miks peaksid siia jääma?»

«Siin on minu kodu! Narulas olen ja — jään!»

«Narula on ajutiselt lakanud kodu olemast. Ta on lahinguväli,» sõnas Hendrik.

«Kellele kodu, kellele lahinguväli,» vastas Anneli jahedalt. Aga tema süda täitus ähmase rahutusega. See oli nagu läheneva maru painajalik, õudne eelaimus.

«Ei, vennas! Las ma elan nüüdsest peale oma elu ja otsin oma õnne. Leian või ei leia, olgu see mu oma asi. Ma olen korduvalt sinu nõuandeid jälgides karile jooksnud. Ehk aitab!»

Toas valitses mitu minutit vaikus. Seina taga kuuldusid jalaasted, sahtli kriuksumine, klaasi klirin, Hendrik tegi käega rahustava liigutuse ja Anneli jätkas:

«Seekord teeme niiviisi, et ma ei võta su nõu kuulda! Ära mängi minuga pimesikku! Minge, tehke, olge — aga minuta.»

«Kas sa lõpetasid?» küsis Hendrik sellise ükskõikse häälega, nagu poleks ta Anneli vastuväiteid kuulanudki. «Luba siis, et mina ka kõnelen. Ma teen lühidalt ja selgelt: sa lähed ja sõidad! Teist teed ei ole! Mina ei jäta sind siia!»

«Ja kuhu sa tahad mind viia?»

«Ma tahan sind võimalikest ebameeldivustest säästa.»

«Ebameeldivustest?»

«Jah! Ebameeldivustest! Sinu Narulas olek võib sulle endale soovimatuid sekeldusi tuua!»

«Minule? Soovimatuid sekeldusi?» Anneli murdis erutust varjates sõrmi. «Mis mõttes?»

«Sõna otseses mõttes!»

«Millised on need — otsesed mõtted?»

«Ära päri! Kõik asjad ei ole naiste teada! Minu kui

venna kohus on sind säästa. Ma teen seda. Sa pead mind kuulama. Hiljem mõistad ja oled mulle tänulik.»

«Mulle meenub, et oled mulle varemgi ütelnud: «Hiljem mõistad ja oled mulle tänulik!» Aga alati on minu «õnn» üsna suurel määral ka sinu õnn ning et mind nõuannetega suunates pidasid ka oma karjäärikasusid silmas. Luba nüüd sult üsna avameelselt küsida, mis kasu sa saad sellest, kui mind Narulast minema ajad?»

Hendrik muutus kärsituks:

«Sellest saad üksnes sina kasu!»

Anneli kulm tõmbus valvsalt kurdu, silmavalged välkusid mustade ripsmete vahel. Ta sirutas selja toolitoele, asetas käed ristamisi rüppe ja jäi mitmeks minutiks sõnatult vennale otsa vaatama. End rahulikuks ja ükskõikseks sundides kehitas ta õlgu:

«Ära valuta minu pärast südant.»

«Sa oled mu õde! Meil oli üks emaüsk...»

«Jah, kahjuks! Aga pole parata, et nüüdsest peale käime igaüks oma teed. Ära mind kamanda!»

«Sõsararaas! Narulas toimuvad lähematel... aegadel mõningad paratamatud sündmused...»

Anneli küsis kõheldes:

«Mis te siis teha tahate? Kas põletada? Jälle tappa?» Tema hääles oli nii palju põlgust, et Hendrik võpatas, nagu oleks teda mingi nägematu löök tabanud. Anneli jätkas: «Ma jään, ja kui teada tahad, siis just sinu kiuste. Kord ma kartsin ja võib-olla ka austasin sind. Aga nüüd enam mitte... «Mõningad paratamatud sündmused...»» kordas Anneli Hendriku sõnu silphaaval rõhutades. «Tuli, veri! Nagu sõjas veel vähe tapetakse! Teie peate siin ka veel lisa andma! On's see vabadus? Teie valitsesite ja jooksite ummikusse. Las valitsevad nüüd teised ja rahvas otsustab, kumb on parem. Milleks metsades kolada, milleks mõõka ihuda! See teie kolmas võimalus on väga vastik asi!»

«Lõpeta loba! Sa teed, mis kästakse. Ei mingit kõrvalekaldumist! Ja nüüd lõpp jutul! Ei ainsatki sõna enam!» Ta lükkas Anneli pooleldi toast ja sulges tema järel ukse. Kuuldus jällegi pikk köhahoog.

Hendrikuga kohtumine paiskas Anneli mõtted sega-

mini. Ta väljus nagu joobnu võõrast agulimajast, arutades: «Mis nüüd? Mis ta kavatseb?» Ning ta aimas tumedalt, et asi puudutas kuidagi Tarumit. Kas nad kavatsevad teda tappa? See mõte pani keha värisema. Mida enam ta Hendriku kõne üksikasju meenutas ja seedis, seda selgemaks said oletuste piirjooned. Ning ta pures huuli ja käedki tõmbusid rusikatesse. «Miks ta muidu Tarumi naisele vihjas? Miks ta «paratamatutest sündmustest» ja «säästmisest» kõneles? Vilets värdjas.» Anneli võpatas selle sõna juures. «Seda sa ei tee!» Ta tundis, kuidas palav viha võttis temas võimust.

Sooviga leida neile võigastele oletustele kinnitust, astus ta üle oma südame ja otsustas külastada Vilbust.

3

Doktori korteris akna all õitses punases valevuses jõulukaktus. Annelile meenus järsku Liisa ja see, kuidas ta loopis häitsmeid Jaanikese väikesele valgele kirstule. Ta läks lille juurde ja puudutas sõrmeotsaga sametina helkivaid punaroosakaid õisi.

Vilbus punastas Annelid nähes nagu koolipoiss ja seletas kaktusele osutades:

«Jõuluks ei õitsenud. Nüüd alles puhkes. Nagu hiline armastus...» ning haaras Anneli käe: «Oo, milline üllatus! Kuidas ma olen selle au teeninud?» küsis ta ootamatusest segasena. «Sa oled viimasel ajal minu vastu sallimatu. Kas ma pean arvama, et evin jälle vähekese lootust? Ma ju kerjan palukesi su laualt ja toitun neist juba aastaid, aastaid...»

«Tema teab ja ma avan ta keelepaelad,» mõtles Anneli ning punus kavalalt ümber Vilbuse võrku. Ta otsustas olla näitlejatar selles elu tragikomöödias — ja valmistas mõttes ette seda osa.

Meeldivast ootamatusest rabatud Vilbus teadis Tarumi naise saabumisest ja hellitas kohemaid lootusi, et viimaks ometi saabub tema tund. Milleks muidu Anneli koketeeris, milleks mängis pilkudega?

Ta keetis kohvi. Lauale ilmus kirsilikööör.

«Ise keetsin,» uhkeldas Andres napsiklaasi tõstes.

«Selle terviseks, et sa mind kas või õige pisut salliksid!» hüüatas ta silmi vidutades.

Klaasid klirisesid kokku.

«Olgu siis selle terviseks!» vastas Anneli melanhoolselt. «Ma olen puhuti endalt küsinud, miks sa jagad nii soojalt mu saatust? Sallin sind vist õige palju. Räägitakse ju, et vana arm ei roosteta! Kas mäletad, kuidas kord korjasime Emajõe luhalt meelespealilli? Sa panid kimbukese albumi vahele ja käskisid mul salmi kirjutada. Ning ma kirjutasingi.»

Vilbus läks vastuse asemel raamaturiiuli juurde, võttis sametkaantega salmiku, avas ettevaatlikult ja asetas Anneli ette lauale. Seal olid koltunud, kuivanud lilled ja nende all sirgete selgete tähtedega kirjutatud Gustav Suitsu värsid:

«Las tantsivad su kergemeelsed jalad,
las tantsivad —
oh oleks lahti neil kõik mängu alad
ning päiksemaad!»

Selle alla oli Andrese püstise käekirjaga kiirustades visatud:

«Kuid vägitöö on leina naerdes kanda,
kuid vägitöö
on — vilistades jõuda Lethe randa,
kui algab öö.»

Anneli luges ja naeratas. See oli tema pulmapäeval kirjutatud.

Vilbus täitis klaasid ja anus:

«Luba, et suudlen su kätt . . .»

Anneli tundis, kuidas huuled tema käeseljal võbisesid, nagu oleks neil kavatsus hammustada. Teda läbis üsna tugev võikusetunne, aga ta sundis end rahule. Mõtted keerlesid sõnu küsimusteks vormides ümber ühe kindla punkti. Ta kartis otsekohese nõudmisega olukorda rikkuda ja jätkas sihikindlat flirti. Anneli teadis, et doktori ja Hendriku suhted olid viimasel ajal tihenenud. Hendrik põdes. Kas see oli metsades külmetamise tagajärgne pleuriit või midagi muud, seda

Anneli ei teadnud. Igatahes oli ta haige. Andres arstis Tennolat.

Vilbus ebales ja sirutas huuled uueks käesuudluseks. Anneli aga lõi õrnalt-edevalt doktori käele.

«Jäta!» palus ta teeseldes. «Ma ei vääri sind. Olen hingevaremeis!»

«Anna-Mia!» heldis Vilbus põlvitades ja pead Anneli sülle surudes. «Lähme siit minema! See ei ole enam meie maa ega meie elu. Tule lähme ära!»

«Kuhu me läheme?» küsis Anneli.

«Üle mere Soome ja sealt Rootsi!»

«Kuidas?»

«Mootorpaadiga. Meil on juba kõik korraldatud. Kas Hendrik sulle ei kõnelnud? Mina veensin teda, et sinu siiajätmine oleks ebainimlik kuritöö.»

«Kes seda sõitu korraldavad?»

«Tema ja mina ... ja ...»

Anneli taipas, et jutt on Hendrikust. Ta küsis mõnevõrra naiivselt: «Aga kes siis siin selle kolmanda võimaluse eest võitleb?»

«Ta ütleb, et sõjatüdimus on rahvustunde laostanud ja olevat võimatu lambakarjast malevat teha. Lisaks kõigele ka haav käes. Ta on viimasel ajal väga rahutu. Aga võitlus jätkuvat ka sealt.»

«Haav?» Anneli silmad laiusid.

«Sa ei tea?»

«Oh, nad on vist tahtnud mind murest säästa!»

«Ta ju sai seal haavata. Nad ei oodanud, et Äiapapal võiks olla tulirelv.»

Anneli värises. Ta ei suutnud otsustada, kumb oli vastikum, kas Vilbuse käed, mis ümber piha tikkusid, või jutt, mis ta kõneles. Ta sõnas kärsitult:

«See on mõistlik! Siit minema! Mida kiiremini, seda parem!»

«Sa ju tuled meiega!» anus Vilbus. «Mina hoolitsen! Mina maksan su eest! Mul on kulda kogutud. Sinu ema tegi ka tema ülesandel soliidse summa. Risk on suur ja kulda kulub, aga ees on Vabadus...» Vilbus nimetas summa ja Anneli suu üllatus avali. Nüüd taipas ta pikkamisi ja selgesti, miks ema talust loobus ning kõik, mil turuhinda, rahaks tegi. Ta siis ohverdas

Vana-Valgepõllu liikuva vara poja elunatukese päästmiseks. Anneli oleks ka omalt poolt kõik andnud, mis vähegi võimalik, et aga Hendrikust lahti saada.

«Millal te sõidate ja kuidas?» pinnis ta Vilbuselt.

«Esimesel võimalusel, niipea kui meri lubab. Saame ise päev enne teada. Aga valmis tuleb olla juba praegu.»

«Ja sul pole kahju siit minna?»

«Kui sinuga, siis mitte! Ma pole marupatrioot. Nõukogud pole minu leib! Minu elukutsega elatakse igal pool hästi!»

«Kõik võib olla,» venitas Anneli. «Aga mis Hendrik mõtleb enne minekut korda saata?» Ning enesele üllatusliku otsekohesusega pahvatas ta küsimuse: «Tarumi kallale asuda?»

Vilbus sai sellest teisiti aru:

«Oo — sa tead?» tõstis ta pea.

Anneli noogutas.

«Jää juba täna linna! Ma kirjutan su ükskõik missuguse haigusega haiglasse. Siit teeme ettevalmistused. Siis sul ei pruugi sel ajal Narulas olla,» sosistas Vilbus.

Anneli tõusis ja raputas end Andresest lahti. Ta nägi nagu esimest korda tema klaasistunud silmi, ilast suud ja punalillakat ninaotsa.

«Nõnda et kolmanda võimalusega oleme pankrotis?»

«Mul on ainult üks võimalus, ja see oled sina — Anna-Mia. Kui käsid jääda — jään siiagi!»

«Oh ei! Ei käsi! Seda küll mitte!» kogeles Anneli kähku.

«Ütle, kas tuled minuga?»

«Pean järele mõtlema,» valetas Anneli.

Vilbus vaikis ja tõstis liköörikiaasi. Anneli libistas käe tema käsivarrele ja muljus seda vaevalt tunduvalt, ise sealjuures naeratades ja napi sentimeetri võrra ligemale nihkudes. Tema silmis sädeles ebamäärane tuli. Niipea aga, kui Vilbus käe randmele tõstis, nihkus ta ettevaatlikult eemale. Andres taandus peenetundeliselt ja lõi Anneliga klaasi kokku.

«Joome!» lausus ta pilku püüdes. «Kui riskid minuga sõita, tasun tuhandekordselt. Kaotada on ainult üks elu, aga võita suur maailm. Ma olen vääramatul otsusel — minema. Saagu mis saab. Ees kummitab tead-

matus, aga taga on põrgutuli. Sa oled julge naine, Anna-Mia. Sa juhid autot, valdad keeli. Ma tunnen, et meid ootab õnn.»

«Õnn? Aga...»

«Tütar?» katkestas Vilbus.

«Kas see pole küllalt tõsine küsimus?»

«Kardad tema pärast? Sa ei taha teda hädaohtu jätta?»

«Jah!»

«Aga kaasa võtta ei saa. Su ema hoolitseb lapse eest. Hiljem, kui sõda rahuneb, vahekorrad selguvad, võime sel juhul, kui Eestimaale tulla ei saa — ja karta seda on — diplomaatiliste kanalite või Punase Risti kaudu Marie-Louise'i välja nõuda. Esimese maailmasõja järel toimusid opteerumised. Nüüd sünnib kahtlemata ka midagi taolist.»

Kodumaalt lahkumist ei suutnud Anneli ette kujutada ja mida enam Vilbus veenis, seda kindlamaks vastuseis muutus. Anneli mõistis, et Tarum oli peamiseks köidikuks, mis teda Narulas hoidis. See tuli põletas ikka veel, ehkki Tarumi naine punus võrke Martini tagasivõitmiseks. Tema poolt oli seadus, õigus, ausus. Annelil ainult armastus. Ta ei suutnud Salmet isegi vihata, vaid tundis end tema suhtes vargana.

Sel ajal, kui Vilbus kõneles pikalt ja laialt põgenemise plaanidest, mõtles Anneli, kuidas Vilbuselt Hendriku jäledate kavatsuste üksikasju teada saada.

«Nad luuravad ammu tema järele...» avaldas Vilbus.

«Kes neile Narulast teateid kannab?» huvitus Anneli.

Vilbus vastas paha aimamata:

«Sinu söögimajast Elma...»

«Seda ma ei osanud mõtelda,» pahvatas Anneli järsult... Talle sai sekundipealt selgeks ka Emilie ja Elma kummalise sõpruse põhjus.

«Tragi tüdruk... Ja raha eest kõigeks valmis...» kiitis Andres.

Anneli teadis nüüd enam, kui lootis. Ta kaotas hetkeks tasakaalu ja vajus tooli seljatoele. Likööriklaas, mida ta käes hoidis, värises. Punane veniv jook tilkus sülle. Ja süda tagus nagu kellapendel. Ta vaatles Vil-

buse nägu, libistas pilgu üle tema ennesõjaaegse kalevist, kulunud käistega ülikonna ja mõtles, mis oleks, kui sellele mehele pudeliga otse lagipähe lajatada. Ei lausuks sõnagi, naerataks üliarmsalt, tõuseks, võtaks pudeli ja langetaks käe, nõnda et kolp puruneks. Anneli surus julma mõtet mäludes hambad huulde. Ta sirutaski käe pudeli poole, aga tundis, kuidas ranne langeb halvatult sülle.

Vilbuse seltskond muutus talumatuks.

«Mis sa mulle vastad, Anna-Mia?» nõudis Vilbus.

«Vastan homme,» naeratas Anneli sunnitult.

«On's mul lootust? Kas tuled? Ma pean teadma ja ettevalmistused tegema.»

«Inimesel peab alati olema lootust!»

«Anna-Mia! Ma ei kahetse, et olen aastaid su laualt palukesi kerjanud!»

Anneli ulatas hüvastijätuks käe.

«Jää ööseks linna...» anus Andres näljase koerana.

Anna-Mia raputas väga järsult pead.

4

Ta mõtles esimese ägedusega:

«Tarumi juurde ja hoiatan teda tõsiselt,» aga tõmbus samas tagasi. «Ma röövin ju tema rahu. Tal on niigi koorem raskust turjal.»

Martin käis nüüd peaaegu igal õhtul sööklas. Anneli saatis ta enamasti alati aegsasti koju. «Nüüd jätan ööseks. Minu juures on ta kaitstud,» plaanitses ta ärevalt. Ent kui kauaks? Jõulise jonnakusega rajasid ootamatud ja karmid mõtted teed Anneli südamesse. «Kui Hendrikut enam poleks... kui Hendrik oma pärisosa kätte saaks...» Ta mälus koju sõites oma keerulisi ja kõhklevaid plaane ega suutnud kindlale otsusele jõuda.

«Aga Elmale teen tuule alla,» mõtles ta karmilt.

Anneli sai juhusliku autoga Emajõe sillale. Läbi metsa koju tulles meenus, kuidas Martin oli kasetüvele tahtnud oma nime «Anneli» kõrvale lõigata. Metsast õhkus kevadist jahedat värskust. Laenutuspunkti künni-

hobustepaar tuli vastu. «Kuhu tallu nad appi lähevad?» arutles Anneli mõttes. Ta hüppas hobusele teed andes üle maanteekraavi. Perv vajus jalge all. Põllul paistsid sügisesel koristamisel pikaks jäetud kõrretüvikad, nende vahel esimesed võililled. Õhk oli puhas ja karge ning taevakuppel sinas kõrgele tõusnult üle Narula. Vana-Valgepõllu koplis askeldasid maamõõtjad. Varblane oli eelmisel päeval suurustanud, et saab oma juurdelõike Tarumi kiuste. Näis, et tal oli õigus. Taludes suitsesid korstnad. Oli õhtuste talituste ja söögikeetmise aeg. Metsa lõunaserv rohetas. Männitipud punetasid kasvupakatuse-eelses lõheliha värvuses. Ühe palukavarre küljes oli talvitunud kobar. Anneli noppis marjad ja pistis suhu, mäludes haput suutäit.

Kase nõtketel okstel rippusid urvad. Ta nõjatus puutüvele ja sulges silmad. Miks Hendrik vihkab Tarumit? Miks? Mispärast? Nad ju olid võhivõõrad. Kas Anneli ei suuda saada nendevaheliseks seoseks, purdeks? Taibanud, kui absurdne selline mõte on, puhkes ta nutma, nuttis kaua, lootusetult. Hendrikut ei suutnud Anneli lõplikult maha matta. Samal ajal teadis ta, et ripub Tarumi küljes. Martin oli andnud talle elumõtte, Anneli tunnetas, et ta oli tema varasest noorusest hinges kantud unelmate kangelane, kes alles nüüd, küpses eas kindla inimese kuju võttis. Nagu magus, joovastav vein kääris teadmine, et Martin armastas teda, ainult teda. Ning Anneli ei suutnud isegi Salmet kadestada, sellele vaatamata, et viimane teda silmanähtavalt trotsis. Olukorra komplitseeritus ei vähendanud, vaid suurendas kiindumust. Kuidas see oligi? Martin kutsus teda Siberimaale Kui nad ometi saaksid täna-homme minema sõita ja Hendriku pika ninaga maha jätta... Siber, metsikult ilus, aga karm, saaks nende koduks. Ja nad oleksid lahutamatult koos. Martin käiks tööl. Anneli ootaks teda igal õhtul, silitaks ta kortsus laupa, jagaks kõik, kõik raskused ja rõõmud. Ja mida teha seal tundmatul maal? Ükskõik, sest töö ju ei olnud enam probleemiks. Mida enam ta neid mõtteid heietas, seda ohjeldamatumalt pisarad voolasid, sest kaine taibukus koputas kuumale otsaesisele.

Aga õel ähvardus rippus ikkagi Tarumi kohal. Anneli

meenutas tahtmatult Lastide matuserongi. Kui ka Tarum... Ta surus hambad huulde. Ei — sada korda, tuhat korda «ei»! Seda ei tohi juhtuda! Seda tuleb iga hinna eest vältida. Ning ta asus mõttes venna vastu ja armastatu kaitsjaks. Endale aru andmata needis Anneli oma Hendrikut ja tema kolmandat võimalust. «Tapjad, põletajad, riisujad,» sosistas ta palju-palju kordi. Tema käed klammerdusid abitult puutüvve. Jahe, kriitjas toht krudises peopesade all. «Ma pean midagi tegema! Aga mida? Jumal kõrges taevas, ütle sina, milline tee on õige!» Anneli kuulatas kevadist laane kohinat ning tundis, et selles oli vastus, karm, aga paratamatu vastus. Õetunded hajusid kuskile kaugele kevadetuleku ootel luhtadele. Anneli jälestas venda. Hendrikuta jätkuks elukulg muutuseta. Martini kadumine minetaks elulõimed ja homse päeva ootused. Mälunud neid mõtteid, meenus talle taas Salme ning ta pilas oma hilja leitud õnne.

«Mis sa, abielus naine, teed, kui himustad teise naise meest? Pattu.» Aga kas ta himustas Martinit? Ei, see ei olnud himu, vaid ühtekuuluvustunne. Talle meenus Aino Metsise «Harald on minu teine mina...». Martin ei olnud Anneli teine mina. Ent kas ta saabki selleks? Kas Hendriku vari ei jää igaveseks nende vahele? Elavana kindlasti, aga kas ka surnuna?

«Hendrikut tuleb takistada!» otsustas ta. «Ja kui ta läinud on, siis...» Aga Anneli ei teadnud, mis siis... Hämardus. Eha laskus asulale. Auto kihutas täistuledega aleviku vahel. Linna kohal loojangupunas lõikasid taevast varajased helgiheitjad. Seniitkahurväelasednеiud proovisid vist oma aparaate. Anneli mõtles, kui õnnelik oleks tema olnud sõdurimundris kuskil kahuri juures, kuigi iga öö ähvardaks lahinguga. Rinne oli juba kaugel, aga vägesid vooris võimsates ešelonides ja kolonnides läände. Rõngas lähenes Berliinile. Õhus värelesid peatse sõja lõpu õnnestavad eelaimused.

Kase tüvi oli jahe. Anneli surus põse vastu puud ja embas kaske nagu igavesti hinges elavat mälestust. Puutüvi lõhnas koore all elustunud mahlast. Ning Anneli mõtles, et ta sõidaks iga silmapilk Tarumiga itta,

juhul kui viimane tuleks ja teda kindlalt käest kinni võttes kutsuks.

Ent Vilbusega läände — see tundus nii rumalnaljakana, et tuli põlastades naeratada.

Vastu tava läks ta kohe vallamajja. Anneli oli linnas lõpuks otsustanud Martiniga kõnelda, kuidagi talle kas või ette valetada ning mõtles kogu tee pingeliselt, mida. Juba eesruumis kuulis ta, et Tarum on Tallinna nõutud. Mis küsimuses, seda ei teatud talle ütelda. See sõnum rahustas mõnevõrra: Tallinnas ja väljaspool valda tundus hädaoht väiksem.

Anneli ruttas rahunenult sööklasse, kus teda juba oodati. Sahvrist oli kadunud kaks kilo võid. Kokaabi Maret Purre pahandas ärevalt. Hommikul pannud tema meiereist toodud pakid oma käega aknalauale ja nüüd enam pole.

Nad kutsusid pikema jututa Elma. Kõnelus toimus Mareti juuresolekul. Anneli alustas üle ootuste rangelt:

«Me kahtlustame, et sa varastasid või.»

«Mina?» tüdruk ajas oma küpse ploomi värvi suured rohekad silmad pärani.

«Jah, sina!»

«See on vale!»

«Meile tundub, et õige! Ja sa varastad juba ammu. Tulid valda kahe palja käega. Nüüd oled lühikese ajaga ostnud palitu, mitu kleiti, käekella. Kust sa saad raha?» pinnis Anneli.

Tüdruk osutus jõhkraks. Ta seisis harkisjalu, väljakutsuvalt:

«Mehed kingivad,» vastas ta.

«Ning sina kostitad mehi söökla toiduga. Nüüd on asi selge.»

«Kui pole näinud, siis ei tohi süüdistada,» kiunus tüdruk.

Maret, kes Elmat ei sallinud, lõi Anneli poolele.

«Peale sinu ei pääsenud keegi sahvrisse,» süüdistas ka tema.

«Oled vallandatud!» otsustas Anneli ja tänas oma südames juhust, mis tal lubas Elmaga arveid õiendada.

«Teie ei tohi seda teha!» ähvardas tüdruk. «Ma kaeban teie emale.»

«Miks ma ei tohi varast minema kihutada?» küsis Anneli Elmale otse silma vaadates. «Ja minu ema ei puutu asjasse!»

«Tõendage, et olen varas!»

«Tõenda, et sa pole! Aga libuks tunnistad enda juba meie juuresolekul. Ka nende koht pole sööklas...»

Elma puristas nagu peru hobune. Ta tuli Anneli juurde, valmis teda lööma, ja kähistas:

«Aga teie olete ka siin! Olgu, mis mina olen ja võtan meestelt raha või ei võta, see on minu asi! Üheltki lapselt pole ma isa võtnud. Seda süüd mul pole. Aga sinul endal! Sinul!»

Anneli oli üleolev. Seda, mis Hendriku vastu südames mässas, hakkas ta kuhjaga Elmale valama. Viimase solvamine ei jõudnud sihile. Pikemalt mõtlemata kihutas ta tüdruku sööklast minema. Aga Narulast peletada ta teda ei suutnud. Elma leidis kampsikuduja juurde ulualuse ja kooserdas hommikust õhtuni asula vahel, igale vastutulijale Annelid mustates. Ning ta kõneles oma vihas ülevürtsitatud lugusid. Tahes-tahtmata oli ka Tarum puudutatud. See ei mahtunud Vaari hinge. Ta läks otsemat teed kampsikuduja juurde ja käskis tüdruku välja visata.

«Püha jumal, ta on ju inimeseloom. Kuidas siis välja?» hädaldas ehmunud kampsikuduja.

«Lasku Narulast varvast! Varastab ja valetab ka veel. Neid kahte asja ei saa siin korraga ajada!»

«Kas ta siis valetab?» kaitses perenaine Elmat.

«Jah, kas ma valetan?» kiljus ka süüalune.

«Nagu selle punaseks võõbatud mulgu valla teed, nii vale vahutab. Suu on söömise aparaat. Pista putru ja muidu hoia punn ees. Teist kord ma sinuga kõnelema ei tule,» ähvardas Vaari ja lahkus vastust kuulamata.

«Mine ära!» sundis nüüd kampsikuduja Elmat. «Ma ei taha Vaari ja Tarumiga vastuollu minna. Sa kõneled küll palju. Või parem mine ja palu «Söögimaja» Annelilt andeks. Tal on hea süda. Küll ta annab. Osta need võikilod tagasi.»

«Ma ei varastanud võid,» ulgus Elma.

«Aga kes siis?»

«Mustlaste voor oli sel päeval köögis. Ma lasksin kätt vaadata ja kaarte panna . . .»

«Ikkagi sinu süü. Mine osta või tagasi ja palu andeks,» sundis kampsikuduja niikaua, kui Elma läkski.

Anneli ei tahtnud esialgu tüdrukust midagi teada. Aga järelemõelnult andis ta temale töökoha tagasi, sest nii jäi Elma tema silma alla. Ainult korterist polnud enam juttugi. Ruumi, kus Elma oli elanud, laskis Anneli kohemaid laoruumiks korrastada.

Ta ootas väga rahutuna Tarumi saabumist. Anneli oli juba niikaugel, et otsustas kõik ära kõnelda. Aga Martini Tallinnas olek venis pikale.

Ta veetis uneta öid ja päevad algasid piinarikkalt. Kaalunud kümneid edasise tegutsemise variante, ei leidnud Anneli ühtki küllalt head ja vastuvõetavat. Kusagilt ei saanud hingevalule hõlpu. Kord oli ta Margita juures, aga keel halvatus, ta ei saanud kõnelda.

Sööklas asus kooperatiivi munade kokkuostupunkt. Naised käisid päev läbi korvidega, sest kanamunade vastu anti suhkrut. Vahetuskaup oli soodsam kui võrdlemisi kõrge turuhind.

Nähes ühel pealelõunal, mil ta jälle asjata Tarumit rongilt ootas, munamüüjate seas Minnat, meenus Annelile, kuidas Martin Vaarit usaldas. Miks ei pidanud ka tema neid usaldama? Raseduse tõttu õitsele puhkenud, väärikas, pisut iseteadlik ja üleolev hobulaenutuspunkti perenaine jutles kenasti alevikunaistega. Ta oli oma elulahingu ausale lõpule võidelnud. Teda võis vaid kadestada. Minna sisendas Annelisse mingid otsustamisjõulised, varemolematud hoovad. Vend ja veresidemed? Kas need on nii terastugevad, et neist ei saa lahti, kui ellusuhtumised erinesid nii nagu neil Hendrikuga? «Miks ma ei või Minna eeskujule järgneda?» küsis Anneli endalt. Aga Minna ju poleks Vaarita suutnud saada selleks, kes ta nüüd oli. Anneli ei söandanud end temaga kõrvutada. «Olen vilets käperdis, arg kõhkleja, tuulest tõugatu! Ent kas jään viletsaks, kas minu selg ei sirgu?

Minna sai, mis tahtis. Kas mina põgenen nendega kodumaalt? Ei! Tuhandekordne ei!»

«Kas maipühade ettevalmistused hoos?» küsis Anneli Minnalt, kes oli viimaseks jäänud, nõnda et nad olid kahekesi laoruumis.

«Eks üht-teist ole tehtud . . .»

«Varblane sai siis selle kopliheinamaa.»

«Sai!»

Jutt lõppes otsa. Anneli valgustas mune.

«Värsked,» kinnitas Minna.

«Usun,» nõustus Anneli ja ladus munad kontrollimata kasti.

«Mul on kõigest neli kana. Leo lubab needki jalust maha lüüa. Nad riud harjusid käest saama ja mujal ei seisagi kui ukse ees. Ma tahan kuskilt võrku vaadata ja teistele aia teha. Nad mustavad ukseesist. Ma'p saa muud teha, kui luuda keerutada. Aga ega ilma kanata läbi saa. Kust sa klimbi- ja koogitaignasse muna võtad!»

«Kukke polegi?» naljatas Anneli jutujätkuks.

«Selle keetsime supiks.»

Anneli alustas uue jutuotsa:

«Kas Jukust ja Lotast oled kuulnud?»

«Juku sai kümme aastat. Vaari oli linnas teada saanud. Lotast ei tea veel midagi. Vaari arvab, et temaga ei tule alla kahekümneaastast kaupa. Ta ju Jukuga võrreldes madu ise. Jukul oli selle maja süütamise asi. Ta ei saanud salata. Kaloss sai tunnismeheks.»

«Nüüd seletan,» mõtles Anneli, aga ei saanud ometigi suud avada. Kõik karjus temas kõnelemise vastu. «Kuidas Minna mind aidata saab? Ei kuidagi! Kas mul on siis kergem, kui nemad Vaariga mu häda teavad? Ei ole! See raskus pole jagatav.»

Anneli vaevles pärast Minna lahkumist veel enam segastes hingevaludes. Tal oli ühelt poolt hea meel, et suu pidas. Samas tegi ta aga endale etteheiteid. Aga kui õhtuse rongi aeg möödus ja Martin ei tulnud, puges Anneli põue nõrk lootus, et Hendrik lahkub kodumaalt Tarumile häda tegemata. «Ma ei suuda vist ka Tarumile kõnelda. See on nii hirmus, nii võigas! Kui Martin teaks, kui väga-väga ma teda armastan! Ma tahan, et

ta minust hästi mõtleks. Ei taha olla bandiidi õde. Jätku ta mind maha, elagu Salmega — aga seda, mis olnud, ei saa mult keegi võtta.» Nukker loobumise rõõm puges südamesse. Anneli tajus seda uudset tunnet erakordse selgusega. Ta sirgus seesmises uhkuses ja nautis armastuse jõudu. Üksijäämine ei tundunud enam kohutavana. Süda rahunes aeglase järjekindlusega, aga et Martin ka järgmisel päeval ei ilmunud, veetis Anneli jällegi hirmusegase, uneta öö ning veendus hommikuks, et ta ei saa enne rahu, kui Hendrikuga on lõpetatud.

5

Sel päeval sadas esimest äikesevihma. Sadu pesi põldudelt ja luhalt lumeriismed ja talve saasta. Kirikumõisa park lõi silmanähtavalt rohetama. Anneli ootas hommikul ja jäi lõunaks rahule, sest enne õhtut polnud hädaohtu karta. Ta oli veendunud, et Hendriku «sündmused» võivad aset leida üksnes Narula maal. Niikaua kui Tarum viibis väljaspool valda, oli tema jalgealune Anneli arvates julge.

Vivian Vilt tuli linnast ja seletas, et Vilbus olevat paar päeva kadunud. Tervishoiuosakond närvitses, Anneli aga palus jumalat, et see laseks Andresel ja Hendrikul merele jõuda. Ning kui siis tõuseks torm ja laine nad mataks — sest kättemaksu jumalanna on olemas...

Varajasel pealelõunal saabus Martin nagu välk selgest taevast. Ta oli juba eelmisel õhtul linna jõudnud, seal asju ajanud ja Sisasi villisega tulema saanud.

«Süüa ja teed!» nõudis Tarum. «Hästi kuuma! Vihm peksis kõrvalt masinasse. Südamepoolne külg külmetas. Palun sooja!» Ta oli kärsitu, elav, tulvil jällenägemisrõõmu, ega hoolinud Sisasist, kes kõike silmas pidas.

Anneli toimetas kärmelt lauakatmist. Maret hädaldas:

«Elma jooksis jällegi tont teab kuhu. Tal on kümme kallimat korraga!»

Martini saabumine tegi Anneli leebeks. Ta kostis Elma eest:

«Ära ole talle kade!»

«Mis kade!» pahvas Maret. «Kartulikoorimise jättis pooleli. Ma pean tema eest lõpetama. Niisugune on ta alati. Poleks vaja olnud tööle tagasi võtta. Ta on laisk ka veel...»

«Kui tagasi tuleb, teeme talle üle kahe tuupi,» lubas Anneli ega mallanud Mareti süüdistust lõpuni kuulata. Ta tõttas toiduga ja igatses Martiniga vähemalt ühe ruumi õhku hingata.

«Kas meri on juba vaba?» küsis Anneli toitu tuues.

«Jää läks!» vastas Tarum.

«Oo — see on tore!» hüüatas Anneli äkilise rõõmuga.

«Teile meeldib jääminek?» muigas Sisas.

«Jah — see on nagu vabanemine!»

Annelil oli järsku väga kerge hingata.

«Ja meri on vaikne?» küsis ta unistavalt.

«Haruldaselt! Keskmiselt kuus palli pluss miinid,» lõõpis Sisas.

«Väga vaikne! Kuus palli ja miinid...» kordas Anneli. Tal oli tunne, et Hendrik ja Vilbus on läinud.

«Soovige meile õnne! Meid edutati!» vestis Sisas teed juues ning küsis Annelilt: «Mida abikaasa kirjutab?» Vastust ootamata heitis ta teise küsimuse Tarumile: «Kuidas naine sellesse suhtub, et sind linna uuele tööle viiakse?»

«Edutati? Keda? Kuhu?» küsis Anneli kõheldes.

«Martin Tarum edutati linna suurele tööle,» muigas Sisas Anneli kohmetust märgates. «Ta kolib nüüd oma perekonnaga Narulast edasi.»

«Oo — soovin kogu südamest edu,» naeratas Anneli.

Tarum ei lausunud sõnagi. Aga see, kuidas ta Sisasi seljataga jõudis käsivart suruda, tundus nii kindel ja kodune. Anneli nautis tema lähedust valusegase õnnega.

«Mis töö see siis on?» nõudis ta lõpuks

«Tähtis töö!» kinnitas Sisas salapäraselt. «Maakonna täitevkomitee esimees.»

Anneli üllatus:

«Maakonna täitevkomitee esimees?»

Mareti pea ilmus ukse vahele:

«Teid palutakse!»

Anneli arvas, et Elma jõudis tagasi ja Maret ei malda tüdruku käsilevõtmisega kannatada. Et kiiremini köögitüli lõpetada, mõtles ta ähvardamisega piirduda. Tuju oli pikemaks riidlemiseks ebasobiv. Aga köök oli lukus, võti väljaspool ees. Anneli vaatas kõrvalruumides ringi, heitis üle ukse pilgu õue. Tagahoovis seisis kinnine roheline veoauto. Porised jalajäljed viisid korterisse. Mingi verd tarretav hoove laskus Annelile.

Väljas raksatas äike. Uus, tihe pilvevall kallas nagu pangest. Kõik tundus ängistav. Anneli avas oma toa ukse ja seisis — Hendriku ja Vilbusega vastamisi. Esimene oli nii tugevasti maskeeritud, et õdegi tundis teda ainult häälest.

«Kas tulite nüüd Tarumit tapma?» küsis kohkunud Anneli.

Hendrik kamandas kähedalt:

«Võta oma asjad ja kao kohe Andresega.» Ta haaras Anneli käed: «Sõida, õde! Saatku sind jumala õnnistus,» kähistas Hendrik tõtlikult, aga sealjuures pidulikult. «Sina, vend Andres, saad lõpuks selle, kellest kõigil oma haledail vanapoisiöil oled und näinud. Ära lase teda käest minna, mina annan ta sulle. Soovin head teereisi. Naine toob merel õnne.»

«Mina ei lähe teiega!» karjatas Anneli kätt ära kiskudes.

«Lähed!» sundis Hendrik.

«Minuga...» mangus erutatud Vilbus Anneli vastust ootamata riidekappi avades ja esimesi kättejuhtuvaid kleite kotti toppides. «Anna-Mia! Rutta! Me peame ööks mere ääres olema. Ära tee nalja. Nüüd ei olé mänguaeg. Käsi südamel... Anna-Mia... Nad ju muidu panevad su vangi! Teist valikut pole...»

«Ei lähe! Kaduge siit! Või ma...» Anneli põgenes ukse suunas, aga Hendrik sulges tema tee.

«Ära ole lirva! Sa oled eesti naine!»

Need sõnad ja see hääletoon sülitasid näkku. Hendrik tõmbas Anneli kesk tuba. Vilbusel oli kott täis topitud. Ta lükkas Anneli ette säärikud ja sundis teda riietuma. Et aga viimane nagu halvatult seisis, kummardus Vilbus ise saapaid jalga toppima. Hendrik võttis kapist palitu ja hoidis Anneli ees.

«Kiiremini! Kui sa pirtsud, löön! Vana armuvalus lita! Sinu viivitamine hukutab sind ennast ja saadab ema hädaohtu! — Kiiremini! Topi selga. Rätik... Ja ehted, kell ning raha!»

Anneli raputas end ootamatult kähku nii Vilbusest kui ka Hendrikust lahti ja taganes kapi ning ukse vahele. Tema silmad olid tules, rind nagu tige tormieelne laine tõusmas ja vajumas. Ta tahtis appi karjuda, aga hääl oli kadunud, kõri tunnetetormis ummistunud. Vilbus tillutas abitult keset tuba säärsaabast näpu otsas.

«Minge te põrgu! Mina ei lähe teiega. Kaduge, või ma karjun appi.» Sel minutil tundis Anneli, et kõik õetunded olid viimseni pühitud ja järele jäänud üksnes põlev viha.

«Siis lasen su siiasamasse nurka maha!» ähvardas Hendrik.

«Palun...!» anus Vilbus keelavalt ja hädiselt.

«Mis ta siis pirtsutab nagu peru mära!»

«Ei lähe! Minge te põrgu!» oigas Anneli Hendriku sõnu nagu piitsahoope vastu võttes. Ta vajus kössi ja soovis ühe minuti vältel endale surma. Kui aga Hendrik revolvri haaras ja ukse poole astus, käigult Vilbust õpetades: «Õienda siin temaga. Ma lähen teen seal, mis vaja, sest poisid muutuvad väljas kärsituks,» viskus Anneli Hendriku ette ja lõi talle kahe rusikaga näkku. Ta oli nagu metsik tuulepööris. Ootamatust kallaletungist mõneks sekundiks rabatud Hendrik tõmbus tagasi ja koksas pea vastu kapiserva. Järgmisel minutil klammerdus Anneli kiiresti hammastega Hendriku kätte ning kiskus sealt revolvri.

«Sa ei tapa teda — bandiit...» karjus ta nüüd täiest kõrist. Aga paksud keldrikorra kiviseinad summutasid karje.

Hendrik tõstis raske rusika Anneli pea kohale, ent vajus samas, enne kui löök sihtkohta jõudis, vaibale kokku. Anneli oli ette jõudnud ja tema pihta tulistanud. Verenire mustas Hendriku laubalt suunurkadesse.

Vilbus tormas kõike sinnapaika jättes ülepeakaela ukse suunas ja kadus veel enne, kui Anneli jõudis ümber vaadata. Ta kummardus, pühkis venna laubalt

vere ja vaatas teda mitu minutit valuta, rahuliku pilguga, nagu poleks tema ees surija, vaid kadunud maailma lõpp.

Siis pani ta relva taskusse ja sammus vaarudes sööklaruumi.

Leti ees seisis Tarum. Puhvetineiu mõõtis talle veini. Anneli vaatas Martinile silmi. Tarum naeratas. Sellise silmavaate järel saabus Martin igal õhtul. Tal oli täna eriliselt lustakas ja pisut ülemeelik tuju. Viibanud käega, andis ta uue tellimuse ja ulatas Annelile.

«Joome peatse võidu terviseks! Võitlused käivad Berliini eeslinnades...» hüüatas ta õnnelikult.

Ka Sisas tõstis omalt kohalt neile pitsi ja kinnitas: «Homme teatatakse...»

«Täna...!» vaidles Tarum.

Anneli kummutas klaasi sõnatult tühjaks ja viskas siis vastu põrandat puruks. Tähelepanu koondus temale. Ta astus Tarumist mööda Sisasi juurde ja ütles poolpidulikult relva lauale pannes:

«Ma tapsin praegu oma venna!»

Nüüd märkasid kõik ruumis olijad, et väljas joosti edasi-tagasi. Ukse taga kuuldus trummeldamine. Sealt kisti mingeid raskusi eest. Sisasi autojuht tormas sisse.

«Kuradid! Pool minutit jäin hiljaks. Nende auto oli siin ja neli meest. Aga nina alt põgenenud. Järele, kohe järele... Me saame nad kätte...»

Sõnade kõla ei jõudnud vaibuda, kui köögis röögatati. Seal algas karjumine. Maret Purre lükkas sööklaruumi ukse pärani:

«Appi! Elma jõi praegu terve liitri seebikivi alla. Terve liitri...»

Üldises jooksmises ja närvlikkuses oli Anneli kummaliselt raidkujulik. Keegi avas kolinaga aknaluugid. Pilv oli mööda sõudnud. Päike paistis. Ruum muutus järsku väga valgeks. Anneli juuksed olid vallandunud seljale ja helkisid, nagu oleks neile valgunud sula kulda. Nii keset ruumi liikumatult seistes kehastas ta ülevat, kõige täiuslikumat ilu.

XXVIII. RAHU

1

See oli võidukevad. Ta vallutas oma tõdede ja õigustega Narula aasad, metsad, voored. Emajõe tulvavesi purustas ummistused, puhastas vete teed. Luht rohetas jõulises kasvupakitsuses. Kullerkuppude ja konnakapsaste kuld sätendas eredate laikudena. Lõokesed lõõrisid selgete päevade mõõtmatuses nõnda, et kündjadkülvajad võisid neid kuulda, aga mitte näha. Viisid ja vidin hellitasid sellele vaatamata kõrvu ja kuulutasid sooja suve tulekut.

Mis seal's ikka! Seeme mulda, et saagid jõuaksid suureks kasvada! Need olid võidule pühendatud. Ja Narulas haris sel aastal üle kuuekümne uusmaasaaja oma põldu, ligi sada kehvikuperet said juurdelõiget. Viimaste seas oli küll Varblane oma Mildaga kõige uhkem.

Asula kuulutustahvlile pandi Saksamaa sõjalise kapitulatsiooni akt.

«Meie, allakirjutanud, tegutsedes Saksa kõrgema väejuhatuse nimel, nõustume kõigi meie relvastatud maa-, mere- ja õhujõudude ning kõigi praegu Saksa väejuhatuse all olevate jõudude tingimusteta kapituleerumisega Punaarmee Kõrgemale Ülemjuhatusele ja ühtlasi liitlaste ekspeditsioonijõudude kõrgemale väejuhatusele...» Need read kuulutasid «uue Euroopa» ehitamise kõige haledamat läbikukkumist. Vald virgus ja raputas aeglaselt sõjasündmuste hirmu ja ängistust turjalt.

Metsis, Sisas ja Makarov istusid ühel maikuu lõpu päeval parteikomitees ja arutasid põllutööde küsimusi. Külvi algus läks hooga, aga lõpuga tulid suured raskused. Makarov kirus üksiktalude süsteemi ja kuulutas uusmaakruntidele lühikest iga. Sisas vaidles ägedalt vastu. Metsis vaikis ja soris aruandeid. Tema mõtted olid hajali. Ta oli nädal tagasi Moskvast saabunud ja kõrgemasse parteikooli vastu võetud. See tähendas küll tema unistuste täitumist, aga maakonnast lahku-

mine tekitas valu, mida Metsis häbenes ning hoolega varjas. Eelmisel päeval oli koos olnud maakonnakomitee pleenum. Makarov valiti suure üksmeelega Metsise asemele esimeseks sekretäriks. Ta oligi juba mundri kõrvale heitnud ja tundis end eraisikuna, kuigi demobiliseerimise käskkiri oli veel jõudmata.

Tarum, kes enne esimest maid maakonna täitevkomitee esimeheks kinnitati, elas veel pooleldi Narulas.

«Lakub haavu!» muigas Makarov kaastundlikult.

Jutt kaldus Anna-Mia Halinile.

«Ja te andsite sellele naisele siis kaks aastakest?» usutles Sisas Makarovit, kahetsevalt pead raputades. Viimane oli olnud Anneli kohtuasjas kaasistuja. «Teid, polkovnik, tegi võidujoobumus leebeks. Halastaja südamega kohtunik...»

«Palju teie planeerisite?» küsis Makarov kulme kergitades.

«Raske vastata!»

Makarov ohkas pisut pilgates:

«Kas heldekäeliselt?»

«Teenitult!» möönis Sisas. «Ta ju varjas teadlikult kaheksa kuud bandiiti, oli sidepidajaks, luuras ja reetis nõukogude aktiivi. See on kodumaa reetmine.»

«No-noo, ärge liialdage,» keelas tõsinenud Makarov. «Ta ei luuranud ega reetnud. Ning see kaks aastatki... Ta ju tulistas seda bandiiti ning tuli siis ise teie juurde. Mulle tundus, et Anna-Mia Halin igatses väga, mingil meile ehk mõistmatul ajel Siberit. Major Sisas, kas te olete proovinud seda juhtumit psühholoogiliselt lahti mõtestada?»

Makarov tõusis ja jäi seda küsides vastu valget seisma.

«Lahti mõtestada?» üllatus Sisas küsimuse kummalisuse ees. «Mis siin mõtestada? Kaheksakümmend protsenti kurjategijaid tunnistab ennast süüdi ja loodab sel teel saada kergemat karistust. Aga kas just ka tema?»

«Aga Anna-Mia Halin ütles oma viimases sõnas, et on teeninud ja ootab raskemat karistust!»

«Võib-olla lootis, et polkovnikust mees astub tema eest samme. Halin tõttas aga lahutusega. Selgus, et

nad olid juba faktiliselt lahku läinud. Kuidas ta saakski temaga koos elada?» kaitses Sisas oma seisukohta.

Metsis tõstis nüüd silmad. Makarov küsis:

«Miks siis mitte?»

«Inimesega, kes asub meie verivaenlaste, eesti fašistlike kodanlike natsionalistide poolel!» vastas Sisas.

«Jaah,» kahtles Makarov järelemõtlikult. «Kuidas võib ütelda, kus poolel Anna-Mia Halin asus?»

Sisas kõhkles. Tema põskedele tekkisid punased laigud. Teda häiris, et Metsis vaikis ja Makarovil kõnelda laskis, sest ta taipas, et Metsis mõtleb nagu Makarov. See aga tundus nii ebasünnis. Sisas lausus noomivalt:

«Teie unustate võiduuimas valvsuse. Terve armee elab praegu joobumuses ning demonstreerib nii või teisiti humaansust ja suuremeelsust. Kes abistas bandiite, selle koht on vähemalt minul selge. Vabandage mind, polkovnik. Olete auastmelt vanem ja ametialalt nüüd juba sekretär, aga teen teile mõne tagasihoidliku kriitilise meenutuse. Esiteks: Göring andis end vangi mitte meile, vaid liitlastele. Nemad ruttasid talle lõunasööki ja šampanjapokaali pakkuma, kutsusid kõmureportereid ja kõmukorrespondente intervjueerima. Vaadake — ta andis end vangi ja lakkas olemast sõjaroimar. Nüüd pigistame kätt ja kõik on hea. See polnud ainuke humaansuse komöödia. Ameeriklased vangistasid Berchtesgadenis, mis oli teatavasti Hitleri isiklik varjupaik, nende kindralstaabi ülema Guderiani ja üks United Pressi kirjasolkija ruttas väitma, et vaadake, sõda polegi muud kui jalgpallimatš, mille lõpul vastased suruvad vastastikku kätt ja soovivad teineteisele edu. Kas just neilt Anna-Mia Halini juurde paralleele tõmmata, selle üle võib veel vaielda. Aga on neidki, kel nahk tundub talle kallimana kui teise bandiidi elu. Sellepärast nad tunnistavadki, ootuses, et vabadus kingitakse, et siis bandiiditapja oreooli all oma ebapuhast tööd pikkamööda ja rahulikult jätkata.» Sisas kõneles selle pika jutu peaaegu ühe hingetõmbega, pidas siis pausi ja jätkas: «Kapitalistliku Eesti käputäis rahvareetureid hellitab lootust veel kord Toompea pukki ronida. San Franciscosse saadetud mingi naeruväärne delegatsioongi. Me ei tohi valvsust

lõdvendada, vaid peame tugevdama. Sellest seisukohast juhinduma. Aasta enam või vähem — ka sellega ei tohi mängida. Eesti kodanlikud natsionalistid pole nii süütud, et neid hellitada...»

Sisas vaikis, Makarov aga jätkas tema tooni osaliselt üle võttes:

«Ma ütleksin veel enam. «Pravda» kirjutab, et kuskil Flensburgis eksisteerib edasi admiral Dönitzi «Saksa valitsus» mõnekümne ministriga. Nad veenavad liitlasi, et viimastel on raske saksa rahvaga suhelda ja pakuvad endid vahemeesteks. Võiks veel teisigi taolisi fakte esitada. Aga nende juurest Anna-Mia Halini juurde paralleele ei tõmba. Ta ütles kohtus selge sõnaga, et tappis venna sellepärast, et vend oli bandiit. Aga haletses õearmastusest. Ma usun, et ta kõneles õigust. Sellise patu eest ei saa päris pai teha. Aga kes teab, millise otsuse oleksime teinud, kui sel lurjusel poleks sitkust jätkunud teie käest surmaga paaris jalga lasta. Oletame, et ta suri haava ja kõduneb kuskil punkris.»

Sisas libistas korra sõrmedega läbi juuksetuka ja oli morn.

Tennola põgenemine oli salapärane. Praeguseni ei mõistnud Sisas, kuhu surnuks peetud bandiit jäi. Ta oli tol päeval peamise tähelepanu Anna-Mia Halinile keskendanud, lootuses, et saab temalt maakonna viienda kolonni kohta väärtuslikke teateid. Bandiidi keha tiriti autokasti. Vivian Vilt tulnud küll hoiatama: «Tal on veel elukübe sees.» Vahepeal oli taevas süngesse pilve läinud ja puhus vinge, lõikav tuul. Äike tõi kaasa järsu jahenemise. Viskus rahesegast lobjakat. Viviani jutu peale naerdi: «Juba kange! Ei tea, kus tal veel elukübe!» Linna jõudes oli aga kast tühi. Ligi nädalane kõige hoolsam otsimine ei andnud mingeid tulemusi, sest vihm oli pesnud kõik jäljed. Sisas muutus peale seda juhtumit väga karmiks ja umbusklikuks. Tundes end kaudselt süüdlasena, püüdis ta edaspidi olla kahekordselt valvas. Ta toonitas nüüdki:

«Ülihumaansus! Valvsuse uinutamine!»

«Teil on mõneti õigus. Humaansust ei tohi valvsuse

uinutamisega segada! Aga te unustate sajad tuhanded mõrase hingega inimesed, kes ühel või teisel põhjusel oma klassihuvidele selja pööravad ja nii-öelda kahe leeri vahel lõhestatud hingega otsisklevad. Neil on mõni süü või süükene hingel, aga nad ei ole vaenlased, vaid tahavad tõsise ja ausa tööga end lunastada... Oleks äärmine lollus neid vaenlasele tagasi heita! Inimesi kasvatada tähendab minu arvates ka seda, et lapime nende inimeste hingehaavad ning teeme neist oma inimesed. See on raskem kui kohtumõistmine, aga toob kahtlemata enam kasu...»

«Te mõtlete, et see naine kuulus sellesse kategooriasse?» Lembit Sisas naeris uskumatult. «Oh püha lihtsameelsus! Kulaku tütar ja bandiidi õde ning ripub teie arvates lõhestatud hingega kahe vaenuliku leeri vahel ega tea, kelle pihta tulistada.»

«Ta teadis ja tulistas...» katkestas Makarov tuliselt. «Seltsimees major, kas teie olete kunagi mõtelnud, kui vähe inimesi on Saksamaal, kes ühel või teisel, suuremal või vähemal määral ei aidanud Hitlerit? Ühed tegid seda vabatahtlikult, aga teised sunniviisiliselt. Muud teed ei olnud. Mis me nüüd teeme? Kas määrame kõigile revolutsioonilise valvsuse huvides kakskümmend viis aastat? Ei, kallis! Ka õige revolutsioonilise valvsuse küsimus on pisut keerulisem kui aastate ladumine. Ja Anna-Mia Halin seisis juba seljaga oma klassi poole.»

«Kust teie seda teate?»

«Tunnen.»

«On teil õige kompass? Kuhu te sellega küll purjetate?»

Makarov kissitas silmi:

«Ma arvan, et kommunismi. Ja kui me kord enamvähem künnisel oleme, on pagana lõbus tänast vaidlust meelde tuletada...»

«Et teil oleks siis, selle tulevase vaidluse ajal vähem trumpe käes, lubage teha faktiline märkus.»

«Palun!» muigas Makarov.

«Mina kadestan Tarumit selle naise pärast.»

Repliik võeti vaikides vastu. Makarovi silmis välgatas midagi. Ta küsis muigamisi:

«Mis su kaunis kaasa sest arvab, kui talle teatada?»
«Hiljaks jäite! Juba teab.»
«Kommentaarid? Teie arvamus?»
«Anna-Mia Halinil olevat parem maitse!»
Makarov ja Metsis pahvatasid naerma. Sisas mõõtis muigel ilmega kaks korda sammudega tuba ja läks tõsisema tooni peale üle.
«Kas te arvate, et kommunism saab siidkinnastega valmis? Kas teate, kuidas Peeter I raius uut sajandit? Aga see siht tulevikku, mida meie praegu Lenini ja Stalini jälgedes murrame, on ju palju avaram ning raskem...» Sisas tahtis veel pikalt ja laialt kõnelda, aga teda nõuti telefoni juurde ning ta pidi katkestama.
Makarov oli tähelepanelikuks muutunud ja ütles Metsisele:
«Pea on Sisasil õigel kohal, aga praegu avastasin, et ka süda! Tead, Metsis, mis mind vaevas. Ma mõtlesin, et see bandiit tahtis Tarumit tappa ja Anna-Mia Halin ennetas tema ning laskis Tarumit säästes maha. Sisas oli tol päeval Tarumiga. Ta säästis niisiis ka Sisasi. Tähendab, taipab seda. See naine armastab Tarumit meeletult. Minu silmi ses asjas ei peta! Tarum pole talle ükskõikne. Pane sa tähele ja pea mu sõnu meeles. Tarum ei hakka oma naisega elama. Ei hakka! Ma nägin teda Haliniga pärast kohtuotsust. Tarum ju hankis endale loa kohtuistungist osavõtmiseks. Anna-Mia Halin läks välja. Tarum tuli vastu ja andis talle käe. Nad vaatasid teineteisele vaikides otsa. Siis lükkas Anna-Mia Halin tema käe eemale, naeratas läbi pisarate, viskas pea selga ja läks edasi. See oli jõuliselt ilus. Mul on see pilt praegu ka silmis. Tunnistan teile, et see naine käitus kohtus väga suursuguselt. Ta ei vihjanud ainsa sõnagagi Tarumile. Ainult vaikis. Ma arvan, et just armastus kandis tema oma klassist eemale. See meeletu tunne ei pea klassipiire, vaid teeb hulle vempe. Ja kas on õige selliseid tundeid, eeldusel, et nad on siirad ja puhtad, kividega loopida? Kas see aitaks? Vaevalt!»
«Jah, elu on keeruline!» nõustus Metsis ja vaatas pead käele toetades Makarovile silmi. «Tõtt öelda, ma ei kujuta ette, et Tarum kosiks Anna-Mia Halini sea-

duslikuks naiseks. Aga Vaari, näe, võttis kõikide kiuste oma Minna ja temaga on ime sündinud. Viimasel Keskkomitee bürool mainiti, et Narula hobulaenutuspunkt on parim vabariigis. Vaari ei joo enam ega laaberda. Temas on uus väärikus. Ja Sisas oleks peaaegu Vaari parteist välja visanud. Oleksime lolli tüki küll teinud. Minna on kui Vaari isiklik kubjas. Ta hakkas mulle meeldima. Viimasel bürool küsisin Vaarilt-mehelt, et kas ta ööseks linna jääb? Vaarikene vastab: «Koju lähen. Mis see kakskümmend kilti visata. Sai ju lubatud. Oodatakse.» Isegi suitsetamise on maha jätnud.»

«Ma ütlesin juba siis, et laskurrood. Aga vildid tõstis siia lauale ja ukse põrutas kinni,» meenutas Makarov kunagist büroo-istungit. «Vaadake nüüd, mis tähendab armastus ja et inimene leidis elus oma õnne. Vaaril on need kaks asja.»

«Ei saa võtta elu vaat niiviisi,» analüüsis ja arutles Metsis. «Klasside vahel käib selge joon. Ankeet on klassi mõõdupuu, kraadiklaas ja inimeste tundmise kompass. Aga inimene on kahjuks hulga keerulisema siseeluga. Tema mõtted, tunded ja tulevik ei mahu kuuele paberilehele, isegi mitte kuuekümnele.» Metsis oli kõnehoogu sattunud. Märgates aga, et Makarov teda tähelepanelikult kuulas, jäi ta kõheldes vait.

«Jätkake!» palus Makarov.

«Mis seal jätkata! Ütelge, kas lähenen küsimusele valest seisukohast?»

Nende jutu katkestas koputus. Tulija oli Martin Tarum. Ta sisenes rühikalt, tõsiselt, kätles Metsist ja Makarovit ning laskus viimase vastu tugitooli. Päike paistis talle läbi akna otse näkku. Kevadises helkivas helenduses olid nähtavad peaaegu hõbehalliks tõmbunud oimukohad ja sügavad, ranged jooned suunurkades. Kui Martin armastas varem hooletult toolidele nõjatuda, eriti veel kui need olid polstriga ning pehmed, siis nüüd istus ta mingis puskleja poosis jõulisena, nagu vajutaks uus töökoorem õlgadele. Tarum kandis paguniteta ohvitserivormi. Ka see oli tema juures uus. Seni oli ta kalifeepükste juurde sinist kuube pidanud.

«Kuidas käib Salme käsi?» küsis Makarov.

«Ka kuidagi!» kuuldus ebamäärane vastus.

Jutt kaldus tolle kevade väga keerulistele põllutööde küsimustele. Tarum moodustas mitu päeva kõigis valdades löökbrigaade. Need koostati talutööd tundvaist asutuste töötajatest. Nad aitasid neis taludes, kus polnud tööjõudu. Makarov tuletas meelde, et see oli Tarumi abikaasa idee. Aga märge ei jõudnud sihile.

Makarov kuulas andumusega ning oli muhedas tujus. Tarum pidi talle kõik sõna-sõnalt jutustama.

Tarum niheles pisut ebamugavalt oma istmel ja näis, et tal on midagi südamel. Metsis soris oma kaustades ning sorteeris pabereid. Makarov, kes Tarumi elevat meeleolu märkas, kõneles aga sihilikult tühjast-tähjast ning laskis meelega teise mõtetel selgineda.

«Ma tõin maalt veel ühe uudise...» lausus Tarum lõpuks. «Meie Tennola olevat üle mere Rootsimaale jõudnud... Ja Vilbus ka. Pidid seal kõvasti uut eesti valitsust moodustama.»

«Kust see teade jõudis?» küsis elavnenud Metsis.

«Vilbuse lelled. Nad tulid minu juurde küsima, et kas nemad ei saa ka järele sõita?»

«Ja mis teie vastasite?»

«Mis mul neile vastata! Käskisin astuma hakata. Võtku aga kuivikukott selga, et teel oleks, mida hamba alla panna, ning lasku nina sihis. Rootsimaal jooksevad praetud põrsad ringi, kahvel seljas ja kurgisalat korvikesega hambus. Ega seal ole vaja tööd teha!... Ja valitsuses on ministritest suur puudus.»

Metsise laup oli kurdudesse kiskunud. Läbi akna ruumi valguvas kevadpäikese helenduses olid teravalt nähtavad tema silmanurkade kanavarbad. Karedad juuksed seisid korralikult lahus. Metsis libistas käega paar korda üle otsaesise. Tema sõrmed kaevusid tukka, nagu tahaks ta end tutistada. Ning ta sõnas lööduna, end manades:

«Aga mina pidasin Vilbust kogu aeg lojaalseks vanamoodi haritlaseks, kes varem või hiljem leiab õige tee ning koha elus. Seal ta sul siis on... Kommunism ei saa tõesti siidkinnastega valmis...»

Tõustes minekule, peatus Martin viivu pisut kõhelldes ja esitas oodatult ja samal ajal ka ootamatult küsimuse:

«Ütelge puhtsüdamlikult, kas mina olen õige mees esimeheks?»

Makarov küsis vastu:

«Aga kuidas ise arvad?»

Tarumis oli kiusu ja oli iseteadlikkust ja oli tõrksust. Harkisjalu, rusikas käed laua rohelisele kalevile toetanult, meenutas ta tamme, kelle juured on nii sügaval mullas, et rajuiilid ei suuda neid kõigutada.

«Ma tahtsin teie arvamust teada,» kordas Tarum nii väljakutsuvalt, et mõlemad, nii Metsis kui ka Makarov, teda mitu minutit pilkudega sihtisid. Siis sõnas Metsis:

«Tee tööd! Murra seda raevukalt. Puudust esimese kümne aasta jooksul karta pole. Töö on parim südame rahustamise vahend. Kõige parem... Ta annab elu sisu.»

Kõik kolm mõistsid järgnenud vaikuseviivul üksteise mõtteid.

Makarov küsis:

«Millal linna kolid?»

«Mis mul kolida? Sinel ja seljakott!»

«Aga abikaasa?»

«Ma ei tea kedagi, kes sobiks Salme Tarumist paremini vallakomitee sekretäriks. Või teate teie?» küsis Tarum.

«Tahad jätta naise maale?» küsis Makarov uurivalt.

«Mis tema ise sest ettepanekust arvab?» huvitus ka Metsis.

Tarum tunnistas:

«Ei ole veel küsinud.»

«Aga kui Salme eelistaks linnas koos mehega elada?» uuris Makarov.

«Ei tea... Noh siis...»

Aga Martin Tarum ei ütelnud, mis siis. Ta alustas poolelt lauselt uut juttu, kõneles niidumasina vikatitest, ettevalmistatavast demobiliseeritute vastuvõtust, korterioludest ja sellest, et kui Margita Markov sõidab koos mehega Siberisse tagasi, siis Toomas Last võiks Narula täitevkomitee esimeheks hakata. See olevat Kuramaal abiellunud. («Kuidas küll lahingud ja armastus käivad käsikäes!?») Vaari, keda Tarumi asemele

taheti, keeldus nii kategooriliselt, et temaga oli asjatu vaielda. («Ma papreid ei määri, allkiri ka viletsavõitu ja napsi tahan ka visata, siis kui Minna jaole ei saa! Aga see asi ei passi mitte esimehe töö juurde.»)

Sisas jõudis ärritunud meeleolus tagasi. Ta teadis juba uudist. Tema suhtus küsimusse irooniaga: «Jääda kodumaast ilma ja hulkuda võõra rahva seas — vaat see ongi niisugustele lurjustele see kõige parajam palk. Ei saa Tennola-sugune võõral maal puhkepaika. Teda jälitab isegi oma perekonna põlgus. Aga mina, seltsimehed, sain kirja ühe palju hullema asja kohta. Polkovnik Halini tütar Marie-Louise põgenes üleeile õhtul kodunt ja on praeguse minutini teadmata kus. Palun lugege...»

Lembit Sisas ulatas Metsisele kirja, mille viimane valjult ette luges:

«Armas major Sisas!

Tuginedes meie tutvumisele möödunud aastavahetusel Narulas, julgen ma Teie poole pöörduda ühe minule tähtsa palvega. Vast teate, et mul on minu endise abikaasa ema juures tütrekene. Sain temalt väga traagilise kirja. Last koheldakse vanaema poolt halvasti. Kas teie ei saaks leida perekonda, kes võtaks minu saabumiseni lapse oma hoole alla?

Tegevarmee,
mai 1945.

Kaardiväe polkovnik Halin.»

«Ta on siis polkovnikuks saanud?» küsis Metsis lugemist lõpetades ning tugeva seesmise erutusega maadeldes.

«Polkovnikuks,» kinnitas Sisas ja hakkas selgitama tütre lugu: «Saatsin ühe oma mehe uurima, milles asi seisab. Tüdruk elas varem raudteelase perekonnas, aga viidi vanaema poolt üksiku vanainimese Ääsi juurde, kes on sektant. Laps puudus koolist. Õpetajaid sisse ei lastud. Pioneerirätik saadeti tähitud kirjaga kooli. Vanatädi ajab vastu, et tema ei tea rätiku saatmisest midagi. Vaat siin on teile nüüd alasti kodanlik natsionalism. Nad ei taha isegi last lubada nõuko-

gude kooli. Proovige nüüd teie seda lugu psühholoogiliselt lahti mõtestada!» Sisas lisas, kuidas tütarlast küll linnas, küll maal otsitakse, aga paraku asjata. Plikatirts olevat klassiõdedele seletanud, et läheb ära isa juurde rindele...»

«Ja see on Anna-Mia Halini tütar,» sõnas Makarov. «Laps tuleb leida. Kõik võimalikud teed tuleb läbi sõita.»

«Seda tehakse!» kinnitas Sisas. «Anna-Mia Halini tütar annab vastuse, missugune naine oli tema ema.»

«Aga Tarum ei too naist linna,» tähendas Metsis.

Sisas möönis: «Jahe iludus,» ning võttis uue teema, nagu ei puutuks see asi üldsegi temasse.

2

Peale lõunat sõitis Tarum sõjaväemasinaga Narulasse tagasi. Jõudnud Emajõe uuele, äsja valminud sillale, palus ta peatada, tänas sõidu eest ning jätkas jalgsi teed. Tema samm oli raske, aga jõuline. Nii käivad inimesed, kes ei tunne väsimust. Möödunud kuu elamused moodustasid sellise kandami, et mõni nõrgem inimene oleks selle all nii vaimselt kui ka füüsiliselt kokku varisenud. Aeg enne Anneli Sisasi ette astumist sööklas oli selge, nagu õnneliku inimese noorus. Ta sai kutse Keskkomiteesse. Nad ütlesid seal: «Sinu energiaga mehele on vald pisut väike!» Tarum tundis, et osake üldise jõu allikast oli talle Anneli, kes paindus ja vormus tema kõrval nii täiuslikuks naiseks ja elukaaslaseks, kui üldse võib ette kujutada. Tagasiteel oli ta otsustanud Salmele asja selgitada ning ametlikult samme astuda. Kogu linn ja kogu ilm elas noil päevil igatsetud rahu elevuses. Siis ütles Anneli: «Ma tapsin praegu oma venna», ja kõik läks mustaks. Ta oli Sisasi autojuhiga bandiitide jälgi ajanud. Nende tagasi jõudes oli Sisas Anneli linna sõitnud. Martin arvas, et lühikeseks küsiteluks. Saanud teada, et nad arreteerisid tema, kaotas Martin esialgu jalgealuse. Kõik vaarus ja vajus tema ümber.

«Mis sa tegid, Anneli?» küsis Martin noil päevil sadu

kordi. Ta ootas teda tagasi, kuni sai kuulda, et ta oli bandiitide varjaja. See tundus uskumatuna ja kohutavana. Julge otsustavusega võimalikku piinlikkust trotsides nõutles ta kohtust osavõtmise loa. Kohus... Anneli kohtu all... Seal teda vaadates taipas Martin, et on juhtunud mingi saatuslik eksitus. Kus? Kelle poolt? Anneli ise süüdistas ennast. Miks? Ning kitsas vanglakontoris, kus istung aset leidis, elas Tarum üle oma elu kõige traagilisema minuti. Anneli valetas. Pikkamisi ja väga selgelt taipas Martin Anneli kogu olemust, tema pöörast sööstmist nagu puhastustulle. Ja ta mõistis, et just sellisena, metsikult ülevana, tormilisena, isepärasena oli ta teda armastanud ega saa kõige peale vaatamata unustada.

«... Töö annab elu sisu...» Martin Tarum tundis neil päevil suure selgusega tulvava töö hurma. Ta nägi vaimusilmis tulevikku, mida oli vaja ehitada. Udu tagant paistis uue elu horisont.

Laanetee kasel kõlkus mahlanõu. Tarum läks ja jõi janu täis. Varesepesi polnud enam. Küllap noored Undid olid jõudnud siin ülevaatuse teha.

Ta jätkas teed.

Vender korrastas õpilastega kangelaskalme. Ka Lastide kääpad olid kevadlillede meres. Tarum ajas koolilastega mõne sõna juttu ja lonkis siis mööda metsateed asundusse.

Vaari söötis tee ääres äsjatarastatud koplis poeginud valgele märale leiba.

«Üksainus varss,» ütles ta kahetsedes Tarumile. «Aga hobuseid on väga vaja. Tänavu panen kõik neliteist madamit käima peale. Tuleval aastal on mul terve kasvandus. Minna ütleb, et tuleb rukkirokka joota ja linaseemne putru sööta, siis jäävad tiineks. Neil olnud üks niisugune liiderlik võik. Täku vastu võtab, aga varssa ei too. Linaseeme oli siingi aidanud. Ma vedasin Vana-Valgepõllult ühe ula seemnerõugu endale, aga Ovsjannikov ähvardab nüüd kohtusse kaevata.» Ja Vaari oli tõsiselt mures. Ta tonksas Tarumile külge: «Sa oled nüüd suur ülemus. Anna mulle vana tutvuse poolest selle linaseemne asjas õigus...»

Kuulnud Tarumilt linnauudiseid, ohkas ta sügavalt:

«Ah Metsis läheb minema? Elu on siis läbi! Minna tegi mulle uue kostjuumi. Kellele ma end nüüd näitan? Kas sa tead, Tarum, et parem aeg on möödas. Minul pole enam õiget mürtsu lustigi. Kamanda aina teisi ja Minna peab kuradi moodi ohjadest. Mul on siin üks semu. Tahtsime suure võidu puhuks laari kangemat teha, aga vanamoor oli kallal. Ei tohi! Tema ei salli joodikuid. Ja lehes ka ei sallita. Kas sa saad aru, Tarum, et mina olen joodik? Aga teine tuleb ja käratab ning sina ole vait ka veel, sest kuis sa teda niisuguses seisukorras pahandad! Eh! Ei ole enam õiget aega! Aina tööta ja töö ei lõpegi otsa. Ma olen sel kevadel kurja vihaga visanud. Põld sai täna maha. Ega sa ei märganud?»

«Sa anna raport!» soovitas Tarum.

«Ei julge! Sa pistad mulle reservmaad juurde!» kavaldas Vaari.

«Mis siis ikka! Teed ära!»

«Aga vald on meil kui tokiga torgatud sipelgapesa. Noh, selle peabandiidi pärast. Rahvas käib küsimas, kas teda sealt kätte ei saa. Tahavad, et mõrtsukas välja antaks.»

«Ega teda ei unustata.»

Üleval taevas aga sõitis rahulikult, pidulikult üksik lennuk. Ja siis kuulsid mõlemad, kuidas lepikus üle jõe kukkus kägu . . .

Aleviku poolt kuuldusid läbi eriti vaikse kevadise õhtupooliku kerged plaksatused: Unt istus kui täpp maja sarikail ja lõi talvel mahapõlenu asemele uut katust. Uue-Valgepõllu pool klähvisid koerad: Varblase Milda võtatas abimajandi lambakarja, kes tikkus tema juurdelõikele.

Käies vallamaja teed meenus Martinile, kuidas ta sügisel siit esimest korda marssis. Ning seejärel kandusid mõtted isale, keda sandarmite vahel veeti . . .

Vallamajas lahenes kõik sõnades lihtsalt, aga südametes väga keeruliselt.

«Sind soovitakse vallakomitee sekretäriks,» ütles Tarum.

«Jah!» vastas Salme.

Kui Martin võttis poja käekõrvale ja jalutas jõe

äärde, läks naine hulk maad silmnäolt nende järel, nagu ootaks ta mehe ümberpööramist ja kutset. Veendunud, et ootus on asjata, pöördus ta uhkena tagasi.

Jõeäärset jalgrada tuli üksik, pikk vimmas naine, kes vahtis pisut kohtlaselt ülevas tõtlikkuses rulluvaid vooge. Martin Tarum kohkus, tõmbas oma poja enda ligi ja teretas vaenulikult tulijat. Viimane möödus teretusele vastamata. Paistis selgesti, et Vana-Valgepõllu Emilie silmad ei seletanud muud kui jõekaldaid. Kas ka tema otsis Marie-Louise'i? Tarum võpatas ja jälgis silmnäolt selle halli marduse kaugusse kadumist.

Aga see oli kõige peale vaatamata väga ilus kevadõhtupoolik. Luht lõhnas ja helises. Maanteel sõitis pikk autokolonn. Sõdurid pöördusid koju . . .

3

Laialt ja pidulikult voolas nende ees taigajõgi. Ümberringi kõrgus mets. Lehised lõhnasid. Jõekaldal õitsesid metsikud tulbid. Anneli puserdas palakat. Ta oli tugevasti päevitanud. Juuksed sätendasid kuldjaspunaka läikega. Nad pesid pesu. Nende vahel oli kaselaud, seebitükk ja väljaväänatud hunnik linasid. Taamal, kahe verivärskeis kasvudes seedrimänni vahele tõmmatud nööril rippusid voodikotid.

«Sa ole julgem ja karda vähem! Meie juures maksab tõeline õigus. Siberil on peale kirjutatute ka omad karmid kirjutamata seadused . . .» kõneles väga tõmmu ja täidlaste vormidega naisvangivalvur, kes Anneli kõrval vee kohale kummardunult nii oma kui ka Anneli peegelduspilte vaatles ja vett laialt kahele poole pritsides kootud seelikut loksutas.

Anneli ei vastanud, vaid naeratas põgusalt.

Valvur jätkas veenvalt julgustades:

«Hoia pea püsti!»

«Mul ükskõik . . .»

«Ei tohi olla ükskõik . . .»

Anneli ohkas, aga see polnud kaugeltki valulik ohe, sest ta oli julgem kui kunagi kogu varem elatud elu kestel. Nii kui ta siia pärale jõudis, oli Lota esimene,

kes talle otsa vaatas. See oli paha kohtumine. Lota küsis: «Kas siis Tarum saatis sinu ka siia?» Anneli ei saanud vastata. Ta tahtis mööduda, aga Lota haaras hõlmast. «Ma jo ütlin! See maradör, va võõras inimene! Et seitse surma teda võtas, et ta pidalisse jääs...» Need sõnad olid Annelile nii liig, et ta pöördus ümber ja äigas. See polnud löök löömise mõttes, vaid ta tahtis Lotat kaugemale lükata. Aga Anneli alahindas oma jõudu ning Lota jõuetust. Viimane komistas ninali ning sai maruvihaseks. Juba esimesel ööl tahtsid Lota poolt üles ässitatud naised Anneli vaese omaks võtta ning ta suutis nad tänu füüsilisele jõule enda kallalt minema peletada. Olukord paranes järgmistel päevadel, sest Anneli pani end enam-vähem maksma, aga Lota võttis uue, väga vastiku taktika. Ta roojastas Anneli söögi-nõud. Seda oli võimatu kannatada. Anneli kõneles Lotaga nii selget jõukeelt, et viimane nägi peale seda «juttu» üsna sasitud ja kriim välja ning ruttas ülejala kaebama ja õigust otsima. Anneli teadis, et teda ootab karistus. Aga tal oli ükskõik. Peaasi, et saaks Lotast eemale. Ootamatult hakkas aga naisvalvur, keda Anneli polnud osanud tähelegi panna, tema eest seisma. Vähe sellest. Nadina Fjodorovna koguni õigustas teda. Paar päeva tagasi oli ta rühma, kuhu kuulusid nii Anneli kui ka Lota, laagri abimajandi aiakraami rohimise tööle saatnud. Kui Lota jällegi Anneli supikausi mustas ja sõnavingu jätkas, soovitas Nadina salamahti: «Vala! Ma äigaksin ka, aga ei tohi. Seadus keelab. Vala enda eest ja minu südamega. See on ainuke keel, mis selline tunneb.» See oli nii üllatav, et Anneli suutis üksnes naeratada ja Nadina siberlannalikku ilu imetleda.

Anneli lakkas sel päeval oma südames olemast vang. Ta tundis end vabana. Mineviku koormad vajusid õlgadelt. Teda valdas väga kummaline, rauge õnnetunne. Kõndinud läbi kohutava üksinduse, tundis ta nüüd, kuidas maitseb õnn omada sõpra. Nadina tuli tema juurde vahel ajalehega: «Võtke ja lugege teistele valjusti ette. Tuleb teile siin ju viimaseid uudiseid tutvustada.» Eelmisel õhtul andis ta «Vaikse Doni». «Loe teistele ette, või ära loe. Tee, kuidas tahad!» Anneli tegi nii,

nagu tahtis ja luges neile, kes soovisid kuulata. Täna hommikul, kui teised valmistusid põllule, ütles Nadina Annelile: «Jäägem kodumaile. Teeme siin üks puhastusaktsioon.» Ning keerutas ise kaunis suure pesukandami õlale. Annelile jäi seep ja lauad.

Nadina lohutas emalikult:

«Kaks aastat on lühike aeg. Oled noor, ilus ja haritud naine! Sul on aus süda. Vaata, kui suur on meie Siber. On's sul ilmtingimata vaja koju tagasi sõita? Mõtelda — kuskil mingi oja ja teie nimetasite seda suursuguselt Emajõeks. See siin on Irtõš. Vaata tema võimsust ja vägevust. Saada see Emajõgi kuradile.»

Nadina kummardus talle usalduslikult ligemale:

«Aga ära pane pahaks mu küsimust! Mulle tundub, et oled — seesugune. Hommikuti on sul süda paha ja... Mina ei võinud oma tütre ajal bensiinihaisu sallida. Vaata, niisugust fakti ei tohi salata. Sellest tuleb kohe teatada. Sul on õigus kergemale tööle ja tugevamale toidule. Kas lapse isa siis ei kirjuta?»

Anneli kohkus pisut teise otsekohesusest, ent raputas siis tummalt pead ja vaatas sihvakate puude kohal sinavat kõrgust. Pilved üleval, pilved jões. Ja see siis oli Siber — püha maa...

Teda embas rahu. Ta mõnules selles. Uskumatu, kui kerge on elada, kui süda ei valuta.

«Miks siis?» nõudis naisvalvur.

«Ta ei teagi!»

«Tuleb ilmtingimata teatada. Kirjuta talle!»

Anneli raputas raugena pead ja sirutas oma pisut täidlasemaks muutunud keha päikese poole.

Nad tõstsid pesukausid õlale ja sammusid aeglaselt kaldasse raiutud treppidest üles laagri poole. Nadina oli võtnud meelega suurema pesunõu ja ämbrid. Ta käis ees ja Anneli tema järel.

«Mis te nüüd, Nadina!» keelas Anneli rangelt.

«Kui omavahel oleme, ütle «Nata» ja «sina». Räägi süda tühjaks. Ma aitan sind. Mis oli, sellele pole vaja mõelda. Kõnelgem sellest, mis tuleb. Ega sa mõnda pilli ei oska mängida?»

«Klaverit...»

«Tore! Ülem ütles, et oleks vaja orkester asutada. Nüüd on meil klaverimängija teada.»

«Mis te nüüd, Natakene . . .»

«Kaks aastat sulab käest. Ja kui sa teaksid, kui suur ning lai on Siber. Mina näiteks sündisin ja kasvasin Amuuri ääres. Ma olen siin ka «maapaos». Mul on ju vallaslaps. Koju ei julgenud minna. Isa on väga vali. Ta ütles, et mu peig on täitsa lontrus. Aga mulle ta meeldis. Kirjutasin talle. Lubas siia tulla. Hakkame siin koos elama. Missugune sinu oma on?»

«Kordumatu!»

«Kuidas — kordumatu?»

«Teist niisugust polegi!»

«Sa siis armastad teda väga?»

«Väga!»

Anneli tahtis laagri läheduses Natalt kandamit võtta, aga teda hüüti juba eemalt:

«Halina, Anna-Mia Josepovna! . . .»

Talle ulatati ootamatult sinises ümbrikus kiri.

«Ja sina kurdad, et sul pole kedagi, kes kirjutaks!» kurjustas Nata. «Need, kes sind armastavad, ei jäta niisugusel ajal eales maha.»

Anneli seisis ega julgenud avada. Käekiri ümbrikul polnud tuttav. Kes küll võis selle kirja saata?

Ta oli mineviku lõplikult maha matnud ja elas juba tulevikule, mis oli veel ähmane ning piirjoonteta. Seistes tol kohutaval päeval Hendriku laiba juures, taipas Anneli, et tal tuleb Martinist lahkuda. Teisiti polnud võimalik edaspidist elu kujutada. See teadmine valdas teda üleva jõuga ning juhtis iga sõna, iga lauset ülekuulamistel, mis said pihtimuseks valesti elatud elust. Kostes talle esitatud küsimustele, vaevas teda kõige enam see, et oli Martinile valetanud. Aga ta rahustas end — teisiti poleks tal ehk olnud seda õnne, mis Martin oli tema ellu toonud. Sisas juhtis jutu korduvalt Anneli ning Martini suhetele. Need olid taktitundeliselt esitatud küsimused. Kostused matkisid küsimuste tooni. Anneli ei reetnud sõnaga ega näoilmega ega vihjegagi temale nii kordumatult püha armuelamust, mis oli mälestuseks muutumas. Neil pingelistel hetkedel, mil nad Sisasiga vastamisi istusid, vaatles ta oma elu nagu

eemalseisja. Pilt oli seda selgem, et kõik oli möödas. Hunnitu inimlik õnnepuhang... Sellest kõigest oli koorunud uus tundmus, hingede kokkukuulumise tundmus. Anneli tuletas mõttes kõiki viimaste kuude elamusi meelde. Ta nägi end Hendrikule kuuli kihutavana. Nagu sõdur elu lahinguväljal. Meenutades, kuidas Martin muljus sel päeval enne traagilise finaali algust Sisasi selja taga tema rannet, tundis ta värinaid, mis jooksid piki keha südamesse. Eeluurimisvanglas taipas Anneli uudse, hirmusegase elevusega oma tervislikke muutusi. Martin oli palunud talt mitmet puhku last. Seistes lõpuks selle fakti ees, valmistas ebatavaline olukord talle mõneti tuska, aga muutus varsti ammendamatuks jõuallikaks. Anneli sai jaksu püstipäi oma rasket teed käia. Ta varjas hoolega seda saladust. Nähes kohtus ootamatult Martinit, kadus aga tasakaal. «Sa siis tulid, et mind näha,» oli ta mõelnud. Häirituna jällenägemisest vaheldusid Annelis õnn ning õnnetus: ülev kordumatu õnn, et viibis Martiniga veel kord ühes ruumis, nägi teda palgest palgesse, ja valu seista tema juuresolekul süüpingis. Anneli igatses selle tunni vältel nii tugevasti Siberit kui ei midagi muud maailmas. «Sa tulid, et mind veel kord näha,» oli ta mõttes korranud. «Ma annan su tagasi sinu tööle, sinu pojale, sinu...» Anneli ei suutnud mõtelda, et annab Martini ka Salmele tagasi. Ja just sel momendil küsiti talt, kas ta tunnistab end süüdi — ning Anneli nentis tõsinenud raugel pilgul, üle kohtu väikesse aknasse vaadates, et tunneb oma süüd. «Ja selle peale vaatamata me ju oleme seotud, alaliselt seotud,» jätkus mõttelõng. «Me sõidame koos seda pikka teed, mis mind ootab...»

«Meid ei lahuta mäed ega veed,» vilksatus Anneli mõttes, kui ta kirja käes hoides seisis ega julgenud seda avada. Ta tundis selgesti mingit erilist soojust, umbes nagu päikese paitust. Silme ees oli Martini nägu, kätt kõrvetas jällegi Martini käesurve, mis peale kohut vanglakoridoris oli nii mehine, otsekui kaitsev ja — Anneli kartis seda mõtelda — kõige peale vaatamata andestav.

Anneli värises nüüd mõtte juures, et kiri on ehk Martinilt. Ta sulges silmad ja arutles, millest ta võiks kirjutada. Kuidas ta alustab? Kas: «Armas Anneli»? Martin ei olnud talle ainsatki kirjarida saatnud. Anneli ei tundnud õieti tema käekirjagi.

Kui vähe me tunneme neid, keda me armastame!

Ümbrikust koorusid Marie-Louise'i lapsekäega täiskirjutatud paberilehed.

«Kõige kallim ema maailmas.

Juhataja-tädi Metsis tõi mulle ümbriku ja ütles: «Siia on peale kirjutatud sinu ema aadress, kirjuta nüüd kiri sisse.» Mul sai palju kirju. Kõik ei mahtunud ära. Tädi juhataja lubas anda veel ühe ümbriku ja siis ehk veel ühe. Sest ma pean ju Sulle kõik ära kirjutama, aga vahepeal on olnud hiigla vahvasi asju. Kui Sina ära läksid, tuli vanaema linna ja viis minu Ääsi-muti korterisse tagasi. Vanamutt ütles mulle, et sina oled põrgus ja minu isa on kurat, kes praeb pannil eesti rahvast. Ma tahtsin talle vastu ütelda, et sa ei ole põrgus, aga natukene sülge tuli ruttu ütlemisega ja see läks mutile kesk nägu. Vanaema ütles, et ma pean andeks paluma, aga ma ei teadnud, mida paluda. Siis hoidis Ääsi-mutt mind kinni ja vanaema andis rihmaga vitsu. Rätik topiti suhu, sest ma karjusin väga kõvasti. Kooli ka enam ei lastud. Üks vennakene käis kodus usuõpetust, saksa keelt ja inglise keelt õpetamas. Ma kirjutasin isale kirja, et tulen ära tema juurde. Sulle ei osanud kusagile kirjutada. Mul oli Ääsi-muti toas üldse hirmus igav istuda. Niikaua polnud midagi, kui Kiisu-Liisu alles oli. Aga vanaema laskis minu kassi üles puua, sest Ääsi-proual on juba kass ja kahele ei jõua kopsu osta. Ääsi kass on halb kass. Ma ei teinud talle muud, kui kõrvetasin sabaotsast natuke karvu. Aga tema kiskus mul käed puruks ja vanaema andis veel peksa pealekauba. Seda ei jõudnud kannatada. Sellele kassile ei tohtinud isegi jalaga lüüa, aga ta oli ühtepuhku jalus. Ääsi-mutt käskis mul igal õhtul peale jumala palumise lugeda õhtupalves: armas jumal, saada tuld ja tõrva ning hukatust eesti rahva vaenlastele. Mina lugesin üksõhtul: armas jumal, saada sellele

kassirisule tuld ja tõrva ning poomisnööri. Sel õhtul mulle vitsu ei antud, sest vastu ööd ei olevat hea last ärritada, aga järgmisel hommikul anti jagu kohe kätte. Seekord oli nii valus, et mu hambad läksid Ääsi-muti käevarde, sest tema hoidis mind kinni. Mul on teravad hambad. Käevarrest tuli tükk ära. Veri hakkas jooksma. Vanaema läks vitsa järele. Ma panin palitu selga. Ja tulin ära. Tahtsin isa juurde rindele minna. Ja tahtsin sõduriks saada. Polgu tütreks. Ühe öö magasin raudteejaamas. Siis olin silla all. Siis aga läksin ära rongi ja sinna tuli hea juhataja-tädi ja veel kaks onu, onu Tarum ja onu Sisas. Ja nad ütlesid, et isa juurde on kauge ja et nad mind vanaemale enam ei anna ja et kooli saan tagasi ja palvet pole vaja lugeda. Tulime siia lastekodusse. Siin on kõik, kellel isad rindel ja mõnel ei ole kedagi enam. Mul on siin hea olla. Ma võin mängida päev otsa klaverit. Ja muusikakoolis õpin ka. Ma sain puhtalt V klassi. Mul on kuus korda «5» ja üks «3» ka. Saksa keel. Seda ei taha õppida. Sünnipäeval käisin onu Sisasi lastega mängimas. Tort oli ka. Mõnikord käivad nemad minu juures... Onu Tarum ütles, et sina tuled varsti koju.»

Seal, kus Marie-Louise'i loogeldavad read lõppesid, oli Aino Metsisel kirjutatud:

«Nagu sa Marie-Louise'i kirjast tead, hakkasin töötama lastekodus. Su tütar kirjutas juba kõik, kuidas temaga oli. Tabasime ta rindeteelt. Nüüd on ta minu juures kaitstud ning rahul. Soovin Sulle omalt poolt sitkust ning jõudu. Inimene peab igal ajal ja igas olukorras elu peremeheks jääma.»

Anneli silitas käega üle kirjaridade. Süda tema põues tuksus ühtlaselt, tõttamata. Aga pisarad veeresid pärlendades nagu vihmapiisad päikesepaistel. Ta ei raatsinud kätt tõsta ja silmi pühkida. Ning nii õnnelik polnud ta veel eales oma elus olnud.

SÕNASELETUSI

Lk.

15 uuta — oodata (*murdes*)
16 Ich weiss nicht was soll es bedeuten, dass ich so traurig bin... — Ma ei tea, mis see peab tähendama, et ma nii kurb olen... (*saksa k.*)
85 pakse — pakkusin (*murdes*)
85 tekse — tegi (*murdes*)
85 vur vekk — käi minema, ära (*moonutatud saksa k.*)
86 valits — valitses (*murdes*)
102 Die Sowjetarmee ist da, du dummer Kerl — Punaarmee on siin, mühakas (*saksa k.*)
102 Du bist tapfer, aber dabei sehr bescheiden — Sa oled vapper, aga seejuures väga tagasihoidlik (*saksa k.*)
102 Dummkopf — lollpea (*saksa k.*)
103 aidu — sulg laudas
112 prostoi (tööd) — lihtsat, labast (tööd)
121 kasand näe! — kas sa näed (*kiirkõneline lühend*)
155 kesv — oder
158 võhr — ümberaeleja, ringiaeleja, ringivõhlaja, hulkuja
168 ti — teie (*murdes*)
168 mi — meie (*murdes*)
168 viil — veel (*murdes*)
168 vankrivehmer — vankriais (*murdes*)
183 gebiits — mõeldud saksa okupatsioonivõimude esindajat (*moonutatud saksa k.*)
183 võhlama — aelema
183 küdsätu — küpsetatud (*murdes*)
249 kedru — tühjajutu ajaja, tühjajutu ketraja (*murdes*)

268 sel'la — selja (*murdes*)
268 julksi — julgesin (*murdes*)
268 kat'te — kadus (*murdes*)
270 niiskestel — niisugustel (*murdes*)
271 aust — austas (*murdes*)
274 kiaki — keegi (*murdes*)
274 kohe — kuhu (*murdes*)
326 nirbe — viletsa söömisega
328 lopsin — loputasin (*murdes*)
329 sulp — vette jahust pöörustatud jook
355 tärmpäev — tähtaeg
409 peiekapsta — komme peie lõpul kapsaid anda
440 mõsu — pesu
451 perrä — tagant (järele)
484 häitse, häitsme — õis

SISUKORD

I. Tume viis 5
II. Juured kodumullas 31
III. Koduküla teel 54
IV. Piirirahvad 80
V. Langenuile au 95
VI. Emajõe joonel 113
VII. Eesmine liin 136
VIII. Mineviku varjud 160
IX. Kahed Kiigarid 180
X. Argipäevad kallid 194
XI. Hinge hind 210
XII. Argipäevad hallid 231
XIII. Inimene ihaldab õnne 241
XIV. Punavoor 257
XV. Valge laev 267
XVI. Süda käsutab 283
XVII. Tuli südames 308
XVIII. Inimesed ja õnn 320
XIX. Isamaa teed 334
XX. Talihari murdub 351
XXI. Mees meeste seas 372
XXII. Haamri ja alasi vahel 388
XXIII. Au langenuile! 397
XXIV. Sulailmne 421
XXV. Tuluke 437
XXVI. Hinge palangud 460
XXVII. Eluga sülitsi kokku 473
XXVIII. Rahu 501
Sõnaseletusi 521

Вахер Луйзе Яановна
РАССКАЗ ЭМАЙЫГИ
Роман
На эстонском языке
Оформление П. Рээвээра
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10
*
Toimetaja E. Priidel
Kunstiline toimetaja V. Tomassov
Tehniline toimetaja I. Vahtre
Korrektorid S. Aron ja M. Amon

Ladumisele antud 15. VIII 1960. Trükkimisele antud 27. X 1960. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 32,75. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 26,86. Arvutuspoognaid 27,63. Trükiarv 28 000. MB-08111. Tellimise nr. 7678. Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. III.

Hind rbl. 11.40 (1.14)

7—3

Luise Vaher on siiani tuntud lühižanri viljelejana. (1957. a. novellivõistlusel autasustati ta «Öö huntidega», 1958. a. — «Maiöö»; 1957. a. «Rahva Hääle» olukirjelduste võistlusel sai auhinna «Äikeselised maipäevad»; 1959. a. ilmus «Loomingus» pikem jutustus «Katrina Üle».) Ta esimesed suleproovid kuuluvad Võru õpetajate seminaris õppimise aega. Pärast gümnaasiumi lõpetamist Valgas on ta 1936. aastast alates avaldanud ajakirjanduses lühijutte. Peale juunipööret sai L. Vaherist kutseline ajakirjanik. Sõja ajal astus ta hävituspataljoni ja hiljem eesti rahvuskorpusesse, tehes kaasa selle lahingutee. Pärast sõda töötas ta aastail 1946—1950 Valgas ajalehe toimetajana. Praegu elab ja töötab L. Vaher Viljandis.